

SOSYAL VE BEŞERÎ BİLİMLERDE GÜNCEL ARAŞTIRMALAR - I

HAZİRAN 2022

EDİTÖRLER

DOÇ. DR. ERDİL DURUKAN
ÖĞR. GÖREVLİSİ BURAK ALKAN
DR. SEMA SAĞLIK

İmtiyaz Sahibi / Publisher • Yaşar Hız
Genel Yayın Yönetmeni / Editor in Chief • Eda Altunel
Kapak & İç Tasarım / Cover & Interior Design • Gece Kitaplığı
Editörler / Editors • Doç. Dr. Erdil Durukan
Öğr. Görevlisi Burak Alkan
Dr. Sema Sağlık
Birinci Basım / First Edition • © Haziran 2022
ISBN • 978-625-430-188-9

© copyright

Bu kitabın yayın hakkı Gece Kitaplığı'na aittir.

Kaynak gösterilmeden alıntı yapılamaz, izin
almadan hiçbir yolla çoğaltılamaz.

The right to publish this book belongs to Gece Kitaplığı.

Citation can not be shown without the source, reproduced in any way
without permission.

Gece Kitaplığı / Gece Publishing

Türkiye Adres / Turkey Address: Kızılay Mah. Fevzi Çakmak 1. Sokak

Ümit Apt. No: 22/A Çankaya / Ankara / TR

Telefon / Phone: +90 312 384 80 40

web: www.gecekitapligi.com

e-mail: gecekitapligi@gmail.com

Baskı & Cilt / Printing & Volume

Sertifika / Certificate No: 47083

Sosyal ve Beşerî Bilimlerde Güncel Araştırmalar - I

Haziran 2022

Editörler

Doç. Dr. Erdil Durukan
Öğr. Görevlisi Burak Alkan
Dr. Sema Sağlık

İÇİNDEKİLER

BÖLÜM 1

KÜRESEL İKLİM DEĞİŞİKLİĞİNİ TURİZM SEKTÖRÜ ÜZERİNDEN DEĞERLENDİRME

Serdar CEYLAN.....	1
İhsan BULUT	1

BÖLÜM 2

GASTRONOMİK AÇIDAN ADANA İLİ YÖRESEL YEMEKLERİNİN RESTORANLARDA UYGULANABİLİRLİĞİ ÜZERİNE BİR ÇALIŞMA

Esra KANOĞLU.....	35
Fulya SARPER	35

BÖLÜM 3

MİLLİ MÜCADELE BAŞLARKEN TASVİR-İ EFKÂR

Hasan TÜRKER	75

BÖLÜM 4

KARŞILAŞTIRMALI ELEŞTİREL BİR ANALİZ: POSTMODERNİZM, MODERNİZMİN DEVAMI MIDIR, YOKSA ONDAN BİR KOPUŞU MU TEMSİL EDER?

Ş. Şeyda ZEYNEL	105
Sabrina KAYIKÇI	105

BÖLÜM 5

BESLENMENİN EVRİMİ

Cansev MEŞE YAVUZ.....	129

BÖLÜM 6

ÖZEL HUKUKTA KUSUR HALLERİ

Özge Tuçe GÖKALP	151

BÖLÜM 7

KAPTAN-I DERYA CAFER PAŞA’NIN KESENDİRE BASKINI: AKDENİZ’DE BİR DENİZ MUHAREBESİ (1633)

Mahmut Halef CEVRİOĞLU	165

BÖLÜM 8

BİLİRKİŞİLİK YAPAN İŞ GÜVENLİĞİ UZMANLARININ BİLİRKİŞİLİK ÜZERİNE GÖRÜŞLERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ

Kaan Koçali 179

BÖLÜM 9

ÇOCUKLUK VE ADÖLESAN DÖNEMDE BESLENME

Seçil SAĞIR 201

BÖLÜM 10

“TİCARET SAVAŞLARI”NDAN “COVID-19 SÜRECİ”NE, ÇİN- ABD İLİŞKİLERİ ÜZERİNE SOSYO-POLİTİK BİR İNCELEME

Erden KİŞİ 217

BÖLÜM 11

YALNIZLIK: GELENEKSEL TOPLUMDAN MODERN TOPLUMA ZAYIFLAYAN DUYGUSAL BAĞLAR

Ecem ÇEBİ 239

Hacer TOR.....239

BÖLÜM 12

SCHELLİNG VE ROMANTİZM

Oya Esra Bektaş 261

BÖLÜM 13

BEKAR GÖRME ENGELLİ KADINLARIN AİLE YAŞAM KALİTELERİ ÜZERİNE BİR İNCELEME

Nihan Yılmaz 289

BÖLÜM 14

CİNSİYET FAKTÖRÜ AÇISINDAN İŞTEN AYRILMA NİYETİ VE İŞ KARŞITI DAVRANIŞLAR ARASINDAKİ İLİŞKİSİNİN TEORİK ÇERÇEVESİ

Alper Bahadır Dalmış.....299

BÖLÜM 15

BURSA ARKEOLOJİ MÜZESİ'NDE BULUNAN BİZANS DÖNEMİNE AİT BİR GRUP METAL OBJE

Ufuk ELYİĞİT 329

BÖLÜM 16

COVID-19 PANDEMİSİNDE TEDAVİ VE SAĞLIK KORUMA
AMACIYLA KULLANILAN BİTKİ ÇAYLARI: GAZİANTEP
ÜNİVERSİTESİ GASTRONOMİ VE MUTFAK SANATLARI
YÜKSEK LİSANS ÖĞRENCİLERİ ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA

Tuba PEHLİVAN 351

Büşra KELEŞ 351

BÖLÜM 17

TÜRKİYE'DE YABANCI SERMAYELİ MEVDUAT
BANKALARI GRUBUNUN PERFORMANS ÖLÇÜMÜ: ROV
YÖNTEMİ

Naci YILMAZ 371

BÖLÜM 18

HALKEVLERİNİN 1947 YILI FAALİYETLERİNİN BASINA
YANSIMALARI

Bahar Şentürk ACAR 383

BÖLÜM 19

LOJİSTİKTE MARKALAŞMA

Gonca Reyhan AKKARTAL.....403

Yasemin ÖZTÜRK 403

BÖLÜM 20

ATATÜRK DÖNEMİ TARIM POLİTİKALARININ KIRSALA
YANSIMASI: URFA ÖRNEĞİ

Pakize ÇOBAN KARABULUT.....419

BÖLÜM 21

ATTİS KİMLİĞİ VE GALLOSLAR ÜZERİNE DÜŞÜNCELER

Aslıhan Özbay.....441

Fikret Özbay.....441

BÖLÜM 1

KÜRESEL İKLİM DEĞİŞİKLİĞİNİ TURİZM SEKTÖRÜ ÜZERİNDEN DEĞERLENDİRME

Serdar CEYLAN¹

İhsan BULUT²

1 Dr., Kastamonu Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Coğrafya Bölümü, Kastamonu. serdar_ceylan_51@hotmail.com <https://orcid.org/0000-0002-9599-5586>

2 Prof. Dr., Akdeniz Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Coğrafya Bölümü, Antalya. ihsanbulut@akdeniz.edu.tr <https://orcid.org/0000-0003-4520-4421>

Giriş

İklim değişikliği, günümüz toplumlarının karşı karşıya kaldığı en önemli çevresel problemlerden birisidir. Günümüzde yaşanan küresel ısınma, doğal ekosistem üzerinde ciddi bir etkiye sahiptir (Yu vd., 2009: 552; Scott vd., 2007: 579; Özbay, 2018: 209). İklim değişikliği, 21. yüzyılda dünyanın karşı karşıya olduğu en büyük zorluklardan birisidir. Eriyen buzullar, yükselen deniz seviyeleri ve uç hava olayları toplum, ekonomi ve çevre üzerinde yıkıcı, geri döndürülemez etkilere yol açmaktadır. Uluslararası toplum, BM öncülüğünde iklim değişikliğinin neden olduğu olumsuzlukları azaltma konusunda çabalarını artırmaktadır (NASA, 2016; Somuncu, 2016: 177-178; 2018: 750). İklim değişikliği günümüzde üzerinde en çok durulan ve tartışılan küresel konuların başında gelmektedir (Türkeş, 2016: 108). Başka bir deyişle, son yıllarda iklim değişikliğinin etkileri giderek daha fazla tartışılmaktadır. BM raporları küresel ısınma ve iklim değişikliğinin önemine dikkat çekerek şimdiden çeşitli tedbirlerin alınması gerektiğini belirtmektedir. Özellikle bazı ekonomik faaliyetlerin iklim değişikliğinden etkilenmesi kaçınılmaz gözükmektedir. Turizm sektörünün ise iklim değişikliğinden en fazla etkileneceği öngörülmektedir (Eraydın vd., 2011: 2). Diğer bir ifadeyle, dünyada artan fosil kaynak tüketimine bağlı olarak atmosfere bırakılan karbondioksit miktarının her geçen gün artması nedeniyle atmosferde oluşan sera etkisi, dünya yüzeyinde ve atmosferde sıcaklık artışlarına neden olmaktadır. Küresel ısınma olarak kavramsallaştırılan bu olay, dünya iklim karakteristiklerini değiştirmektedir. Küresel iklim değişikliği tarım, ulaşım ve turizm gibi birçok sektör üzerinde doğrudan ya da dolaylı çeşitli etkiler oluşturmaktadır. Gelecek dönemlerde iklim değişikliğinden kaynaklanan olası etkilerin farklı coğrafi bölgelerde yapılan turizm faaliyetlerini olumsuz olarak etkileyeceği öngörülmektedir. İklim değişikliği nedeniyle bazı turizm bölgelerinin popülaritesini kaybedeceği, soğuk kuzey enlemlerinin ve yüksek dağlık sahaların daha serin (ılık) olması nedeniyle turizmde avantajlı bir konuma geleceği hesaplanmaktadır. Diğer bir deyişle, yaşanan ve gelecekte etkisi artarak hissedilecek olan iklim değişikliği olayının toplumların ekonomik, sosyal, kültürel ve politik yapısını şekillendireceği öngörülmektedir.

Günümüzün hizmet sektörleri içerisinde en fazla istihdam alanı oluşturan ve gelişmekte olan ülkelere en fazla döviz girdisi sağlayan turizm, doğal coğrafi kaynakların turistik potansiyeli ve kültürel miras değerlerinin turistik çekicilikleri üzerine inşa edilmiş bir sektördür. Coğrafi ortamın iklimsel karakteristiği turizmin o bölgedeki gelişimini ve sürdürülebilirliğini etkileyen en önemli bir faktör olmaktadır. Temiz hava, berrak su, bozulmamış doğal çevre, kirlenmemiş göl ve deniz ortamı, sıcak, rüzgarsız ve yağışsız hava turisti kendisine çeken önemli motivasyon kaynakları olmaktadır. Ancak Endüstri Devrimi ile birlikte sanayi ve ula-

şım sektörünün gelişimi, artan kentleşme ve enerji üretim çalışmaları fosil kaynakların daha fazla tüketilmesine, karbondioksit başta olmak üzere birçok kirli gazın atmosfere salınmasına neden olmaktadır. Atmosferde artan gazların sera etkisi oluşturması, küresel ısınmaya bağlı iklim değişikliklerini gündeme getirmektedir. Artan kuraklık, çölleşme, yağışların azalması, bazı bölgelerde ani yağışlar sonucu sel ve taşkın olaylarının artması, kuvvetli rüzgârların ortaya çıkışı, buzulların erimesi, göllerin ve akarsuların kurumması, yeraltı su rezervlerinin azalması gibi olumsuz etkiler küresel ısınmanın nedenleri olarak gösterilmektedir. İklim değişikliğinden her coğrafi bölgenin farklı olarak etkileneceği düşünülmektedir. Bu etkilerinden en fazla etkilenecek olan bölgelerden birisi de dünyada en fazla turist kabul eden Akdeniz ülkeleridir. Türkiye'nin de Akdeniz havzasında turizm hizmeti veren önemli ülkelerden birisi olması, yaşanan iklim değişikliğinden dolayı ülke turizminin gelecekte ciddi olarak etkilenmesi ve ülkeye gelen turist sayısında önemli bir düşüşün yaşanması olasılığı tartışılmaktadır.

İklim değişikliğinin turizm üzerine etkileri konulu ilk bilimsel makale 1986'da (Wall vd., 1986) yayınlanmıştır. BM Hükümetlerarası İklim Değişikliği Paneli'nin ilk değerlendirme raporunda (1990) bile iklim değişikliği konusunda turizmden bahsedilmediği görülmüştür. Ancak 1990'ların sonlarına doğru iklim değişikliği ile turizm arasındaki ilişki önemli ölçüde kurulmaya başlanmış, 1990-1999 arasında konu ile ilişkili yayın sayısında üç kat bir artış olmuştur. Milyonlarca turist ulaşımından kaynaklanan sera gazı emisyonları nedeniyle iklim değişikliğine neden olduğu da ilk kez 1996 yılında Bach ve Gössling (1996) tarafından tartışılmıştır (Scott vd., 2005; Scott ve Becken, 2010: 284). Başka bir deyişle, 1986-2000 yılları arasında yapılan araştırmaların sayısı sınırlı kalırken, 2001 yılında konu üzerine yayın sayısı ilk defa önemli ölçüde artmış ve 2001 yılında yapılan çalışmalarda ağırlıklı olarak turizm kaynaklı emisyon problemine değinilmiştir. Turizm ve iklim değişikliği üzerine yapılan araştırmalar, 2005 yılında (34 yayın) ve sonrasında da önemli ölçüde artmıştır (Becken, 2013: 60; Pang vd., 2013; Özekici ve Silik, 2017: 61). Okan ve Emekli'nin (2021) belirttiği üzere, son dönemlerde Türkiye'de de iklim değişikliği ve turizm üzerine değinilmeye başlandığı görülmektedir.

Bu araştırmanın amacı da küresel iklim değişikliği konusunu kavramsal düzeyde tartışmak ve iklim değişikliği konusunun turizm üzerindeki etkilerini değerlendirerek anlamaya çalışmaktır. Bu araştırma, yapılacak iklim değişikliği ve turizm ilişkili bilimsel araştırmalara bütüncül bir bakış açısı vererek katkı sağlayacaktır. Araştırma, ikincil veriler olan bilimsel yayınlar üzerinden yürütülmüştür. Araştırma literatüründe; küresel ısınma, küresel iklim değişikliği ve iklim değişikliğinin dünya ve Türkiye'deki turizm sektörü üzerindeki etkileri üzerine yapılmış bilimsel

araştırmalar ve tartışmalara odaklanılmıştır. Konu ile ilgili literatür verileri, araştırmada betimlenerek yorumlanmıştır. Neuman (2013) da ifade ettiği üzere, literatür değerlendirmesi, araştırmacının yönünün ana hatlarını çizmekte, ötekilerin bulmuş olduklarını anlatmakta ve bilginin gelişimini göstermektedir. Literatür değerlendirmesi, araştırma konusunu tarihsel bir bağlama oturtmakta ve konu ile ilgili bilgi topluluğuna bağlantılar yaparak konunun önemini göstermektedir. Literatür değerlendirmesi farklı sonuçları bir araya getirerek bütünleştirmekte ve özetlemektedir. Literatür değerlendirmesi; araştırma konusu hakkında mevcut bilgi durumu sunan ve konuyu özetleyen bir değerlendirme türüdür. Bütünleştirici değerlendirmeler, genellikle bağlam değerlendirmesiyle birleştirilir ya da diğer araştırmalara bir hizmet olarak bağımsız bir makale olarak yayınlanabilir (Neuman, 2013: 165-166). Bu bağlamda araştırılan küresel ısınma ve iklim değişikliği konusuyla ilgili araştırma soruları şu şekildedir: Küresel ısınma ve iklim değişikliği nedir? Küresel ısınma ve iklim değişikliğinin insan faaliyetlerinden kaynaklanan nedenleri nelerdir? İklim ve turizm sektörü arasında nasıl bir ilişki vardır? Küresel ısınma ve iklim değişikliğinin turizm sektörüne ve turizm bölgelerine mevcut ve olası etkileri nelerdir?

Küresel Isınma ve İklim Değişikliği

Son dönemlerde yaşanan kuraklık, çölleşme, sınır ötesi hava kirliliği, ozon tabakasının incilmesi, küresel iklim değişikliği, şiddetli taşkın ve sel gibi uç süreçlerin olası tüm nedenleri atmosferdeki meteorolojik olaylarla ilişkilendirilir olmuştur. Ayrıca son yüzyıllarda doğrudan ya da dolaylı olarak insanların çeşitli faaliyetlerine bağlanan meteorolojik sorunlar ve değişimler, giderek bilim insanlarının yanı sıra halkın ve hükümetlerin de gündeminde öncelikli konular olmaya başlamıştır. Nitekim UNEP, WTO, FAO ve WMO gibi küresel uzmanlık kurum ve kuruluşlarının ilk gündem maddeleri küresel iklim değişikliği olmuştur (Türkeş, 2010: XVII).

Küresel ısınma; kömür, petrol ve doğalgaz gibi fosil enerji kaynaklarının tüketilmesi, endüstriyel üretim ve orman alanlarının yok edilmesi gibi nedenlerle ilişkili olarak atmosferin doğal işleyişinde ve klimatolojik özelliklerde görülen değişimler olarak belirtilebilir. Atmosferde biriken ve kendi içinde belli bir oranda bileşime sahip olan gazlar, güneş ışınlarının yerkürede tutulmasını ve atmosferde emilmesini düzenleyerek yeryüzünün ısınıp soğumasını dengelemektedir. Bu duruma “sera etkisi” denilmektedir. Ancak yeryüzünde enerji kullanımına ilişkin faaliyetler, endüstrileşme ve egzoz salınımları nedeniyle bu gazların oranlarında görülen değişim, güneş ışınlarının yeryüzündeki tutulma oranını ve işleyiş dengesini bozmaktadır. Bu nedenle de dünya yüzey ısı, önceki yüzyıllarda görülmediği oranda ve devamlı olarak artmaktadır. Örneğin 1998 yılında ölçülen küresel ortalama sıcaklık, 1860 yılından bu yana ölçülmüş en yüksek sıcaklık değeri olarak karşımıza çıkmaktadır (Türkeş vd., 2000; 2012: 2-4). Dünya

yüzeyinde 2050 yılına kadar ortalama yeryüzü sıcaklığının ise 1 ila 4,5 °C arasında artacağı öngörülmektedir (Öztürk, 2002: 54; Kahraman ve Türkay, 2014: 27). Küresel sıcaklıklar 20. yüzyıl boyunca 0.5 °C'nin üzerinde bir artış göstermişken, son tahminler küresel sıcaklığın 21. yüzyılın her on yılında 0.2 ila 0.3 °C arasında artmaya devam edeceğini göstermektedir (Agnew ve Viner, 2001: 37).

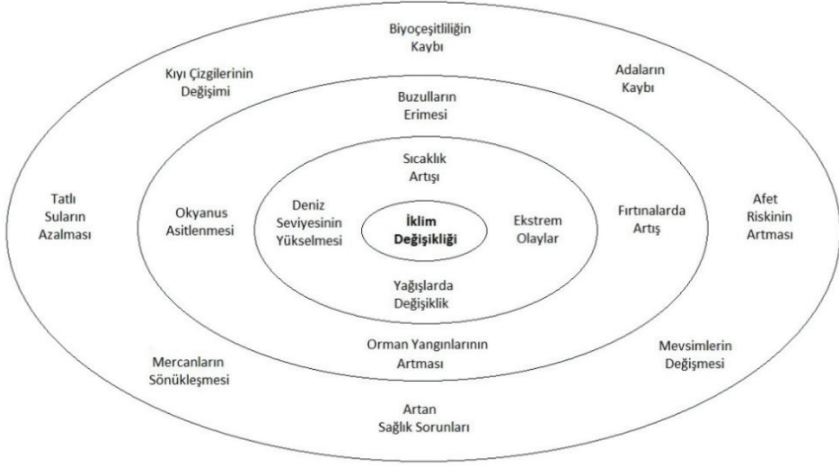
İnsanların atmosferde oluşturduğu kirlilik, çok daha uzun süreli ve kalıcı sonuçlar doğurmaktadır. 18. yüzyıldan günümüze kadar devam eden sanayileşme patlaması, atmosferin alt katmanlarında önemli ölçüde kirlilik birikmesine yol açmıştır. Ama bazı bilim insanlarına göre, insan faaliyetlerinin esas olarak 1950'lerden beri atmosfere verdiği gazların atmosferdeki kirlenmeyi sürekli artırdığı ve küresel ısınmaya neden olan “sera etkisi” oluşturduğu vurgulanmaktadır. İnsan faaliyetlerinin sonucu olarak, atmosferin kirlenmesi ile oluşan sera etkisi, genelde sanayi ve motorlu taşıtların çıkardığı karbondioksit (CO₂) nedeniyle ortaya çıkmaktadır. Sera etkisinin anahtar gazı olan karbondioksit (CO₂), atmosferde her on yılda yüzde 2 oranında arttığı hesaplanmaktadır. 1990 yılında karbondioksit emisyonları 534 milyon ton iken, 1997'de bu miktar 6,59 milyar tona yükselmiştir (Tümerterkin ve Özgüç, 2015: 554).

Endüstri Devrimi'nden sonra atmosferde birikmeye başlayan başta karbondioksit (CO₂) başta olmak üzere diğer sera gazlarının (metan-CH₄, azot oksit – N₂O ve flora clora karbonlar – CFC_s, vd.) yeryüzünden yansıyan uzun dalgalı ışınları tutması nedeniyle ortalama yüzey sıcaklıklarında belirgin bir artma eğilimi gözlenmektedir. Nitekim 21. yüzyılda küresel sıcaklıkta 0,8 °C'lik bir artış olduğu kaydedilmektedir (Öztürk, 2002: 51). Son yıllardaki bu sıcaklık artışı, başta atmosferde artan karbondioksitin etkisinden kaynaklanmaktadır. Karbondioksit, güneş radyasyonunun yeryüzüne ulaşmasını engellememekte, ancak yerden yansıyan kızılötesi uzun dalgalı radyasyonu tutmaktadır. Güneşten gelen radyasyon, yeryüzünün özelliğine göre tutulmaya ve yansımaya uğramaktadır. Bu bağlamda günümüzdeki iklim değişimleri, güneş ışınlarının tutulması üzerinde etkili olan gazların artması ve dünya yüzeyindeki albedonun, yani gelen ışının yansımaya oranının değişmesi olarak ifade edilebilir (Atalay, 2008: 716-717). Başka bir ifadeyle, gazlar içerisinde havada en çok ısı tutma özelliği olan karbondioksit (CO₂), atmosferdeki oranı günümüzde hızla artmaktadır. Bu gaz dışında, metan, ozon ve kloroflorokarbon (CFC) gibi sera gazları da çeşitli insan aktiviteleri ile atmosfere katılmakta ve bu gazların ısı tutma özelliği bulunmaktadır. Karbondioksit (CO₂) ve diğer gazların miktarındaki artış, atmosferin ısısının artmasına sebep olmakta, bu durum da “küresel ısınma” olarak belirtilmektedir (Özmen, 2009: 42; Atabey ve Yokaş, 2016: 190).

Küresel ısınma kaynaklı iklim değişikliği, iklimsel verilerin ortalama-

malarında onlarca ya da daha uzun yıllar süren istatistiksel olarak anlamlı değişimlerdir (Türkeş, 2008: 27; 2016: 71). İklim değişikliği, uzun bir süre sonunda (10 ve üzeri yıl) iklim süreçlerinde (uç olaylar gibi) sıklık ve yoğunluk değişimine neden olan iklim elemanlarındaki (sıcaklık, yağış, rüzgâr vb.) anlamlı değer değişimi olarak ifade edilebilir (Çiçek, 2016: 118). İklim değişikliği, genel olarak, iklimin tüm biçimlerindeki tutarsızlık olarak tanımlanabilmektedir. İklimbilimcilere göre iklim değişikliği, iklim elemanlarının ortalama durumunda ya da onların değişkenliğinde belirli bir zaman dönemi (onlarca yıl ya da daha uzun yıllar) boyunca süren herhangi bir sistematik değişiklik veya istatistiksel olarak anlamlı değişimlerdir (Philander, 2008, 1130; Özekici ve Silik, 2017: 60).

İklim değişikliğinin ana sebepleri, doğal (dünya yörüngesinin değişimi, volkanlar ve güneşin şiddeti vb.) ve insan kaynaklı (sanayileşme, kentleşme, sera gazları, ormansızlaşma vb.) faktörlerdir. Endüstri Devrimi'nden günümüze kadar fosil yakıtların yakılması ile atmosfere salınan sera gazlarının atmosferdeki birikimlerinde hızlı artış olmakta ve çeşitli doğal nedenlere bağlı olarak yeryüzünde ve atmosferin alt katlarındaki sıcaklık artmaktadır. Küresel ısınmaya yol açan sera gazları, sanayi, ulaşım ve konutlarda fosil yakıtların yakılmasından kaynaklanmaktadır (Çiçek, 2016: 119). Diğer bir ifadeyle, yeryüzünde görülen iklim değişiklikleri 18. yüzyıla kadar doğal süreçlere bağlı olarak meydana gelirken, 18. yüzyılda yaşanan Endüstriyel Devrim ile birlikte iklim değişikliği üzerinde insanların etkili olduğu bir süreç başlamıştır. Sera gazı salınımlarındaki hızlı artışa bağlı olarak dünyanın ortalama yüzey sıcaklığın arttığı ve küresel iklimin değiştiği belirtilmektedir (Gülüm ve Çavuşgil-Köse, 2013: 82). Sıcaklıkta çeşitli değişimlere neden olan iklim değişimi, insanları sosyal ve ekonomik olarak etkilemektedir. Endüstri Devrimi'nden hemen sonra karbondioksit (CO₂) gazı, Endüstri Devrimi öncesine kıyasla, dramatik bir artış eğilimi göstermiştir. Karbondioksitteki bu artış, küresel bir sera gazı olgusuna neden olmuştur. Genelde sera gazı olgusuna bir tepki olarak, iklim formlarının ve küresel sıcaklıkların değişimi, iklim değişikliği olarak ifade edilmektedir. Geri dönüşü olmayan bu olgu; Grönland'da, Himalayalar bölgesinde ve dünyanın diğer yerlerinde dağ buzullarının ve kıta buzullarının erimesine neden olmaktadır (Blunier ve Brook, 2001; Beniston, 2003). Çevre üzerindeki insan kaynaklı bu değişimler, bütün dünyanın dikkatini çekecek düzeyde büyük sosyo-ekonomik ve çevresel meselelere neden olmaktadır (Şekil 1) (Siddiqui ve Imran, 2019: 68).

Şekil 1. İklim değişikliğinin etkileri (Siddiqui ve Imran, 2019: 69).

Küresel iklim değişikliği ve ozon tabakasının incelenmesi; çeşitli insan etkileri sonucunda atmosfere salınan ısınımsal olarak etkin sera gazlarının ve ozon bozucu kimyasalların, atmosferin bileşimini değiştirerek, sırasıyla atmosferin doğal sera etkisini kuvvetlendirmesinin ve atmosferin stratosfer katmanındaki doğal ozon dengesinin (oluşma ve bozulma) değişmesinin bir sonucudur (Türkeş, 2010: XVII). Artan sera etkisine nedeniyle gelişen küresel iklim değişikliği sonucunda, gelecekte büyük olasılıkla daha şiddetli sıcak hava dalgaları ve daha sıcak günler ile daha az donlu ve daha az soğuk günler hemen hemen tüm karalar üzerinde görülebilecektir. Küresel sıcaklıktaki artışlar, daha sıcak hava koşulları ve rekor düzeydeki sıcak hava dalgalarına neden olacaktır. Aynı zamanda don yaşanan günlerin azalması ve soğuk havaların kısa süreli ve daha az etkili olmasına yol açacaktır. Çeşitli iklim modelleri, kışın hava sıcaklıklarının günlük değişkenliğinde genel olarak bir azalış, buna karşın yazın özellikle kuzey yarı kürede hava sıcaklığının günlük değişkenliğinde bir artış olacağını göstermektedir. Sonuç olarak, aşırı sıcaklık durumundaki değişiklikler, zirai ve hayvansal ürün kayıplarında bir artışla sonuçlanabilecekken, soğutma ve havalandırma için daha fazla enerji tüketimi, ısınma için ise daha az enerji kullanımı gerçekleştirilebilecektir (Türkeş, 2010: 557). Başka bir deyişle, olası iklim değişiklikleri, su kaynakları, tarım, doğal ekosistemler ve insan sağlığı üzerinde hem olumlu hem de olumsuz bir takım etkilere neden olacaktır. İklimdeki değişiklikler arttıkça, olumsuz etkilerin egemenliği artacaktır. Tarım ve hayvancılık gibi sektörler, su kaynakları, yerleşmeler ve insan sağlığı iklim değişikliğinin büyüklük ve hızına karşı olan duyarlılığı giderek artacaktır (Türkeş, 2016: 108). İklim değişikliğine bağlı olarak yaşanabilecek atmosferik olaylar sonucunda,

yolların buzlanması, tipi ve soğuk hava baskınları ulaşımı durma noktasına getirebilecektir. Yoğun sis, uçak ve deniz seferlerini aksatabilecektir. Güçlü rüzgârlar (fırtınalar), binaların çatılarındaki malzemelerin aşağı düşmesine, ağaçların yıkılmasına, elektrik ve aydınlatma direklerinin devrilmesine ve tellerinin kopmasına neden olabilecektir. Dolu ve taşkınlarda da çeşitli zararlara yol açabilecektir (Sanır, 2000: 152).

Günümüzde ülkeler sera gazı salınımlarını ciddi oranda azaltsa ya da bu salınımları tamamen durdursa dahi, bu kirli gazların atmosferdeki yoğunluğu ve miktarı uzun bir süre daha kalmaya devam edecektir. Bu durum, iklim değişikliğinin ve artan ekstrem meteorolojik olayların uzun yıllar daha devam etmesine neden olacaktır (Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, 2012b: 20). Başka bir deyişle, küresel ısınmayı tamamen durdurmanın mümkün olmadığı artık bilinmektedir. Günümüzde iklim değişikliğinin yol açacağı olumsuzlukların etkisini en aza indirmenin yollarını (uyum çalışmalarını) aramak gerekmektedir (UNFCCC, 2007). Yapılacak iklim değişikliği uyum çalışmaları, aynı zamanda fırsatları ve kaygıları “faydaya çevirme”yi de kapsamaktadır (Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, 2012b: 20).

İklim ve Turizm Arasındaki İlişki

İklim öğelerinin (sıcaklık, basınç, rüzgâr, nem, bulutluluk vb.) her biri, bedensel ve tinsel yaşam üzerinde etkili olmaktadır. Güneş ışınlarının bileşimi, gücü ve sürekliliği de bu arada önemli bir faktör olmaktadır. Morötesi ışınlar, cilde renk veren maddeleri (pigmentleri) çoğaltmaktadır. Ancak bu ışınlar uzunca sürdüğünde ise cildi bozmakta ve sinir sistemine de zarar vermektedir. Hava basıncındaki değişiklikler, sürekli ya da kesikli esen rüzgâr, havanın nemliliği, yağışların miktarı, yağışların türü ve mevsimlere dağılışı yaşamı ve aktiviteleri etkilemektedir. Atmosfer koşullarına göre kan basıncının değişmesi uykunun süresini ve derinliğini etkilemekte ve bazı hastalıklara (gevşeklik, tedirginlik, romatizma vb.) neden olmaktadır. Dağ hastalıkları, yükseklerde basıncın ve oksijenin azlığına bağlı olarak ortaya çıkmaktadır. Tropikal yağmur ormanlarının hamam havasını andıran sıcaklığı ve nemliliği, insanın hareketini kısıtlamakta ve canlılığını azaltmaktadır (Sanır, 2000: 151). Bu bağlamdan bakıldığında, iklim ve turizm arasında yakın bir ilişki bulunmaktadır. Herhangi bir turistik bölgenin iklim elemanları ve bunların uzun yıllık ortalama değerini ifade eden iklim tipi, turistik potansiyeli olarak büyük önem taşımaktadır. Başka bir deyişle, iklim elemanlarının uzun yıllık ortalamaları, turistik çekim bölgelerinin oluşumunu hazırlayan faktörler arasında bulunmaktadır. Kıyıları (deniz), yaylalar, dağlık alanlar (kış turizmi), milli parklar (doğal bitki örtüsü ve fauna), akarsular ve göller (su sporları), Türkiye’de iklime bağlı potansiyel turistik değeri yüksek doğal kaynaklar olup, aynı zamanda önemli turistik çekiciliğe sahip alanlar olarak da karşımıza çıkmaktadır (Doğanay, 2001: 38-49). İklim, bir turizm bölgesi için baş-

lı başına bir çekicilik oluşturabilmektedir. Turistler, gittikleri yerde olabildiğince iyi bir havayı garanti altına almak istemektedir. Bu nedenle, turizmciler için bulutlu günler, güneş ışığı ve yağış gibi unsurların turizm sezonundaki durumu önemlidir (Özgüç, 2007: 44-45). Turizm; iklim elemanlarının değişkenliklerine bağımlı bir sektördür. Özellikle kıyı turizmi yapılan bölgeler, sezon boyunca popüleritesini, sahip olduğu sıcak hava ve uygun iklim şartlarına borçludur (Amelung vd., 2007; Berrittella, 2006; Sevim ve Ünlüöner, 2010: 44). Havadaki nispi nemin çok yüksek olması (%70+) turistleri rahatsız etmekte, yüksek sıcaklıklar vücut ısısını yükseltmekte, vücutta terleme ve su kaybını artırmaktadır. Bu nedenle turizm alanına gelen ziyaretçiler; genellikle aşırı sıcak hava, boğucu bir nem, güçlü rüzgâr (fırtına, hortum vb.), kapalı (bulutlu) bir hava ve bol yağışlı bir ortamdan kaçınmaktadırlar (Özgüç, 2007: 45). Başka bir deyişle, iklim koşullarının turizme iki yönlü etkisi bulunmaktadır. Bunlardan ilki, iklimin oluşturduğu fiziksel etkidir. İklim, oluşan yağmur, rüzgâr ve kar olayları ile birçok turizm faaliyetini zorlaştırmakta ya da kolaylaştırmaktadır. Örneğin yağmurlu ve rüzgârlı günler, turistlerin sahilde güneşlenme imkânsızlaştırmaktadır. Ancak bol kar yağışlı günler, kış turizmi için gelen turistlerin kayma olasılıklarını artırmaktadır. İklimin ikinci etkisi ise, turistlerin çevreyi daha çekici görmesini sağlayan güneşli bir gün, bulutlu bir havanın gökyüzünde oluşturduğu manzara ya da su yüzeyinin parlak ve ışıltılı olması olabilir (Freitas, 2001; Eraydın vd., 2011: 52).

BM Dünya Turizm Örgütüne (UNWTO) göre iklim; kıyı (deniz) turizmi, kış turizmi ve su sporları gibi etkinlikler başta olmak üzere, birçok turizm faaliyeti için önemli bir kaynaktır (Martin, 2005: 576). Nitekim Türkiye sahillerinde deniz turizminin yapılabilme süresini iklim belirlemektedir. Kıyıda ve denizde çeşitli rekreasyonel faaliyetlerin yapılabilmesi, suyun ve havanın sıcaklığı ile ilişkilidir (Doğaner, 2001; Somuncu, 2016: 160). Yeryüzünün birçok turizm bölgesi için iklim, o bölgelere ziyaretçi çeken temel faktörü oluşturmaktadır. Bu nedenle iklim, turizm sektörünün başlıca hammaddesi olarak nitelendirilebilir. İklim, turizm bölgelerinin yapılandırılmasında ve turizm destinasyonlarının kuruluş yeri seçiminde önemli bir etken olmaktadır. Ayrıca iklim, hangi destinasyonlarda turizmin gelişebileceğini belirleyebilmekte ve böylelikle turizm planlaması çalışmalarında dikkate alınmaktadır (Martin, 2005: 571). Diğer bir ifadeyle iklim, başlı başına bir çekicilik olabildiği gibi, turistik bölgenin seçiminde de önemli rol oynamaktadır. Bir turizm bölgesi tatil için seçilirken fiyat, hizmet, altyapı ve konaklama gibi çeşitli hizmetlere bakılırken, iklim de sürecin bir parçası olduğu için, bu kapsamda değerlendirilmektedir (Gomez-Martin, 2005: 578-579). Başka bir deyişle iklim, hem turizm arzı hem de turizm talebi ile yoğun bir etkileşim içerisinde. İklim, turizm için temel bir kaynaktır. Aynı zamanda herhangi bir yerin

geniş çaplı turistik faaliyetleri için iklimin önemli bir faktör olduğu belirtilmekte ve iklimin ziyaretçilerin turizm bölgesi seçimlerini etkileyerek turizm talebini yönlendirmektedir. Tüm bu durumlar nedeniyle turizm, iklime bağımlı bir sektör olarak nitelendirilmektedir (Gülüm ve Çavuşgil-Köse, 2013: 77-78, 91). Diğer bir ifadeyle iklim, turizm sektörünü birçok yönden etkilemekte, bu nedenle turizm iklime bağımlı bir sektör olarak bilinmektedir. Turizm bölgesinin doğal çevre şartları, turizm sezonunun süresi ve kalitesi, turistlerin sağlığı ve turistik faaliyetlerin kalitesi iklimsel şartlardan etkilenebilmektedir (Scott vd., 2004: 236). Bir coğrafi bölgenin iklim özellikleri, o bölgenin turizm sektörü tarafından değerlendirilmesini, bölgedeki turistik aktivitelerin çeşitliliğini ve sürdürülebilirliğini etkilemektedir. Ayrıca bir çekicilik unsuru olan iklim, turizm işletmelerinin yer seçiminde de önemli bir faktör olmaktadır. Bu nedenle iklim, turizm için başlıca arz kaynakları arasında yer almaktadır (Martin, 2005: 571; Çavuşgil, 2010: 80). Bu anlamda iklimin turizm sektörüne önemli etkileri vardır: Turistlerin turizm bölgelerine çeken çevresel kaynaklar (yeterli miktarda su ve kar), turizm sezonunun uzunluğunu ve kalitesini iklim etkilemektedir (Scott ve Lemieux, 2009: 105). Turistin kişisel tercihlerinin ve eğlence aktivitelerinin türünü temel iklim koşulları belirlemektedir: Turizm bölgesinde turistin güvenliği (doğa olayları, kuvvetli rüzgar), turistin memnuniyeti (bunaltıcı yüksek sıcaklıklar ve yağmurun olmaması), turistin konfor ve sağlığı (sıcaklıktan kaynaklanan bayılma riskinin olmaması, cilt kanseri riskinin bulunmaması) iklim ile ilişkilidir (Nielsen, 2008: 2; Aydemir ve Şenerol, 2014: 384).

Küresel iklim değişikliği nedeniyle değişen hava olayları, turistin destinasyondaki aktivitelerini sınırlayabilmekte ve turist üzerinde olumsuz etkiler oluşturabilmektedir. Örneğin yağışlı havanın turistin hareketini kısıtlaması, aşırı sıcak havanın tansiyon, güneş çarpması ve baygınlık durumlarına neden olması, güneş (ultraviyole) ışınlarının cilt hastalıklarına sebebiyet vermesi görülebilmektedir. Ayrıca sert (güçlü) rüzgârlar; denizin dalgalı olmasına neden olarak yüzme aktivitesini minimuma indirebilmektedir. Bu tür güçlü rüzgârlar, kumsalda güneşlenen turistlerin saç, kulak ve gözlerine kum tanelerinin kaçmasına neden olarak, kıyı turizmini durma noktasına getirebilmektedir. Alternatif turizm alanlarında (dağ, vadi, orman vb.), iklim değişikliğinden kaynaklı olarak sağanak yağmur yağışları, dolu yağışları, yıldırım düşmesi gibi hava olaylarında artış görülebilmektedir. Düşen yağış miktarının fazla olması ya da yağışların uzun süre devam etmesi, bölgede sel ve taşkın gibi durumları da beraberinde getirebilmektedir. Ayrıca kış turizm alanlarında, iklimlerin değişmesine paralel olarak, kar yağışlı gün sayısının ve yağan kar miktarının azalması, karın uzun süre yerde kalmaması (erimesi) gibi durumlar kış turizminin sürdürülebilirlik durumunu ortadan kaldırmaktadır. Aynı

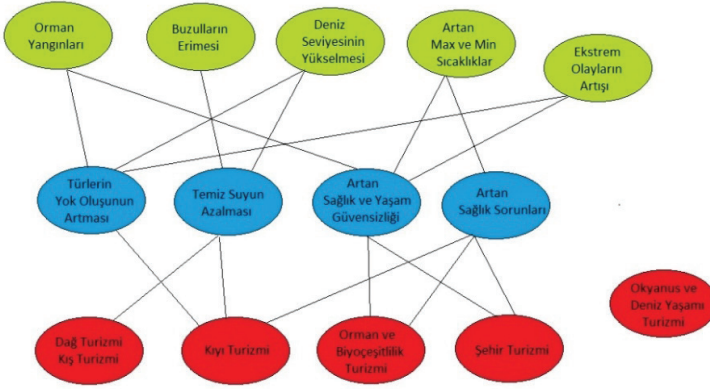
zamanda değişen iklimsel koşullar, turizm alanına erişilebilirlik durumunu da etkilemektedir. Güçlü rüzgârlar ve güçlü sis nedeniyle uçakların iniş ve kalkışlarında görülen zorluklar, fazla yağış nedeniyle karayolunda ulaşımın kısıtlanması gibi durumlar ortaya çıkabilmektedir.

Kısacası, özellikle açık alanlarda gerçekleştirilen turizm faaliyetleri, hava ve iklimsel şartlar ile doğrudan ilişkilidir. Bu tür turizm aktiviteleri, nehir, orman, sahil ve deniz gibi doğal kaynakların niteliklerinin değişiminden doğrudan etkilenmektedir (Smith, 1993). Bu nedenle iklim, turistlerin bir yeri ziyaret etmeleri için çekici bir faktör (Paul, 1972) olmaktadır. Son yıllarda, Maddison (2001) ise iklimi, tatil amaçlı kısa dönemli seyahatlerde zaman ve mekan seçimi konusunda belirleyici en önemli faktör olarak belirtmektedir. Gomez ve Martin (2005) ise güneşli saatlerin değişmesi, sıcaklık, rüzgâr, sis ve nem gibi iklim elemanlarının turizm sektörünü büyük oranda etkilediğini tartışmaktadır. (Eraydın vd., 2011: 53).

İklim Değişikliğinin Turizm Sektörüne Etkileri

Turizm, iklim değişikliğinden etkilenen önemli bir sektördür. İklim değişikliği, doğrudan ya da dolaylı olarak turizm sektörünü etkileyebilmektedir (Siddiqui ve Imran, 2019: 68-69). Turizm faaliyetini etkileyen önemli unsurlardan birisi olan iklim, turistik bölgelerinin tercih edilmesinde temel faktörlerden biri olmaktadır (Gomez-Martin, 2005; Rosello-Nadal, 2014). İklim faktörü; sıcaklık, güneş ışığı, nem ve yağış oranı gibi faktörlerce insanların turizm algısını etkilemektedir (Hamilton ve Lau, 2005). Bu nedenle turizm sektörü ve iklim arasındaki ilişkinin iki yönlü olduğu söylenebilir: turizm sektörünün oluşturduğu faaliyetler iklim değişikliğini tetiklemekte (Gössling vd., 2010), aynı zamanda turizm sektörü iklim değişikliğinden etkilenmektedir (Cheablam ve Shrestha, 2015). Diğer bir ifadeyle, turizm faaliyetlerinden kaynaklanan karbon emisyonu konunun bir yönünü oluştururken, iklim değişikliğinin turizm sektörüne olan doğrudan ve dolaylı etkileri ise konunun bir diğer yönünü oluşturulmaktadır (Becken ve Clapcott, 2011; Özekici ve Silik, 2017: 59, 63).

İklim değişikliği, iklim-bağımlı özelliğinden dolayı ve çevre ile olan yakın ilişkisi nedeniyle turizm sektörü ile etkileşim içindedir. Turizm sektörü üzerinde iklim değişikliğinin olumsuz etkileri ülkelere göre değişmektedir (UNWTO, UNEP ve WMO, 2008: 61; Dereli vd., 2019: 1230). İklim değişikliği endeksine bağlı olarak, her bir bölge, iklimin çeşitli sorunlar içeren belirli tiplerinden belirli ölçüde etkilenmektedir. Başka bir deyişle, iklim değişikliğinin bir sonucu olarak, turizm sektörünün karşı karşıya kalabileceği çeşitli potansiyel tehditler bulunmaktadır (Şekil 2) (Siddiqui ve Imran, 2019: 71, 76).

Şekil 2. İklim Değişikliğinin Turizm Sektörü Üzerindeki Etkileri (Siddiqui ve Imran, 2019).

Pek çok ekonomik sektöre göre turizm sektörünün iklim değişikliğinden daha fazla etkileneceği hesaplanmaktadır. Son yıllarda iklim değişikliğinin turizm sektörüne olası etkilerini araştıran çeşitli bilimsel araştırmaların ortak sonucu, turizmin iklim değişikliğinin yadsınamayacak bir kurbanı olduğu belirtilmekte, turizm sektörünün diğer sektörlerle göre iklim değişikliğinden daha fazla etkileneceği belirtilmektedir (Gülüm ve Çavuşgil-Köse, 2013: 77-78, 91). Son dönemde dünya turizmini etkileyebilecek en önemli sorunlardan bir tanesi ise küresel ısınma olarak belirlenmiştir. Küresel ısınma olayının gelecek yıllarda turizm sektörü için darbe vurucu özellik taşıdığına dikkat çeken bildiriler ve raporlar çeşitli ülkelerde yayınlanmakta ve bu konu üzerine toplantılar gerçekleştirilmektedir. BM Dünya Turizm Örgütü (UNWTO), bu konuda “Turizm ve İklim Değişikliği” isimli bir rapor yayınlamıştır. Söz konusu bu raporda dünya turizm sektörünün geleceği şu şekilde özetlenmiştir:

- Turizm, iklim değişikliğinin olumsuz olarak etkilediği sektörlerin başında gelmektedir.
- Yaşanacak sel, fırtına, yangın ve buzul gölü taşkınları gibi afetler ve kumsalların ortadan kalkması turizmi etkileyecek temel iklimatik olaylardır.
- Su tüketiminin uzun dönemde nüfus artışının iki katından daha hızlı artacağı öngörülmektedir. Son yüzyıl içinde su tüketimi altı kat artarken, dünya nüfusu üç kat artmıştır. Turistik bölgelerde uzun süreli çevre değişikliklerinden doğan dolaylı etkiler, azalan orman alanları, kirlenen sular, azalan biyoçeşitlilik, eriyen buzullar ve kar tepeleri gösterilmektedir. Nemli bölgelerde artan sıcaklıkların, ziyaretçileri etkileyecek bulaşıcı hastalıkların yayılmasına ve böceklerin çoğalmasına neden olmaktadır.

- İklim değişikliğinin yol açtığı yaşam tarzı değişiklikleri kış ve yaz aylarında turizm hareketlerinin yön değiştirmesi olarak nitelendirilmektedir.

- Küresel ısınmanın etkilerini hafifletmeyi hedefleyen kamu politikaları; artan ulaşım maliyetleri, yeni ve daha enerji etkin teknolojilerin kullanılması, sezonu uzatmaya ve riski azaltmaya yönelik ürün çeşitlendirme çabaları gibi turizm için bir dizi sonuçlar doğurmaktadır.

- Karla kaplı alanlar ve buzullar her yerde küçülmektedir. Buzulların erimesiyle okyanus sevipleri yükselmekte, kar örtüsünün alanı gerilediği de güneş ışınlarının uzaya geri yansımaları azalmaktadır.

- Bazı tahminlere göre ulaştırma sektörü, karbondioksit emisyonlarının beşte birinden sorumludur.

- Konaklama tesislerindeki soğutma ve ısıtma sistemlerinin karbondioksit salınımını azaltmak için daha enerji etkin malzemelerin ve teknolojilerin kullanılması gerekmektedir.

- 2006-2007 kış sezonu, 1880 yılından beri kış sporları açısından en sıcak sezon olmuştur. Özellikle İsviçre, Pireneler ve Avustralya dağları kış turizmi açısından risk altındadır (Günlü ve Miral, 2008: 586-587).

İklim değişimlerine bağlı olarak küresel turizmde görülebilecek olası gelişmelerden bazıları ise şu şekilde yorumlanmıştır:

- Buzulların erimesi nedeniyle deniz seviyesinin yükselmesi, kıyıları bozacaktır. Bu durum ise, kıyı turizmine bağlı turizm bölgelerini büyük oranda etkileyecektir.

- Küresel ısınma kış turizmi etkileyecektir. Kar yağışlı günlerin azalması, özellikle sıcak bölgelerdeki kış turizmi merkezlerinin ekonomik yaşamlarını tamamlamalarına yol açabilecektir.

- Doğal kaynaklardaki bozulma nedeniyle kullanılan kaynakların kalitesinin düşmesi, salgın hastalıkları beraberinde getirebilecektir. Bu durum ise, turizm talebini azaltacaktır.

- İklim koşullarının değişmesi, gelen turist sayısını etkileyebilecektir. Örneğin, güneş ışınlarına hassas Kuzey Avrupa insanları için çok sıcak bölgelere gitmek imkânsız hale gelebilecektir.

- İklim değişikliği nedeniyle, turistik talepler kıyı bölgelerinden, yüksek dağlık alanlarına kayabilecektir. Ayrıca kutup bölgelerine yakın alanlara ilgi artacaktır. Yüksek enlemlerde yaşayan insanların uluslararası turizm hareketlerine daha az katılarak evlerinde kalmaları bu gelişmelerin doğal sonucu olacaktır. Akdeniz bölgesindeki turizm alanlarına olan turistik taleplerde önemli azalmalar olabilecektir.

• Bir turistik bölgeye olan talebin azalması, o alandaki turistik çeşitlendirme konusunda değişimi şart kılmaktadır. Ekonomisi turizme bağlı turistik bölgeler için yeni turistik aktivitelerin oluşturulması ve yeni alanların değerlendirilmesi ön plana çıkmaktadır (Kahraman ve Türkay, 2014: 29).

Tablo 1'den de görüleceği üzere turizm, iklimle bağlı gelişmelere en hassas olan hizmet sektörüdür. İklim değişimi ve etkileri, turizm için yakın bir gelecekte yaşanacak bir olaydır. Günümüzde deniz turizmi ve kış turizminin iklim değişiminden etkilendiği düşünülürse bu zamanın çok uzak olmadığı görülecektir. Deniz suyu sıcaklığının artmasından dolayı denizde yosunlaşma ve denizanalarının istilası, sahillerde görülen güçlü rüzgarlardan dolayı görülen kum fırtınaları gibi durumlar görülmektedir. Kış turizm tesisleri, kar eksikliği ve kısa süren sezon ile karşı karşıya kalmaktadır. Ayrıca seller, kuraklık, şiddetli orman yangınları ve yıkıcı kasırgalar son yıllarda daha fazla yaşanmaktadır (UNWTO, 2007: 5). İklim değişikliğinin bu tür etkileri, ülkelere ve coğrafi bölgelere göre değişecektir (Aydemir ve Şenerol, 2014: 386-387).

Tablo 1. İklim Değişikliğinin Turizme Etkileri

Etki	Turizm sektörüne etkisi
Sıcaklığın artması	Turizm yapılan sezonun değişmesi, soğutma maliyetleri, turistlerin sıcaklık stresi yaşaması, bulaşıcı hastalıkların artması, böcek ve bitki nüfusunda ve dağılımında değişiklikler
Karla kaplı alanların azalması, buzul tabakasının küçülmesi	Kış turizmi alanlarında yeterli kar olmaması, yapay kar maliyet artışları, kış sporlarında sezonun kısa sürmesi, peyzajda estetik azalması
Aşırı fırtınalı hava olaylarının sıklık ve şiddetinde artış	Artan sigorta masrafları ve iş maliyetleri turizm tesisleri için risk içermektedir.
Bazı bölgelerde yağışlarda azalma ve artan buharlaşma	Su sıkıntısı nedeniyle turizm sektörü ile diğer sektörler arasında görülebilecek su rekabeti, artan orman yangını risklerinin altyapıyı ve bölgeye olan talebi etkilemesi
Bazı bölgelerde yağış miktarının ve sıklığının artması	Su baskınlarından dolayı tarihi ve kültürel mirasın zarar görmesi, turizm bölgelerindeki altyapının zarar görmesi ve turizm yapılan sezonun farklılaşması
Deniz seviyesinde yükselme	Deniz ilerlemesi ile sahilin sular altında kalması, sahil alanlarını korumak için maliyetlerin yükselmesi
Deniz yüzeyinde sıcaklığın artması	Mercan beyazlamaların artması, denize dalışlarda deniz kaynaklarında estetik bozulmanın görülmesi
Deniz ve kara biyoçeşitliliğinde değişimler	Destinasyonlara özgü doğal çekiciliklerin ve türlerin kaybı, ekvator çevresi sıcak ülkelerde hastalık riskinin yükselmesi
Daha büyük ve daha sık orman yangınları	Sel baskını riskinde artış, turizm altyapılarının zarar görmesi, doğal çekiciliklerin kaybı
Toprakta değişiklikler (nem düzeyi, erozyon vb.)	Destinasyon çekiciliklerinin etkilenmesi, arkeolojik mirasın ve diğer doğal varlıkların kaybı,

Kaynak: UNWTO, 2008: 61; Şenerol, 2010: 98; Aydemir ve Şenerol, 2014: 387.

Küresel ısınma sonucu görülen iklim değişikliği buzulların hızlı bir şekilde erimesine ve deniz seviyesinin yükselmesine de yol açabilecektir. Dünya küresel sıcaklığının +2 °C ısınması olasılığında, buzulların eriyip, deniz seviyesinin 15 cm yükselmesine yol açacağı öngörülmektedir (Tümertekin ve Özgüç, 2015: 554). Küresel ısınmanın en dikkat çekici etkileri, yüksek enlemlerde görülmektedir. 1950-1990 yılları arasında 67 buzul üzerinde yapılan çalışmalarda, buzulların her yıl ortalama 48 cm incelendiği belirlenmiştir. Örneğin 1992-1990 yılları arasında Grönland'daki buzullarda meydana gelen küçülme bu durumu açıkça ortaya koymaktadır (Sağlam vd., 2008: 90; Atabey ve Yokaş, 2016: 190).

Daha yüksek sıcaklıklara doğru bir eğilim gösteren küresel ısınmadaki artış, iklim ve çevresel koşullara bağlı turizm için daha büyük sonuçlara neden olabilir. Günümüzde birçok uluslararası tatil bölgesinin ekosistemi, iklim değişikliğine karşı potansiyel olarak savunmasız durumdadır. İklim değişikliğinin turizm bölgelerindeki olası en ciddi etkisi, deniz seviyesinin yükselmesi sonucu küçük ada devletlerinin sular altında kalmasıdır. Diğer etkiler olarak ise; mercanların ağarması, orman yangınları, kuşların ve hayvanların değişen göç rotaları, salgın hastalıklar ve daha kısa kayak sezonları gösterilebilir (Agnew ve Viner, 2001: 37). Başka bir ifadeyle, turizm faaliyetlerinin büyük bir kısmı iklim koşullarıyla bağlantılı olup, iklim değişikliği nedeniyle yaşanan daha sıcak yaz ve kış ayları ve aşırı hava olayları (taşkın, sel, hortum gibi) turizm faaliyetlerini ve turizm bölgelerini etkileyecektir. Buzulların erimesine bağlı olarak, deniz suyu seviyesindeki yükselmelerden, turizme dayalı bir ekonomiye sahip olan küçük ada devletleri daha fazla etkilenecektir. Ayrıca iklimsel değişimler nedeniyle; turizm sezonunda mevsimsel kaymalar yaşanabilecek; hizmet kalitesi, talepler ve maliyetler değişecek; iş ve gelir kayıpları, tesislerin, doğal ve kültürel çevrenin aşırı hava olaylarından etkilenmesi ve bozulması oluşabilecektir (UNWTO, 2007; Bayazıt, 2018: 222).

BM Dünya Turizm Örgütü (UNWTO), turizmin sürdürülebilirliği için suyun önemine dikkat çekerek, turizm sektöründe su kaynaklarının yönetimi ve suyun verimli kullanımının çok önemli olduğunu vurgulamaktadır. İklim değişikliği nedeniyle kuraklık ve su kaynaklarında azalma görülürken, diğer taraftan turizm sektörünün aşırı su tüketiminden dolayı su konusuna daha fazla önem vermesi gerektiği belirtilmiştir (Lehmann, 2009: 2; Atabey ve Yokaş, 2016: 194). Nitekim yaz sezonunda yoğun nüfus artışı görülen kıyı turizmi bölgelerinde su tüketiminde yüksek artışlar meydana gelmektedir. Yerel halkın ortalama su tüketimi 150-250 litre/kişi-gün arasında değişirken, Avrupa Çevre Ajansı'na göre, bir turist su tüketim miktarı günde yaklaşık 300 litreye ve lüks turizmde ise 880 litreye kadar çıkmaktadır (Stefano, 2004: 11). Turizmde sektörde oteller, golf sahaları, yüzme havuzları ve turistler aşırı bir şekilde su tü-

ketmektedir. Bu durum sonucunda su kaynakları, bu tüketim durumuna istenilen ölçüde cevap verememekte ve aşırı miktarda atık su oluşmaktadır (Baoying ve Yuanqing, 2007: 124; Atabey ve Yokaş, 2016: 194-195).

İklim ve iklim ile ilişkili faktörler; turizm sezonunu, turistlerin destinasyon seçimini, seyahat zamanını ve kalma uzunluğunu etkilemede çok önemli bir rol oynamaktadır (Hamilton ve Tol, 2007; Scott ve Lemieux., 2010; Wolf vd., 2021: 7). Diğer bir deyişle, iklim değişikliği, ekosistem üzerinde oluşturacağı etkilerle turizmin bölgesel dağılışı, turistlerin seyahat zamanlamasını ve turizmdeki konaklama süresini etkileyecektir. Turizm sektörü ve turizm bölgeleri, iklimsel değişikliklere karşı hassas bir durum gösterebilecek; turistik aktivitenin türü, sezonun süresi, turistik hizmetin kalitesi hatta turistlerin yapacağı harcamalar ve hizmetin maliyeti bu durumdan etkilenebilecektir. İklim değişikliğinden kaynaklanacak beklenmedik uç hava olayları turizm sektöründe çalışanlar ve turistler için belirsizliklere yol açacağından, turizm sektörünün ekonomik kazancı azalabilecektir. İklim değişikliğinin tarihi ve doğal çevre, su kaynakları ve biyolojik çeşitlilik gibi alanlarda oluşturacağı bozulmalar bölgenin turistik çekiciliğini de etkileyecektir (Bayazıt, 2018: 223).

Yukarıdaki tartışmalar neticesinde, iklim değişikliğinin turizme etkilerini araştıran çalışmalar bir bütün halinde değerlendirildiğinde, turizm endüstrisinin dört temel unsorda iklim değişikliğinden etkileneceği söylenebilmektedir. Bunlar (Gülüm ve Çavuşgil-Köse, 2013: 93):

- İklim değişikliğinin iklimsel ve doğal çekiciliklere etkisi
- İklim değişikliğinin konaklama süresine etkisi
- İklim değişikliğinin gelecekteki turizm talebine etkisi
- İklim değişikliğinin turizm bölgelerine etkisi

Turizm Bölgelerinde İklim Değişikliği

Küresel ısınma ile birlikte fırtınaların, sel ve taşkınların, yangınların artması ile kumsalların ortadan kalkmasının getirdiği yok olma olaylarının yanında, suların kirlenmesi, ormanların azalması, okyanus ve dağ buzullarının çekilmesi gibi çevresel değişimler turizm bölgelerinde yaşanabilmektedir. İklim değişikliğinden dolayı çevre kalitesi kötüleşen ve sürdürülebilirliğini kaybeden turizm bölgelerine olan turistik ilginin azalacağı, turistik taleplerde kaymalar olabileceği de öngörülmektedir (Gülüm ve Çavuşgil-Köse, 2013: 95). Nitekim UNWTO, UNEP ve WMO tarafından 2008 yılında yayınlanan “*İklim Değişikliği ve Turizm-Küresel Zorluklara Yanıt Verme*” başlıklı raporda da iklim değişikliğinin turizm bölgelerine olan etkileri irdelenmiştir. Bu raporda, yüksek ziyaretçi sayıları ve turistik gelirleri ile dünyanın en önemli turistik bölgeleri olarak

kabul edilen *Akdeniz, Karayipler, Hint Okyanusu ve Pasifik Okyanusu, Avustralya ve Yeni Zelanda*, iklim değişikliğinin oluşturacağı tehlikeye en açık sıcak noktalar olarak belirtilmiştir. Ayrıca bu bölgeler, daha sıcak yazlar, daha sıcak kışlar, aşırı uç hava olaylarında artış, su kıtlığı, deniz biyo-çeşitliliğinde azalma, deniz seviyesinde yükselme, bulaşıcı hastalıklarda artış ve uyum süreci nedeniyle seyahat maliyetlerinde artış öngörülmektedir (Gülüm ve Çavuşgil-Köse, 2013: 93).

Kıyı Turizm Alanlarında İklim Değişikliği

Son zamanlarda yapılan birçok çalışma, iklim değişikliğinin kıyı turizmi üzerindeki etkileri tespit etmiştir (Becken, 2013; Fang vd., 2018). İklim değişikliği, kıyı alanlarında deniz seviyelerindeki değişiklikler, fırtına dalgalanmaları ve deniz yüzeyi sıcaklıkları gibi birçok şekilde kendini göstermektedir (Church vd., 2013; Pathak vd., 2021: 1-2). Turizm yapılan kıyı ve adalar; (kıyı erozyonu, deniz seviyesinin yükselmesi, sel, kuraklık ve su kirliliği gibi) iklim değişikliğinin doğrudan ya da dolaylı etkilerine karşı oldukça hassas bölgeler olarak karşımıza çıkmaktadır. Küresel ısınma ve iklim değişikliğinin etkileri, farklı kıyı bölgelerinde büyük ölçüde değişiklik gösterse de yoğun turistik sezonlarda kurak bir iklim ile düşük su rejiminin aynı döneme rastlaması, ciddi su yönetimi ve çevre sorunlarını beraberinde getirmektedir (UNWTO, 2008: 6). İklim değişikliğinin kıyı turizmi üzerindeki en dikkat çeken etkisi, deniz seviyesindeki yükselme nedeniyle sahillerin ve turizm tesislerinin sular altında kalma ve yok olma riskidir. Ayrıca uç hava olaylarına bağlı olarak kıyı alanlarında güçlü rüzgârların, sel ve taşkın görülme oranının artması diğer önemli etkilerdir. Kuraklık, çölleşme ve bunlara bağlı olarak temiz su kaynaklarına erişimin azalması ve aşırı sıcaklıklar nedeniyle görülen sağlık sorunları turizm sektörü üzerindeki dikkat çekici durumlardır (Sevim ve Zeydan, 2007: 707; Sevim ve Ünlüöner, 2010: 45). Atmosferde ozon tabakasının incilmesi ya da delinmesi nedeniyle ultraviyole ışınları, ciltte güneş yanıklarına yol açmaktadır. Ozonun incilmesi ve delinmesi ile zararlı bir duruma gelen ultraviyole ışınlarına uzun süre maruz kalma, bazı cilt kanseri türlerinin de nedenini oluşturmaktadır (Tümerterkin ve Özgüç, 2015: 555).

Küresel ısınmaya bağlı olarak, önemli bir turizm bölgesi olan Akdeniz kıyıları yaz sezonunda aşırı sıcak olacağı için bugünkü turistik cazibesini kaybedecektir (Giles ve Perry, 1998: 77; Berrittella vd., 2006: 915). Viner ve Agnew'e (2007) göre ise, içinde bulunduğumuz yüzyılın sonlarına doğru Türkiye'nin Akdeniz bölgesi kıyılarında 40 °C'nin üzerinde uç sıcaklıkların ölçüldüğü gün sayısında büyük artışlar olacak ve aşırı sıcaklıklar nedeniyle kıyı turizm alanlarında dinlenme ve rahatlatma gereksinimleri karşılanamayacaktır (Sevim ve Ünlüöner, 2010: 46). Nitekim Dünya Turizm Örgütü, 2007 yılında düzenlediği "*İklim Değişikliği ve*

Turizm Konferansı’nın özet raporunda da Akdeniz bölgesinde su kıtlığı, aşırı sıcak yaz sezonu, deniz ve kara biyoçeşitliliklerinde azalma ve hastalık olaylarında artış öngörülerinde bulunmuştur. Kuzey Avrupa’nın ısınması sonucu yaz sezonunun bu bölgede daha sıcak ve daha istikrarlı hale gelmesiyle burada yaşayanların iç turizme yöneleceği ve bu bölge insanı için Akdeniz kıyılarının cazibesini kaybedeceği raporda öngörülmektedir (UNWTO, 2003; Sevim ve Ünlüören, 2010: 46). İklim değişikliğinin Akdeniz kıyısı ülkelerin turizm sektörleri açısından bir diğer risk de bu ülkeler için önemli bir pazar olan kuzey ülkelerinden gelen turistlerin kendi yaşadıkları yerler kitle turizmine elverişli hale geleceği için yurtdışına seyahat etme ihtiyacı duymayacak olmasıdır (Giles ve Perry, 1998; Sevim ve Ünlüören, 2010: 46). Küresel iklim değişikliği ile ilgili 2020 ötesine uzanan hesaplamalar ve hazırlanan senaryolara göre, özellikle Akdeniz ülkelerinde turizmin büyük darbe alacağı öngörülmektedir (Emekli vd., 2006: 10).

Küresel ısınmaya ve iklim değişikliğine bağlı olarak kıyı bölgelerinde görülebilecek bir başka sorun, deniz seviyesi yükselmeleri sonucunda, Endonezya ve Maldivler gibi turizm faaliyetlerinin önemli olduğu bazı ada ülkelerinin sular altında kalabileceği olasılığıdır (Gülbahar, 2008: 178).

Küresel ısınmaya ve iklim değişikliği ile mücadele kapsamında önerilen önlemler: Erozyonu önlemek için yumuşak (soft) kıyı koruması, turizm işletmecileri için geliştirilmiş yerleşim standartları, planlama yönergeleri ve çevresel etki değerlendirmeleri, entegre kıyı yönetimi planlaması ve imar gibi mekânsal düzenleme, mercan resifleri üzerindeki turizm baskısını azaltma, yağmur suyu depolama, su tasarrufu sağlayan cihazların kullanımı gibi su koruma teknikleri, turizmin ekoturizm gibi mevsimlere yayılarak çeşitlendirilmesi, turizm işletmeleri ve çalışanları arasında eğitim-bilinçlendirme, ulusal ve yerel düzeyde aşırı iklim olayları ve felaketlere karşı hazırlıklı ve bilinçli olmak, ulusal meteoroloji müdürlükleri aracılığı ile turizm sektörüne iklim bilgisinin sağlanması, sel ve erozyon risklerini azaltmak için drenaj ve su havzası yönetimi, kıyı ekosistemlerinin korunması için alınacak önlemleri desteklemektir (UNWTO, 2008: 6-7).

Dağlık Alanlarda (Dağ Turizmi ve Kış Turizm Alanlarında) İklim Değişikliği

Dağlık bölgeler küresel turizm için önemli turizm alanlarıdır. Turizm için başlıca turistik yerler olan kar örtüsü ve bozulmamış dağ manzaraları, iklim değişikliğinden en çok etkilenmektedir (UNWTO, 2008: 7). Küresel ısınmanın en fazla etkileyeceği turistik faaliyetlerden birisinin kış turizmi olduğu, özellikle yükseltisi az olan kayak merkezlerinin sıcaklık artışlarından dolayı kısa sezonlar geçireceği olasılığı kuvvetlenmektedir.

Yapılan araştırmalar, kayak sezonunun yer yer bir veya iki ay sürebileceğini öngörmektedir (Spence, 2007: 90-91). Gelecekteki 30-40 yıl içinde Alp dağlarının sadece yüksek bölgelerinde kayak yapmanın mümkün olabileceği tahmin edilmektedir (Lechler ve Baeva, 2007; Gülbahar, 2008: 179-180).

Son dönemlerde iklim değışikliklerinin artması ile kış turizm merkezlerinin yer seçiminde karlılık ölçütlerinin iyi tespit edilmesi önem kazanmıştır. Nitekim bir kayak merkezinin finansal açıdan başa baş olabilmesi için her 10 sezonun en az yedisinde en az 100 gün boyunca en az 30 cm kar kalınlığına sahip olması gerektiği öne sürülmektedir. “Kar güvenilirliği” olarak anılan bu yöntem, iklim değışikliğinin kış turizm merkezlerine etkilerinin araştırıldığı birçok çalışmaya ön ayak olmaktadır. Scott vd. (2012: 201-202), kış turizmini “iklim değışikliğinden en doğrudan ve en aniden etkilenen sektör” olarak anmaktadır (İstanbul-Dinçer ve Demiroğlu, 2015: 62). Nitekim Falk (2010: 920), yapmış olduğu araştırmasında, kar kalınlığı arttıkça ziyaretçilerin geceleme sayısında artış olduğunu ortaya çıkarmıştır (Özbay, 2018: 209).

Kış turizm alanlarının yüksek ve engebeli olması, bu alanlara erişimi zorlaştırmakta, yatırım durumlarının zor şartlarda gerçekleşmesine neden olmaktadır. Ancak kış turizm alanlarındaki esas zorluk, bu alanların ekonomik varlığının tamamen kar yağışlarına bağlı olmasıdır. İklim değışikliği nedeniyle karın yeterli oranda yağmaması, erken erimesi gibi durumlar kış turizm sektörünün önündeki en büyük riskler olarak görülmektedir (Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, 2020: 178).

Kayak merkezleri, iklim değışikliği ile mücadelede ilk olarak teknik uyum stratejilerine başvurmaktadır. Yapay karlama, pist düzenleme, kar taşıma, tuzlama, çevre dostu yeşil kayak merkezi, iklim dostu kayak merkezi, müşterileri iklim dostu uygulamalar hakkında bilgilendirme uyum stratejileridir (İstanbul-Dinçer ve Demiroğlu, 2015: 62-66). Ayrıca küresel ısınmaya ve iklim değışikliği ile mücadele kapsamında dağlık alanlar için önerilen diğer önlemler ise: Dağlık alanlarda turizmi tüm yıla yaymak (kaplıca, trekking, hiking, dağ bisikleti vb.), yapay kar oluşturma, buzul alanlarını koruma, kayak pistlerinin daha kuzey ve soğuk kuzey yamaçlara taşınması, küresel ısınma ve iklim değışikliği hakkında turistlerin farkındalığını artırma, su kullanımını iyileştirme ve Alp (dağlık) havzalarını korumak, çıkış önleme altyapısını ve uyarı sistemlerini geliştirmek (UNWTO, 2008: 7-8).

Türkiye Turizminde İklim Değişikliği Uygulamaları

Türkiye’nin dört mevsim yaşanan ve ılıman kuşakta yer alan bir ülke olduğu düşünüldüğünde, iklim değışikliğinden en fazla etkilenen ülkeler arasında olacaktır (Çevre ve Orman Bakanlığı, 2008: 28). İklim değışik-

liği nedeniyle, orta vadeli gelecekte, Türkiye'deki turizm faaliyetlerinin olumsuz etkilenmesi, turizm bölgelerinin ve turizm türlerinin değişmesi, gözde turizm destinasyonlarının önemini kaybetmesi tehlikeleri görülebilecektir. Çevre ve Orman Bakanlığı'nın yayınladığı *İklim Değişikliği I. Ulusal Bildirimi*'nde, 2071-2100 yılları arasında, Türkiye'nin batı bölgelerinde kış yağışlarında belirgin azalmalar olacağı hesaplanmaktadır. Ayrıca raporda, Doğu Karadeniz ve Doğu Anadolu'nun yüksek sahalarında kar kalınlıklarında 20 cm'ye varan azalmaların olacağı öngörülmektedir. Yağışın aylara dağılımında ve yağış miktarlarında oluşabilecek değişiklikler Türkiye'deki kış turizmini büyük ölçüde etkileyecektir. Dolayısıyla yağış rejimindeki yaşanacak belirsizlik ve değişim nedeniyle kış turizm alanlarına yatırım maliyetleri yükselecek ya da bu alanlar ekonomik bakımdan atıl birer tesise dönüşecektir (Aydemir ve Şenerol, 2014: 390-391).

Küresel ısınmanın Türkiye turizmine olası etkileri; kış aylarında kar yağışlarının yerini yağmura bırakması, kar yağışlarının az olması ve karın hızlı erimesi kış turizmi alanlarında sezonun geç açılmasına ya da açılmamasına yol açabileceği, bu alanlardaki konaklama tesislerinin doluluk oranlarının düşebileceği ve bu durumdan sektörün zarar edebileceği öngörülmektedir (Kadioğlu, 2007: 343; Kaya, 2007: 187; Gülbahar, 2008: 180). Yaşadığımız son yüzyılda kar örtülü gün sayısı, Doğu Karadeniz'in 1500 rakımlarında %25, Toros dağlarında %50 azalabilmektedir. Kar örtülü gün sayısı 2000 m rakımlarda da %10 azalma olarak görülebilmektedir. Yüzde 100 kar garantili alanlara ise, ancak 2500 m. ve üzeri rakımlarda rastlanacaktır (Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, 2020: 178). Hava sıcaklığında yaşanacak 1°C'lik sıcaklık artışı, yüksek alanlardaki kar örtüsünü ve bu sahalarındaki kayak pistlerini 150 metre yukarı çekmektedir. Bu durum 1500 m. altında yer alan kayak tesislerinin ve güney enlemlerdeki kış turizm tesislerinin sürdürülebilirliğini tehlikeye sokmaktadır (UNDP, 2012: xi; Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, 2020: 25).

Küresel anlamda yaşanacak iklim değişimi, gelecekte turizmin yapıldığı mevsimleri de değiştirebilecektir. Örneğin, günümüzde Antalya kıyılarında turizm mevsimi yaz mevsimi başından sonbahar aylarına kadardır. Fakat yaz mevsiminde hava aşırı ısınacağından dolayı artık yaz mevsiminde bölgeye yeterli turistin gelemeyeceği öngörülmektedir. Bu nedenden dolayı turizm mevsiminin ilkbahar ve sonbahar gibi iki ayrı mevsime kayacağı düşünülmektedir. Başka bir ifadeyle, Türkiye'nin Akdeniz ve Ege Bölgesi kıyılarında sadece yaz aylarında uzun bir dönem olarak yapılan kıyı turizmi, Dubai'de olduğu gibi, ilkbahar ve sonbahar aylarına kayan bir durum alacaktır. Ayrıca kıyı turizmi yerine yayla ve kültür turizmi daha çok ön plana çıkacaktır (UNDP, 2012: 31; Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, 2020: 25).

Türkiye'de hava sıcaklığının daha da artması olasılığında, yaz ayları-

nın nem ile birlikte daha bunaltıcı olacağı için, sağlık sorunları olan turistlerin ve yaşlı turistlerin Türkiye'deki sayılarında azalma olacağı tahmin edilmektedir (Kadioğlu, 2007: 343; Kaya, 2007: 187; Gülbahar, 2008: 181). AB'ye bağlı *Joint Research Centre* tarafından iklim değişikliğinin Avrupa'daki sektörler üzerindeki olası etkilerini belirten 2009 yılı raporunda, Turizm İklim İndeksi (Tourism Climate Incides-TCI) değerlendirmesine göre, Türkiye'nin büyük bir bölümünde, Kuzey Afrika'da ve Avrupa'da 2020-2080 yılları arasında olası muhtemel sıcaklık artışı senaryoları yapılmıştır. TCI'ya göre 2080 yılı Akdeniz bölgesi kıyıları yaz sezonunda turistik iklim konforu bakımından kötüleşirken, Avrupa'nın kuzey bölgeleri turistik iklim konforu açısından iyi şartlara kavuşacaktır (Cissar, 2009: 71). Türkiye'nin güney sahilleri yaz TCI puanlarının aşağı seviyeye gerileyeceği öngörülmektedir. Şu anda sahip olunan TCI değerlendirmesinde “çok iyi” ya da “mükemmel” iklim koşullarının yerine “kabul edilebilir” ve “marjinal” değerlendirme iklim koşullarına sahip olacaktır. Karadeniz bölgesine ait TCI puanının Akdeniz ve Ege bölgelerine göre daha az etkileneceği öngörülmektedir. Karadeniz bölgesi, ileriki yıllarda kıyı turizmi için iklimatik bakımdan uygun bir yer olarak düşünülebilir. Ancak Karadeniz bölgesinin Türkiye'nin diğer tüm bölgelerindeki turizm kayıplarını telafi edecek kapasitesinin olmadığı ve bu bölgenin aynı ekonomik geliri sağlama olasılığının bulunmadığı söylenebilir (Aydemir ve Şenerol, 2014: 392). Ayrıca Karadeniz'de deniz suyu sıcaklığının düşük olması, havanın uzun süre bulutlu ve yağışlı olması, kıyıların birden derinleşmesi ve kumsal alanların sınırlı olması gibi nedenlerden dolayı kıyı turizminin Akdeniz bölgesindeki kadar gelişemeyeceğini göstermektedir (Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, 2020: 178).

Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı, Türkiye'de görülecek iklim değişikliği etkilerinin sektörler üzerindeki etkileri hakkında raporlar hazırlamaktadır. Bakanlık, Türkiye'nin iklim değişikliği ile mücadelesi kapsamında turizm sektörüne yönelik bir takım eylem planlarını hazırlamakta ve uygulamakta olduğu da görülmektedir (Tablo 2).

Tablo 2. Bölgesel İklim Değişikliği Eylem Planları

Coğrafi Bölge	İklim Değişikliğinin Bölgeye Olası Etkileri
Akdeniz Bölgesi	Türkiye’de konaklamalı olarak yapılan uluslararası turizm faaliyetleri büyük oranda Türkiye’nin güney ve güneybatı kıyılarında yoğunlaşmış durumdadır. Akdeniz ülkelerinde ve Türkiye’nin güneyinde yapılan kıyı turizmi, deniz seviyesinde yükselme nedeniyle sahillerin ve kıyılardaki turistik tesislerin sular altında kalma riski bulunmaktadır. Türkiye’nin Akdeniz bölgesi kıyılarında 40 °C’nin üzerinde sıcaklıkların ölçüldüğü gün sayısında büyük artışlar görülecektir. Sıcaklık artışı günümüzde Akdeniz kıyılarında Karadeniz kıyılarından iki kat fazla görüleceği, gece sıcaklık artışı gündüzden daha fazla hissedileceğin ve sıcak rüzgârlardan dolayı yaz aylarında Akdeniz ve Ege kıyılarının cazibesini kaybedeceği öngörülmektedir. Günümüzde yaz aylarında yüksek sıcaklıkların görüldüğü Akdeniz kıyılarında iklim konforu oldukça düşmektedir.
Ege Bölgesi	Türkiye kıyı turizminde önde gelen bölgelerden birisi olan Ege kıyıları, iklim değişikliği konusunda son derece hassas ve kırılgan bir coğrafi bölgedir. Ege kıyılarında yaz aylarında görülecek yüksek sıcaklıklar nedeniyle turizmin olumsuz etkilenmesi öngörülmektedir. Kıyı turizminin bu bölgede ilkbahar ve sonbahar dönemlerine kayması beklenmektedir. Günümüzden yaklaşık 30 yıl sonra Akdeniz ve Ege bölgesinde yaz mevsiminde kıyı turizmi yapabilmenin mümkün olamayacağı hesaplanmaktadır. Özellikle Ege bölgesi kıyıların yaz aylarında kıyı turizmi için tercih edilmeyen turizm bölgesi olma tehlikesi ile karşı karşıya olduğu düşünülmektedir.
İç Anadolu Bölgesi	Yarı kurak bir iklime sahip İç Anadolu bölgesinde kış turizm alanlarının, kar yağışlarına bağlı olarak, iklim değişikliğinden olumsuz etkilenerek zarar görmesi muhtemeldir.
Karadeniz Bölgesi	İklim değişikliğinden kaynaklı olarak yayla alanlarının doğal yapısında değişiklikler beklenmektedir. Kıyılarda yüksek sıcaklık ve nemden dolayı, yayla turizm alanlarının daha fazla popüler olacağı ve daha fazla ziyaretçi çekerek bu alanlara olan talebin artacağı düşünülmektedir. Sıcaklık artışı ve kar yağışlı gün sayısında azalma gibi faktörlere bağlı olarak Karadeniz bölgesindeki kış turizm alanlarında turizm sezonunun kısılacağı öngörülmektedir.
Marmara Bölgesi	İstanbul’da şehir turizmi ve kültür turizmi ön planda olduğu için, bu tür aktivitelerin iklimsel şartlar ile doğrudan ilişkili olduğu söylenebilir. Sıcak hava, şiddetli yağışlar, güçlü rüzgârlar ve sel olayları bölgedeki turizmi en fazla etkileyecek değişimler olarak görülmektedir. Bölgede yapılan açık hava rekreasyonel etkinliklerinin bu tür iklimsel değişimlere karşı daha hassas olması beklenmektedir. Bölgede iklim değişikliği kaynaklı yaşanacak bir uç hava olayı (sel, fırtına vb.) tarihi ve kültürel alanlara zarar verebileceği gibi, turizmde ekonomik kayıp ve riskleri ve artan maliyetleri de beraberinde getirebilecektir. Uludağ ve Kartepe gibi kış turizm alanlarında, kar yağışlı günlerin sayısında azalma ve yeterli karın yağmaması nedeniyle sezonun daha kısa sürmesi beklenmektedir. Ayrıca bölgedeki Rekreasyonel alanların, avlanma sahalarının ve millî parkların uç hava olaylarından zarar göreceği de hesaplanmaktadır.
Doğu Anadolu Bölgesi	İklim değişikliği nedeniyle kış turizmi bölgede olumsuz etkilenmiştir (Çapar, 2019). Bölgedeki yağış rejiminin değişmesi ve kar yağışlı günlerin azalması kış turizminin sezonunun azalmasına neden olacaktır.
Güneydoğu Anadolu Bölgesi	Yüksek sıcaklık, bunalıcı hava, erozyon ve diğer doğa olayları ile kültürel miras alanlarının etkilenmesi

Kaynak: Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, 2020.

İklim değişikliği nedeniyle deniz seviyesinde görülecek yükselme durumunda, kıyıların altyapısal durumunun etkilenmesi ayrı bir boyut kazanmaktadır. Turizm başta olmak üzere, endüstri, enerji, tarım ve ulaşım

sektörlerine ilişkin planlama çalışmalarında uzun dönemli ve daha stratejik bir yaklaşım gerekmektedir. Yüksek alanlarda azalan kar örtüsü ve güney kıyılarda artan sıcaklıklara bağlı olarak turizm sektörünün olumsuz etkilenmesinin kaçınılmaz olduğu görülmektedir (Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, 2012a: 1). Bu nedenle Bakanlığın iklim değişikliği ile mücadele kapsamında Türkiye'nin coğrafi bölgelerinde gerçekleştireceği eylemler:

- İklim değişikliğinin etkileri, bölgesel strateji planları hazırlanırken göz önünde bulundurulacaktır.
- Toplum sağlığının korunması ve kentlerdeki ısı adasının etkilerinin azaltılması doğrultusunda planlamalar yapılacaktır.
- Yeşil alanların artırılması, bakı faktörü, rüzgâr yönü ve hava koridoru kent planlamalarda dikkate alınacaktır.
- Yerel İklim Değişikliği Eylem Planı'nın yerel yönetimler tarafından hazırlanması istenecektir.
- Kamu binalarının iklim olaylarından en az etkilenmesi için kent planlarında lokasyon seçimleri gerçekleştirilecektir.
- Kanalizasyon, atık depolama ve şebeke suyu gibi altyapı donatılarının afet risk analizi yapılacaktır.
- Sel, taşkın ve orman yangını gibi doğal afet bakımından risk olan bölgelerde can ve mal güvenliği bakımından erken uyarı sistemlerinin geliştirilmesiyle ilgili kurumsal koordinasyonlar sağlanacaktır.
- Bölgelerde inşa edilecek binalarda iklime duyarlı, ekolojik özellikli ve enerji verimli yerel yapı malzemelerinin kullanımının ve yerel mimarinin özendirilmesi ve yaygınlaştırılması teşvik edilecektir.
- Kıyı boyunca yatay sondajlar ile suyun denize ulaşmasına imkan verecek menfezler yapılacak ve mevcut menfezlerin kapasitesi arttırılacaktır.
- Kıyılarda taşkın riskini önlemek için, taşkın zamanında tampon bölge olarak hizmet verecek donatıların ve yeşil alanların oluşturulması sağlanacaktır.
- Yağışlardan kaynaklanan sel ve taşkın gibi olumsuz etkilerinin azaltılması, yağmur suyunun yeniden kullanımının sağlanabilmesi için, altyapıda beton ve asfalt yerine daha geçirgen materyallerin kullanılması ve yağmur suyunun depolanmasına yönelik yapıların yapılması teşvik edilecektir.
- Her bir bölgede afet riski içeren riskli yapılar tespit edilerek, bu bölgelerde inşaat yapımına izin verilmeyecek ve kentsel dönüşüm uygulamaları gerçekleştirilecektir.

- Akarsu vadileri içerisinde yer alan binalar tespit edilecek ve uygun alanlar için kamulaştırma ve taşıma süreci planlanacaktır.
- Akarsu vadilerinin doğal yapısının bozulmaması için bölgede faaliyet gösteren tesislerde denetimler sıklaştırılacaktır.
- Endüstri, kentleşme ve egzoz gazları sonucu ortaya çıkan hava kirliliğinin kontrolünün sağlanmasına yönelik tedbirler arttırılacak ve illerin Temiz Hava Eylem Plan'larının etkin bir biçimde uygulanması sağlanacaktır.
- İklim değişikliği sebebiyle oluşan doğal afetlerin olası tehlikelerini azaltabilmek için yerel yönetimlere ve yerel halka düzenli bir şekilde eğitim ve farkındalık eylemi verilecektir.
- İklim değişikliğinin etkilerini izlemek amacı ile uygun lokasyonlarda zamansal görüntülerin temin edilmesi, değişim analizlerinin yapılması ve Ulusal Coğrafi Bilgi Platformu'na bu verilerin sunulması sağlanacaktır (Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, 2020: 227-239).

İklim değişikliğinin olası etkileri göz önünde bulundurularak turizm modelinde, turizm ürünlerinde ve turizm sektörünün bölgesel kullanımında yapılması gereken değişikliklerin belirlenmesi, kıyı alanları için yeni bir yönetim modelinin oluşturulması gerekmektedir. *Türkiye'nin İklim Değişikliği Uyum Stratejisi ve Eylem Planı*'nda, deniz seviyesi yükselmesine karşı iklim değişikliği etkilerinin ve uyum faaliyetlerinin araştırılması temel hedef olarak belirlenmiştir. Bu çerçevede, deniz ve kıyı alanlarının yönetimi çerçevesine iklim değişikliğine uyumun entegre edilmesi için *İklim Değişikliği Uyum Stratejisi* gereği aşağıdaki faaliyetler gerçekleştirilecektir:

- Denizlerin ve kıyı korunan alanların sürdürülebilirliğinin sağlanması, denizlerdeki kıyı balıkçılığının iklim değişikliğinin etkilerine göre incelenmesi (yok olma tehlikesi),
- Deniz suyunun yükselmesi ile içme ve kullanma sularının olası tuzlanma nedenlerinin araştırılması,
- Sular altında kalması muhtemel tarım alanlarının haritalandırılması, sular altında kalması muhtemel kıyıların ve yerleşim alanlarının haritalandırılması,
- Bütünleşik kıyı ve deniz alanları çalışmalarına iklim değişikliğine uyumun entegre edilmesi (Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, 2012a: 45-46).

Sonuç

Küresel iklim değişikliğinin günümüzdeki etkileri; Kuzey Amerika'da ve Muson Asya'sı kıyılarında fırtına, sel ve taşkın olayları olarak, Atlantik'in kuzey kıyılarında ve Antarktika'da buzul erimeleri şeklinde, Afrika'da ise karaların yağışsız kalması, artan sıcaklık durumları şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Küresel ısınmaya bağlı olarak görülen iklim değişimleri dünyadaki yarı kurak alanların kurak alanlara dönüşmesine ve kurak (çöl) alanların daha geniş bir mekânsal yayılma göstermesine neden olmaktadır. Türkiye'de ise iklim değişikliğine bağlı olarak son dönemlerde Akdeniz kıyılarında güçlü rüzgârların (fırtına, hortum vb.) oluşması, yağmur yağışlarına ve değişen hava olaylarına bağlı olarak dolu yağışlarının ve sel-taşkın olaylarının ortaya çıkması görülmektedir. Ayrıca Türkiye'nin iç bölgelerine kar ve yağmur yağışlarının belirli yıllarda daha az miktarda yağması ve yağışlı günlerin daha az görülmesi söz konusu olmaktadır. Yağış azlığına bağlı olarak iç bölgelerdeki bazı göllerin tamamen kuruması, bazı göllerde önemli seviye değişimlerinin yaşanması, yeraltı su rezervlerinin azalması görülmektedir.

Turizmin iklime bağımlı bir sektör olması, turizm ile iklim değişikliği arasındaki ilişkiye bakılmasını kaçınılmaz kılmaktadır. Nitekim turizmin dünyanın büyüyen en büyük sektörü olması, çoğaltıcı ve istihdam sağlayıcı etkisi, birçok ada ülkesi ve kıyı ülkesi için önemli bir döviz geliri sağlaması ve yerel halk için geçim kaynağı olması bu sektörün sürdürülebilirliğinin tartışılmasını bir zorunluluk haline getirmektedir. Özellikle dünyada her yıl kitle (kıyı) turizmine katılan milyonlarca turist ve binlerce turizm çalışanının ve işletmenin yaşanan ve gelecekte yaşanması olası iklimsel değişikliklerinden doğrudan ya da dolaylı olarak etkilenmesi söz konusu olacaktır. İklim değişikliği özellikle gelişmekte olan turizm ülkeleri için önemli bir sosyoekonomik kayıp olacağı öngörülmektedir.

Turizm sektörünün kıyı alanlarında ve dağlık bölgelerde iklim değişikliğinden doğrudan ya da dolaylı olarak etkileneceği, iklim değişikliğinin tropikal ve ılıman kuşakta kendisini daha fazla hissettireceği literatürde tartışılmaktadır. Türkiye'nin ve Akdeniz havzasının da orta kuşakta olduğu düşünüldüğünde iklim değişikliğinin olası etkilerinden bu bölgede de görülebileceği düşünülmektedir. Türkiye'nin büyük bir çoğunluğunun yarı kurak bir iklime sahip olması, gelecekte bu bölgenin kurak bir sahaya dönüşmesi tehlikesini ortaya çıkarmaktadır. Hidroelektrik enerji üretiminde, zirai faaliyetlerde ve artan nüfus ile birlikte kentlerde tüketilen su miktarlarının her geçen gün artması doğal kaynak değerlerinin daha rasyonel kullanılmasını zorunlu kılmaktadır. Oteller (banyo, wc, mutfak, çamaşırhane, yüzme havuzu), restoranlar ve golf sahaları yoğun bir şekilde su tüketilmekte ve elektrik enerjisi kullanılmaktadır. Turizm sektöründeki işletmelerin (otel vd.) ve turistlerin su ve elektrik tüketimi konusunda daha

bilinçli olması ve bu kaynakları daha rasyonel kullanması gerekmektedir.

Dünya karbon salınımlarında Türkiye gerilerde olmasına rağmen, ülkedeki linyit kömürünün enerji termik santrallerinde tüketimi, sanayi sektörü, kara taşıtları ve uçakların karbon emisyonları hala azımsanamayacak miktarda havaya karbondioksit vermektedir. Ancak son dönemlerde konutların ısıtılmasında ve sanayi sektöründe doğalgaz enerjisinin yaygınlaştırılması, ülkenin ve şehirlerin hava kirliliğini önemli ölçüde azaltmıştır. Yeşil enerji, elektrikli araçlar, sıfır atık, sıfır emisyon gibi çevre dostu proje ve uygulamalar son dönemlerde Türkiye’de gerek sektörler gerek bilim insanları gerekse kamu kurumları tarafından gündeme getirilip tartışılır olmuştur.

Tarım, hayvancılık, ormancılık, sanayi, ulaşım ve turizm gibi tüm sektörlerin küresel ısınma ve iklim değişikliğine uyum çalışmaları kapsamında akredite edilmesi ve olası senaryolara karşı eylem planının hazırlanması gerekmektedir. Turizm başta olmak üzere tüm sektörlerin sürdürülebilirliğinin sağlanabilmesi için iklim değişikliğinin göz ardı edilmemesi gerekmektedir. Ancak turizm sektörünün iklim değişikliği ile sektör olarak tek başına mücadele etmesini beklemek mümkün değildir. İklim değişikliği ile mücadelenin daha geniş ölçekte ve hükümetler arasında yapılacak karbon azaltma ve iklim değişikliği uyum çalışmaları ile mümkün olabileceği söylenebilir.

AB’ye üyelik sürecinde Türkiye, son dönemlerde iklim konusunda çeşitli küresel ve bölgesel toplantılara katılmakta, bazı çevre konuları (su kaynakları, hava kirliliği, sulak alanlar, koruma) ile küresel ısınma ve iklim değişikliği meseleleri üzerine çeşitli anlaşmalara imza atarak taraf olmaktadır. Türkiye’nin son dönemde, mevcut su kaynaklarını koruma ve rasyonel kullanma konusundaki farkındalığı yükselmiş, iklim değişikliği ile mücadele üzerine ilgisi artırmıştır. Nitekim son dönemde Çevre ve Şehircilik Bakanlığı’nın isminin Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı şeklinde değiştirilmesi kamunun bu konudaki hassasiyetini ve önceliğini göstermektedir. Ancak tarımda sulamalı tarım yapılarak yeraltı sularının iç bölgelerde tüketilmesi, elektrik enerjisi üretmek için barajların yapılarak akarsu havza ekolojisinin bozulması, linyit kömürü termik santrallerde yakılarak havaya karbondioksit verilmeye devam edilmesi iklim değişikliği ile mücadele kapsamına uymayan uygulamalardır.

İklim değişikliği ile mücadele ve adaptasyon çalışmalarına hız kazandırılması ve konunun her türlü uluslararası, ulusal ve bölgesel turizm planlaması çalışmalarına dâhil edilmesi gerekmektedir (Gülüm ve Çavuşgil-Köse, 2013: 95). Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı’nın tarım, turizm ve sanayi sektörleri ile ilgilenen diğer bakanlıklar ile koordineli olarak çalışması ve ortak eylem planlarının hazırlanması gerekmektedir.

KAYNAKÇA

- Agnew, M. D. & Viner, D. (2001). Potential Impacts of Climate Change on International Tourism, *Tourism and Hospitality Research*, 3(1), 37-60.
- Amelung, B., Nicholls, S. & Viner, D. (2007). Implications of Global Climate Change for Tourism Flows and Seasonality, *Journal of Travel Research*, 45, 285-296. <https://doi.org/10.1177/0047287506295937>
- Atabey, S. & Yokaş, İ. (2016). Küresel Isınmanın Artış Nedenlerinin Su Kaynakları ve Turist Sağlığı Üzerine Yansımaları, *Akademik Bakış Dergisi*, 54, 188-203.
- Atalay, İ. (2008). *Ekosistem Ekolojisi ve Coğrafya*. Cilt II. Meta Basım Matbaacılık, İzmir.
- Aydemir, B. & Şenerol, H. (2014). İklim Değişikliği ve Türkiye Turizmine Etkileri: Delfi Anket Yöntemiyle Yapılan Bir Uygulama Çalışması, *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 17(31), 381-416. <https://doi.org/10.31795/baunsobed.664062>
- Bach, W. & Gossling, S. (1996). Klimaökologische Auswirkungen des Flugverkehrs, *Geographische Rundschau*, 48, 54-59.
- Baoying N. & Yuanqing, H. (2007). Tourism Development and Water Pollution: Case Study in Lijiang Ancient Town, *China Population, Resources and Environment*, 17(5), 123- 127. [https://doi.org/10.1016/S1872-583X\(08\)60006-6](https://doi.org/10.1016/S1872-583X(08)60006-6)
- Bayazıt, S. (2018). İklim Değişikliği ve Turizm İlişkisinin Türkiye İç Turizmi Açısından İncelenmesi, *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 29(2), 221-231.
- Becken, S. & Clapcott, R. (2011). Developing Public Policy for Climate Change in the Tourism Sector, *Journal of Policy Research in Tourism, Leisure and Events*, 3(1), 1-17. <https://doi.org/10.1080/19407963.2011.539378>
- Becken, S. (2013). A Review of Tourism and Climate Change as an Evolving Knowledge Domain. *Tourism Management Perspectives*, 6, 53-62. <https://doi.org/10.1016/j.tmp.2012.11.006>
- Berrittella, M., Bigano, A., Roson, R. & Tol, R. S. J. (2006). A General Equilibrium Analysis of Climate Change Impacts on Tourism, *Tourism Management*, 27(5), 913-924. <https://doi.org/10.1016/j.tourman.2005.05.002>
- Beniston, M. (2003). Climatic Change in Mountain Regions: A Review of Possible Impacts, *Climatic Change*, 59(1/2), 5-31. <https://doi.org/10.1023/A:1024458411589>
- Blunier, T. & Brook, E. J. (2001). Timing of Millennial-Scale Climate Change in Antarctica and Greenland During the Last Glacial Period, *Science*, 80(291), 109-112. <https://doi.org/10.1126/science.291.5501.109>

- Cheablam, O. & Shrestha, R. P. (2015). Climate Change Trends and Its Impact on Tourism Resources in Mu Ko Surin Marine National Park, Thailand, *Asia Pacific Journal of Tourism Research*, 20(4), 435-454. <https://doi.org/10.1080/10941665.2014.904803>
- Church, J. A., Clark, P. U., Cazenave, A., Gregory, J. M., Jevrejeva, S., Levermann, A., Merrifield, M. A., Milne, G.A., Nerem, R. S., Nunn, P. D., Payne, A. J., Pfeffer, W. T., Stammer, D. & Unnikrishnan, A. S. (2013). “*Sea level Change*”. Inside Eds. T. F., Stocker, D. Qin & G.K. Plattner vd., *Climate Change*. PM Cambridge University Press., pp. 137-1216, Cambridge & New York.
- Cissar, J. (2009). Climate Change Impacts in Europe Final Report of the Peseta Research Project European Communnities. <http://ftp.jrc.es/EURdoc/JRC55391.pdf> Erişim Tarihi: 28 Kasım 2009.
- Çapar, G. (2019). Su Kaynakları Yönetimi ve İklim Değişikliği Modülü, Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, <http://suyonetimi.ankara.edu.tr/wp-content/uploads/sites/88/2019/10/%C4%B0klim%C4%B0N-Projesi-E%C4%9Fitim-Seri-si-Mod%C3%BCI-8.pdf> Erişim Tarihi: 01 Mart 2022.
- Çavuşgil, B. (2010). İklim Değişikliğinin Turizm Talebine Etkisinin İncelenmesi: Çanakkale Turizm Destinasyonlarında Bir Araştırma, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Çanakkale.
- Çevre ve Orman Bakanlığı (2008). “İklim Değişikliği ve Yapılan Çalışmalar”, <http://www.lab-cevreorman.gov.tr/download/iklim.pdf> Erişim Tarihi: 27 Temmuz 2009.
- Çevre ve Şehircilik Bakanlığı (2012a). Türkiye’nin İklim Değişikliği Uyum Stratejisi ve Eylem Planı, https://webdosya.csb.gov.tr/db/iklim/editordosya/file/eylem%20planlari/uyum_stratejisi_eylem_plani_TR.pdf Erişim Tarihi: 01 Mart 2022.
- Çevre ve Şehircilik Bakanlığı (2012b). *Türkiye’de İklim Değişikliği Risk Yönetimi* (Haz. M. Kadioğlu). Türkiye’nin İklim Değişikliği II. Ulusal Bildiriminin Hazırlanması Projesi Yayını, Ankara.
- Çevre ve Şehircilik Bakanlığı (2020). “Bölgesel İklim Değişikliği Eylem Planları”, Ankara. https://webdosya.csb.gov.tr/db/ordu/menu/bidep_rapor_v14_maket-1_20210315075810.pdf Erişim Tarihi: 01 Mart 2022.
- Çiçek, İ. (2016). İklim Değişikliği, Küresel Isınma ve Şehir Isı Adası, İçinde Ed. M. Somuncu, *Küresel İklim Değişiklikleri ve Etkileri*, Türkiye Çevre Vakfı Yayını, Ankara.
- Dereli, M., Boyacıoğlu, E. Z. & Terzioğlu, M. K. (2019). İklim Değişikliği ve Turizm Sektörü Arasındaki İlişkinin Dinamik Panel Veri Analizi İle İncelenmesi, *Türk Turizm Araştırmaları Dergisi*, 3(4), 1228-1243. <https://doi.org/10.26677/TR1010.2019.238>
- Doğanay, H. (2001). *Türkiye Turizm Coğrafyası*. III. Baskı. Çizgi Kitabevi, Kon-ya.

- Doğaner, S. (2001). *Türkiye Turizm Coğrafyası*. Çantay Kitabevi, İstanbul.
- Emekli, G., İbrahimov, A. & Soykan, F. 2006, Turizmde Küreselleşmeye Coğrafi Yaklaşımlar ve Türkiye, *Ege Coğrafya Dergisi*, 15, 1-16.
- Eraydın, A., Gedikli, B., Salmaner, E. G. & Edizel, H.Ö. (2011). Kentsel Turizm ve İklim Değişikliği: Antalya Örneği, TÜBİTAK Proje No: 108K612, Ankara.
- Falk, M. (2010). A Dynamic Panel Data Analysis of Snow Depth and Winter Tourism, *Tourism Management*, 31, 912-924. <https://doi.org/10.1016/j.tourman.2009.11.010>
- Fang, Y., Yin, J. & Wu, B. (2018). Climate Change and Tourism: A Scientometric Analysis Using CiteSpace, *Journal of Sustainable Tourism*, 26(1), 108-126. <https://doi.org/10.1080/09669582.2017.1329310>
- Freitas, C. R. (2001). Theory, Concepts and Methods in Tourism Climate Research, *Proceedings of the First International Workshop on Climate, Tourism and Recreation* (5-10 October 2001), pp. 3-21, Greece. <https://www.researchgate.net/publication/233758777> Erişim Tarihi: 05 Mart 2022.
- Giles, A. R. & Perry, A. H. (1998). The Use of Temporal Analogue to Investigate the Possible Impact of Projected Global Warming on the UK Tourist Industry, *Tourism Management*, 19(1), 75-80.
- Gomez-Martin, M. B. (2005). Weather, Climate and Tourism: A Geographical Perspective, *Annals of Tourism Research*, 32, 571-591. <https://doi.org/10.1016/j.annals.2004.08.004>
- Gössling, S., Hall, M., Peeters, P. & Scott, D. (2010). The Future of Tourism: Can Tourism Growth and Climate Policy Be Reconciled? A mitigation perspective. *Tourism Recreation Research*, 35(2), 119-130. <https://doi.org/10.1080/02508281.2010.11081628>
- Gülbahar, O. (2008). Küresel Isınma, Turizme Olası Etkileri ve Türkiye, *KMU İİBF Dergisi*, 10(15), 160-198.
- Gülüm, K. & Çavuşgil-Köse, B. (2013). “İklim Değişikliği ve Turizm Hareketlerine Etkileri”, İçinde Eds. Ş. Aydın-Tükeltürk & M. Boz, *Turizmde Güncel Konu ve Eğilimler*. Detay Yayıncılık, s. 77-96, Ankara.
- Günlü, E. & Miral, Z. C. (2008). “Türkiye ve Turizm” İçinde Ed. G. Aktaş, *Turizm Coğrafyası*. Detay Yayıncılık, s. 583-606, Ankara.
- Hamilton, J. M. & Tol, R. S. J. (2007). The Impact of Climate Change on Tourism in Germany, the UK and Ireland: A Simulation Study, *Regional Environmental Change*, 7, 161–172. <https://doi.org/10.1007/s10113-007-0036-2>
- Hamilton, J. M. & Lau, M. A. (2005). The Role of Climate Information in Tourist Destination Choice Decision-making, *Procedia*, 17th International Congress Biometerol, 229-250. <https://library.oapen.org/bitstream/handle/20.500.12657/24073/1006059.pdf?sequence=1#page=243> Erişim Tarihi: 03 Mart 2022.

- İstanbul-Dinçer, F. & Demiroğlu, O. C. (2015). Kış Turizminin Gelişimi ve Türkiye'nin Kış Turizmi Politikası, İçinde Eds. D. Küçükaltan, H. Çeken & Ş. O. Mercan, *Değişik Perspektifleriyle Turizm Politikası ve Planlaması*. Detay Yayıncılık, Ankara.
- Kadıoğlu, M. (2007). *Küresel İklim Değişimi ve Türkiye*. 2. Baskı. Günsel Yayıncılık, İstanbul.
- Kahraman, N. & Türkay, O. (2014). *Turizm ve Çevre*. Detay Yayıncılık, Ankara.
- Kaya, T. (2007). *Küresel Isınma – Etkileri ve Önlemleri*. Ferman Yayınları, İstanbul.
- Lechler, P. & Baeva, N. (2007). “İklim Değişimi Turizmi de Vuruyor” <https://www.dw.com/tr/iklim-de%C4%9Fi%C5%9Fimi-turizmi-de-vuruyor/a-2805757> Erişim Tarihi: 15 Nisan 2008.
- Lehmann, L. B. (2009). The Relationship between Tourism and Water in Dry Land Regions, *Proceedings of the Environmental Research Event*, 10-13th May 2009, Noosa Heads, Queensland, 1-9,
- Maddison, D. J. (2001). In Search of Warmer Climates? The Impact of Climate Change on Flows of British Tourists, *Climatic Change*, 49(1), 193–208.
- Martin, M. B. G. (2005). Weather, Climate and Tourism a Geographical Perspective, *Annals of Tourism Research*, 32(3): 571-591. <https://doi.org/10.1016/j.annals.2004.08.004>
- NASA. (2016). Global Climate Change Vital Sciences of the Planet, “Carbon Dioxide” <http://climate.nasa.gov/vital-signs/carbon-dioxide/> adresinden alınmıştır.
- Neuman, W. L. (2013). *Toplumsal Araştırma Yöntemleri: Nitel ve Nicel Yaklaşımlar* (Çev. S. Özge). Yayınodası Yayıncılık, Ankara.
- Nielsen, S. (2008). Climate Change and Tourism. Intertwined. Doctor's Thesis, Sabine Louise Perch-Nielsen University of Zürich, Switzerland. <http://e-collection.ethbib.ethz.ch/eserv/eth:30509-02.pdf> Erişim Tarihi: 17 Ocak 2009.
- Oğan, O. & Emekli, G. (2021). “Küresel İklim Değişikliği İle Turizm İlişkilerini İrdeleyen Bilimsel Çalışmaların Bibliyometrik Analizi, İçinde (S. Koday ve C. Sevindi) *Atatürk Üniversitesi Coğrafya Araştırmaları Serisi 2021: Turizm Coğrafyası*. Ankara: Gazi Kitabevi, s. 71-100.
- Özbay, G. (2018). Alternatif Turizm Politikaları İçerisinde Kış Turizmi: Türkiye'ye Yönelik SWOT Analizi, *The Journal of International Lingual, Social and Educational Sciences*, 4(2), 203-213.
- Özekici, Y. K. & Silik, C. E. (2017). Türkiye’de İklim Değişikliği Plan ve Politikalarında Turizm Sektörünün Yeri, *Gazi Üniversitesi Turizm Fakültesi Dergisi*, 2, 58-79.
- Özgüç, N. (2007). *Turizm Coğrafyası: Özellikler ve Bölgeler*. Çantay Kitabevi, İstanbul.

- Özmen, M. T. (2009). Sera Gazı, Küresel Isınma ve Kyoto Protokolü, *Türkiye Mühendislik Haberleri*, 453(1), 42-46.
- Öztürk, K. (2002). Küresel İklim Değişikliği ve Türkiye'ye Olası Etkileri, *Gazi Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 22(1), 47-65.
- Pang, S. F. H., McKercher, B. & Prideaux, B. (2013). Climate Change and Tourism: An Overview, *Asia Pasific Journal of Tourism Research*, 18(1-2), 4-20. <https://doi.org/10.1080/10941665.2012.688509>
- Pathak, A., Beynen, P. E. V., Akiwumi, F. A. & Lindeman, K. C. (2021). Impacts of Climate Change on the Tourism Sector of a Small Island Developing State: A Case Study for the Bahamas, *Environmental Development*, 37, 1-13. <https://doi.org/10.1016/j.envdev.2020.100556>
- Paul, A. H. (1972). Weather and the Daily Use of Outdoor Recreation Areas in Canada, Inside Ed. J. A. Taylor, *Weather Forecasting for Agriculture and Industry*. David and Charlis Publishing, pp.132-146.
- Philander, S. G. (2008). *Encyclopedia of Global Warming and Climate Change*. Sage Publications, California.
- Rosello-Nadal, J. (2014). How to Evaluate the Effects of Climate Change on Tourism? *Tourism Management*, 42, 334-340. <https://doi.org/10.1016/j.tourman.2013.11.006>
- Sağlam, N. E., Düzgüneş, E. & Balık, İ. (2008). Küresel Isınma ve İklim Değişikliği, *Ege Üniversitesi Su Ürünleri Dergisi*, 25(1): 89-94.
- Sanır, F. (2000). *Coğrafya Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Scott, D., Hall, C. M. & Gössling, S. (2012). *Tourism and Climate Change: Impacts, Adaptation and Mitigation*. London: Routledge.
- Scott, D. & Becken, S. (2010). Adapting to Climate Change and Climate Policy: Progress, Problems and Potentials, *Journal of Sustainable Tourism*, 18(3), 283–295. <https://doi.org/10.1080/09669581003668540>
- Scott, D. & Lemieux, C. (2010). Weather and Climate Information for Tourism, *Procedia Environmental Sciences*, 1, 146–183. <https://doi.org/10.1016/j.proenv.2010.09.011>
- Scott, D. & Lemieux, C. (2009). Weather and Climate Information for Tourism, at the 3. World Conference Geneva in Switzerland (31 August-4 September 2009). http://www.wcc3.org.wcc3docs/pdf/WS5_Scott.pdf Erişim Tarihi: 17 Ekim 2009.
- Scott, D., Dawson, J. & Jones, B. (2007). Climate Change Vulnerability of the US Northeast Winter Recreation-Tourism Sector, *Mitigation and Adaptation for Global Change*, 13, 577-596. <https://doi.org/10.1007/s11027-007-9136-z>
- Scott, D., Wall, G. & McBoyle, G. (2005). The Evolution of the Climate Change Issue in the Tourism Sector. Inside Eds. M. Hall & J. Higham, *Tourism*,

Recreation and Climate Change (pp. 44–60). Clevedon, Channel View Publications, UK.

Scott, D., Jones, B. & McBoyle, G. (2004). A Bibliography of the Tourism Climatology Field to 2004, *Second International Workshop on Climate, Tourism and Recreation*, Orthodox Academy of Crete, Kolimbari, (8-11 June 2004), 236-257, Greece.

Sevim, B. & Zeydan, Ö. (2007). İklim Değişikliğinin Türkiye Turizmine Etkileri, *Çeşme Ulusal Turizm Sempozyumu*, 21-23 Kasım 2007, İzmir, 699-708.

Sevim, B. & Ünlüönen, K. (2010). İklim Değişikliğinin Turizme Etkileri: Konaklama İşletmelerinde Bir Uygulama, *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 28(1), 43-66.

Siddiqui, S. & Imran, M. (2019). Impact of Climate Change on Tourism”, Inside Eds. R. Sharma & P. Rao, *Environmental Impacts of Tourism in Developing Nations*, IGI Global Pub., pp.68-83.

Smith, K. (1993). The Influence of Weather and Climate on Recreation and Tourism, *Weather*, 48(12), 398-404. <https://doi.org/10.1002/j.1477-8696.1993.tb05828.x>

Somuncu, M. (2016). İklim Değişikliğinin Dünya ve Türkiye Turizmine Etkileri, İçinde Ed: M. Somuncu, *Küresel İklim Değişiklikleri ve Etkileri*, Türkiye Çevre Vakfı Yayını, Ankara.

Somuncu, M. (2018). İklim Değişikliği Türkiye Turizmi İçin Bir Tehdit mi, Bir Fırsat mı? *TÜCAUM 30. Yıl Uluslararası Coğrafya Sempozyumu*, 3-6 Ekim 2018, Ankara, 748-771.

Spence, C. (2007). *Küresel Isınma* (Çev. S. Gönen, Serkan Ağar). Pegasus Yayınları: 83, İstanbul.

Stefano, L. (2004). Freshwater and Tourism in the Mediterranean, WWF Mediterranean Programme, Rome. https://wwfeu.awsassets.panda.org/downloads/medpotourismreportfinal_ofnc.pdf Erişim Tarihi:10 Ocak 2022.

Şenerol, H. (2010). İklim Değişikliği ve Türk Turizmine Etkisi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Balıkesir Üniversitesi, Balıkesir.

Tümertekin, E. & Özgüç, N. (2015). *Beşeri Coğrafya: İnsan Kültür ve Mekân*. Çantay Kitabevi, İstanbul.

Türkeş, M. (2016). Küresel İklim Değişiklikleri ve Başlıca Nedenleri İle Dünyada ve Türkiye’de Gözlenen ve Öngörülen İklim Değişiklikleri ve Değişkenliği, İçinde Ed: M. Somuncu, *Küresel İklim Değişiklikleri ve Etkileri*, Türkiye Çevre Vakfı Yayını, Ankara.

Türkeş, M. (2012). Türkiye’de Gözlenen ve Öngörülen İklim Değişikliği, Kuraklık ve Çölleşme, *Ankara Üniversitesi Çevrebilimleri Dergisi*, 4(2), 1-32.

Türkeş, M. (2010). *Klimatoloji ve Meteoroloji*. Kriter Yayınevi, İstanbul.

- Türkeş, M. (2008). Küresel İklim Değişikliği Nedir? Temel Kavramlar, Nedenleri, Gözlenen ve Öngörülen Değişiklikler, *İklim Değişikliği ve Çevre*, 1, 45-64.
- Türkeş, M., Sümer, U. M. & Çetiner, G. (2000). “Küresel İklim Değişikliği ve Olası Etkileri” Çevre Bakanlığı, BM İklim Değişikliği Çevre Sözleşmesi Seminer Notları (13 Nisan 2000), Ankara. <http://www.meteoroloji.gov.tr/2006/iklim/files/iklimetkileri> Erişim Tarihi: 21 Ağustos 2008.
- UNDP. (2012). “Türkiye’de İklim Değişikliği Risk Yönetimi”, <https://www.undp.org/docs/projectdocuments> Erişim Tarihi: 15 Şubat 2020.
- UNFCCC. (2007). Climate Change: Impacts, Vulnerabilities and Adaptation in Developing Countries. Boon. pp.25. <https://unfccc.int/resource/docs/publications/impacts.pdf> Erişim Tarihi: 05 Mart 2022.
- UNWTO, UNEP & WMO. (2008). Climate Change and Tourism – Responding to Global Challenges, Madrid, Spain. <https://www.e-unwto.org/doi/epdf/10.18111/9789284412341> Erişim Tarihi: 10 Ocak 2022.
- UNWTO. (2003). “Climate Change and Tourism” www.worldtourism.org/sustainable/climate/finalreport.pdf Erişim Tarihi: 12 Ağustos 2007.
- UNWTO. (2007). “Tourism & Climate Change Confronting the Common Challenges” www.climalptour/content/sites/default/files/docu_confronting_e.pdf Erişim Tarihi: 03 Mayıs 2010.
- UNWTO. (2008). “Climate Change and Tourism - Responding to Global Challenges”. <https://www.e-unwto.org/doi/epdf/10.18111/9789284412341> Erişim Tarihi: 25 Şubat 2022.
- Viner, D. & Agnew, M. (2007). “Climate Change and Its Impact on Tourism” www.wwf.org.uk/filelibrary/pdf/tourism_and_cc_full.pdf Erişim Tarihi: 25 Temmuz 2007.
- Wall, G., Harrison, R., Kinnaird, V., McBoyle, G. & Quinlan, C. (1986). The Implications of Climatic Change for Camping in Ontario, *Recreation Research Review*, 13(1), 50–60.
- Wolf, F., Filho, W.L., Singh, P., Scherle, N., Reiser, D., Telesford, J., Miljkovic, I. B., Havea, P. H., Li, C., Surroop, D. & Kovaleva, M. (2021). Influences of Climate Change on Tourism Development in Small Pacific Island States, *Sustainability*, 13 (4223), 1-22. <https://doi.org/10.3390/su13084223>
- Yu, G., Schwartz, Z. & Walsh, J. E. (2009). A Weather-Resolving Index for Assessing the Impact of Climate Change on Tourism Related Climate Resources, *Climatic Change*, 95(3), 551-573. <http://dx.doi.org/10.1007/s10584-009-9565-7>

BÖLÜM 2

GASTRONOMİK AÇIDAN ADANA İLİ YÖRESEL YEMEKLERİNİN RESTORANLARDA UYGULANABİLİRLİĞİ ÜZERİNE BİR ÇALIŞMA

Esra KANOĞLU¹

Fulya SARPER²

1 Arş. Gör., Başkent Üniversitesi, Güzel Sanatlar Tasarım ve Mimarlık Fakültesi, Gastronomi ve Mutfak Sanatları, Ankara, TÜRKİYE, <https://orcid.org/0000-0002-2556-6874>

2 Dr. Öğr. Üyesi, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Turizm Fakültesi, Gastronomi ve Mutfak Sanatları, Ankara, TÜRKİYE <https://orcid.org/0000-0001-6386-9385>

Bu çalışma“Gastronomik Açidan Adana İli Yöresel Yemeklerinin Restoranlarda Uygulanabilirliği Üzerine Bir Çalışma” başlıklı Yüksek Lisans Tezinden üretilmiştir.

1. Giriş

Tarihsel süreç içerisinde yaşanan coğrafya, din, sosyal, kültürel etkileşimler ve ekonomik nedenlere bağlı olarak toplumların beslenme şekilleri farklı evrelerden geçmiş ve toplumların açlıklarını nasıl, ne zaman, hangi yiyeceklerden gidereceği durumları değişmeye başlamıştır. Bu değişimlerin etkisi ile toplumların beslenme şekilleri farklılaşmaya başlamış ve onların kültürel kodlarını barındıran mutfak kültürleri ortaya çıkmıştır (Töret, 2017). Yöresel mutfak kültürü içerisinde yer alan yöresel ürünler de yiyecek- içeceklerin yerel özellik taşıdığını ve bir bölgeye ait olduğunu vurgulamaktadır. Yöresel ürünler mutfak kültürünün tüm bileşenlerini bünyesinde barındırmaktadır. Bu bileşenler içerisinde sadece yiyecek- içecekler değil hazırlama, saklama koşulları, kullanılan araç, gereçler, sofrada adabı gibi pek çok unsur bulunmaktadır (Kabak, 2019). 21.yüzyılın getirdiği farklı tüketim kalıplarıyla bireyler seyahatlerinin keşfedici özellikte olmasına da dikkat eder hale gelmiştir. Yöre kimliklerinin bir ifadesi olarak karşımıza çıkan yöresel ürünler yerel kültürü tanıma, özdeşleştirme ve deneyimleme anlamına gelmektedir (Akdemir & Selçuk, 2018). Diğer yandan sanayi ve teknoloji alanındaki hızlı gelişmeler, gıda sanayisindeki ilerlemeler, hızlı nüfus artışı gibi sebepler mutfak kültürlerinin değişmesine zemin hazırlamaktadır (Öztürk & Ertamay, 2017).

İçinde yaşadığımız coğrafya göz önünde bulundurulduğunda gerek verimli tarım arazileri, elverişli iklim koşulları gerekse tarihi derinliği ve kültürel zenginliği bakımından bölgeden bölgeye, yöreden yöreye farklılık gösteren mutfak kültürleri ile yörelerin kültürel özelliklerini yansıtmakta ve yörelere has yemek kültürlerinin oluşmasına katkı sağlamaktadır. Milli kültürümüzü oluşturan bu zenginlikleri gelecek nesiller için muhafaza etmek toplumlar için sorumluluk olarak addedilmelidir. Adana yöresi de kendi kültürünü, gelenek göreneklerini, yeme-içme adetlerini tarihsel süreç içerisindeki deneyimleri ile harmanlayarak kendine has bir miras oluşturmuştur. Bu sebeple çalışmanın ana amacını Adana ilinin geçmişten günümüze yöresel yemek kültürü birikimini araştırma ve gastronomik açıdan değerlendirme oluşturmaktadır.

2. Kuramsal Çerçeve

2.1. Yöresel Yemeklerin Gastronomik Açıdan Değerlendirilmesi

Yöresel mutfak kültürü sosyokültürel açıdan ulusların ve kültürlerinin özgün yönünü oluştururken aynı zamanda ulusları birbirine kaynaştırmakta ve kültürel etkileşimler yaratmaktadır. UNESCO (United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization) kültürel mirasın önemli bir parçasını oluşturan mutfak kültürünü kuşaktan kuşağa aktararak top-

lumların etkileşmesi sonucu yeniden yaratılan ve yeni bir kimlik kazanan pişirme yöntemleri, saklama koşulları, geleneksel üretim ve tüketim şekillerini somut olmayan kültürel miras kapsamında değerlendirmektedir. Bu soyut kültürü yansıtan yiyecek ve içeceklerin tamamını da somut kültürel miras olarak tanımlamaktadır (Kaya & Keleş, 2019).

2.2 . Adana Mutfak Kültürü

Adana mutfak kültürü yüzyılların deneyiminden süzülerek tarihinin ve kültür mirasının etkisi ile biçimlenerek bir değer oluşturmuştur. Toroslar ve dağlık ovalarla çevrili verimli Çukurova topraklarında dağ, yayla, ova ve deniz kültürü iç içe yaşamaktadır. Bu özellikler yörenin mutfağına da yansımış zenginlik kazandırmıştır (Artun, 2008). Yörede hayvancılık yakın zamana kadar temel geçim kaynağı idi. Tarım buğday, hububata dayalı ekonomi Adana mutfağının oluşmasındaki önemli etkenlerdendir. Akdeniz bölgesinde olması baklagiller, sebzeler ve meyveler yönünden çok zengin olması mutfağına da yansımıştır. Adana mutfağında hamur işleri, etli sebze yemekleri çok tüketilmektedir. Kırmızı biber, sumak, salça, kimyon, süs biberi, kekik, nar ekşisi, turunc, soğan, sarımsak gibi tat vericilerin yöre mutfağında ayrı bir önemi vardır. Adana mutfağının en önemli özelliği yemeklerinin bol etli, yağlı, salçalı olmasıdır (Ballı, 2013). Yöre yemeklerinin bir diğer özelliği ise yağlı, baharatlı, acılı, hamur ve et ağırlıklı yemeklerin olmasıdır. Her evde biber salçası, nane, sumak, acı pul biber gibi çeşitli baharatları, tahini ve hamur tahtasını görmek mümkündür. Yörede süt, yoğurt, peynir, çökelek bol miktarda tüketilmekte ve yemeklerde de kullanılmaktadır. Sebze yemekleri ve çorbalarda bakliyat kullanımı yaygındır. Tencere yemeklerinde ise lezzet verici olarak kuyruk yağı kullanıldığı görülmektedir (Tartıcı, 2018). Yemeklerde bulgur kullanımı yaygındır. Ayrıca sebzeler haşlanıp garnitür olarak kullanılmak yerine yemeklerde kavrularak tüketilmektedir. Tencere yemeklerinde ise soğan, kıyma, parça et, sebze ve salça kavrularak kullanılmaktadır (Dilsiz, 2010).

3. Yöntem

3.1. Araştırmanın Amacı

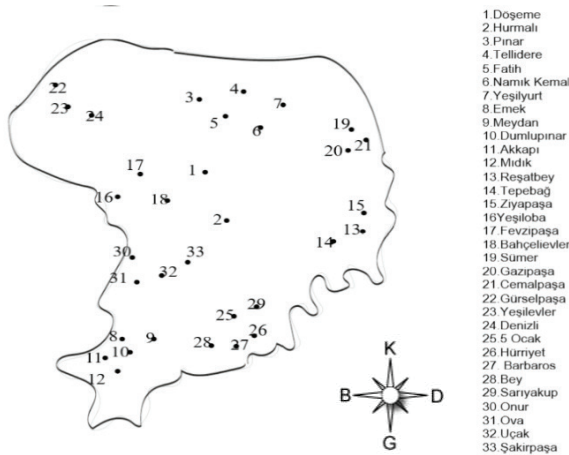
Bu tezin temel amacı Adana ilinin geçmişten günümüze yöresel yemek kültürü birikiminin araştırılması ve gastronomik açıdan değerlendirilerek yöresel yemeklerin restoranlarda uygulanabilirliği üzerine çalışma yapmaktır. Araştırmanın temel amacına bağlı olarak ulaşılmak istenen alt amaçlar aşağıdaki şekilde sıralanmıştır.

1. Adana ilinde mevsimlere bağlı olarak öğünlerde tüketilen yemekler nelerdir?
2. Adana ilinde kutsal günlerde yapılan geleneksel uygulamalar nelerdir?

3. Adana ilinde neşeli günlerde yapılan geleneksel uygulamalar nelerdir?
4. Adana ilinde istek-dilek sofralarında yapılan geleneksel uygulamalar nelerdir?
5. Adana ilinde kış hazırlıkları nelerden oluşmaktadır?
6. Adana ilinde mutfak yapısı, sofrası ve servis düzenleri nasıldır?
7. Adana'ya gelen yabancı misafirler hangi yemeklerin tadına bakmalıdır?
8. Adana ilinin en iyi lokantaları hangileridir?
9. Adana ilinde hangi yöresel yemeklerin restoranlarda sunulmasını istersiniz?
10. Adana ilinde hangi yöresel yemekleri restoranlarda sunulabilir hale getirebilir?

3.2. Evren ve Örneklem

Çalışmada araştırma evrenini Adana ili merkez Seyhan ilçesinde ikamet eden kadınlar oluşturmaktadır. Örneklemine ise Adana ili merkez Seyhan ilçesinde bulunan Seyhan Belediye Binası harita üzerinde merkez alınarak başta şehir merkezi olmak üzere ilçenin Kuzey, Güney, Doğu, Batı bölgelerine ve arada kalan Kuzeydoğu, Kuzeybatı, Güneydoğu, Güneybatı bölgelerine ayrılması ile seçilen mahalleler ve burada ikamet eden gönüllü katılım gösteren 50 kadın oluşturmaktadır. Araştırmada; Adana ilini temsil edecek sayıda kişi sayısına ulaşılmaya çalışılmıştır. Bu amaç doğrultusunda ilçe bölgelere ayrılmıştır ve bu bölgelerde yaşayan yerli halk çalışmaya dahil edilmiştir.

Harita 3.1. Çalışma Alanının Haritası

Yukarıda verilen haritada çalışmanın örneklemini oluşturan mahaller Seyhan ilçe haritası üzerinde numaralarla işaretlenerek verilmiştir. Haritanın yanında numaraya karşılık gelen mahalleler listelenmiştir.

3.2. Veri Toplama Yöntemi

Yapılan çalışmada katılımcıların sosyal hayatları ve geçmişten günümüze geleneksel uygulamaları hakkında ayrıntılı bilgi alabilmek amacıyla nitel araştırma tekniklerinden yarı yapılandırılmış görüşme tekniği kullanılmıştır. Adana ili Seyhan ilçesinde bulunan Seyhan Belediye Binası harita üzerinde merkez alınarak başta şehir merkezi olmak üzere Kuzey, Güney, Doğu, Batı bölgelerinden ve arada kalan Kuzeydoğu, Kuzeybatı, Güneydoğu, Güneybatı bölgelerinden mahalleler seçilmiştir. Bu mahallelerde ikamet eden gönüllü 50 katılımcı ile 2020-2021 yılları arasında yüz yüze görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Katılımcıların izni doğrultusunda görüşmeler cep telefonu ile kayıt altına alınmış ve fotoğraflar çekilmiştir. Çalışmada kullanılan görüşme formu Nevin Halıcı'nın Karadeniz Bölgesi Yemekleri Üzerine Bir Araştırma (Halıcı, 1997) başlıklı doktora tezinden örnek alınmıştır. toplama aracı 3 bölümden oluşan yarı yapılandırılmış görüşme formudur.

Veri toplama aracı 3 bölümden oluşan yarı yapılandırılmış görüşme formudur. Görüşme formunun 1.bölümde demografik özellikleri belirlemeye yönelik 4 soru bulunmaktadır. İkinci bölüm 4 ana başlıktan oluşmaktadır. Bu kısımda günlük öğünler, mevsimlere bağlı öğünlerde tüketilen yiyecekler, kutsal günler ve neşeli günler ile istek ve dilek sofralarıyla ilgili geleneksel uygulamalara yönelik sorular bulunmaktadır.

3. bölümde çorbalar, yumurtalar, etler kümes hayvanları başlıklarını içeren 19 kategoriden oluşan ilde en çok yapılan yemekleri belirlemeye yönelik sorular ile kış hazırlıkları, saklama yöntemleri, mutfak yapısı, sofraya düzenlerini belirlemeye yönelik sorular bulunmaktadır. 3.bölümün son başlığında Adana'ya gelen yabancıların tadına bakması gereken yemek ve yiyecekleri Adana'nın en iyi lokantalarını, Adana'da hangi yöresel yemeğin restoranlarda sunulmasının istendiğini ve Adana'da hangi yöresel yemeğin restoranlarda servis edilebilir hale getirebileceğimize yönelik 5 soru bulunmaktadır.

3.3. Verilerin Analizi

Bu çalışmada nitel veri analizi yöntemlerinden betimsel analiz yöntemi kullanılmıştır. Birinci aşamada verileri analize hazırlamak için katılımcılardan elde edilen ses kayıtları dinlenerek her bir sorunun cevabı ayrıntılı olarak Word dosyası olarak düzenlenmiştir. Word dosyalarında görüşmecilerin isimler K1 den başlayarak K50'ye kadar kodlanarak ifade edilmiştir. İkinci aşamada görüşme formunda yer alan demografik özel-

likler ve günlük öğünler bölümleri istatistik paket programı kullanılarak analiz edilmiştir. Analiz sonucunda elde edilen veriler sayı ve yüzde olarak ilgili tablolarda verilmiştir.

Görüşme formunun geri kalan bölümleri ise ilgili nitel veri analiz programı kullanılarak analiz edilmiştir. Katılımcıların verdiği cevapları analiz etmek için bölümlerde kategoriler ve temalar oluşturulmuştur. İlk aşamada verilen cevaplardan kodlar belirlenmiştir. Tüm veriler için kodlama işlemi bittikten sonra kodlar arasındaki ilişkiyi ortaya koymak için temalar oluşturulmuştur. Oluşturulan temaların altına ilgili kodlar yerleştirilmiştir. Bu işlemler sonucunda elde edilen veriler frekans tabloları ile ilgili kısımlarda sunulmuştur. Analiz sonucunda elde edilen verilerle oluşturulan şekillerde parantez içinde kişi sayıları verilmiştir.

Üçüncü aşamada katılımcılardan elde edilen ve katılımcıların restoranlarda sunulmasını istediği yöresel yemekler ile Adana’da restoranlarda servis edilebilir hale getirebileceğimiz 19 yemek reçetesi araştırmacı tarafından besinlerin bileşim cetveli ve Ulusal Gıda Kompozisyon Veri Tabanı (Turkomp, 2020) kullanılarak besin öğeleri çıkarılıp bir porsiyon değerleri tablolaştırılmıştır. Reçetelerin ölçüleri, birer porsiyonluk besin değerleri, kültürel özellikleri ve yemeğin fotoğrafıyla birlikte sunulmuştur. Yüksek lisans tezinde bulunan 19 reçeteden 5 tane örneği ekte sunulmuştur.

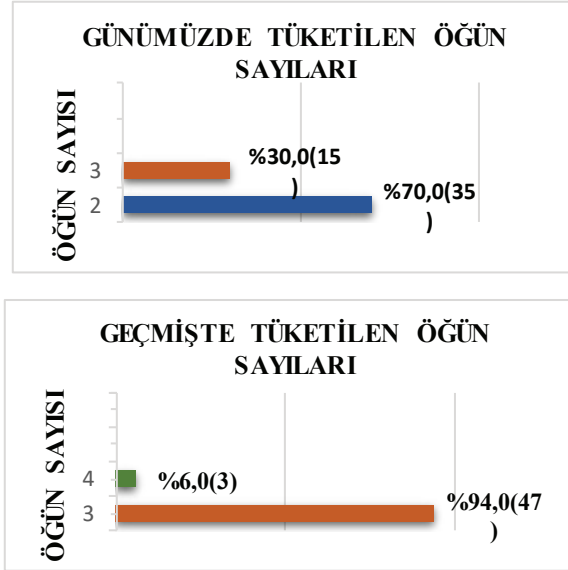
4. Bulgular

Tablo 4.1. Katılımcıların Demografik Özellikleri

Demografik Özellikler	Sayı	%
Yaş		
35-44	8	16,0
45-54	19	38,0
55-64	16	32,0
65-74	5	10,0
75 ve üzeri	2	4,0
Eğitim Durumu		
İlkokul	24	48,0
Ortaokul	9	18,0
Lise	14	28,0
Önlisans	3	6,0
Medeni Durum		
Evli	32	64,0
Bekar	18	36,0
Çocuk Sayısı		
Çocuksuz	3	6,0
1	5	10,0
2	20	40,0
2’den fazla	22	44,0

Tablo 4.1 incelendiğinde katılımcıların %16,0'sının 35-44 yaş, %38,0'inin 45-54 yaş, %32,0'sinin 55-64 yaş, %10,0'unun 65- 74 yaşlar arasında olduğu ve %4,0'ünün 75 yaş ve üzerinde olduğu belirlenmiştir. Kadınların %48,0'inin ilkokul mezunu, %18,0'inin ortaokul mezunu, %28,0'inin lise mezunu %6,0'sının ise ön lisans mezunu olduğu tespit edilmiştir. Çalışmaya katılan kadınların %64,0'ünün evli, %36,0'sının bekar olduğu, %10,0'unun tek çocuk sahibi, %40,0'inin iki çocuk sahibi ve %44,0'ünün ikiden fazla çocuk sahibi olduğu belirlenmiştir.

Şekil 4.1.Katılımcıların Geçmişte ve Günümüzde Tükettikleri Günlük Öğün Sayılarının Dağılımı (n=50)

Şekil 4.1'de yer alan verilere göre katılımcıların %94,0'ünün geçmişte 3 öğün yemek tükettiği %6,0'sının günde 4 öğün yemek tükettiği tespit edilmiştir. Günümüzde ise katılımcıların %70,0'inin 2 öğün, %30,0'unun ise günde 3 öğün yemek tükettiği tespit edilmiştir.

Tablo.4.2.Günlük Tüketilen Öğün Sayılarının Geçmişte ve Günümüzdeki Dağılımı (n=50)

		GÜNÜMÜZ					
		2 Öğün		3 Öğün		Toplam	
		Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
GEÇMİŞ	3 Öğün	34	68,0	13	26,0	47	94,0
	4 Öğün	1	2,0	2	4,0	3	6,0
Toplam		35	70,0	15	30,0	50	100

Tablo 4.2’de yer alan verilere göre katılımcıların %94,0’ü geçmişte 3 öğün yemek tükettiğini belirtmiştir. Bu katılımcıların %68,0’i günümüzde öğün sayısını 2 ye düşürdüğünü, %26,0’sı ise 3 öğün tüketmeye devam ettiğini ifade etmiştir. Katılımcıların %6,0’sı ise geçmişte 4 öğün tükettiğini belirtmiştir. Geçmişte 4 öğün tüketen katılımcıların %2,0’si günümüzde 2 öğün yemek tükettiğini belirtirken %4,0’ü günde 3 öğün yemek tükettiğini ifade etmiştir. Geçmişte günde 4 öğün günümüzde ise 2 veya 3 öğün tükettiklerini belirten K8 şu cevabı vermiştir.

K8 “Geçmişte 4 öğün tüketilirdi. Çay saati çok önemlisiydi pasta börek bulgurlu yemeklerimizin olduğu çay saatimiz de yemekler konu komşu ile tüketilirdi fakat günümüzde 2 ye düştü özellikle eskideki gibi enerjiye ihtiyacımız olmamasından, iş yaşamından dolayı iki ana öğün yeterli oluyor günümüzde özellikle kahvaltı ve akşam yemeğimiz olmazsa olmazımız’

Geçmişte günde 3 öğün günümüzde ise 2 öğün yemek tükettiğini belirten K44 şu cevabı vermiştir.

K44 “Eskiden hiç şaşmazdı günde üç öğün mutlaka yenirdi. Fakat günümüzde evin kalabalık olmamasından çocukların zaten okulda olmasından ve benim de çalışıyor oluşumdan dolayı günde iki öğün yiyoruz sabah kahvaltısı ve akşam yemeği tüketiyoruz”.

Tablo 4.3. Geçmişte ve Günümüzde Kış Mevsiminde Kahvaltıda Tüketilen Ürünlerin Dağılımı (n=50)

Kış Mevsiminde Geçmişte ve Günümüzde Kahvaltıda Tüketilen Ürünler				
Ürünler	Geçmişte		Günümüzde	
	Sayı	%	Sayı	%
Peynir	47	94,0	48	96,0
Yumurta	44	88,0	45	90,0
Zeytin	44	88,0	48	96,0
Tahin-Pekmez	31	62,0	31	62,0
Bal	30	60,0	32	64,0
Reçel	30	60,0	31	62,0
Sıkma	16	32,0	15	30,0
Patates Kızartması	13	26,0	11	22,0
Börek	12	24,0	11	22,0
Tereyağı	10	20,0	11	22,0
Kaymak	6	12,0	9	18,0
Mercimek Çorbası	5	10,0	2	4,0
Tahin Helvası	4	8,0	3	6,0
Yufka Ekmek	3	6,0	2	4,0
Zeytin Salatası	3	6,0	3	6,0
Ciğer	2	4,0	1	2,0
Çökelek Salatası	2	4,0	2	4,0
Bazlama	1	2,0	-	-
Kelle-paça	1	2,0	-	-
Menemen	1	2,0	2	4,0
Sucuk-Salam	1	2,0	4	12,0

Tablo 4.3 incelendiğinde geçmişte peynir tüketen katılımcıların oranının %94,0 iken günümüzde %96,0'ya yükseldiği tespit edilmiştir. Geçmişte %88,0 olan yumurta ve zeytin tüketim oranlarının günümüzde %90,0'a çıktığı belirlenmiştir. Geçmişte %60,0 olan bal tüketim oranının günümüzde %64,0'e geçmişte %60,0 olan reçel tüketim oranının ise günümüzde %62,0'ye çıktığı belirlenmiştir. Geçmişte kahvaltıda mercimek çorbasının tüketim oranı %10,0 olarak belirlenmiştir ve günümüzde bu oran %4,0'e düştüğü tespit edilmiştir. Geçmişte tahin helvası tüketen katılımcıların oranı %8,0 iken günümüzde bu oran %6,0'ya düştüğü belirlenmiştir. Geçmişte menemen tüketim oranı %2,0 iken günümüzde bu oran %4,0'e, geçmişte sucuk-salam-sosis tüketen katılımcıların oranının ise %2,0'den günümüzde %12,0'ye çıktığı tespit edilmiştir.

Katılımcıların bu soruya vermiş oldukları cevapların bazıları şöyledir;

K3“Eskiden ev kalabalık olduğu için annem sabah erkenden bahçede ateşini yakardı börek, sıkma, kızartma yapardı bize. Sonra o ateşin üzerine de yemek tencerelerini koyardı. Günümüzde de bu kahvaltı alışkanlıkları devam ediyor. Yalnız artık çalıştığımız için bir de çocuklar okulda olduğu için her gün sıkma börek, kızartma yapmıyorum. Çocuklar istediği zaman hafta sonları pişiriyorum”

K8“Eskiden kahvaltı öncesi bir çorba yapılırdı. Çorba olarak o gün evde pişirilecek ne varsa tarhana, mercimek, bulgurlu, yoğurtlu çorbalar eldeki malzemeler kullanılarak pişirilirdi. Sonra peynir, reçel, kaymak, bal, börek gibi ekstra yiyecekler olurdu. Eskiden evde kalan bayat ekmekleri değerlendirmek için sıkma yapılırdı. Bayat ekmekler su ile ıslatılarak yumuşatılır ardından aldığı kadar un su tuz ilavesi ile hamur tutulur. Hamurlar yuvarlak açılır sac üzerinde pişirilirdi. Arasına tereyağı sürülür ve peynir eklenip sıkı sıkı sarılır özellikle içi dökülmesin diye sıkı sarılırdı adı da buradan gelir zaten. Günümüzde daha az kalorili daha hafif daha besleyici kahvaltılar yapmaya özen gösteriyoruz. Fakat pazar günüye zaman çoksa kahvaltıda kızartma tabakları sıkımlar mutlaka bulunur”

Çalışmaya katılan kadınların tamamı geçmişte 3 öğün yemek yediği için öğle yemeği tablosu aşağıdaki gibi çıkmaktadır. Fakat günümüzde katılımcıların sadece %30,0'u günde üç öğün yemek yediğini belirtmiş olup %70,0'i öğle yemeği yememektedir. Günümüzde günde üç öğün yemek yiyen %30,0'luk kısım da ki katılımcılar ise öğle yemeği için geçmişte pişirdikleri yemeklerin aynısını pişirdiklerini belirtmişlerdir. Bu sebeple öğle öğünü için sadece geçmiş tablosu yapılmıştır

Tablo 4.4. Geçmişte Kış Mevsiminde Öğle Öğününde Tüketilen Ürünlerin Dağılımı (n=50)

Geçmişte Kış Mevsiminde Öğle Öğününde Tüketilen Ürünler			
Kategoriler	Ürünler	Sayı	%
ÇORBALAR	Domates Çorbası	1	2,0
	Dul Avrat Çorbası	2	4,0
	Kara Çorba	2	4,0
	Kelle-paça	7	14,0
	Mahlutalı Çorba	2	4,0
	Mercimek çorbası	28	56,0
	Tarhana Çorbası	5	10,0
	Tatar Çorbası	2	4,0
	Tavuklu Çorba	3	6,0
	Topalak Çorbası	13	36,0
PİLAVLAR	Yayla Çorbası	7	14,0
	Yüzük Çorbası	26	52,0
	Bulgur Pilavı	33	66,0
	Pirinç Pilavı	11	22,0
	Dövme Pilavı	7	14,0
	Ispanaklı Bulgur Pilavı	1	2,0
	Mercimekli Bulgur Pilavı	3	6,0
	Meyhane pilavı	2	4,0
	Sarımsaklı Köfte	10	20,0
	Mercimekli Köfte	6	12,0
BULGURLU YEMEKLER	Kısır	3	6,0
	Ispanaklı Köfte	1	2,0
	Kuru Bamyas	5	10,0
	Kurutulmuş Yeşil Fasulye	2	4,0
	Patates Tavas	5	10,0
	Patlıcan Tavas	2	4,0
	Sulu Patates	9	18,0
	Karnıyarık	1	2,0
	Mumbar Dolması	7	14,0
	Analı Kızılı	7	14,0
ET YEMEKLERİ Ve SAKATATLAR	İçli Köfte	20	40,0
	Gömeç Böreği	2	4,0
	Ispanaklı Börek	14	28,0
	Mantı	4	8,0
	Pancar Böreği	1	2,0
	Barbunya	8	16,0
	Nohut Yahnisi	38	76,0
	Kuru Fasulye	44	88,0
	Ispanak Kavurması	5	10,0
	Karışık Kızartma	4	8,0
SEBZELER	Pırasa	4	8,0
	Baş Kavurması	1	2,0
	Taze Dolma (Kabak-Biber-Patlıcan)	21	42,0
	Kuru Dolma Biber-Patlıcan)	7	14,0
	Sarma (Lahana-Asma Yaprağı)	22	44,0
	Cacık	1	2,0
	Yoğurt	2	4,0
	Turşu	3	6,0

*Tabloda birden fazla şıkka cevap verildiği için toplamaları alınmıştır.

Tablo 4.4 incelendiğinde katılımcıların %56,0'sının kış mevsiminde çorbalardan mercimek çorbasını, %52,0'sinin yüzük çorbasını, %36,0'sının topalak çorbasını ve %14,0'ünün kelle paça ile yayla çorbasını pişirdiği tespit edilmiştir. Katılımcıların %66,0'sının pilavlardan bulgur pila-

vını, %22,0'sinin pirinç pilavını, %14,0'ünün ise dövme pilavını pişirdiği belirlenmiştir. Katılımcıların %40,0'ının et yemeklerinden içli köfteyi %14,0'ünün analı kızlıyı pişirdiği tespit edilmiştir. Katılımcıların %20,0'sinin bulgurlu yemeklerden sarımsaklı köfteyi, %12,0'sinin mercimekli köfteyi pişirdiği tespit edilmiştir. Katılımcıların kış mevsimi için verdikleri cevaplar incelendiğinde yaz mevsiminde kuruttukları bamya, taze fasulye, patlıcan ve biberi kış mevsiminde pişirdikleri belirlenmiştir. Katılımcıların %14,0'ünün kuruttuğu patlıcan ve biber ile dolma %10,'unun kuruttuğu bamya ile etli bamya yemeği pişirdiği tespit edilmiştir. Katılımcıların %88,0'inin kuru bakliyatlardan kuru fasulye, %76,0'sının nohut yahnisi, %16,0'sının ise barbunya pişirdiği tespit edilmiştir.

K3 “Kış mevsiminde yazdan kurutulan her türlü sebzenin yemeği yapılırdı. Özellikle kuru patlıcan, biber dolması, bamya kurutulmuş yeşil fasulye sıklıkla pişirilirdi. Yine kuru fasulye, nohut yahnisi haftada bir kere mutlaka pişerdi. Yanlarına bulgur pilavı yapılırdı. Yüzük çorbası, içli köfte, analı kızlı bizim ağır yemeklerimizdendir. Bunlar yapılacağı zaman akrabalar toplanır herkes malzemesini alır sırayla herkes için yapılırdı. Evde kimse tek başına yapmazdı. Kışın bu yemekleri de sıklıkla tükettirdik. Günümüzde de bu yemekleri yapmaya devam ediyorum yine toplanıp yapıp buzdolabına atıyoruz”.

Tablo 4.5.Geçmişte ve Günümüzde Kış Mevsiminde Akşam Öğününde Tüketilen Ürünler(n=50)

Kış Mevsiminde Geçmişte ve Günümüzde Akşam Tüketilen Ürünler					
Kategoriler	Ürünler	Geçmişte		Günümüzde	
		Sayı	%	Sayı	%
ÇORBALAR	Domates Çorbası	2	4,0	2	4,0
	Kara Çorba	3	6,0	3	6,0
	Kelle-Paça	7	14,0	6	12,0
	Mahlutalı Çorba	3	6,0	2	4,0
	Mercimek çorbası	30	60,0	33	66,0
	Tarhana Çorbası	5	10,0	6	12,0
	Tatar Çorbası	1	2,0	-	-
	Tavuklu Çorba	3	6,0	3	6,0
	Topalak Çorbası	13	26,0	12	24,0
	Yayla Çorbası	8	16,0	10	20,0
	Yüzük Çorbası	28	56,0	27	54,0
PİLAVLAR	Pirinç Pilavı	9	18,0	10	20,0
	Bulgur Pilavı	34	68,0	34	68,0
	Dövme Pilavı	8	16,0	8	16,0
	İspanaklı bulgur pilavı	2	4,0	2	4,0
	Mercimekli Bulgur Pilavı	3	6,0	2	4,0
	Meyhane pilavı	2	4,0	2	4,0
BULGURLU	Patatesli Köfte	2	4,0	2	4,0
	Sarımsaklı Köfte	9	18,0	6	12,0

YEMEKLER	Mercimekli köfte	6	12,0	7	14,0
	Analı-kızılı	7	14,0	7	14,0
	İçli Köfte	20	40,0	16	32,0
	Kuru bamya	5	10,0	6	12,0
	Kurutulmuş Yeşil Fasulye	1	2,0	1	2,0
ET YEMEKLERİ	Patlıcan Güveç	3	6,0	3	6,0
Ve	Sulu Patates	10	20,0	9	18,0
SAKATATLAR	Karnıyarık	1	2,0	2	4,0
	Mumbar Dolması	10	20,0	6	12,0
	Kıymalı Makarna	2	4,0	4	8,0
	Patates Tavası	5	10,0	6	12,0
	Gömeç Böreği	1	2,0	1	2,0
HAMURİŞLERİ	İspanaklı Börek	15	30,0	13	26,0
	Mantı	5	10,0	6	12,0
	Pancar Böreği	1	2,0	-	-
KURU	Barbunya	9	18,0	10	20,0
BAKLAGİLLER	Nohut Yahnişi	38	76,0	47	94,0
	Kuru Fasulye	46	92,0	10	20,0
	Taze Dolma (Kabak-Biber-Patlıcan)	22	44,0	21	42,0
DOLMA-SARMA	Kuru Dolma Biber-Patlıcan)	8	16,0	8	16,0
	Sarma (Lahana-Asma Yaprığı)	23	46,0	24	48,0
	İspanak Borani	1	2,0	2	4,0
SEBZE	İspanak Kavurması	5	10,0	6	12,0
YEMEKLERİ	Karışık Kızartma	5	10,0	5	10,0
	Zeytinyağlı Pırasa	4	8,0	5	10,0
	Brokoli Salatası	-	-	6	12,0
DİĞER	Karnabahar Salatası	-	-	5	10,0
	Pancar Salatası	-	-	2	4,0

*Tabloda birden fazla şıkka cevap verildiği için toplamaları alınmıştır.

Tablo 4.5. incelendiğinde katılımcıların %56,0'sının geçmişte çorbalardan yüzük çorbasını %54,0'ünün ise günümüzde yüzük çorbası yaptığı belirlenmiştir. Katılımcıların %68,0'inin geçmişte ve günümüzde pilavlardan bulgur pilavını yaptığı tespit edilmiştir. Et yemeklerinden katılımcıların %40,0'ı içli köfte yaparken günümüzde bu oranın %38,0'e düştüğü tespit edilmiştir. Katılımcıların %30,0'unun geçmişte %26,0'sının ise günümüzde ıspanaklı börek yaptığını belirlenmiştir. Sarma yapan katılımcıların oranı geçmişte %46,0 iken günümüzde bu oran %48,0'e yükseldiği tespit edilmiştir. Bu soru için katılımcıların vermiş oldukları cevaplar ve tablo incelendiğinde; katılımcıların çoğunluğunun geçmişte akşam yemeği için öğle yemeğinde yapılan yemekleri tükettikleri tespit edilmiştir. Günümüzde ise geçmişteki yemek alışkanlıklarını devam ettirdikleri sadece pancar, brokoli, karnabahar gibi sebzeleri de öğünlerine dahil ettikleri belirlenmiştir.

Katılımcıların bu soruya vermiş oldukları cevapların bazıları şöyledir;

K3 ‘Eskiden öğlen pişen yemekler akşamda yenirdi. Sade yemekler az ise yanına ekstra mercimek çorbası yapılırdı” K14 ‘Geçmişte öğlen yapılan yemekler akşam da yenirdi. Şimdilerde eskiden öğle yemeği için yapılan yemekleri ben akşama yapıyorum”

K22 “Eskiden öğlen yapılan yemekleri akşamda tükettirdik günümüzde öğle yemeği yemediğimiz için bu yemekleri akşam için hazırlıyoruz. Ama yine hafif ve sebze ağırlıklı olmasına özen gösteriyoruz. Kuru bakliyatı haftada üç gün mutlaka yapıyorum. Bunun yanı sıra eskiden çok tüketmediğimiz ama günümüzde sıklıkla tükettiğimiz karnabahar, brokoli, pancar gibi sebzeleri tüketmeye özen gösteriyorum”

K46 ‘Eskiden öğlen pişen yemek akşam da yenirdi. Çünkü evler kalabalıktı ve yapacak çok iş olurdu günümüzdeki gibi kolay değildi işleri yapmak ayrı ayrı yemek pişirilmezdi o yüzden. Annem kahvaltıdan sonra ateşe koyardı yemeği öğlen de akşam da ondan yerdik”

K49“Eskiden kalabalık ev ahalisini doyurmak için yemekler çok yapılırdı. Bir de günümüzdeki gibi ev işlerini kolaylaştıracak araçlar olmadığı için her az kalkıp yemek yapılmazdı. O yüzden öğlen pişen yemeği iki öğünde yedik. Günümüzde bu yemeklerin çoğunu yapmaya devam ediyorum. Bunun yanı sıra pırasa, ıspanak gibi sebzeleri de tüketmeye çalışıyorum”.

Tablo 4.6. Geçmişte ve Günümüzde Yaz Mevsiminde Kahvaltıda Tüketilen Ürünlerin Dağılımı (n=50)

Yaz Mevsiminde Geçmişte ve Günümüzde Kahvaltıda Tüketilen Ürünler				
Ürünler	Geçmişte		Günümüzde	
	Sayı	%	Sayı	%
Peynir	49	98,0	49	98,0
Zeytin	45	90,0	46	92,0
Domates-salatalık	43	86,0	44	88,0
Yumurta	36	72,0	35	70,0
Reçel	23	46,0	22	44,0
Karpuz	23	46,0	22	44,0
Zeytin salatası	20	40,0	20	40,0
Bal	19	38,0	18	36,0
Kızartma	11	22,0	11	22,0
Çökelek salatası	6	12,0	6	12,0
Tereyağı	4	8,0	5	10,0
Börek	3	6,0	3	6,0
Bazlama	3	6,0	1	2,0
Yufka ekmek	2	4,0	-	-
Menemen	2	4,0	2	4,0
Kaymak	1	2,0	2	4,0

Tablo 4.6 incelendiğinde katılımcıların geçmişte ve günümüzde %98,0'ının kahvaltıda peynir tükettiği belirlenmiştir. Geçmişte zeytin tüketenlerin sayısı %90,0 yumurta tüketenlerin sayısı %36,0, reçel tüketenlerin sayısı %46,0 olarak belirlenmiştir. Günümüzde ise zeytin tüketenlerin sayısı %92,0, yumurta tüketenlerin sayısı %70,0, reçel tüketenlerin sayısı %44,0 olarak belirlenmiştir. Geçmişte bazlama tüketen katılımcıların sayısı %6,0 iken günümüzde %2,0'ye düştüğü tespit edilmiştir. Yine geçmişte yufka ekmek tüketen katılımcıların sayısının %4,0 iken günümüzde yufka ekmek tüketilmediği belirlenmiştir.

Katılımcıların bu soruya ilişkin yorumları şu şekildedir;

K6' *'Domates salatası, nane, maydanoz, yumurta, peynir, zeytin sıklıkla tükettirdik. Buna ek olarak annem yufka ekmeğin arasına haşlanmış yumurta maydanoz, yeşil soğanla dürüm yapar onu da kahvaltı olarak yerdik. Ama günümüzde eskisi gibi yufka ekmek yapılmadığı için onu yemiyoruz. Ama diğer kahvaltı alışkanlıkları aynen devam ediyor''*

K24' *'Tereyağı, bal, zeytin, çökelek salatası zeytin salatası, reçel, domates salatalık. Bazen de bu kahvaltılıkları yemezdik. Bahçede odun ateşi yanardı o ateşte karışık kızartma yapılırdı. Yanına çökelek ve zeytin salatası yapılırdı sadece onları yerdik. Bir de karpuz peynir çok tükettirdik hava çok sıcak olduğu için buz gibi karpuz yanına peynir ekmekle kahvaltı yapardık. Günümüzde bu alışkanlıklar hala devam ediyor''*

K35' *'Peynir, zeytin, yumurta, reçel, bal, tahin pekmez, domates, salatalık, karpuz. Özellikle yaz mevsiminde turfanda sebzeler çıkmışsa bizim evde mutlaka domates, salatalık, zeytin, peynirle birlikte bol yeşillik doğranır zeytin salatası yapılırdı. Bu soframızın olmazsa olmazıydı. Günümüzde de bu kahvaltı alışkanlığı aynen devam ediyor. Sadece çeşit sayısı arttı. Eskiden yazın tereyağı kaymak çok tüketmezken günümüzde yazın da sıklıkla tüketiyoruz''*

Çalışmaya katılan kadınların %100'ü geçmişte 3 öğün yemek yediği için öğle yemeği tablosu yukarıdaki gibi çıkmaktadır. Fakat günümüzde katılımcıların sadece %30,0'u günde üç öğün yemek yediğini belirtmiştir. %70,0'i öğle yemeği yememektedir. Günümüzde günde üç öğün yemek yiyen %30,0'luk kısım da ki katılımcılar ise öğle yemeği için geçmişte pişirdikleri yemeklerin aynısını pişirdiklerini belirtmişlerdir. Bu sebeple öğle öğünü için sadece geçmiş tablosu yapılmıştır.

Tablo 4.7. Geçmişte Yaz Mevsiminde Öğle Öğününde Tüketilen Ürünlerin Dağılımı (n=50)

Geçmişte Yaz Mevsiminde Öğle Öğününde Tüketilen Ürünler			
Kategoriler	Ürünler	Sayı	%
ÇORBALAR	Yüzük çorbası	3	6,0
	Yoğurtlu Dövme Çorbası	6	12,0
	Sırsısır	3	6,0
PİLAVLAR	Bulgur Pilavı	16	32,0
	Meyhane Pilavı	5	10,0
	Mercimekli Bulgur Pilavı	2	4,0
	Pirinç Pilavı	3	6,0
	Dövme Pilavı	1	2,0
BULGURLU YEMEKLER	Kısır	6	12,0
	Mercimekli Köfte	10	20,0
	Patates Köftesi	2	4,0
	Sarımsaklı Köfte	16	32,0
	Tahinli Köfte	2	4,0
ET YEMEKLERİ ve SAKATATLAR	Analı Kızılı	3	6,0
	İçli Köfte	5	10,0
	Etlı Bamyı	25	50,0
	Domates Tavası	2	4,0
	Kabak Bastırma	4	8,0
	Kabak Musakka	7	14,0
	Karnıyarık	15	30,0
	Patates Tavası	5	10,0
	Etlı Taze Fasulye	47	94,0
HAMURİŞLERİ	Patlıcan Güveç	42	84,0
	Ispanaklı Börek	1	2,0
	Mantı	12	24,0
SEBZELER	Acebek	23	46,0
	Bakla	13	26,0
	Barbunya Pilaki	22	44,0
	Ekşili Kabak	5	10,0
	Kabak Mücver	3	6,0
	Karışık Kızartma	12	24,0
	Kabak Çintmesi	10	20,0
	Bezelye	2	4,0
	Baş Kavurması	19	38,0
DOLMA-SARMA	Sarma (Lahana-Asma Yaprığı)	25	50,0
	Dolma (Kabak-Biber-Patlıcan)	36	72,0
DİĞER	Cacık	2	4,0
	Patlıcan Salatası	7	14,0

*Tabloda birden fazla şıkka cevap verildiği için toplamaları alınmıştır.

Yaz mevsimi için öğle yemeği tablosu incelendiğinde katılımcıların çorbalardan soğuk çorbaları daha çok tercih ettiğı tespit edilmiştir. Bu çorbalardan yoğurtlu dövme çorbasını tüketen katılımcıların sayısı %12,0, sırsısır tüketen katılımcıların sayısı %6,0 olarak belirlenmiştir. Sırsısır

yörede tüketilen ve yoğurtlu dövme çorbasından farklı olarak içine haşlanmış bulgur konarak hazırlanan çorba çeşididir. Yazın pilavlardan en çok bulgur pilavı tercih edildiği tespit edilmiştir. Katılımcıların %32,0'sinin bulgurlu yemeklerden sarımsaklı köfteyi %20,0'sinin ise mercimekli köfteyi yaptığı belirlenmiştir. Katılımcıların yaz mevsiminde yaptığı sebze yemeklerine bakarak en çok kullanılan ürünlerin patlıcan, kabak, bamya, acebek bakla, barbunya, taze fasulye olduğu belirlenmiştir. Katılımcıların patlıcan kullanarak pişirdiği yemeklere bakıldığı zaman; %84,0'ünün patlıcan güveç %38,0'inin baş kavrması, %30,0'unun karnıyarık pişirdiği belirlenmiştir. Kabak ile pişirilen yemeklere bakıldığı zaman katılımcıların %20,0'sinin kabak çintme, %14,0'ünün kabak musakka, %10,0'unun ekşili kabak pişirdiği tespit edilmiştir. Kullanılan diğer sebzelerden katılımcıların %94,0'ünün taze fasulye, %46,0'sinin yöresel adı ile acebek olarak adlandırılan börülce, %44,0'ünün barbunya yemeği pişirdiği saptanmıştır.

Tablo 4.8. Geçmişte ve Günümüzde Yaz Mevsiminde Akşam Öğününde Tüketilen Ürünlerin Dağılımı (n=50)

Yaz Mevsiminde Geçmişte ve Günümüzde Akşam Tüketilen Ürünler					
Kategoriler	Ürünler	Geçmişte		Günümüzde	
		Sayı	%	Sayı	%
ÇORBALAR	Yüzük çorbası	3	6,0	3	6,0
	Yoğurtlu Dövme Çorbası	6	12,0	6	12,0
	Sırayır	3	6,0	2	4,0
PİLAVALAR	Bulgur Pilavı	16	32,0	13	26,0
	Meyhane Pilavı	5	10,0	5	10,0
	Mercimekli Bulgur Pilavı	2	4,0	3	6,0
	Pirinç Pilavı	3	6,0	3	6,0
	Dövme Pilavı	1	2,0	1	2,0
	Kısır	6	12,0	6	12,0
BULGURLU YEMEKLER	Mercimekli Köfte	10	20,0	10	20,0
	Patates Köftesi	2	4,0	2	4,0
	Sarımsaklı Köfte	16	32,0	17	34,0
	Tahinli Köfte	2	4,0	1	2,0
	Analı Kızlı	3	6,0	3	6,0
ET YEMEKLERİ	İçli Köfte	5	10,0	6	12,0
	Etli Bamya	25	50,0	26	52,0
Ve	Domates Tavası	2	4,0	1	2,0
SAKATATLAR	Kabak Bastırma	4	8,0	6	12,0
	Kabak Musakka	7	14,0	6	12,0
	Karnıyarık	15	30,0	18	36,0
	Patates Tavası	5	10,0	7	14,0
	Etli Taze Fasulye	47	94,0	48	96,0
	Patlıcan Güveç	42	84,0	43	86,0
	İspanaklı Börek	1	2,0	1	2,0
	Mantı	12	24,0	14	28,0
	Acebek (Börülce)	23	46,0	24	48,0

SEBZELER	Bakla	13	26,0	14	28,0
	Barbunya Pilaki	22	44,0	25	50,0
	Ekşili Kabak	5	10,0	7	14,0
	Kabak Mücver	3	6,0	4	8,0
	Karışık Kızartma	12	24,0	11	22,0
	Kabak Çintmesi	10	20,0	10	20,0
	Bezelye	2	4,0	4	8,0
	Baş Kavurması	19	38,0	18	36,0
DOLMA-SARMA	Sarma (Lahana-Asma Yaprağı)	25	50,0	25	50,0
	Dolma (Kabak-Biber-Patlıcan)	36	72,0	38	76,0
	Cacık	2	4,0	2	4,0
DİĞER	Patates Salatası	1	2,0	1	2,0
	Yoğurtlu Makarna	6	12,0	6	12,0
	Patlıcan Salatası	7	14,0	8	16,0

*Tabloda birden fazla şıkka cevap verildiği için toplamaları alınmıştır

Çalışmaya katılan kadınların %100'ü geçmişte öğlen pişen yemeği akşam da yediklerini ifade etmişlerdir. Günümüzde ise eskiden öğle yemeği için pişirdikleri yemekleri öğle yemeği yemediklerinden dolayı akşam için pişirdiklerini ifade etmişlerdir. Katılımcıların ifadeleri ve tablo incelendiğinde yaz mevsiminde akşam yemeğinde tüketilen yemeklerin genel olarak değişmediği saptanmaktadır. Katılımcıların yaz mevsiminde ilin sıcaklığına bağlı olarak daha ferahlatıcı çorbalar tercih ettiği belirlenmiştir. TÜİ K (2014) verilerine göre Adana'da tahıllardan sonra ekimi yapılan en önemli ürün sebzelerdir ve sebze üretimi içinde patlıcan 6, kabak 10. Sırada yer almaktadır (Bayraktar & Sekmen, 2016). Yukarıda verilen tablo ve yorumlara ek olarak bu bilgi verildiğinde ilde patlıcan, kabak ve bunlara bağlı yemeklerin tüketiminin yaygın olmasının sebebi daha net anlaşılabilir. bilmektedir.

Katılımcıların bu soruya ilişkin yorumları aşağıda verilmiştir.

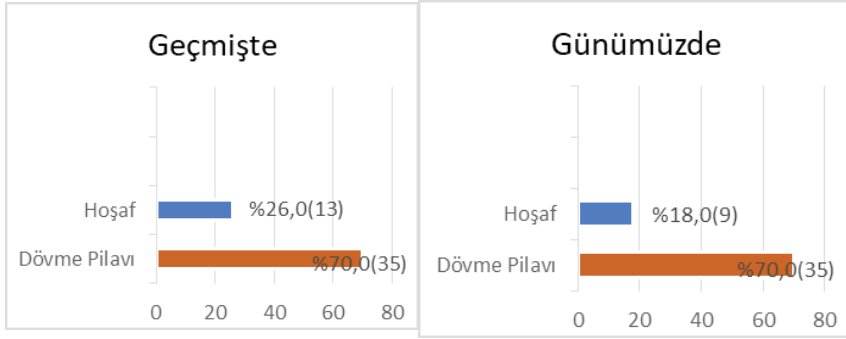
K8 ‘Yazın yoğurtlu buzlu çorbalar tüketilir. Bunlar bulgur ile de yapılır dövmeyle de bulgurla yapılacağı zaman bulgur bir taşım kaynatılır süzülür soğutulur yoğurt ile karıştırılır. Eskiden buzdolabı, elektrik olmadığı zamanlarda evlerin yakınından akarsu geçerdi dağdan gelen ve akarsu ağzında arklar bulunurdu. Hazırlanan yoğurt çorbalarını babaannem bir gün önceden kestiği karpuz kabuklarını atmazdı doğrayıp akarsu arklarına koyar soğutur çorbaya atar o şekilde soğuturdu”

K31‘Eskiden yine öğleden kalan yemekler yenirdi. Evimizde kendi asmamızı yetiştirirdik onları toplar onlarla sarma yapardık. Piştikten sonra ocaktan almaya yakın dövülmüş sarımsak kuru nane limon suyu ile sos yapar üzerinde gezdirir demlenmeye bırakırdı. O şekilde tüketirdik. Patlıcan dolması yapacağımız zaman oyduğumuz içi atmaz dolmanın iç harcına eklerdik pirinci soğanı baharatları ve patlıcan içini ocakta kavurur

soğutur sonra doldururduk. Yine yazın patlıcanla baş kavurması yapardık özellikle küçük çekirdeksiz patlıcanlarla yapardık üzerine sarımsaklı yoğurt döküp yerdik. Günümüzde yine eski yemek alışkanlıkları devam ediyor karnıyarık, patlıcan güveç, türlü,taze fasulye, acebek barbunya sıklıkla tüketiyoruz. Yine yazın mantı çok yapıyorum sarımsaklı yoğurtla birlikte tüketiyoruz’

Katılımcılara ‘**‘İftar sofralarında yapılan yiyecek, içecek, davet, hediye gibi geleneksel uygulamalar nelerdir?’** Sorusu yöneltilmiştir şekil 4.2’de çoğunlukla tüketilen ürünler verilmiştir. Katılımcıların bu soruya ilişkin verdikleri cevaplar tablonun altında verilmiştir.

Şekil 4.2.İftar Sofralarında Çoğunlukla Tüketilen Ürünlerin Dağılımı (n=50)

Katılımcıların bu soruya vermiş oldukları cevaplar incelendiğinde %70,0’i geçmişte ve günümüzde iftar sofralarında eve bereket getireceğine olan inançtan dolayı dövmeye pilavı pişirdiğini ve en az üç kapıya dağıttığını ifade etmiştir. Dövmeye pilavı dışında katılımcıların geçmişte %26,0’sı günümüzde ise %18,0’i iftarda mutlaka hoşaf yaptığını ifade etmiştir. Bunların yanı sıra iftar sofralarında pişen diğer yemekler yüzük çorbası, mercimek çorbası, yayla çorbası, içli köfte lahmacun, dolma olarak belirlenmiştir.

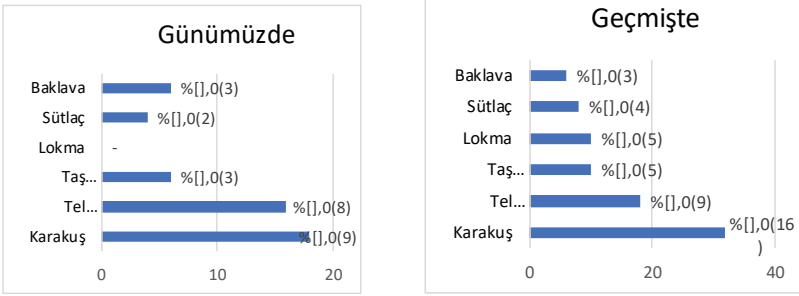
Katılımcıların iftar sofralarına ilişkin yorumları şu şekildedir;

K3‘‘Ramazan’ın birinci günü annem tavuk doldurur onu suyuna da dövmeye pilavı yapardı. Pilavları tabaklara koyar üzerine de tavuklardan didikleyip konu komşuya dağıtırdı. Günümüzde bende bu alışkanlığı devam ettiriyorum ama annemin yaptığı gibi tavuk doldurmuyorum tavuğu haşlayıp suyuna nohutlu dövmeye pilavını pişiriyorum üzerine tavukları didikliyordum bu şekilde dağıtıyorum komşularıma’’

K32 ‘‘Ramazan’ın ilk günü mutlaka dövmeye pilavı yapıp komşulara dağıtılır. Bu alışkanlık hala devam ediyor. Bunun dışında eskiden hoşaf mutlaka yapılırdı ama günümüzde yapılmıyor. Eskiden ramazanın birinci günü bekler ikinci günü mutlaka misafir alırdık sofrada baş yemeğimiz

sulu patates, lahmacun, yüziük çorbası bunu yanına mercimek, yayla çorbası gibi bir çorba daha yapılır misafirlere ikram edilir.”.

Şekil 4.3 Ramazan Bayramı'nda Çoğunlukla Tüketilen Tatlıların Dağılımı(n=50)

Katılımcılara ‘**Ramazan Bayramı’nda yapılan yiyecek, içecek, davet, hediye gibi geleneksel uygulamalar nelerdir?**’ Sorusu yöneltilmiştir şekil 4.3’ te en çok söylenen tatlılar sunulmuştur.

Katılımcıların bu soruya vermiş oldukları yanıtlar incelendiğinde Ramazan Bayramı için %32,0’sinin geçmişte karakuş tatlısını, %18,0’inin tel kadayıfını %10,0’unun taş kadayıfı ve lokmayı yapmayı tercih ettiği belirlenmiştir. Bu tatlılardan sonra en çok tercih edilen tatlılar sütlaç ve baklava olarak ifade edilmiştir. Günümüzde ise bayramlarda eskisi kadar evlerin kalabalık olmadığını misafir ağırlama alışkanlığının geçmişte olduğu gibi devam etmediğini gerekçe göstererek misafirlere ikram etmek için daha az tatlı yaptıklarını sözel olarak ifade etmişlerdir. Bu sebeple günümüzde karakuş tatlısı yapan katılımcıların sayısı %18,0’e tel kadayıf yapan katılımcıların sayısı %16,0’ya taş kadayıf yapan katılımcıların sayısı %6,0’ya düşmüştür. Günümüzde katılımcıların Ramazan Bayramı için lokma dökmediği tespit edilmiştir.

Katılımcıların Ramazan Bayramı’na ilişkin görüşleri aşağıda verilmiştir.

K3“*Eskiden misafirlere ikram etmek için lokma mutlaka yapılırdı. Ben evin en küçüğü olduğum için sadece getir götür yapardım ablamgil sabah erkenden kalkar hamuru mayalardı. Bahçede ateşi yakar onun üzerinde tatlıları kızartırdı. Günümüzde bu alışkanlık devam etmiyor ben yapmıyorum”*

K23“*Annemin zamanında annem bir iki gün öncesinden hazırlıklara başlardı. Mutlaka karakuş tatlısı yapardı. Bunun yanı sıra cevizli tel kadayıf, lokma tatlısı, taş kadayıfı yapardı. Taş kadayıfının hamurunu taze taze fırından getirttirir bayram sabahı erkenden içini cevizle doldurup yarım*

ay şeklinde kapatır kızartır şerbete yatırır. Ama günümüzde bu alışkanlık eskisi kadar çeşit olmadan devam ediyor”

Katılımcılara ‘ ‘Acele Bacı’ya Helva uygulamasının olup olmadığı ve yapılan yiyecek içecek, davet, hediye gibi geleneksel uygulamalar nelerdir?’ Sorusu yöneltilmiştir ve cevaplar aşağıda verilmiştir.

Katılımcıların %62,0’si ilde Acele Bacı’ya Helva uygulamasının geçmişten günümüze devam eden bir gelenek olduğunu ifade etmişlerdir. Acele Bacı uygulaması bir istek veya dilek üzerine yapılan ve dileği dileyen kişi tarafından dileği kabul edilince yapılan bir uygulamadır. Katılımcılar dilek dileyeceği zaman kabul olunca Acele Bacı yapacaklarını ifade ettikten sonra dilek olur olmaz hızlı bir şekilde konu komşularını eve davet ederek dua eşliğinde irmik helvası kavurup dağıttıklarını ifade etmişlerdir. Helva kavrulurken davet edilen herkesin sırayla helvayı kavurmaya yardım ettiğini ve kavurma işlemi sürerken dua edip onların da dilek dilediklerini ifade etmişlerdir. Helvayı kavurup dileği gerçekleşen kişilerde Acele Bacı’da bu dileği diledikleri için aynı uygulamayı kendilerinin de gerçekleştirdiklerini belirtmişlerdir. İlde Acele Bacı için kavru lan helvanın içeriği ile ilgili katılımcıların cevapları incelendiğinde genellikle irmik, şeker, su, tereyağı kullanıldığı süsleme için ceviz ve tarçın tercih edildiği belirtilmiştir.

Katılımcılara ‘ ‘Zekeriya Sofrası uygulamasının olup olmadığı ve yapılan yiyecek içecek, davet, hediye gibi geleneksel uygulamalar nelerdir?’ Sorusu yöneltilmiştir ve cevaplar aşağıda verilmiştir.

Katılımcıların %54,0’ü ilde Zekeriya Sofrası uygulamasının geçmişten günümüze devam eden bir uygulama olduğunu ifade etmiştir. Zekeriya Sofrası ’nın bir istek-dilek üzerine dileği kabul olan kişi tarafından kurulduğunu ifade etmişlerdir. Ev sahibi Zekeriya Sofrası için masaya birkaç çeşit yemek veya tatlı yapmakta sofraya davetli olan herkes ellerinde masaya koymak ve dilek dilemek için yiyecek getirmektedir. Masaya yiyecek koyan ve dileği kabul olan kişide kendi evinde Zekeriya Sofrasını kurarak bu geleneği devam ettirmektedir. Katılımcıların sözel olarak verdikleri cevaplar incelendiğinde ilde Zekeriya Sofrası için ev sahibinin masasında 41 çeşit yiyecek olması gerektiğini ve özellikle kuruyemiş, sarma, dolma, sarımsaklı köfte patates salatası, mercimekli köfte, poğaç a, meyve gibi yiyeceklerin masada bulunduğunu ifade etmiştir. Dua edilirken masaya bir kâse içinde tuz ve şeker koyma adeti bulunmaktadır. Dua bittikten sonra misafirler bereket getirmesi için tuz ve şekerden yanlarına almaktadır.

Tablo 4.9.İlde Çoğunlukla Yapılan Çorbaların Dağılımı (n=50)

Ürünler	Sayı	%
Yüzük Çorbası	48	96,0
Mercimek Çorbası	47	94,0
Yayla Çorbası	39	78,0
Tavuklu Şehriyeli Çorba	25	50,0
Yoğurtlu Dövm Çorbası	20	40,0
Dul Avrat Çorbası	19	38,0
Kara Çorba	15	30,0
Topalak Çorbası	15	30,0
Tarhana Çorbası	10	20,0
Kelle Paça	9	18,0
Börek Çorbası	8	16,0
Ekşili Köfte	8	16,0
Mahlutalı Çorba	7	14,0
Domates Çorbası	5	10,0
Pirinç Çorbası	4	8,0
Tatar Çorbası	3	6,0
Para Para Çorbası	3	6,0
Namaz Çorbası	3	6,0
Ezogelin Çorbası	2	4,0
Yüzük Çorbası	1	2,0
Bakla Çorbası	1	2,0
Ayran Aşı	1	2,0
Şıkıldaklı Çorba	1	2,0
Aşure Çorbası	1	2,0
Bırbara	1	2,0
Mirmirik Çorbası	1	2,0
Sırayısı	1	2,0

Tablo 4.9 incelendiğinde ilde en çok yapılan çorba %96,0 oranında yüzük çorbasıdır. Yüksük çorbası ile ilgili olarak yüksük ve yüzük çorbası birbirinden farklı çorbalardır fakat isim olarak birbiri yerine yanlış anlamda kullanılmaktadır. Yüksük ve yüzük çorbasının tanımına ilişkin K8 iki çorbanın farkını ‘*Yüksük çorbası yüzük çorbasından farklıdır. Yüksük çorbası eskiden dişi dikerken kullanılan yüksükten gelmektedir. Hamur boş olarak yuvarlak halkalar halinde yüksükle kesilip kurutulur. İçine küçük et köfteleri hazırlanır nohutla birlikte ocakta salçalı ekşili olarak pişirilir. Yüzük çorbasında hamur kare kesilir içine et konur üçgen kapatılır pişirme şekli aynıdır. Eskiden içine kıkırdak ve turunc ekşisi konurdu*’ şeklinde açıklamaktadır.

Yüzük çorbasının ardından %94,0 oranı ile mercimek çorbası, %78,0 ile yayla çorbası yapılmaktadır. Kara çorba ile ilgili olarak K22 Şunları söylemektedir ‘*Eskiden kara çorba daha sık yapılırdı. Evde ne varsa nohut, mercimek, fasulye, dövm hepsini ıslar pişirirdi. Piştikten sonra salça, nane, pul biber yağar üzerine dökerdik. Hatta babam piştikten sonra üzerine yağını dökmeden bir tabak alır içine bolca şeker atıp yerdı. Günümüzde çok sık yapılmıyor*’

Tablo 4.10. İlde Çoğunlukla Yapılan Et Yemeklerinin Dağılımı (n=50)

Ürünler	Sayı	%
İçli köfte	50	100
Lahmacun	39	78,0
Analı kızılı	36	72,0
Patlıcan Güveç	38	76,0
Sarma-Dolma	24	48,0
Karnıyarık	21	42,0
Mantı	19	38,0
Etli Kuru fasulye	18	36,0
Etli Nohut yahnisi	10	20,0
Cızbiz köfte	10	20,0
Et Kavurma	12	24,0
Etli Dövmeye Pilavı	5	10,0
Etli Taze Fasulye	5	10,0
Kebap	9	18,0
Et haşlama	4	8,0
Etli Sulu Patates	5	10,0
Şırdan Mumbar Dolması	5	10,0
Çiğ Köfte	3	6,0
Kıymalı Börek	2	4,0
Ciğer Yahnisi	1	2,0
Domates Tavaşı	1	2,0
Etli Bamya	1	2,0
Gerdan Dolması	1	2,0
Kaburga Dolması	1	2,0
Patlıcan Musakka	1	2,0
Tarhana Köftesi	1	2,0
Tas Kebabı	1	2,0
Tepsi Kebabı	1	2,0
Yağlı Kara	1	2,0

Tablo 4.10 incelendiğinde katılımcıların %100'ünün et yemeklerinden içli köfteyi yaptığı tespit edilmiştir. İçli köfteden sonra katılımcıların %78,0'inin lahmacun %76,0'sının patlıcan güveci ve %72,0'sinin analı kızılı yaptığı belirlenmiştir. K8'in et yemeklerine ilişkin yorumları şu şekildedir "Bizde içli köftenin dışına mutlaka et konur bulgur yumurta et baharatla yoğrulur. İçi kıyma soğanla salçayla kavrulur soğutulur. Babaannem eskiden Analı kızılı için eskiden iki kaşık verirdi. Sofraya iki yemek kaşığı koyardı. Bir kaşığa ana yemek aldığında ortadan ikiye bölersin diğer kaşık ile sos alıp üzerine döküp o şekilde yersin"

K14 Adana'da yapılan mantıya ilişkin "Orijinal Adana mantısı artık unutuldu bizim burada mantı hamuru yoğrulur. Daha büyük kareler kesilir içine bolca kıyma konur ve köşelerinden ortası görünecek şekilde kapatılır fırınlanır. Ardından üzerine et suyu dökülür çektirilir. Sonra üzerine sarımsaklı yoğurt dökülüp nane yakılır" yorumunu yapmıştır.

K31 et yemeklerine ilişkin ‘‘Çok sık olmamak kaydı ile mumbar, şırdan dolması yaparım. Fakat bizim evde yaptığımız bu dolmalar dışarıda satılanlardan farklı dışarıda satılanların içerisine et konmuyor fakat biz evde yaptığımızda içine mutlaka bol kıyma koyarak yapıyoruz’’ yorumunu yapmıştır.

Tablo 4.11.İlde Çoğunlukla Tüketilen Pilavların Dağılımı (n=50)

Ürünler	Sayı	%
Pirinç Pilavı	47	94,0
Mercimekli Bulgur Pilavı	46	92,0
Bulgur Pilavı	46	92,0
Dövmeye Pilavı	39	78,0
Meyhane Pilavı	38	76,0
Acebekli Bulgur Pilavı	8	16,0
Baklalı Bulgur Pilavı	5	10,0
Domates Lepesi	2	4,0
İrgat Aşı	1	2,0

Tablo 4.11 incelendiğinde katılımcıların %94,0’ünün pirinç pilavı, %92,0’sinin bulgur pilavı, %78,0’inin dövmeye pilavı %76,0’sının ise mey-hane pilavı tüketmeyi tercih ettiği belirlenmiştir. Tablo incelendiğinde pi-rinç pilavı ve dövmeye pilavı dışındaki kategorilerindeki tüm pilavlar bulgur ile yapılmaktadır. Tüketim oranı olarak pirinç pilavı daha fazla görünse de diğer kategorilerdeki bulgur göz önüne alındığında ilde bulgur ve bulgur-dan yapılan pilavlar daha fazla yapılmaktadır.

Arslantaş (2020) yapmış olduğu çalışmada yöre mutfağına ait pilav-ların dövmeye pilavı mercimekli bulgur pilavı, domatesli bulgur pilavı oldu-ğunu ifade etmiştir. Çalışmamızda bulunan bulgular ile açıklanan çalışma paralellik göstermektedir.

Katılımcıların pilavlara yönelik şu yorumları şu şekildedir

K31‘‘Anneannem yazın bol soğanlı yaz domatesiyle domates lepesi yapardı. Yaz domatesleri ile soğan, bol karabiber ve bulgur olurdu sadece içinde. Ama bu yemek ne çorba gibi sulu ne de pilav gibi katı olurdu ikisi-nin arasında bir kıvamı olurdu bir de eskiden acebekli bulgur pilavını çok sık yapardık. Aynı nohutlu bulgur pilavı yapar gibi yapar sadece nohut yerine haşlanmış acebek koyardık. Ama sadece bulgurla olurdu pirinçe yapılmazdı’’

Katılımcılara ‘‘Adana mutfağında meyve ve sebzeleri kışın kullan-mak üzere nasıl saklarsınız?’’ Sorusu yöneltilmiştir ve en sık tekrar eden cevaplar aşağıda verilmiştir.

Katılımcıların %96,0'sı geçmişten bugüne domates ve biber salçasını yaptığını %76,0'sı turşu kurduğunu, %68,0'i reçel yaptığını ifade etmiştir. Katılımcıların %5,0'i ise eskiden yemeklerde kullanmak üzere turunç ekşisi yaptıklarını fakat günümüzde böyle bir uygulamanın olmadığını ifade etmişlerdir. Reçel yapımında en çok kullanılan malzemelerin portakal, limon, turunç, kabak, şeftali, çilek, vişne, kayısı olduğu turşu yapımında ise en çok biber, acur, kelek, lahana, kullanıldığı ifade edilmiştir. Katılımcıların verdikleri cevaplar incelendiğinde geçmişte konserve yapma alışkanlığının olmadığı domatesleri güneşte kurutup yemeklerde kullandıkları günümüzde ise kurutma alışkanlığının yerini konserve yapmaya bıraktığı ifade edilmiştir. İlde zeytin kurma ve salamura yaprak yapma, süs biberi kurutma alışkanlığının devam ettiği belirlenmiştir.

Katılımcıların meyve ve sebzeleri saklama yöntemlerine ve bu yöntemlerin geçmişte nasıl olduğuna ilişkin cevapları şu şekildedir.

K1 'Annem eskiden yaz domateslerini biberlerini biraz ocakta cızırdatır içine salça ezer baharatını atıp kavanozlara koyardı. Bu kavanozları da tel kafeslere koyup saklardık. Eskiden turşu yapacağı zaman biraz un, setik ve suyla bir küçük top hamur yapardı. Dışarda bekletirdi o sabaha kadar mayalanırdı. Hamuru bez torbanın içine koyar turşu bidonuna atardı. Üzerine nohut tuzlu su ve turşu malzemesini koyup kapatırdı. Yeşil zeytin taşlarla kırılır. Üzerine yumurta ayağı tuzlu su yapılır 1 yemek kaşığı limon tuzu atılır bidona dökülür kapağı kapatılır salamura olurdu. Sonra tatlandırıp yenirdi. Meyvelerden kayısı, elma, şeftali reçeli çok yapılır. Şeftali ve kayısı günümüzdeki gibi yapılırdı ama elma reçelinin kabak reçeli gibi kirece yatırıp öyle pişirdi'

Katılımcılara '*Adana'da mutfaklarda kullanılan araçlar nelerdir?*' sorusu yöneltilmiştir ve geçmişte en çok kullanılan araçlar tablo 4.35'te verilmiştir. Katılımcıların günümüzde bu araçların kullanımına ilişkin yorumları tablonun altında alıntılanarak verilmiştir

Tablo 4.12. İlde Çoğunlukla Kullanılan Mutfak Araçlarının Dağılımı (n=50)

Ürünler	Sayı	%
Bakır-Alüminyum Tencere	34	68,0
Ekmek Tahtası	17	34,0
Toprak Güveç	13	26,0
Havan	12	24,0
Bakır Kazan	12	24,0
Et Tahrası	11	22,0
Oklava	10	20,0
Et Tokmağı	9	18,0
Emaye Tabak	9	18,0
El Değirmeni	8	16,0

Ekmek Sacı	6	12,0
Sini	6	12,0
Güğüm	5	10,0
Tahta Kaşık	5	10,0
Çömçe (Kepçe)	4	8,0

Tablo 4.35 incelendiğinde katılımcıların %68,0'inin geçmişte bakır-alüminyum tencere kullandığı, %34,0'ünün ekmek tahtası, %26,0'sının top-rak güveç, %24,0'ünün havan, bakır kazan, %22,0'sinin et tahrası ve %20,0'sinin oklava kullandığı belirlenmiştir. Katılımcıların %18,0', geçmişte yemek yemek için emaye tabak kullanıldığını ifade etmiştir. Katılımcıların sözel olarak verdiği cevaplar da incelendiğinde geçmişte yemek yapımında büyük bakır veya alüminyum tencereler tercih edilmektedir ve K16 bakır tencerelere ilişkin *"Boy boy bakır tencerelerimiz vardı. O tencerelerin içi kızardı mı kalaylamaya verilirdi"* yorumunu yapmıştır. Günümüzde ise mutfaklarda bakır ve alüminyum tencere yerine çelik ve teflon kullanıldığı, emaye tabaklar yerine porselen ve cam tabaklar kullanıldığı artık eskisi gibi büyük miktarlarda yemek pişmediği için kazanların kullanılmadığı ekmek tahtası ve oklava kullanımının devam ettiği fakat boylarının küçüldüğü verilen cevaplar arasındadır.

Katılımcılara *"Adana'ya Gelen Yabancılar Hangi Yiyeceklerin Tadına Bakmalıdır?"* Sorusu sorulmuştur ve cevaplar analiz edilerek tablo 4.13'te sunulmuştur.

Tablo 4.13. Adana'ya Gelen Yabancıların Tadına Bakması Gereken Yiyeceklerin Dağılımı (n=50)

Ürünler	Sayı	%
Şalgam	46	92,0
Bici Bici	18	36,0
Simit	10	20,0
Halka Tatlı	9	18,0
Turunçgiller	5	10,0
Karpuz	3	6,0
Kabak Tatlısı	1	2,0
Haşlama	1	2,0

Tablo 4.13 incelendiğinde katılımcıların %90,0'ı Adana'ya gelen yabancıların şalgamın, %36,0'sı bici bicinin, %20,0'si simidin, %18,0'i halka tatlının %10,0'u ise turunçgillerin tadına bakması gerektiğini ifade etmiştir. Katılımcıların %6,0'sı karpuz ve %2,0'si kabak tatlısının tadına bakılması gerektiğini belirtmişlerdir. Ballı (2016) yılında yapmış olduğu çalışmada Adana iline özgü sokak yiyecekleri arasında yer alan ve turistik alanda da ön plana çıkan ve tadılması gereken lezzetlerin Adana kebab,

şırdan mumbar, sıkma, bici bici, simit, şalgam, haşlama, halka tatlı, karkuş tatlısı ve taş kadayıfı olduğunu ifade etmiştir. Çalışmamızda bulunan bulgular ile açıklanan çalışma paralellik göstermektedir.

Katılımcılara “*Adana’ya Gelen Yabancılar Hangi Yemeklerin Tadına Bakmalıdır?*” Sorusu sorulmuştur ve cevaplar analiz edilerek tablo 4.14’te sunulmuştur

Tablo 4.14. Adana’ya Gelen Yabancıların Tadına Bakması Gereken Yemeklerin Dağılımı (n=50)

Ürünler	Sayı	%
Adana Kebap	45	90,0
İçli Köfte	28	56,0
Şırdan-Mumbar	28	56,0
Sarma-Dolma	17	34,0
Lahmacun	8	16,0
Yüzük Çorbası	8	16,0
Ciğer	7	14,0
Kelle Paça	5	10,0
Çiğ Köfte	5	10,0
Mantı	4	8,0
Analı Kızlı	3	6,0
Sıkma	2	4,0
Topalak Çorbası	1	2,0
Patlıcan Güveç	1	2,0

Tablo 4.14 incelendiğinde katılımcıların %90,0’ı Adana’ya gelen yabancıların Adana Kebabın, %56,0’sı içli köftenin ve şırdan-mumbarın, %34,0’ü sarma-dolmanın, %16,0’sı lahmacun ve yüzük çorbasının %14,0’ü ise ciğerin tadına; %10,0’u kelle paça ile çiğ köfte, %8,0’i mantı, %6,0’sı analı kızlı yemeklerinin tadına bakılması gerektiğini belirtmiştir. Çukurova Kalkınma Ajansı tarafından yapılan çalışmada Adana yemekleri arasında en ünlüsünün Adana kebab olduğu belirtilmiştir. Mumbar, şırdan, içli köfte, sarımsaklı köfte, analı kızlı, patlıcan güveç, mercimekli köfte, dövme pilavının yöreye özgü veya Adana’da yapımı diğer bölgelere göre farklılaşan yiyecekler olduğu ifade edilmiştir (Çukurova Kalkınma Ajansı, 2020). Çalışmamızda bulunan bulgular ile açıklanan çalışma paralellik göstermektedir.

Katılımcılara “*Adana’da Hangi Yöresel Yemeğin Restoranlarda Sunulmasını İstersiniz?*” Sorusu sorulmuştur ve cevaplar analiz edilerek tablo 4.15’te sunulmuştur

Tablo 4.15. Katılımcıların Restoranlarda Sunulmasını İstediği Yöresel Yemeklerin Dağılımı (n=50)

Ürünler	Sayı	%
İçli Köfte	36	72,0
Sarma-Dolma	22	4,0
Yüzük Çorbası	17	34,0
Analı kızılı	5	10,0
Çiğ Köfte	4	8,0
Patlıcan Güveç	4	8,0
Topalak Çorbası	2	4,0
Humus	1	2,0
Lahmacun	1	2,0
Tavuk Dolması- Dövmeye Pilavı	1	2,0

Tablo 4.15 incelendiğinde katılımcıların %72,0'si içli köftenin, %44,0'ü sarma-dolmanın, %34,0'ü yüzük çorbasının, %10,0'u analı kızılının, %8,0'i ise çiğ köftenin restoranlarda sunulmasını istediğini ifade etmiştir. K40 bu konuda “*patlıcan güvecini özellikle isterim çünkü Adana'nın patlıcanı farklıdır. Onun tadı yemeğe farklı lezzet katıyor. Yine dolma ve sarmalarımızın üzerine tavada yağı kızdırıp üzerine bolca sarımsak, nane, limon suyu döküp sos yaparız biz o sos olmadan dolma olmaz bizde. Onun verdiği tat bir başkadır*” yorumunu yapmıştır.

Katılımcılara “*Adana’da Hangi Yöresel Yemeği Restoranlarda Servis Edilebilir Hale Getirebiliriz*” Sorusu sorulmuştur ve cevaplar analiz edilerek tablo 4.16’da sunulmuştur.

Tablo 4.16. Restoranlarda Sunulabilir Hale Getirilebilecek Yöresel Ürünlerin Dağılımı (n=50)

Ürünler	Sayı	%
İçli Köfte	32	64,0
Sarma-Dolma	24	48,0
Yüzük Çorbası	18	36,0
Analı Kızılı	5	10,0
Mantı	5	10,0
Patlıcan Güveci	2	4,0
Topalak Çorbası	1	2,0
Çiğ Köfte	1	2,0
Sarımsaklı Köfte	1	2,0

Tablo 4.16 incelendiğinde katılımcıların %64,0'ü içli köfteyi restoranlarda servis edilebilir hale getirebiliriz cevabını vermiştir.

K1 bu soruya ilişkin ‘İçli köfteyi önceden hazırlayıp dondurup restoranlarda sunabiliriz’ cevabını vermiştir. K11 ‘İçli köfte, yüzük çorbası, sarımsaklı köfte. Bu yemeklerden içli köfte yapıp dondurucuya atılıp istendiği zaman pişirilebilir. Bunu dışında sarımsaklı köfte de dondurulabilir. Daha sonra hızlıca sosu tavada çevrilip hazırlanabilir’ yorumunu yapmıştır. K18 ‘Yüzük çorbasını ve topalağı yapabiliriz onların tanelerini önceden hazırlayıp dondurucuya atabiliriz’ K12 ‘İçli köftemizi restoranlarda sunabiliriz. Bizim içli köftemiz haşlama olarak yapılıyor. Hamurunu hazırlarken içine irmik koymadan yoğurup şekil verip dondurucuya atabiliriz sonrasında sıcak suda haşlayıp servis edebiliriz. Ama dondurucuya girecekse irmik konmamalı çünkü çıkarılıp pişirildikten sonra çok sertleşiyor’ K36 ‘Bu konu benim için bir yaradır. Bizim tüm yemeklerimiz birbirimizden harikadır fakat yeterli kadar albenili sunum ve tanıtım yapmadığımız için rağbet görmüyor. Rağbet görenler de zaten restoranlarda sunuluyor. Bizler bu yemekleri biraz daha albenili şekilde sunsak eminim bütün Adana yemeklerini servis edebilir ve tercih edilebilir hale getirebiliriz’ cevabı ile Adana mutfağı’nın değerinin altını çizerek biraz daha çaba göstererek yemeklerin sunumunda ve tanıtımında başarılı olabileceğimizi ifade etmiştir.

5.Sonuç ve Öneriler

Adana ilinde tüketilen öğün sayısı geçmişte 3-4 öğün iken evde çalışan kişi sayısının artması, eskisi kadar ağır işlerin yapılmamasından dolayı günümüzde 2-3 öğüne düşmüştür.

İlde kahvaltı alışkanlıklarında büyük değişiklikler olmamakla birlikte çorba içme alışkanlığının azalması ve günümüzde erişilebilirliğin artmasından dolayı şarküteri ürünlerinin tüketiminin artması görülen değişikliklerdendir. İlde kışın kahvaltıda tahin-pekmez, tahin helvası, börek gibi enerji verici gıdaların tüketiminin yaygın olduğu görülürken yazın sıcaklardan dolayı karpuz ve salata tüketiminin ön plana çıktığı tespit edilmiştir.

İlde öğle ve akşam yemeklerinde de büyük değişiklikler görülmemektedir. Geçmişte tüm katılımcılar günde 3 öğün mutlaka tükettiğini ifade etmiştir. Günümüzde ise öğle öğünü çoğunlukla tüketilmemektedir. Fakat katılımcılar öğle yemeği yapmasa bile geçmişte pişirdikleri öğle yemeklerini günümüzde akşam yemeği olarak pişirmeye devam ettiklerini ifade etmişlerdir.

Adana ilinde iftar-sahur sofraları, Ramazan-Kurban Bayramı, kandiller gibi kutsal günlerde eski alışkanlıkların birçoğunun devam ettiği bazıların ise azalsa bile tamamen terk edilmediği tespit edilmiştir.

İlde istek ve dilek sofralarından acele baciya helva geleneği irmik helvası kavurma geleneği olarak devam etmektedir.

İlde en çok tüketilen çorbalar yüzük çorbası %96,0 ve mercimek çorbası %94,0, en çok tüketilen et yemekleri içli köfte %100 ve Lahmacun %78,0, en çok tüketilen baklagil yemekleri kuru fasulye %100 ve nohut yahnisi %96,0, en çok tüketilen sebze yemekleri taze fasulye %94,0 ve patlıcan tavaşı %72,0 olarak tespit edilmiştir.

İlde salamura veya basma peynir yapma, reçel yapma, turşu kurma, domates ve biber salçası yapma alışkanlığı geçmişten günümüze devam etmektedir. Ayrıca zeytin kırma, salamura yaprak yapma, süs biberi kurutma alışkanlığı da devam etmektedir. Geçmişte kış hazırlığı için domates kurutması yapıldığı günümüzde ise domates konservesi yapma alışkanlığının bulunduğu tespit edilmiştir. Ayrıca eskiden yemeklerde ekşi olarak turunc ekşisi kullanımı görülürken günümüzde bu alışkanlık kaybolmuştur. Kış hazırlıkları ile ilgili öne çıkan bir diğer durum ise geçmişte hazır sirkeler bu kadar yaygın olmadığı için evlerde sirke yapılması ve asma dalı, alıç gibi ürünlerin turşu kurarken kullanılmasıdır.

İlde mutfak yapısı gelişen ekonomik duruma ve şartlara göre tamamen değişmiş daha modern hale gelmiştir. Mutfaklarda kullanılan araç gereçlerin ise boyutu değişmekle birlikte ekmek tahtası, oklava, ekmek sacı, toprak güveçler günümüzde de kullanılmaya devam etmektedir. Bayramlarda et tahtası, et tahrası günümüzde de kullanılmaktadır. Fakat eskiden baharat, kahve öğütmek için kullanılan el değirmenleri günümüzde kullanılmamaktadır.

Görüşme formunun son kısmında sorulan katılımcılara göre Adana'ya gelen yabancıların tadına bakması gereken yiyeceklerin başında şalgam %92,0, yemeklerin başında Adana kabap %90,0 gelmektedir. Katılımcıların restoranda sunulmasını istediği yöresel yemeklerin başında ise içli köfte %72,0 ve %48,0 sarma-dolma olduğu saptanmıştır. Katılımcılara sorulan Adana'ya gelen yabancılar hangi yemeklerin tadına bakmalıdır sorusunun cevapları incelendiğinde ilk sırada Adana kebab gelmektedir %90,0 ardından içli köfte %56,0, şırdan-mumbar 56,0 ve %34,0 sarma -dolma olduğu tespit edilmiştir.

Adana ili yöresel mutfak kültürünün gastronomik açıdan değerlendirilerek restoranlarda uygulanabilirliği konusunda araştırmanın yapıldığı bu çalışmada elde edilen veriler incelendiğinde yöresel yemek envanterinin zenginliği ve mutfak kültürüne ait geleneksel uygulamaların günümüzde de devam ettirilmesi ilin yöresel mutfak kültürünün gastronomik açıdan önemini ortaya koymaktadır. Bulgulara ek olarak katılımcıların yorumları ayrıntılı olarak incelendiğinde halkın yöresel mutfak kültürünü yaşatmaya devam ettiği belirlenmiştir.

Öneriler

Araştırma bulguları sonucunda verilebilecek öneriler Adana yöresel mutfağının yaşatılması için ve restoranlara uygulanabilirliği konusu olarak iki kısma ayrılarak verilmiştir.

Yöresel Mutfağın Yaşatılmasına Yönelik Öneriler

Yöresel mutfağın tanıtımı ve sürdürülebilirliği için öncelikle o coğrafyada yaşayan insanların mutfacı iyi tanınması gerekmektedir. Çalışma bulgularından elde edilen verilere göre katılımcıların çoğunun büyüklerinden gördüğü adetleri devam ettirdiği belirlenmiştir. Fakat ayrıntılı olarak cevaplar incelendiğinde eski yemeklerden acebekli bulgur pilavı, baklalı bulgur pilavı şıkıldaklı çorba gibi yemeklerin yapımının günümüzde azaldığı ifade edilmiştir. Günümüzde durumun böyle olması gelecek için sorun teşkil etmektedir. Bu konu ile ilgili olarak Adana yöresel yemeklerinin geçmişte yapılan uygulamalar dahil ayrıntılı olarak ele alınarak reçetelerinin oluşturulması ve kayıt altına alınması önem arz etmektedir. Kayıt altına alma işleminde yemeklerin fotoğrafları ile o yemeklerin ortaya çıkış hikayeleriyle birlikte ele alınması kültürün daha iyi anlaşılmasına katkı sağlayabilmekle birlikte mutfaca olan ilginin artmasını sağlama potansiyeline sahiptir.

İlde faaliyet gösteren merkez Seyhan ilçesine bağlı 12 meslek edindirme merkezi ve ikinci büyük ilçe olan Çukurova ilçesinde faaliyet gösteren halk eğitim merkezleri incelendiğinde açılan kurslar arasında Adana Mutfacı başlığı altında bir kurs olmadığı belirlenmiştir. Adana mutfağının doğru bir şekilde aktarılabilmesi için bu konuda eğitilmiş kişilerce kursların açılmasının faydalı olacağı düşünülmektedir.

Adana ilinde 2003 yılından bu yana Portakal Çiçeği Festivali, 2017'den bu yana ise Lezzet Festivali yurt içi ve yurt dışından birçok katılımcı ile kutlanmaktadır. Festivallere katılımın yoğun olması yemek kültürünün tanıtımı için de fırsat sunmaktadır. Fakat festivallerde Adana iline ait yöresel yemeklerin tanıtımı yapılsa bile kebab kültürünün devam ettiği tespit edilmiştir. İlginin diğer yöresel yemeklere de çekilebilmesi için her iki festivalde de yöresel yemek stantlarının tanıtım için ön plana çıkarılması gerekirse bunun için ayrı stant hazırlanması ve festival katılımcılarına tanıtılması önem arz etmektedir.

Adana ilinde yörede üretilen hammaddelerin yöreye özgü geleneksel yöntemlerle işlenmesi ile oluşan yemekler ve biber salçası, tarhana gibi ürünler yöreyle özdeşleşmekle birlikte mutfak kültürünün bir parçası olarak değer taşımakta ve tanıtım aracı olarak kullanılabilir. Bu ürünler o coğrafyanın doğal ve beşerî unsurları ile birleşerek karakteristik özelliğini oluşturduğu coğrafyadan aldığı için ülkemizde 6769 sayılı sayılı sını

mülkiyet kanununun coğrafi işaretler kitabının hükümleri çerçevesinde menşe adı ve mahreç işareti kapsamında koruma altına alınabilmektedir. Koruma altına alınan ürünlerin kökenleri belirlenmekte, üretim yöntemleri ile ürün kalitesi güvence altına alınmakta ve ürünler sahteciliğe karşı korunmaktadır (Türk Patent ve Marka Kurumu, 2016). Bu şekilde koruma altına alınan ürünler ile yörede yerel üreticiler desteklenebilmekte geleneksel bilgi ve yöntemler koruma altına alınabilmekte ve ürünlerde kalite standardı oluşturabilmektedir. Adana'da koruma altına alınan yemekler analı kızlı, patlıcan tavası, Adana kebab, şırdan, Adana kol böreği, içli köfte, analı kızlı içecekler şalgam, aşılama, fırıncılık ve pastacılık ürünleri Adana taş kadayıfı, karakuş tatlısı, halka tatlıdır. İşlenmiş/işlenmemiş sebze ürünleri kategorisinden Adana kapuzu, Kozan portakalı, Kuytucak narı dondurmalar ve yenilebilir buzlar kategorisinde ise koruma altına alınan bici bici bulunmaktadır. İlde bu kapsamda koruma altına alınabilecek birçok yemek ve tarhana, reçel gibi ürün bulunmaktadır. Bu ürünlerin ilde faaliyet gösteren Adana Ticaret Odası (1894), Mutfak Dostları Derneği Adana Temsilcisi (1998), Adana Aşçıları ve Pastacılar Derneği (2016) iş birliğinde kökenlerinin, yetiştirilme koşullarının, işleme ve üretim şekillerinin araştırılması ve yöreye özgü niteliklerinin ortaya koyulması ve başvuru yapılarak koruma altına alınması hem devamlılık hem de pazarlama açısından önem arz etmektedir.

Yöresel ürünlerin bilinirliğinin ve kullanımının yaygınlaşabilmesi için ilde faaliyet gösteren otellerde ürünlerin tanıtımı ve satışı için stantlar oluşturulabilir bu stantlara fabrikasyon olmayan yöre kadınları tarafından doğal olarak ve geleneksel yöntemlerle hazırlanan ürünler konabilir. Bu şekilde yörede bunların üretimini yapan kadınlar ve küçük ölçekli işletmeler desteklenip istihdam sağlanabileceği düşünülmektedir.

Adana İl Kültür Turizm Müdürlüğü internet sitesinde yer alan tanıtım bölümüne Adana yöresel yemeklerini sunan işletmeler başlığı altına bir bölüm eklenebilir site düzenli olarak güncellenerek ile gelen yabancıların işletmelere yöneliminin sağlanabileceği düşünülmektedir.

Yöresel yemeklerin tanıtımı için Adana ili güzergahında faaliyet gösteren dinlenme tesislerinde yemek servisi yapan restoranlarda yöresel yemekler sunulabilir. Bu şekilde gelip geçen insanların dahil yöre yemekleri hakkında bilgisi olabilir ve tadabilme olanağı sağlanmış olur.

İlde faaliyet gösteren Adana Çiftçiler Birliği (1930) tarafından ile özgü otların tanıtımı yapılabilir. Türkiye Restaurant İşletmecileri ve Gastronomi Derneği Adana Temsilcisi (TURYİD,2003), Adana Slow Food üyeleri ve gönüllü katılımcılar iş birliğinde mevsimsel olarak yetişen otların kullanımını için mevsim döngüleri takip edilerek otların toplanması için organizasyon ve etkinlikler düzenlenerek hem bilinirliği artırılabilir hem de bu

ürünler kullanılarak hazırlanan yemeklerin sürdürülebilirliği sağlanabilir.

Adana ilinde yiyecek-içecek (mutfak ve servis alanında) bölümü olan 12 adet Mesleki Teknik Anadolu Lisesi bulunmaktadır. Bu okullarda eğitim gören öğrencilerin Adana Büyükşehir Belediyesi ve Millî Eğitim Bakanlığı iş birliği ile yurtiçi-yurtdışında düzenlenen yarışmalarda ve projelerde yer almasının ilin tanıtılmasında etkili rol oynayacağı düşünülmektedir

Yöresel Yemeklerin Restoranlara Uygulanabilirliğine Yönelik Öneriler

Yapılan çalışma sonucu elde edilen bulgulara bakıldığında zaman katılımcıların Adana yöresel yemeklerinden; içli köfte, sarma-dolma, yüzük çorbası, analı kızlı, çiğ köfte patlıcan tavaşı, topalak çorbası, lahmacun ve tatarın restoranlarda sunulmasını istediği belirlenmiştir. Belirlenen bu yemeklerden içli köfte, çiğ köfte, lahmacun ilde faaliyet gösteren restoranlarda sunulmaktadır. Sarma-dolma, yüzük çorbası, analı kızlı, patlıcan güveç topalak çorbası, tatar restoranlarda sunulmamaktadır. Yöresel yemeklerin restoranlarda sunulabilmesi ve bu sunumlarda standardın sağlanabilmesi için öncelikle bu reçeteler hakkında derinlemesine bilgi sahibi olmak ve özünü kaybettirmeden standart hale getirmek önem arz etmektedir. Bu şekilde ilde yapılan yemekler elde edilen bilgilerle derinlemesine öğrenilebilir ve uygulama kısmı için reçete hazırlamada kolaylık sağlayabilir. Hazırlanan reçeteler işletmelerde kullanılabilir bu durumda kullanılan malzemeler yapım aşamaları ve şekilleri standart hale gelebilir sadece sunum esnasında yemeklere olan ilgiyi artırmak ve daha çekici hale getirmek için yemeklerin özünü kaybetmeden yenilikçi ve modern çalışmalar yapılabilir. Günümüz koşulları göz önüne alındığında evlerde yemek yapımının azalması yöresel yemeklerin restoranlarda sunulmasının önemini daha da arttırdığını düşündürmektedir. Standartın sağlanması ve Adana kebab, içli köfte, çiğ köfte dışında restoranlarda sunulmayan analı kızlı, sarma dolma, topalak çorbası gibi yemeklerinde sunulmaya başlanması ile hem dışarıdan gelen yabancıların hem de yöre halkının evlerde yediğimiz yemeklerin birçoğunu restoranlarda da yeme imkanına kavuşabileceği düşünülmektedir.

Yöresel yemeklerin restoranlara uygulanabilirliği hakkında verilebilecek öneriler aşağıda sıralanmıştır.

Yöresel yemeklerin restoranlarda sunulmasının zor olduğunu ve bunun için daha fazla işgücü gerektiğini düşünen işletmelere yönelik yöresel yemekleri sunmak için haftanın bir günü belirlenip sadece o gün yemekler servise sunulabilir. Yemeklerin hazırlanması ve depolanması konusunda zorluk yaşayabileceğini düşünen işletmeler ise bu ürünlerin tedarikini ilde faaliyet gösteren Kınalı Eller Kadın Kooperatifi bünyesinde çalışan veya ilde yaşayan kadınlardan sağlayabilir. Bu şekilde işletmeler kazanç sağlarken yörede kadın istihdamına da katkıda bulunulabilir.

İlde restoranlarda sunulan yemeklerin başında Adana kebab, lahmacun, çiğ köfte, şırdan-mumbar gelmektedir. Bu sebeple ile dışarıdan gelen birçok yabancı sıklıkla bunları tüketmektedir. Adana'ya gelen yabancıların yüzük çorbası, topalak çorbası, patlıcan tavaşı, dövme pilavı gibi yöresel yemeklerden haberdar olabilmesi için işletmeciler tarafından bu yemekler tadım menüsüne uygun porsiyonlanarak sunulabilir veya işletmelerde ayrı bir menü kartı basılarak bu yemeklerin de tanıtımı yapılabilir.

Katılımcıların ilde restoranlarda sunulmasını istediği yüzük çorbası ve topalak çorbası hazırlığı uzun görünen fakat ön hazırlığı yapıldığı takdirde servis süresi minimum seviyeye indirilebilecek yöresel çorbalardandır. Bu iki çorbanın hazırlık ve servis süresini kısaltabilmek için çorbaların taneleri, nohut ve haşlanmış kemik suyu önceden hazırlanıp porsiyonlanarak derin dondurucuda tazeliğini kaybetmeden saklanabilir. Sipariş esnasında ise dondurucudaki malzemeler bir araya getirilerek kısa sürede servis edilebilir.

Katılımcıların ilde restoranlarda sunulmasını istediği içli köfte önceden hazırlanarak dondurucuda saklamaya uygun ürünlerdendir. K12'nin de belirttiği gibi içli köfte hazırlarken hamuruna irmik veya yarma yerine un eklenmesi ve hamurun uzun süre yoğrulması dondurucudan çıkardıktan sonra kalitesinin olumsuz yönde etkilenmesini engelleyebilmektedir. Bu şekilde hazırlanan içli köfteler serviste kolaylık sağlayabilir. Aynı şekilde mantı ve tatar yemeği önceden hazırlanarak dondurucuda saklamaya uygun ürünlerdendir. Bu ürünlerin de taneleri önceden hazırlanıp porsiyonlanarak dondurucuda saklanabilir. Servis esnasında sadece haşlanıp sos içinde karıştırılarak veya üzerine yoğurt dökülerek servis edilebilir.

Mevsimsel olarak yörede yetişen otlar kullanılarak hazırlanan börekler için işletmeler mevsim döngülerini takip ederek bu otları elinde bulundurabilir ve böreklerin hazırlanmasında yöresel otların kullanımı yaygınlaştırılabilir. Bu börekler hazırlanarak işletmelerde ara sıcak olarak servis edilebilir.

KAYNAKÇA

- Ajansı, Ç. K. (2020). Adana Gastronomi Stratejisi. *Çukurova Kalkınma Ajansı*, 1-36.
- Akdemir, N., & Selçuk, G. N. (2018). Yöresel Mutfağın Turizme Kazandırılması ve Bölgesel Kalkınmaya Katkısı: Sakarya Ölçeğinde Bir Araştırma. *Aa-türk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (ATASOBED)*, 22(Özel Sayı), 2033-2049.
- Arslandaş, F. (2020). Adana Yemek Kültürü. *Pamukkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Halk Bilimi Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi*, 67-69.
- Artun, E. (2008). Adana Mutfak Kültürü ve Adana Yemeklerinden Örnekler. *Çukurova Üniversitesi Türkoloji Araştırmaları Dergisi*, 141-171.
- Ballı, E. (2013). Gastronomi Turizmi ve Adana Mutfak Kültürü. *2.Doğu Akdeniz Turizm Sempozyumu*, 206-218.
- Ballı, E. (2016). Gastronomi Turizmi Açısından Adana Sokak Lezzetleri. *Journal of Tourism And Gastronomy Studies*, 4(Special Issue1), 3-17.
- Bayraktar, F., & Sekmen, F. (2016, Ocak). Adana İli Potansiyel Yatırım Konuları Araştırması. s. 1-434.
- Dilsiz, B. (2010). Türkiye’de Gastronomi ve Turizm (İstanbul Örneği). *İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Turizm İşletmeciliği Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi*, 68-92.
- Halıcı, N. (1997). Karadeniz Bölgesi Yemekleri Üzerine Bir Araştırma. *Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Beslenme Bilimleri Ana Bilim Dalı Doktora Tezi*.
- Kabak, T. (2019). Yöresel Mutfak Kavramı Bağlamında Kıtılıktan Kış Günlerinin Vazgeçilmez Kartola Bayburt Mutfak Kültüründe Patates. *II.Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi Bildiriler Kitabı* (s. 251-258). Gümüşhane: Gümüşhane Üniversitesi Yayınları.
- Kaya, M., & Keleş, M. Ç. (2019). Destinasyon Markalaşmasında Gastronomik Ürünlerin Rolü:Bafra İlçesi Örneği. *Ege Coğrafya Dergisi-Aegean Geographical Journal*, 28(2), 227-240.
- Kurumu, T. P. (2016). Türk Patent ve Marka Kurumu. Türk Patent ve Marka Kurumu: <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.6769.pdf> adresinden alındı
- Öztürk, B., & Ertamay, S. İ. (2017). 21.Yüzyıla Doğru Türk Gastronomisi ve Geçmişten Günümüze Gelişiminin Etkileri. *18. Ulusal Turizm Kongresi*, (s. 756-764). Mardin.
- Sarper, F. (2020). Pilavlar. S. A. Şahingöz, & T. Süren (Dü) içinde, Mutfak Uygulamaları. Ankara: Detay Yayıncılık.

- Tartıcı, R. (2018). Geleneksel ve Yerel Lezzetlerin Kenti:Adana. *Bütün Dünya Dergisi*, 117-121.
- Töret, A. B. (2017). Türk Halk Mutfağı Ekseninde Beslenme Alışkanlıklarının Bozuk İşlevleri Üzerine Bir Değerlendirme. *Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 4(2), 26-37.
- Turkomp. (2020, 06 20). Ulusal Gıda Kompozisyon Veri Tabanı. Turkomp: <http://www.turkomp.gov.tr/main> adresinden alındı

Uygulanan Yemek Reçetelerinden Örnekler

1. Yüzük Çorbası

Porsiyon: 6 Kişilik

Hazırlık ve Pişme Süresi: 45-60 dakika

Malzemeler:

	Pratik Ölçü	Gram
Un	4 Su Bardağı	500
Su	1 Su Bardağı	200
Yumurta	1 Adet	50
Tuz	1 Tatlı Kaşığı	6
Karabiber	1 Tatlı Kaşığı	4
Yağsız Kuzu Kıyma	2,5 Su Bardağı	500
Soğan	1 Orta Boy	60
Haşlanmış Nohut	1 Su Bardağı	150
Ayçiçek Yağı	1 Çay Bardağı	100
Biber Salçası	3 Yemek Kaşığı	45

Yapılışı: Un, su, tuz ve yumurta yoğurarak sert bir hamur elde edilir. İç harcı için soğanlar doğranıp içine kıyma, tuz, karabiber eklenir. Hamur 2-3 cm kalınlığında açılıp küçük kareler halinde kesilerek ortasına iç harcı koyulur dört köşesinden birleştirilerek kapatılır. Salça yağda kavrulur üzerine su, nohutlar ve hamurlar ilave edilir. 15-20 dakika pişirilerek servis edilir.

Besin Değeri (Yaklaşık Bir Porsiyon İçin)

Enerji	594 kcal	Çinko (Zn)	8,65mg
Protein	27,68g	Fosfor (P)	259,33mg
Yağ	23,09g	Niasin	5,812mg
Karbonhidrat	66,35g	Tiamin	0,325mg
Demir, (Fe)	3,173mg	Riboflavin	0,259mg
Kalsiyum, (Ca)	87,66mg	Kolesterol	105,5mg

Kültürel Özellikler: Yüzük çorbası imece usulü dökülen çorbalardan biridir. Fakat yüksük çorbası ile aynı değildir. Yüksük çorbası dikiş yüksüğünden gelmektedir. Orda hamurlar boş olur içe kıyma konmaz kıymadan köfte yapılarak birlikte pişirilir. Eskiden çorbanın içine ekşi olarak turunc ekşisi dökülürmüş.

2. İçli Köfte

Porsiyon: 25 Adet

Hazırlık ve Pişme Süresi: 100-120 dakika

Malzemeler:

	Pratik Ölçü	Gram
İnce Bulgur	6 Su Bardağı	960
Un	2 Su Bardağı+1 Yemek Kaşığı	250
Yumurta	1 Adet	50
Tuz	1 Tatlı Kaşığı	1
Salça	5 Yemek Kaşığı	75
Dövülmüş Dana Eti	2,5 Su Bardağı	500
Kuzu Kıyma	2,5 Su Bardağı	500
Soğan	10 Adet orta Boy	600
Kuyruk Yağı	5 Yemek Kaşığı	100
Tereyağı	6 Yemek Kaşığı	90
Ayçiçek Yağı	½ Çay Bardağı	50

Yapılışı: Kıyma suyunu çekene kadar pişirilir. Soğanlar doğranır ayçiçek yağı, kuyruk yağı ve baharatlar eklenerek pembeleşene kadar kavrulur. En son tereyağı eklenir soğuması için buzdolabına kaldırılır. Hamur için bulgur sıcak suyla ıslanır. İçine salça dövülmüş dana eti, yumurta ve un eklenerek yoğrulur. Hamur dinlenmeye bırakılır. Dinlendikten sonra hamurdan yumurta büyüklüğünde parçalar alınır içini oyduktan sonra haç koyularak ve kapatılır. Kaynar suyun içine atılarak pişirilir ve servis edilir.

- Bu ölçülerden 25 adet çıkacağı düşünüldüğü için besin analizi adet üzerinden yapılmıştır. Besin analizi haşlama usulü içli köfteler üzerinden yapılmıştır.

Besin Değeri (Yaklaşık Bir Porsiyon İçin)

Enerji	314,08kcal	Çinko (Zn)	2,578mg
Protein	14,499g	Fosfor (P)	164,52mg
Yağ	12,260g	Niasin	4,869mg
Karbonhidrat	34,749g	Tiamin	0,167mg
Demir, (Fe)	1,329mg	Riboflavin	0,139mg
Kalsiyum, (Ca)	26,16mg	Kolesterol	44,52mg

Kültürel Özellikler: Adana’da yapılan içli köftenin en önemli özelliği hamuruna dövülmüş dana eti konması ve haşlama olarak tüketilmesidir. Bu malzemelere ek olarak hamuruna yarma, iç harcına ise ceviz içi konduğu da bilinmektedir.

3. Etli Dövmeye Pilavı

Porsiyon: 6 Kişilik

Hazırlık ve Pişme Süresi: 45-60 dakika

Malzemeler:

	Pratik Ölçü	Gram
Dövmeye	2 Su Bardağı	400
Haşlanmış Nohut	1 Su Bardağı	150
Kuzu Eti	4 Su Bardağı	600
Tereyağı	2 Yemek Kaşığı	30
Tuz	1 Tatlı Kaşığı	6
Ayçiçek Yağı	½ Çay Bardağı	50
Su	7 Su bardağı	1400

Yapılışı: Dövmeler bir gece önceden suya ıslanır. Islanan dövmelerin üzerine bir litre su ilave edilip düdüklü tencerede 30 dakika pişirilir. Etler ocağa alınır 10 dakika kavrulur. Kavrulan etlerin üzerine iki su bardağı su ilave edilip suyunu çekene kadar pişirilir. Haşlanmış nohutlar ve etler dövmenin içine ilave edilerek karıştırılır. Ayçiçek yağı ile tereyağı ocakta kızdırılarak pilavın üzerinde gezdirilir. 15 dakika demlendirildikten sonra servis edilir. (Sarper, 2020).

Besin Değeri (Yaklaşık Bir Porsiyon İçin)

Enerji	482kcal	Çinko (Zn)	5,515mg
Protein	28,3g	Fosfor (P)	325,5 mg
Yağ	1,891g	Niasin	6,584mg
Karbonhidrat	45,048g	Tiamin	0,448mg
Demir, (Fe)	3,718mg	Riboflavin	0,271 mg
Kalsiyum, (Ca)	0,3mg	Kolesterol	100mg

Kültürel Özellikler: Dövmeye pilavı sade, tavuklu veya etli olarak Ramazan Bayramının birinci günü evlerde pişirilmekte ve komşulara dağıtılmaktadır.

4. Karakuş Tatlısı

Porsiyon: 30 Adet

Hazırlık ve Pişme Süresi: 45-60 dakika

Malzemeler:

	Pratik Ölçü	Gram
Un	4 Su Bardağı	480
Süt	1 Çay Bardağı	100
Limon Suyu	5 Yemek Kaşığı	50
Zeytinyağı	1 Çay Bardağı	100
Ceviz İçi	3 Su Bardağı	240
Toz Şeker	4 Su Bardağı	720
Su	5 Su Bardağı	1000
Ayçiçek Yağı	5 Su Bardağı	1000

Yapılışı: 5 su bardağı su ve 5 su bardağı şeker ocağa alınır bir yemek kaşığı limon suyu eklenerek şeker eriyene kadar kaynatılır soğuması için kenara alınır. Hamur için un, süt, limon suyu ve zeytinyağı yoğrulur. Ayrı bir yerde cevizler iri parçalar halinde kırılır ve kalan şekerle karıştırılır. Hamurdan avuç büyüklüğünde bezeler alınıp oklava ile 2 mm kalınlığında açılarak içine ceviz şeker karışımından serpilir. Açılan hamur oklavaya geri sarılır ve oklava hamurdan çekilir. Rulo halindeki hamura elle bastırılarak yassılaştırılır. Hamur 5 cm genişliğinde verev şekilde kesilir. Ocağa ayçiçek yağı alınır iyice ısındıktan sonra hamurlar içine atılıp iki yüzü de pembeleşene kadar kızartılır. Sıcak tatlılar soğuyan şerbetin içine atılarak 10 dakika bekletilir ve çıkartıp servis edilir.

Tatlının desin değeri adet üzerinden hesaplanmıştır.

Besin Değeri (Yaklaşık Bir Porsiyon İçin)

Enerji	240,9kcal	Çinko (Zn)	2,529mg
Protein	3,096g	Fosfor (P)	53,16mg
Yağ	9095g	Niasin	0,055 mg
Karbonhidrat	35,862g	Tiamin	0,068mg
Demir, (Fe)	0,628mg	Riboflavin	0,0236mg
Kalsiyum, (Ca)	25,2mg	Kolesterol	0,26mg

Kültürel Özellikler: Karakuş tatlısı 2021 yılında Coğrafi işaretler kapsamında tescillenmiştir.

BÖLÜM 3

MİLLİ MÜCADELE BAŞLARKEN TASVİR-İ EFKÂR

Hasan TÜRKER ¹

¹ DEÜ. Buca Eğitim Fakültesi, Türkçe ve Sosyal Bilimler Bölümü. E-posta
hturker@deu.edu.tr. Orcid no: 0000-0002-6250-5341

GİRİŞ

1918 yılının sonbaharı yaklaşırken I. Dünya Savaşı'nın da artık sonuna gelindiği anlaşıyordu. İtilaf Devletlerinin, 1918 yılının yaz aylarında tüm cephelerde başlattıkları top yekûn saldırılar sonrasında, Osmanlı Devleti'nin müttefiklerinden olan Bulgaristan 29 Eylül 1918'de İtilaf Devletleri ile mütareke imzalayarak savaşın dışında kaldı (Armaoğlu, 1983, s. 141). Bulgaristan'ın savaş dışı kalmasından sonra Osmanlı Devleti'nin Trakya toprakları ve İstanbul İngiliz, Fransız, İtalyan ve Yunan ortak kuvvetlerinin tehdidine açık hale geldi. Güneyde de saldırıya geçen İngiliz orduları karşısında Osmanlı ordusu, zor durumda kaldı (Selek, 1963, s. 36). Filistin ve Suriye düştü. Musul kuşatıldı. Ordu, Anadolu topraklarına kadar çekildi. Talat Paşa hükümeti yaşanan gelişmeler karşısında, İngilizlerle arası iyi olan, Aydın Valisi Rahmi Bey aracılığıyla İngiltere'ye mütareke önerisinde bulunduysa da bu başvuruya olumlu yanıt alınamadı (Selek, 1963, s. 36). Bu arada Ayan Meclisi'nde Damat Ferit, Çürüksulu Mehmet paşaların ve Ahmet Rıza Bey'in de boş durmayıp hükümet aleyhinde çalışmalar başlattıkları görüldü (Türk geldi, 1984, s. 147). Dışarıda ve içeride yaşanan gelişmelerin ardından Talat Paşa, Padişah Vahdetinle görüştüktan sonra 8 Ekim'de istifa etti (Atay, 1984, s. 124). Böylece on yıllık İttihat ve Terakki iktidarı son buldu. (Armaoğlu, 1983, s. 142) Talat Paşa'nın istifasıyla birlikte, İttihat ve Terakki baskısı sona ererken, Balkan Savaşlarından beri devam etmekte olan sansürün de görece hafiflediği ve basın rahat bir nefes almaya başladığı anlaşılmaktadır. Gelişmeler Türkiye'de yeni bir dönemin habercisi gibiydi. Çok geçmeden, imzalanan Mondros Mütarekesi sonrasında başlayan işgallerle birlikte Türkiye kendini sonucu kestirilemeyen yeni bir mücadelenin içinde bulurken, Türk basını da yeni bir sınav bekliyordu. Bu devrede bazı basın organları kurtuluşu, İngiliz ya da Amerikan taraftarlığında arayarak, Millî Mücadele karşıtı bir politika izlemeyi tercih etti. Bazıları da işgallere karşı çıkarak ve milli hakların savunulmasından yana tavır alarak Millî Mücadele hareketini desteklemeyi tercih etti (Topuz, 1973, s. 122). Tasvir-i Efkâr gazetesi de bu tercihlerden ikincisini seçen ve vatan savunmasına destek olan gazetelerden birisi olarak dikkat çekti.

Tasvir-i Efkâr ve onun devamı olan Tevhid-i Efkâr gazetesi ve gazetesinin başyazarı Velid Ebüziya'nın (Ebuziyazade) Millî Mücadele dönemindeki tutum ve davranışları hakkında dolaylı ya da doğrudan birçok inceleme ve araştırma yapılmış olmasına rağmen, Tasvir-i Efkâr'ın tutumunun yeterince incelenmediği gözlemlenmiştir.¹ Bu çalışmada, Mondros Mütarekesi'nden başlayarak İstanbul'un 16 Mart 1920 tarihindeki işgaline ve gazetesinin kapanmasına kadar geçen sürede yaşanan gelişmeler ve Tas-

1 Fındık, Barış (2018), Millî Mücadele'de aktif bir kişilik: Velid Ebuzziya, *Vakanüvis-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, Güz 2018, sayı:3, no:2, ss.168-188. Bolat, Bengül (2014-Bahar), Millî Mücadele taraftarlığından cumhuriyet karşıtlığına Velid Ebuzziya, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, XIV/28, ss.149-174. Öztoprak, İzzet (1981), Kurtuluş s

vir-i Efkar'ın tutumu, gazetenin yaklaşık 30 aylık koleksiyonu incelenerek değerlendirilmiştir.

Mondros Mütarekesi ve Tasvir-i Efkar

Talat Paşa hükümetinin 8 Ekim'de istifa etmesinden sonra yeni hükümeti kurma görevi ilk olarak Tefvik Paşa'ya verilmişse de Tefvik Paşa, hükümet kurmayı başaramamış ve görevi iade etmişti (Yeni kabine meselesi, 1918, s. 1). Padişah Vahdettin, bunun üzerine hükümeti kurma görevini, adı savaş suçluları arasında anılmayan Ahmet İzzet Paşa'ya vermiş (Atay, Çankaya, 1984, s. 124), o da yaptığı iki günlük çalışmanın sonunda 14 Ekim'de yeni hükümeti açıklamıştı (Akşin, 1983, s. 20). Tasvir-i Efkar'a göre Ahmet İzzet Paşa hükümeti, "elinden geldiği mertebe hariçte akd-i sulh, dahilde temin-i salah (barış), kabinesi olmaya çalışacaktı" (Kabine erkanına umumi bir nazar, 1918, s. 1). Ahmet İzzet Paşa hükümeti, beklediği gibi dört yıldır devam etmekte olan savaşı sona erdirmek için hemen arayışlara yönelir. Mütareke arayışına yönelen yeni hükümetin, İngiltere Başbakanı Llyod George'un 5 Ocak 1918'de Avam kamarasında yaptığı konuşmadan ve Amerika Birleşik Devletleri Başkanı Wilson'ın ilkin 8 Ocak 1918'de yayınladığı ilkelerde, Osmanlı Devleti'ne de yer veren ve barış koşullarını açıklayan düşüncelerinden de bir hayli etkileneceği olduğu anlaşılıyor (Yakın Tarihimiz, 1962a, s. 83). Meclisten güven oyu almasının hemen ardından birkaç farklı kanalla İngiltere ve ABD nezdinde girişimlerde bulunduğu fakat bu girişimlerden bir sonuç elde edemediği anlaşılan Ahmet İzzet Paşa hükümetinin selefi gibi Aydın Valisi Rahmi Bey'den de yararlanmaya çalıştığı anlaşılıyor. Bu nedenle Rahmi Bey'in sık sık İstanbul'a gelip gitmesinin basına yansımalarından sonra (Sulh-u münferid yolunda, 1918, s. 1) çok geçmeden 1915 yılında Kut-ül Amare'de esir düşen ve Büyükkada'da tutulan İngiliz General Townshend'dan arabulucu olarak yararlanmak istiyordu. Hükümet mütareke için girişimlerini sürdürürken bazı gazetelerde, İngiliz General Townshend'in da katıldığı görüşmelerin sonunda mütarekenin imzalandığı şeklinde haberlerin yayılmaya başladığı bile görülebiliyordu (Sulh etrafında, 1918, s. 1). Bu haberler doğru değildi. Hükümet, anılan günlerde Townshend aracılığıyla İngiltere hükümeti ile henüz iletişim kurabilme arayışlarındaydı. Hiç de doğru olmayan bu vb. haberler, yürütülen görüşmelerin kamuoyundan gizlendiği izlenimini vermektedir. Townshend'in, İngiliz Hükümeti ile yaptığı görüşmelerin olumlu gelişmesi üzerine, Townshend'in, Osmanlı hükümetince 18 Ekim'de gizlice Bandırma-İzmir hattı üzerinden Midilli'ye gitmesi sağlanmıştı (Yakın Tarihimiz, 1962b, s. 113-116). Townshend, Midilli'de İngiliz hükümeti ile irtibat kurmuş ve hükümeti ile yaptığı görüşmeler sonrasında, oluşan

avaşında Türk basını (Mayıs 1919-Temmuz 1921), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara. Koçak, Meltem (2018), *Tevhid-i Efkar gazetesinin Milli Mücadele'ye bakışı (1921-1923)*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türk Tarihi Anabilim Dalı Cumhuriyet Tarihi Bilim Dalı (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul.

durumu Büyükkada'da yaverliğini yapmış ve kendisiyle birlikte Midilli'ye gitmiş olan Yüzbaşı Tevfik Bey aracılığıyla 24 Ekim'de İstanbul'a bir şifre telgrafla bildirmişti. Telgrafta, istenildiği takdirde İtilaf Devletlerinin mütareke yapmaya hazır oldukları, bunun için İngiltere'nin Akdeniz Filosu Başkumandanı Amiral Caltrhop'un delege tayin edildiği, eğer müzakereye karar verilirse, Rauf Bey'i de Türk delege heyetinde görmek istedikleri bildiriliyordu (Yakın Tarihimiz, 1962c, s. 179). Mütareke görüşmelerine katılacak heyet üyelerinin belirlenmesinde hükümet ve padişah arasında yaşanan kısa bir gerginlikten sonra heyette yer alacak isimlerin hükümet tarafından belirlenmesine karar verildi. Buna göre heyette yer alacak isimler şunlardı. Bahriye Nazırı Rauf Bey, Reşat Hikmet ve Sadullah beylerin dışında Paris sefaretî üçüncü kâtibi Ali Bey, Bahriye Nezareti seryaveri Yüzbaşı Seyit Talat Bey ile Bahriye yüzbaşısı Tevfik Bey (Heyet-i muharressa ve maiyeti, 1918, s. 1). Tıpkı İngiltere ile iletişim kurabilmek için başlatılan girişimlerinde olduğu gibi Türk delege heyetinin Mondros'a gidiş ve dönüşü de hükümetçe, kamuoyundan gizlenmişti. Müzakerelere katılan yukarıdaki isimlerin ancak mütarekenin imzalanmasından sonra açıklandığı ve basında yer aldığı görülmüştü. Müzakere girişimlerinin gizli yürütülmesine rağmen Tasvir-i Efkâr'ın diğer gazeteleri de kaynak göstererek verdiği haberlerden, hükümetin girişimlerinin sezildiği ama net olarak herhangi bir bilgiye ulaşamadığı anlaşıyor. Resmi bir açıklama yapılmadığı için doğal olarak çıkan haberler de gerçeği yansıtmıyordu. Örneğin Tasvir-i Efkâr, 25 Ekim'de gazetelerde Townshed'in refakatindeki 11 kişiden oluşan müzakere heyetinin Galata yatıyla Bandırma'ya gittiği ve oradan da İzmir'e ulaşarak müzakerelerinin yapılacağı Kuşadası'na geçtiği şeklinde haberlerin yer aldığını yazarken, (Sulh etrafında, 1918, s. 1) 28 Ekim'de ise, her gazetenin müzakerelerin devam ettiği yer ile ilgili olarak kendince farklı haberler ürettiğini adı en çok geçen yerlerin başında da Sakız Adası'nın geldiğini yazıyordu. Bu rivayetlere katılmadığını açıklayan Tasvir-i Efkâr, "bizim tahkikat-ı mevsukamıza (güvenilir) nazaran müzakerat Limni adasında vaki Mondros limanında cereyan etmektedir" diye yazarken, doğru bir habere imza atmış oluyordu (Sulh etrafında, 1918, s. 1). Osmanlı heyetinin Mondros'a gidiş ve dönüş hikayesinin ayrıntıları mütareke imzalandıktan ve heyet İstanbul'a döndükten sonra ortaya çıkmıştır. Tasvir-i Efkâr'ın haberine göre Rauf Bey ve kendisine eşlik eden Reşat Bey, 24 Ekim gecesi saat birde Bandırmaya hareket etmişler, oradan da özel trenle İzmir'e ulaşmışlardı. İzmir de bir otele inen Rauf ve Reşat beylere burada Sadullah Bey ve Bahriye Kıdemli Yüzbaşısı Tevfik Bey'de katılmışlardı. Türk heyeti, 26 Ekim Cumartesi günü bir istimbotta İzmir Körfezinde kendilerini açıkta bekleyen İngiltere'nin Liverpool adlı kruvazörüne binerek Limni adasının Mondros limanına varmışlardı. Görüşmeler burada Agamemnon zırhlısında gerçekleşmiş, Osmanlı heyeti görüşmeler süresince aynı gemide misafir edilmişti. Heyet, mütareke imzalandıktan

sonra Liverpool kruvazörü ile Foça'ya, oradan da deniz yolu ile İzmir'e dönmüş yine Bandırma üzerinden İstanbul'a ulaşmıştı (Murahhaslarımız nasıl gittiler?, 1918, s. 1).

Tasvir-i Efkâr gazetesi, okuyucusuna mütarekenin imzalandığını 30 Ekim 1918 günü birinci sayfadan duyurmuştu. Fakat, haberde mütarekenin içeriğine dair herhangi bir bilgi yoktu (Milli ajansın dün geceki tebliği, 1918, s. 1). Aynı gün Tasvir-i Efkâr başyazarı Velid Ebuziyazade, Siyasiyat adlı köşesinde kaleme aldığı “Mütareke İmza Olundu” başlıklı yazısında; dört yıl öncesinde ülkeyi yönetenlerin doğuda Kafkasları, Hazar kıyılarını, Turan illerini aşarak ırkdaşlarımızı Rus boyunduruğundan kurtarmayı, sayıları yüz milyonu bulan Müslümanları doğrudan halifeye bağlamayı, Hint Müslümanlarını kurtarmayı, Süveyş Kanalı'nı ele geçirerek İngiltere'nin Hindistan yolunun kapatmayı ve Mısır'ı yeniden vatan topraklarına katmayı vaat ettiklerini, milleti bu vaatlerle harbe sürüklemekte rehber olan yöneticilerin dökülecek kanların mukafatını Avrupa'daki hududumuzu da genişleterek alacağımızı söylüyorlardı, diyerek gelinen noktada yaşanan hayal kırıklığını ifade ediyordu. Velid Bey, yazısının devamında mütareke imzalayarak dört yıllık olayların muhasebesini yapmak zorunluluğunun doğduğunu, içinde bulunulan günlerde, bir vaat edilenlere bir de karşı karşıya kalınan duruma bakıldığında bizim için: “Çıldırma mı, ölmeli mi, ne eylemeli ah? Lahavle ve-la -kuvvete illa bi Allah feryadıyla nâle-künân (inlemek) olmaktan başka yapacak bir şey yoktur zannederiz” diyor ve bundan sonrasını Allaha bırakıyordu (Ebuziyazade, 1918, s. 1).

Tasvir-i Efkâr, bir sonraki nüshasında, mütarekeyi imzalayan Rauf Bey başkanlığındaki heyetin ülkeye dönüşü ve mütareke için ortada dolaşan rivayetlere yer verdikten sonra, mütarekenin üzerinden iki gün geçmesine rağmen mütareke hükümlerinin hükümet tarafından henüz açıklanmadığına dikkat çekiyordu. İçeriği henüz açıklanmamakla birlikte mütarekenin imzalandığının duyulmasından sonra İstanbul'da Rumlar sevinç gösterilerinde bulunmaya başlamışlardı. Tasvir-i Efkâr, mütarekenin imzalandığının duyulmasından sonra Rumların ve Müslümanların gösterdiği tepkileri aktardıktan şu değerlendirmeyi yapıyordu:

“(Mütareke) haber(i) memleketin hakiki evlatları tarafından sükûn ile telakki olundu. Bu haber üzerimizden ağır bir yükün kalktığını ilan eylemekte idi. Fakat aynı zamanda mağlubiyetimizin de resmen tasdiki demek olduğu için bu memleketin tealisi yolunda dört senedir bunca fedakârlık etmiş olan bu âli kalpli, bu civanmert halk elbette mütarekenameden dolayı sürur hissedemez idi. O cihetle bütün ahali-i İslamiyenin simasında bir hüzn-ü vakurane, bir teslimiyet-i metanetkarane eseri görülmekte idi. Yalnız maalesef Beyoğlu'nun bazı mahfilinde memleketin bugünkü hal-i nazarı itibara alınmamış, kalb-i ümmetin nasıl ceriha-dar (yaralı) ve zahm-kar (yaralayıcı) olduğu düşünülmemiş bazı lüzumsuz tezahüratta bulunul-

muştur. Mamefih öyle zannediyoruz ki bu gibi tezahüratın yakışıksızlığı er geç düşünülecek ve bundan sonra daha itidalkarane (ölçülü) ve mutasafane (temiz) hareket olunacaktır” (Mütareke netayiçi, 1918, s. 1). Bahriye Nazırı Rauf Bey, askeri murahhas Sadullah Bey, Hariciye Müsteşarı Reşat Hikmet Bey ve Rauf Bey’in yaveri Seyit Bey’in fotoğraflarına da yer verildiği görülen haberin devamında mütareke ile ilgili ortalıkta dolaşan birçok rivayetin gerçeği yansıtmadığı ileri sürülüyor ve güvenilir olduğu söylenen ama kimliği açıklanmayan bir kaynağa dayanılarak oldukça iyimser bir tablo çiziliyordu. Adı açıklanmayan kaynak özetle şunları söylemişti. Boğazlardaki mayın temizleme işi başlamıştır. Mayınların temizlenmesinden hemen sonra boğazlardan İtilaf Devletleri donanması geçmeye başlayacaktır. Fakat bu gemiler hiçbir zaman İstanbul limanında sürekli olarak kalmayacaktır. Tamirleri gerekiyorsa o zaman tersanelere girebilecek ve tamirleri yapılacaktır. Fransa ve İngiltere’nin müttefikleri olmaları dolayısıyla Yunan ve İtalyan savaş gemilerinin Karadeniz’e geçmelerine engel olunamamıştır. Bununla birlikte İtalyan ve Yunan gemilerinin Karadeniz’e geçmelerinin gerekmesi halinde, bu gemiler, İstanbul’dan ancak gece geçmeye mecbur tutulacaklardır. Rumca gazetelerde yer alan Yunan donanmasının ve Venizelos’un da dahil olacağı 12 kişilik bir heyetin İstanbul’a geleceği haberleri de doğru değildir. Belki mütarekenin uygulanışı ile ilgili olarak İtilaf Devletlerinden siyasi ya da askeri memurlar İstanbul’a uğrayacaktır, fakat iş bundan ibaret kalacaktır. Adana, kesinlikle tahliye olunmayacaktır. Vilayat-ı sittenin (Şark Vilayetleri) durumu da mütareke metni yayınlandığında görülecektir (Mütareke netayiçi, 1918, s. 1). Gazetenin aynı nüshasında, İstanbul’a dönen Rauf Bey’in, Tasvir-i Efkâr gazetesinin özel bir muhabiri ile yaptığı mülakata da yer veriliyordu. Rauf Bey, verdiği mülakatta; Osmanlı heyeti olarak, İngiliz heyeti tarafından, beklentilerinin üzerinde bir samimiyetle karşılandıklarını, bunun bir nişanesi olarak amiral gemisi olmamakla birlikte görüşmelerin gerçekleştirildiği Agamemnon zırhlısının ön direğine amirale mahsus olan bandıranın çekilmesini gösteriyor ve İngiliz misafirperverliğine dikkat çekerek görüşmeler süresince çok iyi ağırlandıklarını söylüyordu. Rauf Bey, mütarekenin içeriği ile ilgili olarak çok iyimser açıklamalarda bulunuyor ve o da endişeli bir bekleyiş içindeki yüreklere adeta su serpiyordu:

“Evvela size şurasını beyan edeyim ki, mütareke şartları matbuatın bu babda vermiş oldukları malumattan pek uzak olup fevkalade denilebilecek derecede mucib-i memnuniyet bir şekildedir. Bu şerait birkaç güne kadar nazar-ı millete bittabi matbuat vasıtasıyla arz olunacaktır. (...) Boğazların küşadı tabiidir. İcrası muhtemel olan hareket -i bahriye dolayısıyla sefain-i harbiyenin müruru için boğazlar küşat edilecektir (...) Sizi temin ederim ki ne bir istihkamımız ne bir aramız ve ne de bir müessesemiz işgal edilmeyecektir. Bugün gazetelerin işgal edileceği, teslim olunacağı,

terk kılınacağı dedikleri mahaller, yerler (...) İtilaf askerlerinin ikamesi, murakabesi için sebep, yegâne vasıla kendi emniyet ve selametlerinin tamamen temin maksadına matuftur. Bundan başka hiçbir sebep ve maksat bulunmadığına sizi temin ederim (...) Vazifemde hükümetime, milletime, vicdanıma karşı katiyen mesul olmayacak bir şekilde muvaffak oldum (...) Akdine muvaffak olduğum mütarekede bence hasıl olmuş olan bir kanaat var ise, istikbalimiz, atımız, inkişaf-ı terakkimiz bence ümit-dar. İnşallah müzakerat-ı sulhiyenin netayiçi tamamiyeti mülkiyemizin tamamen temini olacağına kanaat ve i'timanım (güven) vardır" (Bahriye nazırı ile mülakat, 1918, s. 1).

Aynı gün Velid Ebuziyazade, başköşesinde kaleme aldığı yazısında ülkenin içinde bulunduğu durumu bir cenaze evine benzetiyor ve hanesinden cenaze çıkan aile fertlerinin nasıl ki her şeyi unutarak kaybettiklerinin yasını tutuyorlarsa; bizde bugün vatanımızın çok kıymetli birçok parçasının elden gitmesi olasılığı karşısında aramızdaki her türlü münakaşaları, düşmanlıkları, çekememezlikleri unutmak ve el birliği ile matemimizde vatanın baş ucunda toplanıp felaketlerimize ağlamak mecburiyetindeyiz. Elde kalanı korumak için ne yapılması gerekiyorsa onu yapmak durumundayız diye yazıyordu (Ebuziyazade, Şimdi ne yapacağız?, 1918, s. 1).

7 Kasım günü hükümetle temasta bulunmak üzere Miralay Murphy'nin başkanlık ettiği ikisi karacı, ikisi denizci dört subaydan oluşan bir İngiliz heyetinin İstanbul'a gelerek Perapalas'a yerleştiği görüldü. Heyet ertesi gün ilk olarak sadrazama konağında yarım saatlik bir ziyarette bulunduktan sonra, heyetin karacı üyeleri Harbiye Nezaretini, denizci üyeleri ise Bahriye Nezaretini ziyaret etmişlerdi. Tasvir-i Efkâr'ın, İngiliz heyetini takip etmekle görevlendirdiği özel muhabirin edindiği bilgilere dayanarak verdiği haberler mütareke imzalandığından beri yaratılan iyimser havayı destekler nitelikteydi. Miralay Murphy, önce Napolyon'un, "Zabitanı İngiliz olmak şartıyla bir milyon Türk askerine malik olsaydım cihanı yed-i teshirime (kendine bağlama) geçirirdim". Sözüünü hatırlatarak Türk askerine övgüler yağdırdıktan sonra İtilaf Devletleri donanmasının İstanbul'a geleceğini ama çok kalmayacağını söyleyerek o da yüreklere adete su serpmişti:

"Biz buraya düşman gibi değil, bir dost gibi, samimi dostlar sıfatıyla geliyoruz. İngiliz, Fransız ve İtalyan sefain-i harbiyesinden (savaş gemisi) müteşekkil bir filo -Amerikan ve Yunan sefaini yoktur- dört güne kadar limanları ziyaret edeceklerdir. Gelecek olan filo, millet-i İslamiye ile pay-ı taht-ı saltanat-ı seniye'yi resmen selamlayacak ve bunlardan icap edenler Karadeniz'e açılacaklardır. İngiliz, Fransız ve İtalyan zırhlıları resmi selamı müteakip limanlarımızda kalmayacaklar ve Marmara havzasının diğer limanlarından birisinde lenger- endaz (demir atmak) olacaklardır (İngiliz ve Fransız heyetleri şehrimizde, 1918, s. 1).

İngiliz heyetinin gelmesinden bir gün sonra Ahmet İzzet Paşa istifa etti. İttihatçı paşaların ülkeyi terk etmelerine göz yummakla suçlanan, (Firari paşalar hakkında, 1918, s. 1) Ahmet İzzet Paşa hükümeti, İttihatçı paşaların kaçmasıyla arkasındaki önemli bir desteğini yitirmişti. Akşin'e (1983, s.65-66) göre bunu fırsat bilen ve İtilaf Devletlerine hoş görünme derdine düşen Padişah Vahdettin tarafından hükümet istifaya zorlanmıştı. Hatta bu konuda padişah, Ayan Meclisi Reisi Ahmet Rıza Bey'den de yardım istemişti. Bu talebi Kanun-ı Esasiye'ye aykırı bulsa da Ali Rıza Paşa görevi bırakmak zorunda kalmıştı (Demirbaş, 1988, s. 72-73).

Hükümeti kurmakla görevlendirilen Tefvik Paşa tarafından yeni hükümetin açıklandığı 10 Kasım günü, İtilaf Devletleri donanmasının adeta öncü birliği niteliğindeki, biri İngiliz diğeri Fransız iki torpido bot galata rıhtımına yanaşırken, herhangi bir gösteriye meydan vermemek için rıhtımda önlemler alınmıştı (Limanımızda İngiliz ve Fransız muhripleri, 1918, s. 1). 12 Kasım günü ise, bu kez Yunan ve Japon savaş gemilerinin de yer alacağı İtilaf Devletleri donanmasının İstanbul'a geleceği haberlerinin basına yansıdığı görülmüştü (İtilaf sefain-i harbiyesi geliyor, 1918, s. 1). Beklenen İtilaf Devletleri donanması, 13 Kasım günü sabah saat 06.30 sularında Marmara'ya giriş yapıp, saat 09.30 kadar İstanbul önlerine gelip demir atmıştı. Tasvir-i Efkâr, İtilaf donanmasının gelişini haber yaptığı nüshasında, Yunanistan donanmasının en önemli zırhlısı olan Averof'un bir fotoğrafını kullanmış ve altına da "Sui idareleri ile bize bugünleri de idrak ettiren Talat ve Enver Paşalar ile onların içimizde bıraktıkları etba'(-tarafat) ve müdafainine ithaf!" (İtilaf donanması limanımızda, 1918, s. 1). Diye yazarak İttihatçı paşalara sitemkâr bir göndermede bulunuyordu. Osmanlı hükümeti gelen işgalci güçlere hoş geldiniz demek için bir heyet oluşturarak Amiral Calthorpe'un huzuruna gönderdi. Heyette, sadrazam adına eski Petersburg Sefiri Fahrettin, Hariciye Nezareti Umur-u Siyasiye Müdür-ü Umumisi Reşit beyler, Hariciye Nezareti adına Karargâh-ı Umumi Erkan-ı Harbiye Reis-i Sanisi Kazım Paşa, Bahriye namına Erkan-ı Harbiye-i Bahriye Reis-i Yaveran-ı Hazreti Padişahiden Kalyon Kaptanı Ali Rıza Bey yer almışlardı. Heyet, İngiliz Amiral gemisi Süperb'e gitmiş ve Tasvir-i Efkâr'ın ifadesiyle "Amiral Calthorpe tarafından nazik bir şekilde merdivenlerde karşılanmışlardı" (İtilaf donanması limanımızda, 1918, s. 1). 8 Aralık'ta bir Japon filosunun İtilaf donanmasına katılmak üzere gelip İstanbul önlerine demir attığı görüldü. (Limanımızda bir Japon filosu, 1918, s. 1).

İtilaf donanmasının İstanbul'a geleceğinin duyulması üzerine bazı gayr-ı Müslim unsurlar da harekete geçmişlerdi. İtilaf donanması İstanbul önlerine gelirken şehrin hemen her yanında çoğunluğu Rumlardan oluşan kalabalık gruplar gemilerin görülebileceği yerlere toplanmışlardı. Kadıköy sahilleri, Kumkapı'dan Yedikule'ye kadar olan yerler, köprünün üstü, Üs-

küdar, Kuzguncuk, Kabataş ve Beşiktaş civarı hep doluydu. İtilaf donanması limana girer girmez Kadıköy’de, hatta İstanbul’da evlere İtilaf bayrakları özellikle de Yunan bayrakları çekilmiş, Kadıköy’de Yunan bayrak renkleri ve Venizelos’un fotoğrafları dükkanların camcanlarına asılmıştı (İtilaf donanması limanımızda, 1918, s. 1). İtilaf Devletleri donanmasının boğaza demir atması sonrasında Velid Ebuziyazade, Rauf Bey başkanlığındaki Osmanlı heyetinin Mondros’ta gördüğü nazik ilgi sonrasındaki iyimser beklentilerinin ne kadar boş ve yanıltıcı olduğunu 16 Kasım’da kaleme aldığı yazısında şöyle dile getirmişti:

“Mütareke şeraiti tatbikatında, izzet-i nefis-i millimize en kıran (yakın) gelecek bir devreye dahil olduğunu görüyoruz. Biz bu şeraitin pay-ı tah-tımıza taalluk eden aksamını yalnız sefain-i harbiyenin limanımıza gidip gelmesinden ibaret olacak zannediyorduk, bu meselede Mondros’a gidip mütarekenameyi imzaladıktan sonra avdet eyleyen murahhaslarımızın, gördükleri nezaket ve hüsn-ü kabule biraz fazla meclüb (tutkun) oldukları ve o muamelat-ı nazikiyeye istinaden mütarekename tatbikinin oldukça hafif geçeceği zehabına düştükleri anlaşıyor. Çünkü murahhaslarımız avdetten sonra matbuata mütemadiyen nik-binanane (iyimser) beyanatta bulunmuşlar, ez cümle İstanbul’un kat’â (asla) işgal edilmeyeceğini ve ez cümle karaya gemilerden asker bile çıkmayacağını temin eylemişlerdi. Bu günkü vaziyet ile dünkü teminat arasında ise ne kadar azim fark var?” Velid Ebuziyazade, yazısının devamında Rum gösterilerindeki aşırılığa da dikkat çekmiş ve bu gösterilerin gelecekte olumlu etkiler yaratacağını iddia etmişti: “Kaç gündür bayraklarla sokaklardan nümayişlerle (...) gönüllerdeki sürur(sevinç) temalarıyla memleketin hakiki evlatlarının ıstırabatını ne kadar mümkünse o kadar tezyit (artırma) ve teşdit (şiddetlendirme) ediyorlar. İki üç gündür şahit olduğumuz bu haller bundan sonraki işgal safahatında göreceğimiz münasebetsizlikler hakkında bizlere bir fikir vermeye kâfi gelmek iktiza (gerektilme) eder. Mamafih şimdiye kadar bildiklerimize vaki olan tecrübelerimize rağmen yine bize intizarın (beklenen) çok fevkinde (üstünde) görülen bu tezahürat, yüreklerimizin acısını bir kat daha artırmaya sebep vermekle beraber aynı zamanda ati (gelecek) için reha-kar (kurtarıcı) bir tesir yapmakta hafi (boş) kalmayacaktır” (Ebuziyazade, Bu da geçer, 1918, s. 1).

Çok geçmeden, İngilizler, Musul’un boşaltılmasını talep ederlerken Fransızların İskenderun’u işgal etmeleri (İskenderun’un işgali, 1918, s. 1), Mondros’ta Rauf Bey’e verilen sözlerin ne kadar da boş olduğunun bir başka göstergesiydi. İskenderun’un işgalini, İngiliz General Allenby’nin İngiltere lehine Adana’nın boşaltılması talebi izledi (İtilafçılar taleplerini artırıyor, 1918, s. 1). İngiliz ve Fransızların işgal eylemlerini başlatmaları Tasvir-i Efkâr’da endişe yaratmışa benziyordu. Tasvir-i Efkâr’ın başlayan işgaller ve gelen talepler karşısında tehdit altında giren ve Yunanlara ya

da Ermenilere verilme olasılığı beliren Erzurum, İzmir, Trabzon ve Adana gibi bazı Anadolu vilayetlerinin tarihi ve demografik özellikleriyle Türk olduğunu kanıtlamaya dönük yayınlar yapmaya başladığı görülmektedir.

Mütarekenin imzalanmasından hele de İtilaf Devletleri donanmasının İstanbul önlerine demir atmasından sonra Rumlar taşkınlıklara başlamışlar, Aydın Vilayeti ve İstanbul civarında çetecilik hareketlerine koyulmuşlardı (İzmir’de Rum çetelerinin faaliyeti, 1918, s. 1); (İstanbul civarında Rum çeteleri, 1918, s. 1). Rumlar, ayrıca İstanbul ve İzmir’de yayınlanan Rumca, Fransızca ve İngilizce gazeteler aracılığıyla da etkili olmaya çalışıyorlardı. Bu gelişmeler karşısında Tevfik Paşa hükümeti, Ahmet İzzet Paşa hükümeti dönemiyle birlikte yumuşatıldığı anlaşılan sansürü 2 Aralık’ta yeniden uygulamaya karar verdi (Akşin, 1983, s.116). Velid Ebuziyazade’nin, 4 Aralık’taki baş yazısında, İtilaf Devletlerinin bile kendi ülkelerindeki sansürü henüz kaldırmadığını ve ülkede, mütareke sonrası dönemde oluşan nazik durum nedeniyle hükümetin bu kararına destek verdiği görüldü (Ebuziyazade, Sansür meselesi, 1918, s. 1) .

Mütarekeden sonra Musul’un ve İskenderun’un işgali, İstanbul Boğazı’na İtilaf donanmasının gelmesi ve ardından İngiltere’nin Filistin Cephesi komutanı Allenby’nin Adana’nın tahliyesini istemesi ve Vilayat-ı Şarkiye illerinin geleceği hakkında çıkan söylentilerin, bölge halkının önde gelen temsilcilerini harekete geçirdiği anlaşıyor. 13 Aralık günü İstanbul’da Müdafaa-i Milliye Cemiyeti Merkez-i Umumisinde toplanarak bazı kararlar alan Vilayat-ı Şarkiye temsilcilerinin, aldıkları kararları kamuoyu ile de paylaştıkları görüldü. Tasvir-i Efkâr’, alınan kararlara sayfalarında yer verdiği gibi söz konusu kararları onayladığını ilan etti. İlan edilen kararlara elden geldikince de destek olacağını açıkladı. Bölgedeki nüfus üstünlüğünün Müslümanlarda olduğunu kanıtlamak için de bölge illerinin nüfus istatistiklerini yayınladığı görüldü (Vilayat-ı şarkiye’de ekseriyet müslümandır, 1918, s. 1).

Velid Ebuziyazade, bir grup gazeteci tarafından Wilson Prensipleri Cemiyeti’nin kurulmasının ardından, farklı isimlerdeki milli cemiyetlerin, Talim Terbiye Cemiyeti’nde bir araya gelmelerini, milli hakların savunulması için bir şeyler yapabilmek adına, ciddi bir şekilde işe başlanılmak üzere olunduğunun işareti olarak kabul ediyordu. Fakat, bunlar arasından Vilayat-ı Şarkiye Cemiyeti’ni ayrı bir yere koyduğunu da gizlemeyerek, daha dikkat çekici bulduğunu açıklıyordu. Bölge için Türk ve Kürt unsurların birlikte hareket ediyor olmasından duyduğu memnuniyeti de dile getirdikten sonra yazısını şöyle bitiriyordu; “Teshilât (kolaylık) ve ittihat ile iş görmekten memleket için pek kıymetli ve azim fevaid (faydalar) hasıl olacaktır. O cihetle gerek Vilayat-ı Şarkiye mümessilleri heyetinin ve gerek muhtelif milli cemiyetler murahhaslarından mürekkep diğer heyetin mesaisini teshil (kolaylaştırma) eylemek ve bilhassa gösterilen numune-

yi, kendimize rehber ittihaz ederek bu yolda teşkilatın teksirine(çoğaltma) çalışmak umumumuz için fariza-i(görev) vataniyedir” (Ebuziyazade, Hukuk-u milliyemizin müdafaasına doğru, 1918, s. 1).

İzmir’in İşgali ve Tasvir-i Efkâr

Ocak ayında toplanan Paris Barış Konferansı’nda Yunanistan Başbakanı Venizelos 3-4 Şubat tarihlerinde konferansın huzuruna çıkarak Yunan isteklerini dile getirdi (Sonyel, 1973, s. 35). Venizelos’un dile getirdiği talepler Trakya, İstanbul, Anadolu, On İki Ada ve Kıbrıs’ı kapsıyordu. Tasvir-i Efkâr, Venizelos’un Paris’te Jurnal gazetesine yaptığı Yunan taleplerini içeren açıklamasını Türkçeye çevirerek okuyucusuna duyurdu. Açıklamalarında Wilson prensiplerinin “milletler mukadderatını bizzat tayin etme hakkına malik olmalıdır” hükmüne atıf yapan Venizelos, Osmanlı egemenliğinin, ancak ahalisi Türk olan sahalarda geçerli olacağını söylerken, Türk olmayan unsurlar için de iki seçenekten söz ediyordu. Birincisi ya kendi ırklarının mensubu olduğu ülkeye ilhak olmaları ya da doğrudan doğruya Cemiyet-i Akvam’ın tabiiyetine girmeleri. Venizelos, Yunanistan’ın boğazlara ve İmparatorluğun başkenti İstanbul’a kendi güvenlikleri için talip olduğunu, ancak İstanbul’un yönetimine talip olmadığını, bu nedenle İstanbul ve civarındaki bazı yörelerinin Cemiyet-i Akvam idaresine bırakılabileceğini söylüyor ve bu sayede, İstanbul’da yaşayan milyonlarca Rum’un huzur içinde ticaret ve sanatla meşgul olabileceğine inandığını açıklıyordu. Tasvir-i Efkâr, İstanbul’un toplam nüfusunun 2 milyon bile değilken, Venizelos’un İstanbul’da yaşayan milyonlarca Rum’dan söz etmesini şaşkınlıkla karşıladığını ifade ediyordu (Venizelos’un beyanatu, 1919, s. 1). Tasvir-i Efkâr’ın Jurnal gazetesinden aktardığına göre Trakya’da 700 bini aşkın Rum yaşıyordu ve bunun da ancak 200 bini İstanbul’da bulunuyordu. Batı Anadolu kıyılarında yaşayan nüfusun ise, önemli bir kısmını, İzmir (Aydın) vilayeti ahalisinin 1 milyon 700 binini Rumlar oluşturuyordu. Jurnal gazetesine göre, Venizelos, Paris Barış Konferansı’nda dile getirdiği talepleriyle, Yunanlıların geleceğini hazırlayacak olan uluslararası zemini şimdiden oluşturmaya çalışıyordu (Venizelos’un istedikleri, 1919, s. 1). Venizelos’un dillendirdiği Yunan taleplerinin bazıları İtalyan çıkarları ile çatışıyordu. Çünkü savaşa girmesi karşılığında St. Jean de Maurienne antlaşması ile Batı Anadolu ve Konya civarı İtalya’ya vaat edilmişti. Fakat, savaş sonrasında, söz konusu antlaşmada Rusya’nın imzası olmadığı gerekçesiyle müttefikleri bu antlaşmayı geçersiz sayıyorlardı. İtalya daha barış konferansı toplanmadan Anadolu’da fiili bir durum yaratmak için ocak ayında harekete geçti (Akşin, 1983, s.258-259) ve daha sonra da 28 Mart’ta Antalya’yı işgal etti (Kocatürk, 1988, s. 29). İsteklerinin dikkate alınmamasına kızan İtalya, 24 Nisan’da da barış konferansını terk etti. İtalya’nın davranışlarını kuşkucu bulan ABD, İngiltere ve Fransa, İtalya yeniden konferansa dönmeden önce bu sorunun çözümü konusunda

anlaştılar ve Yunanistan'ın İzmir'e asker çıkarmasına onay verdiler. Gizlilik içinde alınan bu karar İtalya'ya bile 12 Mayıs'ta haber verildi (Aybars, 2000, s. 122-123). Dolayısıyla Osmanlı basının alınan bu karardan haberi olmamıştı. Hatta hükümet bile işgali son anda öğrenmişti. İşgal 15 Mayıs 1919 Perşembe günü gerçekleşti. Sabah erken saatlerde Yunan donanması İzmir'e doğru yol alırken, Rumlar da Kordon'da toplanmaya başlamışlardı. Yunan askerleri, İtilaf Devletleri donanmasının desteği eşliğinde, Avcılar Kulübü önünden karaya çıktılar. Onları en başta ruhani giysilerini giymiş papazlar karşılıyordu. Metropolit Hristotomos da efunları kutsuyordu (Arıkan, 2007, s. 51).

İşgalin hemen başında Yunanlar, posta ve telgraf idaresine el koydukları için işgalin ilk saatlerinden itibaren başkent İstanbul'un, İzmir'de olup bitenler hakkında sağlıklı haberler alabilmesinin de pek mümkün olmadığı anlaşıyordu. İşgalin ilk günlerinde İzmir gazetelerinin İstanbul'a ulaşmadığı, işgalden ancak bir hafta sonra yeniden gelmeye başladıkları görülmüştü. Fakat posta ile gelen gazetelerin içinde işgalin ilk üç gününe ait nüshalar bulunmuyor, işgalin ancak, üçüncü gününden sonraki nüshalarına ulaşılabilirdi (İzmir gazetelerinde görülen tafsilat, 1919, s. 1). İzmir'den bilgi alabilmek, olup bitenleri öğrenebilmek için, gelen yolculara da müracaat edildiği, onlardan da bilgi alınmaya çalışıldığı anlaşıyordu (Yeni gelen bir İzmirlinin ifadeti, 1919, s. 1). Tasvir-i Efkâr, işgalden üç gün sonra, adını vermediği resmi bir kaynağa dayanarak, İzmir'in işgalinin nasıl gerçekleştiğini açıklıyordu. Buna göre Vali İzzet Bey, çarşamba günü akşam saatlerinde Dahiliye Nezaretine gönderdiği bir telgrafla İtilaf generallerinden aldığı bir notada Yeni Kale'nin işgal edileceğini öğrenmişti. Kale işgal edildikten sonra önce İngiliz askerleri, ardından da Yunan askerleri karaya çıkarılmıştı. Yunan askerlerinin bir kısmı telgrafhaneyi işgal etmişler ve bunun üzerine İzmir'in dışarıyla iletişimi tamamen kesilmişti. Ardından Yunan askerleri hükümet dairelerini de işgal etmişlerdi. (Haberin yer aldığı sütunun bundan sonrası tamamen boş. Bu bölümün sansüre uğradığı anlaşıyor.) (Sevgili İzmir'imizin işgali etrafında, 1919, s. 1). Tasvir-i Efkâr, 19 Mayıs günü, 4. Kolordu kumandanı Miralay Fethi Bey'in kışlanın işgali sırasında süngü darbeleriyle yaralanarak şehit edildiği, işgal sırasında tahliye edilen hükümet konağındaki memurların ise, görevlerine döndüklerini duyurdu (Dün alınan malumat nasıl ve ne olmuş?, 1919, s. 1). Tasvir-i Efkâr'da, işgalin ayrıntıları, işgalden ancak on bir gün sonra İzmir'deki özel muhabirinin gönderdiği mektuptan okunabiliyordu:

“*Sefain-i Harbiyenin Vürudu*: Bir İtalyan dretnotu işgalden on gün kadar evvel limana gelmişti. Limanda Yunanistan'ın Averof kruvazörüyle Limni zırhlısından ve İngiltere ve İtalya'nın Kordona bend (bağlanmış) edilmiş bir iki ufak kruvazörle torpidodan mâ-adâ (başka) büyük sefain-i harbiye bulunmadığı halde bu dretnotun vürudu İzmir'de bir takım vakayi

tahaddis (ortaya çıkarma) edeceğini gösteriyordu. Aradan bir iki saat geçer geçmez Arizona ismindeki 30 bin tonluk Amerika dretnotuyla Fransa'nın Ernast Renan kruvazörü (...) ve birçok torpidonun ve bilhassa Amiral Calthorpe'un rakip olduğu İngiliz dretnotu(nun) birbirini müteakip gelmeleri İzmir'in mühim vakia-yı cevelân-gah (savaş alanı) olacağını tamamiyle meydana koymuştu.

Valinin İstanbul'la Muhaberatı: Daha çarşamba günü sabahı Vali İz-zet Bey hükümet telgrafhanesinde makine başında İstanbul'la muhabere-ye koyulmuştu. Bu cihet İzmir'e ait mühim muhaberatın cereyan ettiğini gösteriyordu. Saatlerce devam eden bu muhaberatın kuşkulanan eşraf-ı memleket valiye müracaatla: İzmir'in Yunan askeri tarafından işgali şayi-dir. Buna karşı ne yapılıyor? gibi suallerle vaziyetin ne merkezde olduğunu anlamaya çalışıyorlardı.

14 Mayıs Çarşamba Gecesi: Artık akşam olmuş, güneş İzmir'in gar-bında semalara kadar yükselen yalçın dağların arkasında gruba başlamış, İzmir'in Yunanlılar tarafından işgal edileceğine tamamiyle kanaat eden ahali-i İslamiye meyus (ümitsiz) ve (...) mütevekkil-ane (boyun eğmiş) intizara (beklemeye) koyulmuştu.

Amiral Calthorpe'un Notası: İngiliz kuva-yı bahriye kumandanı Amiral Calthorpe, tarafından makam-ı vilayete tevdi' olunan nota; İzmir istihkamatıyla şehrinin, Paris Sulh Konferansının kararına tevfikân İtilaf kuva-yı askeriyesi namına Yunan askeri tarafından işgal edileceği, asayişin temini ve işgal esnasında vaki' müessif zuhuruna meydan verilmemesi ve bilhassa limanda kuvvetli bir İtilaf donanmasının mevcut bulunduğu(nun) göz önüne tutulması hususatı mevzubahis ediliyordu.

Vali Kolordu Kumandanı Nadir Paşa ile görüştü. Kışlanın, karakol-ların, istihkamatin bila-mukavemet ve kemal-i sükûnetle teslimi takarrür (kararlaştırıldı) etti. Artık işgal için perşembe sabahına intizar ediliyordu.

Çarşamba akşamı gruptan sonra minarelerde salavat (...) okunmak suretiyle ahali-i İslamiye Mezarlık başı diye tabir olunan mahalde içtimaa davet edildi. Bu davet, ahalinin yekdiğerini teşvikinden ileri geliyor, hü-kümet-i mahalliye müdahildar bulunamıyordu. İçtimaa gidenlere İzmir'in Yunanistan'a verildiği ve ertesi sabah Yunan askerinin İzmir'i işgal ede-ceği bildirildi ve bu dört beş yüz senelik Osmanlı şehrinin muhafazası lü-zumu ileri sürüldü. Ertesi sabaha intizar olunması takarrür ettikten sonra ahali dağıldı.

15 Mayıs Perşembe Sabahı: perşembe günü ale'l-sabah bir takım nak-liye vapurlarının torpidolar himayesinde limana girdiği ve rıhtıma doğru ilerlediği görülmüyordu. Artık Yunan askerinin çıkacağı tamamiyle anla-şılmış başlarındaki fesleri atarak kapelalar giyen İzmir'in bütün Rumları

tezahüratta bulunmak üzere Kordon boyunu, hükümet ve kışla meydanını hınca hınç doldurmuştu. Bütün Kordon Yunan ve Düvel-i müellifi saire bayraklarla donatılmıştı. Kordon'da karaya çıkan asker, kışla, Karantina, Göztepe, Kokaryalı (Güzel Yalı) cihetlerini işgal etmek üzere muntazaman ilerlemeye başlayınca etraftan binlerle çiçekler atılmış zito sedaları ayyuka çıkarılmıştı. Asker bu suretle kışla önünden geçerek tramvay yolunu takiben hapishane-i umumi tarikiyle Kokaryalı'ya teveccüh etmişti.

İlk Ateş Nasıl Başladı? Gerek hükümet gerek kışla açıktı. Memurin ve zabitan vazifeleri başında bulunuyordu. Yunan askeri, tramvay yolundan Kokaryalı'ya doğru yol almaya başlarken birdenbire bir silah patladı. Ve o saniye her şey herc ü merç (darmadağın) oldu. Caddeleri tutarak ilerlemekte olan bütün asker yere yattı. Kışla ve hükümet ateş altına alındı. Mitralyözler kurularak işlemeye başladı. Kışla dahilinde işleri başında bulunan zabitan bu ani ateş karşısında ne yapacaklarını şaşırıldılar, balkondan beyaz mendil sallamak suretiyle vakıada müdahildar olmadıklarını anlatmak istediler, fakat bir netice-i hüsne elde edilemedi, çünkü kafalar karışmış her taraf kurşun baranı (yağmuru) altında kalmıştı” (İzmir muhabir-i mahsusumuzun mektubu, 1919, s. 2) .

Aslında Tasvir-i Efkâr'ın, İzmir'in işgalini 16 Mayıs tarihli nüshasında birinci sayfadan duyurmaya çalıştığı fakat sayfanın tam ortasında yer alan sütunun, başlık dahil olmak üzere, büyük bir bölümünün sansüre uğradığı anlaşıyor. Sansürün hemen bitiminde, mütarekenin yedinci maddesine yer verildiği görülürken, onun da hemen altında, ilk olarak 31 Aralık'ta 1918'de, yayınlandığı görülen, Aydın vilayetinin nüfus bilgilerinin “İzmir Kimindir” başlığı altında bir kez daha yayınlanırken, Rum iddialarının da tarihsel olarak çürütülmeye çalışıldığı görülmüyordu:

“Müslümanlar	Rumlar	Anasır-ı saire
1.291.912	233.914	60.581

Aydın vilayetinde son yapılan tahrir-i nüfus, el-yevm (bugün) düvel-i işgaliye tarafından Yunan işgal-i askerisi altına vaz (terk) edilen bu vilayetimizde Türk ve Müslümanların nasıl kahır bir ekseriyetle haiz olduklarını gösteriyor.

Memleketimizin bu en güzel ve münbit vilayetinde Türk anasırı yalnız Rumların değil anasır-ı sairenin cümlesinden altı defa fazladır İzmir vilayeti nüfus itibarıyla da Türk'tür. Ne bu günkü Yunanistan'ın ne de Yunan-ı kadimin bu topraklarda hiçbir hakkı yoktur. Eski Yunanlılar edvar-ı kadimede (eski asırlarda) Aydın vilayetinin sahillerinde kendi memleketlerine kurbiyyet (yakınlık) ve coğrafyası itibarıyla bazı şehirler ve ticaretgah bendeler tesis eylemişlerse de o havalide hiçbir devlet-i sabit ve müstakarr (yerleşilen) bir hükümet teşkil etmemişlerdir. Yalnız sahildeki büyük şe-

hirlere bera-yı ticaret Yunan muhacirleri yerleşmişlerdir. Edvar-ı kadimede Aydın vilayetinde ahalişi akvam-ı ariden (arı kavminden) olup İranlılarla münasebetleri vardı. Binaenaleyh eski Yunanistan'ın burada ne bir hakk-ı fethi ne de teşekkül etmiş bir Yunan hükümetinden mevrus (miras) hakk-ı tarihisi vardır. Akvam-ı ariye hükümetlerinin inkırazından (çöküşünden) sonra bu havali Roma İmparatorluğu'na geçmiş, Roma İmparatorluğu'nun inkırazından sonra hükümet-i Selçukiye'ye geçmişti. Devlet-i Selçukiye'nin inkırazından sonra Aydın oğulları, Menteşe oğulları gibi ümera bulunan bu havaliyi Yıldırım Beyazıt (...) saltanat-ı Osmaniye'ye ilhak etmiştir. Timur istilasını müteakip İzmir 829 tarihinde istirdat (alınma) edilmiş ve o vakitten beri bi'l – inkıta (kesintisiz) 580 seneden beri taht-ı hakimiyet-i Osmaniye'de bulunmaktadır" (İzmir kimindir, 1919, s. 1).

İzmir'in işgali başta İstanbul olmak üzere yurdun dört bir tarafında infiale sebep olmuştu. İşgale karşı gösterilen tepkilerden gelecek adına bir hayli umutlandığı anlaşılan Tasvir-i Efkâr, tezahüratların, İzmir'in kaybedilmesi endişesiyle bütün milletin yüreğinin heyecanla çarpmasını sağladığını, milletin bütün felaketlere rağmen hala zinde ve her türlü fedakarlığa hazır olduğunu gösterdiğini yazdı (Galeyan-ı milli - vilayattan gelen telgraflar, 1919, s. 1). Bundan sonraki günlerde de Tasvir-i Efkâr'ın hemen her gün, bir yandan işgal sonrasında İzmir'de olan biteni yansıtmaya, diğer yandan da İzmir'in işgalinin yarattığı milli heyecanı canlı tutmaya çalıştığı görülmüyordu. Tasvir-i Efkâr gazetesinin İzmir'in işgali ve işgali protesto eden başta İstanbul olmak üzere yurdun dört bir tarafından gelen miting haberlerini ve gönderilen telgrafları "Galeyan-ı Milli" başlığı altında günlerce yayınlamaya devam ettiği görülmüyordu. Gazete, 19 Mayıs'ta İstanbul Fatih'te (Dünkü müessir tezahürat, 1919, s. 1) ve 20 Mayıs'ta Üsküdar'da gerçekleşen miting haberlerini fotoğraflar eşliğinde yayınlanmıştı (Üsküdar'da milli tezahürat, 1919, s. 1). Velid Ebuziyazade, aynı gün yayınlanan başyazısında, İstanbulluların, İzmir'in işgaline daha önce örneğine hiç rastlanmayan bir şekilde tepki gösterdiklerine dikkat çekmiş ve şunları yazmıştı:

"(Tepkiler) on senedir bunca milli felaketlere şahit olmuş bulunanların birinci defa gördüğü bir manzara idi. (...) Bu defa İzmir'e karşı reva görülen hareket, nihayet herkesin sabrını tüketmiş ve anavatanın da en can alacak noktalarına vuku bulan taarruz, milletimizin ölmediğini, bilakis pek ziyade ve hukuk-u milliyesini herçi- bâdâ bad (ne olursa olsun) müdafaya (...) katiyetle azmetmiş olduğunu göstermiştir (Ebuziyazade, 1919, s. 1). 23 Mayıs'ta gerçekleşen Sultan Ahmet mitingini de tam sayfa sürmanşetten veren Tasvir-i Efkâr şunları yazmıştı: "Tehlikeye düşen Hilafet ve Saltanatın mukadderatını müdafaa ve sıyanet için dün payitaht ahali-i İslamiyesi yüz bin kişilik muazzam bir içtima akdetmişler ve hukuku milliyelerinin çiğnenmesine razı olmaktan ise ölmeyi tercih edeceklerini bütün

cihana ilan eylemişlerdir.” Haberde, mitingde Mehmet Emin (Yurdakul), Fahrettin Hayri Bey, Halide Edip (Adivar), Selim Sırrı (Tercan), Dr.Sabit Bey ve Mehmet Kemal Bey’in yaptıkları konuşmalara da ayrıntılarıyla yer verildiği görülmüyordu (Dün tarihimiz en büyük tezahür-ü milliyi kaydetmiş, Sultan Ahmet Meydanı en muazzam içtima’ata sahne olmuştur, 1919, s. 1-2).

16 Mayıs günü çok az bir bölümü sansüre uğrayan baş yazısından bir hayli moralsiz olduğu anlaşılan Velid Ebuziyazade, o tarihte şu değerlendirmeyi yapmıştı: “Bu harpten mağlup çıktıktan sonra neticei mağlubiyet olarak birçok ağır zayıyata uğrayacağımızı zaten çoktan tahmin ediyor ve her gün bir şekilde zuhur eden rivayet ile bi-huzur olup duruyorduk. Mammafih harbe girmekle kabahatimiz ne kadar büyük olursa olsun mevcudiyet-i vakamıza ait bazı esaslı hukukumuzun büsbütün pay-mal edileceğine (ayak altına alınacağına) ihtimal vermiyor ve Wilson tarafından vazedilen prensiplerin bizler hakkında da az çok mahal-i tatbik bulabileceğini zannediyorduk” (Ebuziyazade, İzmir’in işgali,, 1919, s. 1). Fakat, vilayetlerden gönderilen telgraflarda ve İstanbul’daki mitinglerde ortaya koyulan tepkilerden oldukça memnun kaldığı anlaşılan Velid Ebuziyazade, Fatih Mitinginden sonra yaptığı değerlendirmede milli galeyanının kesintisiz devam etmesini arzuladığını dile getirirken şöyle diyordu:

“Milletin yanık bağrından kopup gelen hissiyatın sevkiyle vuku bulmakta olan tezahürat her an daire-i şümülünü ve kuvvetini artırarak devam ediyor. Tezahüratın bu yolda tevali (sürekli) etmesinden kalben ne derecelerde memnun olduğumuzu tarif edemeyiz. Her felaket ve musibet zamanında kuvvetini, iktidarını, mevcudiyetini ve zindeliğini gösteren milletimiz bu defa İzmir’in elimizden gitmek ihtimali karşısında da kalınca, Anadolu’nun re’s-i (başı) canı hükmünde olan bu muazzez vilayetimizden ayrılmanın kendisi için ne azim bir felaket teşkil edeceğini tamamiyle takdir ettiğini pek müessir surette gösterdi. Bugüne kadar olan tezahüratta en ziyade mucib-i şükran olan noktayı, bilhassa bütün bu nümayişlerde hiçbir tarafın teşvik ve tahriki bulunmaması, tezahürat-ı vakıanın sırf milletin en samimi hissiyatının bir maksattan ibaret bulunması teşkil eder ve buna hiç şüphe yoktur ki, yapılan içtimaların izhar edilen hissiyatın bu samimiyeti, milletin hakkını müdafaa hususunda gösterdiği azm-i (karar) la-yetegayyer (değişmez) İtilafiyenin nazar-ı dikkatinden hiçbir suretle kaçmamaktadır. (...) Birkaç gündür devam eden tezahürat bütün bu milletin kendi kendine bu bâbda karar-ı kati verdiğini ve bu azminden kendisini hiçbir kuvvetin çeviremeyeceğini o muazzam ve sakin milletin daima ve daima İzmir’i hatırlayacağını gösteren delail-i katidir ki (kesin deliller) bizim fikrimizce bu da herhalde sulh konferansı üzerinde tesirat-ı lazime icra etmelidir. Binaenaleyh millet şimdiye kadar olduğu veçhile katiyen itidalden ayrılmayarak vakarını daima muhafaza ederek bundan sonra da büyüğüyle, küçüğüyle-

le, kadınıyla, erkeğiyle bi-tevakkuf (durmadan) tereddüt hissiyatını azm-i (karar) la-yetegayyer (değişmez) izharda devam etmelidir” (Ebuziyazade, Tezahüratın kıymeti, 1919, s. 1).

İstanbul-Anadolu Yakınlaşması ve Tasvir-i Efkâr

İtilaf devletlerinin aldıkları bir kararla Yunanistan’ın İzmir’i işgalini sağlamaları sonrasında, işgalin ilk gününden itibaren ortaya çıkan manzara bazı İtilaf Devletleri temsilcilerini de rahatsız etmişti. Çünkü yaşanan bütün olaylar bir tek şeye yardımcı oluyordu. O da Kuva-yı Milliye’nin doğuşu (Sürgevil, 2007, s. 17). Kuva-yı Milliye düşüncesinin gelişmesine hiçbir şey İzmir’in işgali kadar etkili olmamıştır denilebilir. Bununla birlikte, basına uygulanan sıkı sansürden kaynaklanan nedenlerle olsa gerek Tasvir-i Efkâr’ın, Batı Anadolu’daki Yunan işgaline karşı başlayan Kuva-yı Milliye direnişini haber yaptığına dair herhangi bir tespit yapılamamıştır. Aynı şekilde İzmir’in işgalinden bir gün sonra Anadolu’ya giden Mustafa Kemal Paşa’nın, İzmir’in işgali sonrasında başlayan milli tepkileri örgütleme çabalarına yönelik, girişimlerinden de herhangi bir habere uzun süre rastlanmamıştır. Ta ki Erzurum Kongresinden sonra Damat Ferit Paşa hükümetinin, Mustafa Kemal ve Rauf (Orbay) hakkında tutuklama kararı almasına kadar. Mustafa Kemal Paşa ve Rauf Bey hakkındaki tutuklama kararını sütunlarına taşıyan Tasvir-i Efkâr’ın, ikilinin yan yana basılmış fotoğraflarına yer verdiği görülüyordu (Takibat emri, Kemal Paşa ve Rauf Bey hakkında, 1919, s. 1). Bu haber mütareke döneminde Tasvir-i Efkâr’ın Mustafa Kemal Paşa hakkında yaptığı ilk haber değildi. Tasvir-i Efkâr, mütarekenin başlarında da Filistin’in kaybedilmesi üzerine iki yazı yayınlamış ve diğer paşalarla birlikte Mustafa Kemal’in fotoğraflarına da yer vermişti (Filistin hezimetini nasıl oldu?, 1918, s. 1); (Filistin sahne-i hezimetini, 1918, s. 1). Dolayısıyla bu son haberle birlikte Tasvir-i Efkâr, mütareke döneminde üçüncü kez Mustafa Kemal Paşa haberi yapmış oluyordu. Mustafa Kemal Paşa ve Rauf Bey hakkında alınan tutuklama kararının ardından Tasvir-i Efkâr’ın, bu ikili hakkındaki bir başka haberi de Dahiliye Nazırı Adil Bey’in Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşları hakkında yaptığı açıklama olmuştu: “Mustafa Kemal Paşa ve Rauf Bey, hariçte asayiş mahal-i tahrikatta bulunuyor, çeteler teşkil ediyor ve hükümet içinde hükümet yapmak istiyor, hükümetin şifresini kullanarak halkı içtimaa davet ediyorlar. Memlekette bir hükümet vardır ve o hükümet var olduğunu ispat edecek, kimseyi memleketim mukadderatıyla oynamaya müsaade etmeyecektir. Mustafa Kemal Paşa ile Rauf Bey, şiddetle tecziye (cezalandırma) olunacaklardır. Şimdiye kadar bunların tevkif edildiklerine dair herhangi bir haber gelmediyse de herhalde tevkiflerine muvaffak olunacaktır. Bunun için hükümet her vasıtaya müracaata karar vermiştir” (Mustafa Kemal Paşa ve rüfekası hakkında dahiliye nazırının beyanati, 1919, s. 1).

11 Eylül 1919'da sona eren Sivas Kongresi ardından, alınan bir kararla Damat Ferit Paşa hükümetinin hedef alınmasından ve İstanbul ile Anadolu arasındaki iletişimin kesilmesinden sonra (Atatürk M. K., 1981, s. 95-98) Padişah Vahdettin, 20 Eylül'de bir beyanname yayınlamıştı. Padişah, beyannamesinde, gelen telgraflardan Anadolu'da olan bitenden haberdar olduğunu, Anadolu'daki gelişmelerin sebebinin İzmir faciası ve Vilayet-i Şarkîye'nin geleceği ile ilgili çıkarılan söylentilerden kaynaklandığını, hükümetin bunlara karşı gereken önlemleri aldığını açıkladıktan sonra, yapılması gerekenin her yerde kanunlara uyularak, birlik ve beraberliğin sağlanması ve hükümetin desteklenmesi olduğunu söylüyordu (Beyanname-i hümayun, 1919, s. 1). Velid Ebuziyazade, beyannameye ilişkin yaptığı değerlendirmede; tek çarenin padişahıyla, hükümetiyle bütün milletin birleşerek tek bir kitle oluşturulacak olmasından şüphe duyulmadığını, kurtuluşun İtilaf Devletlerinin gösterecekleri lütufla değil, milli birlik ve beraberlikle mümkün olabileceğini savunduğu görüldü (Beyanat-ı hümayun ve vahdet-i milliye, 1919, s. 1). Padişahın yayınladığı beyannameden sonra, Mustafa Kemal Paşa'nın, Anadolu hareketine karşı düşmanca duygular besleyen Damat Ferit Paşa hükümetinin düşürülmesi için harekete geçtiği görülüyor (Atatürk, 1981, s. 126-128). Kuva-yı Milliye'nin baskıları karşısında daha fazla direnemeyen Damat Ferit Paşa nihayet 30 Eylül'de istifa kararı almak zorunda kalmıştı (Akşin, 1983, s. 589). Damat Ferit Paşa'nın istifasından sonra Padişah, Tevfik Paşa ve Ali Rıza Paşa'yı saraya çağırarak, onlarla yaptığı görüşmelerin ardından yeni hükümeti kurma görevini Ali Rıza Paşa'ya vermişti (Ferit Paşa'dan sonra Ali Rıza Paşa heyeti vükelası, 1919, s. 1). Ali Rıza Paşa'nın kurduğu yeni hükümet, mütarekenin imzalanmasından sonra geçen 11 ayda kurulan sekizinci hükümet oldu (Mütarekeden beri kaç kabine ve nazır değiştirdik?, 1919, s. 1). Yeni hükümete olumlu yaklaştığı anlaşılan Tasvir-i Efkâr'da yer alan imzasız bir başyazıda, her şeyi bilmek iddiasında bulunan Damat Ferit Paşa, sadareti boyunca zaaf ve gaflet göstermekle, Osmanlı tarihinin en karanlık devresine imza atmakla ve Anadolu hareketiyle uzlaşmak yerine onu Avrupa'ya jurnallemekle suçlanıyordu. Ali Rıza Paşa hükümetine düşen görevin ise, padişahın da beyannamesinde vurguladığı gibi milletle hükümet arasındaki birliği sağlamak olarak açıklanıyordu (Ali Rıza Paşa hükümetinin vazifesi, 1919, s. 1). Padişahın, beyannamesinde gündeme getirdiği birlik çağrısına uygun olarak Ali Rıza Paşa hükümetinin göreve geldikten hemen sonra harekete geçtiği ve Harbiye Nazırı Cemal Paşa'nın girişimleriyle Yunus Nadi Bey'den de yardım alınarak (Kansu M. M., 1988, s. 375-380); (Kocatürk, 1988, s. 104) Heyet-i Temsiliye ile iletişimin sağlandığı anlaşıyor (Hükümetin teşkilat-ı milliye ile muhaberatı, 1919, s. 1). Bu gelişmelerden sonra Anadolu'daki milli hareketle ilgili haberlerin Tasvir-i Efkâr'da yer aldığı görülmüşse de çoğu kez bu haberlerin bazı bölümlerinin sansüre uğradığı anlaşılmaktadır. Tasvir-i Efkâr, 7 Ekim 1919 tarihli nüshasında, padişahın

milli meclis için yapılacak seçimleri çok arzuladığını yazmıştı (Padişah efendimizin iradei hümayunu, 1919, s. 1). Gazetenin aynı nüshasının ikinci sayfasında, Ali Rıza Paşa hükümetinin merakla beklenen beyannamesine de yer verilmişti. Beynamede padişahın da arzuladığını belirttiği mebusan seçimi için girişimlerin başladığı açıklanıyordu. Beyannamenin yayınlanmasının ardından hükümetin, genel seçimlerin yapılmasına ilişkin verdiği karar 7 Ekim’de Dahiliye Nezareti tarafından yayınlanan bir kararname ile valiliklere duyuruldu (İntihab-ı mebusan, 1919, s. 1). Tasvir-i Efkâr’ın sütunlarında bundan sonra hemen her gün İstanbul’daki seçim çalışmalarına yer verdiği görülüyor. Bazen de işgal altındaki İzmir’de, Edirne’de ve bazı Anadolu kentlerindeki seçim çalışmalarına ilişkin haberlere de rastlamak mümkün olabiliyordu.

Ali Rıza Paşa hükümeti ile Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Heyeti Temsiliyesi arasında doğrudan haberleşmenin de başlamasından sonra Mustafa Kemal Paşa, Heyet-i Temsiliye adına hükümete gönderdiği bir telgrafta milletin, meşru haklarını tanıtmak ve mukadderatını emin ve ehil ellerde görmek kararını verdiğini ve bunun için de gerekli girişimleri gerçekleştirdiğini, bu nedenle padişahın mazhariyetini kazanmış yeni hükümeti desteklemeye hazır olduklarını ancak yeni hükümetin içinde eski hükümette de yer almış kimselerin bulunmasından dolayı bazı koşulların bildirilmesine gerek duyulduğunu açıklamıştı (Mustafa Kemal Paşa’nın yeni kabineye telgrafı, 1919, s. 1) .

Bu yazışmaların ardından Anadolu ile İstanbul arasındaki iletişimin hızlanarak devam ettiği anlaşıyor. Mustafa Kemal Paşa, Padişaha gönderdiği ve Tasvir-i Efkâr gazetesinde de yayınlanan telgrafında; milletin, ülkenin her tarafında yükselen feryatlarını padişahına ulaştırmasına engel olarak hem milleti hem de padişahını işgal etmekten çekinmeyen Damat Ferit Paşa hükümetinin görevine son verilerek yerine milletin talepleri doğrultusunda yeni bir hükümetin kurulmasından dolayı şükranlarını sunuyordu (Huzur-u hilafet-penâhiye, 1919, s. 1). Gazetenin aynı nüshasında Mustafa Kemal Paşa’nın hükümete gönderdiği telgrafta da yer veriliyordu. Mustafa Kemal Paşa, hükümet beyannamesinde; “hükümetin mutâleb (istekler) ve amali milliye dairesinde idarei umur (işlerin görülmesi) edeceğinin ilanı, bugünden itibaren milletle hükümeti gayr-ı kabil tefrik (ayrılmaz) olacak bir surette birleştirmiştir” (İtilaf husule geldi, 1919, s. 1). Denilmesinden dolayı hükümete de teşekkürlerini bildiriyordu. Gelişmeleri olumlu bulan Tasvir-i Efkâr, Mustafa Kemal Paşa ile hükümet arasında üç gün boyunca devam eden haberleşmeden sonra önemli noktalar üzerinde tam bir görüş birliğine varıldığını, böylece milli birliğin sağlanmasına doğru ilk önemli adımların atıldığını yazıyordu (İtilaf husule geldi , 1919, s. 1). Yaşanan gelişmelerin ardından Tasvir-i Efkâr’da yayınlanan bir başyazıda ülkeyi kurtarmak için gelinen noktanın son fırsat olduğuna dikkat çekilmişti:

“Anadolu harekât-ı milliyesinin teşebbüsatıyla hasıl olan bugünkü vaziyet, memleketi kurtarmak için elimize geçirdiğimiz son fırsat ve bu memleketin sahibi olarak yaşamağa kabiliyetimizi ispat için son imtihan vesilesidir. (...) Ortada çökmüş bir bina ve binanın altında cism-i aciz ve zaafa düşürülmüş fakat ruhu zinde bir millet var. Bu binayı büsbütün inhidamdan (yıkılmaktan) kurtarmak, o binanın sakf-ı(çatı) himaye ve sıyanetine (korunma) sığınmış olan bütün evlad-ı vatan için fariza-i (görev) uzema-yı diniyedir. (...) Ortada bir vatan-ı harik- (yangın) haile (dram) ya-nıyor, bina-yı memleketin çatısı çökmüş, temelleri sarsılıyor, bu vaziyette muvafık, muhalif herkese terettüp eden vazife, hissiyat-ı hissiyenin taht-ı tesirinde olarak bir takım şahsi emeller peşinde dolaşmak değil, eline bir kova alarak yurdumuzun ateşini söndürmeye, bina-yı vatanın temeline bir taş daha ilave ile onu büsbütün inhidamdan kurtarmaya şitâbân (koşmak) olmaktan ibarettir” (Son fırsat, son imtihan, 1919, s. 1).

İstanbul ve Anadolu arasındaki olumlu gelişmelerin basın organlarında da karşılığını bulduğu anlaşıyor. Nitekim bu politika değişikliğinin bir yansıması olarak Mazhar Müfit Kansu’nun, “Hamiyetli, gayyur, vatan-perver” bir kişi olarak tanımladığı Velid Ebuziyazade Heyet-i Temsiliye’nin isteği üzerine, Tasvir-i Efkâr adına Ruşen Eşref (Ünaydın) Bey’i Sivas’a gönderirken² (Kansu, 1988, s. 407), Arif Oruç’u da İade-i Muhacirin Heyetiyle Batı Anadolu’ya göndermişti.³ Öte yandan Tasvir-i Efkâr’ın, 5 Ekim’de Mustafa Kemal Paşa, Rauf Bey ve Ali Fuat Paşa’nın fotoğraflarına da yer verdiği haberinde Millî Mücadelenin önder kadrosunu tanıttığı görüldü. Tasvir-i Efkâr, böylece ilk kez millî mücadelenin lider kadrosunda yer alanlarla ilgili bir habere imza atmış oluyordu (Harekât-ı milliyenin ser-karinde bulunanlar, 1919, s. 1).

İstanbul Matbuat Cemiyeti Başkanlığını da yürüten Velid Ebuziyazade, aynı günlerde Tasvir-i Efkâr, Vakit, Akşam Türk Dünyası ve İstiklal gazeteleri adına kamuoyunu aydınlatmak için Mustafa Kemal Paşa’ya telgrafla bazı sorular yöneltmişti (Kansu, 1988, s. 407). Velid Bey, daha sonra da Heyet-i Temsiliye Reisi Mustafa Kemal Paşa’ya Tasvir-i Efkâr gazetesi adına yine telgraf başında bazı sorular yöneltmiş ve Mustafa Kemal Paşa’da soruları yaveri aracılığı ile yanıtlanmıştı (Atatürk, 1981, s. 155). Mazhar Müfit Kansu’nun, Velid Bey’in Mustafa Kemal Paşa’ya yö-

2 Ruşen Eşref Bey, ilk telgrafını 12 Ekim 1919’da Eskişehir’den göndermiştir. Yolculuğuna Konya, Nevşehir, Kayseri üzerinden devam ederek Sivas’a ulaşmış oradan da Amasya’ya geçmiştir. Eskişehir’den itibaren geçtiği yerlerdeki izlenimlerini ve Amasya ve Sivas’ta Heyet-i Temsiliye üyeleriyle yaptığı mülakatları yazmış, kongrenin gerçekleştiği Sivas Sultanisini tanıtmıştır. Ruşen Eşref’in yazılarını mektup ya da telgraflarla Tasvir-i Efkâr’a ulaştırdığı görülmüştür. Gönderdiği son mektuplar ocak ayında yayınlanmıştır.

3 Arif Oruç, Aydın vilayetini ve Afyon yörelerini dolaşmış, yaptığı mülakatları ve izlenimlerini aktarmıştır. Ulaşılabilen Tasvir-i Efkâr koleksiyonlarında Arif Oruç’un, ilk telgrafını Akhisar’dan, son telgrafını da Aydın Köşk’ten gönderdiği görülmüştür. Arif Oruç’un 5 Ekim 1919’dan 20 Ocak 1920’ye kadar, 22 tanesi numaralı, 2 tanesi numarasız toplam 24 mektup ya da telgraf gönderdiği anlaşılmaktadır.

nelttiği 21 sorudan 19 tanesinin yanıtlandığını söylediği (Kansu, 1988, s. 412) soruların ve cevapların bazıları şunlardır:

“S-Teşkilat-ı Milliye’nin vücuda gelmesindeki ilk sebepler nedir?

C-Teşkilat-ı Milliye, milletin maruz bırakılmak istenildiği hakşikenane (haksız) muamelat üzerine vücuda gelmiştir.

S-Teşkilat-ı Milliye ne zaman başladı?

C-Teşkilat-ı Milliye, mütarekeyi müteakip başlamış ve vatanın her tarafında vücuda gelmiştir.

S-Teşkilatın bugün kaç vilayette hükmü şamildir?

C-Bugün Anadolu ve Rumeli vilayetinde Teşkilat-ı Milliyeden mahrum hiçbir yer kalmamıştır.

S-Teşkilat-ı Milliye’nin başlıca erkanı ve rüesası kimlerdir?

C-Teşkilat-ı Milliye’nin erkan ve rüesasını isim zikretmek suretiyle uzun uzadıya tadat (saymak) hacet ve imkân görmüyorum. Çünkü milletin, istiklal-i vatan ve muhafazai hukuk gibi amal-i mukaddese ile kalpleri çırpınan bütün güzide evladı teşkilat-ı milliye’nin efrat ve erkanıdır.

S-İntihabın serbestisi meselesi Anadolu’da intihabat serbest yapılabilecek mi?

C-İntihabata gayr-ı meşru hiçbir müdahale de bulunmaya ve milleti rey-i idaresini izharda, hakk-ı intihabını istimalde tamamen serbest bırakmaya karar-ı kati verilmiştir.

S-Müstakbel hudutlarımız hakkındaki fikir ve kararınız nedir?

C-Devletin hudut-u müstakbelesini bizce 30 Teşrin-i Evvel 334 tarihinde yani mütareke akdedildiği gün fiilen sahip bulunduğumuz huduttur.

S- İntihabat namzetliğinizi vazedecek misiniz?

C-Mebusluğa namzetliğimi vazetmedim ve etmeyeceğim. Fakat milletim herhangi bir yerden beni mebusluğa intihap ederse maa’l-iftihar (iftiharla) kabul ederim” (Mustafa Kemal Paşa ile telgrafla bir mülakat, 1919, s. 1).

Tasvir-i Efkâr’ın, zaman zaman dış basında Anadolu ile ilgili olarak çıkan haber ve yorumlara da yer verdiği görülmektedir. Tasvir-i Efkâr, Anadolu ile İstanbul yakınlaşmasının başladığı günlerde Fransız basınının önde gelen isimlerinden olan Tan gazetesinin Anadolu’da gelişen milli harekete ilişkin yaptığı şu değerlendirmeyi sütunlarına taşımıştı: “Şimdiye kadar hasta adam dediğimiz adamın bir az gürültücü, fakat pek dinç ve kuvvetli çocuklarının dünyaya geldiğine şahit oluyoruz” (Ebuziyazade,

Hasta adamın dinç çocukları, 1919, s. 1). Tan gazetesinde yayınlanan bu yazıyı köşesinde değerlendiren Velid Ebuziyazade, yazı ne maksatla yayınlanmış olursa olsun herkesin tek gayesinin “hasta adamın zinde çocukları” sözünün gerçekliğini kanıtlamak olması gerektiğini vurguladıktan sonra Anadolu’da başlayan milli hareketin doğuşu ile ilgili olarak şu değerlendirmeyi yapıyordu: “Anadolu hareket-i milliyesi şu kahramanın veya bu ittihatçının eseri değildir, o bütün milletin malıdır. Bütün milletin ihtiyacı ruhundan doğmuştur. Onun saik-i aliyesi, sebab-i evveli on bir aydır milletin layık olmadan çektiği çileler, ıstıraplardır” (Ebuziyazade, Hasta adamın dinç çocukları, 1919, s. 1). Tan gazetesinin ilgisinin bununla sınırlı kalmadığı, Tasvir-i Efkâr başyazarı Velid Bey’in yaptığına benzer bir şekilde Mustafa Kemâl Paşa ile telgraf başında mülakat gerçekleştirdiği de görülmüyordu. Tan gazetesi Mustafa Kemal Paşa’ya, teşkilat-ı milliye, Ermeni meselesi, Osmanlı sınırları, Salih Paşa’nın Amasya’ya avdeti, manda ve boğazlar meselesi hakkında sorular yöneltilmiş ve Mustafa Kemal Paşa bu soruları da yanıtlamıştı (Mustafa Kemal Paşa ile bir mülakat, 1919, s. 1).

Çok geçmeden hükümet, Heyet-i Temsiliye ile uzlaşmaya varmış ve Anadolu’ya bir heyet gönderilmesine karar vermişti. Fakat hükümetle, Heyet-i Temsiliye arasındaki görüşmeler çok gizli tutulmuş olsa gerek ki, hükümetin Anadolu’ya bir heyet gönderilmesi konusunda Heyet-i Temsiliye ile vardığı uzlaşmaya ilişkin Tasvir-i Efkâr’da herhangi bir haber tespit edilememiştir.⁴ İstanbul hükümetinin gizli olarak yürüttüğü anlaşılan girişimlerin ardından, Anadolu ile varılan uzlaşma sonrasında Bahriye Nazırı Salih Paşa’nın kendisine eşlik eden Erkan-ı Harbiye binbaşılarından Salih ve Bahriye yüzbaşılarından Sami Beylerle Anadolu’ya gitmek üzere 15 Ekim’de Altay vapuru ile İstanbul’dan yola çıktıklarını haber veren Tasvir-i Efkâr’ın da bu durumdan ancak son anda haberdar olduğu anlaşılmaktadır. Tasvir-i Efkâr gazetesi, Salih Paşa’nın evvela Samsun’a oradan da Amasya ve Sivas’a gideceğini, daha sonra da Anadolu’yu dolaşacağını yazmıştı (Anadolu’ya giderken bahriye nazırı Salih Paşa ile mülakat, 1919, s. 1). Fakat, Salih Paşa’nın sağlık sorunları nedeniyle Sivas’a kadar gidemeyecek olması üzerine Heyet-i Temsiliye kararıyla Mustafa Kemal, Rauf, Bekir Sami ve Vasıf beylerden oluşan heyet, Amasya’ya hareket etmiş, buluşma burada gerçekleşmişti (Harekât-ı milliye etrafında, 1919, s. 1). Heyetler, 20-22 Ekim 1919 tarihinde üç gün süren görüşmeler sonunda, ikisi Heyet-i Temsiliye’de üçü Salih Paşa heyetinde kalmak üzere toplam beş adet protokol imzalamışlardı (Atatürk, 1981, s. 167). Bu arada Beyoğlu’nda Fransızca yayınlanan Monitör gazetesinin, Salih Paşa’nın Mustafa Kemal Paşa ile görüşerek kendisine Kuva-yı Milliye’nin dağıtılması için hükümetin aldığı kararı tebliğ ettiğini yazmışsa da Tasvir-i Efkâr, hüküme-

4 Nitekim Saray başkatibi Ali Fuat Türkgeldi de sitemkâr bir tavırla, Bab-ı Ali ile padişah arasında bu konuda gerçekleşen yazışmaların kendisinden bile saklı tutulduğunu, içerik hakkında bilgi sahibi olmadığını yazmaktadır (Türkgeldi, 1984, s.251).

tin bu iddia konusunda bilgisinin olmadığını açıkladığını yazmış ve hat- ta bu iddiayı Dahiliye Nazırına da sormuş ve aldığı yanıtı sütunlarına da taşımıştı: “Hükümet ile Kuva-yı Milliye arasında itilaf hasıl oldu. Yalnız teferruat kaldı. İşte Salih Paşa’nın Anadolu’ya esbab-ı azimetini bu teferruatı hal ve tevsiiye etmek ve bazı vilayati teftiş eylemektir. Yoksa İtilaf devlet- lerinin mümesilleri tarafından Kuva-yı Milliye hakkında Bab-ı Ali’ye bir nota verilmiş Salih Paşa’da bunun üzerine Anadolu’ya avdet eylemiş diye ortaya atılan havadisın aslı esası yoktur”⁵ (Amasya mülakatı, 1919, s. 1).

Tasvir-i Efkar’ın Anadolu’ya gönderdiği özel muhabiri Ruşen Eşref Bey ve özel fotoğrafçı Kenan Bey, Amasya mülakatının yapıldığı günlerde Sivas’a ulaşmışlar ve Ruşen Eşref, buradan Tasvir-i Efkar’a gönderdiği telgrafta, Amasya mülakatının ve imzalanan protokolün içeriğine değin- meden, Salih Paşa ve Teşkilat-ı Milliye’nin İstanbul temsilcisi Kara Vasıf Bey’in birlikte İstanbul’a dönüş yolculuğuna başladıklarını haber vermişti (Salih Paşa avdet ediyor, 1919, s. 1). Ruşen Eşref, Amasya’dan gönderdiği bir başka telgrafta Erzurumluların, Mustafa Kemal’e dört ay önce hemşeh- rilik teklifinde bulunduklarını, paşanın da bu teklifi kabul etmesi üzerine, onun artık Erzurumlu olduğunu, buna dayanarak Erzurumluların, Mustafa Kemal Paşa’yı Erzurum merkez sancağından mebus adayı ilan ettiklerini ve tekliflerinin kabul edilmesini talep eden bir telgrafi Mustafa Kemal’e gönderdiklerini iletmişti (Anadolu Kuva-yı milliyesi nezdinde, 1919, s. 1).

Hükümetin aldığı kararın ardından seçim çalışmalarının başladığı gö- rüldü. Çalışmaların başlamasıyla birlikte, Anadolu’daki seçimlere Kuva-yı Milliye’nin müdahale ettiği yönünde bazı söylentiler de ortalıkta dolaş- maya başladı. Bunun üzerine Dahiliye Nazırı Damat Şerif Paşa, bir açık- lama yaparak hükümetin, seçimlerin güvenliği için her türlü önlemi aldığı söyledi. Şura-yı Devlet Reisi Abdurrahman Şeref Bey de duruma müda- hil olarak katıldı ve o da Anadolu’daki seçimlerin Kuva-yı Milliye’nin etkisi ve baskısı altında yapıldığı yönündeki haberlerin doğru olmadığını savundu (Pınar Tuna, 2021, s. 639). Milli Kongre ise, tevatür derecesi- ne varan Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti mensuplarının Anadolu’da seçimlere müdahale ettikleri yolundaki bazı şayialar üzerine önlem alınması için 2 Kasım’da Mustafa Kemal Paşa’ya bir telgraf gön- derdi (Milli kongrenin Kuva-yı Milliye’ye mühim bir telgrafi, 1919, s. 1). Mustafa Kemal Paşa, bu telgrafta, Heyet-i Temsiliye adına 5 Kasım’da ver- diği yanıtta seçimlere müdahale edilmediği konusunda Milli Kongre’ye güvence verdi (Mustafa Kemal Paşa’nın milli kongreye cevabı, 1919, s. 1). Seçimlerin tamamlanmasının ardından Ankara’ya geçmeye karar veren Heyet-i Temsiliye 27 Aralık’ta Ankara’ya ulaştı. Bu konuyla ilgili Tasvir-i

5 Bahriye Nazırı Salih Paşa, İstanbul’a döndükten sonra da yaptığı açıklamalarda Kuva- yı Milliye ile her konuda tam bir görüş birliği içinde olduklarını açıklamış, bu açıklamaları Dahiliye Nazırı Şerif Paşa tarafından da doğrulanmıştır” (Bahriye nazırı Salih Paşa’nın avdeti, 1919, s. 1).

Efkar'da herhangi bir haberin yer almadığı anlaşılmamaktadır. Dahiliye Nazırı Şerif Paşa, 4 Ocak'ta yaptığı bir açıklamada Mebussan Meclisi'nin sekiz ila on beş ocak arasında açılacağını duyurdu (Dahiliye Nazırı Şerif Paşa'nın beyanatı, 1920, s. 1). Nitekim Meclis-i Mebussan 12 Ocak 1920 tarihinde Sadrazam Ali Rıza Paşa'nın açılış konuşmasının ardından çalışmalarına resmen başladı.

İstanbul'un İşgali ve Tasvir-i Efkar'ın Sonu

Paris Barış Konferansı'nda İstanbul'un geleceği ile ilgili tartışmaların başlaması üzerine Mebussan Meclisi'nin açılışından bir gün sonra İstanbul Sultan Ahmet Meydanı yine büyük bir mitinge tanıklık etmişti. Tasvir-i Efkar Rıza Nur, Nakiye (Elgün) Hanım ve Hamdi Suphi (Tanrıöver)'nin birer konuşma yaptıkları mitingle ilgili olarak şunları yazmıştı. "Sultan Ahmet Meydanı yeniden büyük bir galeyan-ı milliye şahit oldu. Kadın erkek yüz bini mütecaviz Müslüman İstanbul'u ve memleketi müdafaa kararını itti-haz (kabul) ettiler, hak ve adalet istediler" (Hukuk-u milliyemizi müdafaya azim ettik, müdafaa edeceğiz, 1920, s. 1). Benzer şekilde Anadolu'da da mitinglerin devam ettiği görülüyordu (Anadolu'da heyecan-ı vatanperverane, 1920, s. 2). Çalışmalarını sürdüren Mebussan Meclisi, Erzurum ve Sivas kongrelerinde kabul edilen esaslara göre belirlenen ve 28 Ocak'ta kabul ettiği Misak-ı Milli kararlarını 17 Şubat günü bütün dünyaya duyurarak önemli bir gelişmeye imza attı (Selek, 1963, s. 324). Bu karardan kısa bir süre sonra İtilaf Devletlerinin baskılarına dayanamayan Ali Rıza Paşa hükümeti iktidara geldikten 154 gün sonra istifa etti. Tasvir-i Efkar, istifanın sebebini, son zamanlarda, iç ve dış siyasette ortaya çıkan olağanüstü gelişmelere bağlıyordu (Ali Rıza Paşa kabinesinin istifası, 1920, s. 1). Mebussan Meclisinin aldığı Misak-ı Milli kararları, İtilaf Devletleri'ne karşı adeta bir meydan okumaydı (Saylan G. F., 2014, s. 20). Giderek gelişen milli hareket karşısında rahatsızlık duymaya başladığı anlaşılan İngiltere, yeni önlemler alma gereksinimi duymaya başlamıştı ve bu yöndeki kararlılığını Londra Konferansı'na taşıyarak, buradan, mart ayında İstanbul'un işgali kararını çıkartmıştı. İşgal, 16 Mart 1920 sabah saat 06.00 sularında İngilizlerin Şehzadebaşı'ndaki X. Kafkas Fırkası Karargahı'na düzenledikleri baskınla başlamıştı. Ali Rıza Paşa hükümetinin yerine kurulan Salih Paşa hükümeti işgalden ancak saat 10.00 sularında verilen bir muhtıra ile haberdar edilmişti (Saylan, 2014, s. 24-25). İşgali bir nota ile öğrenen hükümet, halka sakin bir şekilde iş ve güçleriyle meşgul olmaları çağrısında bulunmuştu (Hükümetimizin tebliği resmisi, 1920, s. 1). Tasvir-i Efkar, işgalin ertesi günü yani 17 Mart günü yayınlanmamıştır. 18 Mart günü ise, ikinci sayfasında küçük bir haber olarak Mebussan Meclisi'nin 17 Mart günü çoğunluk sağlanamadığı için toplanamadığını yazdığı görüldü (Meclis-i mebusanda, 1920, s. 2). İngilizlerin İstanbul'u işgal ederek birçok Kuva-yı Milliye'yi tutuklamalarının ardından Meclis-i Mebussan dağıl-

ma kararı aldı. Tasvir-i Efkâr bu haberi; “Meclis-i Mebussan evvelki gün akd olunan içtimâi umumisinde hadiset-ı ahire üzerine umumi celselerin bila-müddet (süresiz) tehirine ittifak-ı ara (oy birliği) ile karar verilmiştir” şeklinde duyurdu. Ayandan Filozof Rıza Tevfik, Mebussan Meclisi’nin aldığı bu kararın kanunsuz olduğunu ve böyle bir karar almaya yetkisinin bulunmadığını (Meclis-i mebussan’ın vaziyeti hakkında, 1920) söylese de Mebussan Meclisi bir daha toplanmadı. Salih Paşa, 2 Nisan’da istifa etti (Kocatürk, 1988, s.146). Padişah, yayınladığı bir hatt-ı hümayunla yeni hükümeti kurma görevini bir kez daha eniştesi Damat Ferit Paşa’ya verdi. Bu, Ferit Paşa’nın kurduğu dördüncü hükümet oldu (Dördüncü ferit Paşa kabinesi, 1920, s. 2). Padişah, 11 Nisan’da yayınladığı bir başka hatt-ı hümayunla da Mebussan Meclisi’ni feshettiğini açıkladı⁶ (Meclis-i mebussan dün feshedildi, 1920, s. 1). 10 Nisan’da Şeyh-ül İslam Dürriyade Esseyid Abdullah tarafından yayınlanan ve Kuva-yı Milliye’yi hedef alan “fetva-yı şerife” (Fetva-yı şerife sureti, 1920, s. 1), Kuva-yı Milliye ile ilgili olarak Tasvir-i Efkâr’da yer alan son haber olmuştur. Bundan sonra Tasvir-i Efkâr’ın başyazılarının da yayınlanmadığı anlaşılmaktadır. İstanbul’un işgali, milliyetçilerin tutuklanarak Malta’ya sürgün edilmeleri ve meclisin, çalışamaz hale geldikten sonra feshedilmesiyle birlikte, Ali Rıza Paşa hükümetinin kurulmasından sonra İstanbul ile Anadolu arasında esen bahar havası yerini, deyim yerindeyse kara kışa bırakmıştır. İstanbul’un işgali sırasında İngilizlerin Şehzadebaşı X. Kafkas Fırkası Karargahına yaptığı baskında 4 asker şehit olurken, 10 asker de yaralanmıştı. Tasvir-i Efkâr’ın görevlendirdiği bir muhabirin olay yerine gelerek şehitlerin fotoğraflarını çekmesi ve bu fotoğrafların Anadolu’ya ve İstanbul’a gelen bir İtalyan gazeteciye servis edilmesinin anlaşılması üzerine tutuklananlar arasına Velid Ebüziya’da katılmıştı (Sürmeli, Bahar 2010, s. 107-113). Velid Bey 20 Mart’ta İngilizler tarafından tutuklandıktan sonra sorgulanmış ve 27 Mart’ta Malta’ya sürülmüştür (Şimşir, 1985, s. 180). Onun tutuklanarak Malta’ya sürgün edilmesinden sonra Tasvir-i Efkâr, yayınlarını birkaç hafta daha devam ettirmiş ve sonra da kapanmıştır. Velid Bey, tam bir yıl sonra Malta’dan dönmüş ve gazetesini bu kez Tevhid-i Efkâr adı altında çıkarmaya ve Millî Mücadeleyi desteklemeye devam etmiştir.

SONUÇ

Mondros Mütarekesinin imzalanmasıyla, savaşı sona erdiren bir adımın atılması, halk tarafından memnuniyetle karşılanmıştır. Osmanlı Devleti adına mütarekeyi imzalayan Rauf Orbay’ın yaptığı açıklamalar da iyimser beklentilere yol açmıştır. Fakat, daha mütarekenin mürekkebi bile kurumadan yer yer başlayan işgallerle birlikte, yaratılan iyimser hava ye-

6 Tasvir-i Efkâr, haberinde başvurduğu fakat kimliğini gizli tuttuğu resmi bir kaynağa dayanarak feshin sebebini mebusların seçilmiş bir heyet olmamalarına ve mecliste gayr-ı Müslimlerin temsil edilmemesi olarak açıklamıştır.

rini, endişe ve karamsarlığa bırakmıştır. Endişe ve karamsarlık Tasvir-i Ef-kâr'ın yayınlarına da yansımıştır. Velid Ebuziyazade'nin, yazılarında milli birliğe vurgu yaptığı, her türlü tartışmanın bir tarafa bırakılarak, vatani koruma fikri etrafında birleşmenin önemini dile getirdiği, Millî Mücadele fikrini açıkça desteklediği görülmüştür. Pek çok gazete gibi Velid Ebüzi-yazade'nin liderliğindeki Tasvir-i Efkâr da ülkenin savaşa sokulmasının ve savaş sonrası başlayan işgallerin sorumlusu olarak İttihat ve Terakki'yi işaret etmiştir.

İzmir'in işgali Millî Mücadelenin fitilini ateşlemiş, işgal beklenmedik bir tepkiyle ve her yerde protestolarla karşılanmış, protestolar gelişerek milli bir heyecana dönüşmüştür. Anadolu'dan yükselen milli heyecan, mü-tarekenin uygulamaya başlanmasıyla karamsarlığa düşen Tasvir-i Efkâr'ı da umutlandırmıştır. Tasvir-i Efkâr, bu dönemde izlediği politiklardan do-laylı Damat Ferit Paşa'yı da sert bir biçimde eleştirmiştir.

Ali Rıza Paşa hükümetinin kurulmasından sonra İstanbul ve Anadolu hareketi arasında uzlaşmaya varılmış, uzlaşmanın basın üzerinde de olum-lu etki yarattığı anlaşılmıştır. Bu dönemde Tasvir-i Efkâr'ın sütunlarında, sıklıkla Kuva-yı Milliye haberleri yer almış, Kuva-yı Milliye'ye karşı çı-kanlar eleştirilmiş ve Anadolu'da gelişen mücadele fikrinin, kurtuluş için son fırsat olduğu savunulmuştur. Tasvir-i Efkâr, İstanbul-Anadolu uzlaş-masının getirdiği yumuşamaya paralel olarak, Batı Anadolu'ya ve Sivas'a özel muhabirlerini göndererek Anadolu'nun nabzını tutmaya çalışmış ve bunu da okuyucularıyla paylaşmıştır. Ne var ki İstanbul ile Anadolu arasın-da varılan uzlaşmadan sonra açılan Mebussan Meclisi'nde, Misak-ı Milli kararlarının kabul edilmesi İngiltere'yi rahatsız etmiş, İngiltere'nin rahat-sızlığı İstanbul'un işgaliyle sonuçlanmıştır. Millî Mücadeleye koşulsuz olarak destek veren Velid Ebuziyazade, işgalin ilk günlerinde tutuklanarak Malta'ya sürülmüş ve bu gelişmeden bir süre sonra Tasvir-i Efkâr'ın yayın hayatı da sona ermiştir.

KAYNAKÇA

- (1918, Teşrin-i Evvel 12). *Yeni kabine meselesi*. Tasvir-i Efkar.
- (1918, Teşrin-i Evvel 15). *Kabine erkanına umumi bir nazar*. Tasvir-i Efkar.
- (1918, Teşrin-i Evvel 19). *Sulh-u münferid yolunda*. Tasvir-i Efkar.
- (1918, Teşrin-i Evvel 25). *Sulh etrafında*. Tasvir-i Efkar.
- (1918, Teşrin-i Sani 2). *Heyet-i murahhasa ve maiyeti*. Tasvir-i Efkar.
- (1918, Teşrin-i Evvel 28). *Sulh etrafında*. Tasvir-i Efkar.
- (1918, Teşrin-i Sani 2). *Murahhaslarımız nasıl gittiler?* Tasvir-i Efkar.
- (1918, Teşrin-i Evvel 30). *Milli ajansın dün geceki tebliği*. Tasvir-i Efkar.
- (1918, Teşrin-i Sani 2). *Mütareke netayiçi*. Tasvir-i Efkar.
- (1918, Teşrin-i Sani 2). *Bahriye nazırı ile mülakat*. Tasvir-i Efkar.
- (1918, Teşrin-i Sani 9). *İngiliz ve Fransız heyetleri şehrimizde*. Tasvir-i Efkar.
- (1918, Teşrin-i Sani 5). *Firari paşalar hakkında*. Tasvir-i Efkar.
- (1918, Teşrin-i Sani 11). *Limanımızda İngiliz ve Fransız muhripleri*. Tasvir-i Efkar.
- (1918, Teşrin-i Sani 13). *İtilaf sefain-i harbiyesi geliyor*. Tasvir-i Efkar.
- (1918, Teşrin-i Sani 14). *İtilaf donanması limanımızda*. Tasvir-i Efkar.
- (1918, Kanun-ı Evvel 9). *Limanımızda bir Japon filosu*. Tasvir-i Efkar.
- (1918, Teşrin-i Sani 16). *İskenderun'un işgali*. Tasvir-i Efkar.
- (1918, Teşrin-i Sani 24). *İtilafçılar taleplerini artırıyor*. Tasvir-i Efkar.
- (1918, Kanun-ı Sani 9). *İzmir'de Rum çetelerinin faaliyeti*. Tasvir-i Efkar.
- (1918, Mart 13). *İstanbul civarında Rum çeteleri*. Tasvir-i Efkar.
- (1918, Kanun-ı evvel 14). *Vilayat-ı şarkiye'de ekseriyet müslimandır*. Tasvir-i Efkar.
- (1918, Teşrin-i Sani 22). *Filistin hezimetini nasıl oldu?* Tasvir-i Efkar.
- (1918, Kanun-ı Evvel 4). *Filistin sahne-i hezimetini*. Tasvir-i Efkar.
- (1919, Mart 3). *Venizelos'un beyanatı*. Tasvir-i Efkar.
- (1919, Mart 2). *Venizelos'un istedikleri*. Tasvir-i Efkar.
- (1919, Mayıs 30). *İzmir gazetelerinde görülen tafsilat*. Tasvir-i Efkar.
- (1919, Mayıs 18). *Yeni gelen bir İzmirlinin ifadati*. Tasvir-i Efkar.
- (1919, Mayıs 18). *Sevgili İzmir'imizin işgali etrafında*. Tasvir-i Efkar.
- (1919, Mayıs 19). *Dün alınan malumat nasıl ve ne olmuş?* Tasvir-i Efkar.
- (1919, Mayıs 26). *İzmir muhabir-i mahsusumuzun mektubu*. Tasvir-i Efkar.
- (1919, Mayıs 16). *İzmir kimindir*. Tasvir-i Efkar.

- (1919, Mayıs 19). *Galeyan-ı milli - vilayattan gelen telgraflar*. Tasvir-i Efkar.
- (1919, Mayıs 20). *Dünkü müessir tezahürat*. Tasvir-i Efkar.
- (1919, Mayıs 21). *Üsküdar 'da milli tezahürat*. Tasvir-i Efkar.
- (1919, Mayıs 24). *Dün tarihimiz en büyük tezahür-ü milliye kaydetmiş, Sultan Ahmet Meydanı en muazzam içtima 'ata sahne olmuştur*. Tasvir-i Efkar.
- (1919, Temmuz 31). *Takibat emri, Kemal Paşa ve Rauf Bey hakkında*. Tasvir-i Efkar.
- (1919, Ağustos 3). *Mustafa Kemal Paşa ve rüfekaı hakkında dahiliye nazırının beyanatı*. Tasvir-i Efkâr.
- (1919, Eylül 21). *Beyanname-i hümayun*. Tasvir-i Efkar.
- (1919, Eylül 26). *Beyanat-ı hümayun ve vahdet-i milliye*. Tasvir-i Efkâr.
- (1919, Teşrin-i Evvel 3). *Ferit Paşa 'dan sonra Ali Rıza Paşa heyeti vükelası*. Tasvir-i Efkar.
- (1919, Teşrin-i Evvel 4). *Mütarekeden beri kaç kabine ve nazır değiştirdik?* Tasvir-i Efkar.
- (1919, Teşrin-i Evvel 3). *Ali Rıza Paşa hükümetinin vazifesi*. Tasvir-i Efkar.
- (1919, Teşrin-i Evvel 5). *Hükümetin teşkilat-ı milliye ile muhaberatı*. Tasvir-i Efkar.
- (1919, Teşrin-i Evvel 7). *Padişah efendimizin iradei hümayunu*. Tasvir-i Efkar.
- (1919, Teşrin-i Evvel 9). *İntihab-ı mebusan*. Tasvir-i Efkar.
- (1919, Teşrin-i Evvel 8). *Mustafa Kemal Paşa 'nın yeni kabineye telgrafı*. Tasvir-i Efkar.
- (1919, Teşrin-i Evvel 9). *Huzur-u hilafet-penâhiye*. Tasvir-i Efkâr.
- (1919, Teşrin-i Evvel 9). *İtilaf husule geldi*. Tasvir-i Efkâr.
- (1919, Teşrin-i Evvel 11). *Son fırsat, son imtihan*. Tasvir-i Efkâr.
- (1919, Teşrin-i Evvel 5). *Harekât-ı milliye'nin ser-karinde bulunanlar*. Tasvir-i Efkar.
- (1919, Teşrin-i Evvel 18). *Mustafa Kemal Paşa ile telgrafla bir mülakat*. Tasvir-i Efkâr.
- (1919, Teşrin-i Evvel 25). *Mustafa Kemal Paşa ile bir mülakat*. Tasvir-i Efkar.
- (1919, Teşrin-i Evvel 16). *Anadolu 'ya giderken bahriye nazırı Salih Paşa ile mülakat*. Tasvir-i Efkar.
- (1919, Teşrin-i Evvel 22). *Harekât-ı milliye etrafında*. Tasvir-i Efkâr.
- (1919, Teşrin-i Evvel 22). *Amasya mülakatı*. Tasvir-i Efkar.
- (1919, Teşrin-i Evvel 24). *Salih Paşa avdet ediyor*. Tasvir-i Efkâr.
- (1919, Teşrin-i Evvel 27). *Anadolu Kuva-yı milliyesi nezdinde*. Tasvir-i Efkar.

- (1919, Teşrin-İ Sani 3). *Milli kongrenin Kuva-yı Milliye'ye mühim bir telgrafı*. Tasvir-i Efkâr.
- (1919, Teşrin-İ Sani 10). *Mustafa Kemal Paşa'nın milli kongreye cevabı*. Tasvir-i Efkâr.
- (1920, Kanun-ı Sani 5). *Dahiliye Nazırı Şerif Paşa'nın beyanatı*. Tasvir-i Efkâr.
- (1920, Kanun-ı Sani 14). *Hukuk-u milliyemizi müdafaaaya azim ettik, müdafaa edeceğiz*. Tasvir-i Efkâr.
- (1920, Kanun-ı Sani 15). *Anadolu'da heyecan-ı vatanperverane*. Tasvir-i Efkâr.
- (1920, Mart 4). *Ali Rıza Paşa kabinesinin istifası*. Tasvir-i Efkâr.
- (1920, Mart 20). *Hükümetimizin tebliği resmi*. Tasvir-i Efkâr.
- (1920, Mart 18). *Meclis-i mebusanda*. Tasvir-i Efkâr.
- (1920, Mart 20). *Meclis-i mebusan'ın vaziyeti hakkında*. Tasvir-i Efkâr.
- (1920, Nisan 7). *Dördüncü ferit Paşa kabinesi*. Tasvir-i Efkâr.
- (1920, Nisan 12). *Meclis-i mebusan dün feshedildi*. Tasvir-i Efkâr.
- (1920, Nisan 11). *Fetva-yı şerife sureti*. Tasvir-i Efkâr.
- Akşin, S. (1983). *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*. İstanbul: Cem Yayınevi.
- Arıkan, Z. (2007). İzmir basınının mütareke ve işgal günleri. *İşgalden Kurtuluşa İzmir* (s. 30-63). içinde İzmir: İzmir Büyük Şehir Belediyesi-Cumhuriyet Gazetesi İnceci.
- Armaoğlu, F. (1983). *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1914-1980*. Ankara: Türkiye İşbankası kültür Yayınları.
- Atatürk, M. K. (1981). *Nutuk* (Cilt 1). (Z. Korkmaz, Dü.) Ankara: Başbakanlık Basımevi.
- Atay, F. R. (1984). *Çankaya*. İstanbul : Kırıl Matbaası.
- Aybars, E. (2000). *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I*. İzmir: Ercan kitapevi.
- Demirbaş, B. (1988). *Ali Rıza Bey'in Anıları*. İstanbul : Arba yayınları.
- Ebüziyazade. (1919, Mayıs 19). *İzmir bizimdir*. Tasvir-i Efkâr.
- Ebüziyazade. (1918, Teşrin-i Sani 1). *Mütareke imza olundu*. Tasvir-i Efkâr.
- Ebüziyazade. (1918, Teşrin-i Sani 2). *Şimdi ne yapacağız?* Tasvir-i Efkâr.
- Ebüziyazade. (1918, Teşrin-i Sani 16). *Bu da geçer*. Tasvir-i Efkâr.
- Ebüziyazade. (1918, Kanun-ı Evvel 4). *Sansür meselesi*. Tasvir-i Efkâr.
- Ebüziyazade. (1918, Kanun-ı Evvel 16). *Hukuk-u milliyemizin müdafaaasına doğru*. Tasvir-i Efkâr.
- Ebüziyazade. (1919, Mayıs 16). *İzmir'in işgali*. Tasvir-i Efkâr.

- Ebuziyazade. (1919, Mayıs 21). *Tezahüratın kıymeti*. Tasvir-i Efkar.
- Ebuziyazade. (1919, Teşrin-i Evvel 13). *Hasta adamın dinç çocukları*. Tasvir-i Efkar.
- Kansu, M. M. (1988). *Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber, II.C, Basımevi, Ankara 1988, ss.375-380* (Cilt 2). Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Kocatürk, U. (1988). *Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Kronolojisi 1918-1938*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi .
- Pınar Tuna. (2021, Bahar). İstanbul Basınında Ali Rıza Paşa Hükümetinin Kuva-yı Milliye Siyaseti. *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*(68), 617-662.
- Sürgevil, S. (2007, Eylül 9). İzmir'in İşgali. *İşgal'den Kurtuluş'a İzmir* (s. 14-29). içinde İzmir: İzmir Büyükşehir belediyesi-Cumhuriyet gazetesi İmeci.
- Sürmeli, S. (Bahar 2010). Şehzadebaşı Karakolu Baskını ve Olay Mahalline Giren İlk Gazete Tevhid-İ Efkâr . *Atatürk Yolu Dergisi* (45), 103-116 .
- Saylan, G. F. (2014, Ocak). İstanbul'un Resmen İşgali. *Marmara Üniversitesi Öneri Dergisi*, 2(41), 17-40.
- Selek, S. (1963). *Anadolu İhtilali* (Cilt Birinci Kitap). İstanbul.
- Sonyel, R. (1973). *R.Salahi Sonyel, Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika I*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Şimşir, B. (1985). *Malta Sürgünleri*. Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Türkgeldi, A. F. (1984). *Görüp İştiklerim*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Topuz, H. (1973). *100 Soruda Türk Basın Tarihi*. İstanbul: Gerçek Yayınevi.
- Yakın Tarihimiz. (1962a, Mart 15). Rauf Orbay'ın Hatıraları. *I*(3), s. 83.
- Yakın Tarihimiz. (1962b, Mart 22). Rauf Orbay'ın Hatıraları. *I*(4), 113-116.
- Yakın Tarihimiz. (1962c, Nisan 5). Rauf Orbay'ın Hatıraları. *I*(6), 179.

BÖLÜM 4

KARŞILAŞTIRMALI ELEŞTİREL BİR ANALİZ: POSTMODERNİZM, MODERNİZMİN DEVAMI MIDIR, YOKSA ONDAN BİR KOPUŞU MU TEMSİL EDER?

Ş. Şeyda ZEYNEL¹

Sabrina KAYIKÇI²

¹ Doktora Öğrencisi, Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, Burdur. E-posta: seyda.zeynel@hotmail.com (<https://orcid.org/0000-0002-3939-8859>).

² Doç. Dr. Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, Burdur. E-posta: skayikci@mehmetakif.edu.tr (<https://orcid.org/0000-0003-1016-1265>).

GİRİŞ

Aydınlanma çağından etkilenmiş olan modernizm kendisini, geleceksel olanın karakteristik özelliklerinden dışlayarak konumlandırmış ve günümüze kadar varlığını sürdürmüştür. Modernizm ilerleme, düzen ve evrensel ilkeler geliştirme ile birlikte nedensellik vurgusuyla da bilimsel, teknolojik, ekonomik ve toplumsal alanlarda dönüştürücü rol üstlenmiştir. Fakat modernizm bilhassa Frankfurt Ekolü¹ tarafından 1930'lu yıllardan itibaren sorgulanmaya başlanmıştır. Modernizme getirilen eleştiriler Frankfurt ekolü ile sınırlı kalmamış özellikle postmodernistler tarafından yapılan eleştiriler, modernizmin reddedilmesi aşamasına kadar gelmiştir. Postmodernizm kavramı ise, kimilerince olumlu/kimilerince olumsuz; kimilerince tarihsel bir dönem, kimilerince bir durum olarak literatürde yerini bulmuştur:

Özellikle 1960'lı ve 1970'li yıllardan itibaren görünür olan Bell, Featherstone, Baudrillard vd. gibi postmodern teorisyenlerin temel savı postmodernizmin, modernizmden bir kırılmayı ya da bir kopuşu ifade ettiği üzerinedir. Bu anlamda bazı postmodernistler, modernizme ait değer ve temaları kabul etmeme eğiliminde olmuşlardır. Özellikle de postmodernizm, modernizmde öne çıkmış olan büyük anlatıların tüm dünyada ve her dönemde geçerli olamayacağını söyleyerek, tarihsellik yaklaşımını reddetmiş ve yerine yerel olayları açıklayan küçük anlatıların olması gerektiğini savunmuştur. Fakat -postmodernizmi, modernizmin devamı olarak (Lyotard, Giddens, Harvey gibi) kabul eden teorisyenlerin görüşlerinden de yola çıkarak- postmodernistlerin bu anlamda göz ardı ettikleri bir durum vardır, o da tarihsel süreçte gerçekleşen olayların arasında bir nedensellik bağı bulunduğu gerçeğidir; bu nedensellik bağı da her dönemin kendi içinde bulunduğu konjonktüre göre kurulmakta ve bir önceki döneme ait değer ve teoremler geçerliliğini bir sonraki süreçte de sürdürebilmektedir. Buradan da hareketle, postmodernizmin modernizmden bir kopuş değil, modernizmin devamı niteliğinde olduğu iddia edilebilir. Harvey “modernist ve postmodernist düşünce arasında parçalanma, gelip geçicilik, süreksizlik ve kaotik değişim durumunun sürekliliği önem taşır” der (Harvey, 2010: 60). O postmodernizmi, modernizmin zaman ve koşullara bağlı olarak evrilmesi olarak tanımlar. Bu açıdan bakıldığında, postmodernizmin kapitalizme yeni bir yön verme aşaması olduğu söylenebilir.

Dolayısıyla postmodernizmi, modernizmden bir kopuşu olarak gören ya da postmodernizmin bir devamı olarak değerlendiren iki farklı görüşün

1 Frankfurt Ekolü, başta M. Horkheimer, T. Adorno, H. Marcuse gibi teorisyenler tarafından oluşturulmuş bir eleştirel ekoldür. Temel olarak kapitalizmin egemenliğindeki totaliter yapılanmanın hâkim olduğu dünyada bireyin özgürlük alanının artık olmayışını, sistemin bireyleri araçsallaştırdığını, özgürlük ve demokrasi gibi kavramların yerine çatışma, şiddet, faşizm, baskı altına alınmış toplum gibi kavramların ön plana çıktığını dile getirmişlerdir (Veysal, 2021: 557-558) Bu yönüyle geç dönem modernizmini eleştirmişlerdir.

karşıtlıklarından yola çıkılarak, bu çalışmanın temel sorunsalı belirlenmiştir; postmodernizm, modernizmin bir devamı mıdır, yoksa ondan bir kopuşu mu temsil eder?

Aslında şu da belirtilmelidir ki, bu iki dönemi kıyaslamak hem bir bakımdan dualite (ikicilik) yaratmak demektir ve bu durum postmodernizmin eleştirdiği noktalardan birisi olması nedeniyle, bu ayrım postmodernizm anlayışıyla çelişkili gibi durmaktadır.

Bir de postmodernizm ve modernizm ayrı ayrı değerlendirildiğinde, ilk başta birbirlerinden farklı iki dönem olarak algılanacak şekilde bazı anahtar kelimeleri içerir örneğin, modernleşme, bireyselleşme, sekülerleşme, rasyonalite, kültürel ayrışma, kentleşme, endüstrileşme, metalaşma (Best ve Kellner, 2016: 18), uzmanlaşma, homojen toplum ve merkezli yapı gibi kavramlar öne çıkarken, postmodernizmde ise, yapı sökülme, kültürel birleşmeyle alt kültürün üst kültüre karışması, sivil toplum, heterojen toplum, merkezsizleşmiş ve parçalı yapı, disiplinler arasılık, rasyonel ve birleşik öznenin reddi, özerklik ve bedenin özgürlüğü gibi kavramlar göze çarpar. Fakat yine de bu makale kapsamında postmodernistlerin “devamlılık” iddiasının araştırılmaya değer olduğu düşünülmektedir. Ayrıca bu araştırma için yapılan literatür taramasından yola çıkılarak modern sürece ilişkin bazı yaklaşım ve değerlerin postmodern süreçle toplumsal ve düşünsel alanda ortaklık gösterdiği tespit edilmiştir. İlk iki başlıkta postmodernizmin ve modernizmin tarihsel tanımlarının yapılmasından ardından, çalışmanın üçüncü başlığı altında bahsi geçen ortak yönler, maddeler halinde açıklanacaktır.

1. MODERNİZM

Postmodernistlerin ağırlıklı olarak karşı olduğu dönemler Aydınlanma aklı ve modernizmdir. Fakat bu konuları daha detaylı bir şekilde ele almadan önce sıkça birbiriyle karıştırılan modern, modernlik (modernite), modernizm (modernleşme) (Özcan, 2012: 7) gibi kavramların açıklanması yerinde olacaktır.

Modern: En yalın ifadelerle yeni olana, şimdiki zamana ya da mevcut çağa uygun olan anlamına gelen ve Latince ‘modernus’ olarak geçen modern kavramı ilk kez 5. yüzyıldaki Hristiyan dönemini vurgulamak için kullanılmıştır (Habermas, 1994: 56). Fakat özellikle 10. yüzyıldan sonra modern zamanlar anlamına gelen modernitas ve şimdiki zamanın insanları anlamına gelen moderni kavramları ile kullanılmaya başlamıştır (Kumar, 2004: 88-89).

Modernite: Felsefi anlamda kimi teorisyenlere göre, modern zamanların temeli Descartes’in Kartezyen yaklaşımına dayandırılmaktadır. Descartes ile başlayan bu dönem aklı, dünyayı bilme ve şekillendirme açısı

sından ön plana çıkarmıştır. Bu yaklaşımla birlikte bilgiye ulaşma aracı olarak ön plana çıkarılan akla sahip soyut insan artık her şeyin ölçütü haline gelmiştir.

Tarihsel anlamda ise, Bauman'a göre, modernitenin ne zaman başladığı ya da üzerinden kaç yıl geçtiği hakkında net bir şey söylemek kolay değildir (Bauman, 2003: 12). Yine de modernite süreci ile ilgili bir çıkarsama yapmak mümkündür: Modernite özellikle önce Batı-Avrupa'da başlamış ve sonra tüm dünyaya yayılmış tarihsel ve toplumsal bir bağlamı ifade etmektedir (Özcan, 2012: 9; Giddens, 1998: 9). Bu bağlamın başlangıcını 16. yüzyıla kadar dayandırabiliriz. Bizi burada Reform ve Rönesans gibi önemli tarihsel olaylar karşılar. Ardından 17. ve 18. yüzyılı kapsayan süreçte gerçekleşen Aydınlanma Çağı² ile hümanizm algısı ön plana çıkmış, artık kendini gerçekleştirebilen, üretebilen, aklına güvenen insan merkezli hümanist bir toplum düzeni inşa edilmeye başlanmıştır. Bu dönemlerin gerçekleşmesiyle birlikte toplum yavaş yavaş sekülerleşmiş ve rasyonelleşmiştir. Burada esas olan şey, insanın hiçbir otoritenin baskısı altında olmadan, özgür bir biçimde yaşamını sürdürmesi ve merkezde olmasıdır.

Max Weber'in de rasyonelleşme adını verdiği yukarıda bahsi geçen dönemlerde Orta Çağ mantalitesinin aksine bilimin ve ilerlemeciliğin önü açılmış böylece doğa bilimlerinin otoritesi güçlenmeye başlamış ayrıca daha önce feodalitenin etkisiyle parçalı biçimde olan iktidar yapıları gittikçe merkezi bir yapıya bürünmüş ve böylelikle ulus-devlet anlayışı da ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla Weber'in tanımlamasından da hareketle, modernitenin akılcılık, ilerleme, verimlilik ve sekülerleşme ile ilişkilendirilirken (Kaya, 2012: 125-126), Bauman'ın ifadesiyle de modernlik, hem bir ilerleme tarihi hem de insanlığın doğal bir tarihi olarak değerlendirilebilir (Bauman, 2003: 20).

Bir önceki dönemden ayırt edici özelliği ilerleme ve sekülerleşme olan modernitenin oluşumunda etkili olan bilimsel, siyasal, kültürel/toplumsal ve sanayi devrimleri olmak üzere 4 aşamadan (Jeanniere, 2000: 97) bahsedebiliriz:

a. Bilimsel Devrim: Rönesans ve Reformun üzerinden yaklaşık 200 yıl geçtikten sonra rasyonelitenin de öne çıkmasıyla birlikte normatif bilimlerin yerini pozitif bilimlere almaya başlamış, doğa bilimlerine, matematik ve geometriye olan merak ve ilgi gittikçe artmıştır. Özellikle fen

2 Avrupa tarihinde 17. Yüzyılın son çeyreğinden 18. Yüzyılın sonlarına kadar olan dönemi açıklamak için "aydınlanma" kavramı kullanılabilir. Aydınlanma döneminin temel özellikleri ise, "aklın" ve "bilim"in ön plana çıkarılması, "ilerlemecilik", "liberalizm"dir. Bu dönemde, insan davranışının gelenekler veya din tarafından yönlendirilmesinden ziyade akıl ile yönlendirilmesi; aklın ön plana çıkmasıyla da doğa ve toplumun bilim aracılığı ile açıklanması; aklın yardımıyla çözülen doğa bilgisinin bilerek kaçınılmaz bir şekilde ilerlemeye götüreceği yönündeki görüş ve iktisaden ve zihnen özgür bir bireyin doğayı şekillendirebileceği temel kabuller olmuştur (Cevzici, 2016: 14-40).

bilimleri, astronomi gibi alanlarda önemli çalışmalar yapılmaya başlanmıştır.

16. yüzyılın ortalarına gelindiğinde (1543) Copernicus (Kopernik) astronomi alanında çalışmalarda bulunmuş, dünyanın, evrenin merkezinde olmadığını ve güneşin etrafında döndüğü fikrini ileri sürerek, yeni ve devrimsel sonuçların elde edilmesinde yeni yöntemlerin ve kanıtların kullanılmasının önünü açmaya çalışmıştır. Ardından gökbilimciler Brahe ve Kepler'in güneş merkezli sisteme, astronom ve fizikçi Galileo'nun hareket konusunda, Newton'un ise, fizik alanında yaptığı çok önemli katkılarla (ör. yerçekim kanunu) (Kuhn, 2008: 154-166) bilimsel devrimler yaşanmış ve Orta Çağ mantalitesinden tam bir kopuş gerçekleşmiştir.

Çünkü Orta Çağ'da tanrının üstün ve mutlak bir güç olarak kabul edilip, dünyanın evrenin merkezi olarak değerlendirildiği bir konjonktürde insan, yaratıcı tarafından, o istediği için yaratılan ve sadece ona ulaşmak için çabalayan, merkezde olmayan ve aklına güvenilmeyen bir varlık konumunda iken, modernite sürecinde bu durum tam tersine dönmeye başlamıştır; insan artık merkezdedir, insanın aklına duyulan güven artmıştır ve insan doğayı bilim bilhassa matematik ve akıl yoluyla açıklamaya çalışan, üreten, düşünen bir varlık haline gelmiştir. Artık evrenin pozitivist bir yaklaşımla neden-sonuç ilişkisi içerisinde anlaşılabilceğine dair güçlü bir düşünce hâkim olmaya başlamıştır.

b. Siyasal Devrim: Siyasal devrim modern demokrasinin gelişimiyle ile Fransa'da başlayıp ve ideolojik anlamda etkili olan Fransız Devrimi gibi önemli büyük bir devrim olarak ortaya çıkmıştır. Çünkü modern demokrasi anlayışıyla birlikte tek mutlak gücün Tanrı olmadığı, iktidarın kaynağının halka dayandırıldığı kökleri, -özellikle Batı Avrupalı devletlerde- yaklaşık 1500'lü yıllara dayanan ve 1600 ile 1700'lü yıllarda somut bir yapı kazanan modern devletler ortaya çıkmıştır. (Coşkun, 1997:133). Artık bu gelişmelerle birlikte siyasi alanda devletin halkla ilişkisi demokratik ve rasyonel bir zemine oturmuştur (Jeanniere, 2000: 100). Fransa'da başlayıp, etkisi tüm dünyaya yayılan Fransız Devrimi bilhassa ideolojik anlamda etkili olmuş önemli bir devrimdir.

c. Kültürel/Toplumsal Devrim: Orta Çağ'da dogmatik olan din, Yeniçağ ile birlikte düşüncenin sekülerleşmesiyle sorgulanan bir konuma yerleşmiştir. Böylelikle toplumsal düzende değerler ve kültürel yapıya büyük ölçüde rasyonel düşünce biçimi hâkim olmaya başlamıştır.

d. Endüstri Devrimi: Bilimsel keşiflerin ardından gelişen ticari hayatla birlikte kapitalin (paranın) birikmeye başlamasıyla birlikte sanayileşme faaliyetleri de ortaya çıkmıştır. Böylelikle yeni tekniklerle yapılan üretim iyice artmış bu da beraberinde zenginleşmeyi, zenginleşme de kapitalizmi getirmiştir.

Modernizm: Bu sözcük, 19. yüzyılda dönemin kültürel merkezinde (Avrupa ülkelerinde ya da Amerika'da) değil de, çevre olan Hispanik (Latin) Amerika'da ortaya çıkmış daha sonra da özellikle kültür ve sanatta bir nevi akım olarak kullanılmaya başlanmıştır. Modernizm kavramı İngiltere'de ancak 20. yüzyılın ortalarında kullanılmaya başlanmıştır (Anderson, 2016: 9). Temel olarak bu kelimeyi İspanyollar'ın keşfettiğini tarihsel süreç içerisinde de başta Fransa (özellikle Paris) olmak üzere diğer Avrupa ülkelerinde ve Amerika'da yaygınlaştığını söylemek yanlış olmaz.

Modernizm, modernite gibi bir dönemi değil, modernite etrafında şekillenen sanat ve düşünceye bağlı kültürel yapıyı ifade etmektedir (Özcan, 2009: 9). Dolayısıyla modernizmin kültürel mantığını daha iyi anlayabilmek ve postmodernizmle ilişkisini kurabilmek için modernizm kavramı tarihsel bağlamda 19. yüzyıl ve 20. yüzyıl olmak üzere iki ayrı süreçte incelenebilir.

19. yüzyıl, Aydınlanma sürecindeki rasyonalite vurgusundan farklı olarak, irrasyonalite vurgusuyla eşleşir. 18. yüzyılda daha önce de bahsedildiği gibi her şeyin akıl yoluyla anlaşılabilceği görüşü hâkimken, 19. Yüzyılda bazı filozoflar gerçek olanın zannedildiği gibi rasyonel olmadığını ileri sürmüşlerdir. 19. yüzyıl düşüncesi daha önceki dönemlerden farklı olarak hem ideolojiler hem de karşı karşıya gelen zıt fikir akımları etrafında şekillenmiştir. Bu yüzyılda idealizme³ karşı, pragmatizm (faydacılık); irrasyonalizme karşı pozitivizm (olguculuk)⁴ve liberal ideolojiye karşı Marksizm ideolojisi ortaya çıkmıştır. Ayrıca bütün bunların ortaya çıkmasında bu yüzyılın içinde bulunduğu sosyo-politik konjonktürün etkisi büyük olmuştur (Cevizci, 2009: 1334) denilebilir.

19. yüzyılın ortalarına doğru geniş ölçüde tamamlanan ve 18. yüzyılın sonlarına doğru İngiltere'de başlamış olan Sanayi Devrimi'nin ekonomik anlamda etki yaratan farklı sorunları ortaya çıkmıştır. Buna göre, artan fabrikalaşmayla birlikte köyden kente göç hızlanmış, kentlerde kötü koşullarda yaşamak durumunda kalan ve burjuvalara ait fabrikalarda ucuz ücretler karşılığında uzun saatler çalışan işçiler gittikçe yoksullaşmıştır. Geline bu noktada huzursuzluklar başlamış, işçiler önderliğinde 1830 ve 1848 yıllarında Avrupa'nın pek çok yerinde işçi devrimleri gerçekleştirilmiştir. Bunlardan Paris'te yaşanmış olan büyük devrim neticesinde ilk kez burjuva ve ploreteryaya (işçi) ayrımı ortaya çıkmıştır (Cevizci, 2009: 1334). Buradan hareketle 19. yüzyılın sonlarına doğru özellikle ploreteryanın içinde bulunduğu durumdan etkilenen sosyalist teorisyenlerin -özellikle hümaniteryen kanadının (ütopistler, revizyonistler ve ılımlı sosyalistler)-insan eşitliğinin sağlanmasına dair sesleri yükselmeye başlamıştır.

3 Düşüncenin dışında somut/nesnel gerçekliğin olmadığını ileri süren fikir akımıdır.

4 Rasyonalitenin, bilimin, deneyciliğin öne çıktığı fikir akımıdır.

Sosyalist teorinin süreç içerisinde gelişimiyle birlikte ortaya çıkan Marksist akımın etkili olduğu konjonktürde kapitalizm daha ileri boyutlara ulaşmaya başlamış, her ne kadar üretim artışı olsa da, üretimin çıktıları herkese eşit dağıtılmamıştır. Özellikle işçilerin içinde bulunduğu olumsuz durumdan etkilenen başta Karl Marx ve onun takipçileri işçi haklarının sömürülmesine karşı bir duruş sergilemişler ve bu anlamda da işçilerin sorunları üzerine odaklanmışlardır. Marx, aslında bu ekonomik dengesizliğin oluşumunda devleti bir nevi sınıfsal baskı aygıtı olarak görmüştür. Ona göre devlet, pek çok açıdan ekonomik gücü elinde bulunduranların avantajına göre şekillenmektedir ve devlet bu anlamda diktatördür. Benzer şekilde önemli ölçüde ekonomik açıdan olsa da 20. yüzyılın başlarında, Batı Avrupa'da muhafazakâr düşünce güç kaybedince, sermaye ya da serbest piyasanın savunuculuğu ile birlikte kapitalizmin yeni bir türü olarak ortaya çıkan endüstriyel muhafazakâr yaklaşım, serbest piyasa ekonomisine eğilim göstererek, devletin ekonomiye olan müdahalesine karşı bir duruş sergilemiştir (Roberts, 2015: 560-61). Dolayısıyla devletin sınırlandırılması istemi bu iki yaklaşımda da söz konusu olmuştur. Daha sonrasında da bahsedileceği üzere, postmodernistlerin karşı çıktığı durumlardan bir tanesi de budur; iktidarın varoluşuna ve iktidar tarafından 'normal' ve 'uzmanlaşmış' toplum düzeni oluşturulmasına bir başkaldırı durumundan dolayı bu yaklaşımlar arasında bir paralelliğin olduğu söylenebilir.

Fakat Endüstri devriminin ardından gerçekleşen Birinci Dünya Savaşı'nın yarattığı ekonomik kriz⁵ ve toplumsal buhrandan sonra 1920'ler ve 1930'larda özellikle Almanya'da ve İtalya'da Nasyonal sosyalist/faşist hareketler güç kazanmaya başlamıştır. Bu hareketler, toplumlarını baskı altına almış, anti hümaniter, tek tipleştirilmiş, katı bir merkeziyetçiliğe dayalı yapılanmaya yol açmışlardır. Yine bu süreçte ırkçılık, militarizm, totalitarizm ve irrasyonelizm gibi kavramlar ön plana çıkmıştır.

20. yüzyılın ortalarına gelindiğinde özellikle de 2. Dünya Savaşı sonrasında (1945) hızla yükselişe geçen teknolojik gelişmelerle birlikte yeni dünya düzeni oluşmaya başlamıştır. Gelişmelerin küresel ölçekte yaşanmasıyla, daha önceki süreçlerden de kaynaklı olarak, Batı Avrupa kendi

5 Bilhassa 1929 ekonomik krizi/büyük buhranından sonra, Keynes'ci bir yaklaşımla devletin ekonomiye müdahalesi anlayışı ile sosyal devlet ilkesi güçlenmiş, başta ekonomi olmak üzere toplumsal pek çok dinamik devletin denetimi altında alınmıştır. Bu dönemde ayrıca Henry Ford'un geliştirdiği, kitlesel tüketim ve seri üretimin olduğu, aynı zamanda devletin de bir arabulucu rol üstlendiği yani sosyal devlet ilkelerine uygun olan fordist üretim modeli etkili olmuştur. Ancak klasik liberal (Keynes'ci) yaklaşımın aksine 1940'larda ortaya çıkıp, 1970'lerde de ivme kazanan neoliberal ekonomik yaklaşımı ortaya çıkmıştır. Neoliberal ekonomik yaklaşımın sonucunda da devlet geriye çekilmeye ve piyasa ekonomisi mantığı ön plana çıkmaya başlamıştır. Aynı zamanda soğuk savaşın galibi olan Amerika'nın önderliğinde sömürgecilik faaliyetleri de hız kazanmıştır (Ayrıca bkz. Durdu, Z. (2009). "Modern Devletin Dönüşümünde Bir ara Dönem: Sosyal Refah Devleti", Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 22, 37-50; Backhouse, R. E. ve Bateman, B. W. (Ed.). (2008). *Keynes*. Dost Kitabevi, Ankara).

ideolojik ve kültürel yaklaşımlarını dünyanın önemli bir kısmına özellikle de henüz kendini tam anlamıyla gerçekleştirememiş toplumlara aktarmayı başarmıştır, böylelikle büyük oranda 19. Yüzyılda başlayan kapitalist süreç özellikle 1973'e kadar tüm dünyada etkili olmuştur. Aynı zamanda aydınlanmacı düşüncede de etkili olmuş olan modernizm, başlangıçta olduğu kadar 20. yüzyılda da kapitalizmin gelişmesinde etkili olmuş ve bu bağlamda modern, gelişen, ilerleyen, eğitilmiş ve zenginleşen toplumlar oluşturma gayesi ile fazla üretim yapan Batılı devletler teknolojik gelişmenin de etkisiyle birlikte aşırı metalaşma üzerinden, emek sömürüsü ile sermayeyi kendi toplumlarında biriktirmiş bu sayede büyük zenginlik elde etmiştir. Böylelikle Batılı devletlerle, diğer toplumlar arasında gelişmiş toplumlar ya da geri kalmış toplumlar biçiminde ikili bir yapı ortaya çıkmıştır. Bu süreç 1980'lerden sonra da tamamen bitmeyip, emeğin yalnızca bir gösterge olarak kaldığı, artı-değerin sonlandığı hiperkapitalist bir düzende şeklinde devam etmiştir (Baudrillard, 2002). Bu açıdan da modernizm ile postmodernizm arasında bir köprü kurulmaktadır.

Geç modernleşme dönemi toplumsal açıdan değerlendirildiğinde, kapitalistleşme süreci içinde olan toplumların, yalnızca toplumsal yapısı değişmemiş aynı zamanda bireylerin bilgi edinme pratikleri de değişmiştir. Toplum Aydınlanmanın getirdiği sadece merkezde olan durumdan çıkıp araçsallaşmıştır. Ve bu süreçte insan, hem öge hem yaratıcı, hem özne hem de nesne konumuna gelmiştir (Ercan, 2018: 23 ve 34). Ayrıca modernleşmenin bireylerin üzerinde zamanla zorunlu hale getirdiği eğitim ve mesleki alanda uzmanlaşmanın, disiplinin ve iş bölümünün etkisiyle merkezi bürokratik yapılanmanın da önü açılmıştır.

Dolayısıyla 20. yüzyıl nükleer silahların icadı ile birlikte dünyada yaşanan makro ve mikro ölçekteki savaşlarla, komünizm ve faşizm gibi radikal ideolojilerin hâkim olduğu totaliter rejimlerle, özellikle faşizmin yükselişi nedeniyle gerçekleşen soykırımlarla, ekonomik büyük güçlerin daha güçsüz devletleri sömürgeleştirdiği bir yapıyla, küreselleşmenin artması ve teknolojinin epey yol kat etmesi ile kentleşmenin artması, bürokratik merkezi yapılanma ve ikili toplum düzeninin ortaya çıkması durumlarıyla ilişkilendirilir (Cevizci, 2009: 1616).

2. POSTMODERNİZM

Sosyal bilimlerde her kavramı net bir şekilde tanımlamak zaten zorken bir süreci tek bir cümle ile tanımlamak daha da zordur. Nietzsche, "İçinde bütün bir sürecin anlam açısından yoğunlaştırıldığı bütün kavramlar tanımdan kaçınırlar. ... Sadece hiçbir tarihi olmayan şey tanımlanabilir" (Nietzsche'den aktaran Calinescu, 2013: 336) der. Nietzsche'ye benzer şekilde Weber de tarihsel bir kavramın tanımlanabilmesi için tarih içinde onu oluşturan parçaların bir araya getirilmesi gerektiğini (Weber'den ak-

taran Calinescu, 2013: 336) ileri sürer. Bu bağlamda, postmodernizm ve postmodernitenin tanımlanması da ancak tarih içinde onu oluşturan farklı yönlerinin ortaya koyulması ile yapılabilir. Aslında her tanımlama çabası Morgan'ın metafor kullanımı için söylediği gibi (Morgan, 2006:4,5), postmodernizmin bir yüzünü aydınlatırken diğer yüzünü karanlıkta bırakma tehlikesini de içinde barındıracaktır. Yine de böyle bir bütünleştirme çabası postmodernizmin zihinsel olarak algılanmasını kolaylaştıracaktır.

Elimizde yol gösterici bir çıkış noktası olması açısından postmodernizmi ve postmoderniteyi şu şekilde ifade edebiliriz. Postmodernizm, özellikle 1950'lerin sonlarında "kapitalist kültürde, Batı dünyasında, yirminci yüzyılın son çeyreğinde resim, edebiyat, mimari vb. güzel sanatlar alanında ve bu arada özellikle de felsefe ve sosyolojide belirgin hale gelen hareket, akım, durum veya yaklaşım"dır. Postmodernite (Postmodernlik) ise, "çağdaş ve ileri endüstri toplumlarının ulaşmış olduklarına inanılan yeni durum, çağ ya da koşullara işaret etmek amacıyla kullanılan genel terim"dir (Cevizci, 2000: 275-276).

Postmodernizm, kelime olarak ilk kez 1934 tarihinde Frederico de Onis tarafından yazılan şiir antolojisi (Antologia de la poesia espanola e hispanoamericana 1882-1932) daha sonra da Dudley Fitts tarafından 1942 Karşılaştırmalı Latin Amerika Şiiri Antolojisi, modernizme tepkiyi işaret eden bir anlam içerisinde kullanılmıştır. Edebiyatta başlayan bu hareketlenme, Arnold Toynbee'nin Tarih Çalışması (A Study of History) başlıklı kitabında postmodernizmi Batı medeniyetinde 1875'te başlayan yeni bir tarihsel döngüye işaret eden bir kavram (Hassan, 1987:1,2) olarak kullanması ile devam etmiştir. Fakat postmodernizmin bugünkü içeriğine kavuşur şekilde yaygınlaşması 1970'li yılları bulmuştur. Bu yıllardan itibaren Lyotard, Harvey, Habermas, Foucault, Jameson, Bell, Hassan, Parker gibi teorisyenler tarafından artan bir şekilde postmodernizm kavramı kullanılmıştır.

Bu teorisyenlerden Parker, modernite kavramına bir örnek olarak kullanılan post ekini iki anlama işaret edecek şekilde kullanır. Bunlardan ilki, modern ötesi anlamına gelecek bir şekilde kullanılır ki bu, kavramın tarihselliğine bir atıftır aslında: Modern zamandan sonra gelen. "Post" ön ekinin diğer kullanımı ise modern dönemin özelliklerini olumsuzlama içeriği taşır ve bu kullanım modernitede var olan tüm unsurların reddi anlamına gelir. Dolayısıyla kavramın bir önceki kullanımından farklı olarak tarihsel değil, epistemolojik bir içeriği vardır. Bu kullanım şekli aşağıdaki gibi özetlenebilir.

Bu şekilde ifade edilmek istenen, “post-modernizm”in tarihsel bir dönemi ifade etmesine karşılık “postmodernizm”in bir bilgi kuramı olarak post-yapısalcı felsefedeki gelişmeleri yansıttığıdır (Parker’dan aktaran Hassard,1999: 176).

Biz bu makale çerçevesinde böyle bir şekilsel ayırım yapmak yerine hem modern dönemden sonra gelen anlamında hem de modern savların reddi anlamında “Postmodernizm” kavramını kullanmayı tercih ediyoruz. Postmodernizm, modernizmin daha önce ele alınan temel savlarının reddi üzerinde gelişen bir durum olarak değerlendirilir. Modernizmde bireyselleşme, sekülerleşme, aklın ön plana çıkarılması ile gelişen rasyonalite, sanayileşmenin ortaya çıkardığı homojen toplum yapısı özellikleri postmodernizm ile reddedilmiştir. Bu durum, her ne kadar postmodernizm, modernizmi eleştirirken kendisi de aynı şeyi yapıyor şeklinde değerlendirilebilirse de (modernizm de kendisini gelenekselden farklı olarak konumlandırmıştır) yine postmodernizmi tanımlamak için kullanılabilir. Bu bağlamda postmodernizm özellikle 1970’li yıllardan itibaren modernizmin temel karakteristiklerini oluşturan düzen yerine “karmaşa”yı, evrensellik yerine “yerel”liği, temel arayıcılık yerine “temel karşıtlı”ğını, ilerleme yerine “kaosu” koymuştur.

Literatürde postmodernizm tanımlanırken sanat/mimari, bilim ve tarih açısından ağırlıklı olarak ele alındığı söylenebilir. “Sanat ve mimari” açısından bu alanlarda yeni bir tarzı ifade etmek için kullanılan postmodernizm kavramı, daha önce de belirtildiği üzere Frederico de Onis ve Dudley Fitts tarafından edebiyat alanında kullanılmıştır. Irwing Howe, Harry Lewin, İhab Hassan edebiyat alanında postmodernizme dikkat çeken diğer isimler olmuştur (Huyssen, 2011:233). Postmodern mimaride ise, modern mimarinin, binaların işlevselliğini ön plana çıkarmasından kaynaklı evrensel ilkelerle rasyonel şekilde inşa edilmesi yönündeki savı eleştirilerek, bireysel özgürlüğün ve bireyin estetik algısının işlevsellik yerine daha önemli sayılması söz konusudur (Şaylan, 2016: 125). Jane Jacobs 1961 yılında yayınlanan kitabı (Büyük Amerikan Kentlerinin Ölümü) ile modern mimarinin bir örnek olma kaygısına karşı çıkarak, çeşitliliğe,

estetiğe vurgu yapmıştır. Jencks ise, teknolojik gelişmelerin mekan ve zaman sınırlarını ortadan kaldırması ile postmodern mimar ve kent planlamacılarının adem-i merkeziyetçi, farklı müşteri gruplarının zevklerine uygun kişiselleştirilmiş tasarımlar yapabileceğini ileri sürer (Harvey, 1997: 93,95). Modernizmin sanat ve mimarideki konumuna bir eleştiri şeklinde gelişen postmodernizmin bu şekilde kullanımının yanı sıra, postmodernizme bilim açısından yaklaşanlar, bilim alanında akıl ile doğanın bilenebileceği ve şekillendirilebileceği ve bu yolla edinilen bilginin nesnelliği/nedenselliği yönündeki modern görüşü reddedererek yerine yorumlamayı ön plana çıkarmıştır. Kuhn ve Feyerabend, bu bakış açısının en önemli savunucuları arasında yer almaktadır. Kuhn, paradigmaların değişiminin nesnel ölçütlerden çok yeni paradigmaların karşındaki kişiler tarafından öznel gerekçelerle kabul ve ikna edilmesine bağlı olduğuna; bir nedenin her koşulda aynı sonucu doğurmayabileceğine vurgu yaparak hem modernizmin bilim anlayışındaki ilerleme, düzen ve evrensellik ilkelerine karşı çıkar hem de kaos vurgusu yapar (Kuhn, 2015). Feyerabend ise, Lyotard gibi, üst anlatılara karşı çıkar. Ona göre, “özgür toplumlar iddialı teorik şemaların değil, bu tür eylemlerin ürünü olacaktır. Bu gelişmenin soyut fikirler ya da Marksizm gibi bir felsefenin yol göstericiliğine gereksinimi yoktur” (2017:19). Feyerabend, bu bağlamda, bilimi pek çok ideolojiden biri olarak görmekte ve bilimin evrensel olarak değerlendirilecek yöntem kuralları olmadığını (2017; 47) ileri sürmektedir. Bilim açısından modernizmin akıl, evrensellik, nedensellik ilkelerine karşı durarak değerlendiren bu yazarların yanı sıra postmodernizmin tarihsel bir bakış açısıyla değerlendiren yazarlar da bulunmaktadır. Postmodernizme tarihsel bir durum olarak yaklaşan en önemli yazar, Lyotard olmuştur. Lyotard, içinde bulunulan aşamayı, postmodern bir “durum” (2014:7) olarak tanımlar ve bu durum içerisinde modernizme karşı durduğu iki temel konu vardır. Bunlardan biri, üst anlatıların geçersizliği savı (2014: 74), diğeri de bilginin öznelliği/ taraflılığı⁶dır. Bu iki sav ile Lyotard, bir yandan üst anlatıların geçersizliğini savunarak modernizmde ön planda olan “temel arayıcılığı” yerine “temel karşıtlığı”nı savunmuş; diğer yandan da bilginin ideolojilerin aracı haline geldiğine dikkat çekmiştir. Postmodernizmin konumu konusunda da Lyotard, postmodernizmin modernizmin içinde olan yeni bir hareket, “en gelişmiş toplumlarda bilginin durumu” (Lyotard, 2014:8) olduğunu ileri sürer. Postmodernizmi, modernizmden bir kopuş olarak görmeyen bir diğer yazar Giddens’tır. Giddens, postmodernizmi, modernizmin yüksek bir dönemi olarak tanımlar. Ona göre postmodernizm, modernizmin sonuçlarının evrenselleştiği, modernizmin devamı olan yeni bir dönemdir (Giddens, 2016: 11-172). Giddens ile aynı şekilde postmodernizmi moder-

6 Lyotard bilginin taraflılığını şu şekilde ifade eder: “Bilginin ne olduğuna kim karar veriyor? Hangi kararı vermenin uygun olduğunu kim biliyor? Bilişim çağında bilgi sorunu, her zamankinden çok daha büyük ölçüde bir iktidar sorunudur”(Lyotard, 2014: 22).

nizmden bir kopuş olarak görmeyen diğer yazar Harvey'dir. İki yazar arasındaki fark ise Harvey'in postmodernizmi kapitalizm ile ilişkilendirerek, postmodernizmi kapitalist birikim rejiminde bir geçiş aşaması olarak değerlendirmesidir (Harvey, 1997: 143). Postmodernizm söz konusu olunca bahsedilmeden geçilemeyecek bir yazar da Baudrillard'dır. Baudrillard, modernizmin tek gerçek ilkesinin aksine günümüzde simülasyonun⁷ (hipergerçeklik) ve simülakranın⁸ hâkim olmaya başladığını savunur. Ona göre artık simülasyon sayesinde gerçek, sınırsız bir sayıda yeniden ve yeniden üretilebilen bir şeydir (Baudrillard, 2005: 15).

Buraya kadar ele alınan yazarlar ve görüşlerinin de ortaya koyduğu gibi postmodernizmin pek çok açıdan modernizmi eleştirerek kendisini, onun karakteristik özelliklerini reddetme üzerine kurmuştur. Bu bağlamda modernizmi bilmek ve anlamak postmodernizmin önkoşulu haline gelmiştir. Bu çalışmanın da savı, postmodernizm her ne kadar kendisini reddetme üzerine kurmuş olsa da modernizmden bir kopuşun söz konusu olmadığıdır ki bir sonraki başlıkta bu konu aydınlatılmaktadır.

3. POSTMODERNİZM MODERNİZMDEN BİR KOPUŞ MUDUR?

Postmodernizm, Aydınlanma'nın akla olan inancını reddederken, bunun yerine epistemolojik açıdan rölativizmi (görecelik) ve metafizik nihilizmi benimsediği söylenebilir. İlk olarak, epistemolojik rölativist, aslında “bir gerçeği biliyorum; bilinen hiçbir gerçek yoktur” ve metafizik nihilist de “tanımamız gereken gerçeklik, tanıyacak hiçbir gerçekliğin olmadığıdır” der. Bu nedenle, hem hiçbir gerçekliğin olmadığını ifade edip aynı zamanda hiçbir gerçeğin olmadığı söyleminin de bir gerçek olduğunu iddia etmekle her iki doktrin de kendi kendini çürütmektedir. Postmodernistler kendilerini anti metafizik ve anti epistemolojik olarak adlandırmalarına rağmen ve yazıları bu temalara odaklanırken, Heidegger duyuya yer açmak için mantığa ve akla saldırır; Foucault, bilgiyi toplumsal gücün bir ifadesine indirger; Derrida, dili yapıbozuma uğratar ve onu estetik oyunun bir aracına dönüştürür ve Rorty, gerçekçi ve nesnelci geleneğin başarısızlıklarını neredeyse yalnızca metafizik ve epistemolojik terimlerle anlatır (Hocutt, 2004: 3 https://www.researchgate.net/publication/295985231_Hicks_versus_postmodernism).

Vergin'e göre de, modernizm ile postmodernizm arasında benzerlikler ve bir devamlılık söz konusudur. H. Lefebvre de, modern sürecin “toplumsal tarihin belirsizlik, beklenmezlik yani rölativist (görecilik) ve

7 Baudrillard'a göre “bir köken ya da bir gerçeklikten yoksun gerçeğin modeller aracılığıyla türetilmesine hipergerçeklik yani simülasyon” denir (Baudrillard, 2003: 14).

8 Simülakr “bir gerçeklik olarak algılanmak istenen görünüm” olarak tanımlanmıştır (Baudrillard, 2003).

rastlantısallığın” önemsendiği bir süreci (Vergin, 2008: 211) ifade ettiğini belirtmiştir. Ki postmodernistler de özellikle rölativizm akımından oldukça etkilenmişlerdir.

“Postmodernizm, söylemlerinde görülen aşırılıklara rağmen bir çağın kapanıp başka bir çağın açılması anlamında bir kopuşu ifade etmez. Burada modernizmle paradoksal bir ilişki söz konusudur. Modernizmin kendi içinde varılan sınırların sonrası, o sınırlardan itibaren geriye dönük bir kökten sorunsallaştırma girişimi ve yeniden değerlendirme çabası olarak belirtilebilir” (Gül, 2016: 92).

Jameson’a göre postmodernizm kavramı geç kapitalizmin kültürel mantığına işaret etmektedir. Başka ifadeyle Jameson, postmodernizmi modern bir durum olarak değerlendirmiş, geç kapitalizm sürecinde ortaya çıkan sermayenin daha da büyümesi ve tüm dünyayı etkisi altına alması ile postmodernizm arasında bir ilişki kurmuştur; çünkü çok uluslu şirketler postmodern süreçte görünür olmuşlardır. Ona göre, postmodern süreçte her ne kadar kültürel yapı bir değişime uğrasa da, ekonomik yapısı, modernitede olan kapitalizmin erken sürecine benzemektedir (Jameson, 1994: 18-21). Bu görüşten hareketle postmodern teori tarafından bireyler üzerinde oluşan her türlü baskı ve denetim aracı üzerinden modernizm eleştirilmiş olsa da, özellikle 1980’li yıllardan itibaren ortaya çıkan neoliberal ekonomik düzende bireylerin ya da toplumun iktidar tarafından daha çok baskılandığı, çokkültürcülük tezinin tüketim toplumuna hizmet ederek, bireyleri sömürü mekanizmasının bir aracı konumuna getirdiği söylenebilir.

M. Maffesoli’ye göre, postmodernizm kopuş gibi henüz yeni bir dönemi ifade etmemektedir. Modern çağdan henüz daha adlandıramadığımız yeni bir çağa geçiş sürecini ifade etmektedir. Ona göre modernizmin üç saç ayağından bahsedebiliriz; birincisi bireycilik, ikincisi akılcılık, üçüncüsü ise, geleceği ve ilerlemeyi olan inanç ya da iyimserliktir. Foucault’da 19. yüzyılda kurumların (aile, eğitim, siyasi partiler, çalışma hayatı vs.) sayılan bu üç temel üzerine inşa edildiğini söylemiştir. Fakat bu geçiş süreci (postmodernizm) ile birlikte artık 3 temel özellik değişmeye başlamıştır; bireyciliğin yerine toplulukçuluk, akılcılık yerine duygusal akılcılık, gelecek inancı yerine bugün anlayışı gelmiştir (Dawes, 2016: 735-737).

Yukarıda bahsi geçen farklı düşünürlerin ortak noktası da postmodernizmin aslında modernizmin devamı olduğu yönündedir. Buna ilişkin olarak, bu araştırmada da modern süreç ile postmodern süreç arasındaki ilişki farklı açılardan incelendiğinde aralarında devamlılık olduğunu gösteren bazı bağlantılar olduğu tespit edilmiştir. Bunlar bir sonraki başlıkta maddeler halinde açıklanacaktır.

3.1. Modernizm ile Postmodernizm Arasındaki Toplumsal ve Düşünsel Bağlantı

a. Fiziğe Olan Bilimsel Yaklaşım Açısından: Modernizmde ortaya çıkan ve içinde ortaya çıktığı dönemi yansıtan Newton fiziği deterministtir. Buna karşılık özellikle 1920’lerde Haisenberg, Schröndinger ve Bohr gibi isimler tarafından geliştirilip, 21. yüzyılda önemli bir konuma gelen kuantum mekaniği, Newton fiziği yaklaşımından farklı olarak determinist olmayan yani olasılıkçı bir yaklaşıma sahiptir. Bu da aralarında yöntemsel açıdan çok farklı bir mantık bulunduğunu gösterir (Yalçın, 2016: 125).

Fakat Kuantum mekanik teorisi her ne kadar günümüzde önemli bir konuma gelmiş olsa da David Griffiths’e göre klasik (Newton fiziği) teori kadar yeterli görülmemektedir (Griffiths, 1996: 1). Bundan dolayı günümüzde Newton tipi klasik fizik kuralları hala geçerliliğini sürdürmektedir. Eğer, günümüz fizik kuralları tamamen kuantum mekaniğine dayandırılırsaydı, o zaman yeni bir sürecin başladığından söz edilebilirdi. Dolayısıyla Newton fiziğine hâkim olan pozitivist, determinist ve amprrik yaklaşım ile kuantum mekaniğinde hâkim olan görecelilik ve olasılıksal yaklaşım arasındaki farkın büyük olmasına rağmen karşı çıkılan bir önceki döneme ait metodun postmodern süreçte fizik kuralları kapsamında da hala kullanılıyor olması postmodern sürecin başka bir dönemi ifade etmesinden çok, modern sürecin devamı niteliğinde olduğu söylenebilir.

b. Özerk Özne Kavramı Açısından: Öznenin özerkliği, öznenin ölümü kavramı üzerinden postmodernizmde dile getirilmiş gibi gözükmemektedir. Fakat özgürleşme söylemi aslında modernizmin de temelini oluşturmaktadır. Özellikle de bilimsel devrimlerin gerçekleştiği dönemlerde bireysel özerklik kavramı önemsenmiştir. Örnek olarak da Descartes verilebilir:

Modernizmin, rasyonalist temsilcilerinden birisi olan filozof R. Descartes’ın, “Kartezyen kuşku” adlı yöntemine göre gerçekliğin, doğrunun, kesin olanın bilgisine önce şüphe duyarak ve şüpheden hareketle matematiksel metodlar kullanarak ulaşılabilir. Dolayısıyla o, geleneksel yöntemlerin aksine felsefeyi matematikle birleştirerek; bir şeye ilişkin doğru bilginin somut kanıtlarla açıklanması gerektiğini, sadece varsayım, inanç ve kanaatlerle gerçek bilgiye ulaşamayacağını ileri sürmüştür. Descartes’in ünlü sözü “düşünüyorum o halde varım” aslında Tanrıyı özerk öznenin bir garantisi olarak nitelemektedir. Araştırmacıların bir kısmı bu sözün modern dönemlerin başlangıcı olduğunu iddia etmektedirler. Çünkü o, bahsi geçen sözü ile temelde insanın özerklik istemini radikal bir şekilde vurgulamıştır (Derrida, 1981: 24’dan aktaran Küçük, 2000: 31). Süreç içerisinde de özerk özne kavramı Amerika’da ve Fransa’da gerçekleşen devrimlerle birlikte bağımsızlık ya da özgürlük olarak oldukça görünür olmuş (Dumont, 1992) ve özgürlük artık modern zamanlar için vazgeçilmez

temel bir insani hak haline gelmiştir (Wagner, 1996: 24). Fakat özellikle yirminci yüzyıldaki gelişmeler dolayısıyla uzmanlaşma, iktidar denetimi, toplumsal ikilikler vs. açısından bireysel haklar sınırlandırılmıştır. Ancak yine de bu durum modernizmin temelinde özgürlük yaklaşımının olmadığı değil, sekteye uğradığını açıkça ortaya koymaktadır. Bu noktada özellikle yirmi birinci yüzyılda postmodernist yaklaşımın da modernizmi eleştirerek öne sürdüğü bireysel özgürlüklerin engellenmemesi, toplumun iktidarlar tarafından baskı altına alınmaması, çok kültürlülük, çok katlılığın yaygınlaşması düşüncesi aslında postmodernizmin kopuşunu değil, modernizmin eksikliklerini düzeltmeye çalışan bir sürekliliği göstermektedir.

Fakat postmodernizm tarafından, modern dönemdeki öznenin kaynağını aydınlanma felsefesinin bir sonucu olarak ortaya çıkan özne-nesne ikiliğinden aldığı ifade edilerek modernizm eleştirilmiştir. Bilhassa modernizmde ideal toplumların oluşturulması gayesi ile daha disiplinci ve belirlenmiş bir kimliğe sahip toplum yapısı inşa edilmiştir, örneğin Foucault insanların iktidarlarca denetim ve baskı altına alındığını ifade etmiştir. Postmodernizme bakıldığında ise, “kimlikte öze dönüş ve ötekinin keşfi savunulmaktadır. “Fakat postmodernizm moderniteye karşı tüm bu tepki ve eleştirilerini ortaya koyarken ortak bir söylem, yöntem ve epistemoloji oluşturmadığı için özneyi düşürülmüş olduğu kaderinden kurtaramadı, öznenin varoluş dayanaklarını yeniden sağlayamadı. Modernizmde olduğu gibi postmodernizmde de özne, kimikleştirme sürecinde aynı durumu yaşamaktan kurtulamamıştır, çünkü o da öznde parçalanmış bir kimliği temsil etmektedir. Yine modernizmde olduğu gibi postmodernizmde de öznde dolayısıyla kimlikte öz olma, çoğulculuk, farklılık, ötekinin keşfi, seçme, samimiyet, rıza göstermek ortadan kalkacağından tek tipleşme, tek kimlik, bilinçsiz tavır ve tepkilerin bir sonucu olarak da “‘kimliksel yamalama’ ve ‘kimliksel yabancılaşma’ ortaya çıkmıştır. Kısaca postmodernizm öznenin yeniden diriltilmesinin ve güncelleştirilmesinin serüveni olarak başlangıçta haklı bir başkaldırı olmasına rağmen sonradan kendi içeriğini dolduramadığı, sistemleşemediği için bölük pörçüktür; kendini açık sözlülükle de ifade edemediği için göreceli ve belirsizdir. Bunun için onun hedeflemiş olduğu özne ve kimlik anlayışı da kendisi gibi tanımsızdır. O halde postmodernizm sönük bir başkaldırıdır, adeta modernitenin bir süreci olarak onun bir gölgesi olmaktan kurtulamamıştır. Modernizmin çıkmazlarını aşamayarak kendisi gibi öznenin varoluş ilkelerini söylemleştirmeden tüketmiştir” (Aydoğdu, 2004: 138-139).

c. Çokkültürlülük Kavramı Açısından: Modernleşme sürecinde imparatorlukların yıkılıp, yerine modern ulus-devletlerin kurulmasıyla birlikte milliyetçilik akımı ortaya çıkmış; ideoloji temelli olarak bir ulusun kültürel kodları hâkim millete göre şekillenmiş, böylelikle homojen yapı

oluşturmuştur. Postmodernistler de bu konunun üzerinden modernizme eleştiri getirmişler, homojen yapıya karşı çokkültürlülüğü ya da çokkimlikliliği kapsayan heterojen bir yapıyı savunmuşlardır. Fakat piyasa anlayışla birlikte küresel bir boyut kazandırılmaya çalışılan çokkültürlülük/çokkimliklilik başka deyişle farklı tüketici özneleri ve tüketim nesnelerinin eşitleneceği gayesi çokluktan öteye de gidememiş ve başarısız olmuştur. Çünkü çoğulculuğun oluşabilmesi için tüm katılımcıların eşit olması beklenir. Ancak postmodernizmde bir tasarlanmış/simule edilmiş bir çoğulculuk anlayışı nedeniyle eşitsizlik ve baskının önüne geçilebilmiş değildir (Sardar, 1998: 38).

“Kültüralizm, insanlar arasında daha ziyade fizyolojik, biyolojik ve genetik farklılıklara dayanan, hiyerarşik ırk kategorisi yerine, kültürel farklılıklara dayanan, eşitlikçi “etnisite” kategorisini ‘bilimselleştirmiştir.’” (Artun, 2012: <https://www.e-skop.com/skopdergi/cagdas-sanat-ve-kulturalizm/910>). Zizek’e göre de, çokkültürlülük, ırkçılığın çarpıtılmış bir versiyonudur. “Mesafe koyan bir ırkçılıktır: Çokkültürcü, Öteki’nin kimliğine ‘saygı’ gösterir; ancak, ayrıcalıklı evrensel konumu sayesinde, kendi içine kapalı otantik bir cemaat olarak gördüğü öteki ile arasındaki mesafeyi korur. Çokkültürcü doğrudan ırkçı değildir; kendi kültürünün değerlerini Öteki’nin karşısına dikmez. Ama gene de, diğer tikel kültürleri takdir etme veya hor görme ayrıcalığını korur” (Zizek, 1997’den aktaran; Artun, 2012: <https://www.e-skop.com/skopdergi/cagdas-sanat-ve-kulturalizm/910>).

Offe’ye göre de, yeni toplumsal hareketlerin (ör. ekolojik, feminist hareketler) öncelediği bireysel hak ve özgürlükler, toplumsal eşitlik gibi değerlerin temeli burjuva ve poretaryanın ilerlemeciliğine dayanmaktadır. Dolayısıyla o, yeni toplumsal hareketlerin antimodernist olmadığını belirtmiştir. Bu hareketler daha çok modernizme ait kültürel yapının kendi içindeki paradoksun bir sonucu olarak görülebilir (Offe, 1985: 272-274). Bu açıdan da bakıldığında, özellikle modernleşme ile bir süreklilik olduğu görülmektedir.

d. Kurumsal Yapı Açısından: Modern zamanlar ile birlikte siyasal yapılanmayı oluşturan “anayasa, kanun, parlamento, seçim sistemleri, demokratik toplum vb. gibi kurumlar ve sistemler”in varlığı günümüzde de hala devam etmektedir. Fakat postmodern süreçte bu kurum ve sistemler radikal bir şekilde ortadan kaldırılmamış, sadece işleyiş biçimleri konusunda belli değişimler gerçekleşmiştir (Kökerer, 2020: 5). Bu açıdan da kurumsal ve sistemsel açıdan postmodern sürecin, modernizmin devamı niteliğinde olduğu görülmektedir.

e. İdeoloji Açısından: Özellikle radikal Postmodernistler, modernizmde belirgin olarak görülen ideolojilere karşın kendilerini genellikle

bir ideolojik yaklaşımla çerçevelemekten kaçınmışlar, söylemlerinde ideoloji kavramı ile ters düşmüşlerdir.

Eagleton'a göre postmodernistler, Postmodernizmin meşru bir zemine oturtmak için ekonomik ve kapitalist toplumun hakikatlerini gizleyerek kültüralizmi aracı konuma getirmeleri yönüyle Postmodernizm hem bir dogma hem de bir ideoloji (İnce, 2010: 23; Eagleton, 2011: 66) olarak kabul edilebilir. Bu açıdan bakıldığında, Postmodernizmde aslında modernizme ait öğeleri tamamen reddetmek yoktur. Daha çok modern sürece ilişkin bazı düşünceleri yapıbozumuna uğratmak vardır.

Postmodernistlerin pek çoğu (üstelik eskiden Marksist olanlar da vardır) modernleşme sürecinde hâkim ideolojilerden biri olan Marksizm ideolojisini reddetmek yerine, önüne getirdikleri post eki ile onu yapıbozumuna uğratarak farklı şekilde yorumlarlar. Bu anlamda postmodernizm ideolojik bir nitelik taşır, bu durumda postmodernizmin, modernizmden kesin bir kopuş olarak nitelendirilemeyeceği açıktır.

f. Ekonomik Yapı Açısından: Touraine'e göre, modernleşme sürecindeki endüstriyel kapitalizm, postmodern dönemde yerini post endüstriyel yapıya bırakmıştır. (Touraine, 1995: 274-282). F. Jameson'ın "geç kapitalizm" olarak adlandırdığı Postmodernizm aslında kapitalizmin üçüncü aşamasıdır. Postmodern sürecin, ağırlıklı olarak modern süreçten kültürel anlamda farklılaşması söz konusudur fakat postmodern süreçteki ekonomik yapı, kapitalizmin erken dönemine benzemektedir (Jameson, 2011: 23-25 ve 31). Çünkü bu süreçte enformasyon teknolojisi, sömürgelerin bağımsızlaşması durumu söz konusudur. Dünyanın hala pek çok yerinde baskı ve himaye ilişkileri devam etmektedir.

Tabii ki bu ilişkiler modernizm süreciyle tamamen aynı şekilde olmasa da (burada finans sermayenin tahakkümü altındadır) ekonomik yapı modernizmle olan devamlılığı göstermektedir.

g. Aydınlanma Mantığı Açısından: Modern süreçler kapsamına dâhil olan 18. yüzyıl Aydınlanması daha önce de üzerinde durulduğu üzere modernleşmenin temelini oluşturan bir safhadır. Bu safha bazı postmodern dönem teorisyenleri tarafından onay görmez ve eleştirilirken (Rosenau, 2004: 35), Foucault⁹ ve Derrida gibi isimler (Hollinger, 2005: 29-31; Best ve Kellner, 2016: 56) Aydınlanma'nın tarihselciliğine, rölativizmine, ideolojisine ya da sosyolojisine eğilim göstererek ve hatta nihilistik bir anlayış benimsemişlerdir (Proctor, 1991). Bu süreç içerisinde bilhassa Kant'ın saf aklın eleştirisi üzerinden ortaya koyduğu fikirler postmodernistleri etkileyen diğer düşünce akımlarının kapısını aralamıştır. Dolayısıyla da mo-

9 Foucault, her ne kadar kendisini bir postmodernist olarak tanımlamamış olsa da, aydınlanma mantığına ve modernizme getirdiği eleştiriler nedeniyle postmodern teoriye yön tayin ettiği kabul edilmektedir (Bkz. Best ve Kellner, 2016: 61).

dernizm ve postmodernizm arasında bir bağlantı söz konusu olmaktadır.

h. Felsefi Köken Açısından: Kendi içerisinde 19. yüzyıl ve 20. yüzyıl olarak iki farklı döneme ayırabileceğimiz modern dönem felsefesinde bazı düşünürlerin görüşleri ve buna bağlı fikir akımları postmodern sürecin yaklaşımlarıyla ilişkilidir. 19. Yüzyıl süreci içerisinde, edebi ve sanatsal alanlarda her ne kadar modernizm yaklaşımı devam etse de önce Alman romantizmi ile başlayıp, ardından felsefede varoluşçuluk akımını, siyasette de anarşizmi benimseyen yeni bir Karşı-Aydınlanmacı yapı ortaya çıkmıştır (Hollinger, 2005: 11). İşte özellikle M. Foucault, J. Derrida ve J. F. Lyotard'a gibi postmodern dönem düşünürleri aslında temellerini bu yapıdan almışlardır. Çünkü Foucault ve Derrida gibi postmodernistler, varoluşçuluk, nihilizm gibi akımlardan, Heidegger, Nietzsche ve Hegel gibi düşünürlerden oldukça etkilenmişlerdir. Hepsi genel geçer bir hakikatin olmadığını ve mantıksal pozitivizmin reddini savunmuşlardır (Hicks, 2011: 42). Özellikle modernleşmede ortaya çıkan Nihilist temalar pek çok postmodernistte görülür; ör. Baudrillard'a göre, postmodern süreçte görülen nihilist yaklaşım, önceki dönemden farklı olarak, kendi döneminde gerilemeye bile başlayan yapay bir hal almıştır (Baudrillard, 2003). Bu açıdan da modernizmin, postmodernizmden kopmadığı aksine aralarında bir bağlantı olduğu söylenebilir.

TARTIŞMA

Çalışmanın giriş kısmında da belirtildiği gibi tarihsel süreçte gerçekleşen olayların arasında bir nedensellik bağı her dönemin kendi içinde bulunduğu konjonktürüne göre kurulmakta ve bir önceki döneme ait değer ve teoremler geçerliliğini bir sonraki süreçte de sürdürebilmektedir. Dolayısıyla postmodernizm ve modernizm arasında çeşitli açılardan bir nedensellik bağı olduğuna bilhassa metnin üçüncü bölümünde yer verilmiştir.

Postmodern teorisyenler görüşlerinde gereğinden fazla kültürel boyuta odaklanmışlar, öyle ki toplumsal, ekonomik ve politik analizlere çok az değinmişlerdir. Postmodernistler bu iki dönemin birbirinden ayrışmasının hangi toplumsal ve düşünsel temeller üzerinden olduğunu, bu geçişin hangi parametrelerden kaynaklandığını ortaya koymamışlardır; kapsamlı bir teori ileri sürmemişlerdir. Dolayısıyla aslında homojen bir doğrusal zaman içinde yer alan bir önceki döneme ilişkin kuramlar veya teoremler eleştirilecekse ya da aradaki bağ tamamen kopartılacaksa eleştiri getirenlerden, oldukça kapsamlı yani bu iki dönemi farklı perspektiflerin ele alınıp, iddia edilen ayrımın somut bir biçimde açıklığa kavuşturulması ve kendi içinde tutarlı görüşlerinin de olması beklenir. Bu durumda postmodern teorilerde oldukça indirgemeci bir tavır sergilenmiştir. Zaten bu gibi sebeplerle de postmodernizmin net bir tanımı (ör. "Postmodernizm yeni bir çağdır", "postmodernizm bir kültürel bir durumdur", "postmodernizm

bir felsefedir” ya da “postmodernizm bir sanat akımıdır” vs. gibi) yapılamamıştır.

Postmodernizm ile modernizm arasında bazı tematik farklılıkların olduğu bir gerçektir fakat aralarında tamamen bir kopuş olduğu iddiası temelsizdir. Çünkü zaten postmodernistlerin bu kanıya varırken, hem toplumsal hem de düşünsel anlamda teoriler ortaya koymadıkları için eksiklikleri söz konusu olmuştur. Bu çalışmada da bu eksikliklerden yola çıkılarak özellikle 3.1. başlık kapsamındaki bilgilerle postmodernistlerin kopuş iddiası bir nevi çürütülmüştür.

Temel fikirsel dayanağını zaten modernleşme sürecinden alan Postmodernizm Aydınlanma Çağı’nda ön plana çıkan ve modernleşme sürecinde liberalizm ve sosyalizm gibi akımların hâkim olduğu dönemlerde de savunulan hümanizm akımına göre, insanın hiçbir otoritenin baskısı altında olmadan, özgür bir biçimde yaşamayı sürdürmesi anlayışı bir bakıma modernizmle örtüşmektedir. Çünkü postmodernistler iktidara karşı çıkarak, insanın hiçbir iktidar ya da toplumsal normlarla sınırlandırılmadan, herhangi bir kategoriye dâhil edilmeden özgür bir biçimde yaşamayı gerektiğini savunurlar. Fakat yine kendileri tarafından modern dönemle olan böylesine bir ortak yönün görmezden gelindiği söylenebilir.

Postmodernistler artık ideolojilerin, toplumsal sınıfların sonunun geldiğini, güçlü devlet anlayışının krize girdiğini ileri sürmüşlerdir (Jameson, 2011: 29). Fakat Eagleton’un ifadesinde de olduğu gibi postmodernistler, aslında postmodernizme meşru bir yapı kazandırmak adına ekonomik ve kapitalist toplumun hakikatlerini gizleyerek kültüralizmi diğer bir deyişle, siyasal gelişmeleri kültür üzerinden okumayı araçsallaştırmışlardır. Bu açıdan bakıldığında da, postmodernizm hem bir dogma hem de bir ideoloji (Eagleton, 2011: 66) olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bir başka önemli durum da bilimsel metod ve teorilerin kullanımıdır. Bu açıdan bakıldığında modernitede başlayan Newton tipi fizik anlayışı, kuantum fiziğinin henüz tam anlamıyla yerleşmemiş olmasından kaynaklı olarak postmodern süreçte etkinliğini sürdürmektedir. Yine geç modernleşme sürecini kapsayan kapitalist yapılanma postmodernistler tarafından eleştirilmiştir fakat kapitalizm, postmodern süreçte yerini geç kapitalizme bırakmıştır, yani bu sürecin teknoloji ile daha yoğun bir ilişki kurarak devam ettiği görülmektedir. Postmodernizmin saldırısına uğrayan bir diğer konu merkezîyetçi ve bürokratik yapı ve buna bağlı olarak oluşan “anayasa, kanun, parlamento, seçim sistemleri, demokratik toplum vb. gibi kurumlar ve sistemler”in sürekliliğini korumaktadır.

Son olarak, aslında postmodern sürecin apayrı bir dönem olmadığı; postmodernizmin, daha çok modern dönemin teknoloji ile iç içe geçmiş yeni bir safhası olduğu anlaşılmıştır. Bu anlamda J. Habermas’a katılarak,

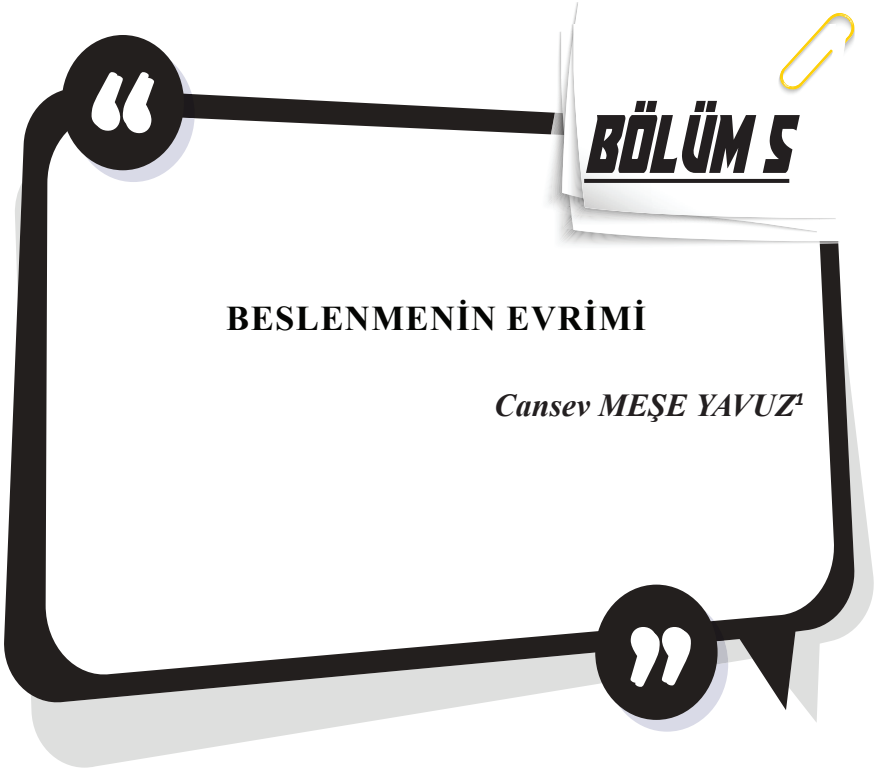
onun da ifade ettiği gibi modernizme henüz “tamamlanmamış bir proje” de diyebiliriz. Fakat bu konu başka araştırmacılar tarafından tekrar değerdendirilmek istenirse, toplumsal ve düşünsel etkileri daha da genişletilerek ele alınabilir.

KAYNAKÇA

- Anderson, P. (2016). *Postmodernitenin Kökenleri*, 6. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Artun, A. (2012, Ekim). Çağdaş Sanat ve Kültüralizm. [Online Dergi]. E-skop Dergi. Elde Edilme Tarihi: 29 Mart 2022, <https://www.e-skop.com/skop-dergi/cagdas-sanat-ve-kulturalizm/910>.
- Aydoğdu, H. (2004). “Modern Kimlikte Öznenin Ölümü”, Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi, 10, 115-147.
- Baudrillard, J. (2002). *Simgesel Değiş Tokuş ve Ölüm*, (Çev: O. Adanır), Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Baudrillard, J. (2003). *Simülakrlar ve Simülasyon*, (Çev: O. Adanır), Doğu Batı Yayınları, Ankara.
- Bauman, Z. (2003). *Modernlik ve Müphenlik*, (Çev: İ. Türkmen), 1. Baskı, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Best, S. ve Kellner, D. (2016). *Postmodern Teori Eleştirel Soruşturmalar*, (Çev: M. Küçük.), 3. Baskı, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Calinescu, M. (2013). *Modernliğin Beş Yüzü Modernizm, Avangard, Dekadans, Kitsch, Postmodernizm*, (Çev: Sabri Gürses), Küre Yayınları, İstanbul.
- Cevizci, A. (2000). *Felsefe Terimleri Sözlüğü*, Paradigma Yayıncılık, İstanbul.
- Cevizci, A. (2009). *Felsefe Tarihi: Thales'ten Baudrillard'a*, Say Yayınları, İstanbul.
- Cevizci, A. (2016). *Aydınlanma Felsefesi*, Say Yayınları, İstanbul.
- Coşkun, İ. (1997). *Modern Devletin Doğuşu*, Der Yayınları, İstanbul.
- Dawes, S. (2016). “Introduction to Michel Maffesoli's ‘from Society to Tribal Communities’”, *The Sociological Review*, 64/4, 734-738.
- Dirlik, A. (2000). “Is There History after Eurocentrism? *Globalism, Postcolonialism, and the Disavowal of History*”, *History After the Three Worlds-Post Eurocentric Historiographies*, (Eds: A. Dirlik, V. Bahl, P. Gran), Rowman & Little field Publishers, Lanham.
- Dumont, L. (1992). *Essays on Individualism: Modern Ideology in Anthropological Perspective*, University of Chicago Press, USA.
- Eagleton, T. (2011). *Postmodernizmin Yanılsamaları*, (Çev: M. Küçük), 2. Baskı, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Ercan, F. (2018). *Modernizm, Kapitalizm ve Azgelişmişlik*, 7. Baskı, Bağlam Yayıncılık, İstanbul.
- Feyerabend, P. (1999). *Özgür Bir Toplumda Bilim*, Ayrıntı yayıncılık, İstanbul.
- Feyerabend, P. (2010). *Yönteme Karşı*, Ayrıntı yayıncılık, İstanbul.

- Giddens, A. (2016). *Modernliğin Sonuçları*, (Çev: E. Kuşdil), 7. Baskı, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Griffiths, D. J. (1996). *Elektromagnetik Teori*, (Çev: Bekir Karaoğlu), ArTE Bilgi Tek Yayınları, İstanbul.
- Gül, E. C. (2016). “Postmodern Sanrı ve Yabancılaşma Gerçeği”, *Toros Üniversitesi İİBSF Sosyal Bilimler Dergisi*, 3/6, 75-107.
- Habermas, J. (1994). “Modernlik: Tamamlanmamış Bir Proje”, *Postmodernizm Jemson, Lyotard, Habermas*, (Çev: G. Naliş), (Haz: N. Zeka), 2. Baskı, Kıyı Yayınları, İstanbul.
- Harvey D. (1997). *Postmodernliğin Durumu Kültürel Değişimin Kökenleri*, Metis Yayıncılık, İstanbul.
- Harvey, D. (2010). *Postmodernliğin Durumu Kültürel Değişimin Kökenleri*, (Çev: S. Savran), 5. Baskı, Metis Yayınları, İstanbul.
- Hassan, I. (1987). “Toward a Concept of Postmodernism” (From the Postmodern Turn), <http://www.slowdays.org/files/text/hassan.pdf>
- Hassard, J. (1999). “Postmodernism, philosophy, and management, concepts, and controversies”, *IJMR*, 1/2, 1999.
- Hicks, S. (2011). *Explaining Postmodernism Skepticism and Socialism from Rousseau to Foucault*, Ockham’s Razor Publishing.
- Hocutt, M. (2004). Stephen R.C. Hicks Explaining Postmodernism: Skepticism and Socialism from Rousseau to Foucault (Tempe, AZ: Scholargy Publications. Elde Edilme Tarihi: 25.05.2022. https://www.researchgate.net/publication/295985231_Hicks_versus_postmodernism
- Hollinger, R. (2005). *Postmodernizm ve Sosyal Bilimler Tematik Bir Yaklaşım*, (Çev: A. Cevizci), Paradigma Yayıncılık, İstanbul.
- Huyssen, A. (2011). “Postmodernin Haritasını Yapmak”, *Modernite Versus Postmodernite*, (Der ve Çev: M. Küçük), Vadi Yayınları, Ankara.
- İnce, H. O. (2010). *Günümüzde Yeni Siyasal Yaklaşımlar*, Doğu-Batı Yayınları, Ankara.
- Jameson, F. (1994). *Postmodernizm ya da Geç Kapitalizmin Kültürel Mantiğı*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Jameson, F. (2011). *Postmodernizm ya da Geç Kapitalizmin Kültürel Mantiğı*, Nirengi Kitap, Ankara.
- Jeanniere, A. (2000). “Modernite Nedir”, *Modernite Versus Postmodernite*, (Der: M. Küçük), 3. Baskı, Vadi Yayınları, Ankara.
- Kaya, M. (2012). “Klasik Sosyolojik Perspektifte Modernleşme Tartışmaları”, *Birey ve Toplum Dergisi*, 2/4, 111-132.
- Kökerer, E. B. (2020). *Postmodern Evrenin Politik Felsefesi*, (Yüksek Lisans Tezi). Adnan Menderes Üniversitesi.

- Kuhn, T. S. (2008). *Bilimsel Devrimlerin Yapısı*, (Çev: N. Kuyaş), Kırmızı Yayınları, İstanbul.
- Küçük, M. (Der.). (2000). *Modernite Versus Postmodernite*, 3. Baskı, Vadi Yayınları, Ankara.
- Lyotard, J. F. (2013). *Postmodern Durum*, (Çev: İ. Birkan), Bilgesu Yayıncılık, İstanbul.
- Lyotard, J. F. (2014). *Postmodern Durum*, (Çev: İ. Birkan), Bilgesu Yayıncılık, İstanbul.
- Morgan, G. (2006). *Images of organization*, sage publications, USA.
- Offe, C. (2019). “New Social Movements: Challenging the Boundaries of Institutional Politics (1985)” in *Institutionen, Normen, Bürgertugenden*, Springer Fachmedien, Wiesbaden, 255–294.
- Özcan, K. (2012). *Postmodern Örgüt Kuramı*, Gazi Kitabevi, Ankara.
- Proctor, R. (1991). *Value-Free Science? Purity and Power in Modern Knowledge*, Harvard University Press, USA.
- Roberts, J. M. (2015). *Avrupa Tarihi*, İnkılap Kitabevi, İstanbul.
- Rosenau, P. (2004). *Post-Modernizm ve Toplum Bilimleri*, (Çev: T. Birkan), 2. Baskı, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara.
- Sardar, Z. (1998). *Postmodernism and the Other: The New Imperialism of Western Culture*, Pluto Press, Londra.
- Şaylan, G. (2016). *Postmodernizm*, İmge Yayınları, Ankara.
- Touraine, A. (1995). *Modernliğin Eleştirisi*, (Çev: H. Tufan), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Vergin, N. (2008). *Siyasetin Sosyolojisi Kavramlar, Tanımlar, Yaklaşımlar*, 6. Baskı, Doğan Yayıncılık ve Yapımcılık, İstanbul.
- Veysal, Ç. (2021), “Frankfurt Okulu”, *Siyaset Felsefesi Tarihi Platon’dan Zizek’e Cilt II.*, (Eds: A. Tunçel ve G. Kurtul), Doğu Batı Yayınları, Ankara.
- Yalçın, C. (2016). *Kuantum Tanrı’nın Nefesi mi? Aklın Sesi mi? Neyin Nesi?*, 2. Baskı, Akılçelen Kitaplar, Ankara.
- Wagner, P. (1996). *Modernliğin Sosyolojisi Özgürlük ve Cezalandırma*, (Çev: M. Küçük), Sarmal Yayınevi, İstanbul.

1 Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Antropoloji Bölümü, Van, Türkiye, cansevmese@yyu.edu.tr, ORCID ID: 0000-0002-8079-1230

Beslenme canlılarının hayatlarını sürdürmeleri için zorunludur. İnsan yaşadığı çevreye uyum sağlayarak hayatta kalmayı başarmıştır. Yaşadıkları çevreye göre de beslenme paternini değiştirmişlerdir. Zaman zaman meyveler, kökler ve tohum gibi bitkisel besinleri yiyerek devam ettirdikleri yaşamlarını, çevre koşullarının değişmesi ile birlikte diyetlerine et katarak sürdürmüşlerdir. Daha sonraları tarım devrimi ile tahıllar diyetlerine girmiş, Sanayi devrimi ile de artık günümüz diyetine doğru ilk adım atılmıştır.

İnsan ve şempanze/bonomonun son ortak atası 6-8 milyon yıl önce Miyosen dönemde görülür. 7 milyon yıl öncesine tarihlenen *Sahelanthropus Tchadensis* Çad'da, 6 milyon yıl öncesine tarihlenen *Orrorin Tugenensis* Kenya'da, 5.54-5.77 yıl öncesine tarihlenen *Ardipithecus Kadabba* ise Etiyopya'da bulunmuştur. Ancak bu bulunan fosillerin hangisinin son yaygın ata olduğu tartışma konusudur (Elton, 2008). Hominin (hominid) insan ve insansıların birlikteliğini karşılayan bir kavramdır, bipedalizm ve beyin kapasitesi ile ilişkilendirilmektedir. Bipedalizm kısaca iki ayak üzerinde dik durma ve yürüme anlamına gelmektedir. Bipedalizmin, homininler üzerinde evrimsel bir takım yararları olmuştur. Bunlardan bazıları yiyecekleri taşıyabilme, sabit bir şekilde ayakta durabilme, gelecek olan saldırıları daha rahat ve yeterli mesafeden görebilme, vücut ısınısını düzenleyebilme, yiyeceklerin uzun mesafeler boyunca taşınabilmesine olanak verme gibi faydalardır (Özer, 2007; Aiello ve Dean, 1990).

Erken hominidler diğer fosil apeler (kuyruksuz büyük maymun) gibi aynı çevre koşullarında yaşamışlardır, bu nedenle de benzer bir beslenme paternine sahiptiler ve düşük hayvansal besin tüketiyorlardı (Andrews ve Johnson, 2019). 3-2 milyon yıl önce küresel bir soğuma gerçekleşmiş bu iklim değişikliği homininlerin beslenmeleri üzerinde büyük bir etki yaratmıştır. Mevsimlerin değişmesi tabii ki meyve ile beslenen homininlerin besin kaynaklarını da etkilemiş, kuru ve soğuk havadan etkilenen besin kaynakları daha az bulunur hale gelmiştir. Bu durum da homininlere besinlerini değiştirme ihtiyacı doğurmuştur. Meyvelerden et tüketimine doğru bir değişim gerçekleşmiş ve homininlerin beslenmesi omnivor olarak değişmiştir (Andrews ve Johnson, 2019). Burada homininlerin bitkisel bir beslenmesi varken, bunu yalnızca et tüketimine yönelik olarak değiştiği şeklinde yorumlamamak gerekir. Bitkiler, hepsi olmasa da çoğu Pleyistosen homininlerinin beslenmesinde olmaya devam etmiştir. Daha sonra yaklaşık 10.000 yıl önce neolitik dönemle birlikte tarıma geçilmesi beslenme paternini oldukça değiştirmiştir.

Kabaca bahsedilen bu beslenme evrimi daha da detaylandırıldığında insan beslenmesinin 4 dönüm noktası bulunmaktadır; Miyosen-Erken Pleyistosen dönem arası, paleolitik dönem, neolitik dönem ve sanayi devrimidir.

Miyosen-Erken Pleyistosen dönem

Miyosen-Erken Pleyistosen arası dönemde diyet, lifli sebzeler, meyveler, tohumlar, yapraklar gibi diyet lifinin yüksek miktarda bulunduğu ve bitkisel protein ile bitki sterolleri içeren besinlerden oluşmaktadır (Jew, AbuMweis ve Jones, 2009).

Paleolitik dönem

Paleolitik dönem yaklaşık 2.5 milyon yıl öncesine dayanmaktadır. Paleolitik dönemde artık Homo genusu görülmektedir. Homo genusu Australopithecus genusundan ayrılmış ve yaklaşık 2.4-1.6 milyon yıl önce Homo ailesinin ilk üyesi olan Homo Habilis görülmüştür (Aydın ve Erdal, 2013). Becerikli insan anlamına gelen Homo Habilis daha uzun kollara, günümüz modern insanından daha iri dişlere sahiptir ve daha kısa boyludur. Homo Habilisin, taşın bir veya iki yüzeyinden parça çıkarılarak yapıldığı Oldowan alet kültürünü temsil ettiği düşünülse de (Leakey, Tobias ve Napier, 1964; Aydın ve Erdal, 2013), erken homininler ile alet kullanımı arasında ilişki kurulmaktadır (Susman, 1991; Toth ve Schick, 2009). Bu alet teknolojisi, topraktan bitki köklerinin çıkarılması, ağaç dallarının kesilmesi, hayvanların kesilmesi gibi farklı amaçlar için kullanılmaktaydı (Arsebük, 1995; akt. Baykara ve Dinçer 2007, s. 84; Aydın ve Erdal, 2013). Oldowan alet kültürü bilinen en eski alet teknolojisidir.

Homo Erektus ise 1.8-1.6 milyon yıl önceye tarihlenen, güçlü ense kaslarına, iri dişlere, basık kafatasına sahip bir Homo türüdür. Homo Erektus fosillerine bakıldığında farklı yerlerden ele geçen fosillerin boy uzunluklarının da farklı olduğu belirlenmiştir. Aşölyen adı verilen alet teknolojisini kullanmışlardır. Bu alet kültürü ise taşların iki yüzeyinden parça çıkarılması ya da bu çıkarılan parçaların düzeltilmesi ve kullanılmasıyla tanımlanır (Baykara ve Dinçer, 2007; Aydın ve Erdal, 2013). Homo Erectuslar aynı zamanda, ateşin kontrol altına alınması konusunda anılan Homo türüdür. Ateşin tam olarak ne zaman kullanılmaya başlandığına ilişkin birçok araştırma yapılmış, Afrika, Levant, Avrupa'da yanmış kemik ve yanmış çakmaktaşı gibi kalıntılar elde edilmiştir (Goren-Inbar, 2004). En eski ateş kullanımı 1.5 milyon yıl öncesine dayanmaktadır. Bazı araştırmacılar ise aslında ateşin daha da önce erken homininler tarafından kullanıldığını belirtmektedir (Gowlett, ve Wrangham, 2013).

Ateşin kontrol altına alınmasıyla ortaya konan pişirme hipotezine göre, ateşin Homoların hayatına girmesi insan evriminde oldukça etkilidir. Ateşin kullanılması zaman içerisinde diğer apelere oranla daha küçük bir ağız, çene, azı dişleri, mide ve bağırsaklara neden olmuştur (Wrangham ve Carmody, 2010). Diyet kalitesinin artmasından ve pişirmenin kullanılmasından dolayı meydana gelen sindirim sistemindeki bu küçülme ise aynı zamanda bu sistem için gerekli olan enerji harcamasını

azalttığından, sindirim sistemi için harcanacak enerji beyine yönlendirilmiş ve bu da beyin hacminin artmasına neden olmuştur (Aiello and Wheeler, 1995). Bu hipotezin yanı sıra kas sisteminin küçülmesinin de yine kaslar için enerji harcanmasını azalttığı, bu harcanan enerjinin beyin için kullanıldığı ve bu nedenle de beyin hacminin arttığı da düşünülmektedir (Leonard, Robertson, Snodgrass, Kuzawa, 2003). Diyet kalitesinin artması H. Habilisin beyin hacminde yaklaşık %30-40 oranında artışa neden olmuşsa da, ateşin kullanılması ile H. Erektusta beyin hacmi, H. Habilisin beyin hacminin de %40 fazlasına ulaşmıştır (Andrews ve Johnson, 2019). Ateşin kontrol altına alınması beyin hacminin artmasını sağlarken diş boyutlarının da azalmasına neden olmuştur. Yiyecekleri pişirmek, besinin daha kolay parçalanmasına neden olduğundan hem Pleyistosen hem de Holosen dönemde diş boyutlarında bir küçülme gerçekleşmiştir.

Günümüzden yaklaşık 300 bin yıl-40 bin yıl arasında yaşamış olan Neandertaller ise ilk olarak Almanya'da bulunan Neander vadisinde bulundukları için bu ismi almışlardır (Higham vd., 2014; Aydın ve Erdal, 2013; Fu vd., 2015). Neandertaller, modern insandan daha büyük beyin kapasitesine sahip, güçlü ve kaslı bir yapı, iri bir kafa, tıknaz kol ve bacaklar sergilerler. Son buzul çağında yaşamış olan Neandertaller bu soğuk iklime adapte olmuşlardır. Kısa kol ve bacaklar, daha geniş bir gövdeye sahip olmaları bu adaptasyonun bir göstergesidir (Özbek, 2013; Aydın ve Erdal, 2013).

Neandertaller yongalar, kenar ve ön kazıyıcılar gibi aletlerle ifade edilen Musteriyen alet kültürünü kullanmışlardır (Özbek, 2013; Aydın ve Erdal, 2013). Diğer taraftan Neandertallerin ölü gömme geleneklerinin de olduğuna ilişkin elde edilen veriler bulunmaktadır (Gargett, 1989). Aynı zamanda Neandertallerin bir konuşma diline sahip olduğu ifade edilmektedir (Johansson, 2013).

Paleolitik Dönemde Beslenme

İzotop analizleri, dişlerde yapılan mikro aşınma analizleri ve iskelet kalıntıları insanların beslenmeleri hakkında bilgi vermektedir (Ulijaszek, Mann ve Elton, 2012).

Daha önce de belirtildiği gibi 3-2 milyon yıl öncesinde gerçekleşen iklim değişikliği, ormanların yerini savanlık alanlara bırakmasına neden olmuştur. Ormanlarda daha kolay bulunabilecek besinler daha az bulunur hale gelmiş, bu da beslenme paternini değiştirme ihtiyacı doğurmuştur. Paleolitik dönemde yaşayan ve avcı toplayıcılık yaparak yaşamlarını sürdüren insanların beslenmelerinde büyük yer kaplayan bitkilerin yanında hayvansal protein de yer almaktadır. Bu hayvansal proteini de büyük oranda yağsız et ve deniz ürünleri oluşturmaktadır (Jew vd., 2009). Homo Habilis ve Homo Erectus, Australopithlerden daha düşük ısıırma kuvvetine sahiptir ve Habilisin daha büyük kanin dişleri bulunurken, Erectus daha

küçük bir yüz ve kanin dişlerine sahiptir. İşte bu çiğneme özelliklerinden yola çıkılarak Homo genusunun çiğnenmesi daha kolay olan, daha az ısırma kuvveti gerektiren yiyeceklerle beslendiği sonucuna ulaşılabilir (Zink ve Lieberman, 2016). Bu dönemde geliştirdikleri avlanma yetenekleri ve alet kullanımı sayesinde insanlar et tüketimlerini daha da artırmışlardır. Bununla birlikte artan protein alımı beyin hacminin artmasını sağlamıştır (Ungar, Grine ve Teaford, 2006). Özellikle Neandertallerin beslenmesinde etin yeri daha büyüktür. Yapılan stabil izotop analizi verilerine göre Neandertallerin diğer karnivorlar gibi mevcut faunadan yararlandığı ve et tükettiği belirlenmiştir (Richards vd., 2000). Fransa'dan ele geçen Neandertal iskeletinden ve dişlerinden yola çıkarak yapılan analizlerde yüksek oranda tüylü mamut, tüylü gergedan, düşük miktarda da ren geyiği tükettiği saptanmıştır (Bocherens, Drucker, Billiou, Patou-Mathis ve Vandermeersch, 2005). Neandertallerin diyetinde etin bitkiden çok daha fazla tüketildiği belirtilmektedir (Richards vd., 2000).

Vahşi hayvanların vücutlarındaki yağ oranı oldukça düşüktür. Aynı zamanda bu yağsız ette, çoklu doymamış yağ fazlayken, kan kolesterol seviyesi ise düşüktür. Diğer taraftan vahşi hayvanların etlerinden özellikle organlarından C ve D vitamininin yeterli düzeyde alınabileceği vurgulanmaktadır. Kalsiyum açısından ise organlara oranla vahşi hayvanların kas kitlesi daha az kalsiyum içerir. Kalori açısından değerlendirildiğinde ise vahşi hayvanların tüketilmesi ile elde edilen enerjinin yanında ayrıca bitki kökleri, yumrular gibi besinlerden de enerji alınabilir. Neandertallerin diyetinde et daha fazla olmak suretiyle bitkilerin de tüketildiği ifade edilmektedir (Naughton, O'Dea, ve Sinclair, 1986; Mann, 2000; Fediuki, Hidiroglou, Made're ve Kuhnlein, 2002; Hardy, 2010).

Diyet çeşitliliği

Paleolitik avcı toplayıcılar için besin kaynakları, kara memelileri, balıklar, kabuklu deniz hayvanları, kuşlar ve bitkiler şeklinde gruplanabilir. Bu ayrı gruplara ayrılan besinler aslında farklı besin öğelerinin vücuda alınmasını sağlar. Örnek olarak balık ve kabuklular diğerlerine göre daha fazla E ve D vitamini içerirken, kuşlarda yağ oranı daha fazladır. Diğer yandan hayvansal gıdaların yetersiz bulunduğu durumlarda bitkiler besin öğeleri açısından katkı sağlamaktadır (Hockett ve Haws, 2003).

Besin öğeleri yönünden düşünüldüğünde, avcı toplayıcılarda toplam yağ alımı tahmininin %20-35 oranında olduğu yapılan analizlerle ortaya konulmuştur. Avcı toplayıcıların kolesterol ve proteini yüksek oranda tükettikleri, karbonhidrat tüketiminin ise %35-65 arasında olduğu tahmin edilmektedir. Günümüz Batı beslenmesi ile karşılaştırıldığında lif alımı avcı toplayıcılarda daha yüksekken, sodyum alımı daha düşüktür. Avcı toplayıcılarda tek bir beslenme tarzının olmadığını, beslenmenin ekolojik

şartlara ve besinlere ulaşımına bağlı olarak değiştiğini de belirtmek gerekir (Konner ve Eaton, 2010; Crittenden ve Schnorr, 2017). Farklı iklimlerde yaşayan avcı toplayıcıların yaşadıkları ekolojide tükettikleri farklı besinler olacaktır. Yaşadıkları bu çevrede ulaşabildikleri besinler ise beslenmelerini oluşturacaktır.

Neolitik dönem

Günümüzden yaklaşık 200 bin yıl önce görülmeye başlayan modern insanların da yaşadığı Holosen dönemin başlarına denk gelen Neolitik, yaklaşık 10.000-7000 yıl önceye dayanan, insanların yerleşik hayata geçtiği, bitki ve hayvanları evcilleştirmeye başladığı ve tarım yaptığı bir dönemdir. Bu dönemde avcı toplayıcılıktan besin üretimine geçilmiştir.

Son buzul çağından sonra küresel bir ısınma gerçekleşmiş, bu uygun iklim de insanların belirli alanlarda yerleşik hayata başlamalarını sağlamıştır. Bu yerleşik hayat ise yabani bitki ve hayvan türlerinin evcilleştirilmesiyle sonuçlanmıştır (Aydın ve Erdal, 2013; Dufour ve Piperata, 2018). Tarımı yapılan bitki türleri bulunan bölgeye göre değişiklik göstermektedir. Örneğin Afrika'da 10 bin yıl önce tatlı patates, Ortadoğu'da 9.8 bin yıl önce arpa evcilleştirilmiştir (Tablo 1)(Mannion, 1999; Aydın ve Erdal, 2013). Hayvanlara bakıldığında ise evcilleştirilmiş ilk hayvan olarak köpek görülmektedir. Daha sonra besin kaynağı olarak koyun, keçi, domuz gibi hayvanların evcilleştirildiği belirtilmektedir. Bitki ve hayvanların evcilleştirilmesi, yerleşik köy hayatı, göçebe ve yarı-göçebe hayat benimsenmiştir (Aydın ve Erdal, 2013; Larson ve Fuller, 2014).

Tablo 1. Farklı bölgelerde bazı bitkilerin yaklaşık evcilleştirilme zamanları

Yakın Doğu	Yaklaşık tarih (bin yıl önce)
Arpa (<i>Hordeum vulgare</i>)	9.8
Mercimek (<i>Lens esculenta</i>)	9.5
Yulaf (<i>Avena sativa</i>)	9.0
Zeytin (<i>Olea europea</i>)	7.0
Amerika	Tarih (bin yıl önce)
Kabak türleri (<i>Cucurbita</i> spp)	10.0?
Biber (<i>Capsicum annuum</i>)	8.5
Pamuk (<i>Gossypium</i> spp.)	5.5
Patates (<i>Solanum tuberosum</i>)	5.0
Mısır (<i>Zea mays</i>)	4.7
Uzak Doğu	Tarih (bin yıl önce)
Pirinç (<i>Oryza sativa</i>)	<10.0*
Soya fasülyesi (<i>Glycine max</i>)	3.0
Afrika	Tarih (bin yıl önce)
Tatlı patates (<i>Dioscorea cayenensis</i>)	10.0
Sorgum (<i>Sorghum bicolor</i>)	8.0
Börülce (<i>Vigna linguiculata</i>)	3.4
Güneydoğu Asya ve Pasifik adaları	Tarih (bin yıl önce)
Gölevaz (<i>Colocasia esculenta</i>)	9.0
Mango (<i>Cocos nucifera</i>)	5.0
Hindistan cevizi (<i>Mangifera indica</i>)	9.2

*Kesin değil.

Neolitik yalnızca tarım ve evcilleştirmenin değil aynı zamanda insanların sosyal yaşamlarında ve kültürel anlamda değişimlerin gözleendiği bir dönemdir. Yerleşik olarak yaşamaya başlayan insanların topluluklar halinde yaşamaya başladıkları da görülmektedir. Bir süre sonra da nüfus hızlı bir şekilde yükselmiştir. Doğurganlık oranı artmış ancak bunun yanında sağlık sorunları da artış göstermiştir. Tarıma geçiş ile daha sonraları başlayacak olan sanayileşme arasında bağlantı da kurulmaktadır (Dufour ve Piperata, 2018; Ulijaszek vd., 2012; Aydın ve Erdal, 2013).

Yiyeceğin aranıp bulunduğu avcı toplayıcı dönemden neden tarıma geçildiği ile ilgili farklı hipotezler bulunmaktadır. Bu hipotezlerden ilki, Geç Pleyistosen dönemin yeni besin kaynaklarının oluşumunu sağladığı ve bunun da evcilleştirmeye yol açtığı şeklindedir. Tarıma geçiş ile ilgili diğer bir düşünce ise çevre koşullarının tarıma geçişi tetiklediği yönündedir. Bu görüş gibi tartışma konusu olan diğer bir düşünce ise yemeğin bir sosyal prestij olarak görülmesi ve bu nedenle de bu prestijin artırılması amacıyla tarıma geçilmesidir (Weisdorf, 2005). Bu konuda daha birçok görüş olsa da, neden tarıma geçildiğinin anlaşılabilmesi daha geniş bir bakış açısıyla yaklaşmayı gerektirir. Avcı toplayıcılıktan tarıma geçilmesini anlamak için fauna ve flora ile insan arasındaki karşılıklı ilişkiyi, iklim değişiklikleri, suya ulaşım gibi faktörleri birlikte değerlendirmek daha doğru olacaktır (Smith, 1998; akt. Larsen, 2006 s. 12).

Neolitik dönemde beslenme

Neolitik dönemle birlikte besin kaynağı olarak kullanılan evcil hayvanlar, daha önceleri avlanarak tüketilen vahşi hayvanların yerini almıştır (Richards, 2002). Nişastalı besinler, tahıl ve baklagiller bu dönem insanları tarafından tüketilmeye başlanmıştır. Diğer yandan, lifli gıdalar, bitkisel proteinler de tüketilmiştir (Jew vd., 2009). Uzak Doğu'da pirinç, mısır gibi bitkilerin evcilleştirilmesi ile diyetteki karbonhidrat miktarı artış göstermiştir. Diğer yandan tarıma geçiş ile birlikte insanların besin çeşitliliği azalmıştır (Eaton ve Eaton, 1999; akt. Ulijaszek vd., 2012 s. 102.).

Diyette meydana gelen değişim, insan morfolojisinde daha hızlı değişimlere yol açmıştır. Fazla karbonhidrat tüketiminin bir getirisi olarak diş çürüklerinin görülme oranı artmıştır (Aydın ve Erdal, 2013). Neolitik dönem dişleri daha fazla aşınma ve çukurlaşma göstermektedir (Richards, 2002). Daha önce belirtildiği gibi diş ve çene boyutlarında küçülmenin gerçekleşmesi Neolitik dönemle birlikte hızlanmıştır. Diş boyutunda meydana gelen mikroevrimin nedenleri konusunda araştırmacıların farklı görüşleri vardır. Brace (1963), diş boyutundaki azalmanın seçim baskısıyla meydana gelen rastgele mutasyonların birikmesiyle oluştuğundan bahseder. Dişler işlevsel olarak kullanılmaya devam ettiği sürece seçim baskısı dişlerin kitlesinin aynı kalmasına yardım eder. Ancak bir takım kültürel

etkilerle (toprak fırın ya da çömlek kullanımı gibi) dişler üzerindeki seçilim baskısı hafiflerse (seçilim rahatlaması), resesif genler gen havuzunda birikmeye başlar ve bu durumda dişlerin küçülmesine ihtiyaç duyulur, ki bu yapısal küçülme muhtemel mutasyon etkisi olarak tanımlanır (Brace ve Mahler, 1971; Scott ve Turner, 1988; Brace, 1963; Brace, 1964). Dişler ve aynı zamanda vücudun diğer sistemleri üzerindeki muhtemel mutasyon etkisinin nihai sonucu küçülme olarak kendini gösterir (Brace, 1963). Diğer taraftan, Calcagno ve Gibson (1988), diş ve çene boyutlarında görülen küçülmenin doğal seçilimin bir ürünü olduğunu savunmuştur. Machiarelli ve Bondioli 1986 yılında yayınladıkları makalede diş ve çenede meydana gelen narinleşmeye farklı bir açıdan yaklaşmışlardır. Temel olarak doğal seçilimle ilişkili bu teoriye göre, dişlerde görülen küçülmenin asıl nedeni, avcı toplayıcılığa göre daha sedanter olan yerleşik yaşam tarzına geçiş ile birlikte popülasyon yoğunluğunun artmasıdır. Popülasyon yoğunluğunun artması da hem hastalıkların artmasına, hem de besin yetersizliğine neden olmuş olabilir, böylelikle de seçilim vücut boyutlarının küçülmesini sağlamıştır. İşte dişlerde meydana gelen bu küçülme de vücut küçülmesinin bir yan ürünü olarak meydana gelmiştir (Pinhasi, Eshed ve Shaw, 2008; Machiarelli ve Bondioli, 1986). Diğer taraftan diş boyutlarında görülen bu narinleşmenin genetik faktörlerden kaynaklı olduğu da düşünülmektedir (Dempsey ve Townsend, 2001).

Tarımla birlikte yalnızca dişlerin değil, aynı zamanda yüz ve çenenin de narinleştiği bilinmektedir. Tarıma geçiş kafanın ve yüz boyutunun küçülmesine neden olmuştur ve bu küçülme diş ve çene boyutlarının küçülmesiyle ilişkilidir (Larsen, 2006). Neolitik dönemde dik bir yapıya sahip olan ramus, zamanla daha eğimli bir hal almıştır. Yumuşak besinlerin tüketilmesi çene kaslarının üzerine binen yükü de azaltmış bu nedenle kasların bulunduğu kemik de zaman içerisinde küçülmüş ve narinleşmiştir. Dilin yerleştiği ağız boşluğu boyutunun zamanla küçülerek narinleşmesi ile birlikte üzerinde konuşmanın etkisi olduğu düşünülen dilde de küçülme görülmüştür (Alpagut, 1978; Hiiemae, 1984).

Öte yandan, nüfusun artması ve daha az hareketli yaşam tarzının benimsenmesi, bulaşıcı hastalıkların yayılmasını tetikleyen koşulların oluşmasını sağlayarak genel sağlık durumunun düşüş göstermesine neden olmuştur (Larsen, 2006). Larsen (1984) Georgia'daki 344 bireyden oluşan tarım toplumu ve 272 bireyden oluşan tarım öncesi toplumlardaki iskeletleri karşılaştırmış, paleopatoloji, periost reaksiyonu, diş çürükleri, dejeneratif eklem hastalığı ve iskelet boyutunu değerlendirmiştir. Araştırmasında tarım toplumlarında sağlık durumunun ve iskelet boyutunun düşüş gösterdiğini belirtmiştir. Bu düşüşe neden olan faktörler ise fiziksel ve beslenme stresidir. Larsen, fiziksel stresin kemik gelişimini etkilediğinden bahseder. Tarımın benimsenmesi diyetteki karbonhidrat miktarının

artmasına, bunun tersine hayvansal protein miktarının azalmasına neden olduğundan iskelet üzerinde bir stres yaratmıştır ve bu da iskelet boyutunun azalması şeklinde sonuçlanmıştır. Bunun yanı sıra dış çürüklerinin tarımla birlikte artış gösterdiğini ifade etmiştir.

Diyet çeşitliliği

Avcı toplayıcılarla karşılaştırıldığında erken tarım toplumlarının daha az et tükettikleri bilinmektedir. Bu toplumların geçim kaynağı daha çok arpa, buğday, pirinç, mısır gibi tahıllardır ve tarıma geçiş ile birlikte bu insanların diyet çeşitliliğinde düşüş meydana gelmiştir (Latham, 2013).

Buğday ve arpa gibi tahıllar barındırdıkları fitatlar nedeniyle vücutta demir emilimini engellemekte ve hatta demir eksikliği anemisi gelişimine neden olmaktadır (Papathanasiou, 2005). Darı ve buğday az miktarda demir içerirken, demir emilimi mısırdaki düşüktür (Larsen, 2006). Tahıllar, B vitaminleri özellikle de B₁, B₂, B₃ vitaminleri açısından zengin besinlerdir. Öte yandan E vitamini de içerirler. Makro besin öğeleri içerikleri değerlendirildiğinde ise tahıllar yüksek oranda karbonhidrat, %6-15 oranında protein barındırırlar ve genel olarak yağ içerikleri düşüktür (McKevith, 2004).

Sanayi devrimi

İlk olarak 18. yüzyılda İngiltere’de ortaya çıkan daha sonraları diğer bölgelere de yayılan sanayi devrimi, üretim için makinelerin kullanılmaya başlandığı ve dolayısıyla insan ve hayvan gücüne daha az ihtiyaç duyulduğu bir devrimi ifade etmektedir. Sanayi devrimi ile üretim ve hammadde artmıştır (Yediyıldız, 1994; akt. Küçükkalay, 1997 s.52).

Sanayi devrimi ve beslenme

Sanayi devrimi kent kavramına yeni bir soluk getirmiş, kent sayısı ve nüfusu tüm dünyada artmaya başlamıştır. Kentleşme, gıda pazarlarının ticari hale gelmesine ve gıda fiyatlarının artmasına neden olduğundan nüfusun besin kaynaklarına erişimi engellenmiştir. Bu da nüfusu yiyeceklere ulaşma konusunda bağımlı hale getirmiştir (Szabo, 2016; Komlos, 1990). Bu devrim ile konserve gıdalar yaşamımıza girmiş, rafine edilmiş tahıllar ve hidrojene bitkisel yağlar beslenmemizde yerini almıştır (Jew vd., 2009). Kişi başı gıda tüketimi artmış ve beslenme durumu iyileşmiştir (Komlos, 1990). Kentleşmenin ve küreselleşmenin insanların diyetlerindeki değişimi nasıl yarattığını, Birleşmiş Milletler Gıda ve Tarım Örgütü (FAO-Food and Agriculture Organization of the United Nations) Diyet yaklaşması ve diyet adaptasyonu faktörlerine yönelim ile açıklar.

Diyet yaklaşması: Bu kavram ülkelerin beslenme tarzlarının giderek birbirine benzemesini ifade eder. Daha fazla buğday, pirinç gibi temel ta-

hılların beslenmede olması, et, süt ürünleri, şeker ve tuz tüketiminin artması diyet yaklaşmasının bir göstergesidir.

Diyet adaptasyonu: Kentleşmenin etkisiyle insanların evlerinde daha az yemek yemesi daha fazla işlenmiş gıda tüketmesi şeklinde açıklanır. Bu iki eğilim, aslında toplumların beslenme sistemlerinin değişmesine neden olmuştur. Diyet değişimi ile birlikte gelişmekte olan ülkelerde 1964-1966 ve 1977-1999 yılları arasında kişi başı günlük alınan enerji miktarının arttığı belirtilmekte, bu değişimin 2030 yılına gelindiğinde çok daha fazla olacağı tahmin edilmektedir (FAO, 2004). Sanayi devrimi ile yüksek glisemik indekse sahip karbonhidratlı yiyecek ve doymuş yağ içerikli besin tüketimi artmış, bunun tersine meyve ve sebze tüketimi ise düşüş göstermiştir (Jew vd., 2009). Bu devrim ile diyetle meydana gelen değişimler aslında günümüz beslenmesine doğru gerçekleşen değişimin de başlangıcı sayılabilir.

Günümüzde hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkelerde epidemik bir hal alan obezitenin nedenleri arasında diyet değişimleri de yer almaktadır. Diyetin değişmesinde etkili olan faktörlerden biri de sanayi devrimidir. Sanayi devrimi ile diyetle daha fazla şeker ve yağ girmiş, insan gücünün yerini makinelerin alması daha hareketsiz bir yaşamı da beraberinde getirmiştir (Malomo ve Ntlholang, 2018) ve bu faktörler de obezitenin ortaya çıkmasını tetiklemiştir.

Modern çağ

Günümüzde batı tarzı (Western) beslenme denilen beslenme tarzı yüksek oranda doymuş yağ asitleri, yüksek trans yağ ve işlenmiş gıdaları içermektedir. Bunun aksine daha az miktarda tekli ve çoklu doymamış yağ ve diyet lifi ile karakterize bir beslenme tarzıdır. Ayrıca bu diyet mikro besin öğeleri açısından da zengin değildir (Cordain vd., 2005). Atalarımızın beslenmesi ve günümüzde sahip olduğumuz beslenmenin birbirinden farkları bulunmaktadır;

Tahıllar

Yabani tahıllar, daha küçük taneli ve pişirilmediğinde sindirilmesi çok daha zor olan besinlerdir. Bu tahıl tanelerinin ne zaman diyetle girdiği kullanılan taş işleme aletleri ile bilinmektedir ve havan ya da kâse gibi bu taş işleme aletleri ilk kez üst paleolitikte görülmektedir. Holosen dönemde (günümüzden 10.000 yıl önce) bazı gruplar hariç, avcı toplayıcılar tahılı ana gıda maddesi olarak nadiren tüketmekteydiler. Bu durumda tahılların 15 bin yıl öncesine kadar diyetimizde olmadığı görülmektedir. (Cordain vd., 2005; Eaton, 1992). Ancak günümüz diyetinde oldukça fazla tüketilirler. Öyle ki ülkemizde günlük alınan enerjinin büyük çoğunluğu tahıllardan elde edilmektedir. Orta doğu'da buğday, Uzak doğu'da pirinç, Güney

ve Orta Amerika'da ise daha çok mısır tüketilmektedir (Baysal, 2013).

Tahıllar büyük oranda karbonhidrat içerirler. İçlerinde mineral, protein ve vitaminleri de barındırırlar. Az miktarda da yağ bulundurulur. Aynı zamanda tahıllar diyet lifi bakımından da zengindir. Diyetle düzenli olarak tahılların, özellikle de tam tahılların tüketilmesi bazı kronik hastalıkların önlenmesi için yararlı olabilmektedir. Diyabet, koroner kalp hastalığı gibi kronik hastalıkların önlenmesine katkı sağlayabilir (McKevith, 2004). Bütün bu olumlu sağlık sonuçlarına rağmen, Neolitik dönem ile birlikte tahılların diyetimize girmesi dış çürüklerini artırmış ve diyet çeşitliliğini azaltmıştır. Bu nedenle tahıllar diyetle yeterli ve dengeli tüketilmelidir.

Rafine şeker

Kristal sakkaroz üretiminin ilk kez M.S. 500 yıllarında Kuzey Hindistan'da yapıldığı ifade edilmektedir (Galloway, 2000; akt. Cordain vd., 2005 s.343). Sakkaroz benzer şekilde fruktoz da sanayileşmeden önce sıklıkla kullanılmazdı. Bu tarihten önce şeker yalnızca bal gibi bazı gıdalar ile homininler tarafından tüketiliyordu (Cordain vd., 2005). Ancak günümüzde şeker tüm toplumlar tarafından yaygın şekilde tüketilen bir gıdadır. Sakkaroz diğer bir adıyla sükroz ya da çay şekeri daha çok şeker kamışı ya da şeker pancarından elde edilen ucuz bir enerji kaynağıdır. Fazla şeker tüketimi kilo alımına neden olarak obezite ve ilişkili hastalıkların ortaya çıkmaya riskini artırmaktadır. 2015 verilerine göre dünyada şekerin en fazla tüketildiği ülke Hindistan'dır. Ülkemizde ise yıllık kişi başı tüketim 23.9 kg olarak saptanmıştır (Satouf ve Köten, 2020).

Özellikle son zamanlarda diyetimize yüksek fruktozlu mısır şurubu girmiştir. Bu sükroza alternatif olan sıvı bir tatlandırıcıdır. Amerika'da 1980 yıllarında kişi başına toplam yüksek fruktozlu mısır şurubu tüketimi 8.6 kg iken, 2000 yılına gelindiğinde 28.9'a yükselmiştir (Cordain vd., 2005). Bu artış üzerinde daha tatlı olması, hızlı karılabilmesi, düşük maliyetli olması gibi faktörler etkilidir. Ancak yüksek fruktozun birçok kronik hastalık ile ilişkisi bulunmaktadır. Yüksek fruktoz tüketimi bazı kanser türlerinin oluşumuna neden olmaktadır ve obezite, hipertansiyon, metabolik sendrom gibi hastalıkların ortaya çıkmasında etkili olabileceği belirtilmektedir (İşgüzar ve Akbulut, 2016). Sağlığın korunması açısından şeker tüketiminin sınırlandırılması gerekmekte ve aşağıdaki öneriler dikkate alınmalıdır;

- Ürünlerin etiketleri okunarak şeker içeriği düşük olanlar tercih edilmeli,
- Şekerden alınan enerji, günlük alınan toplam enerjinin % 10'unu aşmamalı,

- Gece yatmadan önce şekerli yiyecekler tüketilmemeli,
- İlave şeker içeriği yüksek olan gıdalar fazla tüketilmemelidir (Türkiye Beslenme Rehberi (Tüber), 2016).

Tuz

Sofra tuzunun yaklaşık %40'ı sodyumdan oluşmaktadır. Tuz, yiyeceklerin daha lezzetli olmasını sağlamaktadır, diğer yandan besinlerin daha uzun süre saklanması için de kullanılmaktadır (Öztürk ve Garibağaoğlu, 2018). En erken kayıtlara göre, Çinin Shanxi kentinde göl yüzeyinden tuz çıkarılmasının M.Ö. 6000 yılına dayandığı ifade edilmektedir (Kurlansky, 2002; akt. Ha, 2014 s. 8; Cordain vd., 2005).

Neolitik dönemden önce tuz yataklarından tuzun çıkarıldığına dair bir kanıt bulunmamaktadır. Ancak kıyı bölgelerinde yaşayan paleolitik avcı toplayıcılar deniz tuzunu kullanmış olabilirler. Tarım öncesi diyenin daha çok etten oluştuğu göz önüne alındığında atalarımızın günlük 1 gramdan daha az tuz tükettiği söylenebilir. Günümüzde ise atalarımıza oranla çok daha fazla tuz tüketmekteyiz. Günlük tuz tüketimi 19 yy'da oldukça fazla artış göstermiştir. Buzdolaplarının kullanılmaya başlanmasıyla tuzun yiyecekleri daha uzun süre saklamak için kullanılması son bulmuş bu nedenle de tuz tüketimi azalmış olsa da, 19. yüzyılda tuzlu işlenmiş gıdalar tuz tüketiminin yine artmasına neden olmuştur (Ha, 2014). Yapılan araştırmalarda günlük tüketilmesi gereken tuz miktarı yaş ve cinsiyete göre değişim gösterse de, günlük 5 gram ile sınırlandırılmıştır. Ülkemizde de günlük tüketilmesi gereken üst değer 5 gramdır. Bu değer üzerinde tuz tüketilmemesi gerekmektedir. Türkiye Beslenme Rehberi'ne göre yaşa ve cinsiyete göre sodyum yeterli alım miktarı değerleri aşağıda verilmiştir (Tablo 2) (Tüber, 2016). Türk Hipertansiyon ve Böbrek Hastalıkları Derneği'nin 2008 yılında yapmış olduğu araştırmaya göre ülkemizdeki günlük tuz tüketimi 18 g/gün'dür (Erdem vd., 2010). 2012 yılında tekrar yapılan araştırmaya göre ise tuz tüketimi günlük 15 g/gün'e düşmüş olsa da yine de yüksek bulunmuştur (Erdem vd., 2017).

Tablo 2. Yaş ve cinsiyete göre sodyum yeterli alım miktarları (Tüber, 2016)

Yaş (yıl)	Sodyum (g/gün)	
2	1	
3	1	
4	1.2	
	Erkek	Kadın
	Sodyum (g/gün)	
5	1.2	1.2
6	1.2	1.2
7	1.2	1.2

8	1.2	1.2
9	1.5	1.5
10	1.5	1.5
11	1.5	1.5
12	1.5	1.5
13	1.5	1.5
14	1.5	1.5
15	1.5	1.5
16	1.5	1.5
17	1.5	1.5
18	1.5	1.5
19-50	1.5	1.5
51-64	1.3	1.3
65-70	1.3	1.3
≥70	1.2	1.2
Gebelik	-	1.5
Emzıklilik	-	1.5

Günümüzde birçok hazır sos, atıştırmalıklar, tuzlu kuruyemişler işleminde aşırı tuz barındırmaktadır. Bunun yanı sıra turşu, salamura ürünleri de aşırı tuz içerirler. Aşırı tuz tüketiminin kardiyovasküler hastalıklar, hipertansiyon, bazı kanser türlerine neden olduğu bilindiğinden, aşırı tuz içeren besinlerin fazla tüketilmemesi önerilmektedir (Tüber, 2016). Fazla miktarda tuz tüketimini sınırlamak amacıyla;

- Ürünlerin etiketleri okunmalı tuzsuz ya da az tuzlu olanlar tercih edilmeli,
- Kullanılan tuzun iyotlu olmasına dikkat edilmeli,
- Yemeklerin tadına bakılmadan fazladan tuz eklenmemeli,
- Masada tuzluk bulundurulmamalı,
- Daha az tuzlu gıdaların tüketilmesi konusunda bireylere eğitim verilmelidir (World Health Organization, 2022a; Tüber, 2016).

Alkol

Avcı toplayıcıların sıvı saklama koşullarının yetersiz olması ve iklim nedeniyle meyvelere kısıtlı erişim gibi sebeplerle, homininler fermente içecekleri Neolitikten önce az bir miktarda tüketmiş olabilirler. Bu tüketimin günlük alınan enerjiye çok az bir katkı yapmış olabileceği belirtilmektedir. Ancak evcilleştirilmiş üzümünden üretilen şarabın içildiğine yönelik en eski kanıt İran'da günümüzden 7400 –7100 yıl öncesine tarihlenen bir çömleğin ele geçmesiyle bulunmuştur (Cordain vd., 2005).

Alkol içeren içecekler yüksek enerji verirler. Bu nedenle alkol tüketimi kilo alımında ve obezite oluşumunda etkili bir faktördür. Bunların yanı sıra zararlı alkol kullanımı karaciğer hastalıkları ve bazı kanser türlerinin

oluşumunda etkili olabilir (WHO, 2022b). Dünya Sağlık Örgütü 2016 yılı verilerine göre bu yılda gerçekleşen 3 milyon ölümün yaklaşık % 5.3'ünün zararlı alkol kullanımı nedeniyle meydana geldiği söylenebilir. Alkol tüketimi değerlendirildiğinde ise, aynı yıl 15 yaş üzeri dünya nüfusunun yaklaşık %57'si (3.1 milyar) son 1 yıl içerisinde alkol tüketiminden kaçınmıştır, 2.3 milyar insan ise alkol tüketmektedir (WHO, 2018). Ülkemizdeki alkol tüketimine bakıldığında ise Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) 2019 yılı verileri yetişkinlerin %14.9'unun alkol tükettiğini belirtmektedir (Türkiye İstatistik Kurumu, 2021).

Paleolitik dönem ve günümüz beslenmesinin bazı özellikleri özet halinde Tablo 3'te sunulmuştur (Eaton vd., 1999; Stanford, Allen ve Anton, 2017).

Tablo 3. Paleolitik dönem ve günümüz beslenmesinin bazı özellikleri

	Paleolitik diyet	Günümüz diyeti
Enerji	Daha fazla kalori alımı ve daha fazla kalori harcaması	Hareketsiz yaşam tarzından kaynaklı olarak daha az enerji harcaması
Protein	Günlük enerjinin %30'u proteinden elde edilir	Günlük enerjinin %12'sinin proteinden alınması önerilir.
Karbonhidrat	Karbonhidrat alımı günümüz diyetiyle benzerdir. Ancak karbonhidratlar çoğunlukla lif ve amino asit içeriği yüksek olan sebze ve meyvelerden alınır.	Karbonhidrat alımı paleolitik diyet ile benzerdir. Karbonhidrat alımı çoğunlukla tahıllardan elde edilir.
Yağ	Günlük enerjinin yaklaşık %20 -25'ini oluşturmaktadır. Av hayvanlarından sağlanır.	Günlük alınan enerjinin yaklaşık %40'ı yağdan alınmaktadır. Daha çok süt ve etten elde edilir.
Diyet lifi	Paleolitik diyetle lif alımı günümüz diyetine göre daha fazladır. Günlük 100 gramdan fazla.	Paleolitik diyetle göre genellikle daha az diyet lifi tüketilmektedir. Kırsal Afrikalılarda günlük 120 grama çıkabilmektedir.
Vitamin ve mineraller	Paleolitik diyetle daha fazla vitamin ve mineral tüketilir	Günümüz diyetiyle paleolitik diyetle göre daha az miktarda vitamin ve mineral alınır.

Hızlı hazır gıda (fast food)

Son yıllarda insanların yüksek çalışma temposuna sahip olması ve zamanlarının kısıtlı olması gibi nedenlerle hızlı bir şekilde hazırlanıp servis edilen yemekler hızlı hazır yemek olarak adlandırılmaktadır. Sosyo kültürel değişimler, sanayileşme ve kentleşme, beslenme alışkanlıklarında meydana gelen değişimler gibi birçok farklı sebeple hızlı hazır gıda tüketimi yıllar içerisinde yaşamımıza girmiştir (Sürücüoğlu ve Çakıroğlu, 2000).

Hızlı hazır yiyecekler, yüksek enerji ve doymuş yağ içermektedirler. Ancak C vitamini ve kalsiyum açısından fakir besinlerdir (French, Harnack ve R. Jeffery, 2000). Bu nedenle de bu hızlı hazır yiyeceklerin sıklıkla tüketilmesi ile alınan enerjinin harcanan enerjiden fazla olması durumunda kilo alımı gerçekleşmektedir. Bu tür besinlerin yüksek oranda tüketimi obezite oluşumunda risk faktörleri arasında gösterilmektedir. Obezitenin ise diyabet ve hipertansiyon gibi kronik diğer hastalıklarla ilişkisi bulunmaktadır. Yalnızca kilo alımı üzerinde değil aynı zamanda hızlı hazır gıdaların fazla tüketiminin, içeriğinde bulunan yüksek doymamış yağ nedeniyle kardiyovasküler hastalık oluşumunda etkili bir faktör olduğu söylenebilir (Demir Doğan ve Tayhan Kartal, 2019).

İlk Batı tarzı hızlı hazır gıda zincirinin 1986 yılında Türkiye'ye geldiği bilinmektedir (Sürücüoğlu ve Çakıroğlu, 2000). Bu tarihten itibaren bu tarz yemek yeme mekânları çoğalmış ve artık günümüzde kolayca ulaşımın sağlandığı yerler haline gelmişlerdir. Geleneksel hızlı hazır besinler ise döner, lahmacun, simit gibi yiyeceklerdir. Ülkemizde hızlı hazır gıdalardan en fazla simit, pizza, lahmacun, pide, patates kızartması, çiğ köfte gibi besinlerin tüketildiği belirtilmektedir (Özçelik, Akan ve Sürücüoğlu, 2007; Öztop, Gülbandır, Okur ve Kolcu, 2016).

Hızlı hazır gıdaların neden kilo alımına neden olduğu ve dolayısı ile fazla kilo ve obeziteye neden olabilecek bir risk faktörü olduğu sorusunun yanıtı porsiyon büyüklüğü ve enerji yoğunluğu başlıklarında saklıdır. Son 50 yıl içerisinde hızlı hazır gıdaların porsiyon büyüklükleri 2-5 kat arasında bir artış göstermiştir (Young ve Nestle, 2003). Porsiyon miktarının fazla olması alınan enerji miktarının artmasına yol açar. Hızlı hazır yiyeceklerin ağırlık artışı üzerindeki bir diğer etkisi enerji yoğunluklarının yüksek olmasıdır. Kilo alımı mekanizması ise alınan enerji ile harcanan enerji arasındaki dengesizlik sonucu ortaya çıkmaktadır. Yoğun çalışma temposu ve zaman kısıtlılığı gibi sebeplerle hem batı ülkelerinde hem de ülkemizde ev dışında yemek yeme kültürü oldukça artış göstermiştir. Dışarıda yenen yiyecekler genellikle hızlı hazırlanan ve kısa süre içerisinde servise hazır olan hızlı ve hazır yiyeceklerdir. Fast food ürünlerinin tercih edilme nedenleri arasında hızlı olmasının yanında, ucuz olması ve lezzetli olması gibi farklı sebepler de mevcuttur. Özellikle çocuk ve ergenler arasında bu ürünlerin tercih edilme nedenleri arasında akran baskısı da bulunmaktadır (Kaushik, Narang ve Parakh, 2011).

Tüm dünyada ve ülkemizde de artış gösteren obezite oranları ve obezite gelişiminde hızlı hazır yiyecek tüketiminin bir risk faktörü olduğu göz önüne alındığında, hızlı hazır yiyeceklerin tüketiminin sınırlandırılması gerekmektedir. Hızlı hazır gıdaların sıklıkla tüketilmesinin sağlık üzerindeki olumsuz etkilerinin farkında olunması, bireylerin fast food tüketimi konusunda bilinçlenmesine ihtiyaç vardır. Ailelerin çocukla-

rını daha sağlıklı besinlere yönelmeleri konusunda eğitmesi, ev dışında yemek yeme sıklığının azaltılması da hızlı hazır yiyeceklerin tüketimini sınırlandırabilir. Bu tür yiyeceklerin okul çevresinde bulunmaması çocuk ve adölesanlar tarafından tüketilmesini de bir miktar engelleyebilir. Yeterli ve dengeli beslenmenin ne olduğunu, nasıl sağlanabileceğinin ve bu fast food ürünlerin yerine daha sağlıklı yiyeceklerin seçilmesinin hem ailede hem de okul programlarında bireylere anlatılmasının oldukça önemli ve etkili olabileceğinin altını çizmek gerekir.

KAYNAKÇA

- Aiello, L. C. ve Wheeler, P. (1995). The expensive-tissue hypothesis: the brain and the digestive system in human and primate evolution. *Current Anthropology*, 36(2), 199–221. doi:10.1086/204350.
- Aiello, L. ve Dean, C. (1990). *An Introduction to Evolutionary Anatomy*. Academic press, London, San Diego.
- Alpagut, B., (1978). İnsan Evriminde Çevresel Faktörlerin Dişlere ve Gonial Açığına Etkileri Eski Anadolu Toplulukları Üzerinde Bir Deneme, *Antropoloji Dergisi*, 8: 67-75.
- Andrews, P. ve Johnson, R. J. (2019). Evolutionary basis for the human diet: consequences for human health. *Journal of Internal Medicine*, 287: 226-237, doi:10.1111/joim.13011.
- Aydın, S., Erdal, Y.S., (2013). *Antropoloji*. ed. (Handan üstündağ), Anadolu üniversitesi yayınları yayın no: No: 1761. Yedinci Baskı, Eskişehir.
- Baykara, İ., B. Dinçer, (2007). İnsanın Evriminde Taş Aletler. *Jeoloji Mühendisleri Odası Bülteni*, 2: 82-86.
- Baysal, A. (2013). Genel Beslenme, Hatipoğlu Yayınları, Yayın no: 14, Beslenme ve Diyetetik Dizisi : 07, 15. Baskı, Ankara.
- Bocherens, H., Drucker, D.G., Billiou, D., Patou-Mathis, M., Vandermeersch, B. (2005). Isotopic evidence for diet and subsistence pattern of the Saint-Césaire I Neanderthal: review and use of a multi-source mixing model. *Journal of Human Evolution*, 49(1):71-87. doi: 10.1016/j.jhevol.2005.03.003. PMID: 15869783.
- Brace, C. L. (1963). Structural Reduction in Evolution. *The American Naturalist*, 97(892): 39-49.
- Brace, C. L. (1964). The probable mutation effect. *The American Naturalist*, 98:453 -455.
- Brace, C. L. ve Mahler, P. E., (1971). Post-Pleistocene Changes in the Human Dentition. *American Journal of Physical Anthropology*, 34: 191-204.
- Calcagno, J. M. ve Gibson, K. R. (1988). Human dental reduction: natural selection or the probable mutation effect. *American Journal of Physical Anthropology*, 77: 505-517.
- Cordain, L., Eaton, S. B., Sebastian, A., Mann, N., Lindeberg, S., Watkins, B. A., O'Keefe, J. H., Brand-Miller, J. (2005). Origins and evolution of the Western diet: health implications for the 21st century. *The American Journal of Clinical Nutrition*, 81, 341–354.
- Crittenden, A.N ve Schnorr, S.L. (2017). Current views on hunter-gatherer nutrition and the evolution of the human diet. *American Journal of Physical Anthropology*, 162 Suppl 63:84-109.

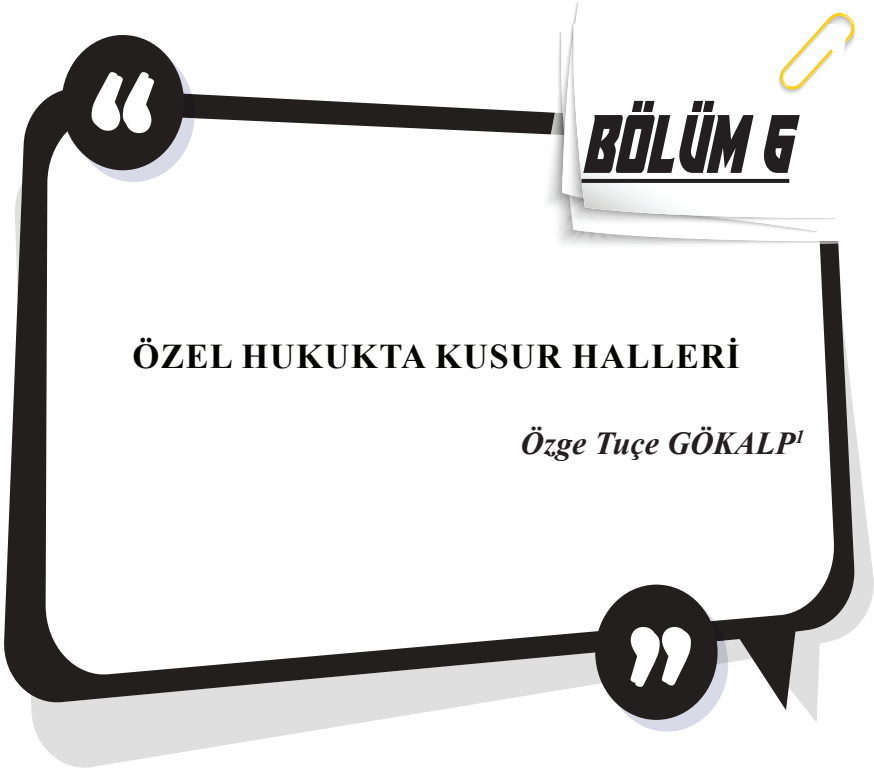
- Demir Doğan, M., Tayhan Kartal, F. (2019). Kardiyovasküler sistem hastalıklarının risk faktörleri üzerine beslenme durumunun etkisi . *Journal of Health Services and Education*, 3(1), 11-19.
- Dempsey, P. J., Townsend, G.C. (2001). The Genetics Society of Great Britain. *Heredity*, 86, 685-683.
- Dufour, D.L. ve Piperata, B.A. (2018). Reflections on nutrition in biological anthropology. *American Journal of Physical Anthropology*, 165(4), 855–864. doi:10.1002/ajpa.23370.
- Eaton, S.B, (1992). Humans, lipids and evolution, *Lipids*, 27, 814-820.
- Eaton, S.B., Eaton, S.B III, Konner, M.J. (1999). *Paleolithic nutrition revisited. In Evolutionary Medicine* Ed. (WR Trevathan, EO Smith, JJ McKenna), pp. 313–332. Oxford University Press, Oxford.
- Elton, S. (2008). The environmental context of human evolutionary history in Eurasia and Africa. *Journal of Anatomy*, 212(4), 377–393. doi:10.1111/j.1469-7580.2008.00872.x
- Erdem, Y., Akpolat, T., Derici, Ü., Şengül, Ş., Ertürk, Ş., Ulusoy, Ş., ... Arıcı, M. (2017). Dietary Sources of High Sodium Intake in Turkey: Salturk II. *Nutrients*, 9(9), 933.
- Erdem, Y., Arıcı, M., Altun, B., Turgan, C., Sindel, S., Erbay, B., ... Caglar, S. (2010). The relationship between hypertension and salt intake in Turkish population: Salturk study: PP.23.418. *Journal of Hypertension*, 28, e371.
- Fediuki, K., Hidioglou, N., Made're, R., Kuhnlein, H.V., (2002). Vitamin C in Inuit traditional food and women's diets. *Journal of Food Composition and Analysis*, 15 (3), 221–235.
- Food and Agriculture Organization of the United Nations (FAO), (2004). *The State of Food Insecurity in the World, monitoring progress towards the World Food Summit and Millennium Development Goals*, Italy.
- French, S., L. Harnack and R. Jeffery, (2000). Fast food restaurant use among women in the pound of prevention study: Dietary, behavioral and demographic correlates. *Int. J. Obes.*, 24: 1353- 1359.
- Fu, Q., Hajdinjak, M., Moldowvan, O.T., Constantin, S. ,Mallick, S., Skoglung, P., (2015). An early modern human from Romania with a recent Neandertal ancestor, *Nature*, 524, 216-219.
- Gargett, R.H. (1989). Grave shortcomings: The evidence for Neandertal burial. *Current Anthropology*, 30:157-90.
- Goren-Inbar, N. (2004). Evidence of hominin control of fire at Gesher Benot Ya'aqov, Israel. *Science*, 304(5671), 725–727. doi:10.1126/science.1095443 .
- Gowlett, J. A. J., Wrangham, R. W. (2013). Earliest fire in Africa: towards the convergence of archaeological evidence and the cooking hypot-

- hesis. Azania: *Archaeological Research in Africa*, 48(1), 5–30. doi:10.1080/0067270x.2012.756754.
- Ha, K. S., (2014). Dietary salt intake and hypertension, *Electrolyte Blood Press*, 12:7-18.
- Hardy, B. L. (2010). Climatic variability and plant food distribution in Pleistocene Europe: Implications for Neanderthal diet and subsistence. *Quaternary Science Reviews*, 29(5-6), 662–679. doi:10.1016/j.quascirev.2009.11.016
- Higham, T., Douga, K., Wood, R., Ramsey, C.B., Brock, F., Basell, R., Camps, M., (2014). The timing and spatiotemporal patterning of Neanderthal disappearance. *Nature*, 512, 306–309.
- Hiiemae, K. (1984). Functional Aspects of Primate Jaw Morphology. *Food Acquisition and Processing in Primates*, 257–281. doi:10.1007/978-1-4757-5244-1_11
- Hockett, B, Haws, J. (2003). Nutritional ecology and diachronic trends in paleolithic diet and health. *Evolutionary Anthropology*, 12:211-216.
- İşgüzar, Y, Akbulut, G. (2016). Yüksek fruktoz tüketimi ve kanser. *İzmir Katip Çelebi Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 1(2):35-40
- Jew, S., AbuMweis, S., Jones, P. (2009). Evolution of the human diet: linking our ancestral diet to modern functional foods as a means of chronic disease prevention. *Journal of Medicinal Food*, 12 (5): 925-934.
- Johansson, S. (2013). The talking Neanderthals: what do fossils, genetics, and archeology say? *Biolinguistics*, 7:035–074.
- Kaushik, J.S., Narang, M., Parakh, A. (2011). Fast food consumption in children. *Indian Pediatr.*, 48:97-101.
- Komlos, J. (1990). Nutrition, Population Growth, and the Industrial Revolution in England. *Social Sci Hist.* 14:69–91.
- Konner, M., Eaton, S. B. (2010). Paleolithic nutrition: Twenty-five years later. *Nutrition in Clinical Practice*, 25, 594 – 602. doi:10.1177/0884533610385702
- Küçükkalay, A. M. (1997). Endüstri Devrimi ve Ekonomik Sonuçlarının Analizi, *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, (2): 51-68.
- Larsen, C. S. (2006). The agricultural revolution as environmental catastrophe: Implications for health and lifestyle in the Holocene. *Quaternary International*, 150(1), 12–20. doi:10.1016/j.quaint.2006.01.004
- Larsen, C.S. (1984). *Health and disease in Prehistoric Georgia :The transition to agriculture*, İçinde: Paleopathology at the Origins of Agriculture, (edt: Mark Nathan Cohen, Gero J. Armelagos), Academic Press, Orlando, Florida, syf. 367-392.
- Larson, G., Fuller, D. Q. (2014). The Evolution of Animal Domestication. *Annual Review of Ecology, Evolution, and Systematics*, 45(1), 115–136. doi:10.1146/annurev-ecolsys-110512-135813.

- Latham, K. (2013). Human health and the Neolithic revolution: an overview of impacts of the agricultural transition on oral health, epidemiology, and the human body. *Nebraska Anthropologist*, 187, 95-102.
- Leakey, L. S. B., Tobias, P. V., Napier, J. R. (1964). A new species of the genus homo from Olduvai Gorge. *Nature*, 202(4927), 7-9. doi:10.1038/202007a0.
- Leonard, W. R., Robertson, M. L., Snodgrass, J. J., Kuzawa, C. W. (2003). Metabolic correlates of hominid brain evolution. *Comparative Biochemistry and Physiology Part A: Molecular & Integrative Physiology*, 136 (1), 5-15. doi:10.1016/s1095-6433(03)00132-6.
- Macchiarelli, R., Bondioli, L. (1986). Post-pleistocene reductions in human dental structure: a reappraisal in terms of increasing population density. *Human Evolution*, 1(5), 405-417. doi:10.1007/bf02436617
- Malomo, K, Ntlholang, O, (2018). The evolution of obesity: from evolutionary advantage to a disease. *Biomedical Research and Clinical Practice*, 3(2):1-5.
- Mann, N., (2000). Dietary lean red meat and human evolution. *Eur. J. Nutr.* 39, 71-79.
- Mannion, A. M. (1999). Domestication and the origins of agriculture: an appraisal. *Progress in Physical Geography*, 23(1), 37-56. doi:10.1177/030913339902300102.
- McKevith, B. M. (2004). Nutritional aspects of cereals, *British Nutrition Foundation Nutrition Bulletin*, 29, 111-142.
- Naughton, J. M., O'Dea, K., Sinclair, A. J. (1986). Animal foods in traditional Australian aboriginal diets: Polyunsaturated and low in fat. *Lipids*, 21(11), 684-690. doi:10.1007/bf02537241.
- Özbek, M., (2013). *Beslenme Kültürü ve İnsan, Niçin Sağlıksız Besleniyoruz?* Alter Yayın, Ankara.
- Özçelik, A.Ö., Akan, L.S., Sürücüoğlu, M.S. (2007). An evaluation of fast food preferences according to gender. *Humanity Social Sciences Journal*, 2 (1), 43- 50.
- Özer, İ, (2007). Bipedalizmin Kökeni, *Jeoloji Mühendisleri Odası Haber Bülteni*, 2007/2, 76-81
- Öztop, N., Gülbandılar, A. Okur, M. Kolcu, Y. (2016). Dumlupınar Üniversitesi Altıntaş Meslek Yüksekokulu öğrencilerinin fast food tüketim alışkanlıklarının belirlenmesi, *5th International Vocational Schools Symposium*, cilt 1.
- Öztürk, R. İ. Garipağaoğlu, M. (2018). Tuz tüketimi ve sağlık. *Türkiye Klinikleri Sağlık Bilimleri Dergisi*, 3(1), 57-65. <https://doi.org/10.5336/healthsci.2017-55160>

- Papathanasiou, A. (2005). Health status of the Neolithic population of Alepotrypa Cave, Greece. *American Journal of Physical Anthropology*, 126(4), 377–390. doi:10.1002/ajpa.20140.
- Pinhasi, R. Eshed, V. Shaw, P. (2008). Evolutionary changes in the masticatory complex following the transition to farming in the Southern Levant, *American Journal of Physical Anthropology*, 135: 136-148.
- Richards, M. P., Pettitt, P. B., Trinkaus, E., Smith, F. H., Paunovic', M., Karavanic', I. (2000). Neanderthal diet at Vindija and Neanderthal predation: The evidence from stable isotopes. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 97(13), 7663–7666. doi:10.1073/pnas.120178997.
- Richards, M.P. (2002). A brief review of the archaeological evidence for Palaeolithic and Neolithic subsistence. *Eur J Clin Nutr* 56:16 p following 1262
- Satouf, M. Köten, M., (2020). Çay şekeri (sakkaroz) tüketiminin insan sağlığı üzerine etkisi, *2 nd International Eurasian Conference on Science, Engineering and Technology (Eurasian SciEnTech 2020)*, Ankara.
- Scott R.G., Turner G.C, (1988), Dental Anthropology, *Ann. Rev. Anthropol.*, 17:99-126.
- Stanford, J.S. Allen, S.C. Anton, (2017). *Biological anthropology: the natural history of humankind*. Pearson Education Inc., Fourth edition, Boston.
- Susman, R. L. (1991). who made the oldowan tools? fossil evidence for Tool Behavior in Plio-Pleistocene Hominids. *Journal of Anthropological Research*, 47(2), 129–151. doi:10.1086/jar.47.2.3630322.
- Sürücüoğlu, M. S. Çakıroğlu, F. P. (2000). Ankara Üniversitesi Öğrencilerinin Hızlı Hazır Yiyecek Tercihleri Üzerinde Bir Araştırma, *A.Ü. Tarım Bilimleri Dergisi*, 6(3):116-121
- Szabo, S. (2016). Urbanisation and food insecurity risks: Assessing the role of human development. *Oxford Development Studies*, 44 (1): 28-48
- Toth, N., Schick, K. (2009). The Oldowan: The tool making of early hominins and chimpanzees compared. *Annual Review of Anthropology*, 38(1), 289–305. doi:10.1146/annurev-anthro-091908-164521.
- Türkiye Beslenme Rehberi (TÜBER) (2016). Hacettepe Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Beslenme ve Diyetetik Bölümü, Ankara.
- Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK), İstatistik veri portalı, (2021). <https://data.tuik.gov.tr/Kategori/GetKategori?p=Saglik-ve-Sosyal-Koruma-101>, erişim tarihi 21.05 2021
- Ulijaszek, S.J, Mann, N., Elton, S., (2012). *Evolving Human Nutrition Implications for Public Health*, Cambridge University Press, Cambridge.
- Ungar, P. S., Grine, F. E. Teaford, M. F. (2006). Diet in early Homo: a review of the evidence and a new model of adaptive versatility. *Annu. Rev. Anthropol.* 35, 209–228.

- Weisdorf, J. L. (2005). From Foraging To Farming: Explaining The Neolithic Revolution. *Journal of Economic Surveys*, 19(4), 561–586. doi:10.1111/j.0950-0804.2005.00259.x
- World Health Organization (WHO), 2018. Global status report on alcohol and health 2018. Geneva: World Health Organization. Licence: CC BY-NC-SA 3.0 IGO.
- World Health Organization (WHO), Alcohol, (2022b), https://www.who.int/substance_abuse/facts/alcohol/en/, erişim tarihi 20.05.2022
- World Health Organization (WHO), Salt Reduction, (2022a), [https://www.who.int/news-room/factsheets/detail/saltreduction#:~:text=Most%20people%20consume%20too%20much,stroke%20and%20coronary%20heart%20attack](https://www.who.int/news-room/factsheets/detail/saltreduction#:~:text=Most%20people%20consume%20too%20much,stroke%20and%20coronary%20heart%20attack.). Erişim tarihi 19.05.2021
- Wrangham, R. W., Carmody, R.N. (2010). Human adaptation to the control of fire. *Evolutionary Anthropology*, 19(5): 187–199.
- Young, L. R, Nestle, M . (2003). Expanding portion sizes in the US marketplace: implications for nutrition counseling. *J Am Diet Assoc.*, 103: 231–234
- Zink, K. D. Lieberman, D. E. (2016). Impact of meat and Lower Palaeolithic food processing techniques on chewing in humans. *Nature*, 531, 500–503.

1 Dr. Öğr. Üyesi, Kırklareli Üniversitesi Hukuk Fakültesi, Medeni Hukuk Ana Bilim Dalı, Orcid Id: (0000-0001-5168-5992)

I. GİRİŞ

Çalışmamızda önce “kusur” kavramı açıklanacak; daha sonra hukuka aykırılık ile farkı özet olarak ortaya konulacak, kusur kavramının insan iradesine ilişkin bir kavram olması dolayısıyla bu iradenin, insan davranışlarının kendi özgür seçimlerinden mi doğduğu yoksa koşulların gereği olarak zorunlu sonuçlardan mı oluştuğu hususunda temel felsefî görüşler ele alınacaktır. Her hukuka aykırı davranışın bir insan iradesinden kaynaklanmasına rağmen, her zaman kişinin kusurlu sayılıp sayılamayacağı -ayırt etme gücü dikkate alınarak- Türk Borçlar Kanunu nazarında örnekler üzerinden izaha çalışılacaktır. Bir kusursuz sorumluluk türü olan hakkaniyet sorumluluğu da konu içerisinde önem arz etmesi sebebiyle öz olarak açıklanacaktır. Kusur teorileri olarak “sübjektif kusur teorisi” ve “objektif kusur teorisi” ele alındıktan sonra doktrinde hâkim olan görüşe yer verilecektir.

Kusur türleri olarak, kast ve ihmal kavramları ayrıntılı olarak açıklanacak; kastın çeşitleri olarak doğrudan kast, dolaylı kast ifadeleri örnekler üzerinden anlatılacaktır. İhmal kavramı, çeşitleri olan ağır ihmal, hafif ihmal kavramları Yargıtay kararlarından örnekler verilerek incelenecek; öğretide taraftar bulmayan orta ihmal kavramı da terimsel olarak ele alınacaktır. Ceza hukuku açısından önem arz eden ama pratikte uygulama alanı bulamamış olan ağır ihmalin en ağır hali olan bilinçli ihmal kavramı da değerlendirilerek ve dolaylı kasttan ayrılan yönü ortaya konulacaktır.

Kusur kavramının, ceza hukuku ve sorumluluk hukuku açısından ilişkisinden bahsedilecek, Özel hukukta kusur halleri olarak Türk Borçlar Kanunu ve Türk Medeni Kanunu’nun kusura hukuki sonuç bağladığı düzenlemeler tek tek sıralanacaktır. Son olarak da Türk Ticaret Kanunu md.886 da yer alan “pervasızca bir davranışla” ifadesinin kaynak CMR sözleşmesindeki ifadesi olan “kasta eşdeğer kusur” kavramı ile neyin ifade edilmeye çalışıldığı -yeni bir kusur çeşidinin mi meydana getirilmeye çalışıldığı yoksa mevcut kusur çeşitlerinden birini mi ifade ettiği- ele alınacaktır.

II. KUSUR İLKESİ

A. KUSUR KAVRAMI

Kusur kavramı, Türk Borçlar Kanunu’nda tanımı yapılmamış olan, doktrinde verilen tariflerle üzerinde görüş birliğine varılmaya çalışılan bir kavramdır¹. Sorumluluk konusunda birinci derecede önem arz eden kusurda, her şeyden önce insan iradesine ilişkin psikolojik bir durum vardır. Çünkü borcun ifası için gerekeni yapmak, yükümlülükleri yerine getir-

1 M. Kemal Oğuzman ve Turgut Öz, *Borçlar Hukuku Genel Hükümler*, İstanbul: Filiz Kitabevi, 2006, s. 526.

mek belirli bir yöndeki iradeyi gerektirmektedir. İrade buna aykırı ise veya borcun ifası için gerekeni yapacak kadar kuvvetli değilse bu irade bozukluğu, irade eksikliği bir kusur olarak karşımıza çıkacaktır². Kusur, her şeyden önce hukuk düzenince kınanan bir irade durumu, bir davranış biçimidir³, bu sebeple de fiilin niteliği ile ilgili bir kavramdır⁴. Kusurlu davranışın hukuka aykırı olmaması mümkün değildir. Zira hukuka uygun davranan kişiyi, hukuk düzeninin –toplum düzeninin- kınaması için hiçbir neden bulunmamaktadır⁵. Hukuka aykırı sonucu isteyen veya bu sonucu istememekle beraber, bu sonuçtan kaçınmak veya bu sonucu önlemek için iradesini yeterli derecede kullanmayan kişi kusurlu kabul edilmektedir⁶. Kiralanan bir otomobilin iade zamanı gelmesine rağmen geri verilmesi halinde borçlunun kusuru söz konusudur. Çünkü borçlunun iradesi geri vermeyi sağlayacak şekilde hareketine imkân vermemiştir. Diğer bir halde, borçlu gerekli dikkat ve özeni göstererek muhafaza etmediği için otomobilin çalınması halinde ise irade yeteri kadar kuvvet değildir⁷. Örnekler de görüldüğü üzere kusur halinde hukuk düzeni tarafından kınan iki farklı davranış şekli bulunmaktadır. Bu iki davranış şekli arasındaki fark ağırlık derecelerinde yatmaktadır.

Kusur, hukuk düzeni tarafından kınanan bir davranış olmakla beraber tanım olarak hukuka aykırılık anlamına gelmemektedir. Zira davranışın hukuk kuralına aykırı olması hukuka aykırılık olarak tanımlanırken, bu aykırı davranışa yol açan irade sebebiyle failin davranışının kınanması kusuru ifade eder⁸.

Kişinin, hukuka aykırı davranıştan kaçınmak ya da hukuka aykırı sonucu önlemek için iradesini yeterli ölçüde kullanıp kullanmadığını dolayısıyla kusurlu sayılıp sayılamayacağını tespit etmek kesin ölçüsü verilemeyen güç bir durumdur. Çünkü insan davranışlarının kendi özgür seçimlerinin sonucu mu yoksa şartların gerektirdiği zorunlu sonuçlardan mı oluştuğu hususu felsefe açısından hala tartışılan bir sorundur.

Spinoz’a göre, “insan davranışları ne kötülenebilir ne övülebilir ne de gülünç bulunabilir yalnızca sebepleri araştırılabilir”. Spinoz, her insan davranışının her doğa olayında olduğu gibi bir dizi etkinin kaçınılması mümkün olmayan sonucu olduğu görüşündedir. Buna karşılık, en olum-

2 Bülent Tahiroğlu, “Kusursuz Sorumluluk ve Modern Hukuklara Etkisi”, *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Araştırmaları Dergisi*, C.14, S.4 (2008), s. 157.

3 Sinan Sami Akkurt, Kemal Erdoğan ve Hüseyin Tokat, *Borçlar Hukuku Genel Hükümler-Özel Hükümler (Özel Borç İlişkileri)*, Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2018, s. 184.

4 Fatih Bilgili ve Ertan Demirkapı, *Borçlar Hukuku Genel Hükümler*, Bursa: Dora Yayıncılık, 2016, s. 99.

5 Fikret Eren, *Borçlar Hukuku Genel Hükümler*, Ankara: Yetkin Yayınları, 2018, s. 594.

6 Safa Reisoğlu, *Borçlar Hukuku Genel Hükümler*, İstanbul: Beta Yayınları, 2010, s. 166.; Oğuzman ve Öz, *Borçlar*, s. 526.

7 Tahiroğlu, *Kusursuz*, s. 157.

8 Oğuzman ve Öz, *Borçlar*, s. 527.

suz şartlar altında dahi kişinin farklı davranışlardan birini seçme ve geleceğini belirleme imkan ve kuvveti bulunduğu görüşünde olan Sartre'a göre, “doğuştan sakat, yoksul ve kimsesiz bir kişi bir gün devlet başkanı olmamışsa bu onun kusurudur” görüşünü savunmaktadır⁹.

Oğuzman, Spinoz'un görüşünü, kusuru ve dolayısı ile kusura dayanan sorumluluğu ortadan kaldırdığı için eleştirirken, Sartre'nin görüşünü ise kişinin zarara yol açan her davranışında kusurlu sayılmasını gerektirdiği için eleştirmektedir¹⁰.

Kusurun, kişinin davranışının normal bir insanın davranışından sapmasını ifade eden objektif yönü olduğu gibi, kişinin yaptığı hareketin anlamını kavrayıp kavrayamadığını ilgilendiren sübjektif yönü de bulunmaktadır¹¹. Kusurun sübjektif yönü, kişinin sorumluluk ehliyetine sahip olup olmaması ile ilgilidir¹². Bu bağlamda kişi, davranışlarının anlam ve sonucunu idrak edemeyecek derecede ayırt etme gücünden yoksun ise, yaptığı davranış kural olarak hukuki sorumluluk doğurmayacak ancak kendi isteğiyle ayırt etme gücünü kaybetmişse, yaptığı davranışın hukuka aykırı olduğunu bilmediği iddiasında bulunarak sorumluluktan kurtulamayacaktır¹³.

TBK. md. 65 uyarınca hakkaniyet gerektiriyorsa, hakim ayırt etme gücü bulunmayan kişinin verdiği zararı tamamen veya kısmen tazmin etmesine karar verebilecektir¹⁴. Ancak bu halde de ayırt etme gücünden yoksun bulunan kişinin sorumlu tutulabilmesi için, zarara sebebiyet veren fiilinin o kişi ayırt etme gücüne sahip olsaydı kusurlu sayılmasını arz edecek bir nitelik içermesi halinde söz konusu olacaktır. Attığı taş sebebiyle evin camının kırılmasına sebep olan ayırt etme gücünden yoksun kişi hakkaniyet çerçevesinde bu davranışından sorumlu tutulabileceksen, aynı kişinin, ani bir patlamadan korkması sonucunda mağazadaki eşyayı kırması halinde kusuru bulunmadığı için hakkaniyet çerçevesinde de olsa sorumlu tutulması mümkün olmayacaktır¹⁵.

9 Oğuzman ve Öz, *Borçlar*, s. 527. ve dpn. 124.

10 Oğuzman ve Öz, *Borçlar*, s. 527. dpn. 124.

11 Bilgili ve Demirkapı, *Borçlar*, s. 99-100.

12 Eren, *Borçlar*, s. 597.

13 Akkurt, Erdoğan ve Tokat, *Borçlar*, s. 185.; Arkadaşları ile gittiği gece kulübünde rızai olarak içkinin ve eğlencenin dozunu kaçırarak kişi bu sırada verdiği zararlardan- ayırt etme gücünü kaybetmede kusuru olmadığını ispat edemedikçe- sorumlu olacaktır. Bkz., aynı yazarlar, s. 185.

14 “ Tam ehliyetsiz B, A'nın geçimini sağlamak amacıyla kullandığı arabayı çekmek için kullandığı atını öldürür. Kural olarak B'nin bunu iradi olarak yapması mümkün olmadığı için, sorumluluk söz konusu olmaz. Ancak olaydaki B'nin milyoner bir iş adamının oğlu olması durumunda hakkaniyet gereği A'nın atının ölümünden kaynaklanan zararı tazmin etmesine hükmedebilir.” şeklindeki örnek için Bkz., Akkurt, Erdoğan ve Tokat, *Borçlar* s. 185.; TBK, hakkaniyet sorumluluğunu kusursuz sorumluluk hallerinden biri olarak kabul etmekte ve tarafların mali durumu, zararın sigorta şirketine ödettilerip ödettirilemeyeceği hususları göz önünde bulundurularak tazmine karar verilmektedir. Bkz., Mehmet Remzi ve Sezer Aydın, *Borçlar Hukuku Genel Hükümler*, İstanbul: İkinci Sayfa Yayınları, 2018, s. 412.

15 Remzi ve Aydın, *Borçlar*, s. 412.

Borca aykırılık açısından kusur ile haksız fiil oluşması için aranan kusur kavramları da birbirinden farklılık göstermektedir. Borca aykırılık da haksız fiil işlememek gibi genel bir yapmama görevinin değil, tarafların aralarında anlaştıkları, kararlaştırdıkları sözleşme gereğince mevcut bir borcun ihlaline yönelik bir kusur söz konusudur. Oysa ki haksız fiilde tarafları daha önceden bir araya getiren bir ilişki-bağ bulunmamaktadır¹⁶.

B. KUSUR TEORİLERİ

1. Subjektif Kusur Teorisi

Bu teoriye göre, bir davranışın kusurlu olarak adlandırılabilmesi için, o davranışı yapan kişinin içinde bulunduğu psikolojik şartlar, kişisel yetenekleri, eğitim düzeyi, yetiştirme tarzı, fiziki ve mesleki becerilerinin göz önünde tutulması gerekmektedir. Bu teoriye göre, kusur, zarar veren kişideki irade eksikliğidir (zayıflığıdır)¹⁷. Bu sebeple kusur kişinin zarar verici davranışıyla değil, iradi ve zihni yapısı ile ilgilidir. Kişi, davranışının olumsuz sonuçlarını öngörüp bundan kaçınabilme ya da zararlı sonucun ortaya çıkmasına engel olabilme imkanına sahipken, bu konuda iradi bir çaba göstermediği için kusurludur¹⁸. Doktrinde Oğuzman'ın savunduğu teoridir. Bu teoride failin subjektif nitelikleri dikkate alınacak olmasına karşın –kişinin çok üzüntülü olmasından dolayı gerekli önlemleri alamamış olması şeklindeki- mazeretleri dikkate alınmayacaktır¹⁹.

2. Objektif Kusur Teorisi

Bu teoriye göre de kusur, zararlı sonucun öngörülüp bu sonuçtan kaçınabilme unsurunu içermektedir. Ancak bunlar, zarar veren kişiye göre değil, zarar verenin objektifleştirildiği, örnek bir tipe göre değerlendirilmektedir²⁰. Davranışta bulunan kişiyle aynı şartlar altında yaşayan makul, dürüst, orta zekalı insan, objektif tipi; bu tipin davranışı da model davranışı oluşturmaktadır. Zarar veren kişinin davranışı bu model davranışla kıyaslanarak, örnek davranıştan sapma tespit ediliyorsa bu sapma kusur olarak adlandırılmaktadır. Kişinin subjektif nitelikleri (kişisel yetenekleri, eğitim düzeyi, yetiştirme tarzı, fiziki ve mesleki becerileri) yerine onun bulunduğu mekânsal ve zamansal şartlarda bulunan, onunla aynı cinsiyet, yaş, mesleki ve fiziksel koşullara sahip normal ve makul bir kişinin göstereceği özenle karşılaştırılarak tespit edilmekte, objektileştirilmiş ortalama, makul kişinin mesleki becerileri, yetenek durumu, fiziki gücü dikkate alınmaktadır²¹.

16 Oğuzman ve Öz, *Borçlar*, s. 210.

17 Gökhan Antalya, *Borçlar Hukuku Genel Hükümler Cilt II*, İstanbul: Legal Yayıncılık, 2018, s. 26.

18 Eren, *Borçlar*, s. 595.; Antalya, *Borçlar*, s. 26.

19 Oğuzman ve Öz, *Borçlar*, s. 530.

20 Antalya, *Borçlar*, s. 26.

21 Başak Baysal, *Zarar Görenin Kusuru (Müterafik Kusur)*, İstanbul, On İki Levha Yayıncılık, 2012, s.107.; Eren, *Borçlar*, s. 595-596.

Kişinin her sübjektif özelliğinin hesaba katılması halinde ortaya çıkan tüm olumsuz sonuçlarda kişisel özelliklere dayanan bir açıklama bulunabilmesi ve bu sayede her davranışın kusursuz sayılabilmesi, sınırın nerede çizileceğinin bilinmemesi sebebiyle doktrinde ağırlıklı olan görüş objektif kusur teorisidir²².

C. KUSUR ÇEŞİTLERİ

1. Genel Olarak

Kusur sorumluluğu, temellerini Roma Hukuku'nda culpa sorumluluğunda bulmaktadır. Kusur, dolus-kast ve negligentia-ihmal ile diligantia-özeni içermektedir. TBK'da bu bileşik ayrımın yerine, ağır kusur-hafif kusur ayrımı yapılmıştır. Kişinin kusuru, kast ve ağır ihmali içine alacak şekilde ise kusuru ağır kusur derecesinde, eğer hafif ihmali ise hafif kusur derecesinde olacaktır²³. Bu ayrımın önemi, hafif ihmali halinde hakimnin tazminatta indirim yapabilmesi ve yine kural olarak hafif ihmallede sorumlu olunmayacağına ilişkin taraflar arasında önceden yapılan sorumsuzluk anlaşmalarının geçerli olmasında yatmaktadır²⁴.

Eren, burada söz konusu olanın ihmali olduğunu, doktrin ve yargı kararlarında yanlış bir alışkanlık olarak ihmali yerine kusur kelimesinin kullanıldığını, kusurun sadece kast ve ihmalden ibaret olduğunu, kusurun ağırlığının, ortasının, hafifinin olamayacağını ileri sürmektedir²⁵.

TBK'nın "Sorumluluk" başlığını taşıyan 49. maddesinde, kusurlu ve hukuka aykırı bir fiille başkasına zarar veren kişinin bu zararı gidermekle yükümlü olduğunu belirtmiş burada kusurun kast ya da ihmali derecesinde olmasına önem vermemiştir. Ancak ahlaka aykırı fiillerden dolayı sorumluluk için kast şart koşmuştur. Burada önem arz eden husus, kusurun türü ve derecesinin kusurlu davranışta bulunan kişi açısından zararın tazmini kısmında önem taşımasıdır. Yoksa fiilin kast ya da ihmalle yapılmış olması tazminat sorumluluğunun doğmasında bir fark yaratmayacak sadece sorumluluk miktarının belirlenmesinde önem arz edecektir²⁶.

2. Kast

Kastın tanımı kanun koyucu tarafından doktrin ve yargıya bırakılmıştır²⁷. Kişinin hukuka aykırı sonucu bilerek ve isteyerek hareket etmesi halinde kast söz konusudur ki kusurun en ağır derecesini oluşturmaktadır²⁸. Kasıttaki, kişinin davranışı, model davranıştan bilerek ve istenerek

22 Baysal, *Zarar Gören*, s. 109.

23 Gökhan Antalya, "Sorumluluk Hukukunda Yeni Gelişmeler", *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi*, C.14, S.4 (2008), s. 68-69.

24 Bilgili ve Demirkapı, *Borçlar*, s. 100-101.

25 Eren, *Borçlar*, s. 605.

26 Remzi ve Aydın, *Borçlar*, s. 410.; Oğuzman ve Öz, *Borçlar*, s. 528.

27 Eren, *Borçlar*, s. 599.

28 Reisoğlu, *Borçlar*, s. 167; Antalya, *Borçlar*, s. 28.

saptığı için kusurludur²⁹. Ariyet alınan bir sofra takımının bir başkasına satılması hali bu duruma örnek gösterilebilmektedir³⁰. Görüldüğü üzere kast, tasarlama ve isteme olmak üzere iki unsurdan oluşmaktadır.³¹ Hukuk normları, kastın hukuka aykırılığı ve hukuki olguyu kapsamasını şart kılmıştır. Bundan dolayıdır ki kast için sorumsuzluk anlaşmaları geçersiz kılınmaktadır. Böylece borçlu, borç konusunu bilinçli olarak tahrip etmişse, sorumsuzluk şartı geçersiz olacak, diğer bir ifadeyle borçlu kastından her zaman sorumlu olacaktır. Çünkü bu durum, sözleşme ile ortadan kaldırılamayan emredici bir ilke teşkil etmektedir³².

TBK'nın Sorumsuzluk anlaşması başlıklı 115. maddesinde de borçlunun ağır kusurundan sorumlu olmayacağına ilişkin önceden yapacağı tüm anlaşmaların kesin olarak hükümsüz olacağı hüküm altına alınmıştır.

Kastta isteme yani irade unsuru doğrudan ve dolaylı olmak üzere kendi arasında ikiye ayrılmaktadır³³. Kişi hukuka aykırı sonucu görmüş, bilmiş ve doğrudan doğruya istemişse bu durumda doğrudan-vasıtasız kast söz konusudur. Öldürmek amacıyla arabayı başkasının üzerine süren kişinin durumu buna örnek teşkil etmektedir³⁴. Kişi hukuka aykırı olan sonucu doğrudan istememekle beraber, sonucun meydana gelme ihtimalini göze alarak hareket ederse bu duruma dolaylı-vasıtalı- ihtimali kast adı verilir³⁵. Evi ateşe veren kişinin içindekilerin ölmesi ihtimalini göze alması durumunda dolaylı kast söz konusudur³⁶. Metruk bir binayı yıkan inşaat firmasının binayı yıkarken çevre halkına verebileceği zararları öngörmesine rağmen gerekli güvenlik tedbirlerini almaması ve bu nedenle bir kişinin ölmesi örneğinde de dolaylı kast söz konusudur³⁷. Örneklerde de görüldüğü üzere öngörülebilen ancak doğrudan doğruya istenmeyen neticenin gerçekleşmesi durumları dolaylı kasta yol açmaktadır³⁸.

3. İhmal

Kişi hukuka aykırı sonucu istememekle beraber, şartların gerektirdiği dikkat ve özeni göstermediği, yeterli tedbiri almadığı için haksız sonuçta yol açmışsa, bu durumda ihmal söz konusu olacaktır. Kendisine ariyet verilen satranç takımını geri götürürken takside unutan kişi bu duruma

29 Eren, *Borçlar*, s. 600.

30 Tahiroğlu, *Kusursuz*, s. 157-158.

31 Eren, *Borçlar*, s.600.; Antalya, *Borçlar*, s. 26.

32 Tahiroğlu, *Kusursuz*, s. 158.

33 Oğuzman ve Öz, *Borçlar*, s. 211.

34 Antalya, *Borçlar*, s. 29.; Reisoğlu, *Borçlar*, s. 167.

35 Remzi, ve Aydın, *Borçlar*, s. 410-411.; İbrahim Kaplan, *Sorulu-Cevaplı Borçlar Hukukunun Genel Hükümleri*, Ankara: İmaj Yayınevi, 2018, s. 105.

36 Bilgili ve Demirkapı, *Borçlar*, s. 100.

37 Antalya, *Borçlar*, s. 30.

38 Hasan Tahsin Gökcan, *Haksız Fiil Sorumluluğu ve Tazminat Hukuku*, Ankara: Seçkin Yayınevi, 2016, s. 52.

örnek olarak gösterilebilir³⁹. Kişi zarar yol açan sonucu istememekle beraber bunu öngörebilmektedir⁴⁰. Kişinin kusurlu sayılmasının sebebi de bu özen eksikliğinden kaynaklanmaktadır. İhmalin kıstası objektif olup, tespitinde normal ve tedbirli bir insanın göstermesi gereken dikkat ve özen aranacaktır⁴¹.

Bu durumu bir örnek ile açıklamak gerekirse, “makul bir kamyon sürücüsü, pratisyen hekim, bir maden işçisi, zararı öngörüp önleyebilir miydi ?” sorusu sorulur, bu soruya “makul bir kamyon sürücüsü, pratisyen hekim, bir maden işçisi, kendisinden beklenen özeni göstermiş olsaydı, somut olaydaki zararı önleyebilirdi” cevabı verilebiliyorsa ihmal durumu kanıtlanmış olacaktır⁴². İhmal yoğunluk derecelerine göre ağır ihmal ve hafif ihmal olarak ikiye ayrılmaktadır⁴³. Aynı durum ve şartlar altında her makul insanın göstereceği dikkat ve özenin gösterilmemesi, alacağı en basit tedbirlerin dahi alınmaması halinde kişinin ağır ihmali söz konusu olacaktır⁴⁴. Hekimin uzman olmadığı halde ameliyata kalkışması halinde ameliyatın başarıya ulaşması için ne kadar dikkat ve özen göstermiş olursa olsun verdiği zararı tazminle yükümlüdür⁴⁵. Bu halde kusurun derecesi somut olayın durumuna göre ağır ihmal ya da dolaylı kast niteliğinde taşıyacaktır⁴⁶. Diğer bir ifadeyle herkesin göstereceği dikkat ve özeni göstermeme halinde ağır ihmal söz konusudur⁴⁷. Herkesin değil ancak dikkatli ve tedbirli insanların göstereceği dikkat ve özeni göstermede savaşa hafif ihmal olarak adlandırılmaktadır⁴⁸. Romalılar hafif ihmalden sorumlu-

39 Tahiroğlu, *Sorumluluk*, s. 158.

40 Eren, *Borçlar*, s. 601.

41 Kaplan, *Borçlar*, s.105.; Reisoğlu, *Borçlar*, s.167.; Eren, *Borçlar*, s. 601.

42 Eren, *Borçlar*, s. 603.

43 Gökcan, *Haksız Fiil*, s. 53.

44 Tahiroğlu, *Kusursuz*, s. 159.

45 Hekim, hastayı tedavi etmeyi üstlenirken, tıbbi standardı sağlamak hususunda yeterli bilgi, beceri ve tecrübeye sahip olmak zorundadır. Hekim kendi olanakları ile yapabileceklerinin sınırını aşarsa ve hastayı uzmanı olan hekime ya da başka hastaneye yönlendirmeyip işleme devam etmesi halinde, uzmanlık yetkisinin aşılmasından kaynaklanan “üstlenme kusuru” söz konusu olur. Bkz.; Hakan Hakeri, *Tıp Hukuku*, Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2019, s. 915.

46 Reisoğlu, *Borçlar*, s. 166.; Yargıtay’ın yerleşik içtihatlarına göre, davacının tedavisini üstlenen hastane ve doktorların mesleki tüm kusurları, hafif dahi olsa sorumluluk gerektireceği ve hekimin kusuru hafif dahi olsa zararın tümünden sorumlu olacağı, kusur nedeniyle indirime gidilemeyeceği yönünde bkz., Hakeri, *Tıp*, s. 944.

47 Antalya, *Borçlar*, s. 37.; Şeker kontrolü yapmayan doktorun gebe kadına şeker yüklemesi yapması halinde doktorun ağır ihmali bulunmaktadır. Bkz., Akkurt, Erdoğan ve Tokat, *Borçlar*, s. 186., Yine, arabasının frenlerinin bozuk olduğunu bildiği araçla uzun yola çıkması ve kaza yapması halinde ihmali ağırdır. Bkz., Remzi ve Aydın, *Borçlar*, s. 411.; Penisilin testi yapılmadan penisilin iğnesi yapıldığı için penisilin şokuna uğrayan hastanın durumunda, doktor ve hemşirenin ağır ihmali bulunmaktadır. Bu ve benzeri örnekler için bkz. Oğuzman ve Öz, *Borçlar*, s. 529.

48 Reisoğlu, *Borçlar*, s. 167-168.; Bilgili ve Demirkapı, *Borçlar*, s. 100.; Saksıları pencerenin önüne koyan kişi, saksılardan birinin aşağı düşerek başka bir şahsa zarar vermesi halinde hafif ihmalden sorumlu olacaktır. Bkz., Remzi ve Aydın, *Borçlar*, s. 411.; Silecekleri ara ara tutukluk yapan kişinin bu durumu bilmesine rağmen uzun yola çıkması ve yolculuk esnasında yağın sağanak yüzünden yolu göremeyip kaza yapması durumunda ihmali hafiftir. Bkz., Akkurt, Erdoğan ve Tokat, *Borçlar*, s. 186.; Aynı zamanda, Y.13. HD’nin. 18.09.2008, K. 2008/10750, “

luğun derecesini belirlerken, kişisel malvarlığı olan ve kendi işlerini idare eden bağımsız bir Roma vatandaşının –iyi bir aile reisi- her zaman kendi işlerinde gösterdiği dikkat ve özeni ölçüt olarak alırlar. Bu özene aykırı durumda hafif ihmalin varlığını kabul etmişlerdir⁴⁹.

TBK'da yer almamasına rağmen öğretilde bazı yazarlar ağır ihmal ve hafif ihmal arasında orta ihmali de kabul ederek üçlü bir ayırım yapmaktadırlar. Buradaki ölçüt nicelik yönünden olup, nitelik yönünden değildir. Bu sebeple ağır ihmal ile hafif ihmal arasında kalan ihmal orta ihmal olarak adlandırmaktadırlar⁵⁰.

Pratikte uygulama alanı bulamamış ancak Ceza hukuku bakımından önem arz eden bir diğer ayırmada ihmalin bilinçli-şuurlu ve bilinçsiz-şuursuz ihmal şeklinde olmasıdır. Kişinin, hukuka aykırı davranışının olası sonuçlarını öngörmesine rağmen, gerçekleşmeyeceği ümidiyle fiili gerçekleştirmesine bilinçli-şuurlu ihmal denilmektedir. Bunun tam tersi hali yani gerekli özenin gösterilmemesi halinde ise bilinçsiz ihmal söz konusudur⁵¹. Bilinçli ihmal, ağır ihmalin en ağır hali olarak kabul edilmektedir⁵². Burada dikkate alınması gereken bir nokta da bilinçli ihmal ile dolaylı kastın birbirine karıştırılmamasıdır. Bilinçli ihmalde, fail sonucu istemekte ve gerçekleşmeyeceği ümidiyle hareket etmekte ama dolaylı kastta ise hukuka aykırı sonucu göze almakta, dolaylı da olsa istemektedir⁵³.

III. CEZA HUKUKU İLE SORUMLULUK HUKUKU ARASINDAKİ İLİŞKİ

-Bir davranış, Ceza hukukuna kıyasla Sorumluluk hukukunda daha kolay kusurlu olarak nitelendirilebilmektedir.

-Ceza hukukunda sübjektif, sorumluluk hukukunda objektif kusur teorisi kabul edilmiştir.

- TBK m.74 uyarınca hukuk hâkimi, zarar verenin kusurunun olup olmadığı, ayırt etme gücünün bulunup bulunmadığı hakkında karar verirken, ceza hukukunun sorumlulukla ilgili hükümleriyle ve ceza hâkimi

hastanın tedavisini üstlenen hastane ve doktorlar, meslek alanı kapsamında bütün kusurlarından hafif de olsa sorumludurlar. Yapılan tedavinin, nadirde olsa, olası komplikasyonlarından hastaya bilgi verilmesi, risklerinin anlatılması, komplikasyonun oluşması halinde giderilmesinin mümkün olup olmadığı hususlarında hastanın aydınlatılması ve yazılı olarak rızasının alınması gerekir. Tıbbın gerek ve kurallarına uygun davranılmasına rağmen sonuç alınamamış ve hasta tedaviye başlanmadan önce olası komplikasyonlar hakkında aydınlatılmış ve yazılı rızası alınmışsa, hastane ve doktor sonuçtan sorumlu tutulamaz.” yönündeki kararı için bkz. Reisoglu, Borçlar, s. 168. dpn: 16.

49 Tahiroğlu, Kusursuz, s. 159-160.

50 Eren, Borçlar, s. 605.; Antalya, bu kavramın karışıklık yaratacağını ileri sürmektedir. Bkz., Antalya, Borçlar, s. 37.; Gökcan, s. 53

51 Antalya, s.38.; Gökcan, Haksız, s. 53.; Oğuzman ve Öz, Borçlar, s. 530.

52 Oğuzman ve Öz, Borçlar, s. 58.

53 Antalya, Borçlar, s. 38.

tarafından beraat kararı verilmişse, verilen bu kararla bağlı değildir⁵⁴.

IV. TÜRK BORÇLAR KANUNU'NDAKİ KUSUR HALLERİ

TBK ağır kusur- hafif kusur ayrımını yapmakla beraber, kanun maddeleri incelendiğinde Mülga BK'na nazaran bu ayrımı daha yaygın olarak kullandığı görülmektedir. Kastın yanına ağır ihmal de eklenerek kusur sorumluluğunun alanı daha da genişletilmiştir. Buna göre, ağır kusur, kast ve ağır ihmale; hafif kusur ise hafif ihmale karşılık gelmektedir⁵⁵.

Kusur sorumluluğunda, kusurun her derecesi zarar veren kişinin sorumluluğuna kural olarak yeterli olmakla beraber TBK' da bu duruma bazı istisnalar getirmiştir. TBK sorumluluk için bazen sadece kastı ararken bazı hallerde ağır kusuru bazı hallerde ihmali bazı hallerde de hafif kusuru yeterli görmüştür.

Yine kanun koyucu TMK. m. 121 de nişanın bozulması yüzünden kişilik hakkı saldırıya uğrayan kişinin, kusurlu olan diğer taraftan manevî tazminat talep edebileceğini hükme bağlamıştır. Bu halde nişanı bozan ya da bozulmasına sebep olanın kusurlu olması arandığından ve Kanunda sadece kusur kelimesi kullanıldığından manevî tazminat istenebilmesi için kusurun her iki çeşidi de yani gerek ağır kusur (kast ve ağır ihmal) gerekse hafif ihmal yeterli olacaktır⁵⁶.

V. TÜRK TİCARET KANUNU'NDA KASTA EŞDEĞER KUSUR KAVRAMI

TTK'da kusur kavramı kast ve ihmal olarak ele alınmış ve pek çok madde de yer verilmiştir. Bu başlık altında TTK'da yer alan kusur halleri diğer başlıklarda olduğu gibi örneklendirilmeyecektir. Çünkü TTK. da, Sorumluluğu sınırlama hakkının kaybı başlıklı 886. madde de, “Zarara, kasten veya *pervasızca bir davranışla* ve böyle bir zararın meydana gelmesi ihtimalinin bilinciyle işlenmiş bir fiilin veya ihmalinin sebebiyet verdiği ispat edilen taşıyıcı veya 879 uncu maddede belirtilen kişiler, bu Kısımda öngörülen sorumluluktan kurtulma hâllerinden ve sorumluluk sınırlamalarından yararlanamaz.” hükmü yer almaktadır.

Hükümde geçen “pervasızca ve zararın muhtemelen gerçekleşebileceği bilinciyle hareket” etmek ibaresinin anlamı üzerinde durmak gerekmektedir. TTK md. 886'nın kaynağı CMR md. 29 ve Alman TK md. 436 'dır. CMR md 29'un orijinal İngilizce metninde “wilful misconduct” ifadesi yer almaktadır. Anglo Sakson hukukunda bu kavram kişinin, bilerek gerçekleştirdiği eylemin, zararın ortaya çıkması olasılığını arttırdığının

54 Eren, *Borçlar*, s. 606.

55 Antalya, *Borçlar*, s. 38.

56 Ümit Gezder, *Türk Medeni Hukuku Başlangıç-Kişiler-Aile Hukuku Soruları ve Cevapları*, İstanbul: Beta Yayınları, 2014, s.69.

bilincinde olması anlamına gelmektedir⁵⁷. Bu ibarenin CMR'nin İngilizce metninde “kasıt” karşılığı olarak “wilful misconduct” denildikten sonra “or by such default on his part as, in accordance with the law of the court or tribunal seized of the case, is considered as equivalent to wilful misconduct” denilmiştir. Bu metne göre, kasıt veya davaya bakan mahkemenin hukukuna veya hakemin uygulayacağı hukuka göre kasta eşit olarak mütalâa edilebilecek kusur söz konusudur⁵⁸.

“Pervasızca ve zararın muhtemelen gerçekleşebileceği bilinciyle hareket” birlikte, yani tek bir kavram olarak değerlendirilmeli ve kasta eşdeğer kusur olarak yorumlanmalıdır. Bu durumda sorulacak soru, kasta eşit kusur kavramı ile yeni bir kusur türü meydana getirilip getirilmediğidir. TTK'nın madde gerekçesinde bu kusurun kasttan sonra gelen ikinci kusur olduğu net şekilde ifade edilmiştir. Bu halde taşıyanın kusurunun doğrudan veya dolaylı kastın dışında bir kusur olarak yorumlanması gerekmektedir⁵⁹. Taşıyanın pervasızca hareketi sıradan, basit bir hareket olmadığı için hafif ihmal ya da bilinçsiz ihmal çatısı altında değerlendirilmesi mümkün gözükmemektedir. Netice itibari ile pervasızca hareket, ağır ihmal derecesinde olup, yeni bir kusur çeşidini oluşturmamaktadır. Ağır ihmalin her hali olarak değil, nitelikli hali olan bilinçli ihmal olarak değerlendirilmesi gerekmektedir⁶⁰. Zarar veren, davranışıyla öngördüğü hukuka aykırı sonucu doğrudan ya da dolaylı şekilde istemekte ya da istememektedir. Bu ikisinin ortası gibi bir durumun söz konusu olması akla kabil değildir. Bu sebeple, bizde bu kavramın, hukuka aykırı neticenin öngörüldüğü ancak istenmediği tür olan bilinçli ihmal olarak kabul edilmesi gerektiği kanaatindeyiz.

VI. SONUÇ

Hukukumuzda kusur kavramı kınanan bir irade durumu olarak ortaya çıkmaktadır. Bu irade durumu, hukuka aykırı olan sonucun istenmesi veya istenmemekle beraber bu sonucun önlenmesi için iradenin yeterli derecede ortaya konmaması şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Kast ve ihmal olarak adlandırılan bu irade bozuklukları, eksiklikleri tazminat sorumluluğunun doğmasında değil ama miktarının belirlenmesinde önem taşımaktadır.

Kusur kavramının içeriği belirlenirken hukuka aykırı davranışta bulunan kişinin içinde bulunduğu şartların, kişisel yeteneklerin, eğitim düzeyinin dikkate alınması gerektiğini ileri süren subjektif kusur teorisi ile

57 Aksoy Yavaş, *Kara Yolunda Konteyner ile Yapılan Yük Taşımada Kayıp veya Hasardan Doğan Sorumluluk (Türk Hukukunda ve Uluslararası Sözleşmelerde)*, İstanbul: On İki Levha Yayınları, 2016, s. 200.

58 Yavaş, *Kara*, s. 202.

59 Yavaş, *Kara*, s. 215.

60 Ayrıntılı bilgi için bkz., Yavaş, *Kara*, s. 219, 225.

makul dürüst objektifleştirilmiş kişi ve bu kişinin model davranışının dikkate alınması gerektiği, kıyaslamamanın bu model davranışa göre yapılması gerektiğini ileri süren objektif kusur teorisi ileri sürülmüştür. Kişinin her sübjektif özelliğinin hesaba katılması halinde kişinin her davranışına bir açıklama bulunabilmesine sebebiyet vereceğinden her davranışın kusursuz sayılması ihtimalini ortaya çıkaracaktır. Bu sebeple kanaatimiz ve doktrinde ağırlıklı görüş olan objektif kusur teorisinin kabulü yönündedir.

TBK'da düzenlenen kusur, derecesine göre hukuka aykırı sonuca sebep olan kişiyi sorumlu tutmaktadır. TBK'da kusur ağır kusur ve hafif kusur olarak ele alınmaktadır. Doktrinde kabul edilen görüşün ağır kusur kavramı ile kast ve ağır ihmal, hafif kusur kavramı ile hafif ihmalin kastedildiği belirtilmekteyse de, Eren, doktrin ve yargı kararlarında yanlış bir alışkanlık olarak kusur kelimesinin kullanıldığını, kastedilenin ihmal kelimesi olduğunu ileri sürmüştür. TMK'da ise kanun koyucu kast ve ihmal şeklinde temel bir ayırımı yaparak bu iki hal dışındaki düzenlemelerinde kusur kelimesini kullanması sonucu, kusurun her iki çeşidini de yani gerek ağır kusur (kast ve ağır ihmal), gerekse hafif ihmalin yeterli olacağına işaret etmiştir. TTK md. 886'da yer alan ve bir uluslararası anlaşmanın atıfla kanuna alınmasına imkân tanıyan kasta eşdeğer kusur kavramı, madde de kast kelimesine açıkça yer verilmesinden dolayı, doğrudan ve dolaylı kast anlamına gelemeyecektir ancak pervasızca hareket de baside indirgenecek bir ihmal türü olamayacaktır. Kasta eşdeğer kusur kavramı yeni bir kusur çeşidini içermemeli sonuç olarak ağır ihmalin en nitelikli hali olan bilinçli ihmal olarak değerlendirilmelidir.

KAYNAKÇA

- AKKURT**, Sinan Sami, **ERDOĞAN**, Kemal ve **TOKAT**, Hüseyin. *Borçlar Hukuku Genel Hükümler-Özel Hükümler (Özel Borç İlişkileri)*, Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2018.
- ANTALYA**, Gökhan. *Borçlar Hukuku Genel Hükümler Cilt II*, İstanbul: Legal Yayıncılık, 2018.
- ANTALYA**, Gökhan. “Sorumluluk Hukukunda Yeni Gelişmeler”, *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi*, C.14, S.4 (2008), ss. 63-83.
- BAYSAL**, Başak. *Zarar Görenin Kusuru (Müterafik Kusur)*, İstanbul, On İki Levha Yayıncılık, 2012.
- BİLGİLİ**, Fatih ve **DEMİRKAPI**, Ertan. *Borçlar Hukuku Genel Hükümler*, Bursa: Dora Yayıncılık, 2016.
- EREN**, Fikret. *Borçlar Hukuku Genel Hükümler*, Ankara: Yetkin Yayınları, 2018.
- GEZDER**, Ümit. *Türk Medeni Hukuku Başlangıç-Kişiler-Aile Hukuku Soruları ve Cevapları*, İstanbul: Beta Yayınları, 2014.
- GÖKCAN**, Hasan Tahsin. *Haksız Fiil Sorumluluğu ve Tazminat Hukuku*, Ankara: Seçkin Yayınevi, 2016.
- HAHERİ**, Hakan. *Tıp Hukuku*, Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2019.
- KAPLAN**, İbrahim. *Sorulu-Cevaplı Borçlar Hukukunun Genel Hükümleri*, Ankara: İmaj Yayınevi, 2018.
- OĞUZMAN**, M. Kemal ve **ÖZ**, Turgut. *Borçlar Hukuku Genel Hükümler*, İstanbul: Filiz Kitabevi, 2006.
- REİSOĞLU**, Safa. *Borçlar Hukuku Genel Hükümler*, İstanbul: Beta Yayınları, 2010.
- REMZİ**, Mehmet ve **AYDIN**, Sezer. *Borçlar Hukuku Genel Hükümler*, İstanbul: İkinci Sayfa Yayınları, 2018.
- TAHİROĞLU**, Bülent. “Kusursuz Sorumluluk ve Modern Hukuklara Etkisi”, *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Araştırmaları Dergisi*, C.14, S.4 (2008), ss. 157-170.
- YAVAŞ**, Aksoy. *Kara Yolunda Konteyner ile Yapılan Yük Taşımada Kayıp veya Hasardan Doğan Sorumluluk (Türk Hukukunda ve Uluslararası Sözleşmelerde)*, İstanbul: On İki Levha Yayınları, 2016.

BÖLÜM 7

KAPTAN-I DERYA CAFER PAŞA’NIN KESENDİRE BASKINI: AKDENİZ’DE BİR DENİZ MUHAREBESİ (1633)

Mahmut Halef CEVRİOĞLU¹

¹ Dr., Mahmut Halef CEVRİOĞLU, İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi, Tarih Bölümü, halefcevrioglu@gmail.com, ORCID: 0000-0002-0079-8134

Yeniçağ Osmanlı askeri tarihini bireyler, ya da başka bir deyişle aktör odaklı, çalışmak eldeki kaynakların elverişsizliğinden ötürü zordur. Zira modern öncesi dönemde yaşamış herhangi bir kademedeki kara askerin hatıratını veya günlüğünü bulmak oldukça nadir bir durumdur. Hal böyle olunca Osmanlı askeri tarihinin denizcilik boyutunu çalışmak daha da zorlaşır.

Meşhur on yedinci yüzyıl Osmanlı bilim adamı Kâtip Çelebi'nin (1609-1657) kaleme aldığı ve Osmalı denizciliğinin en önemli eseri denbilecek *Tuhfetü'l-Kibâr fî Esfâri'l-Bihâr*, yukarıdaki önermemize zıt bir şekilde üç farklı noktada aynı deniz seferine işaret etmektedir: Hicri 1043 yılında gerçekleşen ve Kaptan Cafer Paşa'nın az daha hayatını yitirdiği bir deniz çatışması (Kâtip Çelebi, 2018, s. 192, 223, 230). Pek tabii gerek verilen Hicri yıl içerisinde çatışmanın ne zamana denk geldiğinin belirsizliği gerekse söz konusu mücadelesinin aktörlerinin kimler olduğu cevaplanması gereken sorular olarak dikkat celbetmektedir.

Mevcut çalışmada öncelikle Cafer Paşa'nın Osmanlı donanma komutanı olduğu dönemde Osmanlı İmparatorluğu'nun Akdeniz'deki konumu işlenecektir. Ardından Cafer Paşa'nın kaptanlığında gerçekleşen bu çatışma üzerinden bir denizci olarak paşanın performansı sorgulanacaktır. Böylece on yedinci yüzyılda gerçekleşen bir deniz cenginin mikro ölçekli ve detaylı incelemesiyle Osmanlı denizcilik tarihine bir katkı sunabilmek amaçlanmaktadır.

XVII. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlılar ve Akdeniz

İnebahtı Deniz Muharebesi (1571) sonrasında Akdeniz'in Hristiyanlar ve Osmanlı Devleti arasında büyük çaplı deniz çatışmalarından azade olduğu ilgili literatüre yerleşmiş bir gerçektir. Bu tarihten sonraki dönemden itibaren Osmanlı donanması temel olarak Akdeniz'de devriye görevine çıkmış ve 1645 yılında Venedik Cumhuriyeti'ne karşı girişilen Girit Seferi başlayana kadar da donanmanın asli vazifesi korsanlara karşı Osmanlı yerleşimlerini ve deniz taşımacılığını korumak olmuştur. Dönemin Malta'da ve Toskana'da yer alan Hristiyan tarikat gemicilerine karşı Doğu Akdeniz kıyılarını korumak, Osmanlı donanmasının her sene bahar ve yaz ayları boyunca devriyeye çıkmasına sebebiyet vermekteydi (Bostan, 2009, s. 235; Panzac, 2020, s. 94).

Bu dönemin tanık olduğu bir diğer yenilik ise Batı ve Kuzey Avrupa'nın Akdeniz limanlarına ilgisinin artmasıydı. "Kuzeyli İstilas" olarak literatürde dikkat çekilen olgunun ifade ettiğini göre on yedinci yüzyılın başında Fransa, İngiltere ve Hollanda gibi devletler Akdeniz'in deniz ticaretini ele geçirmiştir (Greene, 2002, s. 43). Osmanlı İmparatorluğu kontrolündeki Doğu Akdeniz limanları da bir bakıma bu ilgiden nasibini almış ve 1580'de İngiltere'nin ve 1612'de Hollanda Birleşik Vilayetleri'nin

Osmanlı nezdinde kapitülasyon elde etmeleriyle bir bakıma Doğu Akdeniz'in de kuzeyli istilası başlamıştı. Bu bağlamda Hollanda ve İngiltere ticaret gemileri on yedinci yüzyılın erken dönemlerinden itibaren daha organize ve yoğun bir şekilde Osmanlı limanlarıyla ticaret yapıyorlardı.

İngiltere ve Hollanda gemilerine denk gelmek, bu durumda, yıllık seferlerine çıkan Osmanlı donanması için sıradan durum oluyordu. Dönemin kaynaklarının kaydettiği kadarıyla yıllık seferlere katılan donanma iki kısımdan müteşekkildi. Bunlardan ilki İstanbul'daki *tersane-i amirede* hazır tutulan ve donanma amirali sayılabilecek *kaptan-ı derya* ile birlikte seferi başlatan gemilerdi. Bunun haricinde Marmara Denizi'nden Mora Yarımadası'na kadar uzanan bölgedeki Eğriboz, İnebahtı, Kocaeli, Midilli, Rodos ve daha pek çok sancak beyi de (*derya beyleri*) en aşağı birer gemi getirerek donanmaya on beş-yirmi parçalık bir katkı sağlamaktalardı (Özkan, 2016, s. 46). Kısaca on yedinci yüzyılın ilk yarısında Osmanlı donanması, her yıl yaz aylarında en fazla yetmiş-seksen parçalık bir kuvvetle Akdeniz'e açılmaktaydı.

Bu dönemde kuzeyden gelen tüccarların kullandığı gemilerle Osmanlı denizcilerinininkiler arasında hala belirgin bir fark kendi hissettermekteydi. Osmanlılar genel itibarıyla Akdeniz'in iki bin yıldır temel deniz taşıtı olan *kadırga* (çekdiri) tipi gemileri kullanmaktaydı. Otuz metreye uzanan boyları ve beş metrelik enleriyle iki yüze yakın kürekçinin hareket ettirdiği kadırgalar, kalabalık mürettebatlarının ihtiyaçları yüzünden genellikle kıyıdan çok uzaklaşmadan seyrüsefer etmekteydiler. Geminin burnunda bulunan az sayıdaki top (üç veya beş) ise, teknenin vurucu gücünün misil/uzak mesefeli atışlar değil de mürettebatın göğüs göğüse mücadelesine bağlı olduğunu göstermekteydi. Zaten antik dönemlerden beri kadırgaların baş kısmında bulunan mahmuzlar da kadırgaların deniz savaşlarında düşman gemisini bordalamayı asli saldırı tekniği olarak kullandıklarını göstermektedir (Jørgensen vd, 2011, s. 215; Gürkan, 2020, s. 113-115; ayrıca bkz. Resim 1).

Öte yandan, kuzey tüccarlarının gemileri hem tip hem de teknik olarak çok farklı olan *kalyon*lardı. Bordaları kadırgaya göre daha yüksek olan kalyonlar, kürek değil de yelken vasıtasıyla hareket etmekteydiler. Haliyle daha az mürettebat gereksinimiyle daha uzun yol katedebilmekte ve böylece açık denizler için daha uygun gemiler olarak kullanılmaktalardı. Ayrıca, yüksek bordaları sayesinde birden fazla güverteye sahip olup daha fazla top taşıyabiliyorlardı (Guilmartin, 2002, s. 158-163). Bilhassa İngiltere ve Hollanda tüccarlarının geliştirdiği ve Ege Denizi’nde kullandıkları gemiler, “üç direkli, geniş, sağlam, yirmi ya da otuz toplu burton[...]” isimli deniz taşıtlarıydı (Goffman, 2000, s. 34). Tinniswood’un 1617 yılında gerçekleşen bir deniz mücadelesini anlattığı vaka analizindeki İngiltere kalyonu, on dokuz büyük top, dokuz küçük anti-personel topu ve otuz sekiz personeliyle iyi bir örnek teşkil etmektedir (Tinniswood, 2011, s. 94) Osmanlı donanması kalyon tarzı gemileri aslında on beşinci yüzyıl sonundan beri tanıyorlarsa da bu teknolojiyi tam ve kalıcı olarak kullanmaları on yedinci yüzyılın son çeyreğinde gerçekleşecektir (Bostan, 2020, s. 237; ayrıca bkz. Resim 2).

Kaptan-ı Derya Cafer Paşa'nın Sefere Çıkışı

1632 yılının yaz aylarında göreve getirilen Cafer Paşa, Ohri asıllı bir saray memuruydu. Sarayda bostancıbaşı konumundayken muhtemelen dönemin sultanı Sultan IV. Murad'a olan yakınlığı sayesinde “kapudan paşa”, yani kaptan-ı derya olarak saraydan çıkmıştı (Yıldız, 2008, s. 341; Mehmed İzzet Bey, 2021, s. 110). Kısaca vurgulamak gerekir ki Cafer Paşa, kendinden önceki ve sonraki pek çok donanma komutanı gibi denizcilik tecrübesi olmadan donanmanın başına getirilmişti (Türkçelik, 2017, s. 88-108).

Cafer Paşa'nın makamındaki ilk devriyesinde, yani 1632 yaz sezonunda Akdeniz sıcak çatışmalar açısından pek hareketli değildi: Paşanın komutatasında Osmanlı donanmasının büyük bir kuvvetle ilerlediğinin duyulması üzerine Messina tarafında Malta, Toskana ve Papalık gemileri toplanmıştı. Ancak, herhangi bir çatışma yaşanmadan Hristiyan müttefikler dağılmış ve kendi yollarına gitmişlerdi (Anderson, 1952, s.115-116).

Sonbaharda donanma İstanbul'a (ve de derya beyleri sancaklarına) döndükten sonra bir sonraki sefer mevsimi için hazırlıklar başladılar. Kış ayları, donanmada yapılan hazırlıklarla geçirdi. Gerçekten de dönemin İstanbul'da mukim Avusturya temsilcisi Rudolf Schmid, 1633 Şubat'ında hem İstanbul'daki hem de Misivri'deki tersanelerde yeni gemilerin inşa ettirilmekte olduğuna dikkat çekmektedir (HHStA-Turcica, 113, v. 19b). Hatta İspanya arşivlerine ulaşan bir rapor, 12 Mart'ta İstanbul'dan gönderilen şöyle bir habere yer vermekteydi: Cafer Paşa yeni

kadırgalar yaptırmakla kalmıyor, aynı zamanda Sevilla asıllı bir muhtedi olan Antonio D'Avalos'a tersane-i amirede petardlar, askı merdivenler ve patlayıcılar da (*petardos, y escalas, y fuegos artificiales*) hazırlıyordu. Rapora göre bu D'Avalos'u (de Abalos) Osmanlı kaptan-ı deryasıyla İspanyolların büyük düşmanı olan ve Hollanda Birleşik Vilayetleri'nin İstanbul'daki temsilcisi Cornelius Haga tanıştırmış, D'Avalos tersanenin "petarcı ve topçusu" (*nombrado petadero, y artillero mayor de la Armada*) olmuştu (AGS, EST-Leg, 3591-136, v. 417a).

D'Avalos kimliğine dair eldeki Osmanlı kayıtları henüz bir şey söylemese de, literatürde bu soyisme rastlamak mümkündür. Krstic, Hollanda elçisi Cornelis Haga'nın İstanbul'da yaşayan Moriskolarla (İber Yarımadası'nda Müslümanlıktan Hristiyanlığa döndürülmüş bir grup) 1620'lere kadar irtibatının belgelendirilebildiğini göstermiştir. Haga'nın 1621 yılında kendi hükûmetine gönderdiği bir raporun ekinde, İstanbul Moriskolarının imzaladığı İspanyolca bir mektup yer almakta ve mektubu imzalayanlardan biri de "Mehmed de Abalos" olarak kayıtlı durmaktaydı. Mehmed de Abalos'un, Antonio ile aynı kişi olup olmadığını bilemiyoruz. Yine de Krstic bize, Mehmed de Abalos'un bir Osmanlı reisi ("a captain of the Ottoman fleet") olarak kendini tanıttığını göstermektedir (Krstic, 2015, s. 132, 142-143). Bu durumda Moriskolarının Osmanlı donanmasında görev alıp bir nevi denizcilik bilgisinin transferinde rol oynadıkları çıkarımını yapabiliriz.

İstanbul'dan 12 Mart 1633'te gönderilen ve İspanya'ya ulaşan haberin devamında Osmanlıların 1633 seferi için Mağrib Ocakları'ndan destek istedikleri bilgisine de rastlamaktayız. Bizerte'den (Tunus) kalyatlar ve Cezair'den kadırgaların Anavarin'de buluşması için komut gönderilmişti (AGS, EST-Leg, 3591-136, v. 417a). Osmanlı kayıtları da Cafer Paşa'nın Ocak 1633'te (21 R 1042) Tersane Emmini İbrahim'i yanında yirmi yedi hilatla Trablus, Cezair ve Tunus tarafına yolladığını göstermektedir (BOA, MAD.d 3987, s. 53). Belli ki Mağrib korsanları Osmanlı deniz seferine katkıda bulunacaklardı.

1633 senesi, dönemin tersane kayıtlarına sahip olduğumuz şanslı yıllardan biriydi. İdris Bostan'ın BOA, MAD.d 981 numaralı defterden gösterdiği üzere o yıl tersane-i amirede inşası ve tamiri yapılan kırk bir gemi vardı (Bostan, 1992, s. 196). Cafer Paşa için inşa edilen *baştanda* (büyük kadırga), üç yüz atmıştan fazla işçinin hazırlanmasında emek döküldüğü devasa bir yapıydı. Paşanın gemisini yüzdürebilmek için gerekli beş yüz kırka yakın personel ise aynı anda sefere çıkan diğer baştanda sınıfı gemilerden dahi yaklaşık iki yüz elli kişi daha kalabalıktı (BOA, MAD.d 981, s. 23, 27). Daha küçük sınıflı diğer gemileri de hesaba kattığımızda Osmanlı donanmasının boyutu personel ve asker toplamda on bin civarı olmalıydı.

Avusturya elçisinin belirttiğine göre hazırlıklarını tamamlayan donanma, 9 Haziran günü İstanbul'u terk edip Akdeniz'e doğru açılmıştı. Elçinin şaşırıldığı nokta, denize çıkan donanmanın yine de en başta beklediği kadar büyük olmadığıydı. Elçi ancak yirmi yelken sayabilmişti. Yine de Mağrib Ocakları'ndan başka kadirgaların da İstanbul'dan yola çıkan donanmayla buluşacağı duymuştu (HHStA-Turcica, 113, v. 82a). Dönemin gazete haberine kulak verecek olursak, o yaz Osmanlı donanması kırk beş kadirga ve altı kalyon olarak kayıtlara geçtiğine göre Mağrip korsanları Cafer Paşa'nın kuvvetleriyle gerçekten de birleşecekti (Gazette, 1634, s. 345).

İki donanmanın ne zaman kuvvetlerini birleştirdiğine dair net bir bilgiye sahip değiliz. Ancak, konumuz açısından önemli olan donanmanın denize açıldıktan sonraki akıbetidir. Elçi raporlarından anladığımız kadarıyla doğal olarak Cafer Paşa donanmayla Marmara Denizi içerisinde ilerlemiş ve Ege'ye çıkmadan önce Çanakkale Boğazı'ndaki kalelere varmıştı. İstanbul'daki Hollanda elçisi Haga, 1633 Temmuz'unda Cafer Paşa'nın Çanakkale'deki kalelere vardığı zaman iki İngiliz gemisinin Ege Denizi'nde, Yunanistan tarafında tahıl yüklediği istihbaratını aldığını yazmaktadır (Haga, 1867, s. 436).

Cafer Paşa'nın Mücadelesi

Yabancı bir geminin tahıl yüklemesi, Yeniçağ Osmanlı ekonomik düzeni için sıkıntılı bir durumdu. Temel gıda maddesi olan tahılın ihracına zaten sıcak gözle bakmayan Osmanlı idaresi, hububat ihracını sıkı denetlemekteydi. Oldukça kısıtlı hacimde gerçekleşen ihracat kimi zaman tümüyle yasaklanmaktaydı. Venedik'in ihtiyaç duyduğu hububat açığını kapamamak için Doğu Akdeniz'den hububat almak isteyen Avrupalı devletlerin faaliyetini, Osmanlı yönetimi 1594 yılında tümüyle yasaklamıştı. Bu yasak her ne kadar Baltık bölgesinin alternatif olarak öne çıkmasına vesile olmuşsa da Akdeniz için asıl fark, tahıl ticaretinin kaçakçılığa daha fazla bel bağlaması olmuştu. Osmanlı yetkilileri, on altıncı yüzyılın sonundan itibaren bu kaçakçılığı denetlemek için daha fazla mücadele vermek durumundaydı (Köse 2010, s. 128-129; Goffman, 2000, s. 31-35).

Kaptan-ı Derya Cafer Paşa'nın 1633 yazında kaçakçılık duyumunu alması üzerine dikkatini istihbaratın geldiği yere, Kesendire'ye çevirdiğini görmekteyiz. Yanında en aşağı yirmi gemi olan paşanın komuta ettiği asker sayısını tam bilemesek de, asgari 1090 yeniçerinin o yıl Akdeniz seferinde yer aldığı kayıtlara geçmiştir (BOA, KK.d 1826, s. 17). Yeniçeriler haricinde sayılarını bilmediğimiz binlerce kürekçi ve Osmanlı sancaklarından toplanmış sair asker de Osmanlı kadirgalarında yer alıyor olmalıydı. Kesendire'ye vardıkları vakit karşılarında ise biri *Hector* diğeri *William and Ralph* isimli iki İngiliz ticaret gemisi boy gösteriyordu

(Robinson, 1642, s. 7). Net sayılarını bilemesek de bir İngiliz denizci, iki gemideki mürettebatın toplam doksan kişi civarında olduğuna işaret etmektedir (TNA, SP 97/15, v. 204a).

Kesendire’de taraflar arasında ne yaşandığına dair net bir kanıya varmak zor: Gerçekleşen mücadeleye dair hem Osmanlı hem de Avrupa kaynakları çelişkili ifadeler kullanmaktadır. Osmanlıca kaynaklar arasında Topçular Katibi’nin, Katip Çelebi’nin, Karaçelebizade Abdülaziz Efendi’nin, Naima Efendi’nin vekayinamelerinde ve Evliya Çelebi’nin seyahatnamesinde kısa kısa bilgiye denk gelmek mümkündür. Dönemin yabancı kaynakları arasında ise Paul Rychaut’nun Richard Knolles’un kroniğini devam ettirdiği çalışması (*Turkish History*), dönemin Fransız gazetesi (*Gazette*) ile İstanbul’daki Venedik, Hollanda ve Avusturya elçilerinin raporlarında yine birbirini pek de tutmayan malumata erişmek mümkündür. Yakın zamanda Guillaume Calafat da bu muharebeye Venedik kaynaklarına dayanarak dikkat çekmiştir (Calafat, 2019, s. 252-265). İngiltere arşiv evrakı arasında mücadeleden sağ kurtulan bir İngiliz mahpusun (Thomas Spaight) mektup sureti ve sadrazamın dönemin İngiltere elçisi Sir Peter Wyche’a yaptığı açıklama ise nispeten ayrıntılı ve gözden kaçmış betimlemelerdir.

Öncelikle, karşılaşmanın cereyan ettiği tarih tespit edilmelidir. Evliya Çelebi’nin ifadesiyle taraflar Hicri 1042 senesinin kurban bayramının ilk gününde karşılaşmışlardır. Bir gün kadar hata verebilen tarih çevirme kılavuzlarıyla bayramın ilk gününün, 18 Haziran 1633’e yakın bir gün olduğu söylenebilir (Calafat, 2019, s. 256). Sahiden de olayın görgü tanığı olan Thomas Spaight, Osmanlı gemileriyle “White Sunday” günü (yani 19 Haziran 1633) karşılaştıklarını söylemiştir (TNA, SP 97/15, v. 204a). Bu demek oluyor ki İstanbul’dan çıkan donanma on gün içerisinde Selanik

Körfezi'ne ulaşmıştır. İngiliz flotillasının o ana değin başından geçenlere dair de yine Thomas Spaight'ın anlatımına kulak verebiliriz.

İngiltere gemileri birkaç hafta önce Ege Denizi'ne geldiklerinde, Golos (Volos/Volo) civarında hububatın bol olduğu duyumunu almışlardı. Golos'ta beş gün boyunca bekleyip nihayetinde kendilerine tahıl getirme vaadinde bulunan Osmanlı tebasının (*Turke*) ihanetine uğramış ve tuzağa düşürülmüşlerdi. Beş adamlarını kaybeden (ikisi ölü, üçü esir) İngiliz kaçakçılar, birkaç gün boş yere esir düşen arkadaşlarını kurtarmayı denemişlerdi. Ardından İzdin'e (Zeytun/Zituni) geçen İngilizler, kendilerine kimsenin tahıl satmak istemediği on gün içerisinde ancak yedi yüz kilo zahire yüklenmiş ve şanslarını Selanik tarafında denemek istemişlerdir. Selanik Körfezi'nde yerel halkla altı ton yük almak için anlaşmış, ardından ise Kesendire tarafından gemi başına altışar ton daha almışlardır. Osmanlı kadirgalarının geleceği haberini alınca korktukları için ise denize açılmayıp bir süre saklanmak istemişlerdi. 19 Haziran'da ise kaçınılmaz olarak Osmanlı donanması uzaktan belirmişti (TNA, SP 97/15, v. 204a).

Sonrasında gerçekleşene dair ifadeler çelişkilidir. Naima'ya kulak verecek olursak Osmanlı gemilerini gören İngiliz kaçakçılar derhal demirlerini kesip kaçmaya çalışmışlardır (Naima, 2007, s. 782-783). Cafer Paşa'nın sadrazama gönderdiği açıklama da keza derhal demir aldıkları yerden kalkan İngiliz gemilerinin yelken açıp kaçmaya çalıştıkları doğrultusunda (TNA, SP 97/15, v. 206a-b). İngiliz denizcilerin kaptan paşayı selamlamaması ve alışlagelen karşılaşma hediyelerini göndermemeleri bir husumet göstergesi olarak algılanmıştı (Calafat, 2019, s. 263). Thomas Spaight ise, İngilizlerin öncelikle Cafer Paşa için bir hediye hazırladıklarını ve gemilerinden paşayı selamladıklarını belirtmektedir. Ancak, paşa kendisine gösterilen saygı ifadesini hiçe saydığı gibi hiçbir uyarıda da bulunmadan saldırıya geçmişti (TNA, SP 97/15, v. 204a).

Kimin ifadesine daha fazla itimad edilmesi gerektiği tartışmalı bir husus olsa da hem Osmanlılar hem de İngilizler kaçakçılığın suç olduğundan şüphe etmiyorlardı. Bu durumda İngiliz gemilerinin suçüstü yakalandıklarını hissedip doğrudan kaçmaya çalıştıkları açıklaması daha ikna edici olacaktır. Yalnız tek sıkıntıları, kadirgalar gibi kürekle değil de kalyon tarzı olduklarından rüzgarla seyrüsefer yapan İngiliz gemilerinin hava şartlarının azizliğine uğramalarıdır: Cafer Paşa'nın yapmış olduğu açıklamaya göre, gemileri yeterince hızlı kaldıracak rüzgar yoktu (TNA, SP 97/15, v. 206a-b). Paşanın açıklamasının yanı sıra kadirgaların kalabalık kürekçileri sayesinde ivme kazanmasının kalyonlara göre daha kolay olduğunu düşünürsek, zaten İngiliz kaçakçıların pek kurtulma şansı yoktu.

Mücadeleye kaç kadirganın katılıp kaçının alarga beklediğini bilemiyoruz. Ancak Rycaut'nun aktardığına göre İngiliz gemileri kimi zaman

bir kimi zaman da aynı anda iki kadirga tarafından saldırıya uğruyorlardı. Kıç kasaralarındaki topları gülleyle değil de saçma ile dolduran İngilizler, saldıran Osmanlı mürettebatına ağır kayıp verdiriyorlardı. Anti-personel denebilecek bu topların yanı sıra, güverteye çıkarn neferlere karşı İngilizler mızraklarla kendilerini savunuyorlardı (Rycaut, 1701, s. 77). İngilizlerin verdiği bu amansız mücadele sırasında Rodos ümerasından Memi Beg başına top darbesi alıp şehid olmuştu ki (Naima, 2007, s. 783), ertesi yıl Rodos'a giden bir seyyah Memi Beg için adada çok güzel bir mezarlık inşa edildiğini not edecektir (Blunt, 1650, s. 59-60). Hector ve William and Ralph o kadar şiddetli direniyordu ki 287 kürekçi-alatçısının üzerine bir de savaşçı neferlerle doldurulmuş olan Tersane Kethüdası Uzun Piyale'nin baştardası geri çekilmek zorunda kalmıştı (BOA, MAD.d 981, s. 27; Naima, 2007, s. 783).

İşte Memi Beg'in şehadeti ve Piyale Kethüda'nın geri çekilmesi, Kaptan-ı Derya Cafer Paşa'yı derinden etkilemiş, hırslandırmış ve yapmaması gereken bir hataya sevk etmişti: Kâtip Çelebi'nin "kapudan paşa yerinde dura, kendi varup düşmene çatmak heves etmeye" şeklindeki nasihatine muhalif bir şekilde Cafer Paşa İngilizlerin üzerine atılmıştı (Kâtip Çelebi, 2018, s. 240). Kaptan baştardası İngiliz gemisini yanadan bordalamamış, Cafer Paşa kadirganın vurucu gücü olan mahmuzu kullanmıştı. Ancak baştardanın pruvası (mahmuz), bordayı herhangi bir noktadan parçalamak yerine kalyonun lombarlarından birinin içine girivermişti. İngiliz tayfa bunun üzerine lombar deliğinden kendi kalyonlarına girmiş olan Osmanlı kadirgasının pruvasındaki delikleri, çivilerle kalyonun ahşap kısımlarına sabitlemişti. Kısaca Cafer Paşa'nın baştardası İngiliz kalyona saplanmış vaziyetteydi (Rycaut, 1701, s. 77; Naima, 2007, s. 783).

Bu noktadan sonra artık geri dönüş yok gibiydi: İki gemi birbirine perçinlendiğinden, taraflardan biri diğerini mağlup edene kadar çatışma devam edecekti. Anladığımız kadarıyla İngilizler kıç toplarını yine saçmayla doldurup Osmanlı denizcileri üzerine ateş yağdırmaya başlamışlardı. Ellerindeki saçmalar ve demir parçaları bitince, diyordu Rycaut, İngilizler silahlara riyal guruşları doldurup ateşlemişler ve Osmanlılara ağır zayıat verdirmişlerdi. Sayısal açıdan yetersiz kalan İngilizler, artık kendilerini savunmak için son çareye baş vurmuşlardı: Naima'nın ifadesiyle İngiliz kaçakçılar "utanmaktansa yanmayı" (*en-nâr velâ el-â'r*) seçmiş ve kendi kalyonlarını ateşe vermişlerdi (Rycaut, 1701, s. 77; Naima, 2007, s. 783).

Bu durumda bir yandan Osmanlı ve İngiliz denizcileri göğüs göğüse çarpışırken diğer yandan İngiliz kalyonu alev alev yanıyordu. Anladığımız kadarıyla Cafer Paşa'nın saldırdığı *Hector* kendi tayfası tarafından ateşe verilmişti. Bu durumda İngiliz gemisi yanarken, ona saplanmış kaptan baştardası da alevlere yakalanma riski taşıyordu. Kâtip Çelebi, bu risk

karşısında Cafer Paşa'nın baştardasını bir filikayla terk ettiğini belirtmektedir (Kâtip Çelebi, 2018, s. 192). Gerçekten de bir süre sonra kaptan baştardasının pruvası alev alıp gemi yanmaya başlamış ve büyük zahmetle yanan İngiliz kalyonundan ayrılmıştı. Baştardaki alevler denizden çekilen suyla söndürülmüş ve birkaç Osmanlı kadırgası baştardayı “kıçından yedeğe alıp” sürükleyerek kurtarmışlardır (Naima, 2007, s. 783).

Cafer Paşa ve baştardası *Hector*'la mücadele ederken, donanmanın bazı diğer kadırgaları da *William and Ralph*'ı markaja almışlardı. *Hector*'dan yarım saat kadar sonra *William and Ralph*'ın mürettebatı da gemilerini ateşe verme yoluna gittiler. Günün sonunda iki buçuk saat süren deniz muharebesinin ardından iki İngiliz kalyonu da alevlere yenik düşmüştü. Batan gemilerden denize atlayarak kendini kurtaran İngiliz denizciler, Osmanlı kadırgalarınınca filikalarla su üzerinden toplanıp esir edilmişlerdi. Thomas Spaight'ın belirttiğine göre iki İngiliz gemisinin de kaptanı canlı olarak esir düşmüştü. İngilizlerin can kaybı toplamda yirmi küsur kişiye, yetmiş yakın denizci de esir Osmanlılara esir düşmüştü. Thoams Spaight, içinde bulunduğu esareti çatışmadan on gün kadar sonra, 1 Temmuz'da 'Kaptan Paşa'nın kadırgasından' yazarak İstanbul'daki İngiltere elçisine aktarmıştır. (TNA, SP 97/15, v. 204a-b).

Muharebenin Ardından Yaşananlar ve Değerlendirme

Cafer Paşa'nın ufak çaplı bir facia yaşadığı bu mücadelede, Osmanlı kayıplarının ne ölçüde olduğu muğlaktır. Rycout iki ya da üç Osmanlı kadırgasının çıkan yangında infilak ettiğini ve Osmanlı askerleriyle birlikte bin iki yüz kürekçinin sulara gömüldüğünü belirtmektedir (Rycout, 1701, s. 77-78). Naima ise altı yüz Osmanlı askerinin şehit olduğunu ve iki yüzünün yaralı halde muharebeden çıktığını belirtmektedir (Naima, 2007, s. 783). Osmanlı kaynakları herhangi bir kadırganın battığını söylememektedir.

Osmanlı kayıpları ne düzeyde olursa olsun, böylesine kanlı bir mücadele beklenmeyen bir gelişme olmuştu. Yerli ve yabancı kaynakların belirttiğine göre paşa, cengin ardından Selanik tarafında demirleyip bir ay kadar donanmanın yaralarını sarmakla uğraşmıştı. Ayrıca, Kesendire ahalisinden kaçakçılığa yataklık edenleri katlettirmişti (Naima, 2007, s. 783; Gazette, 1634, s. 345). Kaptan Paşa toparlandıktan sonra o yılın seferine devam edip Suriye tarafına yelken açmış ve İngiliz esirleri de beraberinde sefere götürmüştür. Donanma, ancak yıl sonunda İstanbul'a dönecekti (TNA, SP 97/15, v. 228b-229a).

Osmanlı denizciliği açısından Cafer Paşa'nın Kesendire'de giriştiği muharebe aslında yapılmaması gereken iki hatayı birbirini ardına sıralıyordu. Bunlardan ilki, yukarıda Kâtip Çelebi'den alıntılıdığımız üzere,

kaptan paşanın şahsen cenge girmemesi gerektiği idi. İkincisi ise, daha teknik bir konu, yani kadirgaların kalyonları doğrudan mahmuzlamaması hususuydu. Yine Kâtip Çelebi'nin verdiği nasihatlerden biri, kadirgaların toplarıyla uzaktan kalyonları dövüp “dümeni direği kırıldıktan sonra” kalyonları bordalamalarıydı (Kâtip Çelebi, 2018, s. 240). Kısaca yelkenli gemiler tamamiyle hareketsiz kaldıktan sonra Osmanlı kadirgaları saldırmalıydı. Anladığımız kadarıyla Rodos Beyi Memi ve Tersane Kethüdası Piyale'nin öncü saldırıları bu kuralı dikkate almadığından başarısız olmuşlardı. Ardından Cafer Paşa'nın şahsen İngiliz kalyonunu mahmuzlaması başka bir felakete davetiye çıkarmış oldu.

Aslında Cafer Paşa yaptığı hamlenin yanlış olduğunun farkında olmalıydı. Zira yıllar önce, 1609'da, dönemin Kaptan-ı Deryası (Kayserili) Halil Paşa da benzer bir mücadeleye giriştiği vakit *Karacehennem* adı verilen devasa bir düşman kalyonuna doğrudan saldırmak istemişti. Ancak yanında bulunan ve bir bakıma meslekten yetişmiş sayılan Mora Sancakbeyi Murad Reis kendisini uyarmış ve önce kalyonu uzaktan topla dövdürmüştü. Ancak top ateşiyle direkleri kırıldıktan sonra *Karacehennem* bordaya maruz kalmış ve Osmanlı kaptan-ı deryasının eline geçmişti (Kâtip Çelebi, 2018, s. 183). Kısaca Halil Paşa denizcilik erbabının nasihatine kulak vererek hataya düşmekten kurtulmuştu. Yıllar sonra Cafer Paşa, belki de bu enstantaneyi umursamayacak kadar sinirlenmiş ve arka arkaya çekilen kadirgalarını görünce yerleşik bir kuralı hiçe sayarak kendini riske atmıştı.

Sonuç

1633 Haziran'ında Kesendire önlerinde gerçekleşen muharebe, İngilizler için bir kahramanlık hikayesi olarak görülmüştür. Osmanlı tarih yazarları ise hikayeyi talihsiz bir kaza olarak aksettirmektedir. Zaten Osmanlı idaresinin Cafer Paşa'yı görevinde muhafaza etmesi de herhangi bir başarısızlık algılamadığını göstermektedir.

Kâtip Çelebi'nin anlatımında gördüğümüz üzere Kesendire'deki baş-tarda yangını, Cafer Paşa'nın gafletle düşmüş olduğu teknik bir hatanın sonucuydu. Bir bakıma bu hata denizlerde yetişen Osmanlı gemicileriyle sarayda yetişen Osmanlı ekabiri arasındaki denizcilik bilgisindeki farka işaret etmektedir. Kaptan-ı deryaların siyasi seçimler sonucu saray içersinden seçilmesi, buna benzer sonuçları ister istemez doğurmaktaydı.

Osmanlı donanması on yedinci yüzyıl sonuna kadar kadirga kullanımına sıkı sıkıya bağlı kalacağından, muhtemelen Cafer Paşa'nın örneği bir yarım asır daha Osmanlı denizcilerinin kulağına küpe olacaktı. Kesendire'de gerçekleşen muharebe ise bir yanda kadirgayla kalyonun öte yanda alaylı denizcilerle saraylıların farklı tecrübeleri temsil ettiği bir örnek olarak tarih sahnesindeki yerini almıştır.

KAYNAKÇA

Arşivler

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

MAD.d (Maliyeden Müdevver) 981; 3987.

KK.d (Kamil Kepeci) 1826.

İspanya Simancas Arşivi (AGS)

Estado: Legajos 3591 (Dijital erişim).

Avusturya Devlet Arşivi, Hanedan- Saray ve Devlet Arşivi (HHStA)

Turcica 113.

İngiltere Milli Arşivleri (TNA)

State Paper (SP) 97/15.

Araştırma Eserleri ve Anlatılar

Anderson, Roger C. (1952). *Naval Wars in the Levant, 1559-1853*.

Blunt, Henry (1650). *A Voyage into the Levant: A brief Relation of a Journey lately performed by Mr. Henry Blunt*. London: Andrew Crooke.

Bostan, İdris (1992). *Osmanlı Bahriye Teşkilatı: XVII. Yüzyılda Tersane-i Amire*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.

Bostan, İdris (2009). Akdeniz’de Korsanlık: Osmanlı Deniz Gücü. İdris Bostan ve Salih Özbaran (Yay. Haz.) *Başlangıçtan XVII. Yüzyılın Sonuna Kadar Türk Denizcilik Tarihi, Cilt 1* (ss. 227-240) İstanbul: Deniz Kuvvetleri Komutanlığı.

Bostan, İdris (2020). Osmanlılar Niçin Kalyon İnşasından Bir Süre İçin Vazgeçtiler? (1656-1682). *Tarih Dergisi-Turkish Journal of History*, 71(1), 223-238.

Calafat, Guillaume (2019). *Une mer jalousee. Contribution à l’histoire de la souveraineté (Méditerranée, XVIIe siècle)*. Paris: Le Seuil.

Gazette (1634). *Recueil des Gazettes, Nouvelles, et Relations de toute l’Année 1633*. Paris: Bureau d’Adresse, rue de la Calandre aux Grand Coq.

Goffman, Daniel (2000). *İzmir ve Levanten Dünya (1550-1650)*. Ayşen Anadol ve Neyir Kalaycıoğlu (Çev.) İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Greene, Molly (2002). Beyond the Northern Invasion: The Mediterranean in the Seventeenth Century. *The Past and Present*, 174, 42-71.

Guilmartin, John F. (2002). *Galleons and Galleys*. London: Cassel&Co.

Gürkan, Emrah Safa (2020). *Sultanın Korsanları: Osmanlı Akdeniz’inde Gazâ, Yağma ve Esaret, 1500-1700*. İstanbul: Kronik.

- Haga, Cornelis (1867). Brieven van Cornelis Haga aan de Staten-Generaal, 1631-1633. *Kronijk van het Historisch Genootschap, gevestigd te Utrecht*, 21, 5 (2), 370-455.
- Jörgensen, Christer, Michael Pavkovic, Rob Rice, Frederick Schneid ve Chris Scott (2011). *Dünya Savaş Tarihi: Erken Modern Çağ. Teçhizat, Savaş Yöntemleri, Taktikler 1500-1763* (Çev. Özgür Kolçak). İstanbul: Timaş.
- Kâtip Çelebi (2018). *Tuhfetü'l-Kibâr fî Esfâri'l-Bihâr* (İdris Bostan, Haz.). Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi.
- Köse, Metin Ziya (2010). *1600-1630 Osmanlı Devleti ve Venedik: Akdeniz'de Rekabet ve Ticaret*. İstanbul: Giza.
- Krstic, Tijana (2015). The Elusive Intermediaries: Moriscos in Ottoman and Western European Diplomatic Sources from Constantinople, 1560s-1630s. *Journal of Early Modern History*, 19, 129-151.
- Mehmed İzzet Bey (2021). *Harîta-i Kapudânân-ı Deryâ: Osmanlı Kaptanîder-yaları (1352-1853)* Cemil Sağlam (haz.) ve Göker İnan (ed.). İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı.
- Naima Mustafa Efendi (2007). *Tarih-i Naima*, c. 3 (Mehmet İpşirli, Haz.). Ankara: TTK.
- Özkan, Osman (2016). *Erken Modern Dönem Akdeniz Hâkimiyeti ve Osmanlı Deniz Gücü (1578-1645)* (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi, İstanbul.
- Panzac, Daniel (2020). *Osmanlı Donanması (1572-1923)*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Robinson, Henry (1642). *Libertas, or Reliefe to the English captives in Algier*. London: John Sweeting.
- Rycaut, Paul (1701). *The Turkish History, Comprehending the Origin of that Nation, and the Growth of the Othoman Empire, with the Lives and Conquests of Their Several Kings and Emperors. Vol. II*. London: Isaac Cleave.
- Tinniswood, Adrian (2011). *17. Yüzyılda Akdeniz'de Korsanlık: Denizler, Fetihler, Korsanlar, Esaret, Politika, Yayılmacılık ve Bölünme*. İstanbul: İnkılap Yay.
- Türkçelik, Evrim (2017). Meritocracy, Factionalism and Ottoman Grand Admirals in the Context of Mediterranean Politics. Rubén González Cuerva ve Alexander Koller (haz.) *A Europe of Courts, a Europe of Factions: Political Groups at Early Modern Centres of Power (1550-1700)*. Leiden-Boston: Brill.
- Yıldız, Murat (2008). *Osmanlı Devlet Teşkilâtında Bostancı Ocağı* (Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi, İstanbul.

İnternet Kaynakları

<https://www.rmhc.co.uk/collections/objects/rmhc-object-12219> (Erişim tarihi: 14.05.2022)

BÖLÜM 8

BİLİRKİŞİLİK YAPAN İŞ GÜVENLİĞİ UZMANLARININ BİLİRKİŞİLİK ÜZERİNE GÖRÜŞLERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ

Kaan KOÇALI^{1,2}

1 Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Gelişim Üniversitesi, İstanbul Gelişim Meslek Yüksekokulu, İş Sağlığı ve Güvenliği Programı, kkocali@gelisim.edu.tr, Orcid: 0000-0002-1329-6176

2 CEO, İş Güvenliği Uzmanı (A Sınıfı), Kampüs Madencilik Müş. Mak. San. İç ve Dış Tic. Ltd. Şti, kaan.kocali@kampusmadencilik.com.tr

1. Giriş

1927 senesinde yürürlüğe girerek 2011 senesine kadar ve günümüzde de yargılama usullerini düzenleyen 6100 sayılı Hukuk Usulü Muhakemeleri Kanunu'nda 2020 ve 2021 yıllarında da birçok değişiklik yapılmıştır. Kanunun beşinci bölümünde yer alan “Bilirkişi İncelemesi” başlığında hukuki konularda bilirkişiden nasıl görüş alınacağı ve bilirkişi görevlendirileceği hususlarına açıkça yer verilmiş olup ve salt hukuki konularda bilirkişiden görüş istenilmesi yasaklanmıştır. HMK (Çalışmamızda HMK ile kastedilen 6100 sayılı Hukuk Muhakemeleri Kanunu'dur. HUMK ise iptal edilen Hukuk Muhakemeleri Kanunu'dur.) 266. maddesindeki “*Hukuk öğrenimi görmüş kişiler, hukuk alanı dışında ayrı bir uzmanlığa sahip olduğunu belgelendirmedikçe, bilirkişi olarak görevlendirilemez.*” amir hükmüne rağmen mahkemelerce yargılamaların neredeyse tümünde dosya/dava içeriği hakkında bilirkişilerden hukuki görüş istenmekte ve hukukçu bilirkişilerce de tarafların savunma, iddia ve dava konusunun tartışıldığı raporlar hazırlandığı görülmektedir. Hazırlanan bu bilirkişi raporlarının da esas alınarak karar verilmesi olağan fiil haline gelmiş olup, diğer teknik konularda da aynı şekilde gerekçeli kararda bilirkişi raporundan kopyala-yapıştır yapılarak dava sonlandırıldığı bilinmektedir.

Kanun koyucu ortaya çıkan bu sorunu çözmeyi amaçlayarak 2011 yılında HMK'ı yürürlüğe almış ve mahkemeler tarafından özellikle hukuk özel alanları adı altında hukuki nitelikte bilirkişi seçiminin önüne geçilmesi için “hukuk bilimi dışında” dava konusuna uygun olarak sadece teknik konular hakkında bilirkişiye başvurulabileceğini ve seçilen bilirkişiler tarafından da hukuki konularda görüş bildirilemeyerek sadece mahkeme tarafından kendilerine verilen göreve uygun şekilde teknik inceleme yapmalarını vurgulamıştır. Bu husus 6754 sayılı Bilirkişi Kanunu'nun 3/2. maddesinde “*Bilirkişi, raporunda çözümü uzmanlığı, özel veya teknik bilgiyi gerektiren hususlar dışında açıklama yapamaz; hukuki nitelendirme ve değerlendirmelerde bulunamaz.*” şekli ile amir hükme bağlanmıştır. Ayrıca bu kanuna uygun şekilde çıkartılan Bilirkişi Yönetmeliği'nin 5. maddesinin 2. fıkrasında da aynı metin yer almıştır. Fakat Bilirkişi Kanunu'nun 3/3. maddesinde “*Genel bilgi veya tecrübeyle ya da hakimlik mesleğinin gerektirdiği hukuki bilgiyle çözümlenmesi mümkün olan konularda bilirkişiye başvurulamaz.*” yer alan hüküm ile mahkemelerin özellikle hukuki bilirkişi seçimi yapmalarının önüne geçilememiş ve hukukun her alanından bilirkişi görevlendirmesi ile görüş alınabilmesine olanak sağlanmıştır. Sonuçta bilirkişi incelemesi yapılmasının temel amacı; hakime, hukuk dışında özel veya teknik bilgi gerektiren dava konularında sahip olmadığı bilgi vererek konuların aydınlatılmasını sağlamaktır (Rosenberg vd., 1993; Ulukapı, 2002; Atalı, 2016; Pakakçı, 2016).

Bilirkişi; görevlendirme yapılan mahkemeye raporunu sunarken, ra-

porunda özel ve teknik bilgilerini kullanarak dava konusundan sonuçları çıkartan ya da dava konusunu ilgilendiren vakıaları tespit eden kişidir. Bilirkişi, böylece dava konusu ile ilgili tüm açıklamaları sadece kendi uzmanlık alanı ile ilgili olarak özel ya da teknik bilgisini kullanarak vardığı sonuçlardan ya da bu bilgilerden suretle yapmış olduğu tespitleri mahkemeye sunan ve böylece mahkeme kararının rapor aracılığıyla ortaya çıkmasına doğrudan etki eden kişi görevindedir (Meller-Hannich, 2016). Öyle ki, bilirkişi, yargılama sonucunda davayı kimin kazanacağını ya da kimin kaybedeceğini belirlediği belirtmek bilirkişinin önemini vurgulamak açısından önemlidir (Schmidt, 1961).

Bu çalışmada, ilk olarak bilirkişilerin işlevi ve davadaki konumu hakkında bilgi verilerek Bilirkişilik Kanunu ve Yönetmeliği üzerine değerlendirmeler yapılmıştır. İkinci olarak ise, Türkiye’de bilirkişi bölge kurullarına kayıtlı bilirkişi sayısı verilerek, faal bilirkişilik yapan kişiler ile yapılan anket çalışması ile bilirkişilerin bu konudaki görüşleri ve problemleri üzerine değinilmiştir. Son olarak ise problemlerin çözümü için kısa öneriler verilerek çalışma tamamlanmıştır.

2. Bilirkişilerin İşlevleri ve Yargılamadaki Konumları

6100 sayılı Hukuk Usulü Muhakemeleri Kanunu’nun 282. maddesinde “*Hakim, bilirkişinin oy ve görüşünü diğer delillerle birlikte serbestçe değerlendirir.*” hükmü açık olsa da bilirkişi raporu hâkime dosyanın esası hakkında yol çizdiği için kanunun 271. maddesinde “*Bilirkişilik görevimi sadakat ve özenle, bilim ve fenne uygun olarak, tarafsız ve objektif bir biçimde yerine getireceğime, namusum, şerefim ve kutsal saydığım bütün inanç ve değerlerim üzerine yemin ederim.*” bilirkişinin yemin ederek görevlendirileceği ve bilirkişinin aynen bir hâkim gibi tarafsız olması gerektiği vurgulanmıştır. Bu maddelerden hareketle bilirkişinin sorumluluğu düzenlenirken, hâkimlerin sorumluluklarına benzer olarak HMK 282 maddesindeki “(1) *Bilirkişinin kasten veya ağır ihmal suretiyle düzenlemiş olduğu gerçeğe aykırı raporun, mahkemece hükme esas alınması sebebiyle zarar görmüş olanlar, bu zararın tazmini için Devlete karşı tazminat davası açabilirler. (2) Devlet, ödediği tazminat için sorumlu bilirkişiye rücu eder.*” hükümlere yer verilerek, bilirkişi raporunun diğer tüm deliller açısından daha farklı bir konumda olduğu ve bilirkişilerin yargılamadaki konumlarının önemi vurgulanmıştır.

Literatürde ise bilirkişilerin yargılamadaki konumları hakkından farklı değerlendirmeler yapılmaktadır (Özekeş, 2008). Bilirkişiler, davalarda hâkimin yetkilerini destekleyerek ya da bu yetkilerin bazılarıyla bizzat donatılarak bir nevi hâkim yardımcısı gibi hareket edebilen ve sanki bir tarafın delili gibi nitelendirilen kişilerdir. Kısacası, bilirkişinin yargılamadaki konumunu dava dosyasında yapmış olduğu görevin işlevi

belirlenmektedir (Meller-Hannich, 2016).

En temelinde hâkim, bilirkişi incelemesine üç farklı nedenle ihtiyaç duyar (Konuralp, 2007; Rosenverg vd., 2010):

- Birinci neden olarak hâkimin bilirkişiden uzmanlık gerektiren bir uyuşmazlık hakkında mesleki tecrübesini ve deneyimlerini kullanarak vakıa tespiti yapmasını istemesidir. Örneğin; taşınmaz davalarında emsal tespiti yapılması, yabancı dilde yer alan bir terimin gereken anlamının belirlenmesi vb.

- İkinci neden olarak hâkimin bilirkişiden, sahip olduğu özel ve teknik bilgileri kullanarak uyuşmazlık hakkında varmış olduğu neticeyi mahkemeye bildirmesidir. Örneğin; uyuşmazlık konusu belgenin gerçek olup olmadığı, hastalıkların türü ya da sebebi, iş kazalarında iş görmezlik süresinin hesaplanması, trafik kazalarında yerdeki fren izlerinden aracın hızının hesaplanması vb.

- Üçüncü neden olarak ise hâkimin bilirkişiden sahip olduğu özel ve teknik bilgileri kullanarak vakıa tespiti yapmasıdır. Örneğin; davacının bir ayağının kısaldığının tespiti, inşaat sahasında var olan eksikliklerin tespiti, kan grubu belirlenmesi vb.

Bu temel üç neden haricinde bilirkişiye çok istisnai olarak da olsa dava konusu bölgenin/kişilerin örf ve adetlerinin belirlenmesi ve özellikle yabancı hukukun içerik tespitinin yapılması konusunda müracaat da edilmektedir (Wullschleger, 2015). Örneğin; Yargıtay Hukuk Genel Kurulu'nun 26.03.2019 tarih E. 2017/367, K. 2019/350 nolu kararında “Yukarıda yapılan açıklamalar ve yasal düzenlemeler ışığında somut olay değerlendirildiğinde; icra takibine konu belgenin yabancı dilde düzenlendiği ve muhatap banka yabancı olduğundan yabancılık unsuru içerdiği görülmektedir. Bu durumda mahkemece, özel ve teknik bilgiyi gerektirdiğinden bu konuda bilirkişiden rapor alınmasında yukarıda belirtilen yasal mevzuata bir aykırılık bulunmadığı dikkate alınarak icra takibine dayanak belgenin 6102 Sayılı TTK'nın 820. maddesi gereğince imza edildiği ülke ile ödeme yerinin bulunduğu ülkenin hukuk mevzuatını ve dilini bilen Üniversitelerin Ticaret Hukuku kürsüsünden özellikle kambiyo hukuku alanında yetkin bilirkişiden, takibe dayanak belgedeki kayıtların kambiyo hukukundaki karşılıkları ile açıklanması amacıyla bilirkişi raporu alınması gerekmektedir. Ancak bilirkişi raporu alınmasından sonra hâkimin yukarıda belirtilen yasal mevzuat çerçevesinde, Türk kanunlar itilafı kurallarına göre yetkili olan yabancı hukuku resen araştırıp bulup yabancı unsurlu olay ve ilişkiye uygulamakla ödevlidir. Önemle vurgulamak gerekir ki alınacak bilirkişi raporunun, MÖHUK'nın 2. maddesinin 1. fıkrasına aykırı bulunmaması, Türk mevzuatına ilişkin ve hukuki nitelendirme içermeyen nitelikte olması gerekir.” (Kazancı İçtihat Bilgi Merkezi, 2021) yabancı hukukun tespiti

ile ilgili olarak bilirkişiye müracaat edilmesine ilişkin vermiş olduğu bir kararında bunu vurgulamıştır.

Bilirkişilerin yargılama kuvveti içinde yerine getirdiği bu işlevler göz önünde bulundurulduğunda, mahkemenin kendisine müracaat ettiği gerekçelere bağlı olarak; raporun teknik veya özel bilgi vakıalarına uygulanması halinde bilirkişi raporu bir delil değerlendirme aracı olarak görülürken, rapor vakıa tespiti yapıyor ise o vakıanın delili olduğu belirtmek yerinde olacaktır. Rapor eğer salt teknik ve özel bilginin mahkemeye sunulmasını içeriyor ise raporun kavramsal olarak delil olması durumundan söz edilemez (Sendler, 1986).

Görüldüğü üzere bilirkişiye müracaat edilmesi ve bilirkişi raporunun değerlendirilmesi dikkate alındığında, bilirkişilerin ve bilirkişi raporunun sahip olduğu konunun özelliklerinin mutlaka dikkate alınması şarttır (Erdoğan, 2020). 1927 yılında 1086 sayılı kanun ile başlanan bilirkişilik uygulaması sonrasında, özellikle hukuki bilirkişiler ayrı tutulmuş ve 1981 yılında 2494 sayılı kanunun madde 18 ile değiştirilen HUMK madde 275 ile hukuki bilirkişilik yasaklanmıştır. Fakat mahkemeler 24/11/2016 tarihinde değiştirilen 6100 sayılı HMK madde 266 ve 279/IV'e kadar bu yasağın uygulamayı görmezden gelmişlerdir. Günümüzde ise hukuki bilirkişiler ile ilgili olarak sadece hukukun alt kollarında özel eğitim sertifikası ile bilirkişilik yapmalarına olanak getirilmiştir. Teknik bilirkişiler ise böyle bir durum söz konusu olmayıp, bilirkişinin uzmanlık alanına göre hizmet vermesi devam etmektedir.

İşte bu sebepten dolayı bilirkişiliğin düzenlendiği ayrı bir kanuna ihtiyaç duyulmuş ve Adalet Bakanlığı'na hazırlanan bir tasarı Türkiye Büyük Meclisi'ne gönderilerek Bilirkişilik Kanunu 03/11/2016 tarihinde çıkartılmıştır. Kanunun 10. maddesinde Bilirkişiliğe Kabul Şartları açıkça belirtilmiştir. Teknik bilirkişilere ek olarak hukuk eğitimi almış kişiler için de hukuk alanı dışında farklı bir uzmanlığa sahip olduğunu ve 10. maddenin birinci fıkradaki şartları taşıdığını belgelendiremediğinde, bilirkişilik siciline ve listesine kaydedilemez. Adalet Bakanlığı'na hazırlanan 03/08/2017 tarihli Bilirkişilik Yönetmeliği'nin 5. Maddesi sebebiyle de hukuki bilirkişilik fiilen uygulanmaktadır. Adalet Bakanlığı'nın hazırladığı Bilirkişilik Kanunu tasarı doktrinde haklı olarak eleştirilmiştir. Özellikle kanunda belirtilen hususlarda bilirkişiliğin sanki bir meslek dalı gibi düzenlendiği, bilirkişiliğin yargı yerine yürütmeye ilişki tutulduğu, gerçek (şahıs) kişiler yerine bir de özel hukuk kişilerinin bilirkişilik yapmasına imkân saplanması gibi birçok konu haklı sebeplerle eleştirilmektedir (Tanrıver, 2015).

Özellikle hâkimlik mesleğinin getirmiş olduğu hukuki bilgi ile çözümlenmesine olanak olan konularda, hukuk eğitimi alan kişilerin bilirkişi

olarak görevlendirmelerinin yapılamayacağına ilişkin olan kanuni düzenleme, bu konularda eğitim almayan başka bilirkişilerin sözde teknik konu adı altında belirtilerek hukuki görüş alınmasının önünü açmaktadır. Eğer bu konuya karşılık HMK mad. 266 ve 279/IV yasakları göz önünde bulundurulacaksa, özellikle günümüzde mahkemelerdeki iş yükü nedeniyle hukuk eğitimi almış olsun ya da olmasın tüm bilirkişilerden dava konusu ile ilgili olarak her şekilde hukuki görüş alındığı da bilinmelidir. Çünkü hem HUMK mad. 275 hem de HMK mad. 266 ve 279/IV yasakları mahkemeler tarafından uygulanmamaya devam etmektedir. Ayrıca hukukçu bilirkişi ile teknik bilirkişiler hâkim görevlendirmesi sırasında da karışmaktadır. Kanunda hukuk eğitimi almış bilirkişilerin hukuk alanı dışında ayrı bir uzmanlığa sahip olduğunu belgelemeleri halinde bilirkişi seçilecekleri belirtmişse de bu durum başka bir uzmanlığa sahip olan teknik bilirkişinin hukuk eğitimi alması durumunda kendisini hukukçu şeklinde bilirkişi siciline kaydettirmesinin önünü de açmaktadır. Bu durum da bilirkişi görevlendirmelerinde hâkimin bilirkişiden hukuki sorulara cevap almasına engel olmayacağı gibi bu durumu kolaylaştıran bir düzenleme olmaktadır (Tanrıver, 2015).

3. Araştırma Yöntemi

Adalet Bakanlığı tarafından bilirkişi bölge kurulları 14'e ayrılmıştır. Bunlar; Adana, Ankara, Antalya, Bursa, Diyarbakır, Erzurum, Gaziantep, İstanbul, İzmir, Kayseri, Konya, Sakarya, Samsun, Trabzon ve Van'dır. Fakat bu iller kendi komşu illerine de hizmet vermektedir (Bilirkişi Bölge Kurulu Listeleri, 2021). Örneğin; Edirne'de yaşayan bir kişi, bilirkişilik başvurusunu İstanbul Bilirkişi bölge Kurulu'na yapmaktadır. Tekirdağ'da olan bir dava için ise o ilde uygun bilirkişi bulunamaz ise diğer illerden bilirkişi görevlendirmesi yapılabilir. Bu nedenle bölgeler uzak olduğu, bilirkişilere yapılan görevlendirmeler tam bir günlük görev olduğu sürenin çoğunluğu yollarda geçtiği ve bilirkişi ücretlerine masrafların eklenmemesinden dolayı bilirkişilerce genelde il dışı görevlendirmelere gitmek tercih edilmemektedir.

Bilirkişi listeleri incelendiğinde ise bölge kurullarına kayıtlı bilirkişi sayılarında büyük farklılıklar olduğu görülmüştür. Aşağıda Tablo 1'de bilirkişi bölge kurullarının hizmet verdiği iller ve bölge kurullarına kayıtlı bilirkişi sayısı verilmiştir

Tablo 1. Türkiye Bilirkişi Bölge Kurulları Yetki Çevresi ve Kayıtlı Bilirkişi Sayısı.

Kurul Adı	Yetki Çevresi (Bağlı Bulunan İller)	Bilirkişi Sayısı
Adana Bilirkişi Kurulu	Adana, Hatay, Mersin, Osmaniye, Niğde	2.909
Ankara Bilirkişi Kurulu	Ankara, Çankırı, Eskişehir, Karabük, Kastamonu, Kırıkkale ve Kırşehir	7.740
Antalya Bilirkişi Kurulu	Antalya, Burdur, Denizli, Isparta	3.907
Bursa Bilirkişi Kurulu	Bursa, Balıkesir, Bilecik, Çanakkale, Kütahya, Yalova	3.215
Erzurum Bilirkişi Kurulu	Erzurum, Ağrı, Ardahan, Bayburt, Erzincan, Iğdır, Kars, Tunceli,	866
Gaziantep Bilirkişi Kurulu	Gaziantep, Adıyaman, Kahramanmaraş, Kilis, Malatya ve Şanlıurfa	2.200
İstanbul Bilirkişi Kurulu	İstanbul, Edirne, Kırklareli, Tekirdağ	10.325
İzmir Bilirkişi Kurulu	İzmir, Aydın, Manisa, Muğla, Uşak	5.170
Konya Bilirkişi Kurulu	Konya, Afyonkarahisar, Aksaray, Karaman	1.635
Sakarya Bilirkişi Kurulu	Sakarya, Bartın, Bolu, Düzce, Kocaeli, Zonguldak	2.070
Samsun Bilirkişi Kurulu	Samsun, Amasya, Çorum, Ordu, Sinop ve Tokat	1.755
Diyarbakır Bilirkişi Kurulu	Diyarbakır, Batman, Bingöl, Elazığ, Mardin, Siirt ve Şırnak	1.475
Kayseri Bilirkişi Kurulu	Kayseri, Nevşehir, Niğde, Sivas ve Yozgat	1.486
Van Bilirkişi Kurulu	Bitlis, Muş, Van, Hakkari	586
Trabzon Bilirkişi Kurulu	Trabzon, Artvin, Giresun, Gümüşhane ve Rize	1.243
TOPLAM		46.582

Çalışmada bilirkişilerin uzmanlık alanları ya da bağlı bulundukları bilirkişi bölge kurulu ayrımı yapılmaksızın Türkiye'deki tüm bilirkişileri temsil etmesi amacıyla genel bir araştırma yapılmıştır. Araştırmada kullanılan sorular 2018 senesinde Sosyal Hizmet Uzmanları (Bilgin ve Kılıç, 18) ve 2020 senesinde ise İş Güvenliği Uzmanları (Doğan ve Kılıç, 2020) bilirkişilik uygulamaları üzerine yapılan akademik çalışmaların genele uyarlanmış halidir.

Bu kapsamda uygulanan araştırma soruları Tablo 2'de gösterildiği üzere toplam 19 sorudan (9 adet demografik, 10 adet anket) oluşmaktadır ve tanımlayıcı tarama modelli bir çalışma kapsamındadır. Uyarlanan sorular bilirkişilere Facebook, Instagram, Telegram ve Whatsapp grupları üzerinden ulaştırılmış ve online olarak cevaplamaları için onam alınmıştır.

Araştırmada başta demografik özellikler olmak üzere çoktan seçmeli sorular da yer almaktadır. Araştırmaya toplam 161 katılımcı sorulara cevap vermiştir. Araştırmayı cevaplayan 161 katılımcının 9'unun bilirkişi siciline kayıtlı olmadığı ama bilirkişi temel eğitimi aldıkları, geri kalan 152'inin ise bilirkişi siciline kayıtlı olduğu görülmüştür. Araştırma örneklemini, Türkiye evreninde bilirkişilik yapan iş güvenliği uzmanı kişilerden oluşmakta olup, hazırlanan anket formu Google Forms aracılığıyla internet üzerinden bilirkişilere ulaştırılmıştır. Yapılan bilimsel araştırma verilerinin ise son olarak Statistical Package for the Social Sciences (SPSS 22)

bilgisayar programı ile analizi yapılmış ve analizler sonucunda betimleyici istatistiklere elde edilmiştir.

Tablo 2. Bilirkişilere Sorulan Sorular.

DEMOGRAFİK SORULAR			
Cinsiyetiniz Nedir?	() Kadın () Erkek		
Yaş Aralığı Nedir?	() 30-39 () 40-49	() 50-59	() 60 üzeri
Eğitim Durumu Nedir?	() Lisans () Yüksek Lisans	() Doktora	
Meslekte Geçirilen Çalışma Süresi Nedir?	() 3-4 () 5-9	() 10-14	() 15-19 () 20 üzeri
Mesleğiniz Nedir?			
Çalıştığınız Kurum Nedir?	() Kamu () Özel	() Üniversite	
Bilirkişi Siciline Kayıtlı Mısınız?	() Evet () Hayır		
Bilirkişilik Yapma Süreniz Nedir?	() 1-3 yıl () 4-6 yıl	() 7-9 yıl	() 10 yıl ve üzeri
2020 Yılı Dosya Sayınız Nedir?	() 1-4 () 5-9	() 10-14	() 20 ve üzeri
ANKET SORULARI			
Genelde Hangi Şekilde Görevlendirme Alıyorsunuz?	() Bilirkişi Portal UYAP üzerinden () Görev yaptığım kuruma üst yazı yazılarak () Mahkeme kalemi tarafından telefon ile aranarak		
Genelde Raporlarınızı Mahkemeye Nasıl Sunuyorsunuz?	() Mahkeme kalemine elden teslim () Mahkeme kaleminin posta ile gönderim () Bilirkişi Portalı UYAP üzerinden gönderim		
Ortalama Rapor Sunma Süresiniz Nedir?	() 1-2 hafta		
	() 3-5 hafta		
	() 6-8 hafta		
	() 9 hafta ve üzeri		
Ortalama Bilirkişi Ücreti (Dosya Başına) Nedir?	() 100-199 TL		
	() 200-299 TL		
	() 300-399 TL		
	() 400 TL ve üzeri		
Sizce Bilirkişi Raporları İçin Mahkemenin Takdir Ettiği Ücretin Yeterli Midir?	() Evet, yeterli buluyorum () Hayır, yeterli bulmuyorum		

“Mahkeme Boyutunda” Hangi Sorunlar ile Karşılaştınız?	☐ Görevlendirmenin tarafıma geç ulaşması
	☐ Rapor hazırlamam için tarafıma tanınan sürenin az olması
	☐ Düşük bilirkişi ücreti takdir edilmesi
	☐ Davalı taraflar için hedef haline getirilmem
	☐ Düzenlediğim raporların yetersiz görülmesi
	☐ Uzman olmayan kişilerin bilirkişi komisyonuna dâhil edilmesi
	☐ Bilirkişi olarak görevimin tam olarak belirtilmemesi
	☐ Hayır, herhangi bir sorunla karşılaşmadım
“Taraflar Boyutunda” Hangi Sorunlar ile Karşılaştınız?	☐ Baskı görme/yönlendirilme
	☐ Konuyla ilgili yeterli bilgi verilmemesi/bilgi vermekten kaçınılması
	☐ Adresi bulma ve iletişim kurmada sorun yaşanması
	☐ Tarafların konu ile ilgili yalan söylemesi/manipüle etmesi
	☐ Taraf avukatının baskı kurmaya ve yönlendirmeye çalışması
	☐ Hayır, herhangi bir sorunla karşılaşmadım
“Bilirkişilik Boyutunda” Hangi Sorunlar ile Karşılaştınız?	☐ Dosya konusunda alanında uzmanlık bilgisine sahip olmayan kişi görevlendirilmesi
	☐ Görev alan bilirkişiler arasında iletişim ve koordinasyonda güçlük yaşanması
	☐ Bilirkişiler tarafından düzenlenen bilirkişi raporunda görüş birliğine varılamaması
	☐ Bilirkişiler arasında ortak çalışma gün ve saatinin belirlenememesi
	☐ Bilirkişiler arasında görev dağılımında sorunlar yaşanması
	☐ Herhangi bir sorun ile karşılaşmadım
Sizce Yeni Bilirkişilik Düzenlemesinin Bilirkişilik Müessesesinin Gelişimine Etkisine Nasıl Bir Etkisi Olacak?	☐ Bilirkişilik uygulamalarını standartlaştırarak bilirkişiliği daha sistematik hale getirecek
	☐ Bilirkişilik kurumsallaşan bir hizmet haline gelecek
	☐ Bilirkişilik müessesesine ve bilirkişiye güven artacak
	☐ Herhangi bir gelişim sağlamayacak ve mevcut uygulamalar devam edecek
	☐ Yeni bilirkişilik düzenlemesi ile bilirkişilik uygulamaları daha kötü bir hale gelecek
Yapılan Yeni Bilirkişilik Düzenlemelerinin	☐ Evet
Uygulamada Etkili Olacağını Düşünüyor	☐ Hayır
Musunuz?	☐ Kısmen

2. 1. Analiz ve Bulgular

Araştırmaya katılan bilirkişilere sorulan soruların cevapları tek tek analiz edilmiş olup, yapılan istatistiksel çalışmalar aşağıda sunulmuştur.

Tablo 3. Bilirkişilerin Cinsiyet ve Yaş Durumlarına Ait Bilgiler.

Cinsiyet	Sayı (n)	Yüzde (%)
Kadın	37	23,60
Erkek	123	76,40
Toplam	161	100,00
Yaş Dağılımı		
30-39 yaş arası	43	26,71
40-49 yaş arası	61	37,89
50-59 yaş arası	44	27,95
60 ve üzeri	12	7,45
Toplam	161	100,00

Tablo 3 incelendiğinde araştırmaya katılan bilirkişilerin %23,6'sının kadın, %76,40'ı erkeklerden oluşmaktadır. Yaş dağılımları incelendiğinde ise katılımcıların %26,71'inin 30-39 yaş aralığında, %37,89'unun 40-49 yaş aralığında, %27,95'inin 50-59 yaş aralığında, %7,45'inin ise 60 yaş ve üzeri aralığında olduğu görülmektedir.

Tablo 4. Bilirkişilerin Öğrenim Düzeyleri, Meslekleri ve Geçirdikleri Sürelere Ait Bilgiler.

Öğrenim Düzeyi	Sayı (n)	Yüzde (%)
Lisans	109	67,70
Yüksek Lisans	44	27,33
Doktora	8	4,97
Toplam	161	100,00
Meslekte Geçirilen Çalışma Süresi		
1-4 yıl	4	2,48
5-9 yıl	22	13,66
10-14 yıl	30	18,63
15-19 yıl	20	12,42
20 yıl ve üzeri	85	52,80
Toplam	161	100,00
Meslek Dağılımı		
Mühendislik Fakültesi Mezunları	84	52,17
Mimarlık Fakültesi Mezunları	23	14,29
Akademisyen	17	10,56
Teknik Öğretmenler	14	8,70
Fen-Edebiyat Fakültelerinin Fizik, Kimya Biyoloji Bölümü Mezunları	12	7,45
İş Güvenliği Uzmanı (Serbest)	11	6,83
Toplam	161	100,00

Araştırmaya katılanların %67,70'i lisans mezunu, %27,99'u yüksek lisans mezunu ve %4,97'si de doktora mezunudur. Katılımcıların mezun oldukları meslekte geçirdikleri toplam çalışma sürelerine bakıldığında %2,48'inin 1-4 yıl çalıştığı, %13,66'sının 5-9 yıl çalıştığı, %12,42'sinin

10-14 yıl çalıştığı, %52,80'inin ise 20 yıl ve üzeri çalıştığı tespit edilmiştir. Katılımcılar farklı meslek gruplarından oldukları için benzer alandaki meslekler tek bir başlık altında toplanmış olup, katılımcıların %52,17'sinin mühendislik fakültesi mezunu, %14,29'unun mimarlık fakültesi mezunu, %10,56'sının akademisyen, %8,70'inin teknik öğretmen, %7,45'inin fen-e-debiyat fakültesi mezunu ve %6,83'ünün de iş güvenliği uzmanı olduğu Tablo 4'te görülmektedir.

Tablo 5. Bilirkişilerinin Görev Yaptıkları Kurumlara Ait Bilgiler.

Görev Yapılan Kurum	Sayı (n)	Yüzde (%)
Kamu	62	38,51
Özel	93	57,76
Üniversite	6	3,73
Toplam	161	100,00

Tablo 5'e göre bilirkişilerin %38,51'i kamuda çalıştığını, 3,73'nün üniversitede çalıştığını ve %57,76'sının da özel sektörde çalıştığı belirlenmiştir. Araştırmaya katılanların yarıdan fazlasının özel sektörde çalıştığı görülmüştür.

Tablo 6. İş Bilirkişilerinin Bilirkişilik Siciline Kayıtlı Olma Durumu ve Bilirkişilik Yapma Sürelerine Ait Bilgiler.

Bilirkişi Siciline Kayıt Durumu	Sayı (n)	Yüzde (%)
Evet	152	5,59
Hayır	9	94,41
Toplam	161	100,00
Bilirkişilik Yapma Süresi		
1-3 yıl	30	18,63
4-6 yıl	50	31,06
7-9 yıl	28	17,39
10 yıl ve üzeri	53	32,92
Toplam	161	100,00

Araştırmada katılımcılara bilirkişi siciline kayıtlı olma durumları da sorulmuştur. Çünkü bazı mahkemeler bilirkişi sicilinden bilirkişi bulamayınca dışarıdan görevlendirme ile bilirkişi ataması yapmaktadırlar. Elde edilen verilere göre Tablo 6'da bilirkişilerin %5,59'unun bilirkişi siciline kayıtlı olmadığı ve %94,41'inin ise bilirkişi siciline kayıtlı olduğu görülmüştür. Bilirkişilerin %18,63'ünün 1-3 yıl arası, %31,06'sının 4-6 yıl arası, %17,39'unun 7-9 yıl arası ve %32,93'ünün de 10 yıl ve üzeri süredir bilirkişilik yaptığı belirlenmiştir.

Tablo 7. Bilirkişilerinin 2020 Yılı Bilirkişilik Yaptıkları Dosya Sayılarına Ait Bilgiler.

Dosya Sayısı	Sayı (n)	Yüzde (%)
1-4 dosya	30	18,63
5-9 dosya	22	13,66
10-14 dosya	23	14,29
20 dosya ve üzeri	86	53,42
Toplam	161	100,00

Tablo 7, bilirkişilerin 2020 yılında bilirkişilik yaptıkları dosya sayısını göstermekte olup, %18,63'ünün 1-4 dosya, %13,66'sının 5-9 dosya, %14,29'unun 10-14 dosya ve %53,42'sinin de 20 dosya ve üzeri aldığı belirlenmiştir.

Tablo 8. Bilirkişilerinin Görevlendirilme Şekillerine Ait Bilgiler.

Dosya Sayısı	Sayı (n)	Yüzde (%)
Bilirkişi Portalı UYAP üzerinden	32	19,88
Görev yaptığım kuruma üst yazı yazılarak	8	4,97
Mahkeme kalemi tarafından telefon ile aranarak	121	75,16
Toplam	161	100,00

Araştırmaya katılan bilirkişilerin dosyada görevlendirme şekilleri incelendiğinde (Tablo 8) ise, %19,88'inin Bilirkişi Portalı UYAP üzerinden, %4,97'sinin görev yaptığı kuruma üst yazı yazılarak ve %75,16'sının da mahkeme kalemi tarafından telefon ile aranarak bilirkişilik görevi verildiği belirlenmiştir. Yapılan yeni bilirkişilik düzenlemesinde her ne kadar UYAP kullanılması belirtilse de günümüzde halen eski usuldeki gibi bilirkişilerin listeden isim bulunarak telefon ile arandıkları ya da mahkeme başkanı/hâkimi ya da kâtabi tarafından tanınan bilirkişilerin dosya konusuna göre diğer bilirkişileri arayarak dosyaya eklettikleri görülmüştür.

Tablo 9. Bilirkişi Raporlarının Mahkemeye Sunulma Yöntemine Ait Bilgiler.

Bilirkişi Raporu Sunulma Yöntemi	Sayı (n)	Yüzde (%)
Mahkeme kalemine elden teslim	120	74,53
Mahkeme kalemine posta ile gönderim	2	1,24
Bilirkişi Portalı UYAP üzerinden gönderim	39	24,22
Toplam	161	100,00

Araştırmada bilirkişilerin 2020 yılında düzenlemiş oldukları bilirkişi raporlarını %74,53 oranında mahkeme kalemine elden teslim ettikleri, %1,24'ünün mahkeme kalemine posta ile gönderdikleri ve %24,22'sinin ise bilirkişi portalı UYAP üzerinden teslim ettikleri belirlenmiş ve Tablo 9'da gösterilmiştir.. Genelde bilirkişilerin eski usulde raporlarını mahkeme kalemine elden teslim etmelerini en büyük sebebi, bilirkişi görevlendirme-

leri sonrasında dava dosyalarının bir bütün haline bilirkişi tarafından bizzat gidilerek mahkemeden alınmasıdır. Fiziki olarak alınan dosyanın teslimi gerektiği için bilirkişiler hem raporu hem de fiziki dosyayı aynı anda teslim etmektedir. Fakat rapor teslimi sırasında da raporun mahkemece havale edilip edilmeden dava dosyasına eklenmesi durumu söz konusudur. Örneğin; Büyükçekmece Adliyesi'nde hazırlanan raporlar herhangi bir havale işlemi yapılmadan taratılarak dosyaya eklenmekte, Bakırköy Adliyesi'nde ise mahkeme başkanı/hakimi yerine yazı işleri müdürünce havale işlemi yapıldıktan sonra bilirkişi tarafından bizzat tarama işlemi yapılarak dosyaya eklenmekte, Silivri Adliyesi'nde ise mahkeme başkanı/hakimi tarafından havale işlemi yapıldıktan sonra bilirkişi tarafından bizzat tarama işlemi yapılarak dosyaya eklenmektedir. Görüldüğü üzere mahkemelere göre bile uygulamalar değişmekte olup, bilirkişilerin her mahkeme için nasıl bir usul olduğunu da bilmeleri gerekmekte olup, bilirkişiler bu durumu ortadan kaldırmak için genellikle dosyaları fiziki olarak teslim almakta ve aynı şekilde raporunu hazırlayıp geri teslim etmektedir.

Tablo 10. Bilirkişi Raporlarının Mahkemeye Sunulma Süresine Ait Bilgiler.

Bilirkişi Raporu Teslim Süresi	Sayı (n)	Yüzde (%)
1-2 hafta	67	41,61
3-5 hafta	62	38,51
6-8 hafta	27	16,77
9 hafta ve üzeri	5	3,11
Toplam	161	100,00

Araştırmada; bilirkişilerin 2020 yılında teslim aldıkları raporlarının %41,61'inin 1-2 hafta, %38,51'inin 3-5 hafta, %16,77'sinin 6-8 hafta ve %3,11'inin de 9 hafta ve üzeri sürede teslim ettikleri belirlenerek Tablo 10'da gösterilmiştir. Uygulamada genellikle bilirkişilere rapor teslim süresi olarak 30 gün verilmektedir. Ama görevlendirme yapan mahkeme kâtipleri dava celsesine bakarak genellikle bu süreyi 60 gün olarak işlemektedir. Bilirkişiler eğer heyet olarak çalışıyorlarsa genellikle dava dosyasının konusu ve genişliğini de göz önüne alarak 60 gün sonunda ek 30 gün süre isteyebilmektedir.

Tablo 11. Bilirkişi Raporları için Mahkemelerin Takdir Ettiği Ortalama Bilirkişi Ücretlerine Dair Bilgiler.

Ortalama Bilirkişilik Ücreti	Sayı (n)	Yüzde (%)
100-199 TL	5	3,11
200-299 TL	36	22,36
300-399 TL	75	46,58
400 TL ve üzeri	45	27,95
Toplam	161	100,00

Bilirkişilerin 2020 yılında hazırladıkları raporlar için mahkemelerin ortalama ücret takdirleri Tablo 11’de incelendiğinde %3,11’inin 100-199 TL arası, %22,36’sının 200-299 TL arası, %46,58’inin 300-399 TL ve %27,95’inin de 400 TL ve üzeri ücret aldıkları belirlenmiştir. 2020 yılında Resmi Gazete’de Bilirkişi Asgari Ücret Tarifesi yayınlanmamış olup, 2020 yılında 2019 yılındaki tarife uygulanmıştır. Tarife incelendiğinde ücretlerin çok düşük olduğu ve bilirkişilerin dava dosyasında görevlendirildikten sonra yapmış oldukları masrafları (otopark, rapor çıktısı, ulaşım, yemek, benzin vb.) giderlerin de mahkemelerce dikkate alınmadığı görülmektedir. Ayrıca ek rapora gelen bilirkişi raporlarında da genellikle bilirkişilere hiçbir ek ücret ödenmemekte ve bilirkişinin iki rapor yazması sağlanarak iki kere masraf yapmasına göz yumulmaktadır. Bilirkişiler bu durum için mahkemeye ek ücret dilekçesi verseler dahi celsede taraflar bu duruma genellikle itiraz etmekte ve bilirkişilerce istenilen ek ücretin çok daha altında bir ek ücret ödenmekte ya da hiçbir ödeme yapılmamaktadır.

Tablo 12. Bilirkişilerinin Düzenledikleri Bilirkişi Raporları İçin Mahkemenin Takdir Ettiği Ücretin Yeterliliğine Ait Bilgiler:

Bilirkişilik Ücretini Yeterli Görme Durumu	Sayı (n)	Yüzde (%)
Evet	11	6,83
Hayır	150	93,17
Toplam	161	100,00

Tablo 12’deki veriler ışığında bilirkişilere mahkemelerin takdir ettiği bilirkişilik ücretinin yeterli olma durumu sorulduğunda %6,83’ünün yeterli ve %93,17’sinin ise yetersiz gördüğü bilgisine varılmıştır.

Tablo 13. “Mahkeme Boyutunda” Karşılaşılan Sorunlara Ait Bilgiler:

Karşılaşılan Sorun Türü	Sayı (n:161)	Yüzde (%)
Görevlendirmenin tarafıma geç ulaşması	10	2,99
Rapor hazırlamam için tarafıma tanınan sürenin az olması	42	12,57
Düşük bilirkişi ücreti takdir edilmesi	111	33,23
Davalı taraflar için hedef haline getirilmem	19	5,69
Düzenlediğim raporların yetersiz görülmesi	8	2,40
Uzman olmayan kişilerin bilirkişi komisyonuna dâhil edilmesi	56	16,77
Bilirkişi olarak görevimin tam olarak belirtilmemesi	73	21,86
Hayır, herhangi bir sorunla karşılaşmadım	15	4,49
Toplam	334	100

Araştırmaya katılan bilirkişilere birden çok seçmeli şekilde “Mahkeme Boyutunda” yaşadıkları sorunlar sorulmuştur. Toplam 334 sorun belirtilmiş olup, bilirkişilerin %4,49’unun herhangi bir sorunla karşılaşmadığı belirtmiştir. Bilirkişilerin sorunları Tablo 13’de incelendiğinde; %2,99’unun görevlendirmenin tarafıma geç ulaşması, %12,57’sinin rapor

hazırlamam için tarafıma tanınan sürenin az olması, %33,23'ünün düşük bilirkişi ücreti takdir edilmesi, %5,69'unun davalı taraflar için hedef haline getirilmem, %2,40'ının düzenlediğim raporların yetersiz görülmesi, %16,77'sinin uzman olmayan kişilerin bilirkişi komisyonuna dâhil edilmesi ve %21,86'sının bilirkişi olarak görevimin tam olarak belirtilmemesi şeklinde cevap verdiği görülmüştür.

Tablo 14. “Taraflar Boyutunda” Karşılaşılan Sorunlara Ait Bilgiler

Karşılaşılan Sorun Türü	Sayı (n:161)	Yüzde (%)
Baskı görme/yönlendirilme	12	6,45
Konuyla ilgili yeterli bilgi verilmemesi/bilgi vermekten kaçınılması	28	15,05
Adresi bulma ve iletişim kurmada sorun yaşanması	13	6,99
Tarafların konu ile ilgili yalan söylemesi/manipüle etmesi	21	11,29
Taraf avukatının baskı kurmaya ve yönlendirmeye çalışması	18	9,68
Hayır, herhangi bir sorunla karşılaşmadım	94	50,54
Toplam	186	100

Araştırmaya katılan bilirkişilere birden çok seçmeli şekilde “Taraflar Boyutunda” yaşadıkları sorunlar sorulmuştur. Toplam 186 sorun belirtilmiş olup, bilirkişilerin %50,54’ü herhangi bir sorunla karşılaşmadığı belirtmiştir. Bilirkişilerin sorunları Tablo 14’te incelendiğinde; %6,45’inin baskı görme/yönlendirilme, %15,05’inin konuyla ilgili yeterli bilgi verilmemesi/bilgi vermekten kaçınılması, %6,99’unun adresi bulma ve iletişim kurmada sorun yaşanması, %11,29’unun tarafların konu ile ilgili yalan söylemesi/manipüle etmesi ve %9,68’inin taraf avukatının baskı kurmaya ve yönlendirmeye çalışması şeklinde cevap verdiği görülmüştür.

Tablo 15. “Bilirkişi Heyeti Boyutunda” Karşılaşılan Sorunlara Ait Bilgiler.

Karşılaşılan Sorun Türü	Sayı (n:161)	Yüzde (%)
Bilirkişilik komisyonunda bilirkişilik görevine esas oluşturan dosya konusunda alanında uzmanlık bilgisine sahip olmayan kişilerin görevlendirilmesi	59	22,35
Bilirkişilik komisyonunda görev alan bilirkişiler arasında iletişim ve koordinasyonda güçlük yaşanması	44	16,67
Bilirkişilik komisyonunda görev alan bilirkişiler tarafından düzenlenen bilirkişi raporunda görüş birliğine varılamaması	26	9,85
Bilirkişilik komisyonunda görev alan bilirkişiler arasında ortak çalışma gün ve saatinin belirlenememesi	36	13,64
Bilirkişilik komisyonunda görev alan bilirkişiler arasında görev dağılımında sorunlar yaşanması	38	14,39
Hayır, herhangi bir sorunla karşılaşmadım	61	23,11
Toplam	264	100

Araştırmaya katılan bilirkişilere birden çok seçmeli şekilde “Bilirkişi Heyeti Boyutunda” yaşadıkları sorunlar sorulmuştur. Toplam 264 sorun belirtilmiş olup, bilirkişilerin %23,11’i herhangi bir sorunla karşılaşmadığı belirtmiştir. Bilirkişilerin sorunları Tablo 15’te incelendiğinde; %22,35’inin bilirkişilik komisyonunda bilirkişilik görevine esas oluşturan dosya konusunda alanında uzmanlık bilgisine sahip olmayan kişilerin görevlendirilmesi, %16,67’sinin bilirkişilik komisyonunda görev alan bilirkişiler arasında iletişim ve koordinasyonda güçlük yaşanması, %9,85’inin bilirkişilik komisyonunda görev alan bilirkişiler tarafından düzenlenen bilirkişi raporunda görüş birliğine varılamaması, %13,64’ünün bilirkişilik komisyonunda görev alan bilirkişiler arasında ortak çalışma gün ve saatinin belirlenememesi ve %14,39’unun da bilirkişilik komisyonunda görev alan bilirkişiler arasında görev dağılımında sorunlar yaşanması şeklinde cevap verdiği görülmüştür.

Tablo 16. Yeni Bilirkişilik Düzenlemesinin Nasıl Etkili Olacağına Ait Bilgiler.

Gelişme Çeşidi	Sayı (n:161)	Yüzde (%)
Bilirkişilik uygulamalarını standartlaştırarak bilirkişiliği daha sistematik hale getirecek	37	21,51
Bilirkişilik kurumsallaşan bir hizmet haline gelecek	23	13,37
Bilirkişilik müessesesine ve bilirkişiye güven artacak	16	9,30
Yeni bilirkişilik düzenlemesi herhangi bir gelişim sağlamayacak ve mevcut uygulamalar devam edecek	61	35,47
Yeni bilirkişilik düzenlemesi ile bilirkişilik uygulamaları daha kötü bir hale gelecek	35	20,35
Toplam	172	100

Araştırmaya katılan bilirkişilere birden çok seçmeli şekilde “Yeni bilirkişilik düzenlemesinin bilirkişilik müessesesine gelişiminin nasıl olacağı” ile ilgili sorunlar sorulmuştur. Toplam 172 sorun belirtilmiş olup, cevaplar Tablo 16’da incelendiğinde; %21,51’inin bilirkişilik uygulamalarını standartlaştırarak bilirkişiliği daha sistematik hale getireceğini, %13,37’sinin bilirkişilik kurumsallaşan bir hizmet haline geleceğini, %9,30’unun bilirkişilik müessesesine ve bilirkişiye güven artacağını, %35,47’sinin yeni bilirkişilik düzenlemesi herhangi bir gelişim sağlamayacak ve mevcut uygulamalar devam edeceğini ve %20,35’inin de yeni bilirkişilik düzenlemesi ile bilirkişilik uygulamaları daha kötü bir hale geleceğini belirttiği görülmüştür.

Tablo 17. Bilirkişilere Göre Yeni Bilirkişilik Düzenlemesinin Uygulamada Etkili Olma Durumuna Ait Bilgiler.

Gelişme Çeşidi	Sayı (n)	Yüzde (%)
Evet	27	16,77
Hayır	66	40,99

Kısmen	68	42,24
Toplam	161	100

Bilirkişilere yeni bilirkişilik düzenlemesinin uygulamada etkili olup olmadığı sorulduğunda ise %16,77'sinin evet, %40,29'unun hayır ve %42,24'ünün ise kısmen etkili olacağını düşündüğü belirlenmiş ve Tablo 17'de gösterilmiştir.

4. Tartışma ve Sonuç

Bilirkişilik ile ilgili özellikle bilirkişi bazında sorunların incelendiği bu çalışma kapsamında, öncelikle, bilirkişilerin yargılama safhasında üstlendikleri farklı rol modelleri vurgulanmış ve tüm bu rollerin “bilirkişi” sıfatı altında toplanmasının eksikliliği ve yanıltıcı olma durumuna işaret edilmiştir. Özellikle bilirkişinin salt bir tecrübe kaidesi ile bilgisini mahkemeye sunduğu, bazen ise özel ve teknik bilgisini de katarak dava konusunu sonuca ulaştırmaya yardımcı olmak için mahkemeye görüş belirttiği görülmektedir.

Mahkemelerin sadece bilirkişi listesine bağlı olarak kalmayarak re'sen de bilirkişiye başvuru yapabilecekleri ve görüş isteyecekleri konusunda kanunlarda bir tereddüt bulunmamaktadır. Ancak bilirkişinin üstlendiği görevin yine mahkeme tarafından açıkça belirtilmesi gerekmektedir. Bilirkişinin sanki hâkim yardımcısı olduğu ve sunduğu raporun da delil olarak değerlendirildiği uygulamada, tarafların rapora itirazları olacağı ve bu durumun yargılamayı uzatacağı ortadadır.

Ancak günümüzdeki uygulamalarda bilirkişi müessesinin birçok sorunu olduğu açık ve nettir. Bu kapsamda çalışmada bilirkişilere yöneltilen sorularda sorunların ne olduğu ortaya konulmuştur. Bu kapsamda bilirkişilerin sorunlarının çözümü büyük önem arz etmektedir. Özellikle bilirkişiler arasında eşit dosya paylaşımı ve tevzi sistemi olmayışı bazı bilirkişiler arasındaki eşitliliği bozmaktadır. Zar zor gelen dosyaların taraf avukatları tarafından kısa bir dilekçe ile rapor özüne vurgu yapılmadan yapılan itirazlar sonrasında ek rapor alınması ve ödenen ücretlerin de çok düşük olması büyük bir sıkıntıdır. Bilirkişiler arasında da kaliteli rapor yazan ve yazmayan bilirkişilerin ayrımı yapılmayarak puan ve derecelendirme sistemi olmayışı sonucunda liste dışından da re'sen bilirkişi ataması yapılması bilirkişiler arasında ayrım yapıldığı algısı yaratmaktadır.

Bilirkişiler görevlendirilirken otomasyon sistemi olmayışından dolayı hep aynı kişilerin görevlendirilmesi nedeniyle bir kısım bilirkişiler çok memnun olurken bir kısım bilirkişiler mağdur olmaktadır. Oysa bir tevzi sistemi kurulmuş olsa hem mahkemelerin hem bilirkişilerin işleri kolaylaşacak daha hızlı ve adil bir şekilde uygulama olacaktır. Baroların kullanmış olduğu “CMK Asistan Atama Sistemi'nin bir benzeri bilirkişilerin

kullanımına açılabilir. Uzlaştırma da tevzi sistemi hayata geçtikten sonra tüm uzlaştırmacılar gayet memnun oldular ve adil bir şekilde çalışmaktadırlar.

En azından tevzi sitemi kurulmasa dahi listeye yeni giren bilirkişilere rapor yazma şansı tanınmalıdır. Çünkü raporları hep aynı bilirkişinin yazması demek alternatifsizliktir. Aldığımız mesajlarda bazı bilirkişiler listeye girdikten sonra 2 yıl geçmesine rağmen bir kez bile görev için çağırılmadıklarıdır. Sertifika için binlerce lira ve zaman harcıyıp, mesleğini icra ederken edindiği bilgileri adalet için sunmasına fırsat vermemek çok adil değildir. Ayrıca hep aynı bilirkişinin görevlendirilmesi bilirkişide bıkkınlığa ve yorgunluğa neden olabilmektedir. Hatta alternatifi olmayan bilirkişiler sanki mahkeme ona muhtaçmış gibi kaprislere kapılıp işlerini özensiz bir şekilde yapmalarına da sebep olabilir. Listede uzun süre olup dosya alamayan bilirkişiler tepki olarak bilirkişi listesinden kendi istekleriyle çıkmak için dilekçe verip listeden çıkmaktadır. Tüm bu sebeplerle her bilirkişiye eşit fırsat sağlanması tüm bilirkişileri memnun ve mutlu edecektir.

Bilirkişi kurullarının kurulmasındaki amaçların başında bilirkişilerin kalitesinin artırılması bulunmaktaydı. Ancak uygulama eski usulde devam etmektedir. Bilirkişi kurulları listelerinde yer alan bilirkişiler, bilirkişi listesine eklenmek için temel bilirkişilik eğitimi ve diğer belgeleri temin etmek için para ve zamanlarını harcamışlardır. Gereken belgeleri tamamladıktan sonra başvuru yapmış değerlendirmelerden geçtikten sonra yemin ederek bilirkişi listelerinde yer almışlardır.

Harici bilirkişilikte ise temel eğitimi sertifikası, uzmanlık alanlarına göre aranan niteliklere sahip olup olmadığına bakılmaksızın bilirkişi olarak görevlendirmeler yapılmıştır. Harici bilirkişiliğe müsaade edilmesinin başka bir sebebi ise listede yer almayan bilirkişilerin bilirkişi kurulları kurulmadan önce sundukları raporların ücretlerinin ödenebilmesi içindi. Sonuç olarak harici bilirkişi görevlendirmeleri zaruri durumlar için çözüm yolu olması için oluşturulmasına rağmen istenildiği gibi olmamış bilirkişi listelerinde birçok bilirkişi bulunurken, liste dışındaki kişiler bilirkişi olarak görevlendirilmekte bu da bilirkişi listesine kayıtlı bilirkişilerin mağdur olmalarına sebep olmaktadır.

Bilirkişilerin bize ilettikleri beklentileri ise bilirkişi asgari ücret tarifesinde belirlenen ücretlerin daha kapsamlı olarak belirlenmesi ve bilirkişi ücretlerinin tatminkâr olmasıdır. Ücret konusundaki bir başka sorun ise toplu dosya verildiği zaman ücretlerin çok düşük tutulmasıdır. Çok dosya verilmiş olması gidiş geliş ve teslim bakımından kolaylık sağlamakta ancak her dosya için harcanan süre ayrı olacağından çok düşük ücretler verilmemelidir. Birçok kişi bu şekilde çok düşük ücret ödenmesi nedeniyle

le bilirkişilik yapmayı bırakmıştır. Ücret konusundaki bir başka sıkıntı ise bilirkişi ücretlerinin ödemesinin gecikmesidir. Örneğin ocak ayında raporunu mahkemeye sunan bir bilirkişi ücretini ortalama 6-7 ay içerisinde ancak alabilmektedir. Ücret ödemesinin bilirkişi raporunun mahkemeye tesliminden 1 ay sonra ödenmesi gibi bir zorunluluk getirilirse bilirkişilerin ücretlerini zamanında alamama sorunu da çözülecektir.

Bilirkişilerin adliye giriş çıkışlarında işlerinin kolaylaşması için adli personele verilen adalet kartlardan bilirkişilere de verilmesi bilirkişilerin talepleri arasındadır. Çünkü mahkemeye dosya teslim almaya giden ya da bilirkişi raporu sunmaya giden bilirkişiler adliye girişlerinde didik aranamakta ve bu da bilirkişileri oldukça rahatsız etmektedir. Bilirkişiler yaptıkları iş icabı kamu görevlisi sayıldıklarına göre adliye çalışanlarından farkları bulunmadığından bilirkişilere de adalet kart verilmesi bilirkişilerin en çok istedikleri taleplerden birisidir.

Bazı bilirkişiler çok hassasiyet içerisinde kaliteli ve hatasız bir şekilde rapor yazarken, bazı bilirkişiler alelade bir şekilde bilirkişi raporu yazarak mahkemelere raporlarını sunmaktadırlar. Kaliteli ve hükme esas alınacak bilirkişi raporunun yazılması yargılamada hedef sürenin sağlanmasına da çok büyük yarar sağlayacaktır. Oysa Kaliteli rapor adaletin tesisi için vazgeçilmezdir. Kaliteli raporların sayısının arttırılabilmesi içinde bilirkişiler arasında puanlama yapılması gerekmektedir. Şöyle ki; kaliteli rapor ile kalitesiz rapor için bilirkişilere puan verilirse ve yüksek puan alan bilirkişilere daha fazla BAS sisteminden dosya tevzi edilmesi sağlanırsa bilirkişilerde emeklerinin karşılığını almış olacaktır.

Bilirkişilik yapan iş güvenliği uzmanlarına sadece ölçek kapsamında sorular yönetilmiş olup, yaşanan iş kazalarında alınan bilirkişi raporlarından duyulan sıkıntılar, rapor kapsamında tutuklanan ya da göz altına alınan iş güvenliği uzmanlarının durumları, bilirkişiliğe ve bilirkişi raporuna ilişkin durumlar irdelenmemiştir. Bu çalışmanın ileride özellikle bilirkişilik yapmayı düşünen iş güvenliği uzmanlarına ya da diğer kişilere yol gösterici olması beklenmektedir.

KAYNAKLAR

- Atalı, M. (2016). 6754 sayılı Bilirkişilik Kanunu ve hukuki konularda bilirkişilik. *Anadolu Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 65(4), 3271-3282.
- Bilgin, Ö. & Kılıç, M. (2018). Sosyal hizmet uzmanlarının bilirkişilik uygulamalarına dair bir araştırma. *Türkiye Sosyal Hizmet Araştırmaları Dergisi*, 2(2), 148-180.
- Bilirkişi Bölge Kurulu Listeleri. (2021). <https://bilirkisilik.adalet.gov.tr/Home/SayfaDetay/bolge-bilirkisi-listeleri02072020030208> adresinden 21.10.2021 tarihinde erişilmiştir.
- Bilirkişilik Asgari Ücret Tarifesi. (2019). https://bilirkisilik.adalet.gov.tr/Resimler/SayfaDokuman/272020151243_bilirkisilikucrettarifesi2019.pdf adresinden 21.10.2021 tarihinde erişilmiştir.
- Bilirkişilik Kanunu. (2021). <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.6754.pdf> adresinden 21.10.2021 tarihinde erişilmiştir.
- Bilirkişilik Yönetmeliği. (2021). <https://bilirkisilik.adalet.gov.tr/Resimler/SayfaDokuman/272020153902Bilirki%C5%9Filik%20Y%C3%B6netmeli%C4%9Fi.pdf> adresinden 20.10.2021 tarihinde erişilmiştir.
- Doğan, O. & Kılıç, M. (2020). İş güvenliği uzmanlığı bilirkişileri üzerine bir çalışma. *Sosyal Güvenlik Dergisi*, 10(1), 165-184.
- Erdoğan, E. (2020). Bilirkişilik kurumu ve bilirkişi raporunun delil değerine ilişkin bazı sorunlar. *Hacettepe Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 10(1), 354-387.
- Konuralp, H. (2007). Fransız hukukunda bilirkişilik. *Medeni Usul ve İcra İflas Hukukçuları Toplantısı II-III*, Ankara, Türkiye Barolar Birliği Yayınları
- Meller-Hannich, C. (2016). Die Rolle des Sachverständigen im deutschen Zivilprozess. *ZZP*, 129(3), 263-265.
- Özekeş, M. (2008). Bilirkişinin konumu ve karşılaştırmalı bir bakış, *Bilirkişilik Sempozyumu Bilirkişilik Uygulama Alanları Sorunlar Öneriler*, Ankara, TMMOB Mimarlar Odası Yayınları.
- Papakçı, A. (2016). Hukuki bilirkişilik. *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi*, 22(1), 433-456.
- Rosenberg, L., Schwab, K.H. ve Gottwald P. (1993). *Zivilprozessrecht, Fünfte, neubearbeitete Auflage*, 716-717.
- Schmidt, E. (1961). Gehört der Sachverständige auf die Richterbank. *JZ*, 1, 585-588.
- Sendler, H. (1986). Horst, Richter und Sachverständige, *NJW*, 2908.
- Tanrıver, S. (2015). Hukuk yargısı bağlamında bilirkişilik kanunu tasarısının değerlendirilmesi. *TBB Dergisi*, 119, 227-240.

- Ulukapı, Ö. (2002). Bilirkişi raporu ve bilirkişi raporunun delil olarak değeri, Bilirkişilik Sempozyumu, Ankara, 9-10 Kasım, Ankara, 291-315.
- Web Sitesinden Doküman. Hukuk Muhakemeleri Kanunu. [11.10.2021, <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.6100.pdf>]
- Web Sitesinden Doküman. Yargıtay Hukuk Genel Kurulu 26.03.2019 tarih E. 2017/367, K. 2019/350. [11.09.2021, kazanci.com.tr]
- Wullschleger, S. (2015). Schweizerische Zivilprozessordnung – Orell Füssli Kommentar. Orell Füssli Verlag, Zürich, ZPO Art.

BÖLÜM 9

ÇOCUKLUK VE ADÖLESAN DÖNEMDE BESLENME

Seçil SAĞIR¹

1 Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi, Dr. Öğr. Üyesi Seçil SAĞIR, <http://orcid.org/0000-0001-9291-8406>

Besin, Beslenme

Yenilebilen bitki ve hayvan dokuları besin, besini oluşturan organik ve inorganik maddeler ise besin ögesi olarak adlandırılır. Beslenme ise insanın büyüme, gelişme, sağlıklı ve üretken olarak uzun süre yaşaması için gerekli olan besin öğelerini alıp vücudunda kullanmasıdır (Baysal, 2020, s. 9).

İnsanın sağlığını koruması, yaşamını kaliteli olarak sürdürebilmesi, hastalıklardan korunması, hastalıkların tedavisinin etkin biçimde ve kısa sürede gerçekleştirilebilmesi için beslenmenin sağlıklı, yeterli ve dengeli olması gerekmektedir. Yeterli ve dengeli beslenme için alınması gereken besin öğeleri proteinler, karbonhidratlar, yağlar, vitaminler ve minerallerdir. Yaşam için hayati öneme sahip olan su, enerji ve besin öğeleri içermediğinden, besin grupları içerisinde sayılmaz ancak sağlıklı bir yaşam için mutlaka alınması gerekir.

Sağlıklı bireylerde yeterli ve dengeli beslenme için besinlerle alınan enerjinin;

%55-60'ı karbonhidratlardan

%25-30'u yağlardan

%12-15'i proteinlerden gelmelidir (Merdol, 2012, s. 6).

Besin Öğeleri

Besin öğeleri vücudumuz için gerekli olan enerjiyi sağlayarak kalp, beyin, karaciğer vb. organlarımız ile nefes alma gibi hayati fonksiyonlarımızın korunmasında temel rol oynarlar. Besin öğeleri vücudumuz için enerji sağlamanın yanı sıra büyüme-gelişmeyi destekler ve metabolizmayı düzenlerler (Ünsal, 2019, s. 2). Protein, karbonhidrat, yağ, vitamin ve mineraller yeterli ve dengeli bir beslenme için alınması gereken besin öğeleridir.

Karbonhidratlar: karbonhidrat terimi, esasen üç elementten, yani karbon, hidrojen ve oksijenden oluşan geniş bir organik bileşik ailesini ifade eder. Enerji ve lif sağlarlar. Bitkisel gıdalarda yaygın, hayvansal kaynaklı ürünlerde en az bulunan besin ögesidir. Bu gıdalarda şeker, nişasta ve lif olmak üzere üç tür bileşik şeklinde bulunurlar. Tüm bu karbonhidratlar bazı temel basit birimlerden oluşur. Bunlardan ilk öne çıkanı beynin de enerji için kullandığı glikoz diğerleri ise fruktoz ve galaktozdur (Bhushan, 2015, s. 26; Merdol, 2012, s. 7; More, 2013, s. 4; Ünsal, 2019, s. 2).

Karbonhidratlar üç grupta toplanırlar;

1-Monosakkaritler: Basit şekerler olarak adlandırılırlar. -*Glikoz* (üzüm şekeri), doğada en yaygın olarak bulunan şekerdir. Beyin ve erit-

rositler tarafından enerji yakıtı olarak kullanılan glikoz kanda serbest bir haldedir. Glikoz, en fazla üzümde bulunmakla birlikte üzümde yapılan yiyecek ve içecekler ile balda da bulunmaktadır. -*Früktöz (meyve şekeri)*, bütün monosakkaritler içerisinde en tatlı olanıdır. Üzüm, incir, dut gibi meyvelerde serbest halde bulunan früktoza pekmez ve balda da rastlamak-tayız. Baldaki şekerin yarısı glikoz yarısı früktozdan oluşmaktadır. -*Galaktoz*, süt ve süt ürünlerinden elde edilen laktoz ana galaktoz kaynağıdır. Süt şekerinin (laktozun) hidrolizi ile elde edilir. Laktoz, glikoz ve galaktozun bileşiğidir (Ünsal, 2019, s. 2; Topal, 2019, s. 36).

2-Disakkaritler: -*Sakkaroz (çay şekeri)*, genelde şeker kamışı, sofr şeker ya da pancar şekeri olarak adlandırılan sakkaroz, glikoz ile früktozdan oluşmaktadır. -*Laktoz (süt şekeri)*, memelilerde süte enerji katan laktoz aynı zamanda kalın bağırsakta yararlı bakterilerin çoğalmasına ortam sağ-larken vücutta kalsiyum emilimine de yardımcı olur. -*Maltoz*, nişasta gibi daha karmaşık karbohidratların bağırsaklarda sindirilmesinde yardımcıdır. Az miktarda tahıl ve baklagillerde bulunur (Ünsal, 2019, s. 3; Topal, 2019, s. 37).

3-Polisakkaritler: -*Nişasta*, depo edilmiş halde bitkilerin tohumla-rında, yumrularında bulunan, bitkiye enerji veren bir karbohidrattır. -*Gli-kojen*, karbohidratın depolanmış halidir. Yedek enerjidir. -*Selüloz*, mide ve bağırsaklarda dolgunluk hissi verir, bağırsak hareketlerini arttırmada, kabızlığın önlenmesinde etkilidir (Ünsal, 2019, s. 3; Topal, 2019, s. 38).

Yağlar: Yağlar da karbohidratlar gibi karbon, hidrojen ve oksijen ele-mentlerinden oluşur. Kişiden kişiye değişmekle birlikte insan vücudunun %18'i yağdan oluşur. Yağlar A,E,D,K (yağda eriyen vitaminler) vitamin-lerinin vücuda alınabilmesi için gereklidir. Zeytin, fındık, fıstık, susam, mısır, ayçiçeği, ceviz, soya fasulyesi yağın en çok bulunduğu bitkisel yi-yeceklerdir. Süt ve süt ürünleri de yağ bulunmaktadır. Yağlar enerji kay-nağıdır, uzun süreli tokluk hissi sağlar, iç organları darbelere karşı korur, deri altı yağ tabakası ise vücut ısını korur (Bhushan, 2015, s. 37; Ünsal, 2019, s. 3).

Yağ asitleri doymuş (margarinler) ve doymamış yağ asitleri (zeytin-yağı, balık yağı bitkisel yağlar) olmak üzere ikiye ayrılır. Yağların, diyetin %30'undan fazlasını oluşturması kalp hastalıkları ile ilişkilendirildiğinden istenmez (Ünsal, 2019, s. 3; Merdol, 2012, s. 7).

Proteinler: Hücrelerimizin temel yapı taşı olarak bilinen proteinler aminoasitlerden oluşmaktadır. Vücut için hayati öneme sahip olan prote-inlerin eksikliği durumunda önemli sağlık sorunları ortaya çıkabilir. Yetiş-kin bir bireyde vücudun %16'sını proteinler oluşturur. Proteinler vücutta koruyucu, onarıcı, yapıcı ve düzenleyici olarak görev alırlar. Hayvansal kaynaklı besinler (Et, süt, yumurta vb.) ile bitkisel kaynaklı besinlerden

kuru baklagiller protein açısından zengin besinlerdir (Ünsal, 2019, s. 4; Merdol, 2012, s. 7).

Proteinler, yeni vücut dokuları oluşturmak ve yıpranmış dokuların yenilenmesi için amino asitler sağlarlar. Böylece vücudun büyümesine ve korunmasına yardımcı olurlar. İnsanların doğumdan yetişkinliğe vücutlarının düzgün gelişebilmesi için diyetlerinde protein düzenli bir biçimde yer almalıdır. Bu, büyüme durduğunda proteinlere ihtiyaç olmadığı anlamına gelmez. Yetişkinlik dönemi ve sonrasında bile yıpranmış vücut dokularının sürekli yenilenmesi gerekir. Bu nedenle, vücudun büyümesi ve bakımı için yaşam boyunca proteinlere ihtiyaç vardır (Bhushan, 2015, s. 33).

Mineraller: Günlük gereksinim duyulan miktara göre majör (makro) mineraller ve iz (mikro) elementler olmak üzere iki gruba ayrılır. Kalsiyum, fosfor, potasyum, magnezyum, sülfür, sodyum ile klor makro mineraller, çinko, selenyum, demir, iyot, bakır, kobalt, krom, flor, manganez ve molibden mikro elementlerdendir. Mineraller vücudun çalışmasında önemli roller üstlenirler. Diş, kemik oluşumu (kalsiyum-fosfor-flor), kas ve sinirlerin çalışmasında (kalsiyum-magnezyum), tiroit bezi hormonlarının yapımında (iyot), kan yapımı ve oksijen taşınmasında (demir), çinko ise vücudu mikroplara karşı koruma ile büyüme ve gelişme döneminde (çinko) pek çok mineral gereklidir (Ünsal, 2019, s. 5).

Vitaminler: Vitaminler aslında yaşam ve sağlık için hayati ve gereklidir. Metabolizmayı düzenler, vücudumuzun büyümesine ve korunmasına yardımcı olurlar ayrıca bizleri hastalıklara karşı korurlar. Karbonhidratlar, yağlar ve proteinler gibi vitaminler de organik bileşiklerdir. Yiyeceklerde çok az bulunmalarına rağmen doğru besin türlerini tüketerek vitamin ihtiyacımızı kolayca karşılayabiliriz (Bhushan, 2015, s. 5).

A, D, E ve K vitaminleri yağda çözünen vitaminler olarak bilinir. Bu nedenle bu vitaminler gıdalarda yağlarla yakın ilişki içinde bulunur. Yağda çözünen vitaminlerle ilgili ilginç bir gerçek de, bu vitaminlerin belirli işlevler için kullanıldıktan sonra fazla miktarının vücutta depolanmasıdır. Suda çözünenler ise C, B₁, B₂, niyasin, pridoksin, folik asit, kobalamin, biyotin ve pantotenik asittir (Bhushan, 2015, s. 5; Merdol, 2012, s. 8).

A vitamini veya retinol, sadece hayvansal kaynaklı gıdalarda bulunur. Süt, tereyağı, sadeyağ, yumurta, balık ve karaciğer gibi hayvansal gıdalar zengin A vitamini kaynaklarıdır. Halibut, morina ve köpek balığı gibi balıkların karaciğer yağları A vitamini bakımından en zengin kaynaklardır. Bitkisel gıdalar retinol içermez fakat vücutta retinole dönüştürülebilen karotenoidler adı verilen belirli turuncu veya sarı renkli pigmentler içerirler. Vitaminin vücudun büyümesine katkısı tam olarak anlaşılamamasına rağmen bu alanda yapılan araştırmalar vitaminin eksikliği durumunda kemiklerin tam olarak büyümediğini ve vücudun genel büyümesinin etki-

lendiğini göstermiştir. A vitamini iskeletin yanı sıra yumuşak dokuların büyümesi için de gereklidir. Küçük çocuklarda sık görülen hastalıkları önlemede faydalı olup vücuttaki A vitamini seviyeleri düşük olan çocukların bulaşıcı hastalıklara yakalanma olasılıklarının daha fazla olduğu bilinmektedir (Bhushan, 2015, s. 5-6). *D vitamini*, yumurta, ciğer ve tereyağı gibi hayvansal kaynaklı gıdalarda önemli miktarda bulunur. Kemik ve dişlerin yapımında görev alır. *E vitamini*, yerfıstığı, soya, pamuk tohumu ve aspir gibi bitkisel yağlarda, tam tahıllı tahıllar, koyu yeşil yapraklı sebzeler, bakliyat, kabuklu yemişler ve yağlı tohumlar gibi hemen hemen tüm gıda maddelerinde bulunur. Hayvansal kaynaklı besinlerde düşüktür ancak yumurta sarısı, tereyağı ve ciğer gibi besinler bir miktar E vitamini içerir. Antioksidandır, hücre zarının dayanıklı olmasının yanı sıra kas çalışmasında görev alır. *K vitamini*, kanın pıhtılaşmasında görevlidir. Bitkisel besinlerden ıspanak, lahana ve marul gibi yeşil yapraklı sebzeler, hayvansal gıdalardan yumurta sarısı, süt, karaciğer zengin K vitamini kaynaklarıdır. K vitamini ayrıca normalde ince bağırsakta bulunan bazı yararlı bakteriler tarafından da üretilir. İhtiyacımız olan K vitamininin yaklaşık yarısı bağırsaklarda diğer yarısı ise hayvansal ve bitkisel besinlerden elde edilir (Bhushan, 2015, s. 6-9; Merdol, 2012, s. 8). Suda eriyen vitaminlerden *C vitamini*, ise en çok patates, domates ve turunçgillerde bulunur. E vitamini gibi C vitamini de antioksidan olup kılcal damarların güçlü olması, bağ dokusu yapımı, vücudu toksinler ve enfeksiyonlardan koruma ve demir emiliminden, kansere neden olan maddelerin vücuttan atımına kadar pek çok görevi vardır. B grubuna dâhil vitaminler başta sinir ve sindirim sistemiyle deri sağlığı için önemli olmasının yanı sıra vücuttaki hemen her durumunda görev alan vitaminlerdir. Bu gruptaki vitaminlerden *tiamin*, karbonhidrat metabolizmasında, *niasin*, tüm metabolik işlerde, *riboflavin* ise protein ve yağ metabolizmasında görev alır (Ünsal, 2019, s. 6-7; Merdol, 2012, s.8).

Çocukluk Dönemi ve Besin Gereksinimleri

Çocukluk çağında gelişim dönemleri genellikle ;

Yenidoğan dönemi (0-1 ay)

Bebeklik (0-2 yaş)

İlk çocukluk (oyun, 3-6 yaş)

İkinci çocukluk (7-11 yaş)

Ergenlik dönemi (12-18 yaş) olarak kabul edilmektedir.

Yeni doğan döneminde bir bebeğin en temel ihtiyaçları beslenme, bakım ve uykudur. Bu dönem büyümenin en hızlı olduğu dönemdir. Bedensel gelişimin bebeklik dönemine göre daha yavaş olduğu ilk çocukluk çağı

okul öncesi dönem olarak da bilinir. Kilo artışı, boy uzaması, kemik ve kas gelişimi ile birlikte hareket becerilerinin kazanılmasında beyin, omurilik ve sinir sisteminin gelişimi önemli rol oynamaktadır. Okul yılları olarak adlandırılan ikinci çocukluk döneminde ise fiziksel, motor, bilişsel ve sosyal beceriler artmaktadır (Baran, 2011, s.28).

Yiyecek ve içecekler, enfeksiyonlarla savaşmak, sağlıklı olmak, büyüme-gelişimde güçlü bir bağışıklık sistemi için gerekli olan su, enerji ve besin öğelerini sağlarlar. Yeterli ve dengeli bir diyet vücudumuz için gerekli olan enerji, su ile tüm besin öğelerini bünyesinde barındırır. Çocukların besin öğeleri ve enerji gereksinimleri, yaş grupları, cinsiyet, ağırlık, aktivite düzeylerine göre tanımlanır. Genelde çocuklar büyüdükçe enerji ve besin gereksinimleri artar fakat bebeklik dönemindeki hızlı büyüme atakları nedeniyle bu dönemde kalsiyum, demir ve fosfor ihtiyaçları sonraki yıllara göre daha yüksektir. Son çalışmalarda protein alımı ile büyüme arasında bir ilişki olduğu ortaya konulmuş, proteinli besinlerin kemiklerin uzaması ve iskeletin olgunlaşması için gerekli olduğu belirtilmiştir. Bu nedenle özellikle büyümenin hızlı olduğu 0-6 yaş aralığındaki ve ergenlik dönemindeki çocukların dengeli beslenmesine ekstra özen gösterilmelidir. Anne karnından doğum sonrası ilk üç yıla kadar insan beyninin gelişimini ve çalışmasını tamamlaması da beslenmenin etkisine bağlıdır. Bu dönemde beslenmeye dair yapılacak her bir hata beynin çalışmasında sorun yaratacak, böylece zihin yetenekleri de olumsuz etkilenecektir. Beyindeki hücrelerin oluşumunda ve çalışmasında, uyarıcı iletilerinin yapım aşamasında, beynin ihtiyaç duyduğu enerji kaynağının (protein, vitamin ve mineraller) sağlanması gerekmektedir. Bu besin öğelerinin gereğinden fazla ya da az olması beynin çalışmasını olumsuz etkileyecektir (Baran, 2011, s. 29; Bay-sal, 1993, s. 98; More, 2013, s. 2).

Bir çocuğun günlük yaşına uygun miktarda alması gereken enerjisinin;

%15'i proteinlerden

% 35'i yağlardan

% 50'si ise karbonhidratlardan sağlanmalıdır. (More, 2013, s. 3).

Anne karnından başlayarak yetişkinlik dönemine kadar bir çocuğun normal bir büyüme-gelişme göstermesi için ilk ve en önemli ihtiyacı beslenmedir. Besin ve enerji öğelerine olan gereksinimi yeterli düzeyde karşılanmayan bir çocukta ilk olarak büyüme-gelişimde durma, sonrasında beslenme bozukluklarına rastlanılmaktadır. Bu beslenme bozukluğu ve yetersizliğine bağlı olan sağlık sorunları için ise Malnütrisyon terimi kullanılır. Ailenin ekonomik durumu, eğitim seviyesi, yanlış beslenme alışkanlıkları gibi pek çok sebebi olan yetersiz ve dengesiz beslenme, gelişmekte olan

ülkeler için de önemli bir sorundur (Akgönül, 1985, s. 53).

Hamile kalma ile başlayıp bebeğin 2. yaşının sonuna kadar geçen süre, hızlı büyüme ve gelişmeye bağlı olarak tüm organ sistemlerinin olgunlaştığı, bilişsel fonksiyonların en hızlı geliştiği dönemdir. Bu dönemde anne ve bebek bir bütün olarak düşünülmeli anneyi etkileyecek herhangi olumsuz bir durumun bebeğinin yetersiz beslenmesine etki edebileceği unutulmamalıdır. Anne kaynaklı kötü bir beslenme fetusun gelişimini de olumsuz etkileyerek düşük doğum ağırlıklarına, bodurluğa ve yetersiz beslenmeye sebep olacaktır (Ersü, 2021, s. 9-10). Anne hamilelikte iyi beslenmişse ve bebek zamanında doğmuşsa ilk 6 aylık dönemde sadece anne sütü ya da anne sütü sağlanamadığı durumlarda mama yeni doğan bebeklerin besin gereksinimlerini karşılamada yeterlidir. Anne sütü bebeğe büyüme, gelişme, bağışıklık gibi faydalar sağlamasının yanı sıra fiziksel temas ile bebeğin güvende hissetmesini sağlamaktadır (Özmert, 2005, s. 181). Çoğu bebek, yaşamın ilk 6 ayı için yeterli D vitamini deposuyla doğar. Ancak gebelikte annelerinde D vitamini eksikliği olan bebekler yetersiz depolarla doğarlar ve D vitamini eksikliği nedeniyle tetanik nöbetler veya raşitizm riski altındadırlar. Vücut dokularının büyürken sürekli protein sentezine gerek duyduğundan büyüme çağında protein ihtiyacı da fazla olmaktadır. Büyüme çağında hızlı olan metabolik faaliyetler için de vitaminlere ihtiyaç artmaktadır. Yeni doğan bir bebeğin vücudunda bulunan mineraller ise yetişkin bir bireyde bulunandan az olduğundan büyüme döneminde minerallere daha fazla ihtiyaç duyacaktır. Bebeklerde bu dönemde en yaygın beslenme sorunları kolik, kusma, gastroözofageal reflü hastalığı, ishal ve gastroenterit, gıda duyarlılığı, kabızlık ve büyümede duraksamadır (Akgönül, 1985, s. 55; More, 2013, s. 80).

Bebeklik döneminin 6. Ayından itibaren anne sütü özellikle demir, çinko, A vitamini ve enerji ihtiyacını yeterince karşılayamadığından ek gıdaya başlanmalıdır. İlk alıştırma döneminden sonra günlük enerjinin %30-45'i yağlardan (doymamış yağ asitleri) olacak şekilde farklı besin gruplarını barındıran yiyecekler hazırlanmalıdır. Sebze, meyveler A vitamini, peynir, yoğurt gibi fermente ürünler de kalsiyum ihtiyacını karşılayacaktır. Fakat gerekli olduğu durumlarda vitamin, mineral takviyesi alınmalıdır (Dewey ve Brown, 2003, s. 9; Kimmons ve ark., 1999, s.200).

Bir yaşından sonra çocukların büyüme gelişimleri normalse besin tüketimleri de dengeli olmak koşuluyla günden güne değişiklik gösterebilir. Erken çocukluk döneminde de sağlıklı, yeterli ve dengeli bir beslenmeye ihtiyaç olduğundan aynı özenle devam edilmelidir (Özmert, 2005, s. 183).

Çocukluk Döneminde Beslenmeye Bağlı Sağlık Sorunları

Bir ya da daha fazla enerji ve besin ögesinin yetersiz veya dengesiz alınması Malnütrisyon olarak adlandırılır. Bu patolojik durum özellikle

çocukların en hızlı büyüme-gelişme gösterdiği bebeklik döneminde sıkça görülmektedir. Erişkinlik döneminde besinlerin yetersiz alınması zayıflık durumuna sebep olurken çocukluk döneminde bu durum ağır ve kalıcı değişikliklerle sonuçlanarak malnütrisyonu sebep olmaktadır. Yeterli miktarda ve sürede anne sütü alınamaması, ek gıdaya erken ya da geç başlanması başlıca risk faktörleri olmakla birlikte anne eğitim düzeyi, annenin çalışma zorunluluğu, besinlerin hazırlanması esnasında yapılan hatalar, çocuğun sık hastalanması, kronik hastalıklar, ailenin sosyoekonomik durumu vb. faktörler de malnütrisyon riskleri arasındadır. Malnütrisyon; Kalp damar, sindirim, bağışıklık, endokrin, genitoüriner sistem ile deri altı yağ dokusunda azalma, huzursuzluk, solunum kaslarının çabuk yorulması ve karaciğerde bir takım sorunlara yol açmaktadır (Altaş ve Kuloğlu, 2011, s. 56-57).

Beslenme yetersizliği bugün dünyadaki her üç insandan birini etkiler hale gelmiş en önemli sağlık sorunlardan biridir. Dünya üzerinde çocukluk dönemi ölümlerinin özellikle beş yaşın altındaki ölümlerin çoğu doğrudan veya dolaylı olarak yetersiz beslenmenin bir sonucudur. Çocuklarda görülen bir diğer beslenme kaynaklı sorun ise anemilerdir. Anne karnındaki tek demir kaynağı plasentadan geçen demirdir ve fetus demir depolarını son 3 ayda doldurur. Prematüre bebeklerde bu nedenle demir eksikliği daha erken aylarda görülebilir demir takviyesi verilmelidir. Protein eksikliğinin de bir sonucu olan anemi 0-3 yaş arasında genellikle demir eksikliğinden kaynaklıdır. (Akgönül, 1985, s. 53; Ersü, 2021, s. 8; Yurdakök ve İnce, 2009, s. 226). Anemi protein eksikliği durumunda oluşan sorunlardan sadece biridir. Protein eksikliği büyüme-gelişmede durma, halsizlik, yara iyileşmelerinde gecikme, lenfosit sayılarında azalma, ödem, antikor yapımında azalma gibi sağlık sorunlarına neden olmaktadır. Ayrıca diyetle kalori açısından yüksek şeker, nişasta olup proteinin kısıtlı alınması durumunda ise Kwashiorkor hastalığı (yetersiz protein alımı sonucu oluşan beslenme yetersizliği hastalığı) ortaya çıkar. Beyin gelişiminin tamamlanmadığı 0-6 yaş grubunda proteinin eksik alımı zekâ geriliğine sebep olabilir (Ünsal, 2019, s. 8).

Yoğun karbonhidrat tüketimi diş çürükleriyle sonuçlanır. Çocukların sık sık şekerli gıdalar tüketmeleri sonucu dişlere yapışan şekerler bakterilerin üremesine, bakterilerin ürettiği asit ise dişlerde çürüklere neden olmaktadır (Ünsal, 2019, s. 8).

Vitaminlere bakacak olursak; A vitamini eksikliğinde büyümede durma, deride pullanmalar görülmüş, doğum öncesi anneye yapılacak A vitamini takviyesinin annede gece körlüğünü, A vitamini eksik olan anne adaylarında ise anemiyi azalttığı tespit edilmiştir (Ersü, 2021, s. 10; Ünsal, 2019, s. 8). Büyüme ve gelişme dönemlerinde D vitamini eksikliğine bağlı olarak oluşan kalsiyum azlığından kemiklerde yumuşama, dişlerde

geç sürme ve bozukluklara rastlanmıştır. Eksikliğine çok rastlanmamakla birlikte düşük K vitamini depolarından dolayı yeni doğanın hemorajik hastalığının başlıca nedeni olduğu için, K vitamini doğumdan sonra tüm bebeklere verilmelidir (Ünsal, 2019, s. 8).

Bir çocuğun yaşamını sağlıklı sürdürebilmesi annesinin hamilelik döneminde sağlıklı ve dengeli bir diyet uygulamasıyla mümkündür. Düşük doğum ağırlığı ile doğan bebeklerde hastalık ve ölüm riski fazla olmakla birlikte yüksek doğum ağırlığıyla doğmak ise büyüme gelişmede anormalliklere, hayati organlarda metabolik ve fizyolojik adaptasyonlara sebep olabilmektedir. Düşük doğum ağırlığının ilerleyen dönemlerde bodurluk, enfeksiyonlara aşırı duyarlılık, bilişsel kapasitede azalma, kardiyovasküler hastalık, şeker hastalığı, yüksek tansiyon; yüksek doğum ağırlığının ise obezite, diyabet ve kanser riskini arttırdığı bilinmektedir (Ersü, 2021, s. 10). Türkiye’de 0-5 yaş aralığında olan çocuklarda beslenme yetersizliğine bağlı görülen hastalıklar; düşük-yüksek doğum ağırlığı, büyüme-gelişme geriliği, demir yetersizliği anemisi, raşitizm iken okul çağı çocukları ile gençlerde görülen hastalıklar ise zayıflık ve şişmanlık, vitamin yetersizlikleri, diş çürükleri, anemi, iyot yetersizliği hastalıklarıdır (Ersü, 2021, s. 8; “Türkiye Beslenme ve Sağlık Araştırması” 2010, s. 4).

Bazı kanser türleri, diyabet, osteoporoz, kalp rahatsızlıkları gibi hastalıkların günümüzde giderek artması, çocukluk döneminde başlayıp o şekilde devam eden yanlış beslenme alışkanlıklarından kaynaklanmaktadır. Lif içerikli gıdaların az tüketimi, yağ içeriğinden zengin öğünler, basit şeker kullanımı, porsiyonlardaki fazlalıklar vb. nedenlerden dolayı giderek daha da sağlıksız nesiller yetişmektedir (<https://www.peyamicinaz.net>).

Adölesan Dönem ve Besin Gereksinimleri

Ergenlik; çocukluktan gençliğe geçiş evresi, çocukluk ve yetişkinlik arasında bir dönemdir. DSÖ (Dünya Sağlık Örgütü) 10-19 yaş aralığındaki grubu adölesan, 15-24 yaş arasındaki grubu gençlik dönemi olarak adlandırmıştır. Fiziksel, ruhsal, duygusal ve sosyal gelişimin temellerinin atıldığı bu dönem büyüme ve gelişmenin bebeklikten sonra en hızlı yaşandığı zamanlardan biridir. Bu önemli pubertal gelişmeye uyum sağlamak için dokularda ve kan hacminde genişleme, kemik ile kas kütlelerinde artış, karaciğer, kalp, böbrek, akciğerler ve beyinde büyüme-gelişme meydana gelir. Adölesanların bu büyümeyi desteklemesi için bu dönemde sık ve kaliteli beslenmeye ihtiyaçları vardır. Yeterli kalsiyum ve D vitamini alımı kemik büyümesini desteklemek için son derece önemli hale gelirken genişleyen kan hacmine uyum sağlamak için demir ihtiyacı artar ve yeterli miktarda protein önemli ölçüde artan yağsız vücut kütlesi için çok önemlidir. Fiziksel aktivite arttıkça, enerji ve protein ihtiyacı da artar. Proteinin yapı taşı olan amino asitlere ise egzersiz sırasında çizgili kas gelişimini destekle-

mek için artan miktarlarda ihtiyaç duyulur. Fakat vücudun ihtiyaç duyduğu besin öğelerinin aksine özellikle erkek çocuklarında bu dönemde iştah arttığı için çoğunlukla yüksek enerjili ama besin değeri düşük olan gıdalar tercih edilir (Anderson, 2020, s. 74; Demirezen ve Coşansu, 2005, s. 174; Baran, 2011, s. 37; More, 2013, s. 174). Ülkemizde ve uluslararası yapılan çalışmalarda da adölesanların riskli beslenme alışkanlıklarına sahip oldukları, düzensiz beslendikleri ve öğün atladıkları belirtilmiştir (Yavuz ve Özer, 2019, s. 226).

Adölesan dönemde günlük alınması gereken kalorinin;

%10-15'i yüksek kaliteli proteinlerden

%30-35'i yağlardan

%50-60'ı karbonhidratlardan sağlanmalıdır (Köseoğlu ve Tayfur, 2017, s. 53).

Ergenlikte artan kaloriyle birlikte protein, mineral ve vitamin ihtiyaçları da artmaktadır. Protein büyümede kas gelişimi ve devamlılığı için önemlidir. Kızlarda 11-14 erkeklerde 15-18 yaş aralığında gereken protein miktarı daha fazladır. Bu dönemde her iki cinsiyet için kalsiyum, fosfor, demir ihtiyacı, kızlar içinse magnezyum ihtiyacı yetişkinlerden fazla olmaktadır. Kemik kütlelerinin neredeyse yarısının adölesan dönemde oluşması ve kemik dokusunun hızlı büyümesi için uygun miktarda kalsiyum ve fosfor alımı önemlidir. Ergenlik döneminde artan kas kütlesi nedeniyle de bu dönemde daha fazla demire ihtiyaç vardır. Büyüme ile cinsel gelişimde çinko ergenler için ayrıca önemli olan minerallerdendir. İki vitamin hariç (niasin, B₆) adölesanların günlük vitamin ihtiyaçları genellikle yetişkinlerle benzerlik gösterir. Vitaminlerden A, E, C, B₁₂, B₁, B₆ ile lifler; deri sağlığı, bağışıklığın güçlenmesi, hücrelerin yenilenmesi, dokuların tamiri, kan yapımı, görme işlevi gibi durumlarda öne çıkarlar. Görmeyi sağlamanın yanı sıra A vitamini, büyüme, üreme ve bağışıklık kazanılmasında hayati öneme sahiptir. Vitamin E antioksidan olması açısından önemli iken C vitamini bağ dokuları ve kollajen sentezinde ayrıca demirin kolay emilimini sağlamada gereklidir. Protein, DNA ve RNA sentezinde ise folatlar görev alırlar. Lifler ise bağırsak sağlığı açısından önemli olup kronik hastalıkları önlemede önemli rol üstlenirler. (Erkan, 2011, s. 74-76; More, 2013, s. 174-175; Köseoğlu ve Tayfur, 2017, s. 54).

En önemli enerji kaynağı karbonhidrattır. Taneli tahıllar, sebze, meyve zengin karbonhidrat içeren aynı zamanda önemli lif kaynaklarıdır. Yağ ve yağ asitleri de normal bir büyüme gelişme için gereklidir. Vücut ısını düzenler, yağda eriyen vitaminlerin vücut tarafından kullanılmasına olanak tanır, organları dış etkenlere karşı korumada görevlidir (Erkan, 2011, s. 74).

Adölesan Dönemde Beslenmeye Bağlı Sağlık Sorunları

Yetişkinlik dönemindeki çoğu alışkanlıklarımızda olduğu gibi beslenme alışkanlıklarımız ve yiyecek seçimlerimiz de çocukluk ya da ergenlik döneminde edinilmiş davranışların bir sonucudur. Bu dönemlerde fiziksel değişikliklerin yanı sıra yeme alışkanlıklarında da değişiklikler yaşanır. Adölesanlardaki fiziksel değişimler beslenmeleri üzerinde doğrudan etkilidir. Yeterli ve dengeli bir beslenmeyle büyüme–gelişmeleri zamanında tamamlanacak, okul başarısı artacak olan ergenler bu sayede hastalıklara da dirençli hale geleceklerdir. Ancak ABD’de yapılan bir araştırmaya göre adölesanların sodyum, şeker, doymuş yağ, kolesterol ve toplam yağı gerektiğinden fazla, vitaminler (A, E, B₆, folat) mineraller (demir, magnezyum, çinko, kalsiyum)ve lifleri gerektiğinden az tükettikleri belirtilmiştir. Özellikle ilkokul sonrası meyve, sebze tüketiminde azalma gözlenirken gazlı içecekler ve meyve suları tüketimi artmaktadır. Sağlıklı, yeterli ve dengeli olmayan bir beslenme de ilerleyen dönemlerde kronik hastalıklara sebep olabilir. (Altay, Cabar, Altay, 2018, s. 176; Erkan, 2011, s. 74; Yavuz ve Özer, 2019, s. 226).

Ergenlik döneminde yetersiz, dengesiz ve riskli beslenme alışkanlıklarına bağlı sağlık sorunları; ileride osteoporoz, obezite, kanser, büyüme–gelişmede gerilik, kalp-damar hastalıkları, depresyon, yeme bozuklukları, cinsel gelişimde gecikme, diş çürükleri, akne, anemiler, çinko eksikliği gibi önemli sorunlar olarak hayatımızda yer alır (Erkan, 2011, s. 73; Köseoğlu ve Tayfur, 2017, s. 57).

Obezite; bilinenin aksine artık sadece gelişmiş ülkelerin değil gelişmekte hatta açlıkla savaşılan ülkelerin de sorunu haline gelen obezite tüm yaş gruplarında görülen, günümüzün en önemli hastalıklarından biridir. Dünya genelinde çocukluk çağına giderek artan oranlar sonucu 2005 yılında DSÖ çocukluk dönemi obezitesini “akut sağlık krizi” olarak tanımlamıştır. Çocukluk çağı obezitesinin genelde erişkinlik döneminde de devam ettiği ergen obezlerin %75- 80’inin tedavi edilmediği takdirde obez yetişkinler oldukları bilinmektedir. Genetik, çevresel, psikolojik faktörlerden çok kültürel yapı ve hareket azlığı obezitenin gelişmesinden sorumlu olup ergenlik döneminde görülen obezite de aşırı beslenme kaynaklıdır. (Dişçigil, 2007, s. 92-93; Köseoğlu ve Tayfur, 2017, s. 57-58).

Çocukluk ve adolesan çağda görülen obezite, koroner kalp hastalıkları, hiperlipidemi, tip 2 diyabet, solunum hastalıkları, ortopedik hastalıklar gibi kronik hastalıkların yanı sıra birçok psikolojik ve sosyal soruna da neden olmaktadır. İleride kadınlarda karın bölgesinde biriken aşırı yağlanma infertilite, polikistik over sendromu, adet düzensizliklerine sebep olmaktadır (Dişçigil, 2007, s. 94).

Demir Eksikliği; Eksikliğinin hiperaktivite, dikkat dağınıklığı ve psikiyatrik bozukluklara sebep olduğuna dair araştırmalar yapılmıştır (Köseoğlu ve Tayfur, 2017, s. 58).

Aşırı Zayıflık; Enerji ve besin öğelerinin yetersiz alımı sonucu halsizlik, bitkinlik, bağışıklık sisteminde ve kas gelişiminde zayıflık, büyüme gelişmede gerilik gözlenir (Köseoğlu ve Tayfur, 2017, s. 58).

Fast-Food Beslenme; Bu dönemde artan enerji ihtiyacı iştah artması şeklinde kendini gösterir. Birey öğün aralarında da bir şeyler yeme gereksinimi duyar. Adölesan dönemde ev dışında yeme, ana öğünleri atlama, hızlı ve hazır gıdaları tüketme gibi alışkanlıklar edinilir. Bu alışkanlıklar arkadaş, moda, aile vb. pek çok etmenin etkisinde oluşabilir. Bilgisayar ve televizyon karşısında geçirilen uzun saatler nedeniyle de hareketsiz bir yaşam tarzı ve atıştırma şeklinde yeme yaygın olarak görülür (Demirezen ve Coşansu, 2005, s. 74; Aksoydan ve Çakır, 2011, s. 264).

Diş Çürükleri; Şekerli, asitli, yapışkan gıdaların fazla tüketimi sonucu bu dönemde diş çürükleri önemli bir sorundur. Şekerli yiyecek ve içecekler günde dört öğün (örneğin üç öğün ve bir ara öğün) ile sınırlandırıldığında, diş çürüğü riski çok daha düşüktür. Sebze, meyve, süt ürünleri, lifli besinler diş sağlığı için tüketilmesi gereken besinlerdir. (More, 2013, s. 167; Köseoğlu ve Tayfur, 2017, s. 59).

Adölesan Dönemde Yeme Bozuklukları

Ergenlik, insanın bir çocuktan genç bir yetişkine dönüştüğü, derin bir fiziksel büyüme ve dönüşüm zamanıdır. Aynı zamanda psikiyatrik hastalıkların başlama oranlarının da arttığı bir dönemdir (Duran ve Levens, 2020, s. 395). Dikkatin daha çok fiziksel özelliklere çevrildiği bu dönemde çeşitli sebeplerle yeme bozukluklarına rastlanılmaktadır. En sık 15-25 yaşları arasında ve kızlarda görülmesine rağmen yeme bozukluğu olan hastaların %10'luk bir kesimini erkekler oluşturur. Genetik yapı, çevre, ırksal farklılıklar, aile üyelerinin besin duyarlılığı, kültür gibi pek çok faktörün bir araya gelmesiyle ortaya çıkabileceği gibi

- Arkadaşlar veya aile ilişkileriyle ilgili sorunlar
- Akran baskısı
- Özel birinin ölümü
- Okul, kolej, üniversite veya işteki sorunlar
- Yüksek akademik beklentiler
- Güven ve özgüven eksikliği
- Zorbalık gibi cinsel veya duygusal istismar

- Çok şişman hissetmek

gibi farklı duygular ve baskılar sonucu kişinin yaşamla baş edemediğini hissettiren olaylar da yeme bozukluklarına sebep olabilir (More, 2013, s. 179).

Yeme bozuklukları 4 başlık altında incelenmektedir. Bunlar anoreksiya nervoza, bulimiya nervoza, atipik (başka türlü adlandırılmayan) yeme bozuklukları, tıkanırcasına yeme bozukluğudur (Çaka, Çınar, Altınkaynak, 2017, s. 3).

Anoreksiya Nervoza; Küçük çocuklarda da görülebilmesine rağmen çoğunlukla ergenlik döneminde en sık 15-19 yaş arası kızlarda görülür. Yapılan araştırmalarla bu hastalığın genetik faktörlerin etkisi altında olup diğer faktörlerden etkilenmediği ortaya konmuştur. Hayati tehlike yaratabilir (Köseoğlu ve Tayfur, 2017, s. 59; Duran ve Levens, 2020, s. 396). Hastalar;

- Büyüme döneminde kilo verme veya kilo almama
- Yoğun kilo alma korkusu
- Çarpık vücut görüntüsü
- Adet düzensizliği ya da görülmemesi gibi belirtiler gösterirler (More, 2013, s. 179).

Bulimiya Nervoza; Bireyin kontrolsüzce yeme ataklarından sonra kilo almamayı sağlamak için isteyerek aşırı egzersiz, müshil kullanımı, oruç tutma, kusma, lavman gibi aşırı yemeyi telafi edici yöntemleri kullanmasıdır. Bu davranışların ne sıklıkta yapıldığı ise hastalığın şiddetini belirler (Çaka, Çınar, Altınkaynak, 2017, s. 3; More, 2013, s. 180). Yeme bozukluğu olan gençlerin sadece % 20'si tedavi olmayı kabul etmektedir (Voss ve Brust, 2020, s. 427).

Tıkanırcasına Yeme Bozukluğu; Bu kişiler belirli zaman ve sıklıkta pek çok kişinin yiyebileceğinden daha çok yiyeceği tüketen, kendini kontrol edemeyen ve kısa süre içinde aynı davranışlarını tekrar eden obez olmaya daha yatkın kişilerdir. Gece enerji alımları artar (Köseoğlu ve Tayfur, 2017, s. 59; Çaka, Çınar, Altınkaynak, 2017, s. 3).

Atipik (Başka Türlü Adlandırılmayan) Yeme Bozuklukları; Bu hastalığa sahip kişiler anoreksiya, bulimiya ve tıkanırcasına yeme bozukluklarının kriterlerini taşır fakat aşırı yemeyi telafi edici bir davranış sergilemez. Atipik yeme bozukluğu olan kişilerin adet düzensizliği vardır, kemik mineral yoğunlukları düşüktür. Yeme bozuklukları kronik bir soruna dönüşmeden erken tedavi ile olumlu sonuçlar alınabilir. Aksi takdirde tedaviyle bile sık sık başa dönmeler yaşanabilir vakaların yaklaşık %10'u ölümle sonuçlanmaktadır (Çaka, Çınar, Altınkaynak, 2017, s. 3-4; More, 2013, s. 180).

Sonuç olarak; bir çocuğun günlük yaşına uygun miktarda alması gereken besin öğelerinin; %15'i proteinlerden, % 35'i yağlardan, % 50'si ise karbonhidratlardan oluşmalıdır (More, 2013, s. 3). Erişkinlerin alması gereken besin öğelerini yetersiz alması durumu sadece zayıflama ile sonuçlanırken çocukluk döneminde aynı durum malnutrisyona sebep olur (Altaş ve Koloğlu, 2011, s. 55; Baran, 2011, s. 37). Malnutrisyon, kalp damar, sindirim, bağışıklık, endokrin, genitoüriner sistem ile deri altı yağ dokusunda azalma, huzursuzluk, solunum kaslarının çabuk yorulması ve karaciğerde bir takım sorunlara yol açmaktadır (Altaş ve Kuloğlu, 2011, s. 56-57). Çocukluk çağında beslenme yetersizliği, büyüme-gelişme geriliği, anemi, raşitizm, diş çürükleri, aşırı şişmanlık, zayıflık gibi hastalıklarla sonuçlanır (Türkiye Beslenme ve Sağlık Araştırması, 2010, s. 4).

Fiziksel olgunluğun yanı sıra psikolojik ve sosyal olgunluğun da tamamlandığı dönem olan adölesan dönem sonunda erişkin vücut ölçüm değerlerine ulaşılır. Büyüme gelişmenin hızlandığı bu diğer dönemde ise günlük alınması gereken kaloringin %10-15'i yüksek kaliteli proteinlerden, %30-35'i yağlardan, %50-60'ı karbonhidratlardan sağlanmalıdır (Köseoğlu ve Tayfur, 2017, s. 53). Günümüzde gençler de pek çok sağlık sorunuyla karşı karşıyadır. Bunlar içinde beslenme ve buna bağlı olarak gelişen hastalıklar en önemli olanlarıdır (Demirözen, Coşansu, 2005, s. 174). Şekerli, nişastalı ürünlerin fazla ve sık tüketilmesi, anoreksiya nervoza, bulimiya nevroza, malnutrisyon, diyetle demir, kalsiyum ve D vitamini alımının yetersiz olması, artmış kilo, ihtiyacından fazla kalori alımı, sedanter yaşam stili gibi durumlar birçok sağlık sorununu da beraberinde getirir (Köseoğlu ve Tayfur, 2017, s. 57).

Beslenme yetersizliği ve dengesizliği ile buna bağlı olarak oluşan sağlık sorunları, bugün dünyanın gelişmiş, gelişmekte olan ya da gelişmemiş tüm ülkelerinin ortak sorunudur. İster çocukluk ister adölesan dönemde olsun beslenmedeki amaç sağlıklı, normal bir büyüme ve gelişme sağlamaktır (Akgönül, 1985, s. 51). Bu da yeterli ve dengeli bir beslenmeyle mümkündür. Çocuklar yaşamlarının farklı dönemlerinde farklı hızda gelişim gösterdiklerinden beslenmeleri de çeşitlilik göstermeli aksi takdirde çocuğun büyümesinde yavaşlama hatta tamamen durma söz konusu olabilir. Bu nedenle günlük bir diyet oluşturulurken, bireyin yaşı, cinsiyeti ve günlük ihtiyaçları dikkate alınmalı, öğünlerinde her besin grubundan besin yer almalıdır.

Her iki dönemde kazanılan yeterli ve dengeli beslenme davranışı yetişkinlikte de devam edecek birçok davranışın temelini oluşturmaktadır. Bu dönemde çocuğun yeterli ve dengeli beslenmesi kadar, bu konu hakkında bilinçlendirilmesi ve bu durumu alışkanlık haline getirmesi de ayrıca önem taşır.

KAYNAKÇA

- Akgönül, G. (1985). Çocukta beslenmenin önemi ve amacı. *Ege Üniversitesi Hemşirelik Fakültesi Dergisi, Cilt1(1)*, 51-56.
- Aksoydan, E., Çakır, N. (2011) Adölesanların beslenme alışkanlıkları, fiziksel aktivite düzeyleri ve vücut kitle indekslerinin değerlendirilmesi. *Gülhane Tıp Dergisi, Cilt53(4)*, 264-270.
- Altay, M., Cabar, H.D., Altay, B. (2018) Adolesan dönemi çocuklarda beslenme ve okul sağlığı. *Sinop Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt2(1)*, 173-180.
- Anderson, H. (2020). Developmental nutrition. N.Y. Evans, A.D. Docter (Ed.), *Adolescent nutrition, assuring the needs of emerging adults*. (s. 69-101). Switzerland: Springer Nature AG.
- Baran, G. (2011). Çocuk gelişimine giriş. N. Aral, G. Baran (Ed.), *Çocuk gelişimi*. (s. 18-58). İstanbul: YA-PA Yayın.
- Baysal, A. (1993). Gençliğin beslenme sorunları. *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi, Cilt1(3)*, 97-108.
- Baysal, A. (2020). Beslenme ilkeleri. *Beslenme* (s. 9-20). Ankara: Hatipoğlu Yayınları.
- Bhushan, R., Thomas, J.A. (2015). The macronutrients-I : carbohydrates and water. T. Gopaldas (Ed.), *Basic Concepts in Nutrition-I*. (s. 18-33). New Delhi: MPDD, IGNOU.
- Çaka, S.Y., Çınar, N., Altınkaynak, S. (2017). Adolesanda yeme bozuklukları. *Gümüşhane Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi, Cilt6(1)*, 1-10.
- Demirezen, E., Coşansu, G. (2005). Adölesan çağı öğrencilerde beslenme alışkanlıklarının değerlendirilmesi. *Sürekli Tıp Eğitimi Dergisi, Cilt14(8)*, 174-178.
- Dewey, K.G., Brown, K.H. (2003). Update on technical issues concerning complementary feeding of young children in developing countries and implications for intervention programs. *Food and Nutrition Bulletin, Vol24(1)*, 5-28.
- Dişçigil, G. (2007) Günümüzün çocukluk ve adolesan çağı epidemisi: Obezite. *Türk Aile Hekimliği Dergisi, Cilt11(2)*, 92-96.
- Duran, R.E., Levens, R. (2020). Anorexia nervosa. Y.N. Evans, A.D. Docter (Ed.), *Adolescent nutrition, assuring the needs of emerging adults*. (s. 395-420). Switzerland: Springer Nature AG.
- Erkan, T. (2011). Ergenlerde beslenme. *Türk Pediatri Arşivi, Cilt46(11)*, 49-53.
- Ersü, D. (2021). Anne ve çocuk beslenmesinin önemi. . D.Ö. Ersü, M. Muslu (Ed.), *Acil ve özel durumlarda anne ve çocuk beslenmesi*. (s. 7-10). Ankara: Hatiboğlu Yayınevi.

- Kimmons J.H., Brown K.H., Lartey A., Collison E., Mensah P.P.A., Dewey K.G. (1999). The effects of fermentation and/or vacuum flask storage on the presence of coliforms in complementary foods prepared for Ghanaian children. *International Journal of Food Sciences and Nutrition*, Vol50, 195-201.
- Köseoğlu A.Z.S., Tayfur Ç. A. (2017). Adölesan dönemi beslenme ve sorunları. *Derleme Güncel Pediatri*, JCP, Cilt15(2), 50-62.
- Kuloğlu, B. (2011). Malnütrisyonlu çocuğa yaklaşım. *Türkiye Çocuk Hastalıkları Dergisi*, Cilt5(1), 54-64.
- Merdol, T. (2012). Yaşamın sürdürülmesinde beslenme ve temel özellikler. *Beslenme antropolojisi-I*. (s. 5-16). Ankara: Hatiboğlu Yayınları.
- More, J. (2013). Nutritional requirements and healthy eating. *Infant, child and adolescent nutrition*. (s. 2-13). Boca Raton, Florida: CRC Pres
- Sağlık Bakanlığı Sağlık Araştırmaları Genel Müdürlüğü, Hacettepe Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Beslenme ve Diyetetik Bölümü, Ankara Numune Eğitim ve Araştırma Hastanesi. (2014) *Türkiye Beslenme ve Sağlık Araştırması 2010: Beslenme Durumu ve Alışkanlıklarının Değerlendirilmesi Sonuç Raporu*. Sağlık Bakanlığı Yayın No: 931, Ankara.
- Özmert, E.N. (2005) Erken çocukluk gelişiminin desteklenmesi-I: Beslenme. *Çocuk Sağlığı ve Hastalıkları Dergisi*, Cilt48(2), 179-195.
- Ünsal, A. (2019). Beslenmenin önemi ve temel besin öğeleri. *Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi*, Cilt2(3), 1-10.
- Topal, U. (2019). Karbonhidratlar. E. Anılır, C. Özlü (Ed.), *Cerrahi hastalarda özel beslenme ve diyet yönetimi*. Ankara: Akademisyen Kitabevi.
- Voss, M., Brust, A. (2020). Bulimia nervosa. N.E.Yolanda, Docter A.D. (Ed.), *Adolescent nutrition, assuring the needs of emerging adults*. Switzerland AG: Springer Nature.
- Yurdakök, K., İnce, O. T. (2009). Çocuklarda demir eksikliği anemisini önleme yaklaşımları. *Çocuk Sağlığı ve Hastalıkları Dergisi*, Cilt52, 224-231.
- <https://www.peyamicinaz.net/cocuklarda-beslenme-bozukluklari-ve-neden-olugu-sorunlar/>

BÖLÜM 10

“TİCARET SAVAŞLARI”NDAN “COVID-19 SÜRECİ”NE, ÇİN-ABD İLİŞKİLERİ ÜZERİNE SOSYO-POLİTİK BİR İNCELEME

Erden KİŞİ¹

1 Öğr. Gör. Dr., Van YYÜ., Erciş İşletme Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü, Siyasi Tarih A.B.D., erdenkisi@yyu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-3124-680X.

GİRİş

Herkeşe “ticaret savaşları”nın ABD ve Çin Halk Cumhuriyeti arasında yaşanması tahmin edilirken, elik ve alüminyum gibi ara mallar ile başlayan ve ardından diğerk mallarda da görülen ek gümrük vergileri, diğerk ülkeleri ve az da olsa Türkiye’yi de etkiler bir boyuta ulaşmıştır (Bahadır, 2018: 92). Doğu’nun ve Batı’nın iki büyük ekonomisi arasında başlayan bu süreç, çeşitli ürünler üzerinden gümrük vergilerini artırmak temelinde bir ticari münakaşaya dönüşmüştür. Bu durumun hem iki ülke ekonomisine hem de diğerk ülke ekonomilerine önemli etkileri olmuştur. Dünyanın ekonomik yönden iki kutuplu bir yapıya dönüştüğü, bu süreç üzerinden okunan en önemli sonuç olmuştur.

Çin’in 1970’li yıllarda oluşturduğ liberal ekonomik yaklaşım, 2001 senesinde Dünya Ticaret rgt’ne ye olması ile liberal ekonomik yapının geriletilemeyecek bir şekilde sistemli ticaret düzeninin sağlam zemine oturduğ anlayışı, büyük oranda kabul görmüştür. (Aran, 2020: 2). Dünya ticaret düzeni ile olan ilişkisini sağlam bir şekilde kurmayı başaran Çin, komünizm ve kapitalizm arasında bir ara yol bulmayı başarmıştır. “Kızıl kapitalizm” olarak adlandırılan bu yolun özünde, dış ticari ilişkilerde liberal ekonomik sistemin gereklerine uygun olarak hareket etme anlayışı yatmaktadır. Çin, ekonomik yönden yaşadığı büyük atılımları Dünya Ticaret rgt ile kurduğ bağlar sayesinde dünyaya aabilmeyi başarmıştır.

Çin’in yaşamış olduğ bu ekonomik dönüşümün etkisi, dünyanın her yerinde hissedilmiştir. Kimi lkeler için Çin malları önemli imkanlar sunarken, bazı ülkeler için ise ciddi bir sorun olarak algılanmıştır. Bu ülkelerin başında ise büyük bir sanayi ülkesi olan ABD gelmiştir. ABD, bu süreçte tepkisini çok ciddi bir perdeden dile getirmiş ve “ticaret savaşları” olarak adlandırılan sürecin temel aktörü olmuştur. ABD Başkanı Trump’ın liderlik ettiğ “ticaret ve kur savaşı”, AB’ye ve Çin’e gzdağ vermek için, Trump ve yönetiminin savaşı “İran ambargosu” tehdidi üzerinden temellendirmesine kadar varmıştır. Huawei’nin veliahdının Kanada’da tutuklanmasına kadar ilerleyen süreç, ABD, AB ve Çin şirketleri için yükselen bir küresel belirsizlik manasına gelmektedir (<https://www.tim.org.tr>). Bu ekonomik belirsizlik süreci, hem “ticaret savaşları”nın tarafı olan ülkelere hem de diğerk ülkelere çeşitli zorunluluklar yklemetedir. Her iki tarafın da kaybettiğ bir ekonomik mücadele süreci olarak ilerleyen “ticaret savaşları”nda hangi tarafın daha ağır kaybı yaşayacağını kısa süre sonra tüm dünya insanlığı görecektir.

Esasında ABD ile Çin arasındaki ekonomik mücadele, “polityka oyun kuramı”ndan öğrenilen, iki sürücünün araçlarını birbirlerine doğru sürerek “kim önce korkacak” oyununu hatırlatmaktadır (<https://www.>

eurotopics.net). Her iki tarafında uzun bir süredir bu münakaşadan geri durmadığı görülmektedir. ABD'nin gümrük vergilerini artırma hamlelerine karşı, Çin de farklı ekonomik hamleler ile cevap vermektedir.

Çin ve ABD arasında yaşanan sorunlardan biri olan “ticaret savaşları”na 2019 yılında ortaya çıkan Covid-19 Pandemisi de eklenmiştir. Virüsün ortaya çıkıp dünya ülkelerine yayılması noktasında Trump yönetimi, uzun bir süre Çin'i sorumlu tutmuş hatta Corona Virüsü, Çin Virüsü olarak nitelendirmiştir.

Anlaşılabileceği üzere günümüzde global bir felaket olarak tüm dünya insanlığın sorunu haline gelen Covid-19 Pandemisi'ne yönelik farklı yaklaşımlar mevcuttur. Antropoloji anlayışından bakıldığında pandemi kavramının somutlaştırdıkları farklı boyutları olan bir örüntü misali karşımızda durmaktadır (Özkoçak, Koç ve Gültekin, 2020: 1185). Her yönü ile dünya insanlığı için yeni bir sayfa açan Covid -19 Süreci, sadece insanların yaşam düzenini alt üst etmek ile kalmamış ülkeler arasında da çok ciddi iletişim sorunlarına da neden olmuştur. En nihayetinde virüsün ortaya çıktığı günden beri ABD ve Çin arasında bir gerginlik süreci başlamıştır.

Bu süreçte ABD önde olmak üzere modern ve gelişmiş diye tanımlanan devletlerin hem kamusal hem de toplumsal açıdan virüslerin tahmin edilmeyen ansız saldırılarına karşı gerekli önlemleri almadığı ortaya çıkmıştır (Afacan ve Avcı: 2020: 3). Bu realite tüm dünya toplumlarında kendini göstermiştir. Özellikle Avrupa ülkelerinin ve Latin Amerika ülkelerin bu süreçte yaşadığı acı tecrübeler, tüm dünya ülkelerine nazaran daha ağır bir boyutta olmuştur. Tüm zamanlarda olduğu gibi bu dönemde de Çin-ABD ilişkileri sürmeye devam etmiştir.

Bilindiği üzere 18. yy.'ın son çeyreğinden bu tarafa süren ABD-Çin ilişkilerinde yaşanan sorunları, bunların aşılma süreci ve yöntemi, tüm zamanlarda yalnız Asya kıtası için değil, global politik, ekonomik ve askerî güç dengesi bakımından da önem oluşturmaktadır (Dedekoca, 2017: 142). Bu temelde Çin ve ABD arasında yaşanan ikili ilişkiler, sadece iki ülke arasında cereyan eden ilişkiler değildir. Her yönü ile tüm dünya ülkelerini ilgilendiren bir ilişki boyutuna sahiptir.

Esasında 2008 Global Finansal Krizi'nin akabinde ABD'nin hegemonyasının azalmaya başladığı konuşulurken Çin'in de hegemon güç olma yolunda yükselişe geçtiği görülmüştür. Bu temelde Çin ve ABD arasındaki hegemonik rekabet “ticaret savaşları”yla daha görünür bir hale gelmiştir (Çaşkurlu, 2022: 59). Mevcut arka plan dâhilinde “ticaret savaşları”nı sadece ekonomik boyutta değerlendirmek doğru değildir. “Ticaret savaşları” her yönü ile ABD ve Çin arasında uzun bir süredir devam eden hegemon güç olma yarışının bir perdesidir.

Görüleceği üzere Çin'in yükselişi tartışmaları, yaklaşık İkinci Dünya Savaşı'ndan bu tarafa ABD tarafından domino edilen Orta Doğu'daki güç dengesini de değiştirme kapasitesine sahiptir. Bu değişim, özellikle Arap Baharı'nın sonrasında Çin'in "Suriye iç savaşı" ve "İran nükleer krizi" gibi uluslararası sorunlarda başarılı bir diplomasi ve etkin bir dış politika ortaya koyması ile şu an için Çin'in lehine sonuçlanmış gözükmektedir (Temiz, 2018: 33). Dönem dönem iki ölke ilişkilerinde iniş ve çıkışlar yaşınsa da Çin ve ABD ilişkilerinde zamanla bir "karşılıklı bağımlılık" durumunun oluştuğu da görölmektedir. şu an için bu sürecin galibini tahmin etmek zor olsa da dönem dönem her iki tarafında farklı konularda kazançlı çıkan taraf oldukları görölmektedir.

Bu çalışmada dünyanın iki büyük gücü olan Çin ve ABD arasında yaşanan ilişkilerin siyasi, sosyolojik ve kültürel boyutları incelenmiştir. Süreç olarak oldukça dar bir zaman tercihi yapılmıştır. Özellikle "ticaret savaşları" ve "Covid-19 süreci" üzerinden iki ölke ilişkilerinin dünü, bugünü ve geleceği anlaşılmaya çalışılmıştır. Çalışmanın son bölümünde iki ölke ilişkilerinin iyileşmesinin veya çıkmaza girmesinin hem iki ölkenin çıkarlarına hem de dünya ölkelерinin çıkarlarına ne gibi etkileri olacağı tartışılmıştır.

Çalışma sürecinde konu üzerine yazılan Türkçe ve İngilizce eserlerden yararlanılmıştır. Konunun detaylarına yönelik elde edilen veriler titizlikle incelenmiş ve çalışmaya eklenmiştir. Farklı kaynaklar üzerinde yapılan araştırma ve analizler sonucu çalışma, bilimsel temellere oturtulmaya çalışılmıştır. Teori ve örneklem boyutu ile çalışma, bir araştırma-derleme çalışması boyutuna ulaşmıştır.

1. "TİCARET SAVAşLARI" SÜRECİNDE ÇİN-ABD İLİşKİLERİ

Çin ve ABD ilişkilerini anlayabilmek için Çin ve ABD arasında hem coğrafi hem siyasi hem de ticari olarak orta noktada konumlanmış olan AB ilişkilerini anlamak gerekmektedir. 1970'lerde ve 1980'lerde Çin-Avrupa ilişkileri Soğuk Savaş kısıtlamalarının bir türevi misali, ikincil öneme sahip olarak görölmüştür. Örneğin Çinli liderler, ABD ve SSCB karşısında stratejik avantaj elde etmek için politikalarının bir parçası olarak Avrupa ölkele-riyle ilişkileri kullanma eğiliminde olmuşlardır. Aynı şekilde hem Batı hem de Doğu Avrupa'nın Çin ile ilişkileri, onların Washington veya Moskova ile olan ilişkilerine bağlı olmuştur (Casarini, 2009: 4). Kısacası 2000'li yıllar öncesinde Avrupalı ölkelерin Çin ile kurdukları ilişkilerin temel belirleyici unsuru; ABD ve SSCB'ye karşı koydukları mesafe olmuştur.

Soğuk Savaş'ın sona ermesinden bu yana AB-Çin ilişkilerinin gelişimi maddi, idealist ve düşünsel unsurların bir kombinasyonu gibi göröl-

mektedir. Örneğin, AB ve üye devletlerinin 1990'ların ortalarından beri, Çin'e karşı bir katılım politikasını benimsemesinde kişisel çıkar nedenleri oldukça belirgindir. AB ve üye devletleri, sözde “yapıcı angajman” politikasıyla Çin'in dönüşüm sürecini, dünya ekonomisi ve düzenleyici sistemle bütünleşmesini desteklemeyi amaçlamışlardır. Bu sayede Avrupalı şirketlerin, Çin'de eşit ve adil bir zeminde rekabet etmesi ve Çin pazarındaki Avrupalı ticari çıkarların desteklenmesine katkıda bulunacaktır. Anlaşılacağı üzere idealist argümanlar, AB'nin Çin ile angajman politikasına eşlik etmiştir (Casarini, 2009: 8). Milli çıkarlar temelinde Çin ile ilişkilerini geliştirmeye çalışan AB ülkeleri, çeşitli politikalar üretseler de dönem dönem ABD ve SSCB'nin sınırlayıcı etkileri ile karşı karşıya kalmışlardır.

Süreç içerisinde Çin'e yönelik AB silah ambargosunu kaldırma tekli, bazı güçlü AB üye devletlerinin savunma sektöründeki ABD önceliğine karşı yumuşak bir denge kurma girişimi olarak görülmüştür. Çin'in çok ümit verici savunma pazarına ve tedarik bütçesine açılması, stratejik kaygılar ve Tayvan faktörü nedeniyle ABD savunma şirketleri için bu durum oldukça marjinaldir. Sonuç olarak, ABD'nin Çin'e yönelik AB silah ambargosunun kaldırılması önerisine karşı çıkması da ticari bir boyut gibi görünse de siyasi boyutu da olan bir konudur (Casarini, 2009:13). Küresel bir güç olmanın gereği olarak ABD, her alanda rakiplerini kısıp alan politikalar üretmeye çalışmıştır. Özellikle 2000'li yıllar sonrasında Çin ile başlayan rekabet ortamında bu olgunun etkisi oldukça fazla hissedilmiştir.

Tarihi süreç incelenecek olursa teknolojik açıdan bakıldığında Çin'i 16. yy.'da ileri götüren teknolojinin, 19.yy.'da ithal edilen teknolojinin zorunlu olarak bir öncüsü olduğunu varsaymak için hiçbir neden yoktur. Çünkü 16. yy. Çin teknolojisi, işçinin teknolojisidir. 19. yy.'ın sonlarında teknoloji, laboratuvar icatları tarafından yönlendirilmiştir. 16. yy.'da Çin, Batı'nın tekstil devriminde icat ettiği makinelerin çoğunu üretmiştir. Ancak bu durum, sadece buhar motorunun Sanayi Devrimi'nin icatları arasında ne kadar olağanüstü olduğunu ve yarattığı muazzam etkiyi vurgulamaktadır (Usui, 2011:15). Kısacası 16.yy. ve 19.yy. arası dönemde ABD'nin teknolojik olarak muazzam bir üstünlüğü görülmektedir. Fakat 2000'li yıllar sonrasına gelindiğinde Çin'in bu teknolojik farkı önemli ölçüde aştığı görülmektedir. Bu noktada Çin'in elde ettiği başarı önemli bir boyuttur.

ABD'nin ekonomik geçmişini daha yakından tanımak adına önemli fikir insanlarına kulak vermek gerektiği kanısındayız. Ünlü iş tarihçisi Alfred D. Chandler'e göre, demiryolları ABD'deki ilk büyük işletme olmuştur. Bu yönetsel işletmeler, özellikle sermaye yoğunluğu, yüksek sabit maliyetleri, büyük boyutları, ölçek ekonomileri, yönetsel hiyerarşiler yoluyla örgütlenmeleri, kontrolleri, mülkiyet ve kontrol ayrımı ile karakterize edilmiştir. ABD, 1830'dan önce bir milyon dolardan fazla sermayeli

birkaç işletmeye sahip olmasına rağmen, 19. yy.'ın ortalarındaki demir-yolları yüzlerce veya binlerce mil uzunluğundaki sistemlere dönüştükleri için bir dizi yönetim, onları menkul kıymetler piyasalarına yönelmeye ve faaliyetlerini çok katmanlı yapılar aracılığıyla koordine etmeye sevk eden finansal zorluklar getirmişlerdir (Usui, 2011: 81). Geçmiş oldukça özgün bir süreçten oluşan ABD, dünyanın birçok yerinde askeri ve siyasi çatışmalar yaşanırken bir teknolojik ve ekonomik gelişim yaşamayı başarmıştır. Bu nedenle rakiplerine kıyasla oldukça farklı noktalarda önemli imkânlarla sahip olmayı başaran bir ekonomi olarak ABD, uluslararası politikadaki yerini almıştır.

Çin ve ABD ekonomileri “ticaret savaşları” sürecinde kendilerine ciddi bir zarar vermeden iki tarafın da diğerine karşı güçlü önlemler alamayacağı noktada birbirine bağımlı hale gelmiştir. Çünkü ABD şirketleri, Çin'deki başlıca yatırımcılardır. ABD, Çin'in en büyük tek ihracat pazarıdır. Çin, diğer ülkelerden daha fazla ABD egemen bir dış borca sahiptir. ABD'deki Çin yatırımları hızla artmaktadır. İki tarafın ciddi ekonomik ve ticari sorunları varken, biri olmadan diğeri de yapamayacağının farkındadır (Hachigian, 2014: 2). Çin ve ABD arasındaki savaşa varan ticari rekabeti, bir “karşılıklı bağımlılık” olarak yorumlayan birçok fikir insanı bulunmaktadır. Temelde vurguladıkları olgu ise “ticaret savaşları”nın Çin ve ABD'nin kontrolünde ve “karşılıklı bağımlılığı” derinleştiren bir çizgide olduğudur.

Esasında ABD-Çin ilişkileri, yalnızca ticari ve diplomatik bir fenomen değildir. İki ülke ilişkileri, her iki tarafta da genç nesli giderek daha fazla kapsayan, yoğun bağlara dayanmaktadır (Hachigian, 2014: 3). Çin tarafında liberal demokrasiyi merak eden bir genç Çinli kitle, Amerikan tarafında ise eşitlikçi sosyalist düzeni merak eden genç bir Amerikalı kitle yer almaktadır. Tarihi, siyasi ve kültürel olarak birbirinden oldukça farklı iki toplum olan Çin ve Amerikan toplumları, küreselleşme çağının getirmiş olduğu etkileşimcilik ve benzeşme olguları nedeniyle birbirlerini besleyen iki ayrı medeniyete dönüşmüşlerdir.

ABD-Çin ilişkileri, iki tarafın ihtiyaç duyduğu uzmanlık ve deneyimden yoksun olduğu için genişleyen bir konu menüsünü tartışmak ve yönetmek amacıyla ikili ilişkilerde yeni yollar bulmak, giderek daha fazla gerekecektir. Bu hem coğrafi olarak (Basra Körfezi gibi) hem de işlevsel olarak (siber güvenlik gibi yeni konularda) gereklidir. ABD-Çin ilişkilerinin temelini oluşturan konuların kapsamının genişletilmesi, bu ilişkinin gelecekte yönetilmesini daha da zorlaştırabilir (Hachigian, 2014: 3). Dünya nüfusunun büyük bir bölümünü, dünya ekonomisinin ise büyük bir parçasını oluşturan Çin ve ABD, küresel sistem için çok önemli iki aktör konumundadırlar. İki ülke arasında yaşanan teknolojik, siyasi iletişimin zaman geçtikçe karmaşıklaşacağı ve günün birinde kontrol dışına çıkacağı yönünde bir kaygının da var olduğu görülmektedir.

Peki, özet olarak “ticaret savaşları” ne demektir? ABD ile Çin’in bu “ticaret savaşları”ndan beklentisi nedir? soruları akıllara gelebilir. Bir ulus yerli sanayisini korumaya ve istihdam yaratmaya çalıştığında bir ticaret savaşı başlar. Bu savaş kısa vadede işe yarayabilir. Tarifelerin, o ürünün yerli üreticilerine rekabet avantajı sağlaması beklenir. Karşılaştırıldığında fiyatları daha düşük olur. Sonuç olarak, yerel müşterilerden daha fazla sipariş alınır. Yerel işletmeler büyüdükçe yeni iş alanları açılmaya başlar (Amadeo, 2021: 1). Anlaşılacağı üzere Çin ve ABD arasında yaşanan “ticaret savaşları”nın temel amacı, milli ekonomiyi korumak ve istihdam artırıcı önlemler almaktır. Bu noktada Çin’i sosyalist bir ülke olarak anlayabilmek mümkündür. Ancak küreselleşmenin motoru olduğunu ifade eden ve serbest piyasa ekonomisi modelini savunan ABD’nin tavrı oldukça şaşırtıcıdır.

“Ticaret savaşları” temelinde ilerleyen yakın dönem Çin-ABD ilişkileri, kimi dönemlerde antlaşma boyutuna ulaşmayı da başarmıştır. ABD Başkanı Trump, 2019 yılı aralık ayında cep telefonları, dizüstü bilgisayarlar ve oyuncaklar da dâhil olmak üzere, Çin tüketim mallarına 156 milyar dolarlık gümrük vergisi koyma planını askıya almıştır. Ayrıca, bluetooth kulaklıklardan ve düz panel televizyonlardan ayakkabılara kadar 120 milyar dolarlık Çin ithalatı listesinde tarife oranını %7,5’e indirmiştir. Ancak otomobil parçaları, yarı iletkenler, baskılı devre kartları, mobilya ve aydınlatma ürünleri de dâhil olmak üzere 250 milyar dolarlık Çin makine ve endüstriyel bileşenleri listesinde %25 tarifeleri aynı oranda bırakılmıştır (Lawder, 2020: 1). Çin ve ABD ilişkileri adına Trump döneminde temelleri atılan ticaret antlaşmaları önemli etkiler doğursa da beklenen seviye ulaşılamamıştır.

Her yönü ile Çin-ABD ilişkileri için ayrı bir sayfa açmayı başaran “ticaret savaşları” sadece iki ülke ekonomisi üzerinde değil, diğer ülkelerin ekonomileri üzerinde de belirleyici etkiler göstermiştir. Özellikle gelişmekte olan ülkeler için Çin ve ABD arasındaki ticari rekabetin önemli imkânlar sunduğu görülmüştür. Dönem dönem ticari antlaşmalar ile iki ülke arasındaki ticari ilişkiler, bir iyileşme sürecine girse de uzun dönemde çatışan çıkarların gün yüzüne çıktığı görülmüştür. Yaşanan süreci sadece ekonomik nedenlerle açıklayabilmek mümkün değildir. Bu sürecin tıpkı ekonomik nedenleri olduğu gibi siyasi, sosyolojik, kültürel ve askeri nedenleri de bulunmaktadır.

2. “COVID-19 SÜRECİ” BAĞLAMINDA ÇİN-ABD İLİŞKİLERİ

İnsanlık tarihinin büyük bölümünde salgın hastalıklar, bir celladın kılıcı gibi insanlık üzerinde asılı kalmıştır. Çoğu zaman, insan göçlerinin yaşanmaması ve ulaşım imkânlarının zayıf olması, salgınların bir bölge veya bir ülkede yerel kalmasını sağlamıştır. Bununla birlikte zaman za-

man genellikle dñnyanın geniş kesimlerini işgal eden ordular, ilerlerken salgın hastalıklar ordularla birlikte dolaşmış ve virüsler dñnyaya yayılmıştır (LeMay, 2016: 3). Esasında dñya insanlığı olarak, salgınlara yabancı olduğumuz söylenemez. Fakat bugñnkñ salgınların yayılış hızı ile yayılış şekli, eski dönemlerdeki salgınlara kıyasla oldukça farklıdır.

Bilindiği üzere 17. ve 18. yüzyıllarda insanlığın başına bela olan hastalıklar, bugün daha az bilinmektedir. Çünkü neredeyse sıradan bir çocukluk hastalığı olarak kabul edildikleri ya da bugün nadiren görñldükleri için hayati tehditleri ortadan kaldırılmış ya da çok azaltılmış durumdadırlar. Örneğin, gelişmiş dñnyada kızamık, bugün nadiren yaşamı tehdit etmektedir. Bugün yaşayan nüfusun çoğu ya bağışıktır ya da bir anti-measles serumunun aşılanmasıyla hastalık atlatılmaktadır. Ancak 17. yüzyılda kızamık, büyük bir katil olmuştur. Avrupalı yerleşimciler, Amerika'ya kızamık getirdiklerinde bağışıklığı olmayan ve özellikle ölümcñl olduğu kanıtlanan bu hastalık, çok sayıda Yerli Amerikalıya yayılmış ve kısa sürede öldürmüştür. (LeMay, 2016: 7) Kısacası, tarihte görñlen salgınlar karşısında insanların zamanla bağışıklık kazandığı görñlmüřtür. Aynı sürecin Corona Virüs Salgını için gerçekleşip gerçekleşmeyeceği ilerleyen dönemlerde ortaya çıkacaktır.

Tarih boyunca salgın hastalıkların özellikle ordularda çok yaygın ve yıkıcı boyutlara ulaştığı görñlmüřtür. Askerler arasındaki salgın hastalıklar o kadar yıkıcı olmuştur ki, ABD Ordusu Komutanı Binbaşı Walter Reed'den sonra genellikle Reed Komisyonu olarak bilinen bir "Sarı Ateş Komisyonu" kurulmuştur. Komisyon, 1900'de Küba, Havana'daki bir salgın sırasında hastalığın yayılmasının vektör veya epidemiyolojik bir analizini yapmıştır. Yapılan çalışma, hastalığın yayılmasında Aedes Aegypti Sivri Sineęi'nin enfekte insanlarla ya da yatak takımı veya giysi gibi nesnelerle doğrudan temas yoluyla yayıldığı fikrini ortaya atmıştır. Bilindiği üzere Amerikan Ordusu, 1898 İşpanyol-Amerikan Savaşı'ndan sonra Küba'da bir işgal gücü olmuştur. Bu savaş sırasında kurşunlarla öldürñlenden çok daha fazla Amerikan askeri sarıhumma, sıtma ve dizanteri nedeniyle ölmüştür. Küba'daki Genel Vali Leonard Wood yönetimindeki Amerikan hükümeti, işgal yıllarca süreceksa bir şeyler yapılması gerektiğini fark etmiştir. Küba, Batı Yarımküre'de sarı hummanın birincil üreme alanı olmuştur. Amerikan ordusu, hastalığı incelemek ve muhtemelen ortadan kaldırmak için mükemmel bir üs olduğunu düşünmüştür (LeMay, 2016: 10). Yapılan birçok çalışmaya ve alınan önleme rağmen bu süreçte salgınlar nedeniyle birçok asker ve sivil hayatını kaybetmiştir. Yaşanan süreçten ciddi tecrübeler edinilmiş ve birçok ders çıkarılmıştır. Fakat Corona Virüs Salgını konusunda edinilen tecrübelerin ciddi bir işe yaradığı görñlmüřtür. İnsanlığın sahip olduğu tüm bilgi ve birikimleri kısa sürede alt etmeyi başaran bir salgın olarak tarihe geçmiştir.

Bilindiği üzere tarihte en yoğun olarak karşımıza çıkan salgının İspanyol Gribi olduğu görülmektedir. Peki, İspanyol Gribi'nin genel özellikleri nedir ve ne kadar yıkıcı olmuştur? Sorusu akıllara gelmektedir. Ulusal kimlik açısından, İspanyol Gribi'nin doğası gereği İspanyol olan hiçbir şey yoktur. İlk başlarda 1918'in ilk aylarında doktorların çoğu, özellikle agresif bir yaygın veya bahçe gribi salgınından daha ciddi bir şeyle uğraşmadıklarına inanmışlardır (Arnold, 2018: 3). Fakat ilerleyen süreçte İspanyol Gribi'nin çok ciddi etkileri olduğu görülmüş ve 50 milyona yakın insan hayatını kaybetmiştir.

Daha sonraki süreçte 1918 sonbaharında ölümcül ikinci İspanyol Gribi dalgası dünya çapında popülasyonları etkilediğinde hastalığın etkilerinin görmezden gelinmesi, imkânsız hale gelmiştir. ABD, 1. Dünya Savaşı'ndaki toplam askeri ölümlerinin beş katı olan 550.000 insanını kaybetmiştir. Avrupa'daki ölümlerin toplamı iki milyonu aşmıştır. İngiltere ve Galler'de, nüfusun yaklaşık 200.000'i, İspanyol Gribi ile komplikasyonları ve özellikle de zatürreden ölmüştür (Arnold, 2018: 4). Her yönü ile dünya insanlığı için acı sonuçlar doğuran salgınlar, 21. yy. geldiğinde tekrar etkisini göstermeye başlamıştır. Özellikle Corona Virüs Salgını ile dünya insanlığı, uzun bir dönemdir olmadığı kadar derinden sarsılmıştır. Sağlık önlemlerinin yetersizliği, insanların salgınlar hakkındaki bilgi eksikliği gibi olgular ortaya çıkmıştır.

Tıpkı İspanyol Gribi'nin ortaya çıktığı dönemlerde olduğu gibi Covid-19 Virüsü de ilk ortaya çıktığı dönemlerde Çin ulusu ile ilişkilendirilmeye çalışılmıştır. Lakin günümüz dünyasının bilimsel verileri, böyle bir durumun varlığını ispat edememiştir.

Corona Virüs Salgını'nın devam eden yayılması, toplumlarımızda uykuda olan büyük bir ideolojik virüs salgınına da tetiklemiştir. Yalan haberler, paranoyak komplo teorileri, ırkçılık patlamaları gibi birçok durum ortaya çıkmıştır. Karşılaşılan tıbbi karantina ihtiyacı, net sınırlar oluşturma ve kimliğimize tehdit oluşturan düşmanları karantinaya alma gibi önlemler alınmıştır (Žižek, 2020: 39). İnsan sağlığı için alınan önlemler, süreç içerisinde Çin karşıtı bir propagandaya dönüşmüştür. Özellikle ABD Başkanı Trump'ın Corona Virüs'ü, Çin Virüsü olarak nitelemesi, bu algının oluşmasındaki temel neden olmuştur.

İlerleyen dönem içerisinde daha farklı boyutlarda komplo teorilerinin ortaya atıldığı görülmüştür. Corona Virüs'ün Çin'de komünist yönetimin çöküşüne nasıl yol açabileceği üzerine spekülasyon yapanların, Corona Virüs Salgını'nın Çin Komünist rejiminde bir tür sosyal “Beş Nokta Palmiye Patlayan Kalp Tekniği” olarak çalıştığı fikrini ortaya atmışlardır. Çin liderliği oturabilir, gözlemleyebilir ve olağan karantina hareketlerinden geçebilir, ancak sosyal düzendeki her gerçek değişikliğin, onların çö-

küşünü getireceği yönünde bir algı oluşmuştur (Žiřek, 2020: 40). řu an itibari ile Corona Virüs Salgını'nın Çin'in siyasi sistemi ile bir çatışması söz konusu değildir. Hatta dünyanın birçok ülkesine nazaran Çin, bu salgını en az kayıp ile atlatan ülkeler arasındadır. İlerleyen süreçte ise bu salgının, Çin'in toplumsal ve siyasi yapısı ile nasıl bir etkileşim içerisinde olacağı, řu anda tahmin edilmesi mümkün olmayan bir olgudur.

Yeni Corona Virüs Salgını (daha önce 2019-nCoV olarak tanımlandı, daha sonra resmi olarak Covid-19 olarak adlandırıldı), Çin'deki Wuhan şehrinden başlayarak küresel olarak tüm şehirlerin tamamen kilitlenmesine yol açmıştır. Kısmi kapanma alanlarında halk hareketleri üzerindeki kısıtlama gibi sıkı önlemlere neden olmuştur. Bu tür önlemlerin, yüksek düzeyde duyarlılık ile birlikte, yüksek riskli ülkelerde daha sıkı tutulduğu görölmüştür (Allan, 2020: 71). Özellikle Çin ve ABD gibi nüfus yönünden kalabalık ve diğer dünya ülkeleri ile yoğun bir iletişim içerisinde olan ülkeler, bu süreçten oldukça kötü etkilenmiştir. İki ülkenin kendisini dış dünyaya kapatması gerek siyasi gerek ekonomik gerekse de kültürel yönden önemli değişimleri beraberinde getirmiştir.

İlerleyen süreçte Covid-19'a karşı mücadele, yalnızca milliyetçilik sorunları nedeniyle karmaşık olmakla kalmamıştır. Aynı zamanda salgın zamanından da anlaşılacağı gibi, insanların dünyanın farklı bölgelerine taşınmasının zorluğu da çetrefilli bir konuya dönüşmüştür. Seyahatin kolaylığı, yayılması ve düşük maliyetleriyle virüsün yayılmasının son derece arttığı görölmüştür. Bunu bir perspektifle ifade etmek gerekirse, ilk vaka 31 Aralık 2019'da Wuhan'da bildirildiğinden beri, Çin'de, 3 hafta içinde (17 Ocak 2020'ye kadar), vaka 300'ün üzerine çıkmıştır. On gün sonra, bildirilen vakalar 2.014'e yükselmiş ve 684'ü pozitif olarak doğrulanmıştır. Doğrulanlardan 29'unun Çin dışında olduğu bildirilmiştir. Bunların tümünün hava yolu taşımacılığı ile yayıldığı ifade edilmiştir (Allan, 2020: 74). Her yönü ile oldukça önemli gelişmelere sebep olan Covid-19 Süreci, özellikle Çin ve ABD gibi dünya ekonomisinin dinamosu olan ülkelerin birbirleri ile ve diğer dünya ülkeleri ile olan ticari ve siyasi ilişkilerini etkilemiştir. İki ülke ilişkilerini etkilemesinin ötesinde Corona Virüs Salgını, dünyanın küreselleşme hızını da sekteye uğratmıştır.

şu anda, küresel ekonominin ne kadar zarar göreceğini ölçmek veya tahmin etmek için henüz erken olsa da ekonomik sınırın başlangıcı, daha nelerin geleceğine dair ipuçları olarak görülebilmektedir. Beklenen kayıplar, daha önceki vakalarda küresel olarak alınan bazı önlemler başlatılmadığından, önceki vakalarda yaşananlara göre daha önce görölmemiş ve çok daha fazla olacağı tahmin edilmektedir. Örneğin şu an itibariyle seyahat endüstrisi, özellikle hava yolu taşımacılığı ve yolcu gemilerinin kullanımı, dünyanın hemen hemen tüm ülkelerinde temelden yara almıştır (Allan, 2020: 75). Ekonomik, siyasi ve sağlık politikaları bağlamında

dünya insanlığı için zorlu bir süreç olan Covid-19 Süreci, dünyanın iki büyük ekonomisi olan Çin ve ABD ilişkileri için de bir dönüm noktası olmuştur. Siyasi ve ekonomik ilişkileri derinden sarsan bu sürecin gelecek dönemlerde iki ülke arasında ne gibi krizlere neden olacağı ise daha önemli bir konudur. Özellikle Corona Virüs'ün doğal bir virüs olmadığını savunanların tezlerinin doğru çıkması durumunda Çin için oldukça sıkıntılı bir sürecin başlayacağı düşünülmektedir.

3. BIDEN'IN İKTİDARI İLE BAŞLAYAN ÇİN-ABD İLİŞKİLERİ

Amerikan siyaseti için önemli bir aktör olan Biden'ın Amerika'nın politik hayatındaki yeri oldukça eski dönemlere uzanmaktadır. 20 Mart 1972 sabahı yirmi dokuz yaşındaki New Castle County Meclis Üyesi Joe Biden, Wilmington'ın görkemli Oteli du Pont DuBarry Odası'nda Rodney Meydanı'nı doldurarak, Delaware tarihindeki en olası olmayan siyasi kampanyayı başlatmıştır. “Bugün Birleşik Devletler Senatosu için adaylığımı açıklıyorum,” diye ilan etmiştir. Dilek dolu düşünceler ve bazı alaycı inkârcılardan oluşan bir kalabalık Biden'ı karşılamıştır. Her iki tarafın da duyguları açık bir şekilde anlaşılmıştır. Çünkü genç Biden, Birinci Devlet'in kıdemli politikacılarına Everest Dağı kadar zor fethedilebilir gibi görünen bir dağa tırmanmanın yolunu göstermeye çalışmıştır (Witcover, 2010: 72). Amerikan siyaseti için oldukça önemli bir karakter olan Biden, siyasete atıldığı günden beri önemli görevlerde bulunmuştur. Bulunduğu görevler içerisindeki politik tutumu kadim Amerikan siyaseti ile uyum göstermiştir. Biden, Covid 19 Süreci içerisinde Trump ile girdiği siyasi yarışta iktidarın salgın sürecinde yaşadığı ekonomik ve siyasi yıpranma dönemi nedeniyle rakibini mağlup ederek Amerika başkanı olmuştur.

Siyasi bir figür olarak Amerika'da her daim dikkatleri çeken Biden, kısa bir süre içerisinde ABD Senatosunda Washington sahnesinin değerli uzmanlarının dikkatini çekmeye başlamıştır. Ocak 1974'ün sonlarında Alabama'ya gitmiş ve burada Junior Ticaret Odası'nın yıllık ödül yemeğinde Amerika'nın On Üstün Genç Adamından biri olarak onurlandırılmıştır. Açıkçası bu olay Biden için hassas bir dönem olmuştur. Bu olay Biden'ın senatonun en genç üyesi olarak elde ettiği kayda değer bir başarıdan ziyade tanınmasını sağlamıştır (Witcover, 2010: 116). Siyasete atıldığı dönemden beri dikkatleri üzerine çekmeyi başaran Biden, her dönem Amerikan toplumu için önemli bir siyasi aktör olmuştur. Bu nedenle iktidara gelme sürecini, sadece konjonktürel şartlar ya da rakiplerin hataları üzerinden okumak yerine, Biden'ın Amerikan siyasetindeki kadim geçmişi üzerinden okumak daha sağlıklı sonuçlar doğuracaktır.

Siyasi kariyerinin başlangıcında Joe Biden, medeni haklara verdiği destekten özel bir gurur duymuştur. Delaware'deki Afro-Amerikan topluluğunun sağlam desteğiyle ödüllendirilmiştir. Archmere Academy'de

öğrenci olarak geçirdiğı günlerde ve kampüs dışı mekân olan Charcoal Pit'ten çıktığı günlerden beri, siyah bir futbolcunun orada oturamayacağı için ırk ayrımcılığının düşmanı olmuştur. Ancak belirttiğı gibi, sokak protestolarından veya sivil itaatsizlikten kaçınmış, endişelerini yerleşik yasal yollarla duyurmak için taktiklerini ve kıyafetlerini buna göre tercih etmiştir (Witcover, 2010: 132). Her yönü ile Amerikan siyasetinde farklı bir figür olan Biden, demokratik yollarla siyasal değişimlerin mümkün olduğunu vurgulamıştır. Özellikle Afro-Amerikan Sivil Halklar Hareketi ile kurduğu bağlar ve yaşanan sorunun demokratik yollarla çözüleceğine dair ortaya koyduğu tutum, Biden'ı politik hayat içerisinde oldukça farklı bir noktada konumlandırmıştır.

Siyasi geçmişi ile Amerikan halkının yakından tanıdığı Biden, Amerikan başkanı olduktan sonra da Amerikan halkı için önemli sorumlulukları yerine getireceğinin sözünü vermiştir. Covid 19 Süreci içerisinde işe başlayan Biden iktidarının en önemli önceliğı, salgınla mücadele olmuştur. Bu noktada oldukça kapsamlı bir yol haritasına sahip olduğunu ifade eden Biden, ilk olarak Amerikan topraklarında salgının etkisiz hale getirilmesi gerektiğini vurgulamıştır. Biden, ilk 100 gününde ABD için 100 milyon aşı sözü vermiştir. Görevdeki ilk aylarında salgını sona erdiremeyeceğini söylemiş ve yayılma stratejisi hakkında birkaç ayrıntı vermiştir. İlerleyen dönemde Covid-19 virüsünün yönünü değiştireceğini de ifade etmiştir. 20 Ocak'ta göreve geldiğinde sağlık ekibini tanıtmış, Amerikalıları 100 gün boyunca maskelemeye teşvik etmiştir. Çalışmaları ile Pfizer / BioNTech Aşısı'nın Amerikalılar için onaylanmasının ve yaygınlaştırılmasının yolunu açmaya çalışmıştır (Nicholas 2020: 35). En önemli görevinin salgınla mücadele olduğunu vurgulayan Biden, aktif bir dış politika önceliğinden ziyade sağlıklı bir Amerikan toplumu hedeflediğini vurgulamıştır. İlk dönemlerde dış politikada ortaya konulan keskin bir yol haritasının olmadığı görülmüştür. Özellikle Çin ile ilişkiler, "ticaret savaşları" ve küresel ekonomik krizler noktasında radikal söylemlere rastlanmamıştır.

Biden, iktidara geldikten sonra Trump yönetimi tarafından kendisine salgınla mücadele konusunda herhangi bir plan verilmediğinden yakınmıştır. Warp Speed Operasyonu'nun en iyi bilim adamı olan Moncef Slaoui'nin henüz kendisini ve ekibini ziyaret etmediğini dile getirmiştir. Daha sonrasında Biden, çocukları okula geri getirmenin de bir öncelik olacağını ifade etmiştir. Biden, ayrıca Kaliforniya Başsavcısı Xavier Becerra'yı Sağlık Bakanı olarak ve Rochelle Walensky'yi Hastalık Kontrol ve Önleme Merkezleri (CDC) Direktörü olarak atamıştır (Nicholas, 2020: 36). Biden, iktidara gelir gelmez verdiği en önemli mesaj, salgınla kapsamlı bir mücadele içerisinde olacağı yönünde olmuştur. Salgının bir ulusal sorun olduğunu ve bu noktada tüm aktörlerin uyum içerisinde çalışması gerektiğini ifade etmiştir. Salgının seyri konusunda Trump yönetiminin

bilgi paylaşımında bulunmamasını eleştiren Biden, konunun çok ciddi bir boyutta olduğunu ve Amerikan toplumu için en önemli önceliğin salgının önlenmesi olduğunu vurgulamıştır. Biden iktidarı ile ABD, öncelikle salgınla mücadele edeceğini vurgulasa da Çin ile yaşanan siyasi ve ekonomik rekabetin devam ettiği görülmüştür.

Bilindiği üzere uzun bir dönemdir Çin-ABD ilişkileri, rekabeti temel alan bir çizgi üzerinden ilerlemektedir. Çin, küresel sistemin yeni patronu olmaya çalışırken ABD, mevcut konumunu korumanın mücadelesini vermektedir. Gerek Trump döneminde gerekse de Biden döneminde bu olgunun varlığı açık bir şekilde görülmüştür. Her iki tarafında ürettiği politikaların temel gayesi, son kertede kazançlı çıkan taraf olmak üzerine kuruludur. Özellikle ABD'nin Çin'e karşı yürüttüğü siyasetin özü, Çin'i küresel sisteme entegre ederek, hegemonyasını kabul ettirmek üzerine temellenmiştir. Çin ise bir taraftan küresel sistem ile ilişkilerini geliştirirken diğer taraftan ABD öncülüğünde kurulan hegemonya sisteminin değişmesi için mücadele etmektedir. ABD'nin Çin'i uluslararası liberal sistemin kazançlarına paydaş etmesi, Çin'in de bu ödün karşısında uluslararası liberal sistemi var eden değerler ile kurallara riayet etmesi ve Amerikan önderliğini kabul etmesi, ABD'nin temel beklentisidir (Aslan, 2021: 1). Amerikan siyasetinin ortaya koyduğu bu siyasi irade, karşısında Çin'in gereken direnci göstereceği ve kendisine biçilen bu rolü kabul etmeyeceği açıktır. Amerikan siyasetinin istediği şey, Çin'in var olan sisteme tabi olması iken Çin'in istediği şey, yeni bir küresel sistemin var olması ve kendisinin bu sistemin öncü gücü olmasıdır. Kadim Amerikan siyasetinin temel beklentisi ise var olan düzenin korunması yönündedir.

Biden'in iktidara gelişinin özünde de aslında bu bilinç yatmaktadır. Amerikan siyasetini çok iyi bilen ve Amerikan değerleri ile donanmış bir siyasal kimlik olan Biden'in başkanlığa geliş süreci, bu siyasal bilinç üzere olmuştur. Muhtemeldir ki Biden'in iktidarı, bu siyasal beklentiyi hayata geçirmek üzere ilerleyecektir. Bu nedenle Çin ve ABD ilişkilerinin, Biden iktidarı sürecinde oldukça gergin geçeceği düşünülmektedir.

Bilindiği üzere son yıllarda ABD'nin uygulamaya çalıştığı siyasi ve ekonomik politikalar, global ekonomik düzenin merkezinin Asya-Pasifik coğrafyasına ve Çin'e doğru yönelmesinin önlenmesi gayesi ile “yeni bir Soğuk Savaş” sürecine geçişin işareti olarak da değerlendirilebilir (Çiçek, 2021: 1). ABD, kurduğu düzenin devamı için oldukça keskin bir irade ortaya koymaktadır. Fakat Çin'in de bu irade karşısında boş durmadığı ve gerekli adımları attığı görülmüştür. Soğuk Savaş sürecinde olduğu gibi ABD, bu yarışı hem ekonomik hem ideolojik hem de kültürel argümanlarla yürütmek durumundadır. Çin de ABD karşısında alternatif argümanlara sahiptir. Bugün için sürecin nasıl evrileceğini ve hangi sonuçlara varacağını kestirmek zordur. Fakat bugün için açık bir şekilde görünen olgu,

Çin'in ilk etapta iki kutuplu bir sistemin varlığı için mücadele edip, ikinci etapta kendi hegemonyası için çabalayacağı gerçeğidir. ABD ise kurduğu küresel hegemonyanın devamı için gayret edecektir.

4. ÇİN-ABD İLİŞKİLERİNİN GELECEĞİ ÜZERİNE BİR BAKIŞ

Bugün için Asya Kıtası, 3 milyarı aşan nüfusu ile yeryüzü demografisine ambargo koymuştur. Bir buçuk milyara yaklaşan Çin nüfusu ve 1 milyarı aşan Hint nüfusu, toplam dünya nüfusunun % 40'ına yaklaşmaktadır (Touraine, 1997: 187). Dünyanın nüfus dengeleri, 21. yüzyılda Asya Kıtası lehine değişmiştir. Özellikle Çin ve Hindistan gibi ülkeler, genç nüfus oranı ile dünya ekonomisinin temeli olan çalışan ve üreten iş gücünün merkezi konumundadırlar. Çin, teknolojik ürünler üretme kabiliyeti ve güçlü sanayisi ile dikkat çekmektedir. Hindistan ise yazılım teknolojisi ile öne çıkan bir ülke konumundadır. Bunların karşısında yaşanan bir AB ve ABD bulunmaktadır. Uzun bir dönemdir küresel sermayenin Atlantik'ten Pasifiğe kaymasının nedenlerini bu noktada aramak gerekmektedir. Bu küresel değişime direnen ABD'nin ürettiği politikaların temel nedeni, kurduğu düzenin devamını sağlamaktır. Çin'in dış politikası ise 1980'lerden bu yana liberal ekonomik düzen ile entegre olarak küresel ekonomik yapının öncü bir parçası olmak üzerine temellenmiştir.

Çin, gerek küresel ekonomi ile kurduğu ilişkiler gerekse de bölge ülkelerine açtığı krediler sayesinde önemli bir değişimin öncüsü olmuştur. 2. Dünya Savaşı sonrasında ABD öncülüğünde kurulan uluslararası kredi sistemlerine (IMF ve WB) karşı bir alternatif olarak son dönemlerde Çin Merkez Bankası, kendini göstermeye başlamıştır. Şu an için Çin'in oluşturduğu kredi sistemini, ABD merkezli kredi sistemi ile karşılaştırmak tabiki doğru değildir. Fakat küresel ekonomik sistemin değişimi adına Çin'in öncüsü olduğu bu kredi sistemi, önemli bir gelişmedir.

Küresel sistemin yaşadığı dönüşümün kökeni aslında bugün başlamamıştır. Soğuk Savaş sonrasında yaşanan coşkuya rağmen, Amerikan toplumunda bir kötümserlik algısı görülmüştür. Körfez Savaşı'nın sonuçlarının ardından ekonomik sorunlar, sağlık sisteminin açıkları ve uyuşturucunun yol açtığı toplumsal yıkımlar görülmüştür. Tabiri caiz ise Amerikan rüyası bir dışlanmış toplum algısı ile sona eriyor gibi görülmüştür (Touraine, 1997: 275). Küresel sistemin dinamosu olan ABD, önemli kazanımlar elde etmek ile beraber ciddi sorunlar ile de karşılaşmıştır. Karşılaştığı en önemli sorunlar ise toplumsal sorunlar olmuştur. Yaşanan bir Amerikan nüfusu, uyuşturucu batağına sürüklenen gençlik ve tüm yerleşik değerleri reddetmeye başlayan gençlik kitlesi, Amerikalıların kabusuna dönüşmüştür.

Esasında bir ülkenin değişime karşı hisleri üzerindeki en önemli belirleyiciler, o toplumun sosyal tavırları, dini bağları ve milli kültürüdür

(Kennedy, 1995:19). Bu noktada Çin ve Amerikan toplumlarını karşılaştıracak olursak, milli değerlerin Çin toplumunda daha çok önemsendiğini görebilmemiz mümkündür. Amerikan toplumu uzun bir dönemdir, bir kimlik bunalımı yaşamaktadır. Çin ise bir taraftan küresel sistem ile ilişkilerini geliştirirken, diğer taraftan toplumsal hafızasını canlı tutmak adına mücadele etmektedir. 21. yüzyıla gelinirken Çin toplumunda varlık gösteren “Yeni Konfüçyanizm” akımını bu çerçevede değerlendirmek gerekmektedir.

Çin ve ABD ilişkilerinde belirleyici olan önemli bir aktör de Çok Uluslu Şirketler’dir. Günümüz dünyasında teknolojinin önde gelen yaratıcıları ile denetleyicilerinin büyük Çok Uluslu Şirketler haline gelmesi, global ölçekteki kollarının uzunluğunun global düzeydeki sorumluluklarından önde geldiği görülmektedir (Kennedy, 1995: 57). Kısacası bu noktada vurgulanması gereken temel olgu, Çok Uluslu Şirketler’in ülkelerin çıkarları ve toplumların geleceği için değil, kendi çıkarlarının yörüngesinde hareket ettikleri gerçeğidir.

Çin’in sahip olduğu ucuz iş gücü ve hammadde yeterliliği nedeniyle uzun bir süredir Çok Uluslu Şirketler için Çin, önemli bir ekonomik alana dönüşmüştür. Küresel sermayenin yeni bir mekân olarak Çin ve Hindistan topraklarını seçmesi, pek tabiki ABD’yi rahatsız etmektedir. Bu değişime direnmeye çalışan Amerikan siyaseti, çeşitli politikalar üretmeye çalışmaktadır. Çin ve ABD arasında yaşanan “ticaret savaşları”nı ve antlaşmalarını bu perspektif dâhilinde analiz etmek daha verimli sonuçlar doğuracaktır.

Uzun bir süredir Çin ve ABD arasında yaşanan ilişkilerin “ticaret savaşları” üzerinden ilerlediği görülmüştür. “Ticaret savaşları” denilince aklımıza gelen temel olgu, ABD’nin Çin mallarına karşı koyduğu kısıtlayıcı önlemlerdir. ABD’nin hem eski dönemlerde hem de bugün ortaya koyduğu korumacılık bağlamındaki uygulamalar ve sonrasında gelen karşı hamleler ile ortaya çıkan “ticaret savaşları”, ABD için bir tercih değil, bir gereklilik veya ekonomik çekincelere karşı vermiş olduğu bir içsel tepkiden ibarettir (Kaya, 2019: 20). ABD’nin kendi ekonomisini korumak adına oluşturduğu bu ekonomik politikalar, Çin tarafından oldukça büyük bir tepkiyle karşılanmıştır. İlerleyen süreç içerisinde iki ülke arasında ekonomik ilişkileri düzenlemek adına birtakım adımlar atılsa da iki ülke arasındaki ilişkilerin temel psiko-politik belirleyicisi, “ticaret savaşları” olmuştur.

ABD’nin Çin’i bir tehdit olarak algılamaya başlaması sebebiyle uyguladığı korumacılık politikaları süreç içerisinde yaşanan karşı hamleler sonucunda “ticaret savaşları”na evrilmiştir (Kaya, 2019:22). ABD’nin attığı adımlara gerekli cevaplar vermeye çalışan Çin, ekonomik misillemeleri ile ticari ilişkilerde yaşanan sorunları, bir savaş boyutuna getirmiştir.

Son “ticaret savaşları”nın sebepleri arasında ise Çin ekonomisinin hızlı büyümesi ciddi bir rol oynamıştır. Yıllarca sosyalist yapıda dışa kapalı bir ekonomi politikası uygulayan Çin, süreç içerisinde serbest ticaretin bir öncü aktörü durumuna gelmiştir (şanlı ve Ateş, 2020: 76). İki ülke arasında yaşanan ticari çatışma sürecinde rollerin değiştiği görölmüştür. ABD, yıllardır ekonomik ilişkilerde savunduğu serbest piyasa ekonomisinden planlı piyasa ekonomisine doğru bir yönelim gösterirken, Çin’de tam tersi bir süreç yaşanmıştır.

Esasında ABD’nin ekonomik sorunları “ticaret savaşları”nın başladığı tarihlerden daha önceki dönemlere gitmektedir. ABD, dünyada etkisi gittikçe artan neoliberal uygulamalar sebebiyle 2008 Krizi evveli, cari işlemler ve dış ticaretteki farkı azaltmayı becerememiştir (şanlı ve Ateş, 2020: 82). Yaşanan ekonomik sorunlar, süreç içerisinde önemli dönüşümlere neden olmuştur. Çin ile girilen ticari yarışta geçmişten gelen ekonomik sorunların varlığı nedeniyle ABD, ekonomik olarak korumacı bir içgüdüyle hareket etmek durumunda kalmıştır.

İki ülke arasındaki ticari ilişkiler dengesi incelendiğinde ABD’nin Çin’e ihracatı sürekli olarak artmakla beraber, ABD aleyhine artan ticaret açığı gözler önüne çıkmaktadır. 2002 yılında 103 milyar dolara ulaşan ticaret açığı, 2013 yılına gelindiğinde 318 milyar dolara varmıştır (Pekcan, 2017: 1142). Her yönü ile ABD adına önemli sorunlar var eden bu süreç, Çin ve ABD arasında yaşanan “ticaret savaşları”nın ana nedeni olmuştur. Ticari olarak iki ülke ilişkilerinde ABD aleyhine büyüyen ticaret açığı, ABD siyasetinin ana gündem maddesi olmuştur.

Bugün için görölen şudur ki, Çin ekonomisi büyüdükçe öz güveni artmaktadır. ABD’yle ticari ilişkilerinde, ABD ve Çin’in gün geçtikçe ekonomik olarak birbirine bütünleşik hale gelmesi ve ABD’nin Çin’in iş birliğine olan gereksiniminin yükselmesini de dikkate alarak Çin, bugün için ABD’ye karşı daha ciddi bir duruş sergilemektedir (Pekcan, 2017: 1150). Ticari olarak yaşanan bu “karşılıklı bağlamlılık” süreci, Çin adına daha büyük kazançlar getirmektedir. İki ülke arasında yaşanan ilişkilerin ne kadar daha ticari konularla sınırlı kalacağı bilinmemektedir. Çünkü Çin ve ABD arasında yaşanan önemli sorunlardan birisi de Tayvan Sorunu’dur. Bu konuda Çin’i siyasi olarak sınırlamaya çalışan ABD, çok ciddi bir başarı elde edememiştir.

Ticari ve siyasi olarak iki ülke arasında ciddi sorunların olduğu görölmektedir. İki ülke arasında yaşanan tüm sorunların temelinde ise küresel güç olma yarışı bulunmaktadır. Bu yarışta ipi hangi ülkenin göğüsleyeceğini bugünden tahmin etmek zordur. Ancak günümüzün verileri Çin’in bu yarışta daha avantajlı olduğunu göstermektedir. Özellikle Covid-19 Sürecini oldukça çabuk atlatmayı başaran Çin, ticari yarışta önemli bir

avantaj elde etmiştir. Pandemi sürecinde Çinli şirketlerin, ABD’li şirketler karşısında oldukça başarılı bir performans ortaya koyduğu bilinmektedir.

SONUÇ

1949 Çin Devrimi’nden 1960’lı senelere kadar Çin dış politikası genel hatlarıyla SSCB ile ortak bir konumda, ABD rakibi bir çizgide geçmiştir. SSCB ile sorun yaşamaya başladığı dönemden sonra da Çin dış politikasında ABD karşıtı sürecin devam ettiğini dile getirmek mümkündür (Bekcan, 2020: 234). Bu noktada Çin ve ABD ilişkilerinin üçüncü aktörlerin etkisinden bağımsız bir çizgide ilerlediğini söyleyebilmek mümkündür. Özellikle 2000’li yıllar sonrasında iki ülke arasında artan ilişki ağı sonrasında küresel güç yarışı rekabetinin daha da keskinleştiği görülmektedir.

Bilindiği üzere ABD ve Çin arasında sorun oluşturan konulardan birisi de Tayvan konusudur. ABD ve Çin’in 1949’dan bu tarafa yürüttükleri Tayvan politikalarının analizi iki ülke arasında bölgede süren güvenlik ikileminin analizi için hayati bir önem taşımaktadır. (Olkan, 2021: 32). Çin’in Tayvan konusunda ortaya koyduğu irade; Tayvan’ın Çin’in bir iç meselesi olduğu yönünde iken ABD’nin bu noktada ortaya koyduğu irade; Tayvan’ın bağımsız bir ülke olduğu üzerinedir. Bu nedenle Çin ve ABD arasında Tayvan konusu üzerinden de küresel bir rekabet süreci yaşanmaktadır.

İki ülke arasında yaşanan süreçte ABD’nin Çin’i olabildiğince yalnızlaştırmaya çalıştığı hatta diğer bölge ülkeleriyle ilişki kurmasına sıcak bakmadığı da görülmektedir. Özellikle Rusya ve Çin ilişkileri tam anlamıyla ABD’nin rahatsız olduğu konuların en başında gelmektedir. Esasından Rus-Çin ilişkileri hakkında ABD’nin net bir görüşü yoktur. Açıkçası, ABD genellikle üçüncü aktörlerle olan diğer devlet ilişkileri konusunda kamuoyuna yorum yapmamaktadır. Fakat Rus-Çin ilişkileri benzersiz bir örnek oluşturmaktadır. Çünkü bu iki ülke ABD’ye hayati bir tehlike oluşturabilecek durumdadırlar (Kazimov, 2020: 36). Bu durumun oldukça iyi bir şekilde farkında olan ABD’nin Çin’i “yalnızlaştırma politikası” devam etmektedir.

Bir dönemler Samuel P. Huntington’un, “Medeniyetler Çatışması” isimli tezinde belirttiği gibi, medeniyetlerin çatışmasının küresel siyasete hâkim olacağı ve medeniyetler arasındaki kırılganlık hatlarının gelecek dönemdeki çatışma sahalarını teşvik edeceği (Huntington, 1995:14) öngörüsü, bugün itibari ile doğrulanmış görülmektedir. Çin ve ABD arasında yaşanan sorunlu ilişkileri, bu çerçevede değerlendirmek daha doğru sonuçlar vermektedir. Bu mücadelenin Batı köşesinde yer alan ABD, kapitalist kimlikli ama Çin ile ilişkilerinde sosyalist bir benlikle yer bulmaktadır. Çin ise Doğu köşesinde sosyalist kimlikli ama ABD ile kurduğu ticari ilişkilerinde kıvılcık kapitalist bir benlikle yer almaktadır. İlerleyen süreç içeri-

sinde her iki aktöründe yeni kimlikler ve değerler edineceği ileri sürülebilir. Fakat bu mücadele içerisinde değişmeden kalacak en önemli gerçeklik ise mevcut yarışı sadece bir aktörün kazanacağıdır.

Hangi tarafın bu sürecin kazanan tarafı olacağını bugün açıklamak mümkün gözükmemektedir. Fakat kısa süre sonra dünya insanlığı olarak, yeni bir küresel dengenin kurulacağına şahit olacağımız kesin bir gerçeklik olarak ortadadır.

Aynı tezin bir başka bölümünde Huntigton, oldukça manidar bir tespitte bulunmuştur. Günümüz küresel sistemini analiz edebilmek adına bu tespitin önemli olduğu kanısındayız:

“Dünya Soğuk Savaş esnasında birinci, ikinci ve üçüncü dünyalara bölünmüştü. Bu bölümler artık münasebetsiz düşüyor. Şimdiki halde ülkeleri, siyasi ve iktisadi sistemleri veya ekonomik gelişme seviyeleriyle alakalı terimlerle değil, bunun yerine kültür ve medeniyetleriyle ilgili terimlerle gruplandırmak çok daha manidardır.” (Huntigton, 1995:15).

Huntigton’un bakış açısı ile Çin ve ABD’yi iki ayrı medeniyetin öncü aktörü olarak değerlendirebilmek mümkündür. Batı medeniyetinin dinamosu olarak ABD’yi, Doğu medeniyetinin öncüsü olarak Çin’i ele alırsak, iki farklı medeniyet arasındaki yarışı anlamlandırmak daha kolay olacaktır.

İki farklı ülke arasında ideolojik, kültürel ve tarihsel bir husumetin olduğu açıktır. Neredeyse yarım yüzyıl önce kapitalizme karşı bir var oluş mücadelesi veren ve bu yolda başarılı bir devrim yaşayan Çin’in milli duyguları, oldukça canlıdır. 1. Dünya Savaşı sürecinden beri süper güç olarak tarih sahnesindeki yerini alan ABD’nin ise bu konumunu kaybetmemek için verdiği mücadele ortadadır. Her iki ülkenin de kendince haklı yönleri bulunmaktadır. Fakat vurgulanması gereken en can alıcı gerçeklik, küresel sistemin haklılar tarafından değil, güçlüler tarafından tesis edildiğidir.

Bilindiği üzere siyaset ve tarih kavramları arasında karmaşık bir bağ vardır. En temel tanımıyla siyaset, günümüzün tarihi, tarih ise dünün siyaseti, anlamına gelmektedir (Heywood, 2016: 55). Tarih ve siyaset kavramları arasındaki ilişki, Çin ve ABD rekabetini oldukça anlamlı bir boyuta taşımaktadır. Tarihsel olarak Çin medeniyetinin kökeni oldukça derinlere gitmektedir. Siyasi geçmiş bağlamında ise ABD’nin önemli bir tecrübesi bulunmaktadır. İki farklı medeniyetin farklı alanlarda edindiği tecrübelerin rekabeti ile ilerleyen Çin-ABD ilişkileri, önümüzdeki yıllarda daha da farklı boyutlara ulaşacaktır.

Görüleceği üzere 2009 yılında Almanya’yı geride bırakan Çin ekonomisi, bu büyüme oranları ile devam edecek olursa 2027 yılına kadar Amerika’nın ekonomik gücünü geçecektir. 1990’lı yıllardan bugüne Hindis-

tan'ın büyüme oranları da Çin'e yaklaşmıştır (Heywood, 2016: 81). Ekonomik veriler, Çin'in yükselen potansiyelini ortaya koyarken, ABD'nin duraklama süreci içerisinde olduğunu göstermektedir.

Bilindiği üzere dünya tarihi, birçok medeniyetin süper güç olarak tarih sahnesinde yer aldığına şahit olmuştur. Süreç içerisinde bu süper güçler, mevcut özelliklerin kaybetmiş ve yeni medeniyetler süper güç olma rolünü üstlenmiştir. 21. yüzyılda ABD'nin bu rolünü Çin'e kaptıracağını düşünenlerin sayısı oldukça fazladır. Bugün için kesin bir tespit yapabilmek mümkün değildir. Ancak ekonomik, teknolojik, bilimsel ve demografik veriler, bu yarışta Çin'in avantajlı olduğunu göstermektedir. Bir medeniyet yarışı temelinde ilerleyen bu mücadelenin kazananının kim olacağına, her daim olduğu gibi yine tarih şahitlik edecektir.

KAYNAKÇA

- Afacan, E., Avcı, N., (2020). Koronavirüs (Covid-19) Örneği Üzerinden Salgın Hastalıklara Sosyolojik Bir Bakış, *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, Covid-19 Özel Sayısı 2, ss. 1-14.
- Allam, Z., (2020). *Surveying the Covid-19 Pandemic and Its Implications: Urban Health, Data Technology and Political Economy*, Elsevier: Geelong.
- Amadeo, K., Trade Wars and their Effect on the Economy and You, <https://www.thebalance.com>, February 23, 2021.
- Aslan, A., ABD-Çin Gerginliği: Yeni Bir Soğuk Savaş mı?, <https://www.setav.org.>, 1 Nisan 2021.
- Aran, B., (2020). 2020 Yılında Ticaret Savaşları ve Beklentiler, <https://www.tepav.org.tr/tr.>, ss.1-9.
- Arnold, C., (2018). *Pandemic 1918: The Story of the Deadliest Influenza in History*, Michael O'Mara Books: London.
- Bahadır, S., (2018). Ticaret Savaşları Bir Fırsat Olabilir, *Gümrük& Ticaret Dergisi*, Sayı 13, 2018, ss. 91-93.
- Bekcan, U. (2020). Sovyet-Çin Uyuşmazlığında ABD Faktörü, *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 22 (1), ss. 233-243.
- Casarini, N., (2009). *Remaking Global Order: The Evolution of Europe-China Relations and its Implications for East Asia and the United States*, Oxford University Press: Oxford.
- Çaşkurlu, S. (2022). ABD-Çin Hegemonya Mücadelesi: Kaya Gazı Devrimi, Yenilenebilir Enerji ve Nadir Elementler, *Fiscaoeconomia*, 6 (1), ss. 59-80.
- Çiçek, M., Yeni Soğuk Savaş Döneminde Batı ve Doğu Medeniyeti Arasındaki Rekabet: Joe Biden Dönemi ABD-Çin İlişkileri Üzerine Bir Değerlendirme, <http://www.politikaakademisi.org.>, 08 Nisan 2021.
- Dedekoca, E. (2017). ABD-Çin İlişkilerinde Kriz Yönetimi, *Ankasam/ Uluslararası Kriz ve Siyaset Araştırmaları Dergisi*, 1 (3), ss. 141-168
- Hachigian, N., (2014). *Debating China: The U.S.-China Relationship in Ten Conversations*, Oxford University Press: Oxford.
- Heywood, A., (2016). *Küresel Siyaset*, Çev. Uslu, N. ve Özdemir, H., Adres Yayınları: Ankara.
- Huntigton, Samuel P., (1995). *Medeniyetler Çatışması*, Der. Murat yılmaz, Çev. Mustafa Çalık, Vadi Yayınları: Ankara.
- Kaya, M., (2019). ABD- Çin Ticaret Savaşları ve Türkiye, *Türkiye Mesleki ve Sosyal Bilimler Dergisi*, (2), ss. 18-30.
- Kazımov, U. (2020). Rusya ve Çin İlişkileri ve Soğuk Savaş Sonrası Askeri İlişkiler, *Ahi Evran Akademi*, 1 (1), ss. 37-52.

- Kennedy, P., (1995). *Yirmi Birinci Yüzyıla Hazırlanırken*, Çev. Fikret Üçcan, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları: Ankara.
- Lawder, D., Drag from Trump's trade wars continues to ripple through U.S. economy, <https://www.reuters.com>, January 14, 2020.
- LeMay, Michael C., (2016), *Global Pandemic Threats: a Reference Handbook*, ABC-CLIO, LLC: California.
- Nicholas, Dr. K., (2020), *THE CORONAVIRUS PANDEMIC VACCINE IN AMERICA: Joe Biden policy on vaccines and Everything you need to know about the New Pfizer vaccine*.
- Olkan, K. B. (2021). Çin-ABD İlişkilerinde Güvenlik İkilemi: Tayvan Sorunu, *Journal of Business Innovation and Governance*, 4 (1), ss. 27-41.
- Özkoçak, V., Fırat Koç ve Timur Gültekin, (2020). Pandemilere Antropolojik Bakış: Koronavirüs (Covid-19) Örneği, *Electronic Turkish Studies*, 15.2 (2020), ss. 1183-1195.
- Usui, C., (2011). *Comparative Entrepreneurship Initiatives: Studies in China, Japan and the USA*, Palgrave Macmillan: London.
- Pekcan, C., (2017). Konfüçyüs Felsefesinin Dış Politikaya Etkisi Bağlamında 2003-2013 Yılları Arası Çin-ABD İlişkileri, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 72 (4), ss. 1127-1155.
- Şanlı, O., Ateş, İ., (2020). ABD-Çin Odaklı Ticaret ve Kur Savaşlarının Dünya Ekonomisi Üzerine Etkileri, *Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7 (1), ss. 75-101.
- Temiz, K. (2018). Çin'in Orta Doğu Politikasında Bölgesel ve Küresel Rekabet Unsurları, *Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 3 (2), ss. 31-41.
- Touraine, M., (1997). *Altüst Olan Dünya 21. Yüzyılın Jeopolitiği*, Çev. Turhan İlgaç, Ümit Yayıncılık: Ankara.
- Žižek, S., (2020). *PANDEMIC!: COVID-19 Shakes The World*, OR Books: New York and London.
- Witcover, J. (2010), *Joe Biden: A Life of Trial and Redemption*, HarperCollins Publishers: New York.
- Ticaret Savaşları Daha da Rekabetçi Kılar*, <https://www.tim.org.tr/tr>, 2018.
- Çin'in Kaybedecekleri Daha Fazla*, <https://www.eurotopics.net/tr>, 2018.

BÖLÜM 11

YALNIZLIK: GELENEKSEL TOPLUMDAN MODERN TOPLUMA ZAYIFLAYAN DUYGUSAL BAĞLAR¹

*Ecem ÇEBİ²
Hacer TOR³*

1 Bu çalışma Prof. Dr. Hacer TOR'un danışmanlığında Ecem ÇEBİ tarafından hazırlanan "Gündelik Yaşamda Yalnızlık Olgusu Üzerine Sosyolojik Bir Araştırma" başlıklı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

2 Arş. Gör., Avrasya Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Sosyal Hizmet Bölümü, ecemcebii@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-4379-837X.

3 Prof. Dr., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü, hacertor59@gmail.com, ORCID ID: 0000-0001-7187-5814.

GİRİŞ

Yalnızlık, sosyal bilimler disiplinlerinde ilgi çeken konular arasındadır. Özellikle modernleşme süreci ile aile yapısı ve ilişkilerinde yaşanan değişimler, sanayileşme, kent yaşamına geçiş, akrabalık ve komşuluk ilişkilerinin zayıflaması vb. durumlar yalnızlıkta görünür bir artış meydana getirmiştir. Bu açıdan yalnızlık modern dönemde tıpkı bir salgın gibi hemen herkesin daha çok deneyimlediği, üzerine düşündüğü, dile getirdiği, kaçmaya çalıştığı veya sıkı sıkıya tutunduğu bir olgu olarak karşımıza çıkmaya başlamıştır. Modern toplumlardaki tanımıyla sosyal ilişkilerden yoksunluk olarak tanımlanan yalnızlık, fiziksel bir durumu anlatmaktan çok duygusal bir eksiklik olarak nitelendirilmektedir. Çoğunlukla gönüllü bir deneyim ile elde edilen modern toplumlardaki yalnızlık olgusu, “özgürlük” kavramı ile açıklanabileceği gibi etkileşim çokluğuna rağmen anlamlı sosyal ilişkilerin kurulmaması veya kurulamaması olarak da izah edilebilir. Modern öncesi veya geleneksel olarak nitelendirebileceğimiz toplumlarda ise bir duygu durumundan ziyade “terk edilmişlik”, “arkada bırakılmışlık”, “tecrit edilme” gibi pek çok fiziksel ve zorunlu durumla ilişkilenebilir.

Yalnızlık olgusunun modern dönem ile özdeşleştiği bir gerçek olmak ile birlikte modern öncesi toplumlarda da mevcut olduğu göze çarpmaktadır. Yalnızlığın her iki toplum tipinde de görüldüğü kabulü üzerinden şekillenen bu teorik çalışma, geleneksel toplumdan modern topluma, yalnızlığın toplumsal yaşamdaki anlamlandırılışında ne gibi değişimler olduğuna odaklanmaktadır. Toplumsal yaşamdaki yalnızlık olgusunun modern öncesi-modern dönemlerde farklılık arz ettiği göz önünde bulundurulduğunda şu iki soruyu sormak gerekmektedir: Modern toplumlardaki bireyler, modern öncesi topluluklardakilere kıyasla daha mı yalnızdır? Bu ikili ayrımın yalnızlığın fiziksel ve duygusal yönünde herhangi bir değişiklik var mıdır? Bu iki soruya yanıt ararken modern ve modern öncesinin neyi ifade ettiğine açıklık getirmek gerekmektedir. Bu doğrultuda bir sonraki başlıkta Riesman’ın (2019) gelenek yönelimli-modern öncesi ve dışa yönelimli-modern toplum ayrımına gidilecektir.

1. *Yalnız Kalabalık* Kavramında Gelenek ve Dışa Yönelimli Karakterlerin İzdüşümü

Geleneksel ve modern toplumlarda yalnızlaşmayı ele alan çalışmaların oldukça kısıtlı olduğunu belirtmek gerekmektedir. Bu eksikliğe rağmen Riesman’ın (2019) *Yalnız Kalabalık* kitabı konuya dair en kapsamlı örneği oluşturmaktadır. Riesman, *Yalnız Kalabalık* kitabını Amerika’nın 19.yy’dan günümüze geçirdiği toplumsal karakter değişimlerini ve bu değişimin nedenlerini ortaya koymak için kaleme almıştır. Sosyal bilimler paradigmasına göre toplumsal karakterler, genetik aktarımlarla oluşmak

yerine toplumsal deneyimler ve toplumsal alanda vuku bulmuş olaylarla oluşmaktadır. Bu karakterlerin değişmelerine engel olan yapı; sınıfların, grupların, bölgelerin, ulusların anlaşılmasına ve diğerinden ayrılmasına imkân sağlayan özelliklerle ilişkilendirilir. Tanımlayıcı karakterin kaybı arzu edilmediği için, onu muhafaza etmek adına büyük bir çaba sarf edilir. Dolayısıyla toplumsal karakter, mevcut toplumsal yapının değişmemesine hizmet ederek uyum sağlama aracı haline gelir. Riesman'ın “toplumsal karakter” kavramı yerine “uyum kalıpları”nı kullanması bu noktada anlam kazanmaktadır. Ancak o, uyumun her zaman toplumsal karakterin belirleyicisi olmadığına altını da çizmiştir. Her toplumsal karakter uyum kalıplarının görünüşüne sahip değildir (Riesman, 2019: 23-26). Bu bakımdan toplumsal karakterler hem toplumsal yapıdan etkilenir hem de onu değiştirme gücüne sahiptir. Ayrıca toplumun devamlılığını sağlayan kolektivizmi ve biraradalık ilkesini devam ettirerek uyum kalıplarının oluşumunu sağlar. Her bir uyum kalıbı, farklı toplum tiplerini açığa çıkarmaktadır. O, ekonomik temelli “gelişmemiş”, “gelişmekte olan” ve “gelişmiş” modern toplum tanımlamalarından uzakta durarak; nüfusu odağına aldığı üç toplum tipinden söz eder. Bunlar:

1. Yüksek nüfus potansiyeli olan “gelenek-yönelimli”,
2. Geçici nüfus artışı yaşayan “içe-yönelimli”,
3. Nüfus gerileme başlangıç evresinde olan “dışa-yönelimli” toplumlardır.

Nüfus artışı yalnızca sayısal bir değişme anlamına gelmeyip yapısal özelliklerdeki farklılaşmayı anlatmaktadır (Şahin, 2016: 430). Nitekim Riesman'ın (2019: 29) demografik veriler ve nüfus eğrisinden yararlanarak ortaya koyduğu tipolojiler içinde dolaylı da olsa ekonomi, kentleşme ve rasyonalizasyon gibi kurumsal öğeler vardır. Bu nedenle Riesman (2019), bu kurumsal öğeleri öne çıkararak bir sınıflandırma yapmaktan ziyade toplumsal karakteri; “davranışlar”, “aidiyet” veya “aidiyetin kaybı” üzerinden tanımlamaya gayret etmiştir. Gelenek yönelimli toplumlarda ölüm oranları modern toplumdakine kıyasla çok yüksektir. Ayrıca doğum oranları ölüm oranlarını aşmıştır. Bu tip toplumlar, aidiyetin yüksek olduğu ve bireylerin yerlerinin kolay kolay bir diğeriyle değişmediği toplumlardır. “Gelenek-yönelimli” toplumları kapitalizm öncesi toplumlarla karıştırmak önemlidir çünkü kapitalizmin bulunup bulunmaması bu toplumun karakterini önemli ölçüde değiştirmemektedir. Aynı zamanda yüksek doğum oranlarını geliştirmemişlik ile açıklamak da hatalı olacaktır. Yüksek doğum oranlarının görülüyor olmasının sebebi basitçe yaşam tarzı ve düşünüş biçimleriyle ilişkilidir. Bu toplumlarda doğurganlığa müdahale etmek ise ekonomik ölçütlerle veya sayısal verilerden uzakta tutularak,

istek ve duygusal bağlarla ilişkilendirilir¹ (Riesman, 2019: 31-33). Gelenek-yönelimli toplumlarda insanlar kendilerini bir birey olarak görmez. Hatta kendi geleceğini tayin etme yetkisine sahip olduğunu keşfetme yoluna dahi gitmezler. Bu sebeple içine doğdukları ve dahil oldukları gruptan ayrılmayan bireyler kendi hayatlarının kontrolüne sahip değildir. Sahip oldukları tek güçlü duygu, aidiyet hissidir.²

Gelenek yönelimli toplumlardaki mutlak uyum arayışı, bireyselleşmenin gelişimini yavaşlatır veya tamamen durdurur. Bu toplumsal örgütlenmede verili rollerin geliştirilmesine, yeni karakterlere büründürülmesine dair bir ihtiyaç yoktur. “İçe-yönelimli” toplumlarda ise “gelenek yönelimli” toplumlardaki durağanlığa rastlanmamaktadır. İçe yönelimli karakter değişim potansiyeline her zaman açıktır. Bu nedenle yeniliklere verilebilecek herhangi bir belirlenmiş toplumsal karşılık bulunmayabilir. Tam da bu nedenle birey, tercihte bulunacağı bireysel bir karakter tercihinin ihtiyacı duyar. Bireyi yönlendiren durum ise “içsel” dinamiklerle ilişkilidir (Riesman, 2019: 34-35). Fakat içsel dinamiklerden söz etme noktasında kısa bir soruşturmaya girmek meselenin anlaşılması için gereklilik arz etmektedir. *Toplumsallaşma süreciyle birey haline gelen insan, içsel dinamiklerini nereden kazanır veya ne kadar özgür iradesiyle davranışta bulunur* soruları belki de bilince dair en eski sorulardandır. Her ne kadar soruların yanıtsızlığı üzerine odaklanılmış olsa da büyük bir kesim toplumsal normların insanı baskılayan ve özgür iradeden uzaklaştıran bir yapısı olduğu fikrini desteklemektedir. İşte Riesman’ın “içe-yönelimli” olarak nitelendirdiği toplumdaki içsel dinamikler tam da bu doğrultuda oluşur. Bilinmeyenler karşısında bireysel karar alma mekanizması ve bu mekanizmayı oluşturan yollar, sıklıkla toplumsal dinamiklerin gölgesi altında gerçekleştirilir. Kısacası bu toplum yapısında bireyselleşmenin kısmî olarak görüldüğünden söz edilebilir. “İçe-yönelimli birey, çevresinin zorlamaları ile yaşam hedeflerinin gerektirdikleri arasında hassas bir denge kurabilme becerisi geliştirir.” (Riesman, 2019: 36).

Dışa yönelimli karakter ise büyük kentlerin (genellikle metropollerin) orta-üst sınıflarında görülmektedir (Riesman, 2019: 39). Riesman’ın dışa yönelimli karakter anlatısından anlaşıldığı üzere, toplumlar kendi içlerinde farklı karakterden grupları barındırabilirler. Bu durum aynı zamanda toplumsal tabakalaşmayla ve sınıfsal yapıyla ilişkilidir. Endüstrileşmiş ve kapitalist sisteme uyum sağlamış ülkelerin metropollerinde insanların giderek daha dışa-yönelimli hale geldiği görülmektedir. Riesman, insan biçimini yalnızca Amerika’da yaşayanlarla sınırlı tutmayacak, modern

1 Gündelik yaşamı büyük oranda tıbbileşen/tıbbileştirilen modern toplumlarda ise doğum veya doğurganlık büyük oranda politiktir. Çocuk sayısını kısıtlayan veya ortalamanın üzerine çıkması adına “çocuğu özendirici” teşvikler veya yasalar devlet eliyle gerçekleştirilebilmektedir. Modern öncesi dönemde ise bu eğilimler; topluluk kuralları, aile, akrabalık gibi sosyal çevre kontrolüyle açığa çıkmaktadır.

2 Bu durum Tönnies’in topluluk, Durkheim’in mekanik dayanışma kavramlarıyla benzerlik taşımaktadır.

insanı da bu kısıkaca dahil edecektir. Ancak yine de vurguladığı nokta, dışa yönelimli karakterin oluşum merkezinin Amerika olduğudur. Feodal toplum aşamasına sahip olmayan ve göçlerle oluşan nüfus, dışa yönelimli olmaya elverişlidir (Riesman, 2019: 40). Amerika'nın dışa yönelimli yapısı, tüm toplumsal yaşamda görülmeyen fakat geniş bir kesimi kapsayan boyuttur. Bu nedenle Riesman'ın teorisine göre Amerika dışa yönelimli karakteri anlamının en iyi örneğidir. Putnam'ın (2000) Amerika'da kolektif etkinliklerin bireysel etkinliklere ve boş zamanın aile merkezinden çıkarak bireyselleşen zaman haline dönüştüğünü gösteren çalışması da bunu desteklemektedir. Dışa yönelimli karakteri, içe yönelimli ve geleneksel olandan ayıran en önemli nokta içe yönelimli ve geleneksel olanın duygular ve duygusal kararlar kümesinde yer alması ve dışa yönelimli karakterin, fikirlerle ve akılla ilişkilendirilen kümede yer alıyor oluşudur. Bahsi geçen bu iki ana küme hiçbir zaman birbirileriyle kesişmez. Bu nedenle dışa yönelimli karakteri; mekanik, yapay ve duygulardan ziyade rasyonel aklın egemenliğinde bir işleyiş dahilinde değerlendirmek mümkündür. Dışa yönelimli karakter her ne kadar aile gibi duygu bazlı bir toplumsal yapıya dahil değilmiş gibi gözüküyor olsa da bireyler “özgürlükçü çocuk yetiştirme”, geleneksel normatif kurallardan ziyade romantik aşk ve “mantık” temelli evliliklere yönelmektedir³. Toplumsal yapıdaki dışa yönelimli çocuk yetiştiren “yeni nesil”, özgürlükçü sınırsızlıklarıyla çocuğun akran ve medya vb. kanallar aracılığıyla eğitilmesine imkân tanır. Bu noktada popüler kültürün etkisi altında bir işleyiş oluşur (Riesman, 2019: 40-42).

Riesman'ın üç toplumsal karakterini özetleyecek olursak, gelenek yönelimli karakter her şeyi denetleyen kontrolcü bir yapıdır. Bireylerin iletişim ve etkileşimde bulunduğu kişi sayısının sınırlılığı daha samimi ilişkileri açığa çıkararak güven duygusunun yüksek olmasını sağlamaktadır. Yakın ilişki geliştirilen kişiler, bireyin davranışlarının şekillenmesinde rol sahibidir. İçe-yönelimli karakter ise kültür gibi makro bir sistemden ziyade daha mikro ölçekte karşımıza çıkan aile bireylerine yüksek düzeyde bağlılık geliştirildiği bir oluşumdur. Alınan kararlar büyük oranda bu kişilere olan bağlılıklar tarafından şekillenmektedir. Dışa-yönelimli karakter ise aile bağlarının gevşekliğiyle aidiyet hissini en aza indiren kişiyi betimler. Bu karakterin geniş sosyal çevre ağları, onu dışa-yönelimli karakter olmaya yönlendirmektedir. Sıklıkla yabancılarla karşılaşılıyor olması sebebiyle aldığı kararlar bireysel düzeyde olmaya yatkındır ve bu kişiler bilinmezlikle daha fazla mücadele etmek durumunda kaldıkları için *endişeli* bir ruh haline sahiptir (Riesman, 2019: 45-46). Bu bakımdan Beck'in (2014) de belirttiği gibi modern dönemde veya Riesman'ın ifadesiyle (2019) dışa-yönelimli toplumlarda olası riskleri en aza indirecek ve bu riskler karşısında hızlı çözümler üretebilecek şekilde kararlar alınmaktadır.

3 Türkiye'de aile ve evlilik çalışmaları da bu durumu destekler niteliktedir (Bora ve Üstün, 2008; TAYA, 2014; Baş, 2021; Yıldırım, 2021).

Bu üç yapı bir kesişim noktasıyla birleştirilmek istenirse, *uyum* sözcüğünü merkeze yerleştirmek açıklayıcı olacaktır. Toplumun devamlılığının sağlanmasındaki ana unsur toplumun uyumluluğunu sağlayan koşullardır (Giddens, 2012). Bu koşullar, bilinçsizce ve aktarımları da aynı bilinçsizlikle gerçekleşir. Topluluklar çatışmayı uyum sayesinde giderirler. Ancak, çatışmanın bulunduğu toplumların ayakta kalamadığından söz etmek mümkün değildir. Çatışmaya rağmen ciddi bölünmelere ve zarara uğramadan ayakta kalan toplumlar da mevcuttur. Bu nedenle toplumun bütünlüğü ve devamlılığı tartışması, toplumsal karakterlerin ne denli birbiriyle uyumlu olduğuyla alakalıdır çünkü toplumsal yaşamda bir kişinin doğrudan içe-yönelimli, gelenek-yönelimli veya dışa-yönelimli olarak tanımlanması mümkün değildir. Verili ve edinilen toplumsal roller, bireyi birden fazla karaktere dahil eder (Riesman, 2019: 49-51). Öyleyse bu üç karakter biçiminin aslında birer uyum mekanizması olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

2. Modern Öncesi Dönemin Gelenek Yönelimli Gündelik Yaşamında Yalnızlık

Modern öncesi veya geleneksel toplumlar, aidiyetin yüksek olduğu ve bireylerin yerlerinin kolay kolay bir diğeriyle değiştirilmediği toplumlardır. Modernleşmedeki standartlaşma gerçekleşmediği için bireylerin toplumsal rolleri biriciktir. Bu toplumları “gelenek-yönelimli” olarak adlandıran Riesman (2019: 31-37), *mutlak uyum arayışının* temel karakter olduğunu belirtmektedir. Mutlak uyum, insan ilişkilerinin yapılanmasından daha büyük organizasyonlara kadar her alanda geçerlidir. Aynılık, benzerlik, homojenlik gibi kavramlarla açıklanabilecek olan mutlak uyum sonucunda bireyselleşmenin önüne bir set çekilir ve kişi uyum gösterdiği toplumsal yaşamda bir arada olduğu kişilerle derin duygusal bağlar geliştirerek hiçbir zaman yalnız kalmamayı hedefler.

Bu açıklamalara benzer şekilde örnek verebileceğimiz daha eski bir anlatı Emile Durkheim’ın *Toplumsal İşbölümü* (2018) adlı eserinde karşımıza çıkmaktadır. Uyum sözcüğünü *dayanışma* ve *işbölümü* kavramlarıyla ifade eden Durkheim, modern öncesi toplumların mekanik dayanışmaya sahip olduğunu belirtmiştir. Toplumsal işbölümünün yakın ilişkiler kuran aile üyeleri ve akrabalar arasında gerçekleşmesinin bir ürünü olarak ortaya çıkan mekanik dayanışma, insanları sıkıca birbirine bağlamaktadır. İşlerini, ortak zamanlarda ve mekanlarda gerçekleştiren bu kişiler, ortak hayat tarzına, ortak duygulara sahip olmaktadır. Bu yönüyle, geleneksel toplumlarda karşılıklı bağımlılığın çok yüksek olduğu görülmektedir. Riesman’ın (2019) mutlak uyumla anlattığına benzer şekilde; bağımlılık, mekanik dayanışma, yalnızlığı ve yalnızlaşmayı engelleyen durumlardır.

Geleneksel toplumlarda uyumun ve bağımlılığın gerçekleşmesi açı-

sından aile üyeleri hayati öneme sahiptir. Her bir aile üyesinin bir diğerine güçlü bağlarla tutunduğu modern öncesi toplum, duygusal bağlar aracılığıyla organize edilmektedir (Putnam, 2000). Yüz yüze ilişkilerin hakim olduğu duygusal ilişkilerde insanların kimlikleri giderek birbirine benze-meye başlamaktadır (Sennett, 2019a: 212). Konuya ilişkin ilk çalışmalarda bu benzerlik; kan bağına bağlı biyolojik bir gelişim olarak kabul görmüş olsa da bugün kimliklerin aynı mekân, zaman ve zihniyet ekseninde sosyal olarak inşa edildiği düşüncesi destek görmektedir. Nitekim herkesin birbirini tanıdığı organizasyonları toplumdan ziyade topluluk olarak nitelendiren Tönnies (2019: 52-53), kan bağının önemini vurgularken ikincil olarak komşuluk ve arkadaşlık ilişkilerini de topluluğun başat ilişki türleri olarak görmüştür. Topluluklarda aynı mekânı ve zamanı paylaşan insanların manevi birliktelik olduğunu vurgularken, güçlü bir otoritenin bulunduğunu belirtmektedir. Yaş, rütbe, bilgelik gibi kıstaslarla otorite sahibi olan kişi, normatif kuralların devamlılığını sağlama, denetleme rollerine sahiptir. Bu kişi, bir yandan korku diğer yandan saygı üretirken topluluğun bütünleşmesi için çalışmaktadır. Dolayısıyla, duygusal bağlar giderek güçlenir ve bir aradalık önem kazanır. Bu durum basitçe yalnızlığı engelleyen durumlara işaret etmektedir.

2.1. Geleneksel Toplumda *Mutlak Uyum* ile Kurulan İlişkiler

Riesman (2019: 61-62), modern öncesi topluma atfı yapan gelenek-yönelimli karakter açıklamasında, *geniş aile* modelinin yaygın olduğunu belirtmektedir. İkinci, kimi zaman üçüncü dereceden akrabaların bir arada aynı haneyi paylaştığı geniş ailedeki çocuk, bir yetişkin gibi algılanmaktadır. Bir yetişkinin aileye uyum sağlamasını beklemek kadar olağan bir şekilde çocuktan da aynı şeyler beklenir. Çocuğun ebeveynleri arasındaki ilişki ise “çiftlerin birbirini tamamlaması” anlayışına dayanmaktadır (Sayın, 2020). Diğer aile üyeleri de birbirlerini tamamlama girişimi neticesinde mutlak uyum sağlayarak güçlü duygusal ilişkiler ve bağlar geliştirirler. Aynı zamanda geniş aile bireyleri, aynı hanede yaşayan kalabalığı meydana getirerek özel alanın sınırlarını daraltmaktadır. Bu anlamda hane içinde tek başına bulunmak oldukça güçleşmektedir.

Geleneksel toplumlardaki duygusal ilişkiler, yalnızca aile üyelerini kapsamakla kalmamakta; akrabalık, komşuluk ve arkadaşlık olmak üzere üç ilişki türünü de beraberinde getirmektedir. Bu toplumda ön plana çıkan ilişki biçimleri, komşuluk ve arkadaşlıktır. Herhangi bir organik bağ taşımayan arkadaşlık ve komşuluk ilişkileri, topluluk sınırları dahilinde kişinin en özgür davrandığı ilişki biçimidir. Arkadaşlık, komşuluğu da aşarak daha özgür bir seçimin ürünü olarak okunabilir⁴. Özgür seçimin ürünü olarak görülebilecek bu ilişki biçimlerini sürdürmek; anne-çocuk,

4 Tönnies açısından anne-çocuk, kadın-erkek, kardeşlik ilişkileri topluluğun birinci tortusu; akrabalık, komşuluk ve arkadaşlık ikinci tortusu olarak görülür.

kadın-erkek ve kardeş ilişkilerini sürdürmekten daha zordur. Bu ilişkiler, yalnızca olumlu ifadeleri barındırmamakta; aynı zamanda çatışmaları, birbirini sınırlandırmayı zorunlu kılmaktadır. Sınırlandırılmış mekânda yoğun temasların getirdiği zorluklardan biri bu çatışmalardır (Tönnies, 2019: 53-58). Ancak arkadaşlık ve komşuluk ilişkileri sonucunda ortaya çıkan uyum bozucu çatışmalar dahi tanıdıklar vasıtasıyla hızlı biçimde çözüme kavuşturulmaktadır. Aynı toprak parçasında birbirine yakın yaşayan ve yüz yüze ilişkiler geliştiren bu kişilerin ortak değerleri benimsediği göz önünde bulundurulduğunda uyumun yeniden sağlanması kaçınılmaz hale gelmektedir. Bu anlamda birliktelikler ve bu birliktelikler ile oluşan duygusal bağlar oldukça güçlüdür.

3. Modern Dönemin Dışa Yönelimli Gündelik Yaşamında Yalnızlık

Modern dönemin gündelik yaşamındaki yalnızlığı birden fazla unsurla açıklamak mümkündür fakat bu başlık altında yalnızca “kent yaşamı”, “boş zaman” ve “toplumsal ilişkiler” başlıkları üzerinden konuya açıklık getirmeye çalışılacaktır.

3.1. Kent Yaşamında “Gölgede Kalan İnsan”

Geçmişten günümüze farklı sözcüklerle dile getirilmesine rağmen kent oldukça eski bir oluşumdur ve Wirth (2002) tarafından şu şekilde tanımlanır: “görel olarak büyük, yoğun ve toplumsal olarak heterojen kişilerin yerleşmesidir” (Topal, 2004: 280). Heterojen nüfusu bir araya getiren kent bu yönüyle bir karşılaşma ve farklılıkların sergilenme sahası olarak tanımlanabilir. Nitekim bu görüşü destekler şekilde “Kent havası insanı özgür kılar” diyen Alman atasözü, kentin özgür bir paylaşım alanı olduğunu apaçık ortaya koyar. Ancak, fiziksel bir mekân olmanın ötesinde kent, kendine has bir kültüre sahip olan ve kentlilerin bu kültürü paylaştığı kompleks bir yapıyı anlatması (Keleş, 2005: 10, 16) nedeniyle kimi zaman birey üzerinde baskı kurabilmektedir. Tüm bunlarla beraber toplumsal koşullardan etkilenen kent, insanların üretim ilişkileri ile iç içedir.

18. yüzyılda kentsel yaşama geçişin hız kazanması; tarımsal üretimde kullanılmaya başlanan buharlı makinelerin, hayvan veya insan kas gücüne ihtiyacı azaltmış olması ve bunun sonucu olarak Avrupa’nın hakim feodal yapısını dönüşüme uğratmış olmasıyla ilişkilidir. Köle veya toprakta çalışan köylü ihtiyacını en aza indiren bu devrim, 19.yy’ın ortaları ve 20.yy’ın başlarından itibaren meydana gelen ikinci sanayi devrimini tetiklemiştir (Pamuk ve Soysal, 2018). İkinci Sanayi devrimi yalnızca üretim ilişkilerini etkilemekle kalmamış, toplumun dinamiklerinde ve buna bağlı olarak sosyal yaşantıda da derin etkiler yaratmıştır. Kırdan kente gerçekleşen yoğun göçler neticesinde yabancılaşma ve yalnızlaşma sorunu ortaya çıkmıştır (Sassen, 2010).

Sanayi devriminden önce toprağı ekip biçerek üretim yapan ancak sanayi devrimiyle işsiz kalan köylüler, kentlerde kurulan fabrikalarda işçi olarak çalışmaya başlamışlardır. Bu durum onların ait oldukları topraktan kopup, yeni bir kimlik kazanarak başka bir yere ait olmaya çalışmaları olarak da görülebilir. Yaş ve cinsiyet fark etmeksizin; 14-18 arası değişen uzun çalışma saatleri nedeniyle gününün neredeyse tamamını fabrikada geçiren yeni işçiler, sınırlı sayıda iletişim kurarak eski güçlü duygusal bağlarını kaybetmişlerdir. Hem emeğine hem de insan ilişkilerine yabancı hale gelen bu insanlar, geleneksel toplumlardakinin aksine daha çıkarıcı kişiler haline dönüşmüştür. Aynı zamanda aidiyetlerini yitirerek daha yalnız hale gelmişlerdir. Bilindiğı üzere bir yeri terk eden ve bağlarını yitiren insan artık ne terk ettiği yere ne de yeni girdiğı ortama aittir (Hari, 2019; Gürbilek, 2020). Bu durum bireyde derin ve kurtulması güç bir yalnızlık yaratır.

20. yüzyıldaki modern kentler ise bir merkez ekseninde kurulmaktadır. Bu kentlerin genel karakterleri yüksek katlı binalar ve tabelalarla ışıklanmış caddelerdir⁶. Birçok insanın geçimini sağlayacak kadar iş kolu ve fırsat sunan kentler, birbirine yabancı kişilerle doludur. Bu kişilerin bir araya geldiğı alanlar; toplu taşıma araçları, alışveriş merkezleri gibi kısa süreli veya anlık iletişim kurmayı gerektiren mekânlaşmadan ibarettir. Böylesi anlık rasyonel temasların gerçekleşiyor oluşu topluluğun yitiriliş ve bireyselleşmenin artışına neden olmaktadır (Talü, 2010: 146). Byung Chul Han (2018: 43) anlık temasların bulunduğı kentin toplumu *yorgun* hale getirdiğinden söz etmektedir. Ona göre bu yorgunluğun sebebi 21.yüzyılın topraktan bağı koparan gökdelenlerin kasvetli duvarlarıdır. Artık yaşanan alan, yeşil yeryüzünün ve mavi gökyüzünün görünürlüğü azaltılmaktadır. Çok merkezli kent yapısını anlatan bu metropoller, soğuk ve kasvetli griye boyanmıştır. Caddelerde yürüyen insanı gün ışığından mahrum ederek onu gölgede bırakan ve bir nevi görünmez kılan kasvetli gri duvarların altındaki hızlı kentsel hareketlerde sıcak ve samimi ilişkiler kurmak oldukça zordur.

Modern kentin caddeleri hızlı olmayı gerektirir. Sürekli akış halinde olan caddelere, sokaklara uyum sağlayan kent insanı, bir süre sonra yalnızca koşuşturmasına odaklanır (Sennett, 2020: 89) ve hızla değişen, birden fazla dış uyarıcıya maruz kalarak kendine yönelen gergin insan tipolojisini sergiler (Frisby, 2012: 98). Kentin bu hızlı yaşam tarzı, insanların da birbirleriyle olan ilişkilerini hızlı ve sayısal hale getirmektedir.

6 Featherstone (2005), postmodern kent anlatısında (yalnızca bu yönüyle modern kenti de içine alacak şekilde) bu durumu *yolboyu ekletizmi* olarak tanımlar. Ona göre kentler, yolculuğa başlanılan nokta ile varılacak nokta arasındaki tabelaların toplamından ibarettir. Kentin yapısını ortaya koyan tüm bu görünüşlerden, temsillerden ibaret hale gelmiştir. Kentsel semboller tek tek fakat aynı şeye işaret eden yapıda kurulurlar. Aynı zamanda araba yolculuğunda bir yol boyu kimseyle temasa geçilememesi gibi ilişkilerin dönüştüğü yerlerdir.

Ayrıca, nüfus yoğunluğunun en fazla olduğu ve buna bağlı olarak kültürel çeşitliliğin üst seviyede olduğu metropoller, yabancılarla bir arada yaşanılan ve onların davranışlarının anlamlandırıldığı yer olmasıyla ön plana çıkmaktadır. Jestler, giyim tarzı, dinlenen müziğe varıncaya kadar her şey yabancıyı tanımak için bir gösterge kabul edilmektedir (Sennett, 2019b: 61). Yabancıyı tanıma ve yabancıyla karşılaşma mekânı olan kentler aynı zamanda “boş zaman”ın da değerlendirilme alanlarıdır.

3.2. Kapitalist Düzendeki Boş Zamanı Değerlendirme: Tek Başına Etkinliklerdeki Artış

Boş zaman kavramının ortaya çıkmasının modern döneme denk düşmesi bir tesadüf değildir. 20.yüzyılda işçiyi aynı zamanda tüketici haline dönüştürmek isteyen kapitalist sistem, boş zaman kavramını icat ederek üreticileri eğlence sektörüne yöneltip tüketici haline gelmelerini sağlamıştır. Böylece boş zaman, basitçe iş dışında geçirilen zamana gönderme yapacak şekilde yeniden kurgulanmıştır (Aytaç, 2002). Ancak bu basit anlamla sınırlı kalmayarak bireyin kimlerle, ne kadar süre ve nerede bulunacağı aynı sistem tarafından belirlenmektedir. İşten ayrı geçirilen bu zamanın insan ilişkilerini güçlendirmeye yönelik olmadığı, 2000 yılında Robert Putnam tarafından kaleme alınan *Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community* (Yalnız Bowling: Amerikan Toplumu'nun Çöküşü ve Dirilişi) isimli kitabında anlatılmaktadır. Bu kitap Amerika'da yalnızlığın artışı, boş zamanın “kendi kendine” gerçekleştirilen etkinliklerle dolu olduğunu gözler önüne sererek anlatmaktadır. Modernleşme ile meydana gelen değişimler toplumsal ilişkilerde değişim meydana getirerek yalnızlık artışına yol açmış olsa da modernleşmeyi ele alan çalışmalar doğrudan yalnızlık olgusuna pek fazla değinmemektedir. Oysa yalnızlık özellikle Batı toplumlarında bir çığ gibi büyümektedir (Killeen, 1998). Bu bakımdan Putnam'ın (2000) yalnızlığın gündelik etkinliklerde dahi görünürlük kazandığını açığa çıkaran bu çalışması literatürde önemli bir yer işgal eder.

Eğlence anlayışının ve tüketim pratiklerinin giderek çeşitlendiği modern dönemde “iş”, “çalışma” kavramı önem kazanmıştır. Riesman (2019: 143-155) metaforik olarak; işi ana yemek, eğlence ve tüketimi ise ara sıcak olarak değerlendirir. Tüketime katılabilmeyi sağlayan iş yaşamı insanlığın yaşam süresinde merkezi bir konumda, uzunca bir zaman dilimini kapladığı gibi haftalık döngülerde ve gün içinde büyük bir zaman dilimini işgal etmektedir. Modern dönemde gerçekleştirilen işler uzmanlaşmış ve parçalara bölünmüş olduğu için bir arada çalışmayı, etkileşimde bulunmayı gerektirmektedir. Nitekim bu dönemde işe ayrılan zamanın ve iş süresince yalnız kalmanın mümkün olmadığı düşünüldüğünde, insanların tek başına etkinlikte bulunmaya yönelmesi anlaşılabilir. Geleneksel toplumda doğa ile ilişki içinde olan ve istediği zaman doğada tek başına olmayı de-

neyimleyebilen insan, modern dönemin kapitalist örgütlenişinde kaçabileceği zamanı ve sığınakları aramaktadır. Bu sığınaklar genellikle hazcı tüketimle ilişkilendirilir. 1960'lardaki sınırsız özgürlük arayışı ile yükselen haz tutkusu 1980'lerde yerini tüketim arzularının sergilenmesine bırakmıştır (Odabaşı, 2019: 135). Bu süreçte temel ihtiyaçlar için gerçekleştirilen tüketimden bireyin hazzı için yapılan tüketime geçiş yaşanmış ve yapay ihtiyaçlar oluşturmuştur. Hep daha fazlasını yalnızca kendisi için isteyen tüketiciler bireycilik kültürü ile hazcı tüketime destek vermektedir. Fakat hazcı tüketimle ilişkilendirilen yalnızlığı yalnızca istemli bir kaçış olarak görmemek gerekir; zira insan, duygusal bağlarını istemsizce yitirdiği için de bunu deneyimleyebilmektedir. Akışkan bağlar, modern insanın diğer insanlarla etkileşim halindeyken açığa çıkan yalnızlığını açıklamaktadır.

3.3. Modern Toplumsal İlişkiler: Akışkan Bağlar

20.yüzyıldaki toplumları dönüşüme uğratan I. ve II. Dünya savaşlarının etkileri duygusal ilişkiler açısından da oldukça önemlidir. 1914-1918 yılları arasında meydana gelen birinci dünya savaşının yıkıcı etkisini henüz üzerinden atmayan insanlık, ikinci dünya savaşında (1939-1945) daha karamsar bir hale bürünmüştür. Kıtlik, yoksulluk, uzun yas süreçleriyle beraber anlamlandırılabileceğimiz bu yüzyıl, insanların bireysel ve yalnız hale gelmesinin önemli tetikleyicisidir. İlk ayrılıklar ve yalnızlıklar, erkeklerin savaşmak için evden ayrılmalarıyla meydana gelmiştir. İkinci sarsıntı ise savaş nedeniyle ölümlerin gerçekleşmesi ve bunun neticesinde gelişen ayrılıklara ilişkindir. Ayrıca savaşların uzun sürmesi nedeniyle dünyadaki doğum hızı giderek düşmüş; nüfus azalmaya ve aileler küçülmeye başlamıştır. Bu durum 1946 yılından sonra gerçekleşen bebek patlamasına kadar devam etmiştir. Savaşların bitmesi, insanların bu sorunlardan tamamen kurtulduğu anlamına gelmemektedir. Sorunlar; ekonomik, psikolojik ve toplumsal koşullarda süreklilik göstermiştir. Nitekim 1950'lerden sonra gelişen varoluşçu felsefeyi buna örnek gösterebiliriz. Varoluşçuluk, hayatın anlamsız ve saçma olduğu düşünceleri odağında dünyadaki gelişmeleri, çöküntüleri dile getirmekteydi. Neticede kendilerini dünyaya atılmış, fırlatılmış, terkedilmiş gören insanlık; derin yaralar alarak yaşadıkları dünyaya, kendilerine, çevrelerindekiyle yabancılaşmış ve yalnızlaşmıştır.

Duygusal ilişkilere etki eden önemli bir diğer durum ise 21.yüzyılın genel portresini çizen internet tabanlı teknolojik gelişmelerin insanları dünyanın diğer ucundaki insana bağlama konusunda oldukça hızlı bir ilerleme kaydetmiş olmasıdır. Ancak sanal ağlar ve telefonlar aracılığıyla iletişim kuran insanlar, konuştukları kişileri hızlı bir şekilde görmezden gelme, iletişimi sonlandırma şansına da sahiptir. Üstelik bu durum karşındaki insanın bunu bilmemesi sebebiyle ilişkilerde sorun yaratmayarak kişiye

avantaj sağlamaktadır. Ancak yine de iletişimlerin telefonlar aracılığıyla istendiği zaman hızla cebe konulması ve arzu edildiğinde cepten çıkarılması, samimi ve sıcak ilişkileri giderek zayıflatmaya yetmiştir. Bu durum insanın nicelik açısından çok sayıda bağa sahip olmasını sağlarken, nitelik açısından bağların her an kopacak kadar incelmesine neden olur. İkili ilişkilerde her iki taraf da sessizce gitme, iletişimi bitirme hakkına sahip kabul edilmektedir (Bauman, 2017: 39). Bu durumu güvencesiz iletişimler olarak nitelendirmek de mümkündür. Bauman'ın akışkanlık kavramıyla açıkladığı modern dünyadaki ilişkiler, yerine yenisinin hızla konulabildiği, bırakılıp gidilebildiği yüzeysel ilişkiler olarak tanımlanmaktadır (Calap, 2020: 447). Bu ilişkiler yalnızca sevgili, dost, arkadaş gibi kan bağı içermeyen grupları kapsamakla kalmayıp aile içi ilişkileri de kapsar haldedir (Franklin, 2012).

Modern dönemin krizlerle dolu olduğunu belirten Giddens (2019), insan ilişkilerinin de aynı güvensizlik yüzeyinde yer aldığını ifade etmektedir. Bu dönemde hiçbir ilişki modern öncesi dönemdeki gibi olmuş ve bitmiş değildir. Oluşu devam eden ilişkilerde en ufak bir hata, bu ilişkiden kopmak için yeterli sebep kabul edilir. Bu nedenle modern dönemin ilişkisi biçimi olarak görülen “saf ilişki” güvencesizliği anlatmaktadır. İlişkilerde bireyci anlayışın ön plana çıkması, kişinin yalnızlığı deneyimleme konusunda oldukça etkin bir işleve sahiptir. Modern döneme ilişkin tüm bu anlatılarda görüldüğü üzere kişinin giderek bağısız, güvensiz ve yalnız hissetmesi toplumsal yaşamdaki temel problemlerden biri haline gelmektedir.

Giddens'in anlatmak istedikleri “saf ilişki” parantezinde yeniden incelemeye alındığında; geleneksel toplumların benimsediği kan aktarımıyla geliştiği var sayılan organik ilişkiyel bağların modern toplumun çoklu yapısında kendini göstermediği fark edilmektedir. Bu boşluk, saf ilişki pratikleriyle doldurulur. En basit tanımıyla saf ilişki, bağ kurulmaya özgürce karar verildiği ve bu karar doğrultusunda özgürce kurulduğu ilişki türüne gönderme yapar. Giddens (2019), bu tanımı yedi madde altında genişletir:

1. Geleneksel bağlara bağlı kalmamak
2. Bağların sunulan imkanlara göre oluşması
3. Refleksif düzene sahip olma
4. Bağlılığın karşılıklılığa dayanması
5. Mahremiyet odaklı
6. Güvenin karşılıklılığı
7. Bireysel kimliğin ve mahremiyetin keşfi.

Yukarıdaki maddelerden de anlaşıldığı üzere modern dönemin genel karakteri; güvencesizlik, karşılıklılık, gizlilik, fırsatları değerlendirme gibi unsurlara bağlanmıştır. Bu yedi maddeyi kapsayan en geniş kümenin güvencesizlik ve rekabet olduğunu belirten Giddens’a (2019) benzer bir çizgide duran Tiffany Watt Smith (2020), başarı hikayelerinin günümüz modern dünyasının en önemli itici gücü olduğunu ifade etmektedir. Ona göre insanlar, birbirlerinin başarısızlıklarından, yakın ilişkiler olsun veya olmasın, içten içe keyif duyarlar. Hiçbir zaman güçlü ve anlamlı bir birlik-telik kurmaya imkân sağlamayan bu durum, yalnızlığın deneyimlenmesi için güçlü bir temel inşa etmektedir.

Modern dönemde duygusal ilişkilerde yaşanan değişimler de göze çarpan önemli bir boyuttur. Modern toplumlarda ilişkilerin gelip geçici olması, bağların zayıflığı evlilik oranlarında azalma yaratmıştır. Pek çok çalışma evliliği erteleme, bekârlığı tercih etme tercihlerinin arttığını ortaya koymaktadır (Bora ve Üstün, 2008; Kavas, 2018; Lordoğlu, 2018; Erdoğan, 2021). Özellikle kadınların bekâr yaşamasındaki artış (Lahad, 2013) ve çocuk istemlerinin reddi (Sever, 2015; Salman Yıkılmış, 2018; Önder Erol, 2018); modernleşme sürecinde kadının toplumsal yaşamda elde ettiği haklarla açıklanırken erkeklerin de aynı oranda bireyselleşerek evliliklerden kopuşlar yaşadığı görülmektedir. Bu durum Türkiye’de de görünür-lük kazanmaktadır. TÜİK Evlenme ve Boşanma İstatistikleri 2016-2020 bültenleri karşılaştırıldığında ilk evlilik yaşının kadınlarda 24’ten 25,1’e, erkeklerde ise 27,1’den 27,9’a yükseldiği göze çarpmaktadır. Bununla birlikte evlenme oranlarının her sene bir öncekine kıyasla azalmış olduğu görülmektedir.

Toplumsal ilişkilerde ve kurumlarda meydana gelen dönüşümler, bir anlamda toplumsal değerlerin değişime uğradığını göstermektedir (Canatan, 2021: 51-52). Bu noktada toplumsal değişimin itici gücü büyük oranda modernleşmedir. İnsanı, duygularıyla hareket etmekten ziyade daha akılcı davranmaya yönelten bitmemiş modernleşme tasarısının (Lyotard, 2000; Frisby, 2012: 23-27), geleneksel düzenin eskimiş veya kalıplaşmış düzenine karşı bir tavır takınarak yaşamın hemen her alanında farklılaşma yarattığının (Featherstone, 2005: 21-22) altı iyice çizilerek belirginleştirilmelidir. Modernleşmenin toplumsal yaşamda meydana getirdiği farklılaşmalardan birinin toplumsal ilişkilerin samimi ve sıcak ilişkilerden çıkarak, soğuk ve çıkara dayalı hale gelmesi olduğu ortadadır. Bu dönemde toplumsal yaşamın rasyonelleştirilmesi, ilişkilerin ürünler gibi öneminin derecelendirilmesine imkân tanıyarak insan ilişkilerinde “sahip olma” (Fromm, 2017) dinamiğini meydana getirmiştir. Bunun neticesinde duygulardan ziyade rasyonel akla, çıkarıcılığa kapılan insan, yalnız bir görünüş sergilemektedir. Yalnızlıklarından rahatsız olan insanların imdadına “eğitici” kitaplar koşmaktadır. Bu kitaplar onlara yalnız kaldıklarında

nasıl mutlu olacaklarının reçetesini sunmaktadır⁷. Bu reçeteler arasında; yalnızlıklarının görüntüsünü örtecek kalabalıklara karışmak vardır (Riesman, 2019: 183-184). Ancak fiziksel olarak bir arada bulunmak kişinin yalnızlığını yok etmemektedir.

Tüm bu düşüncelerin yanında yalnızlığın fiziksel mesafeyi anlattığının da kabul edilmesi gerekmektedir. Nitekim birbirine yakın fiziksel mesafede bulunma sonucu bulaşan covid-19 virüsü; 21. Yüzyılın bilinen ilk ve tek pandemisidir. Tüm dünyadaki insanları fiziksel olarak birbirinden ayırmaya iten bu pandemi, yalnızlığı üreten yeni bir durum yaratmıştır⁸. Fiziksel mesafeyi içeren bu yalnızlığın ne denli yıkıcı olduğunu anlamak için bakışları 2 Kasım 2020’de İtalya’nın huzurevlerinde kurulan *sarılma odalarına* çevirmek yardımcı olacaktır. İki kişi arasına girecek şekilde plastik bölmeler ile kurulan bu odalar, virüs bulaşma ihtimalini en aza indirerek aile üyelerinin sohbet etmelerine ve sarılmalarına olanak sağlamıştır⁹. Bu proje sayesinde dokunabilmenin, görebilmenin yalnız hissetmeyi azaltma üzerindeki etkisi görünür kılınmıştır. Bu yönüyle 21. yüzyılın sosyal ve fiziksel yalnızlıkları bir arada deneyimleme açısından oldukça fazla örüntüye sahip olduğu fark edilmektedir.

3.4. Modern İnsanın Karakteri: Kaygılı, Gergin, Bıkın

Modern dönem; geleneksel toplumdan kopuşu, rasyonel örgütlenmeyi, büyük kentsel yaşamları içeren büyük bir anlatıdır. Talu’ya (2010) göre ise modernleşme akılcılık, rasyonelleşme ile insanın duygularından büyük oranda arındırıldığı bir süreçtir. Diğer bir tanımda ise modernleşme, bireyselleşmeyi yükselişe geçirerek kişinin diğerleri ile olan etkileşimi esnasında açığa çıkan, bireyi “kim olduğu/olmadığı” sorusuna yanıt arama sürecinden koparmış böylece kendine yabancı kılmıştır (Aşkaroğlu, 2017: 76). Köklü dönüşümlerin yaşandığı bu dönemde toplumsal yaşama dahil olan insanın tanımı, dünya algısı, davranışları da değişime uğramıştır. Büyük ve homojen olmayan nüfusu bir araya getiren kentler (Sennett, 2019b: 78), bu dönüşümün bilinen en önemli kaynaklarından biridir. Gündelik hayatta gerçekleşen tüm karşılaşmalar, temaslar ve etkileşimler ras-

7 Jennifer Taitz tarafından kaleme alınan ve 2018 yılında yayımlanan *How To Be Single and Happy: Science-Based Strategies for Keeping Your Sanity While Looking for a Soul Mate* isimli kitap Riesman’ın söylediklerine örnek niteliğindedir. Taitz, gündelik hayatta ve sanal ortamda ruh eşini bulmaya çalışan yalnızlar için olumsuz duyguları rafa kaldırıp hayatlarında yalnız olmanın güçlü yapısına odaklanmalarını öğütler.

8 Hofstede vd. (2010)’nin bireyci ve kolektivist toplumları ayırt ettiği çalışmalarında Türkiye çok güçlü olmamak ile birlikte kolektivist eğilimli ülkelerin yanında yer almıştır. Ancak modernleşme sürecinin hız kazanmasıyla bireyci eğilimlerin pek çok alanda görünürlük kazanması söz konusudur (Kahveci ve Sever, 2016). Modern dönemde yükselişe geçen ‘ailenin bireyi engelleyen bir kurum’ olduğu anlayışı, salgın sürecinde kısa süreli de olsa bireycilikten ziyade aileciliğin ön plana geçmesiyle sekteye uğramıştır. Ailenin kaybindan kaygı duyulmakta, fiziksel yakınlık ihtiyacı duyulmaktadır (Bozlu ve Güçlü, 2021).

9 BBC, 2020, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-54943521> (Son Erişim tarihi: 07.12.2020).

yonelleşmiş; topluluk kavramının zayıflamasıyla bireyselleşen eylemlere dönüşmüştür. Bu bağlamda birey hem kendine hem de diğer davranışlara yabancılaşma yaşamıştır (Talü, 2010: 146). Farklı kültürleri, hızlı akışları, yüksek katlı birbirine yakın binaları, ışıkları ve daha birçok uyararı bünyesinde barındıran kentlerin insan karakteri; bıkın veya sinirli (Simmel, 2015), kaygılı (Giddens, 2019), kayıtsız (Goffman, 2017), özgür (Riesman, 2019) bir hal almıştır. Bu bölümde, bahsi geçen bu karakterlerin toplumsal yaşamda çizmiş olduğu yalnız insan görünüşüyle olan ilişkisi gösterilmeye çalışılacaktır.

1800'lerin sonunda dünyaya gelen ve 20. yüzyılın başlarında kültür üzerine düşünceler geliştiren Georg Simmel, metropol yaşamına geçen insanın geleneklerinden sıyrılmış, bunun yerini alan birçok uyarının varlığından bıkın/sıkılmış hale geldiğini anlatmaktadır. Bıkın/sıkılmış insan anlatısı ise onun düşünüşü içinde merkezi bir yerde duran 'bireyselleşme' kavramıyla izah edilmektedir (Swingewood, 1998: 193-194). *Paranın Felsefesi* isimli kitabında, modern toplumun giderek aile, akrabalık gibi organik bağlarından koptuğunu ve buna bağlı olarak insanların daha bireysel hale geldiğini ifade eder. Modernleşmenin temel dinamiklerinden rasyonelleşme, akrabalık ve ailenin boşluğunu doldurmak üzere yakınlık ilişkilerinden daha çok sayısal ilişkileri ön plana çıkarmaya başlar. Karmaşık kent yaşamında, karmaşık bir iş bölümü bulunduğu için insan, her işi için bir başkasını tanımak durumundadır. Bu nedenle kişi, hesaplanabilir niceliksel değerlere sahip bir hal alarak; hızlı ve geçici toplumsal ilişkilerde bulunan bir görünüş sergilemektedir (Swingewood, 1998: 194-195; Turner vd., 2015: 308-311; Simmel, 2015: 318). Ancak Simmel, insanın bu hale gelene kadar olan gelişim evresini anlatmayı da ihmal etmemektedir.

Simmel'e göre (2015: 317-318, 322) doğayla temas halinde olan "ilkel" insan, bedensel varoluşunu devam ettirebilmek için onunla bir savaşa girer. Aleti ve ardılı olarak teknolojiyi geliştirerek doğaya karşı avantajlı konuma geçtiğinde ise bu savaşın galibi olur. Bahsi geçen bu galibiyetin en son formu ise modern dönemde görülür. Doğayla bağlarını en aza indirerek metropolün duvarları arasında gezinen insan, bireyselleşir. Organik tüm bağlarından sıyrılmaya başlayarak doğadan kopuk yaşamak insanın, metropolün birçok insanı barındıran caddelerindeki akışına dahil olmasına, dış uyarıcılara sürekli maruz kalmasına sebep olur. Birden fazla uyarana maruz kalan ve kimi zaman onlarla mücadele etmesi gereken insan, sinirli/bıkın insan halini almıştır. Ayrıca doğada kendini değerli gören, üretmek ürününe sahip olan kişi; metropol yaşamında her zaman ürettiğini görememekte, anlamlı ilişkilere sahip olamamaktadır. Bu anlamda bıkın insan, doğal bağlarından sıyrılarak değersizlik hissi içine gömülmüştür. Simmel'in bu noktada yaptığı değersizlik vurgusu insanın yalnızlaştığına ilişkin oldukça önemli bir vurgu olmuştur. İnsanlar; bir-

liktelikleriyle, ürettikleriyle kendilerini değerli görmektedir. Fakat yaşam akışındaki bu anlamlı bağları kaybedip, gelip geçici uyaranlara maruz kalması, onu daha yalnız hale getirmektedir. Bu anlamda, bıkkın/sıkılmış insan anlatısı, yalnız insan anlatısıyla paralellik gösterir.

Simmel'in metropol yaşamına katılma olarak gördüğü durum Sennett (2019b: 169, 194) tarafından kamusal alana katılım olarak adlandırılmaktadır. Ona göre kamusal alana giren insanların uyaranlar karşısında korkuları vardır. Yakın ilişkilerin bulunduğu özel alanda duygularını perdelemeyen, kendi fikir ve düşüncelerini özgürce ifade edebilen insanın tanışık olmadığı bu yeni durumda; dışlanma, yanlış anlaşılma, sırlarının zarar görmesi gibi sebepler ön planda tutularak kamusal insan sürekli sessiz kalmaya çalışan ve korkan insana dönüşmüştür. İçini dökmekten, duygularını sergilemekten korkması ise diğer insanlarla kurduğu etkileşimlerin yüzeysel hale gelmesine neden olmaktadır. Diğer yandan kamusal insan, kent yaşamının içinde varlık göstererek sürekli akışa maruz kalmaktadır. Bu durum onu kaygılı olmaya itmektedir (Sennett, 2019b: 29). Kaygılı insan, bu kaygıdan kaçınmak için kendine görünmez duvarlar örer ve yalnız hale gelir.

Sözü edilen kaygılı insan modeli Giddens'in (2019) anlatılarında da bulunmaktadır. Belirsizlik ve risklerle dolu olan modern dönemin kaygı halinden kaçınmaya çalışan modern insan, gündelik yaşamını kaygıdan kaçınma refleksine göre düzenlemektedir. Kaygıdan kaçınma refleksini *uygar kayıtsızlık* veya *medeni kayıtsızlık* olarak ifade eden Erving Goffman (2017), kent yaşamında sürekli bir yere yetişmesi gereken aceleci insan portresini de çizmeyi ihmal etmez. Bu insanların, sokakta karşılaştıkları kimseleri önemsemeye yeterli zamanı ve enerjisi bulunmamaktadır. Ayrıca bu insanlar yardıma ihtiyaç duyan birine rastladıklarında o durumu uzmanlara veya bir başkasına, bakış yoluyla dahi olsa, hızla devrederek yollarına devam etmektedir. Böylece kaygı ve korku hali dinlendirilir. Goffman'ın ve Giddens'in "ne yapacağını anlık olarak belirlemek zorunda kalmayan insan" modern insan tanımları birbirine uyan yapboz parçaları gibidir.

Modern dönemin temel insan karakterinden söz edilen bu satırlarda bir parantez açarak ünlü düşünür Albert Camus'nün (2016) modern insanın anlık durumlara ne tepki verdiğini *Düşüş (La Chute)* eserinden bir anlatıyla renklendirmek mümkündür. Kitapta, gece yürüyüşüne çıkan *modern birey*, köprüde birinin suya düştüğünü görür ve daha önce rastlamadığı bu durum karşısında takınacağı tavrı düşünmeye başlar. Suya atlayıp atlamamak konusunda yaşadığı çelişki, duruma karşı kayıtsız, eylemsiz kalmasıyla sonuçlanır. Anlaşılacağı üzere; Camus'nün anlattığı eylemsiz insan, Giddens'in kaygı halinden kaçınma isteği ve Goffman'ın uygar kayıtsız tanımı bir tesadüf değildir. Aksine bu anlatılar, modern

dünyanın gündelik yaşamında şekil alarak insanın yalnız hale gelmesinin nedenlerine ve yalnız görünüşünün tasvirini yapma noktasında aynı duruma gönderme yapar. Modern dönemin insanı yalnız, bağısız ve özgürdür. Ancak kaygıdan kaçınmak için yalnız kalma durumu onu yeniden kaygılı hale getirmektedir. Bu anlamda modern dönemdeki birey, yalnız kalmanın değerine ve gücüne kendini teslim edip özgürlüğünü korurken bir yandan da yalnızlıktan kaçmak adına kalabalığa karışmaktadır (Riesman, 2019: 304). Duygularını yitirerek, rasyonel akıl üzerinden ilişki geliştiren insanlar, kısır döngü yaratarak kalabalık içinde dahi yalnız kişi kümesine dahil olmaktadır.

Sonuç

Aydınlanma felsefesiyle ivme kazanarak akılcılığı, rasyonelleşmeyi, bireyselleşmeyi öne çıkaran modernlik; siyaset, hukuk, toplumsal, psikolojik vb. pek çok alanda etki yaratmıştır. Özellikle geleneksel olanın hemen her şeyden dışlanması ve akılcılaştırılması söz konusu olmuştur. İnsanın modernleşme kısıracında duygularından arındırılarak daha akılcı hale dönüştürülme projesi ile yakın-duygusal ilişkiler kurduğu kişilerle, kendi davranışlarına, duygularına yabancılaştığı görülmektedir. Her ne kadar insanlar duygusal ilişkiler kurmaya devam ediyor olsalar da bu ilişkiler daha kırılgan ve akışkan hale gelmiştir. Modernleşme ile bireyselleşen gündelik yaşamda bireylerin açığa çıkan hemen her hareketi standartlaşmıştır. Bireyi daha soğuk ilişkilere yönelten bu kalıplaşmış kurallar dizisi yalnızlık seviyesinde bir artış gerçekleştirmiştir. “Kendine yeten, kendini yönetecek akla sahip” olan modern birey, geleneksel toplumlarda ihtiyacı olduğunda başvurduğu kişi/kişilerden adeta arındırılmıştır. Çalışma kapsamında ele alınan geleneksel ve modern toplumların yalnızlık anlayışlarında meydana gelen değişimler bu düzlemde açığa çıkmıştır. Modern öncesi dönemde bireyin istemsizce tecrit edilmesi, dışlanması, damgalanması ile görünürlük kazanan yalnızlık duygusu ve bulunuşu; modern dönemde kişinin yoğun uyaranlar karşısında özgürlük kazanmak için başvurduğu olumlu-gönüllü bir durumu anlatabilmektedir. Öte yandan bireyin gelip geçici, derinlikli olmayan ilişki ve iletişimleri nedeniyle deneyimlediği olumsuz boyuttan da söz edilebilir.

Devlet, hukuk, sosyal politikalar gibi bireyi koruyan modern yapıların bulunmadığı gelenek yönelimli toplumlarda; tehlikeler karşısında savunmasız olan insanlar, yabancı oldukları kültürlere ve insanlara karşı fiziksel mesafe geliştirmişlerdir (Weiss, 1973). İnsanlık tarihinin ilk dönemlerindeki bu topluluklar Tönnies’in (2019: 45) de belirttiği üzere her an düşman tehdidiyle karşı karşıyadır. Bu dönemde kan bağı ile kurulan güçlü duygusal birliktelikler düşman tehlikesinden gelişen korkuyu en aza indiren etmendir. Yakın ilişkilerin dışında tutulan her birliktelik tehlike olarak görüldüğünden insanların yalnızlığı normal karşılanmıştır. Büro-

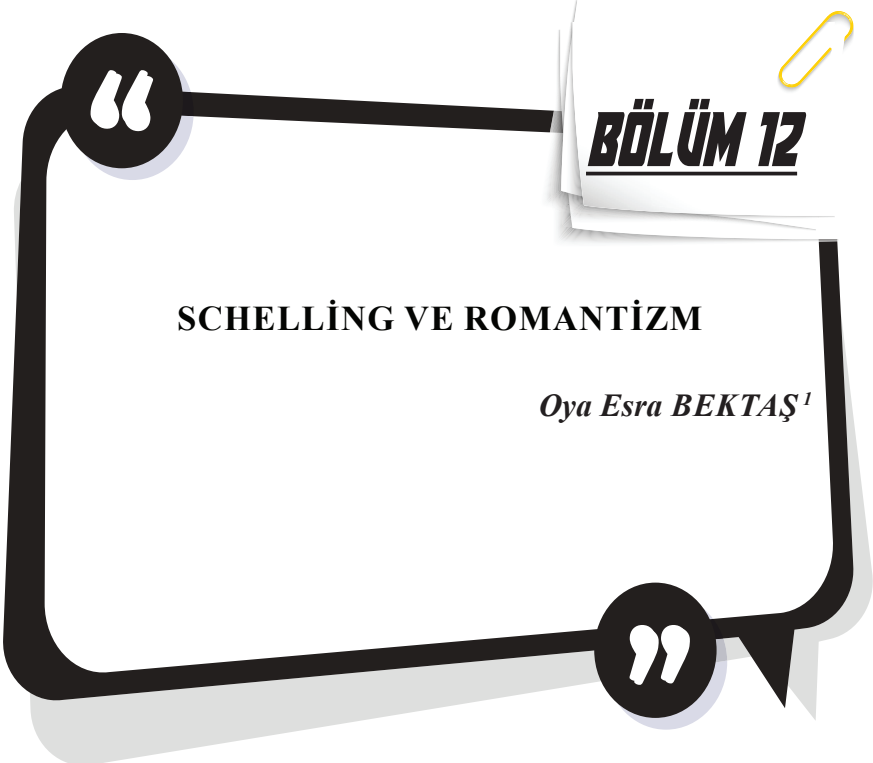
ratik yapının ve sosyal politikaların geliştiği günümüz toplumlarında ise hemen her işin çözümü uzmanlaşmış diğer insanla kurulan ilişkiden geçtiği için yalnızlık sosyal bir sorun kabul edilir. Bu bakımdan modern insandan sosyal ilişkilerinin sayısının fazla olması beklenmekte; yalnızlık, deneyimlenmemesi gerektiği düşünülen bir tabuya dönüşmektedir. Buna rağmen kurulan sosyal ilişkiler sayıca fazla olup duygusal yakınlığın niteliği düşüktür. Keyes'in (1973) çalışması; modern toplumda yaşayan insanların bir arada bulunmaya daha az ihtiyaç duyduğunu ortaya koymuş olsa da topluluk arayışı ve ait olma ihtiyacı modern dönemlerde de devamlılık göstermektedir. Evlenmeyi erteleme ve doğum oranlarındaki azalışı ortaya koyan nicel veriler; aileciliğin, aile kurma anlayışının veya duygusal birlikteliklerin ortadan kalktığını göstermeye yetmemektedir. Bu doğrultuda modernleşmenin duygusal bağları tamamen ortadan kaldırmadığını, bunları farklı biçimlere dönüştürerek yeniden ürettiğini, ancak eskisine oranla daha zayıf hale getirdiğini söylemek mümkündür.

KAYNAKLAR

- Aşkaroğlu, V. (2017). Toplum ve Birey: Yabancılaşma Üzerine Kuramsal Bir Tartışma. *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi*, (35), 78-83.
- Aytaç, Ö. (2002). Boş Zaman Üzerine Kuramsal Yaklaşımlar. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 12, 231-260.
- Baş, E. (2021). Evlilik: Modernleşme Sürecinde Kuşaklararası Yaşanan Değişim. *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 20(2), 821-845.
- Beck, U. (2014). *Risk Toplumu*, Kazım Özdoğan ve Bülent Doğan (Çev.). İstanbul: İthaki.
- Bora, A. & Üstün, İ. (2008). *Sıcak Aile Ortamı: Demokratikleşme Sürecinde Kadın ve Erkekler*, Tesev Yayınları, İstanbul.
- Bozlu, B. & Güçlü, S. (2021). Covid-19 Salgını ve Tek Yaşayan Bireyde Aile Algısının Dönüşümü. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 8(1), 55-75.
- Calap, C., & Çebi, E. (2020). Social Media in Terms of Youth's Socialization and Loneliness Experiences: Case of Karadeniz Technical University. *İMGE-LEM*, 4(7), 439-467.
- Camus, A. (2016). *Düşüş*. Hüseyin Demirhan (Çev.). İstanbul: Can.
- Canatan, A. (2021). *Değerler Sosyolojisi*, Nurten Gökalg (Ed.) Değer Çalışmaları içinde (ss. 31-60). Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Değer Çalışmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi, Ankara.
- Durkheim, E. (2018). *Toplumsal İşbölümü*. Ö. Ozankaya (Çev.). İzmir: Cem.
- Erdoğan, B. (2021). Modern Toplumda Yalnız Yaşamak, Yeni Bir Norm Olarak Bekârlık. *Sosyologca*, 18-19, 293-316.
- Featherstone, M. (2005). *Postmodernizm ve Tüketim Kültürü*. Mehmet Küçük (Çev.). İstanbul: Ayrıntı.
- Franklin, A. (2012). A Lonely Society? Loneliness and Liquid Modernity in Australia. *Australian Journal of Social Issues*, 47(1), 11-28.
- Frisby, D. (2012). *Modernlik Fragmanları: Simmel, Kracauer ve Benjamin'in Eserlerinde Modernlik Teorileri*. Akın Terzi (Çev.). İstanbul: Metis.
- Fromm, E. (2017). *Sahip Olmak ya da Olmak*. A. Arıtan (Çev.). İstanbul: Say.
- Giddens, A. (2012). *Sosyoloji*. Cemal Güzel (Çev.). İstanbul: Kırmızı.
- Giddens, A. (2019). *Modernite ve Bireysel Kimlik*. Ümit Tatlıcan (Çev.). İstanbul: Say.
- Goffman, E. (2017). *Kamusal Alanda İlişkiler: Toplu Yaşamın Mikro İncelemeleri*. M. Fatih Karakaya. Ankara: Heretik.
- Gürbilek, N. (2020). *İkinci Hayat*. İstanbul: Metis.

- Han, B. C. (2018). *Yorgunluk Toplumu*. Samet Yalçın (Çev.). İstanbul: Açılım.
- Hari, J. (2019). *Kaybolan Bağlar Depresyonun Gerçek Nedenleri ve Beklenmedik Çözümler*. Barış Engin Aksoy (Çev.). İstanbul: Metis.
- Hofstede, G., Hofstede, G. J., Minkov, M. (2010). *Cultures and Organizations*. NewYork: McGraw Hill.
- Kahveci, H., Sever, M. (2016). Genç Bireylerde Bireycilik ve Kolektivizm Ölçeği: Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması. *Uşak Üniversitesi Eğitim Araştırmaları Dergisi*, 2(3), 73-90.
- Kavas, B. (2018). Bekar Kadınlara Yönelik “Evlen” Baskısı. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Keleş, R. (2005). Kent ve Kültür Üzerine. *Mülkiye Dergisi*, 29 (246), 9-18.
- Keyes, R. (1973). *We, the Lonely People*. New York: Harper & Row.
- Killeen, C. (1998). Loneliness: an Epidemic in Modern Society. *Journal of Advanced Nursing*, 28(4), 762-770.
- Lyotard, J-F. (2000). *Postmodern Durum: Bilgi Üzerine Bir Rapor*. Ahmet Çiğdem (Çev.). Ankara: Vadi.
- Odabaşı, Y. (2019). *Tüketim Kültürü: Yetinen Toplumdan Tüketen Topluma*. İstanbul: Agora.
- Önder Erol, P. (2018). Toplumsal Değerler Sistemleri Olarak Ailecilik ve Bireyciliğin Doğurganlık Üzerine Yansımaları. *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 19(35), 869-891.
- Putnam, R. D. (2000). *Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community*. Simon and Schuster.
- Riesman, D. (2019). *Yalnız Kalabalık: Amerikan Toplumsal Karakterinin Değişimi Üzerine Bir İnceleme*. Yeşim Erdem (Çev.). Ankara: Heretik.
- Salman Yıkılmış, M. (2018). Pronatalist Kültürde Anne Olmamak. *Fe Dergi*, 10(2), 85-97.
- Sassen, S. (2010). The City: Its Return As A Lens For Social Theory. *City, Culture and Society*. 1(1), 3-11.
- Sayın, Ö. (2020). *Aile Sosyolojisi*, Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Sennett, R. (2019a). *Saygı*. Ü. Bardak (Çev.). İstanbul: Ayrıntı.
- Sennett, R. (2019b). *Kamusal İnsanın Çöküşü*. S. Durak ve A. Yılmaz (Çev.). İstanbul: Ayrıntı.
- Sennett, R. (2020). *Karakter Aşınması: Yeni Kapitalizmde İşin Kişilik Üzerindeki Etkileri*. Barış Yıldırım (Çev.). İstanbul: Ayrıntı.
- Sever, M. (2015). Kadınlık, Annelik, Gönüllü Çocuksuzluk: Elisabeth Badinter’den Kadınlık mı Annelik mi? Tina Miller’dan Annelik Duygusu: Mit-

- ler ve Deneyimler ve Corinne Majer'den No Kid Üzerinden Bir Karşılaş-
tımali Okuma Çalışması, *Fe Dergi*, 7(2), 71-86.
- Simmel, G. (2015). *Bireysellik ve Kültür*. T. Birkan (Çev.). İstanbul: Metis.
- Smith, T. W. (2018). *Duygular Sözlüğü: Acımadan Zevklenmeye*. Hale Şirin (Çev.). İstanbul: Kolektif.
- Swingewood, A. (1998). *Sosyolojik Düşüncenin Kısa Tarihi*. Osman Akınhay (Çev.). Ankara: Bilim ve Sanat.
- Şahin, S. (2016). Değişen Dünya Nüfus Yapısının Görsel Materyallerle İfadesi: Nüfus Piramitlerini Yeniden Düşünmek. *TÜCAUM Uluslararası Coğrafya Sempozyumu*, 430-447.
- T.C. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı, (2014). Türkiye'de Aile Yapısı Araştırması, Araştırma ve Sosyal Politika Serisi.
- Talu, N. (2010). Modernlik Söylemi: Endişeli Bakışlarda Modern Birey. *METU, JFA*, 1010/1, 141-171.
- Topal, A. K. (2004). Kavramsal Olarak Kent Nedir ve Türkiye'de Kent Neresidir? *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 6(1), 276-294.
- Tönnies, F. (2019). *Cemaat ve Cemiyet*. Emre Güler (Çev.). İstanbul: Vakıfbank Kültür.
- Turner, J. H., Beeghley, L. Powers & C. H. (2015). *Sosyolojik Teorinin Oluşumu*. Ümit Tatlıcan (Çev.). İstanbul: Sentez.
- Weiss R. S. (1973). *Loneliness: The Experience of Emotional and Social Isolation*. MIT Press, London.
- Wirth, L., (2002). Bir Yaşam Biçimi Olarak Kentleşme. Bülent Duru ve Ayten Alkan (Der.). *20 Yüzyıl Kenti* içinde (s.85). Ankara: İmge.
- Yıldırım, S. (2021). Evlenme Tercihlerinin Dönüşümünde Kuşaklararası Farkın Toplumsal Değişim Temelinde İncelenmesi: Iğdır Üniversitesi Örneği. *Sosyoloji Dergisi*, (41-42), 53-79.

BÖLÜM 12

SCHELLİNG VE ROMANTİZM

Oya Esra BEKTAŞ¹

1 Dr. Öğr. Üyesi Oya Esra Bektaş, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Felsefe Bölümü, oyaesrabektas@gmail.com, ORCID: 0000-0002-0976-8759.

Giriş

Schelling'in batı felsefe tarihinde zaman zaman romantik bir filozof olarak anıldığı görülür. Başta bir romantik olan Ludwig Tieck olmak üzere Ludwig Noack, Hinrich Knittermeyer, Josiah Royce, Hans Eichner, Frederick Beiser ve Rüdiger Safranski gibi önemli yorumcular, Schelling'i romantik akım içinde konumlandırmaktadır. Tieck, Schelling'i romantik çevre içinde anarken (Safranski, 2013, s.87), Noack onu romantik bir filozof olarak hatta romantiklerin filozofu olarak nitelendirmektedir (Noack, 1859, s.136). Knittermeyer de Noack gibi Schelling'i romantiklerin filozofu olarak görmektedir (Knittermeyer, 1929, s.10). Royce'a göre ise Schelling romantiklerin prensidir (Royce, 1892, s.172-173). Eichner romantik olarak adlandırılabilir ilk tutarlı felsefi sistemin Schelling tarafından ortaya konulduğunu ileri sürmektedir (Eichner, 1982, s.15). Günümüzün önemli Alman felsefesi yorumcularından Beiser de farklı eserlerinde Schelling'i her defasında romantik bir düşünür olarak nitelendirmektedir. Schelling'i doğrudan erken Alman romantikleri içinde ele alan Beiser'e göre Schelling erken Alman romantizminin doğa filozofudur (Beiser, 2018, s.352). Safranski ise Schelling'i Schlegel kardeşler, Tieck ve Novalis ile birlikte kendi deyimi ile ilk romantiklerin çekirdek tayfası içerisinde anmaktadır (Safranski, 2013, s.66). Schelling'in romantik olduğu şeklindeki kanının oluşmasında onun erken Alman romantikleri ile belli bir zaman aralığını kapsayan yakın ilişkisinin oldukça etkili olduğu söylenebilir. Bunun yanı sıra bir felsefi akım olarak romantizm ile Schelling felsefesindeki düşünsel yakınlıkların da söz konusu yorumun ortaya çıkışında belirleyici olduğu ileri sürülebilir. Aslında bu düşünsel yakınlık her iki taraf için de geçerlidir. Romantikler, felsefenin bütününe bakış açılarının yanında doğaya, sanata ve dine yaklaşımlarında Schelling'in felsefesinden fazlasıyla ilham almışlardır. Schelling'in de daha sınırlı bir çerçevede dahi olsa sözü edilen konularda romantizmden etkilendiği söylenebilir.

Schelling'in romantiklerle tarihsel ve düşünsel bir bağının olduğu inkâr edilemez. Ancak bu bağ, Heinrich Heine, Erwin Kircher, George Mehlis ve Manfred Frank gibi yorumculara göre, Schelling'i romantik bir filozof olarak adlandırmak için yeterli değildir. Örneğin Heine Schelling'in romantikler üzerindeki etkisini, ondan alınan birkaç düşünce kırtısından ibaret sayarak onun romantiklerle bağını en alt düzeye indirmektedir (Heine, 2015, s.54-55). Kircher ise Schelling ile romantikler arasındaki bağı, daha çok romantiklerin Schelling'in felsefesinden etkilendiğini ileri sürerek ele almaktadır. Hatta ona göre bu tek yönlü etki öylesine kuvvetlidir ki romantik felsefeye damgasını vuran pek çok unsuru içerisinde barındırmaktadır (Kircher, 1906, s.195-196). Ancak Kircher'e göre söz konusu etki Schelling'i romantik olarak adlandırmak için yeterli değildir. Nitekim Schelling'in felsefesinin bütünü dikkate alındığında pek

çok romantik olmayan düşünce ile karşılaşılır. Yine Kircher'e göre Schelling'in aşkınsal felsefe sisteminin bilinçdışı ögesi ile romantik bilinçdışı arasında kurulmaya çalışılan benzerlik dahi anlamsızdır. Romantiklerin bilinçdışı dediği şeyin aşkınsal felsefedeki bilinçdışı ile hiçbir ilgisi yoktur (Kircher, 1906, s.201). Mehlis'e göre de Schelling'in bir romantik olarak adlandırılması büyük bir hatadır. Elbette onun özellikle doğaya, insana ve kültüre estetik ve dinî bir çerçeveden yaklaşarak romantikleri etkilediği şüphe götürmez. Ama bu düşünceler sınırlıdır ve felsefesinin bütünü göz önünde bulundurulduğunda Schelling bir romantik olarak adlandıırılamaz (Mehlis, 1922, s.195-199). Frank ise Heine, Kircher ve Mehlis'e göre daha ılımlı bir yaklaşım sergiler ve Schelling'in romantikler üzerindeki kişisel ve düşünsel etkisini yok saymaz. Ancak o da derinlemesine bir analiz, gerek romantiklerin gerekse Schelling'in felsefelerindeki derin farklılıkları gözler önüne sereceğini iddia eder (Frank, 2004, s.24-25).

Bu iki farklı yorumdan da anlaşılacağı gibi Schelling'in romantiklerle olan bağının sınırlarını belirlemek oldukça güçtür. Bu noktada okuyucuyu iki temel zorluk beklemektedir. İlk zorluk romantizmin kendisinden kaynaklanmaktadır. Nitekim romantizmi tanımlamada hem dilsel hem de tarihsel açıdan önemli güçlüklerle karşılaşmaktadır.¹ Isaiah Berlin romantizmi tanımlamadaki söz konusu güçlükleri vurgulamak adına, romantizmi tanımlamaya çalışanları, Polyphemos'un mağarasına² giren ve adımları hep bir yöne gittiği için bir daha çıkamayan birine benze-

1 Romantik terimi on sekizinci yüzyılın sonlarına doğru Avrupa uluslarının sözlüklerinde pek çok farklı bağlamlarda kullanılmıştır. Kendine özgü farklı edebiyat fenomenlerine, düzensiz İngiliz bahçesinin özelliklerine, çeşitli duygu biçimlerine ya da tuhaf davranış biçimlerine genellikle romantik adı verilmiştir. Tüm bu kullanımlarda aslında romanların okuyucuların hayal güçleri üzerinde uyguladığı etkiler vurgulanmaya çalışılmıştır. Romantik sözcüğünün 'roman benzeri ya da romanlarla ilgili' anlamında kullanılması ise gerçek yaşamdan çok romanda olduğu gibi, hayali, gerçek olmayan, abartılı, olanaksız ve saçmaya karşılık gelmesine yol açmıştır (Behler, 1993, s.24). Romantik sözcüğünü bu kapsamda ilk defa kullanan isim, Thomas Bayly'dir. O, romantik sözcüğünü sıfat olarak 'bir romana benzer şekilde' anlamında ve bir hikâyenin başlığında ise kurgusal ya da kurmaca anlamına gelecek şekilde kullanmıştır. 1659 yılında Henry More *The Immortality of the Soul* adlı kitabında romantik sözcüğünden ne kastettiğini ifade ederken, her türlü yaratma etkinliğine eşlik eden özgür bir hayal gücüne gönderme yapmıştır. Bu bağlamda sözcük, maceraya ve hayal gücüne sarılmış, kurgusal ve dolayısıyla gerçek olmayan masallara gönderme yapacak şekilde kullanıldığından, aslında övgüden çok eleştirel bir anlam kazanmıştır. Zamanla sözcük tarihsel bir bağlama oturtulmuş ve Antikçağ ile Roma kültürünün karşıtlığını ifade etmeye başlamıştır. Romantiklik zaman içerisinde antikçağların sanat ve kültürünün belirleyicisi olan klasikliğin antitezi haline gelmiş ve pagan Antikçağ'dan bağımsız olan, tüm Avrupa Hristiyan dil ve uluslarını içine alan modern Hristiyan kültürü idesi olarak ortaya çıkmıştır. 1800 civarında bu kavramı kültürel-tarihsel bağlamının ötesinde gelecekteki sanat formunu yaratmak amacıyla kullananlar ise Friedrich Schlegel ve Novalis gibi genç Alman yazarlar olmuştur. Romantizmin ilk ve en parlak teorisyenlerinden biri olan Friedrich Schlegel (1772-1829) 1800 yılları civarında romantik kültürü roman formunda şekillenen edebî kültür olarak tanımlamıştır ki, onun nesri antik destanı gölgelemiş ve kavramın etimolojisinde belirgin bir rol oynamıştır (Schulz, 2004, s.27-28).

2 Polyphemos birer dev olan Kyklop'lar'ın bir türüdür. Yunan mitolojisinde bu devlerin üç türünden söz edilir: Biri Gaia ile Uranos'un oğulları göksel Kykloplar, öbürleri *Odyseia*'da adı geçen Polyphemos gibi Sicilyalı Kykloplar, sonuncuları da kaynakları Lykia'da bulunan duvarcı Kykloplardır. (Erhat, 1996, s.187). *Odyseia*'da Polyphemos, keçi ve koyunların

tir. Ona göre romantiklik üstüne yazın, romantikliğin kendisinden daha geniş iken, romantiklik üstüne yazının neyle ilgili olduğunu analiz eden yazın da kendi payına hayli büyüktür. Bu, ona göre birçoklarının, içinde yön duygularını yitirdikleri tehlikeli ve karışık bir konudur (Berlin, 2004, s.19). Bu güçlükler nedeniyle hâlâ romantizmin ne olduğu konusunda bir fikir birliğine erişilebilmiş değildir.³ Bunun dışında her ne kadar romantizm denilince zihinlerde genel bir imge uyansa da bugün gerek kronolojik gerekse tarihsel olarak elimizdeki kaynaklar tek bir romantizmden söz edilemeyeceğini gözler önüne sermektedir. Söz konusu zorlukları aşmak adına bu çalışmanın sınırları dâhilinde Schelling'in romantiklerle olan ilişkisi, Erken Alman romantikleri içerisinde yer alan Jena romantikleri üzerinden belirlenmeye çalışılacaktır.

Schelling'in romantiklerle bağı konusunda karşımıza çıkan ikinci zorluk ise onun kendisinden ve ortaya koyduğu felsefeden kaynaklanmaktadır. Schelling'in yaşamında ve felsefesinde kendini gösteren ve süreklilik arz eden dönüşümler, onu belli bir felsefenin içine dâhil etmeyi zorlaştırmaktadır. Dolayısıyla Schelling'in romantik bir filozof olarak ele alınıp alınmayacağı tartışılırken felsefesinin hangi döneminin dikkate alınacağı da son derece önemlidir. Heine gibi yorumculara göre Schelling'in felsefesi de tıpkı romantikler gibi farklı evrelerde ele alınmakta ve hiçbir şekilde belli bir gelişim çizgisini izleyen bir bütünlük sunmamaktadır (Heine, 2015, s.55). Heinrich Heine, Schelling'in hiçbir zaman bir felsefe kuramadığını, yaptığının şiirsel felsefi cümleciklerden ibaret muğlak bir felsefe etkinliği olduğunu ve bu yüzden romantiklerin ondan alacağı çok fazla bir şeyin olmadığını dile getirir (Heine, 2015, s.55). Heine'nin bu yorumunun aşırıya kaçtığı söylenebilir, ancak yine de Schelling felsefesindeki dönüşümleri ortaya koyma noktasında önemli ipuçları sunmaktadır. Burada Schelling ile ilgili güçlüğü aşmak için onun felsefesine yönelik olarak ortaya konulan bilindik sınıflamalar bir yana bırakılacak, bunun yerine tarihsel bir zaman aralığı seçilecektir. Söz konusu tarihsel zaman aralığı,

olduğu ağıl şeklindeki bir mağarada yaşayan ve insan yiyen bir dev olarak tasvir edilir. Odyssea dönüş yolculuğunda mürettebatı ile birlikte Polyphemos'un mağarasına girer ve orada onunla karşılaşır (Homer, 2007, s.168-170).

3 Eichner, romantizmin ne olduğunu değerlendirdiği çalışmasında, 'Romantizm nedir?' şeklindeki bir sorunun romantizmi anlamak için yetersiz olduğunu ileri sürmektedir. O, daha doğru olduğunu düşündüğü soruyu şöyle ortaya koymaktadır: "Şimdilerde romantizm olarak adlandırdığımız dönemde, Avrupa'nın entelektüel yaşamında ne oldu?" (Eichner, 1982, s.1). Lovejoy, romantizmi bir yaşam biçimi ya da dünya görüşü olarak sunan bu tür formülasyonlara açıkça karşı çıkar. Ona göre romantizm denildiğinde ne bireysel ne de kültürel düzlemde ortak niteliklerin ve dolayısıyla bir dünya görüşünün varlığından söz edilemez. Çünkü her dönemde ve her kültürde romantizmin birbirinden farklı sayısız betimlemeleri ortaya çıkmaktadır. Lovejoy romantizmden değil olsa olsa romantizmlerden söz edilebileceğini ileri sürer (Lovejoy, 1924, s.236). Wellek ise Lovejoy'un bu tespitini aşırı nominalist bulur ve belli bir üslup ve teori birliği olan romantik bir dünya görüşünün varlığının gösterilmesinin olanaklılığını ortaya koymaya çalışır (Wellek, 1949, s.2). Isaiah Berlin de Wellek gibi bu konuda bir tanımlama girişiminde bulunur. Çünkü ona göre birtakım genelleştirmeler yapmadan, insanlık tarihinin gidişatını izlemek olanaksızdır (Berlin, 2004, 39).

onun Jena çevresi ile ilişkilerini sürdürdüğü 1796-1803 yılları arasını kapsamaktadır. 1796'da ilk kez Jena romantikleri ile temasa geçen Schelling, bu çevre ile bağlarını 1803 yılında Caroline Schlegel⁴ ile evlenip Münih'e taşınarak tümüyle sonlandırır. Bu bağlamda bu çalışmada, Schelling'in yukarıda sözü edilen tarihler arasında ortaya koyduğu bazı temel çalışmalar göz önünde bulundurularak⁵ Jena romantikleri ile düşünsel yakınlık içinde olup olmadığına odaklanılacak ve "Schelling bir romantik midir?" sorusu bu sınırlar içerisinde yanıtlanmaya çalışılacaktır.

Jena Çevresi Romantizmi

1798 yılının William Wordsworth ve Samuel Taylor Coleridge'in *Lyric Ballads*'larının da yayınlandığı yıl olduğu düşünülürse, Avrupa ülkelerinde romantizm adı altında yeni bir edebî hareketin başladığı açıkça görülür (Mahoney, 2004, s.2). Ancak bu hareket yalnızca edebî nitelikli değildir. O aynı zamanda felsefi bir akım olarak da ele alınmalıdır. Rudolf Haym, bu bağlamda romantiklerin şiiri dahi felsefi bir derinlikle ele aldığına işaret etmektedir. Ona göre romantikler şiir de dâhil olmak üzere din, ahlak vb. her şeyi felsefi düşünceden türetmeye ya da ona dayandırmaya çalışırlar (Haym, 1870, s.7). Haym'ın işaret ettiği şekliyle felsefi bir hareket olarak romantizmin Almanya'da doğduğu söylenebilir. Isaiah Berlin, bunun nedenlerini tartıştığı *Romantikliğin Kökleri* adlı eserinde Almanya'nın içinde bulunduğu tarihsel ve sosyo-ekonomik durumun Alman halkını sofuluğa ittiğini, bu sofı atmosfer içinde Almanların elde edemedikleri her şeyden nefret ederek kendi içlerine kapandığını anlatır. Bu durum tam da romantizmin doğması ve gelişmesi için aranan ortamdır (Berlin, 2004, s.55-58). Her alanda akıl yerine duyguların işlediği bir yaşam biçimi ile birlikte romantizm, Almanya'da giderek geniş kitleleri etkisi altına almaya başlar.

4 Alman romantizminin en önemli edebî figürlerinden biri olan Caroline, edebî yönünden çok skandallarla gündeme gelir (Phelan, 2000, s.865). Caroline, 1763 yılında Göttingen'de dünyaya gelir. Yaşamı boyunca üç evlilik geçirir ve evlenmeden önceki soyadı da dâhil olmak üzere Michaelis, Böhmer, Schlegel ve Schelling olmak üzere dört farklı soyadı taşır. Caroline Michaelis olarak başladığı yaşamına, 21 yaşında iken Johann Böhmer ile evlenerek Caroline Böhmer olarak devam eder. Üçüncü çocuğuna hamile iken 1788 yılında eşini aniden kaybeder. Oğlu, doğumdan hemen sonra, küçük olan kızı da ondan bir yıl sonra yaşamını yitirir. Hayatta kalan tek kızı Auguste ile 1792 yılında Mainz'a taşınır (Fischer, 1902, 58). Mainz'da çocukluk arkadaşının eşi olan, Fransız Devrimi'nin önemli destekçilerinden Georg Foster'ın siyasi duruşundan etkilenir. Fransızlar tarafından işgal edilen Mainz'ın Prusya tarafından ele geçirilmesi sonucu Caroline devrimi desteklediği gerekçesi ile tutuklanır ve üç ay boyunca kızı ile birlikte hapisnede kalır (Phelan, 2000, 866). August Wilhelm Schlegel sayesinde hapisneden kurtulur ve minnettarlık duygusu içinde onunla evlenerek 1796 yılında Jena'ya taşınır. Hatta daha sonra August'un kardeşi Friedrich Schlegel ve eşi Dorothea Veit da onların evine taşınır. Bir süre sonra Schelling de bu evde yaşamaya başlar. Caroline ile Schelling burada yakınlaşır ve 1803 yılında Caroline, August'tan ayrılarak Schelling ile evlenir (Fischer, 1902, 67-84).

5 Bu çalışmalar, sırasıyla *Ideen zu einer Philosophie der Natur/Bir Doğa Felsefesi Üzerine Düşünceler* (1797), *Erster Entwurf eines Systems der Naturphilosophie/Bir Doğafelsefesi Sisteminin İlk Taslağı* (1799), *System des transzendentalen Idealismus/Aşkınsal Idealizm Sistemi* (1800) ve *Darstellung meines Systems der Philosophie/Felsefi Sistemimin Sunumu* (1801) olarak belirlenmiştir.

Romantizmin bir okul olarak Almanya’da şekillenmesi 1797-1799 yılları arasında gerçekleşir. Berlin ve Jena’da amaçları felsefe, şiir, politika ve din konularında özgür tartışmalar yürütmek olan bir grup entelektüelin bir araya gelmesi ile şekillenen oluşumun (Beiser, 2018, s.351), bir okul ya da edebî hareketin bir ifadesi olarak kullanılmasına ilk olarak romantizmin ilk muhafazakâr düşmanları arasında rastlanır.⁶ Haym, erken romantikler üzerine yaptığı çalışmada okul sözcüğünü kullanır ve terim böylelikle geçmiş kırklı yıllar boyunca eleştirel tavır takınanlar tarafından kullanılan negatif bir ifadeye dönüşür. Böyle bir okul hiç var olmamış olsa bile, en azından Heinrich Heine’nin Alman edebiyatının mükemmel araştırmalarından olan *Die romantische Schule* adlı kitabı yoluyla tarihsel olarak varlık kazanır⁷ (Schulz, 2004, s.32-33).

Alman romantizmi özel olarak kendi içinde iki ya da üç evrede ele alılabilmektedir. Mahoney’e göre romantizm iki evrede ele alındığında karşımıza erken romantizm (1794-1805) ve geç romantizm (1805-1830) olarak çıkar. Üç evrede ele alındığında ise erken, yüksek ve geç romantizm olarak sınıflandırılır. Erken romantikler 1795-1805 yılları arasında düşünsel olarak etkin iken, yüksek romantizmi 1805-1815 yılları arasına tarihlemek olanaklıdır. Yüksek romantikler belirtilen zaman aralığı içerisinde, yerlerini diğer edebiyat akımları almadan önce kendi kendilerinin tekrarına düşmeden Almanya’da romantizmi en yüksek noktasına taşımışlardır. Geç romantizm ise temsilcileri aracılığı ile 1815 yılından 1830 yılına kadar etkinliğini sürdürür. Her iki sınıflandırmada da erken romantikler, tarihsel ve düşünsel sahnede hiç şüphesiz Goethe ve Schiller’in 1794-1805 yılları arasında içinde bulunduğu Weimar klasisizmine karşı bir oluşum olarak yerini alır (Mahoney, 2004, s.1). Erken Alman romantikleri, romantizmi salt edebî bir akım olmaktan çıkarak ona felsefî bir temel sağlayan bir grup şair filozoftan oluşur. Manfred Frank’a göre erken Alman romantizmi, 1796-1800 yılları arasında Jena ve Berlin’de düşünsel olarak şekillenen daha felsefî olan romantik akımdır. Frank, erken Alman romantizminin salt edebî bir akım olarak okunmaması gerektiğine, daha geniş bir perspektiften felsefî bir hareket olduğunun da ortaya konulması gerektiğine işaret eder (Frank, 2004, s.27). Hatta Frank’ın erken Alman romantiklerine yönelik okumaları, onları neredeyse edebî çerçevenin dışına çıkararak felsefî bir hareket olarak ortaya koyar. Erken Alman romantikleri içerisinde yer alan, Schlegel kardeşler ve Novalis’in düşünceleri bağlamında şekillenen, Schleiermacher’in katkıları ile zenginleşen ve bu çalışmanın da hedefi olan Jena çevresi romantikleri ise Kant sonrasında Reinhold ve

6 Homeros’un ünlü tercümanı olan Johann Heinrich Voss (1751-1826), Alman edebiyatında romantik bir okuldaki ilk söz eden ve aynı zamanda onu ilk kınayan isim olmuştur (Schulz, 2004, s.32-33).

7 ‘Peki Almanya’daki romantik okul neydi?’ Heine şöyle cevapladı: ‘Orta Çağın şiirinin şarkılarında, resimlerinde ve mimarisinde, sanatta ve hayatta yeniden canlandırılması dışında hiçbir şey (Behler, 1993, s.32-33).

Fichte ile başlayan felsefeye bir ilk ilke bulma çabalarına karşıt bir duruş sergileyerek felsefi boyuttaki tartışmaları doğrudan belirlerler⁸ (Frank, 2004, s.23). Jena romantizminin ilk temsilcileri sayılan Schlegel kardeşler, 1798 yılında yeni bir hareketin öncüsü olacak *Athenaum* dergisini yayınlamaya başlarlar. Evrensellik ve çok yönlülük arayışı içinde, iki kardeş de sanatsal yaratıcılar olmaya çalışırlar (Gulyga, 1989, s.99-100).

Jena romantiklerinin bir araya gelmelerinde modernitenin ve Aydınlanma'nın yol açtığı düşünsel, toplumsal ve tarihsel sorunların belirleyici olduğu söylenebilir (Mahoney, 2004, s.12). Onlar Descartes ile başlayan modern düşünce ve bunun yaşama yönelik olumsuz yansımaları ile mücadele etme görevini üstlenir ve modernitenin yol açtığı parçalanmışlığın dünyanın yeniden romantikleştirilmesi (Novalis, 1987, 22) ile aşılabileceğine yönelik derin bir inanç beslerler. Modernite karşısındaki eleştirileri döneme adeta damgasını vurur ve düşünüldüğünden çok daha etkili olur. Jena çevresi romantikleri, modern toplumun ayrıştırıcılığı karşısında romantik çaba ve özlemin amacını bütünlüğe ulaşma olarak görürler. Buna göre birey, bu dünyada kendini evinde hissetmelidir ki böylelikle toplumun ve bir bütün olarak doğanın parçası olarak var olabilsin. Onlar modernitenin sıkıntılarını şöyle kavramsallaştırırlar: Yabancılaşma, uzaklaşma, bölünme, ayrılma ve refleksiyon. Bunlar insana dışarıdan gelmez, insanın kendi içindedir. Bu bağlamda yabancılaşma da kendine esir olmadan başka bir şey değildir (Beiser, 2003, s.31). Moderniteyi genel hatlarıyla bu şekilde eleştiren Jena romantikleri, modern dünyanın bir ürünü olan Aydınlanma'nın Avrupa'da yaygınlaştığı dönemin ürünüdür. Onlar her ne kadar Aydınlanma'ya keskin eleştiriler yöneltse de bu durum onların Aydınlanma sürecini toptan reddettiği anlamına gelmez (Beiser, 2003, s.44).

Jena romantikleri söz konusu olduğunda şurası açıktır ki sonuçta hepsi Aydınlanma çağının çocuklarıdır ve Aydınlanma'nın topluma olan olumlu katkılarına sırt çevirmezler (Beiser, 2003, s.60). Safranski'ye göre, August Wilhelm Schlegel hariç, içerisinde Schelling'in de bulunduğu Novalis, Friedrich Schlegel, Schleiermacher gibi genç romantikler, tarihsel tan kızıllığının hayranları arasındadır. Safranski, bu bağlamda özellikle Novalis'in mektuplarındaki devrim coşkısına ve özgürlük kıvılcımına dikkat çeker (Safranski, 2013, s.33). Romantikler Aydınlanmacıların akla yönelik eleştirel tutumlarını da belli bir noktaya kadar desteklerler. Ha-

8 Jena romantiklerinin bir araya gelmesinde daha sonra karşıtlık içine düşecekleri Schiller'in önemli bir rolü söz konusudur. Schiller'in Aydınlanmacılara karşı tepkiyi dile getirmenin bir aracı olarak yayınladığı *Horae* dergisinin yayınlanışında Jena romantiklerinin başlangıçta önemli katkıları olur. Bu katkı yanı zamanda Jena'nın romantik çevrenin merkezi olmasına da doğrudan zemin hazırlar. Öyle ki Schiller, Jena romantiklerinin teorisyenlerinden sayılan Schlegel kardeşlerin büyüğü olan A.W. Schlegel'i en üretken takipçisi olarak ilan ettikten sonra, onu yakın iş birliği için Jena'ya çağırır (Behler, 1993, s.15-17). Jena'ya gelişinin ardından Jena romantikleri de yavaş yavaş A. W. Schlegel'in çevresinde toplanır ve romantik okulun düşünsel gelişimi burada filizlenir.

tırlanacağı gibi Aydınlanmacılar, aklın yerde ve gökte her şeyi eleştirme hakkı olduğunu iddia etmekteydiler. Kant'ın söylediği gibi ne din ne devlet bu eleştiriden kaçamazdı. Romantikler buna karşı çıkmadıkları gibi içtenlikle katıldılar. Hepsi felsefe, sanat ve bilimde vazgeçilmez olan eleştirinin gücünü değerli görüyorlardı. Beiser'e göre Aydınlanmanın mirasçıları olan romantiklerin Aydınlanmaya karşı durdukları nokta, Aydınlanmacıların eleştiriyi sonuna kadar götürmemesidir. Aydınlanmacılar aklı yeterince ileri taşımayıp statükoyla uzlaşma yoluna gittikleri için kendi davalarına ihanet etmiştir. Bu noktada romantiklerin aşmaya çalıştıkları şey akıl değil, Aydınlanma'nın yarattığı boşluğun aklı göz ardı etmeden ve eleştiriden vazgeçmeden nasıl doldurulacağıdır ki onlar çıkış yolunu öncelikle sanatta aramış, sanatta bulmuşlardır (Beiser, 2018, s.363-365). Onlar, Aydınlanmacıların yol açtığı yabancılaşmayı şiirsel olanla aşma, dünyayı yeniden bu yolla romantikleştirme çabasına girmişlerdir.

Schelling'in Konumu

Schelling'in adının çoğunlukla beraber anıldığı Jena romantiklerini etkilediği ve onlardan etkilendiği ileri sürülmekte, hatta daha da ileri aşamada bu çevrenin bir üyesi olduğu iddia edilmektedir. Bu iddiayı öne sürenlerin başında Jena romantikleri içinde adı geçen Ludwig Tieck gelmektedir. Tieck, 1828 yılında August Wilhelm Schlegel'e şöyle yazar: "Jena'daki o güzel dönem...yaşamın en parlak ve neşeli dönemlerinden biridir... Sen ve kardeşin Friedrich, -Schelling de yanımızda, hepimiz genç ve yükselmekteyken, sık sık yanımıza gelen Novalis-Hardenberg: bu beyinler sanki kesintisiz bir espri, keyif ve felsefe bayramı oluşturuyordu." (Safranski, 2013, s.87). Grubun içindeki üyelerin dahi Schelling'in ismini sıklıkla anması, onun bir romantik olduğu yorumlarını güçlendirmiş gibi görünmektedir. Söz konusu bağı kuranlardan Ludwig Noack, Schelling'i açıkça bir romantik olarak ilan etmektedir. Ona göre Kantçı olanaklı deneyim ilkelerinden uzaklaştığı ve romantik felsefeye yaklaştığı dönemi de dâhil olmak üzere Schelling, felsefesinin gelişim sürecinde pek çok farklı aşamadan geçmiştir. Onun felsefesindeki sürekli istikrarsızlık dahi romantik okulun karakteristik özelliğini göstermektedir. Schelling'in hem sürekli yeninin arayışında olması hem de felsefesinde geçmişteki düşünce biçiminin yeni adına terk edildiği ama yeniye geçmek için de acele edilmediği düşünülürse bu durum romantik ironinin somutlaşmış halinden başka bir şey değildir (Noack, 1859, s.68-72). Rudolph Haym da romantik çevreyi bir aile olarak tanımlayarak Schelling'i bu ailenin bir üyesi olarak kabul etmektedir (Haym, 1870, s.10). Ona göre August Wilhelm Schlegel'den sekiz, Schleiermacher'den yedi yaş genç olan Schelling romantik kültüre biçim veren kurucuların ve ilk temsilcilerin en gencidir. Schelling, Tieck ve Schlegel'den yaşça daha büyük olsa da onu daha genç kılan, tinsel gelişimindeki hızıdır (Haym, 1870, s.555).

Josiah Royce da yine Schelling'i romantik geleneğin içinde anmakta ve romantik düşüncenin felsefî temellerini anlatırken her defasında Schelling'in felsefesini romantikliğin felsefesi olarak nitelendirmektedir. Öyle ki Royce'a göre Schelling'in kendisi bir filozof olarak dahi bu hareketin bir ürünüdür. Doğrudan romantik arkadaşlarının titrek tutkularına sahiptir. Yayınladığı her çalışmayla birlikte değişen felsefesi, romantiklerin sanatlarının ve tüm yaşam şemalarının bir bütünü gibidir. Royce'a göre yoğun metafizik zevkleri, Schelling'i drama ve roman denemelerinden alıkoysa da ilk spekülasyonları her yerde romantiklerle arkadaşlıklarının izlerini taşımaktadır. Bu spekülatif çalışmalar, evreni büyük bir tutku ile seven, felsefesinin en teknik ayrıntılarında dahi muazzam bir hayal gücü ve zekaya sahip, ateşli, tutkulu bir yüreğin itiraflarını taşıyan huzursuz ve sanatsal bir ruhun eseridir (Royce, 1892, s.172-173). Royce, burada kalmayıp iddialarında daha da ileri giderek Schelling'i romantik okulun filozofu, hatta yaratıcısı olarak nitelendirir. İddialarını öyle ileri bir noktaya taşır ki eserinde romantikleri anlatırken, anlatımını Schelling ile sınırlamak yerine romantik okulu Schelling üzerinden anlatmayı tercih ettiğini ifade eder. Schelling söz konusu olduğunda romantik harekete egemen olan bir adamdan değil, kendini o adamda ifade eden bir hareketten bahsettiğine vurgu yapar (Royce, 1892, s.173). Knittermeyer'e gelince, o, Schelling'i romantiklerin filozofu olarak ele alır. Ona göre Fransız Devrimi'nin yarattığı kaotik ortamdan bir an önce kurtulma çabalarında Kant'ın düşünsel girişimleri yeterli olmaz. Teori ve pratik arasındaki kopukluğun ancak tarihin canlı akışı içerisinde gösterilebileceğine inanan Schelling, romantik düşünceye bu anlamda öncülük eder. Hatta ona göre romantik okulun felsefî gelişimi Schelling'in felsefesinin gelişim çizgisini izler (Knittermeyer, 1929, s.9-10). Hans Eichner doğaya yaklaşımlarındaki spekülatif tavrı göz önünde bulundurarak Schelling'in romantik bir düşünce ortaya koyduğunu iddia eder (Eichner, 1982, s.15). Beiser ise her ne kadar açıkça belirtmese de sanki romantiklerinin felsefesini, ikisi özdeşmişçesine Schelling felsefesi üzerinden anlatır (Beiser, 2003, s.21-22, 131).

Tieck başta gelmek üzere, Noack, Royce, Knittermeyer ve Beiser gibi isimlerin Schelling'in bir romantik olduğu şeklindeki iddiaları ortaya atmalarında gerek romantiklerin gerekse Schelling'in dönemin tarihsel koşullarının getirdiği olumsuzluklara yönelik ortak yaklaşımları da belirleyici olur. Romantik akım ve Schelling'in karşılıklı bağı ve etkileşimi, ilk olarak 1796 yılında başlar ve 1797 yılında güçlenir. 1797 yılı, romantizmin Almanya'da yükselişe geçtiği tarihtir, öyle ki Tieck'in *Çizmeli Kedi* adlı eseri bu tarihte yayınlanır ve yayınlanması ile birlikte gerek edebiyat tarihinde gerekse romantizmin tarihinde sıra dışı bir dönüşüm yaşanır. Tieck'in *Çizmeli Kedi*'yi yayınladığı yıl, Novalis de *Sais Çırakları*'nı yayınlanır (Gulyga, 1989, s.97-98). Eserde doğaya yönelik romantik bakış

açısı mekanizmin eleştirisi ile birleştirilerek tüm açıklığı ile gözler önüne serilir (Novalis, 2015, s.103). Aynı dönemde Schelling'in de doğayla fazlası ile ilgilendiği görülür. Aslında onun doğaya ilgisi, doğa bilimlerindeki gelişmelerden haberdar olmasından çok daha önceye, çocukluğuna kadar gider.⁹ Çocukluğundan getirdiği doğaya yakınlığı, yaşadığı dönemin doğa bilimleri konusundaki gelişmeleri ile birleşir.¹⁰ Bu gelişmeleri yakından takip eden Schelling, doğa bilimcilerinin sabit bir dünyaya yönelik deneyimlerinin sonuçlarını değerlendirmek için boş zaman bulur ve Leipzig'te doğa bilimleri üzerinde çalışmaya başlar (Knittermeyer, 1929, s.69). Goethe aracılığı ile Jena'da profesör kadrosuna kabul edildiği haberini aldığı anda hâlâ Leipzig'tedir.¹¹ 18 Ağustos 1797'de oradan ayrılır. Jena'da sömestrin başlamasına bir ay vardır. Bu bir ayı Dresden'de geçirmek isteyen Schelling'i burada ilginç insanlar beklemektedir. Bunlardan biri de *Athenaum* dergisinde Schlegel kardeşler ile birlikte yazan ve takma adı Novalis olan, dönemin ünlü Alman edebiyatçılarından Friedrich von Hardenberg'tir. Schelling Novalis'ten sonra Schlegel kardeşler ile ve dolayısıyla o sırada August Wilhelm Schlegel ile evli olan romantik okulun önemli üyelerinden Caroline Schlegel ile tanışır. Dresden'de akşamları Schlegel kardeşler ile sanat, edebiyat ve felsefe üzerine derin sohbetler gerçekleştirir (Gulyga, 1989, s.79-81). Romantik çevrenin estetik karakteri, evrensellik eğilimi, şiiri yüceltmesi ve bunun da ötesinde şiirsel dehası Schelling'i derinden etkiler. Buna karşılık Schelling'in doğa felsefesi hem doğal hem de meşru bir fenomen olarak romantizm adını verdiğimiz hareket zincirinde önemli bir yer edinir (Haym, 1870, s.608).

9 Schelling yaklaşık iki yaşında iken ailesi ile birlikte babasının rahip ve profesör olarak iş bulduğu Bebenhausen'e taşınır. Bugün bile Tübingen'e kadar uzanan ormanlık yamaçlarla çevrili derin bir vadinin içinde uzanan Bebenhausen geniş korular içindedir ve bu ortamın Schelling'in doğaya sevgisinin doğuşunda büyük bir etkisi olur. Hatta bu etki öylesine büyüktür ki Schelling çocukluk anılarında Bebenhausen'ın doğasını ayrıntılı bir şekilde tasvir eder (Knittermeyer, 1929, s.36-37)

10 Henüz Schelling doğmadan bir yıl önce Priestley oksijeni keşfetmiştir. 1777 yılında Lavosier yanma teorisini ortaya koymuş, Georg Forster dünyanın etrafında seyahat etmiştir ki onun yazıları, o dönemde Avrupalıların deniz aşırı ülkeler hakkındaki bilgilerinin kaynağını oluşturmuştur. 1781 yılında Herschel Uranüs'ün varlığını ortaya koymuştur. Bundan iki yıl sonra Montgolfier kardeşler balon uçurmayı başarmış ve Lavosier suyun sentezini gerçekleştirmiştir. Yaklaşık bir yıl sonra Watt, buhar makinesini icat etmiştir. 1785 yılında Coulomb elektrik yüklerinin değişimi yasasını formüle etmiş, 1790'lar Galvani ile Volta arasında süregiden hayvansal elektrik tartışmalarına tanıklık etmiştir. Galvani şaşırtıcı bir fenomen keşfetmiştir: Bir kurbağanın kas ve sinirleri ona metal bir nesne ile dokunduğunuzda kasılmaktadır. Volta, bu gözlemin sonucunda canlı organizmanın kendine özgü bir tür elektrikselliği olduğunu varsaymıştır. Volta Galvani'nin varsaydığı elektrik kaynağının sadece bir ölçüm aracı olduğunu kanıtlamış ve böylece elektrik akımı keşfedilmiştir (Gulyga, 1989, s.57-58).

11 Schelling, romantikler arasında Goethe'ye en yakın duran isimdir. Haym'a göre bu yakınlık iki taraf için de geçerlidir. Öyle ki Schelling Jena çevresine Goethe aracılığı ile dâhil olurken, Goethe Schelling'e düşüncelerindeki eğilimin kendi düşüncesine uygun tek kişi olduğunu ve yazdıklarını geleceğe yönelik büyük bir umut ve isteklilikle okuduğunu belirtir. Schelling de Goethe ile sohbetini ilerletmek adına Dresden'de onun doğa görüşlerini okur ve kendi doğa felsefesinin Goethe'nin şiirsel dehası ile ne kadar iç içe olduğunu vurgular (Haym, 1870, s.609).

Schelling'in Doğa Felsefesi Romantik mi?

Doğa söz konusu olduğunda romantikleri Schelling'e yaklaştıran şey, hepsinin Fichte'nin doğaya yönelik bakış açısına karşı çıkışları olur. Ancak daha önceye dönülecek olursa, romantiklerin başlangıçta Fichte felsefesinden ilham aldığı görülür. Onlar başta Schelling'ten çok daha fazla Fichtecidirler.¹² Knittermeyer'e göre Schelling'i ve romantik düşüncüyü doğuran, dünyayı bir sanat eseri olarak kavrayan ve *Ben* olan tinin tüm yasalarını özgürlüğün üretimi olarak gören düşünsel kaynak, Fichte felsefesinden başkası değildir¹³ (Knittermeyer, 1929, s.10). Isaiah Berlin'e göre Fichte'nin romantikler üzerindeki etkisi, onun eyleme yaptığı vurguda aranmalıdır. Fichte'nin, yaşamı teorik bilgi yoluyla değil pratik alan aracılığıyla temellendirmesi, Berlin'e göre romantiklerin özgürlük ve sonsuzluğa yaptıkları vurguda oldukça belirleyici olur. Fichte'ye göre yaşamın anlamını teorik bilgi yoluyla elde etme çabası boşunadır. Çünkü bu, sonu gelmeyen bir geriye gidişe yol açar. Yaşam, doğa ya da nesneler üzerine çıkar gütmeyen derin bir düşünceyle değil, ancak eylemle başlar. Eylem alanı, aynı zamanda bilgi alanının zorunluluğundan sıyrıldığımız bir özgürlük alanıdır (Berlin, 2004, s.111-112). Romantikler, sonsuz olan etkinliği gerçekleştirebilmek için aradıkları bu özgürlük alanını, başlangıçta Fichte'nin düşüncesinde bulurlar.¹⁴ Ancak Fichte felsefesine yönelik hayranlıklarına rağmen Friedrich Schlegel ve Novalis başta gelmek üzere Jena romantiklerinin tamamı, Fichte'nin felsefesinin romantik bir bakışa izin vermediğini kavramakta gecikmezler. Onlar için eylem alanı Fichte'nin varsaydığı gibi ahlaki alan değil, estetiğin alanıdır. Bu farkındalık

12 Friedrich Schlegel'in dönemin üç önemli eğiliminden biri olarak Fransız Devrimi ve Goethe'nin *Wilhelm Meister*'i ile birlikte Fichte'nin *Bilim Öğretisi*'ni (*Wissenschaftlehre*) telaffuz ettiği düşünülürse (Schlegel, 1998, s.46) bu algı daha da güçlenir. Hatta Friedrich Schlegel, August Wilhelm Schlegel'e yazdığı 17 Ağustos 1795 tarihli mektupta dönemin en popüler yazarı olan Fichte'nin en büyük metafizik düşünürü olduğundan övgüyle söz eder. O, mektubunda henüz Schiller ve Humboldt, Kant'ın düşüncelerini sindirememişken bu büyük metafizikçinin ortaya koyduğu düşüncelerin ne kadar değerli olduğundan bahseder (Walzel, 1890, s.235-236).

13 Heine ve Frank, bu konuda Knittermeyer ile taban tabana zıt bir düşünce öne sürmektedirler. Heine, Fichte'nin idealizminin *Romantizm Okulu* üzerinde etkili olduğu, hatta bu okulun onlardan çıktığı düşüncesini bir lakırdı olarak nitelendirir. Ona göre bu görünen şey, kesinlikle bir felsefenin etkisi olmayıp, olsa olsa Fichte'den birkaç düşünce kırıntısından ibarettir (Heine, 2015, s.54-55). Manfred Frank da Heine gibi düşünmekte, özellikle Fichte'nin temel çalışması olan *Bilim Öğretisi*'nin, erken Alman romantikleri üzerindeki fiili etkisinin Alman romantizmi ile Alman idealizminin bir yakınlık içinde olduğu, hatta erken dönem Alman romantizminin Fichte tarafından kurulan mutlak idealizmin fantastik bir varyasyonu olduğu yanlışlığına yol açtığını öne sürmektedir (Frank, 2004, s.25). Romantikler üzerindeki Fichte etkisini analiz ederken Frank'ın yaptığı gibi *Bilim Öğretisi*'ne odaklanmak, aralarındaki ilişkiyi analizde bir yanılgı doğurmaktadır. Nitekim Fichte'nin Jena romantikleri üzerindeki etkisi, 1790 yıllarına kadar süren, yani *Bilim Öğretisi* öncesi Fichte felsefesinde izlenmektedir. Dolayısıyla romantikler ile Fichte arasında en azından 1790 yıllarına kadar düşünsel bir yakınlık olduğu düşüncesi, Frank'ın iddialarından hareketle kolayca görmezden gelinemez.

14 Jena romantikleri Fichte'nin özgürlüğe ilişkin söylediklerinden öylesine etkilenmişlerdir ki Fichte ateizm suçlaması sonrasında Jena'dan ayrılıp Berlin'e gittiğinde dahi, F. Schlegel aracılığıyla onunla iletişim kurmaya devam ederler (Behler, 1993, s.21).

içinde onlar eyleme yaratıcı bir imgelemi dâhil ederek Fichte ile başladıkları yola onsuz devam ederler (Snelders, 1970, s.194).

Fichte'nin amacı felsefeyi bilim seviyesine yükseltmektir ki bu yüzden öğretisine *Bilim Öğretisi/Wissenschaftlehre* adını verir. Bu amacı gerçekleştirebilmek adına felsefeye bir ilk ilke bulma arayışına girer. Üstelik Fichte bu ilkeyi baştan koyarak felsefi sisteminin bütününi ondan türetmeye çalışır. Fichte'nin ortaya koyduğu bu yaklaşım tarzı, Jena romantikleri için kabul edilemez. Çünkü onlar felsefeyi bilimselleştirmeye değil, şiirselleştirmeye çalışırlar. Bunun yanı sıra romantikler için felsefe yapmayı güdüleyen şey merak değil, arzudur. Bu yüzden onlara göre ortada bir ilke olaksa bile, bu ilke daima peşinde koşulması, arzulanması gereken ama asla erişilemeyecek nitelikte olmalıdır. Novalis'in de vurguladığı gibi mutlak olanın peşinde olan felsefe buna hiçbir zaman erişemeyecek olsa da yine de aramaya devam etmelidir, onun bir etkinlik olarak varlığını sürdürmesi tümüyle bu arayışa bağlıdır. Bu yüzden felsefeyi sonsuz bir etkinlik olarak sürdürmekten ve evde olmayı arzulamaktan başka yol yoktur (Novalis 2014: 153). F. Schlegel de Novalis'e benzer bir yaklaşımla sonsuz olanın deneyiminin de sonsuz olduğundan, bu bağlamda sonsuzun bir arayışı olan felsefenin de bir etkinlik olarak sonsuz olduğundan, dolayısıyla da bunun bitmeyen bir yol olduğundan söz ederek Fichte karşıtı bir duruş sergiler (Frank, 2007, s.101).

Fichte, temelciliği bağlamında ilk ilkeyi baştan koyarken bilginin de erişilebilirliğini varsayar. Oysa şiirselleştirilen felsefede başlangıçla ilgilenilmez. F. Schlegel bu nedenle bir yerden başlamak yerine başlangıç ve sondan bağımsız bir ortadan söz eder (Frank, 2007, s.106-107). Bu yüzden bilgi Jena romantiklerinde erişilebilen değil, daima peşinde koşulması gereken bir şey olarak tasarlanır. Şiirselleştirilen felsefe, doğayı da şiirsel bir bakış açısı ile alır.¹⁵ İşte bu noktada romantiklerin ilgisi, felsefesinin ilk adımlarından itibaren Fichte ile arasında mesafe koyan, doğa ve sanata yönelmesi ile birlikte felsefe ile şiir arasında sıkı bir bağ kuran Schelling'e yönelir. Schelling, söz konusu bağı *Zeitschrift für spekulative Physik* adlı dergiyi tam olarak bu amacı gerçekleştirmek üzere yayına hazırladığını dile getirirken açıkça ortaya koyar. O, burada şu ifadeleri kullanır: "Mutlak", sanat ve şiirin bilimle, bilimin de sanat ve şiirle bir ve aynı olmaya başladığı en yüksek noktaya taşımak için tüm bilimlerin birbirleriyle hassas ve sıkı bir bağ içinde olması gereken zaman gelmiştir." (Schelling, 1800, s.64). Burada Schelling'in bilimden kastettiği felsefenin kendisidir. Schelling doğayı romantiklerin istediği gibi şiirsel bir dille ele alır ve onu tıpkı romantikler gibi harika bir senaryoda saklı olan bir şiire benzetir (Schelling, 1859, I, 3, 628).

15 Bu bakış açısı ile yaklaşıldığında romantikler için doğa Fichteci bir yaklaşımla ele alınamaz. Fichte *Die Bestimmung der Menschen* adlı eserinde doğanın efendisi olmak istediğini, onun da kendisinin kölesi olması gerektiğini söyleyerek, doğayı egemenlik altına alınabilecek ve araçsallaştırılabilecek bir şeye dönüştürür (Fichte, 2000, s.39-40).

Schelling de Fichte gibi Kant felsefesindeki eksikleri görüp onları tamamlama amacı ile yola çıkar. Kant'ın ilk ilkesinin noumenal bir alan yaratması ve Kant'ın bu alanı bilinemezlikle sınırlaması noktasında eleştirilerde bulunan filozof, ilk dönem felsefesinde bunu aşmaya çalışır. Schelling, Fichte'nin Kant felsefesindeki eksikleri tespit etme ve buna çözüm bulma noktasındaki katkısını önemser. Fakat bu katkının yetersiz olduğuna ilişkin bazı sezgileri de bulunmaktadır. Kuno Fischer'e göre Schelling, *Bilim Öğretisi*'ni temel felsefe sistemi olarak gördüğü ve doğa felsefesinin onun yalnızca bir parçası olarak kabul ettiği sürece Fichte'nin egemen olduğu alanda kalır. Ancak doğa felsefesinin *Bilim Öğretisi* içerisinde sadece bir boşluğu doldurmadığını, göreceli olarak bağımsız ve tamamlayıcı bir felsefe olduğunu fark ettiğinde bir felsefe sisteminin yalnızca *Bilim Öğretisi* üzerine inşa edilemeyeceğini görür (Fischer, 1902, s. 32) ve böylelikle Fichte felsefesinin eleştirisinden hareketle bir doğa felsefesi ortaya koyar. Onun doğa felsefesi, romantiklerin teorik düşüncelerine bir temel oluşturması açısından son derece önemlidir. Schelling'in özellikle 1797-1799 yılları arasında ortaya koyduğu organik doğa tasarımı, romantiklerin felsefi düşüncü biçimleri üzerinde muazzam bir etki yaratır. Beiser romantiklerde örtük olarak bulunan organik doğa düşüncesinin Schelling'in doğa felsefesinde sistematik olarak ve tüm açıklığı ile ortaya konulduğunu iddia eder¹⁶ (Beiser, 2002, s.467).

Yukarıda sözü edilen yıllar arasında Schelling'in doğa düşüncesini ortaya koyduğu iki temel eserden söz edilebilir. Bunlardan biri *Ideen zu einer Philosophie der Natur* (1797) diğeri ise *Erster Entwurf eines Systems der Naturphilosophie*'dir.¹⁷ Schelling her iki eserde de romantiklerin taleplerini karşılayacak biçimde organik bir doğa tasarımı ortaya koyar. Schelling'in doğa felsefesine ilişkin ilk eseri olan *Ideen*'de ortaya koyduğu tinin ve doğanın aynı bütünün farklı görünüşleri olduğu, bunun yanı sıra doğanın tin, tinin de doğa olmadan var olamayacağı düşüncesi (Schelling, 1859, I,1,222), Jena romantiklerinin varlığın bütünlüğü arayışına bir dayanak noktası oluşturur. Nitekim burada Schelling refleksiyonun yol açtığı bilinç ile dış dünya arasındaki yarığın sezgi yoluyla aşılabileceğini öne sürerken bütünlüğü içerisinde var olan organik bir doğa tasarlar ve (Schelling, 1859, I,2,13) negatif bir işlevsellik yüklediği refleksiyona dayalı dü-

16 Beiser'in burada örtük doğa düşüncesinden ne kastettiği tam olarak belli değildir. Ancak eğer örtük sözcüğü, 'tüm açıklığı ile ortaya konulmamış' şeklinde alınacak olursak, bu durum Jena romantiklerinin doğa düşüncesini yansıtmadığı ileri sürülebilir. Öyle ki Schleiermacher'de dahi doğanın organik bütünlüğü açıkça vurgulanır. Ancak Schleiermacher, bu bütünlüğün ancak daha yüksek bir bakış açısına erişildiğinde görülebileceği konusunda ısrarlıdır ki bu bakış açısından kastı duyguyla sonuçlanan doğa sezgisinden başkası değildir (Schleiermacher, 1996, s. 35-36).

17 Schelling'in *Ideen zu einer Philosophie der Natur* (1797) adlı eseri, çalışmada *Ideen*, *Erster Entwurf eines Systems der Naturphilosophie* adlı eseri *Entwurf*, *System des transzendentalen Idealismus* adlı eseri *System* ve *Darstellung meines Systems der Philosophie* adlı eseri ise *Darstellung* şeklinde kısaltılacaktır.

şünme biçiminin doğayı, Kantçı bakış açısı ile kendinde şeye dönüştürdüğü ve bu yüzden amaç olmayacağını ileri sürer (Schelling, 1859, I,2,14). Benzer bir biçimde Jena romantikleri de refleksiyona dayalı düşünmenin varlığın bütünlüğünü olanaksız kıldığını ileri sürerler. Ancak Jena romantikleri Schelling'ten farklı olarak akla dayalı sezgisel bir bilmeye de karşı çıkarlar.¹⁸ Örneğin Novalis sezginin yerine duyguyu geçirir. Felsefenin de bu bağlamda duygu olduğunu, duygunun kavramsallaştırılmasına hizmet ettiğini ileri sürer (Novalis, 2003, s.13). Benzer şekilde F. Schlegel'in de sezgi yerine duyguyu ön plana çıkardığı görülür. Schlegel, tamamlanamaz olan sonsuzun ancak duygu yoluyla yakalanabileceğini ileri sürer (Frank, 2007, s.99). Schleiermacher'ın da Schlegel gibi duyguda ısrarlı olduğu görülür (Schleiermacher, 1996, s.36-37).

Ideen'de Schelling'i romantiklere yaklaştıran bir diğer unsur, doğanın bilinçli bir yaşamın bilinçsiz olan en alt formu olarak nitelendirilmesidir. Doğa tıpkı *Odyseeia* gibi anavatanına dönmeye çalışmaktadır ve bu çaba içerisinde yaşamı ve içinde yaşam olan bilinci doğurma eğilimdedir. Bu anlamda aslında doğa felsefesi tinin tarihidir (Walzel, 1908, s.40). Açıkça doğanın varlığın somutlaşmış hali olarak kendisini tarihin nesnesi olarak nitelendirdiğini ileri süren Schelling'in (Schelling, 1859, I,1,469) tarihe yönelik yaklaşım biçimi Jena romantikleri için vazgeçilmezdir. Nitekim onlar yaşadıkları çağın mekanikselliğinin neden olduğu sorunların ancak tarihselliğe sığınarak aşılabileceğine inanır, bunu yazılarında sıkça dilelendirirler. Onlara göre doğa bile bu tarihsellikte anlam kazanır. Novalis henüz *Sais Çırakları*'nın ilk cümlelerinde (Novalis, 2015, s.15) ve yine *Henrich von Ofterdingen*'in başında tinsel olan bir doğaya atıfta bulunurken (Novalis, 2014, s.22), Schleiermacher, var olan her şeyin tarihsel bir resmin parçası olmasından söz ederken (Schleiermacher, 1996, s.39) bu tarihselliğe açıkça vurgu yaparlar. Ancak romantiklerin ve Schelling'in tarihselliğe yüklediği anlamda önemli farklılıklar söz konusudur. Tinin tarihselliğine vurgu yapan Schelling'e göre tin özbilincine erişmeye çalışmaktadır ve nihayetinde bu amacına erişecektir. *Ideen*'de hâlâ özbilinçten söz eden Schelling, romantiklerle uzlaşısı içinde görüldüğü doğa felsefesi döneminde dahi romantik olmayan bir yolda yürümekte ısrar eder. Tine varlıksallık yüklese dahi bu varlığın özbilincine erişmesine vurgu yaparak romantiklerle arasındaki mesafeyi korur. Schelling ayrıca burada tek yönlü bir açıklama ile doğanın nasıl görünür tin olduğunu açıklar, ancak romantiklerin beklentilerini karşılayacak olan tinin nasıl olup da görünmeyen doğa olduğunu göstermez (Nassar, 2007, s.250). Dolayısıyla *Ideen*'de hâlâ idealizmin realizme kıyasla daha ağır bastığı bir felsefe söz konusudur.

18 Jena romantikleri ile Schelling'in bu konudaki uzlaşımları *Entwurf* ile sınırlı kalır. Nitekim Schelling'in bu eserde sezgisel düşünmeyi de aşmaya çalıştığı görülür (Nassar, 2007, s.254).

Schelling'in Jena romantikleri ile düşünsel anlamda daha fazla ortak noktasının olduğu eseri *Entwurf*'tur. Öyle ki *Ideen*'de reelin hâlâ idealden türetildiği ve ideal bir sistemin parçası olduğu yerde *Entwurf*'ta tersine doğa tüm realitesi ile karşımıza çıkar (Schelling, 1859, I,3,272). Burada Schelling açıkça idealizmin doğayı açıklamanın yolu olmadığını da vurgular. Öyle ki o, doğada bilinçli olan ile bilinçdışı olanın nasıl özdeşleştiğini göstermeye çalışırken doğanın tinin bir görünümü olduğunu ileri sürmek yerine, onun kendine özgü bir işleyişi ve yasalılığı olduğuna işaret eder. Bu bağlamda eserde romantiklerin beklentilerini karşılayacak biçimde ideal olanın reel olandan nasıl türetildiğini gösterir (Schelling, 1859, I,3,272-273). Eserde dikkat çeken bir diğer nokta da Schelling'in Jena romantikleri ile paralel olarak doğanın varlık olduğunu ama olan olamayacağını, yani durağan bir şey olarak, olmuş bitmiş bir şey olarak tasarlanamayacağını ileri sürmesidir (Schelling, 1859, I,3,5).¹⁹ Schelling'in *Entwurf*'ta özdeşlikten söz etmeksizin doğayı sonsuz bir etkinlik ve bu etkinliğin somutlaşması anlamında bir ürün olarak ele alması (Schelling, 1859, I,3,277) tam da romantik düşüncenin dışavurumu olarak düşünülebilir.

Entwurf'ta *Ideen*'den farklı olarak sonlunun sonsuzun bir yansıması ya da görünüşü olduğu ve bu bağlamda doğanın görünür tin olduğu düşüncesi geride bırakılarak sonlunun kendi başına gerçekliğine vurgu artar. Bu kendi başına gerçeklik sonsuz olarak değil, tek tek varlıklarda sonlu olarak var kabul edilir. Bu noktada Schelling yine Jena romantiklerinin düşüncelerine ilham verecek biçimde sonsuz olan etkinliğin sonluda biçim kazanmasından söz eder. Bunu yaparken yine doğaya gönderme yapar; doğanın formasyonundan söz ederken doğanın, sonsuz etkinliğin sınırlandırılarak biçim kazanmasından başka bir şey olmadığını dile getirir (Schelling, 1859, I,3,299-300). Benzer bir düşünceye Friedrich Schlegel'de ve Schleiermacher'de de rastlamak olanaklıdır. Schlegel, bu bağlamda sonlunun sonsuzun gerçek bir simgesi, tasarımı olduğunu dile getirir (Schlegel, 1991, s.39). Schleiermacher ise sonsuz olanın sınırsız bir edimsellik olduğunu ve sonlu aracılığı ile onun sınırlandırıldığını, bu sınırlamanın aslında sonsuzun sonluda bir belirlenim kazanmasından başka bir şey olmadığını ileri sürer. Bu bağlamda sonlu olan dünya ya da doğa sonsuzun sonludaki bir dolayımı ve aynı zamanda sonlunun sonsuz olması, bir başka ifade ile sonsuzun sonluda ve sonlunun kendinde biçim kazanmasıdır (Schleiermacher, 1996, s.24). Schelling ise bir adım daha öteye giderek sonsuz bir etkinlik olarak doğanın, bu formasyon kazanarak bireyselleşen

19 Buradaki spekülasyon tavra dikkat çeken Hans Eichner'e göre bu durum modern bilim bağlamında ele alındığında tümüyle irrasyonel bir tutumdur ki gerek romantiklerin gerekse Schelling'in yaptığı bundan başka bir şey değildir. Bu irrasyonel tavır çerçevesinde romantikler doğanın organik bir bütünlük olduğunu, yaşamsallığa sahip olduğunu, üretenin, üretilenin ve ürünün üçünün birden doğanın ta kendisi olduğunu söylerken Schelling ile aynı yönde görüş bildirirler (Eichner, 1982, s.15).

sonlu doğayı aşmaya çalıştığına vurgu yapar. Amaç parçayı aşip bütüne ulaşmaktır. Ancak bu *Entwurf*'ta henüz erişilemeyecek olan bir hedeftir, dolayısıyla sonsuz bir çabadır. Bu sonsuz çaba sonsuz etkinliği doğurur (Schelling, 1859, I, 3, 102).

Görüldüğü gibi Schelling *Entwurf*'ta doğanın etkinliğinin son bu-lararak varlığın özdeşliğe erişeceğinden söz etmez. Çünkü sonsuz ancak sonlu yoluyla var olabilir. Bu bağlamda bireyi yok etmek sonsuzun kendi kendini ortadan kaldırması anlamına gelecektir (Schelling, 1859, I,3,287). Bireyselliğe yapılan bu vurgu ve özdeşliğin henüz söz konusu olmaması dolayısıyla bu eser onun romantik düşünceden en çok etkilendiği ve Jena romantikleri tarafından kabul gören temel eseri olarak kabul edilebilir. Ayrıca Schelling *Entwurf*'ta doğayı kendi başına bir amaç ve varlık alanı olarak kabul ederek Fichte'nin araçsallaştırılmış doğa düşüncesinden uzaklaşarak romantik bir dünya tasarımına oldukça yaklaşır. Romantikler için Schelling'in bu doğa algısı, mekanik doğa anlayışının karşısında sı-ğınılacak bir liman gibidir. Mekanik doğa anlayışının varsaydığı şekliyle araçsallaştırılmış olan bir doğa tüm şiirselliğinden uzak, organik bütün-lüğü parçalanmış ve dolayısıyla kullanıma hazır bir materyale dönüşür. Schelling doğayı kendi kendini üreten ve ürünün arkasında bir ilke olarak var olan etkinlik olarak alıp, onun kavranışını da *Ideen*'de refleksiyonun ve *Entwurf*'ta da sezginin ötesine taşıyarak (Nassar, 2007, s.254) roman-tiklerin doğayı somut bir varlık alanı olarak ortaya koymasına ve bu somut varlık alanını şiirselleştirmesine felsefi anlamda dayanak noktası oluşturu-r. Ancak *Entwurf*'ta her ne kadar Schelling somutlaşmış ve bireyselleş-miş doğa düşüncesine vurgu yapsa dahi Novalis'i tatmin edemez. Novalis, Schelling'i doğayı bir süreç olarak almayıp doğadaki varlıkları birer fe-nomene dönüştürdüğünü ileri sürerek eleştirir (Novalis, 2007, s.184). Bu bağlamda *Entwurf*'taki bu romantizme çok yakın doğa tasarımı-bile Jena romantikleri açısından ele alındığında bir yanıyla romantik olmadığı görülür.

Sanatsal Yakınlaşma ve Uzaklaşmalar

Schelling ile Jena romantikleri arasında uzlaşmanın değil ama yakınlaşmaların olduğu düşünceler, 1800 yılında yayınlanan *System* ile birlikte ortadan kalkarken, doğa Schelling'in felsefesinde bir kez daha özdeşlik sisteminin bir parçası haline gelmeye başlar. Bu erişilmiş özdeşlik ise romantiklerin sistem karşıtlığı ile büyük bir çatışma içindedir. Schelling felsefesinde sistem istenir ve ulaşılır. Oysa F. Schlegel gibi Jena roman-tikleri için sistem istenir, gereklidir ama ulaşılamaz; buna karşın yine de ulaşmak için mücadele edilir (Schlegel, 1998, s.24). Bu bağlamda Schel-ling'in özdeşliğin bir parçası olarak sunduğu *System*'i yazması ile birlikte, romantizm ile kişisel anlamda henüz sonlanmamış ama kopmaya yüz tut-muş ilişkisi su yüzüne çıkar. Düşünüldüğünün tersine sözü edilen eser ve

burada ortaya koyulan sistem, bu bağı kurmaz ama yıkar (Nassar, 2011, s.58-59). Sonrasında *Darstellung* (1801) ile birlikte Schelling ve Jena romantikleri arasındaki düşünsel çatışma derinleşir.²⁰ Öyle ki burada doğa, bir kez daha özbilincine erişmeye çalışan tin olarak karşımıza çıkar. Tin, doğa olarak başladığı yolculuğunu özbilincine erişerek sonlandırır, hatta özdeşliğin kendisi olur. Schelling'in kendi ifadeleri ile "Mutlak özdeşlik evrenin nedeni değil fakat evrenin kendisidir. Çünkü var olan her şey, mutlak özdeşliğin kendisidir. Evren ise var olan her şeydir." (Schelling, 2016, s.459). Evrenin var olan her şey olması, aynı zamanda Schelling'in vurguladığı gibi mutlak özdeşliğin kendi dışına çıkamaması anlamına gelir (Schelling, 1859, I,4,120). Onun ileri sürdüğü bu özdeşliğin, dirimselliği ortadan kaldırıp her şeyi özdeşliğin içinde statik ve cansız bir hale dönüştürdüğü düşünüldüğünden²¹ Jena romantiklerinin yaşama yüklediği anlamla derin bir çatışma içine girer. Tam da yaşamdaki canlılığı ve gelişimi engellediği içindir ki özdeşliğe erişebilir olmak, erişmiş olmak düşüncesi, F. Schlegel ve Novalis gibi önemli romantik isimler için kabul edilebilir değildir.

Bu uzlaşmazlık aslında Alman idealizmi ile Alman romantizmi arasındaki düşünsel anlamdaki derin yarığın su yüzüne çıkmasından başka bir şey değildir. Buna göre Alman idealistleri felsefeye bir ilke arayışını kaçınılmaz görürken Jena romantiklerinin bu tür bir gereksinimi hiç olmamıştır. Dolayısıyla Jena romantiklerinin düşüncelerini Alman idealistlerinininkinden ayıran en önemli nokta, onların başlangıç noktası için bir ilk ilke bulma çabasını bir yana koyarak sonsuz olan özlemi dillendirmeleridir (Frank, 2007, s.16). Aralarındaki bu kopukluk da bize göstermektedir ki 1800 yılında *System*'da hâlâ özdeşlik arayışı içinde olan Schelling, romantiklerin prensi ya da filozofu olamayacak kadar saf bir idealisttir. Bu bağlamda Manfred Frank'ın da öne sürdüğü gibi her şeyden önce Alman romantizminin özellikle Schelling tarafından şekillendirilen spekülative idealizmden ayrılmış, onun farklı bir formu olduğu şeklindeki yanlış anlaşılmanın düzeltilmesi gerekir. Şurası açıktır ki Schelling romantiklere yol arkadaşlığı etmiş ve aralarında önemli düşünsel paylaşımlar söz konusu olmuştur. Özellikle Friedrich Schlegel ve Novalis, Schelling felsefesindeki realist tutumu sezmiş ve bu anlamda her üç isim de en azından Fichte ve Hegel'den farklı bir konum almışlardır. Buna rağmen Schelling'in felsefesi ile Jena romantiklerinin felsefeleri arasında önemli farklılıklar bulun-

20 Aslında 1801 yılı Schelling ile romantikler arasındaki kopuşun son noktası olur. Bu kopmada Schelling'in Caroline ile evliliğe kadar giden yakınlaşmasının yanı sıra, Schelling'in özdeşlik düşüncesine yaptığı vurgu da belirleyici olur. Özellikle 1801 yılında yayınladığı *Darstellung*'da Schelling doğayı özdeş bütünlüğün bir parçası saymakla romantizmden fazlasıyla uzak bir düşünce ortaya koyar.

21 Hegel, *Phänomenologie des Geistes*'ın Önsöz'ünde Schelling'in özdeşlik düşüncesindeki bu çıkmazı, onun sistemini "içinde bütün ineklerin kara olduğu gece" göndermesi ile ortaya koymaktadır (Hegel, 1988, 13).

maktadır. Schelling'in realizmi, en azından erken dönem felsefesi içerisinde hâlâ mutlak olanın varlığının bilinç içerikleri ile elde edilebileceği şeklindeki bir epistemolojik bağlama otururken romantikler için ortada ulaşılması gereken bir mutlak olmakla birlikte, bu mutlak bilgimize konu olamaz (Frank, 2004, s.56). Jena romantiklerinin peşinden koştuğu şey, kendisi ayırımın kaynağı olan bir bilinç tarafından sağlanmaya çalışılan özdeşlik değil, varlığın birliğidir (Frank, 2004, s.62-63).

Schelling'in ve Jena romantiklerinin özdeşliğe yaklaşım biçimlerindeki farklılık, estetik görüşlerine de doğrudan yansır. Doğaya yaklaşımlarında olduğu gibi sanat konusunda da ortak bakış açıları söz konusu olsa da bu ortaklık belli sınırlar içerisinde kalmakta ve onları aynı yolda ilerlemekten alıkoymaktadır. Knittermeyer'e göre romantiklerin ve Schelling'in felsefesinin motivasyon kaynağı estetik aracılığı ile Kantçı düalizmi aşmaktır. Dolayısıyla hepsi Kant'ın *Kritik der Urteilkraft/Yargı Gücünün Eleştirisi* adlı eserini çıkış noktası olarak alırlar. Knittermeyer, bu durumun Fichte'nin *Ben*'inin Schelling'in ve romantiklerin elinde tümüyle dönüşüme uğraması anlamına geldiğine işaret eder. Öyle ki Fichte'nin *Ben*'i pratikte eyleyen, ahlaksal bir *Ben* olarak karşımıza çıkarken bu *Ben*, Schelling ve romantiklerde ahlakiliğinden uzaklaşarak estetik üretimin kendisine dönüşür. Bu dönüşüm aslında romantik evrenin bir özeti olarak kabul edilebilir²² (Knittermeyer, 1929, s.10-11). Başta Friedrich Schlegel olmak üzere Jena romantikleri, modernitenin yol açtığı katı biçimciliğin ancak estetik ile aşılabileceğine, dünyanın yeniden romantikleştirilmesinin ancak bu şekilde olanaklı olacağına yürekten inanırlar. Hatırlanacağı gibi Kant ve Fichte ahlaki temellendirirken doğa ve tin arasında uzlaşmaz bir karşıtlık olduğunu iddia ederler. Schelling bu karşıtlığın, doğanın us (*Vernunft*) düzeyine yükseltilmesi ile aşılabılır olduğunu ileri sürer. Ancak doğa felsefesi *Ben*'in varlığının öğretisi iken aşkınsal idealizm sistemi kendinde *Ben*'in öğretisidir. Schelling bunların yalnızca biri aracılığıyla *Ben*'in ne teoride ne de pratikte en yüksek gelişim düzeyine erişemeyeceğinin farkındadır. *Ben*, yalnızca estetik fonksiyonu ile en üst eylem formuna erişebilir. Nitekim sanat, dünya yaşamının tamamlanmasıdır, o tüm gerçekliğin kökeni olan *Ben*'in en üst düzeyde deneyimlenmesidir (Walzel, 1908, s. 41-42). Felsefesinin erken döneminden itibaren birlik idealinin peşinden giden Schelling için felsefe bile sanat yoluyla anlam kazanır ve ifade edilir (Schelling, 1859, I,3,628).

Sanatla felsefe arasındaki bu ilişki biçimi Jena romantiklerinin düşüncesinde de ön plandadır. Öyle ki Novalis, sanatın en önemli göstergesi olarak gördüğü şiiri aynı zamanda felsefenin kahramanı olarak nitelen-

22 Knittermeyer ile paralel bir düşünce içerisinde Frederick Beiser de en azından 1797'den 1800 yılına kadarki ilk oluşum yıllarında Alman romantizminin her şeyden önce estetik bir hareket olduğuna işaret eder (Beiser, 2018, s.359-362).

dirir (Novalis, 1987, s.48). Bu bağlamda sanatın doğayı doğru anlamının ve ifade etmenin yolu olduğunu ileri süren ve sanatın felsefedeki kutsalı açığa çıkardığını iddia eden Schelling'in (Schelling, 1859, I,3, 628) felsefesinde zaman zaman romantik öğelerin ön plana çıktığı görülür. Yaşanılan dünyanın yabancılaşma sorununun ancak doğanın tinine yeniden kavuşturulması ile aşılabileceğine inanan romantikler de Schelling gibi baştan beri tin ile doğa arasında sağlanacak organik bir bütünlüğün peşindedirler ve bunun ancak sanatla ve daha özelden şiirle olanaklı olduğuna inanırlar. Schelling bu şair ruhlu filozofların istediğini gerçekleştirir. O, doğada hem bilinçsiz düzeydeki edimselliği hem de tinin bilinçli yaratıcı edimini aynı anda görür. O, doğa felsefesi aracılığıyla tanrısal olandan insan diline aktarılan doğanın büyük destanını gözler önüne serer ve doğa bilimini şiirin imparatorluğuna taşır. August Wilhelm Schlegel Schleiermacher'e yazdığı bir mektupta, Schelling'i kastederek, eski fizikçilerin zamanının çoktan geçtiğini, doğanın şiirselliğinden çok uzun zamandır uzak kaldığını ve artık onun yeniden şiirselleştirilmesinin zamanının geldiğini dile getirir (Fischer, 1902, s.38). Friedrich Schlegel'in özellikle *Gespräch über die Poesie* eserinde Schelling'e benzer düşünceler ortaya koyduğu söylenebilir. Burada Schlegel tüm kutsal sanat oyunlarının sonsuza dek kendini şekillendiren bir sanat eseri olan dünyanın sonsuz oyununun yalnızca uzak kopyaları olduğunu ifade eder (Schlegel, 1968, s.324). Aslında buradan hem doğanın bilinçsiz bir etkinlikten bilinçli olana doğru gidişi hem de bunun basitçe sanatsal bir etkinlik olduğu fikri ortaya çıkar ki bu yaklaşım biçimi bize doğrudan Schelling'in sanata bakışını hatırlatmaktadır. Bunun yanı sıra F. Schlegel'in ve Schelling'in sanat yapıtını bir şey ya da nesne olarak görmeyip onu sonsuz etkinliğin bir dışavurumu olarak görmeleri de ilk bakışta romantik dünya görüşü içerisinde bir araya geldiklerine işaret eder. F. Schlegel'e göre her bir sanat yapıtı sonsuz etkinliği bir ayna gibi yansıtırken Schelling'e göre sanat yapıtı sonsuz etkinliğin, varlığın bütünlüğünün bir örneği olarak onu görünür kılar. Ancak aralarındaki fark F. Schlegel'in sanat yapıtını sonsuzun mükemmel bir tasarımı olarak görmediği yerde (Schlegel, 1998 s.32), Schelling'in *System*'da onu sonsuzun tamlığının, tamamlanışının bir dışavurumu olarak görmesidir (Schelling, 1859, I,3,627).

Bu bağlamda Schelling, *Entwurf*'taki mükemmelliğine erişemeyen sonsuz etkinlik düşüncesinden *System*'da vazgeçerken aynı zamanda romantiklerin felsefelerini de bu anlamda artık besleyemez. Öyle ki artık açıkça sanat eserinin özne ve nesnenin ayrımındaki özdeşliğini sağladığını ve bilinçsiz olandaki bilinci açığa çıkardığını varsayar. Hatta *Darstellung*'da sanat eseri yerini artık tümüyle akla bırakır²³ (Schelling, 1859,

23 Bu romantizm karşıtı tavır değişikliğinin en önemli göstergelerinden biri de Schelling'in *System*'da Mutlak olanın sonsuzluğunu kavrayışın bir aracı olarak gördüğü estetik sezgiden vazgeçerek, *Darstellung*'da entelektüel sezgiyi devreye sokmasıdır (Nassar, 2011, s.70).

1,3,611). Dolayısıyla Schelling her ne kadar estetik aracılığı ile romantikler gibi Kantçı düalizmi aşıp varlığın birliğine erişmeye çalışsa da bunu yine özdeşlik ideali adına yapar. Bu açıdan bakıldığında Schelling'in sanata yaklaşımında saf bir romantik bakış açısı aramak boşunadır. Öyle ki sanatın yaratımı dahi kendi içinde bir özbilinç gerektirmektedir. Oysa romantikler için estetik üretim özbilinç aşamasında ifade edilemez, onlar için aslolan sonlu ve sonsuzun aşılmasına yönelik sonsuz çaba ve bu çabadan doğan sonsuz etkinliktir ve romantik şiir dahi bu sonsuz etkinliği ortaya koyar (Schlegel, 1998 s.32). Schelling, Novalis ve F. Schlegel'in tersine felsefeyi daima sanata önceler. Novalis her ne kadar ikisi arasında paralellik kursa da, örneğin şiiri düşünürün ulaşabileceği en yüksek derece olarak ele alarak felsefe karşısında sanatın önceliğini açıkça ortaya koyar (Novalis, 2007, s.132). Schelling'in Jena romantiklerinin bu yaklaşımını paylaştığı tek eser, doğanın bir üretim olarak sonsuz etkinlik olduğunu savunduğu *Entwurf*'tur ve bu sınırlı vurgu onu romantiklerin filozofu yapmaya yetmez.

Dinsel Tartışmalar ve Kopuş

Schelling ve romantikler arasındaki bağı belirlemeye olanak sağlayan bir diğer unsur da dindir. Sanata yaklaşımlarında olduğu gibi dine yaklaşımlarında da gerek Schelling gerekse romantikler Jena'da bir araya geldikleri ilk yıllarda benzer görüşler ortaya koyarlar. Hepsinin uzlaştığı nokta, dinin de sanat yoluyla ifade edilebilecek bir olgu olduğudur. Buna göre din sanatın yüksek bir ifadesinden başka bir şey değildir. Yüzyılın sonunda dini estetiğe dönüştürme projesini geliştirenler arasında F. Schlegel, Novalis ve Schleiermacher başta gelmektedir.²⁴ Benzer şekilde Schelling de sanatı dini kurtarmak üzere göreve çağırır. Çünkü dinin özünde sanattan başka bir şey olmadığına inanmaktadır (Safranski, 2013, s.141). Onlar dinin sanatla ilişkisini kurarken ortak bir düşünce sergiledikleri gibi Aydınlanmanın din konusundaki katı tutumu karşısında da aynı bakış açısı ile ılımlı bir yaklaşım ortaya koyarlar. Özellikle romantikler için din toplumsal yaşamın vazgeçilmez bir unsurudur. Din, Aydınlanmacıların öne sürdüğü gibi salt rasyonel bir içeriğe de sahip değildir. İçinde duyguların, hislerin ve sezginin aktif olduğu bir tutumdur. 1799 öncesinde Schelling de dâhil olmak üzere hepsinin ortak inancı panteizmdir. Schelling, bu noktada romantizmi sonludaki sonsuz düşüncesi ile derinden etkiler (Bradish, 1943, s.176). Onun bu dünya dışında bir dünyanın olmadığını öne süren monizmi Jena romantiklerinin doğaya bakış açıları ile birleşir. Hepsi tanrısal olanı doğanın içinde ve kendisinde ararlar. Belki de bu yüzden F. Schlegel, fragmanlarının birinde doğa felsefesini tinsellik ile özdeşleştirir (Schlegel, 1971, s.153). Schelling gibi romantikler de panteist bir

24 Örneğin Schleiermacher, dinsel sezgide sanatı ve sanat yapıtlarını bulur ve böylelikle sanatı kavramsal ya da çıkarımsal düşünmeden ayırmış olur (Nassar, 2007, s.132).

bakış açısıyla doğaya olan sevgilerini sürekli dillendirirler. Novalis *Sais Çıraqları*'nda bütün çıplaklığı ile doğaya olan sevgisinden söz eder. Ancak Schelling bu sevgiyi doğanın bilgisini elde etmek adına dillendirirken Novalis'te aynı olgu romantik bir tavrın sonucu olarak doğanın kaderine ilişkin bir huzursuzluk şeklinde açığa çıkar (Gulyga, 1989, s.113).

Jena romantiklerinin ve Schelling'in dine yaklaşımlarında 1799 yılı ile birlikte belirgin farklılıklar ortaya çıkar. Panteizme yakınlık konusundaki paralellik, romantiklerin Hristiyanlığa eğiliminin artması ile birlikte ortadan kalkmaya başlar. Romantikler 1799 yılında Jena'da bir araya geldiklerinde yoğun bir şekilde din ve özellikle Hristiyanlık hakkında konuşmaktadırlar. Hatta Mosses Mendelssohn'un kızı olan Dorothea Veit, yazdığı bir mektupta onların dinle ilişkilerinin çılgınlık noktasına ulaştığını ifade eder. Özellikle Schleiermacher *Reden über die Religion*'da,²⁵ Novalis ise *Christenheit oder Europa* adlı eserinde Hristiyanlığın Avrupa kültürüne olan olumlu etkilerinden söz eder. Onlar Aydınlanmacılar karşısında dini, özellikle de Hristiyanlığı şüpheci tutumlardan kurtarma çabasına girerler (Beiser, 2018, s.378-379). Çocukluk yıllarında sıkı bir Hristiyanlık eğitimi alan Schelling'in,²⁶ Jena yıllarında felsefi bakış açısı teolojiye ağır basar ve o, henüz Tübingen'de henüz teoloji fakültesinde iken yavaş yavaş belirginleşen bu tavrını romantiklerle bir araya geldiğinde de sürdürür (Zeltner, 1954, s.208). Onun doğa felsefesi, sözü edilen zaman aralığında diğer dinsel coşkulara nazaran tanrısal doğa dediğimiz şeye daha yakındır. Bu nedenle Novalis ve Schleiermacher'de rastladığımız türden bir romantizmden ayrılır (Fischer, 1902, s.40).

Schelling, Novalis ile sonlu evrenin sonsuzluğa bağlı olduğu noktasında az çok uzlaşsa da panteizmde ısrarı dolayısıyla onunla kısa bir zaman dilimi içerisinde derin bir ayrılık içine girer. Aslında Schleiermacher'ın evren tasarımı Fichte'nin öznel idealizmi karşısında Spinoza'ya yakın durması da başlangıçta Schelling'e oldukça sempatik gelir. Her ikisi de sonsuz evrenin mutlaklığı konusunda hemfikirdirler (Rohls, 2015, s.297). Hatta sonrasında Spinoza karşıtlığı konusunda da uzlaşır ve Spinoza'nın sonlu ve sonsuz arasındaki bağı mekanik bir bağa dönüştürmesine karşı

25 Schleiermacher *Reden über die Religion*'u 1799 yılında yayımlar. Eserlerinin hiçbirinde romantikler, Aydınlanma geleneği ile bağlarını hiç bu kadar keskin bir şekilde koparmamıştır. Schleiermacher de tıpkı Kant gibi inanç ve bilgiyi birbirinden ayırır. Ona göre de din metafizik değildir. Ama Schleiermacher Kant'ın *Die Religion innerhalb der Grenzen der bloßen Vernunft* adlı eserindeki inancı yorumlama biçiminin yanlış olduğunu ileri sürer. Ona göre din ahlaki bir şey değildir ve pozisyonu korumaya, güvence altına almaya hizmet etmez. Din, sonsuz olana bağlılık duygusundan başka bir şey değildir. Jena romantikleri Schleiermacher'ın bu kitabından çok etkilenir. Bu etkinin en dolaysız yansıması olarak Novalis *Die Christenheit oder Europa* adlı eseri yazar. Burada geçmiş çağlardaki dinin arayışı vardır. Novalis eserinde Avrupa'nın hâlâ Katolik inancıyla birleştiği eski güzel günlere duyduğu özlemi anlatmaktadır (Gulyga, 1989, s.111).

26 Schelling'in dine bakış açısında da felsefesinin gelişim sürecinde sürekli dönüşümlerin olduğu görülür. Bu dönüşümün bir tür döngüsellik izlediği de öne sürülebilir. Nitekim Schelling henüz 17 yaşında iken Hristiyan inancına bağlıdır ve hatta bitirme tezi "Düşüş" üzerinedir.

çıkarak bu bağın organik olduğu konusunda ortak bir yaklaşım sergilerler. Schleiermacher bu bağı çokluktaki birlik olarak ortaya koyarken (Schleiermacher, 1996, s.52) Schelling *Fernere Darstellungen aus dem System der Philosophie*'de ayırmadaki özdeşlik olarak ifade eder (Schelling, 1859, I, 4, 362). Buna rağmen Schelling Schleiermacher ile aralarındaki uzlaşmazlığın da farkındadır. Schelling sonlu ile sonsuz arasındaki bağın kavranması noktasında entelektüel sezgide ısrarlı iken Schleiermacher duygu ile bağlantılı olan, duygunun sonucu olan öznenin aktif olduğu bir ilişkiden söz eder. Schleiermacher'de sezgi ancak duygunun bir sonucu olarak ortaya çıkar (Schleiermacher, 1996, s.52-53). Schelling entelektüel sezgi yoluyla kavranan bir sonsuzluk düşüncesine bağlılığını koruyup evrenin entelektüel sezgisinden söz ederken aslında din ile felsefe arasında Schleiermacher tarafından yapılan ayrıma bir eleştirir getirir. Bu eleştiri bir bakıma Schleiermacher'ın öznel tavrını hedef alır (Rohls, 2015, s.299).

Schelling'in Novalis ve Schleiermacher'ın din konusundaki yaklaşımlarına bir tepki olarak panteizme olan yakınlığını ifade etmek adına yazdığı *Epikurisch Glaubensbekenntniss Heinz Widerporstens* başlıklı dinsel şiir, o zamanlar Hristiyan panteizminden Protestan Hristiyanlığa geçişi henüz başlamamış olan F. Schlegel tarafından anlayışla karşılanırsa da Jena romantikleri arasında tartışmaya yol açar (Fischer, 1902, S.40-41). Çünkü Jena romantikleri içerisinde panteizm karşıtlığı Schleiermacher'ın panteizmin aranılan din olmadığını açıkça ilanı ile belirginleşir (Schleiermacher, 1996, s.104). F. Schlegel Schleiermacher'e yazdığı bir mektupta Jena çevresinin bir araya geldiği toplantılardan birinde Schelling'in onun din konusundaki yaklaşımlarına eleştirilerinden bahseder. Novalis'in coşkulu reaksiyonu göz önünde bulundurulduğunda açıktır ki Schelling'te dinsizlik konusundaki eski heves yeniden uyanmıştır (Rohls, 2015, s.293). Schelling bu düşüncelerini şiirinde vurgular ve din hakkında konuşmanın nasıl yapılacağını bilmediğini, bu tür şeyler üzerinde düşünmek istemediğini, bunun öfkeye yol açacağını açıkça dile getirir (Frank ve Kurz, 1975, s.145). Schelling şiirin devamında Jena çevresinin Hristiyanlığa eğilimine gönderme yaparak Katolikliğe dahi aydınlanmış aklın ve ahlakın bulaştığını ve bu yüzden tüm dinlerden vazgeçtiğini ne kiliseye gitmenin ne de vaazın onu rahatlatıldığını söyler. Maddenin tek gerçeklik olduğuna vurgu yaparcasına tek dininin güzel bir diz sevmek olduğunu yazar. Schelling şiirin dizelerinde doğru bir dinin kendini, çiçeklerden yosunlara, metaller kadar doğadaki en yüksekte ve en derindeki her şeyde göstermesi gerektiğini vurgular (Frank ve Kurz, 1975, s. 147-148). Bunun dışında Hristiyanlık da dâhil olmak üzere bu duyguyu yaşatacak pozitif bir dinin olmadığına inanır (Rohls, 2015, s. 294). Şiirin ardından yorumlar da gelir.

Daha sonra onu İncil'in bildirdiklerinden uzaklaşmış bir şekilde panteizmi savunurken buluruz. Ardından ise başlangıç noktasına doğru bir dönüş sergileyerek, mitoloji ve vahiy felsefesini şekillendirir (Bradish, 1943, s.176).

Örneğin Novalis Katolikliğe karşı ironik çılgınlıkların tökezleyen taşlar olduğunu söyler (Gulyga, 1989, s.113). Dine yaklaşımlarına bağlı olarak Schelling ile Jena romantikleri arasında görüş ayrılıkları giderek artar. Schelling, doğaya olan sevgisini tanrısallaştırdığı ve panteist düşünceye sıkıca sarıldığı bu dönemde Yahudi Hristiyan geleneğinin yaratma düşüncesine de sert bir duruş sergiler.

Schelling'in bu duruşu Jena romantikleri ile bağlarının koptuğu 1803 sonrasında da bir süre devam eder. Öyle ki Schelling açık bir şekilde evrenin yaratılmamış olduğunu, tüm varlığın zaten onun varlığı olduğunu, her şey ondan ibaret olduğu için bir başlangıç ve sonunun olmadığını ileri sürer (Schelling, 1859, I/7,243). Ancak bu ifadeleri ortaya koyarken evrenin tanrısallığını ileri sürmekten geri durmaz (Schelling, 1859, I/7,161). Aslında ona göre Hristiyanlık'ta sonluda sonsuzu görme söz konusudur. Bu anlamda Schelling'in doğa felsefesi ile aynı anlama gelecek şekilde kullandığı panteizm ile Hristiyanlık arasında bir benzerlik ortaya koyduğu görülür. Öyle ki panteizmde de sonsuz sonluda açığa çıkar, görünür olur. Ancak Hristiyanlık sonluyu sonsuzun bir görünümü olması anlamında bir sembole dönüştürür. Bu durum sonlunun nesnelliğinin yok edilmesi ve onun öznelliğe gömülmesi anlamına gelir (Schelling, 1859, I,5,447). Bu Schelling için hiç şüphesiz büyük bir sorundur. Çünkü bu yaklaşım bir tür mistisizme kaymaktır (Bradish, 1943, s.177) ve bunun bir sonucu olarak doğanın varlığının hiçbir önemi kalmaz. Schelling bunu aşmak adına sonluyu nesnel bir yaklaşımla ele alarak onun varlığını garanti altına almaya çalışır ve panteizmde ısrarı onu Jena çevresinden giderek uzaklaştırır.

Sonuç

Schelling'in romantik bir filozof olup olmadığı pek çok tartışmaya konu olsa da yanıtına kolayca ulaşılabilecek açıklıkta bir soru değildir. Bir tarafta romantizmin kendinden kaynaklanan belirsizlikler, öte yandan Schelling'in felsefesinden ileri gelen güçlükler bu konuda net bir yanıt vermeyi zorlaştırmaktadır. Tüm bu güçlükler rağmen Schelling ve romantikler arasında belli konularda yapılacak bir karşılaştırma konuyu berraklaştırmamıza olanak sağlayabilmektedir. 1796-1803 yılları arasında Schelling, Jena çevresi içerisinde, onlarla August Wilhelm Schlegel'in evinde kalacak kadar yakın bir ilişki içinde olmuş, Jena romantiklerinin felsefi düşüncelerinin derinleşmesine rehberlik etmiştir. Bir arada bulundukları süre içerisinde Schelling ile Jena romantikleri özellikle doğa, sanat ve din konularında uzun tartışmalar yapmış, zaman zaman birbirlerine çok yakın duruşlar sergilemişlerdir. Aralarındaki düşünsel uzlaşmanın en belirgin olduğu konu doğa olmuştur. Gerek romantikler gerekse Schelling doğanın varlıksal bütünlüğü ve bu bütünlüğün organik bir yapıda olduğu noktasında uzlaşma içinde olmuşlardır. Özellikle Schelling'in romantiklerin bu konudaki duruşuna felsefi bir derinlik kazandırdığı şüphe götürmez.

Jena çevresi romantikleri, ayrıca Schelling'in doğadan tine yükselen varlık hiyerarşisine yönelik tarihsel bakış açısını paylaşmışlardır. Bunun yanı sıra hepsi modernitenin neden olduğu sorunlara çözüm aramış, bu noktada doğayı spekülatif bir tavırla yeniden ele alıp bu konudaki sorunları sanata başvurarak çözmeye çalışmışlardır. Burada romantikler özellikle Schelling'in sanatın özünde yer alan bilinçsiz yaratıcı edime olan vurgusunu kendi düşünceleri için bir dayanak noktası olarak görmüşlerdir. Din konusuna gelince başlangıçta hem Schelling hem de Jena romantikleri panteizme yakın durmuşlardır. Schelling'in panteizmi onları fazlası ile etkilemiştir. Doğaya olan sevgilerini onu tanrısalılaştırmaya kadar götürmüşler, tanrısal olanı doğanın içinde aramışlardır. Tıpkı doğa ve sanat konusunda olduğu gibi Schelling bu konuda da romantiklerin düşüncelerinin felsefi alt yapısına ilham kaynağı olmuştur. Bütün bu ortak bakış açısı ve düşünsel aktarımlar hiç şüphesiz Schelling'in romantik düşünceye olan yakınlığının somut göstergeleridir. Ancak bu söz konusu yakınlığın aynı zamanda çoğunlukla tek taraflı olduğunu da gözler önüne sermektedir. Nitekim ortak bakış açıları sergiledikleri konularda daha çok Jena romantiklerinin Schelling'in felsefesinden beslendiği görülür. Bu, elbette Schelling'in romantik düşünceden hiçbir tesir almadığı anlamına gelmez. Ancak Schelling, Jena romantiklerinden daha çok sahip olduğu felsefi bakış açısını derinleştirme ve bunu sanatsal düzeye taşıyarak şiirselleştirme konusunda ilham almıştır. Dolayısıyla onun aldığı etkinin daha çok biçimsel olduğu öne sürülebilir. Bu biçimsellik içeriğe çok fazla yansımadağı için Schelling'in Jena çevresi içinde onların düşüncelerini temsil eden filozof olduğu iddiası abartılı gibi görünmektedir. Üstelik uzlaşım ve etki noktasında dahi önemli farklılıklar söz konusudur. Örneğin Schelling'in 1800 yılı ile birlikte doğayı özdeşlik sisteminin bir parçası kabul etmesi, buna bağlı olarak doğanın özbilincine erişen tin olduğunu ileri sürmesi onu romantik düşünceden uzaklaştırır. Çünkü Jena romantikleri özbilinç aşamasında kendini gerçekleştiren bir varoluşsallığı ve yolunu tamamlayan bir tinin varlığını reddederler. Bunun yanı sıra sanatsal yaratıcılığın dahi bir özbilinç gerektirmesi ve bunun özdeşlik adına yapıyor olması da Schelling felsefesinin romantikleştirilmesinin önünde engeldir. Din konusundaki uzlaşmazlıkları ise Schelling'in panteizmde ısrarı noktasında gün yüzüne çıkar. Schelling'in panteist bir tavırla dolaylı olarak yine varlığın özdeşliğine yaptığı vurgu, onların düşünsel ayrılığının son noktası olur. Hristiyanlığa eğilimleri artan Jena romantikleri için panteizm gerçek anlamda din duygusunu veremez. Derinlemesine bir analiz yapıldığında bu farklılıklar, Schelling'in romantizme en yakın durduğu zamanda dahi kendi pozisyonunu koruduğuna dair önemli ipuçları sunmaktadır. Onun ilk ilkenin erişilebilirliği konusundaki inanç ve ısrarı, Jena romantikleri ile arasındaki uzlaşmazlığı doğa, sanat ve din konusunda hep diri kılmıştır. Çünkü Jena romantiklerini felsefi olarak özgün kılan unsur, ilkenin

erişilebilirliği konusundaki karşıt tavırları olmuştur. Bu yüzden felsefeyi arzu bağlamında gerçekleştirilen bir etkinliğe dönüştürmüşlerdir. Onlar için arzu tüketilebilir bir şey değildir ve felsefeyi sonsuz bir etkinlik olarak gördükleri için arzuyu tüketilemezlik noktasına yerleştirmişlerdir. Bu yüzden de ilkenin erişilebilir, arzunun da bu bağlamda sonlandırılabilir olduğu düşüncesinde olan Schelling ile aralarında uzlaşmaz bir karşıtlık mevcuttur. Tüm bu çıkarımlar da göstermektedir ki doğa felsefesini temellendirdiği zaman aralığında dahi Schelling'in Jena romantikleri ile bağı yakınlıktan öteye geçemez, düşünsel uzlaşmazlıklar onları romantik çevrede bir arada tutmaya yetmez. 1803 yılında artık yolları bütünüyle ayrılır.

KAYNAKÇA

- Behler, E. (1993). *German Romantic Literary Theory*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Beiser, F. C. (2002). *German Idealism. The Struggle against Subjectivism, 1781–1801*, Cambridge: Harvard University Press.
- Beiser, F. C. (2003). *The Romantic Imperative, The Concept of Early German Romanticism*, Cambridge: Harvard University Press.
- Beiser, F. C. (2018). *Aydınlanma, Devrim ve Romantizm*, (Çev. Aslı Önal), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Berlin, I. (2004). *Romantikliğin Kökleri*, (Çev. Mete Tunçay), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Bradish, J. A. v. (1943). *Deutsche Romantik und Schellings Religionsphilosophie*, *Monatshefte für den deutschen Unterricht*, 35 (3/4): 174-179.
- Eichner, H. (1982). *The Rise of Modern Science and the Genesis of Romanticism*, *PMLA*, 97 (1): 8-30.
- Erhat, Azra (1996). *Mitoloji Sözlüğü*, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Fichte, Johann Gottlieb (2000). *Die Bestimmung des Menschen*, (Kindle Version), Retrieved from <http://www.amazon.com>.
- Frank, M. ve Kurz, G. (Ed.). (1975). *Materialen zu Schellings philosophischen Anfängen*, Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- Frank, M. (2004). *The Philosophical Foundations of Early German Romanticism*, (Çev. E. Zaibert Millán), Albany: State University of New York Press.
- Frank, M. (2007). *Auswege aus dem deutschen Idealismus*, Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- Fischer, K. (1902). *Geschichte der neuern Philosophie*, VII Band, Schellings Leben, Werke und Lehre, Heidelberg: Carl Winter's Universitätsbuchhandlung.
- Gulyga, A. (1989). *Schelling, Leben und Werke*, (Rusçadan çev. Elke Kirsten), Stuttgart: Deutsche Verlagsanstalt.
- Haym, R. (1870). *Die romantische Schule, Ein Beitrag zur Geschichte des deutschen Geistes*, Berlin: Gärtners.
- Hegel G.W.F. (1988), *Phänomenologie des Geistes*, Neu herausgegeben von Hans-Friedrich Wessels und Heinrich Clairmont, mit einer Einleitung von Wolfgang Bonsiepen, Hamburg: Felix Meiner.
- Heine, H. (2015). *Romantizm Okulu*, (Çev. Ömer B. Albayrak), İstanbul: YKY.
- Homeros (2007). *Odysseia*, (çev. Azra Erhat, A. Kadir), İstanbul: Can Yayınları.

- Knittermeyer, H. (1929). Schelling und die romantische Schule, (Geschichte der Philosophie in Einzeldarstellungen Abt. VII. Die Philosophie der neuesten Zeit I. Band 30/31), Mit einem Bildnis Schellings, München: Ernst Reinhardt.
- Kircher, E. (1906). Philosophie der Romantik, Jena: Eugen Diederichs.
- Lovejoy, A. O. (1924). On the Discrimination of Romanticism, *PMLA*, 39 (2): 229-253.
- Mahoney, D. F. (2004). "Introduction", D. F. Mahoney, (Ed.) The Literature of German Romanticism, [The Camden House History of German Literature, 10 Vols. Vol. 8], Rochester, NY: Camden House, 1-24.
- Mehlis, G. (1922). Die deutsche Romantik, München: Rösl & Cie.
- Nassar, Dalia T. (2007). The Ontology of Presentation: The Infinite and the Finite in Early German Romantic Philosophy (1795-1802), Doctoral Dissertation, Boston College.
- Nassar, D. (2011). Schelling und die Frühromantik: Das Unendliche und das Endliche im Kunstwerk, Mildred Galland- Szymkowiak (Ed.), Das Problem der Endlichkeit in der Philosophie Schellings. Le problème de la finitude dans la philosophie de Schelling. Lit.
- Noack, L. (1859). Schelling und die Philosophie der Romantik, Ein Beitrag zur Culturgeschichte des deutschen Geistes. Zweiter Theil, Berlin: E.S. Mittler und Sohn.
- Novalis (1987). Fragmanlar, (Çev. Battal İnaldı), Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Novalis (2003), Fichte Studies, (Ed. Jane Kneller), Cambridge: Cambridge University Press.
- Novalis (2007). Notes for a Romantic Encyclopaedia Das Allgemeine Brouillon, Translated and edited by David W. Wood, Albany: State University of New York Press.
- Novalis (2014). Heinrich von Ofterdingen, (Çev. İclal Cankorel), Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Novalis (2015). Sais Çırakları, (Çev. Mehmet Barış Albayrak), İstanbul: Notos Kitap.
- Phelan, A. (2000). Caroline Schlegel 1763-1809, Matthias Konzett (Ed.), Encyclopedia of German Literature, Chicago: Fitzroy Dearborn.
- Rohls, J. (2015). Religion und Religionen beim frühen Schelling, F. Hermanni, B. Nonnenmacher, F. Schick (Ed.), Religion und Religionen im Deutschen Idealismus Schleiermacher – Hegel – Schelling, Tübingen: Mohr Siebeck.
- Royce, J. (1892). The Spirit of Modern Philosophy. An Essay in the Form of Lectures. Boston and New York: Houghton Mifflin.

- Safranski, R. (2013). *Romantik: Bir Alman Sorunsalı*, (Çev. Ali Nalbant), İstanbul: Kabalcı.
- Schelling, F.W.J. (1800), *Zeitschrift für spekulative Physik*, Erster Band erstes Heft, F.W.J. Schelling (Ed.), Christian Ernst Gabler: Jena und Leipzig.
- Schelling, F.W.J. (1859). *Sämmtliche Werke*, Karl Friedrich August Schelling (Ed.), Stuttgart: J.G.Cotta.
- Schelling, F.W.J. (2016). Felsefi Sistemimin Sunumu (1801), (Çev. Oya Esra Bektaş), *FLSF*, 22, 441-472.
- Schlegel, F. (1998). *Philosophical Fragments*, (Çev. Peter Firchow), London: Univeristy of Minnesota Press
- Schlegel, F. (1968). *Gespräch über die Poesie*, Stuttgart: J.B. Metzler.
- Schlegel, F. (1971). *Friedrich Schlegel's Lucinde and the Fragments*, (Çev. Peter Firchow, Mineapolis: University of Minnesota Press.
- Schlegel F. (1991). *Transzendentalphilosophie*, Michael Elsässer (Ed.), Hambur: Felix Meiner Verlag.
- Schleiermacher, F. (1996), *Schleiermacher: On Religion: Speeches to its Cultured Despisers*, (Çev. ve Ed. Richard Crouter), Minnesota: Cambridge University Press.
- Schulz, G. (2004). From 'Romantick' to 'Romantic': The Genesis of German Romanticism in Late Eighteenth-Century Europe, D. F Mahoney. (Ed.) *The Literature of German Romanticism*, [The Camden House History of German Literature, 10 Vols. Vol. 8], Rochester, NY: Camden House, 25-34.
- Snelders, H.A.M. (1970). Romanticism and Naturphilosophie and the Inorganic Natural Sciences 1797-1840: An Introductory Survey, *Studies in Romanticism*, 9 (3): 193-215.
- Walzel, O. F. (Ed.). (1890). *Friedrich Schlegels Briefe an seinen Bruder August Wilhelm*, Berlin: Speyer & Peters.
- Walzel, O. F. (1908). *Deutsche Romantik: Eine Skizze*, Leipzig: B.G. Teubner.
- Wellek, R. (1949). The Concept of 'Romanticism' in Literary History I. The Term 'Romanticism' and Its Derivatives, *Comparative Literature*, 1 (1): 1-23.
- Zeltner, H. (1954). *Schelling*, Volume XXXIII of *Frommanns Klassiker der Philosophie*, Stuttgart: Frommanns.

BÖLÜM 13

BEKAR GÖRME ENGELLİ KADINLARIN AİLE YAŞAM KALİTELERİ ÜZERİNE BİR İNCELEME

Nihan YILMAZ¹

¹ Arş. Gör. Dr. Nihan Yılmaz, Hacettepe Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Aile ve Tüketici Bilimleri Bölümü, nihangursoy@hacettepe.edu.tr Or-
cid: 0000-0001-8283-0531

GİRİŞ

Tarihin her döneminde engelliler toplum içerisinde çok çeşitli güçlüklerle karşılaşmışlardır. Sosyolojik olarak düşünüldüğünde engelli bireylerin sahip oldukları fiziksel özelliklerinden çok onlara atfedilen anlamlar önemlidir. Daha açık bir ifadeyle, engelliliğin yaşanılan toplumdaki sosyal ve kültürel tanımlaması yani diğerlerin engelliliğe yüklediği anlam ile yine engelli bireyin kendine yüklediği anlamı şekillendiren sosyo-kültürel ortam önemlidir. Kökleri toplumun derinliklerinde yer alan “normal ve normal olmayan” anlayışı, engellilerin dışlanma sürecinde önde gelen nedenlerden biridir. Bir başka deyişle engellilere yönelik ayrımcılığın temelinde “biz ve ötekiler anlayışı” yatmaktadır (Karataş, 2002).

Toplumda mevcut olan kalıp yargılar, önyargılar ve ayrımcılık, “kadınlık ve erkeklik normları” biçiminde işler. Kadınlık normları, kadının güzel, bakımlı, genç ve sağlıklı ama güçsüz, zayıf, korunmaya muhtaç, bunların yanı sıra iyi eş, fedakâr anne ve becerikli, hamarat ev kadını vb. Olması gereğine işaret eder. Ancak, bireyin çeşitli nedenlerle birlikte yaşamak zorunda kaldığı -engeller-, insanın biyolojik doğasından çok varlığını sürdürdüğü sosyal alanda, diğer insanlarla birlikte iken anlam kazanmaktadır. Doğuştan ya da daha sonradan kazanılmış engelliliğin sosyal anlamı, bireyin engeline yönelik tepkilerine, o anki durumuna ve geleceğine nasıl baktığına, engelliliğin bireyin yaşamını nasıl etkilediğine ve toplumun engelliliğe bakış açısında şekillenmektedir. Bu açıdan bakıldığında “engellilik olgusu” temelde, engelli olarak etiketlenenlerle, bireyi engelli olarak etiketleyenler arasındaki etkileşimin bir ürünü olarak karşımıza çıkmaktadır (Dökmen, 2009).

Kadın yüzyıllar boyunca ataerkil aile yapısı içerisinde kendisine biçilmiş rollerle yaşamaya boyun eğmiştir. Aile içerisinde kendisi için hazırlanan rollere yönelik olarak çalıştırılmış ve kadının yerinin aile içinde olması gerektiği, toplum içerisinde kabul edilmiştir. Bu yapı içerisinde engelli kadın olmak çifte zorlukları da beraberinde getirmekte, toplumsal önyargılar ve ayrımcılık engelli kadını ciddi bir şekilde etkilemektedir. Çünkü hem kadın olmak hem de engelli bir birey olmaktan kaynaklı sorunlar çifte dezavantaj olgusuna vurgu yaparken, bir konuda daha kadının yaşadığı ayrımcılığa dikkatleri çekmektedir. Tarihe baktığımızda hemen her dönemde ve bugün bile engelli kadınlar hem erkek hegemonyasındaki toplumlarda kadın olmanın baskılarıyla hem de engelli olmayanların hegemonyasındaki toplumlarda engelli olmanın baskılarıyla mücadele etmektedirler. Sahip oldukları nitelikleri ve fiziksel eksiklikleri ile engelliler toplumda kendisinden beklenenleri yerine getirmede “normal” bireylerin yaşadıklarından daha büyük çapta sorunlar yaşamaktadırlar (Karataş ve Çiftçi, 2010).

Dünya nüfusunun azımsanamayacak bir kısmının engelli bireylerden oluşması bu alanın ve alana yönelik çalışmaların da yalnızca medikal bakış açısıyla sınırlı bilgiler elde etme temelinde kalmaması ve bu bireylerin hayata bakışları, düşünceleri, duyguları ve en önemlisi de sorunlarının neler olduğunun ilgili bilim dalları tarafından da araştırılmaya değer bulunmasını gerekli kılmaktadır. Bu çalışma ile engellilik olgusuna uzun süre medikal bir perspektiften bakılarak sosyal boyutunun göz ardı edilmesine dikkat çekilmeye çalışılmıştır. Bugünün sorunlarının çözülmesi ve gelecekle ilgili hedeflerine ulaşabilmesinde bilimsel incelemelere gerek vardır. Bu noktadan hareketle, engelliliğin medikal boyutunun yanı sıra sosyal bir boyutunun da olduğu göz önüne alınarak engelli kadınların aile yaşam kalitelerinin belirlenmesi yöndeki sosyolojik çalışmalar önem arz etmektedir.

Bu çerçevede çalışmanın ana konusu “kadın bakış açısında görme engelli bir kadın olmayı, aile yaşam kalitesi temelinde ele alırken; sosyal ilişkiler (anne-baba, erkek kardeş, kız kardeş), toplumun ve ailenin engelliye bakış açısının engelli açısından tanımı, ve memnuniyetlerini açıklamaya çalışmak oluşturmaktadır.

Literatür

Engellilik literatürünün bilimsel anlamdaki ilk temelleri 20.yüzyılın sonlarına ve özellikle de batı literatürüne dayanmaktadır. Bu yıllarda özellikle medikal bir model çerçevesinde ele alınan engellilik olgusu, medikal alanın bir problemi olarak incelenmiş ve medikal tanımlamalarla açıklanmıştır (burcu, 2006:61). Ancak medikal modelin tanımlamalarının yetersiz kaldığı pek çok konuda engelliliğin medikal olduğu kadar sosyal bir alana da ait olduğu, bu yüzden de bunu açıklayacak sosyal bir modele ihtiyaç duyulduğu vurgulanmıştır (Burcu, 2007).

Uluslararası literatürde engellilerin aile yaşam kalitelerinin belirlenmesi üzerine yapılmış araştırma ve çalışmaların, konuya daha spesifik yaklaştığı görülmektedir. Bu açıdan ilgili literatürde türkiye’ye göre çalışma sayısı daha fazla olup; daha çok türkiye’de olduğu gibi engelli çocukların aile yaşam kalitesi konusunda çalıştıkları belirlenmiştir (Bertelli ve diğerleri, 2011; Cagran ve diğerleri, 2011; Ajuwon ve Brown, 2012; Hu, Wang ve Fei, 2012; Clark, Brown ve Karrapaya, 2012). Bu çalışmalar arasında da özellikle zihinsel engelli çocukların yaşam kaliteleri olduğu görülmektedir (Bertelli ve diğerleri, 2011; Cagran, Schmidt ve Brown, 2011; Ajuwon ve Brown, 2012; Hu, Wang ve Fei, 2012;) geri kalanlar ise ailede bir engelli birey bulunan ailelerin yaşam kalitesi (Baum, 2008; Poston ve diğerleri, 2003) üzerine olduğu görülmektedir.

Engelli kadın ve yaşam kalitesi konusunda ise türkiye’de yapılmış bir çalışmaya rastlanmamış olup; yurtdışında yapılan çalışmalar ise; fiziksel

ve görme engelli (Rukwong, Chirawatkul Ve Markovic, 2007); fiziksel engelli, (Barisin, Benjak Ve Vuletic, 2011; Duvdevany, 2011); menopoz dönemindeki fiziksel engelli kadınlar (kalpakjian ve lequerica, 2006); zihinsel engelli kadınlar (Strnadova Ve Evans, 2011) üzerine olduğu görülmektedir.

YÖNTEM

Bu çalışmada engellilik “engelli kadın ve aile yaşam kalitesi” bağlamında nitel yönetime başvurularak incelenmiştir. Araştırmada olgu bilim (fenomenoloji/phenomenology) yaklaşımı kullanılmıştır. Bu yaklaşım; bireylerin bir kavrama ilişkin algılarını, betimlemelerini, hislerini ve görüşlerini ortaya çıkarmayı amaçlamaktadır (Patton, 2014). Bu yaklaşımda araştırmacı katılımcının öznel tecrübeleri ile ilgilenmekte, bireyin algılamaları ve olaylara yükledikleri anlamları incelemektedir (Akturan ve Esen, 2008).

Türkiye’de engelli kadınların aile yaşam kalitesini sosyolojik açıdan inceleyen hiçbir araştırma olmadığından var olan durumu belirleyebilmek için aile yaşam kalitesi Turnbull ve diğerlerinin (2000) aile yaşam kalitesi tanımından yola çıkarak incelenmiştir.

Araştırmada öncelikli olarak engelli kadın ve ailesinin sosyolojik bazı özellikleri tanımlanmak istenmiştir. Engelli kadınların aile yaşam kalitelerinin göstergelerinin tespit edildiği anket formu ile nesnel göstergeler bağlamında tanımlayıcı olarak sosyo-demografik, sosyo-kültürel ve sosyo-ekonomik özellikleri anket soruları ile tespit edilmiştir. Engelli kadının kendini nasıl tanımladığı, kendisini engelli birey olarak nasıl gördüğü, ailesinin ve toplumun bireyi nasıl gördüğünün engelli bireyin bakış açısından 2. Boyut olarak açık uçlu sorularla ankete eklenerek öznel göstergeler yarı-yapılandırılmış soru formu ile ilişkiler, sorunlar, bakış açısı ve genel memnuniyet durumları yüzyüze derinlemesine görüşmeler ile incelenmiştir.

Bu araştırmada nesnel göstergelerde sosyo-demografik, sosyo-ekonomik ve sosyo-kültürel değişkenler ele alınmıştır. Öznel göstergelerde ise ilişkiler ve engelli bireyin tanımlamaları (ailenin ve toplumun bakış açısı, yaşamından genel memnuniyet durumu, ailenin ihtiyaçlarını karşılayabilme durumu, kendi için önemli şeyleri yapabilme, aile olarak yaşamaktan zevk alma) açısından ele alınmıştır.

Araştırma verileri, araştırmacı tarafından hazırlanan anket formuna bağlı kalınarak, engelli kadınlarla yüzyüze ve derinlemesine görüşmeler sonucunda elde edilmiştir. Öktem (2004) bireylerin kendi hayatları ile ilgili bilgi etmenin en iyi yolunun, onlara kendi ifadelerini kullanarak kendilerini ifade etmelerine izin verecek biçimde soru sormak ile gerçek-

leşeceğini ve bunun da derinlemesine görüşmeler ile sağlanabileceğini ifade etmektedir. Yarı yapılandırılmış görüşme formunda ilk olarak katılımcılardan kendini tanıtıcı bilgiler istenmiştir. Daha sonra engelli bir bireye kendisine ve yaşamla ilgili deneyimlere dair açık uçlu sorular sorulmuştur. Görme engelli 5 engelli kadın araştırma kapsamına alınmıştır. Kadınlardan 4'i doğuştan, 1'i ise çocukluğunda yaşadığı bir kazadan dolayı engele sahiptir. Yapılan derinlemesine görüşmeler 45-60 dakika arasında sürmüş olup görüşmeler esnasında ses kayıt cihazı kullanılması hususunda katılımcıların onayı alınmıştır. Görüşme formundaki sorulara katılımcıların verdikleri cevaplar geçerlik için araştırmacılar tarafından yorum eklemekten yalın halleri ile yazıya aktarılmıştır. Katılımcılar K1, K2.. Şeklinde isimlendirilmiştir.

BULGULAR VE TARTIŞMA

Katılımcıların sosyodemografik özelliklerine ilişkin bilgileri

Çalışma hacettepe ve gazi üniversitesi'nde öğrenim görmekte olan 5 engelli kadının katılımıyla gerçekleştirilmiştir. Katılımcıların 3'ü ailesi ile, 2'si öğrenci yurdunda kalmaktadır. Katılımcıların 3'ü 2 kardeşe, 1'i 3 kardeşe, diğeri ise 1 kardeşe sahiptir. Araştırma kapsamına alınan engelli kadınlardan 4'ü doğuştan engele, 1'i ise sonradan (çocukluk dönemi) sahiptir. Katılımcıların 4'ünün de annesi ve babası öz ve hayatta olup; katılımcılardan 1'inin ailesi boşanmıştır.

Tablo1. Katılımcıların sosyodemografik özelliklerine göre dağılımı

Değişken	Grup	n
İkamet edilen yer	Yurtta	2
	Ailesi ile	3
Kardeş sayısı	1	1
	2	3
	3	1
Engel türü	Doğuştan	4
	Sonradan	1
Ailesinin medeni durumu	Boşanmış	1
	Evli	4
Toplam		5

Katılımcıların yaşam kalitelerine ilişkin bilgileri

Araştırmadaki örneklem grubuna açık uçlu olarak ailelerindeki bireyler ile olan ilişkilerinde ne tür sorunlar yaşadıklarını belirlemek amacıyla “ailenizdeki bireylerle ilişkilerinizde ne tür sorunlar yaşıyorsunuz? Sorusu yöneltilmiştir. Verilen yanıtlar, “aşırı korumacı olma” ve “fikir çatışması” olmak üzere 2 kategoriye ayrılmıştır.

Yaşanan sorunları “fikir çatışması” olarak tanımlayan görme engelliler tek başlarına bir şey yapmak istediklerinde genellikle aile üyelerinin karşı çıktıklarını belirtirken; aşırı korumacı olma sorununu ifade eden görme engelli kadınlar ise şu şekilde sorunu tanımlamaktadır.

K1: “Annem bana güvenmiyor, aşırı korumacı davranıyor ve bir yere bırakmak istemiyor. Ankara’da okuyorum burada işlerimi kendim halledabiliyorum ama adana’ya döndüğümde her şey yine aynı oluyor. Tek başıma bir şey yapmamı istemiyor. Bunları benim için endişelendiğinden yapıyor ve onu anlayabiliyorum. Abim ise daha olumlu. Anneme sürekli benim başımda birilerinin olmayacağını söyleyerek kızıyor. Beni daha iyi alıyor.”

K4: “Özellikle annemle sıklıkla güven problemi yaşıyorum. Annemle babam ayrı olduğundan onunla fazla görüşmüyorum. Sadece telefon görüşmesi yaptığımdan babamla aramda pek de sorun olmuyor. Çünkü ilişkimiz az. Erkek kardeşim ile daha iyi anlaşıyorum kısmen sorun yaşıyorum onlar da kardeşlik ilişkileri ile alakalı.”

Katılımcıların yukarıda belirtilen cevapları, ilgili literatür ile (Wolfe, 1996; Barnes, 1991) paralellik sergilemektedir. Görme engelli bireylerde aile desteği yaşamının tüm süreçlerinde büyük önem arz etmektedir. Bihassa görme engelli bireyler yetişme sürecinde aile desteğinden mahrumsa önemli sorunlar ortaya çıkmaktadır (Arıkan, 2001). Ailelerin eksik bilinç düzeyinde olması, engelli bireye karşı gereğinden fazla koruyucu tutum sergilemeleri görme engelli bireylerin bağımsız hareketleri kısıtlamakta ve onları eve bağımlı hale getirmektedir (Şahan, 2018). Ailelerin bu aşırı ilgisinin kaynağında engellilere atfedilen “kendi işini kendisi yapamaz”, “bizim yardımımıza muhtaç” anlayışı olduğu düşünülebilir.

Araştırmaya katılan kadınlara toplumun kendilerine olan bakış açısını değerlendirmeleri istendiğinde, alınan yanıtlar “yardıma ihtiyacı olduğunu düşünme”, “ön yargılı olma” ve “acıma” olmak üzere 3 kategoriye ayrılmıştır. Burcu’nun (2007) “Türkiye’de özürlü birey olma: temel sosyolojik özellikleri ve sorunları üzerine bir araştırma” adlı çalışmasında engelli bireyler toplumda diğer bireylerin kendilerine ilişkin düşüncelerini diğer bir ifadeyle onların engelli bireyi nasıl tanımladıklarına bakıldığında araştırma ile paralel şekilde “acıma” sonucunun yer aldığı görülmektedir. Polat ve diğerlerinin (2020) çalışmasında da araştırma ile benzer şekilde görme engelliler tarafından “acıma” cevabının verildiği görülmektedir.

K1: “Toplumda yeni tanıştığım/karşılaştığım insanlar bana kırılacak bir eşya gibi davranıyorlar. Bana acıdıklarını hissedebiliyorum. Daha küçükken üzülyordum ancak şimdi kendimi ifade edebiliyorum ve beni tanıyınca düşünceleri değişiyor. “

K2:“Engelli olduğum için bana farklı davranıyorlar ama sonra beni tanıyınca fikirleri değişiyor ve bana senin neler yapabileceğini gördük diyorlar. Arkadaşlarım beni çok mutlu ediyor. Bir yere gideceksem direkt sormadan sohbetin içinde hadi bırakayım diyor, tanımadığım insanların en mutsuz eden davranışları ise ben bir şeyler yaparken koluma izin almadan girmeye çalışıyorlar. Kibarca yardıma ihtiyacım olmadığını söylüyorum ama anlamıyorlar. Kendimi çocuk gibi hissediyorum. Ben zaten yardıma ihtiyacım olduğunda çekinmem ve söylerim ama onlar çok ısrarcılar.”

K3: “Hastaneye, bankaya gittiğimde bana acıdıkları için -ses tonlarından anlıyorum- yardım etmeye çalışan insanlar oluyor ancak ben kendi başıma da yapabilirim. Bunu insanlara anlatmak güç oluyor.

Benzer durumlar başka çalışmalarda da dile getirilmiştir. 2017 yılında ankara’da 274 görme engelli birey üzerinde gerçekleştirilen araştırmada kadın katılımcıların % 86’sı, erkek katılımcıların % 82’si toplumun kendilerine ön yargılı yaklaştıklarını belirtmişlerdir. Örneklerde görme engelli bir müezzin engelinden dolayı cemaatin kendisiyle namaz kılmak istemediğinden bahsetmiştir. Santral memuru olarak istihdam edilen katılımcı ise kendisine telefon tahsis edilmediğinden bahsetmiştir. Bu olayların önemli bir nedeni görme engelli bireylere toplum tarafından aciz, hiçbir işi yapamaz gözüyle bakılmasıdır (Yıldız ve Gürler, 2018).

Katılımcılardan yaşamlarından genel memnuniyet durumunu değerlendirmeleri istendiğinde ise alınan yanıtlar “ “memnun” ve “memnun olmama” olarak belirlenmiştir.

İçağasıoğlu-Çoban’ın (2008) araştırmasına göre engelli bireyler açısından yaşam memnuniyetinin boyutları engelli olmayan bireylerinkine oldukça benzerdir. Ancak engelli birey açısından daha öne çıkan iki temel konu bulunmaktadır. Bunlar sosyal dışlama ve sahip olunan hakların nitelik ve nicelik açısından yetersiz olmasıdır.

K2: Yaşamından genel memnuniyet durumunu değerlendirdiğinde bulunduğu ortamı sevdiğini ve şu an için memnuniyetsiz bir durum bulmadığını belirtiyor. “benim için önemli olan kitap okuma, müzik dinleme ve konferanslara, söyleşilere katılma gibi aktiviteleri yapabiliyorum bu nedenle hayattan zevk alıyorum.”

K3: “Hem annem, babam, kız kardeşim ile ilişkilerimden hem de toplumun bakış açısından memnun değilim. Annemin beni hep izlediğini düşünüyorum. Arkamda sürekli gölgesini hissediyorum. Bu nedenle kendime güvenim yok. Kardeşimle fazla ilgilenmiyor ve bu nedenle kardeşimle ilişkim de kötü. Babam ise ilgisiz. Akşama kadar işte çalışıyor ve geldiğinde pek fazla konuşmuyoruz. Topluma gelince beni engelli olarak görü-

yorlar. Biliyorum öyleyim ama bunu belli etmemeye çalıştıkça daha çok belli ediyorlar. Beni en mutlu eden davranışları herkesin yardım etmek istemesi. En mutsuz olduğum durum ise arkadaşım yok. Bunu söylemekten nefret ediyorum. Herkes yardım etmek istiyor ama engelli olduğum için. Benimle arkadaş olmak istedikleri için değil. Benim için neyin önemli olduğunu bilmiyorum ve ailemle de sadece sorunumuz olamduğunda onlarla birlikte yaşamaktan zevk alıyorum.”

SONUÇ

Toplumsal bağlamda, toplumun bakış açısıyla engelli grupların nasıl görüldüğü ve davrandığı engelliliğin engellilik durumuna dönüşmesinde kritik bir rol oynamaktadır (pensri ve diğerleri, 2007). Bu çalışmada engelli kadınların yaşam deneyimleri kişiden kişiye çok özel ve benzersizdir.

Bu çalışmanın en önemli sonuçlarından biri, görme engelli kadınların genel olarak aileleri ile sorun yaşamasıdır. Görme engelli bireyler için yaşam sürecinde aile ortamının destekleyici ilişkileri büyük önem taşımaktadır; ancak ailelerin görme engelli kadınlara güvenmemesi, aşırı koruyucu tavır sergilemesi görme engelli kadınlarda memnuniyetsizlik oluşturmaktadır. Ailelerin aşırı koruyup kollama hissi ile görme engelli bireyin bağımsızlığını engelledikleri ve kendilerine bağımlı hale gelmelerine sebep olabilmektedir.

Araştırma sonuçlarına göre görme engelli kadınlar, engelli bireylere bakış açısından ya da toplumun karşı tarafı rahatsız edecek şekilde aşırı duygusal davranmasından kaynaklanan tutumundan dolayı rahatsızlık duymaktadır.

Engelli olmayan bireyler kadar engelli bireylerin de sorunlarına, ihtiyaçlarına karşı duyarlı olmak, bu konuda yapılan/yapılacak araştırmaları değerli kılmaktadır.

KAYNAKLAR

- Arıkan, Ç. (2001). Türkiye’de görme özürlü kadınlar: sorunlar, beklentiler, çözüm önerileri, Ankara: Körler Federasyonu Yayın No:3.
- Barisin, A., Tomislav, B., Gorka, V. (2011), Health-related quality of life of women with disabilities in relation to their employment status, *Public Health*. S:52(4), ss. 550-556.
- Barnes, C. (1991). Discrimination: disabled people and the media. *Contact*, 70, 15-16.
- Beach Center On Families and Disability (2000), Family quality of life survey, THE UNIVERSITY OF KANSAS.
- Branka, C., Schmidt, M., Brown, I. (2011). Assessment of the quality of life in families with children who have intellectual and developmental disabilities in slovenia. *Journal Of Intellectual Disability Research*. S:55, ss. 1164–1175.
- Burcu, E. (2006). Özürlülük kimliği ve etiketlemenin kişisel ve sosyal söylemleri. *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 23(2), s.61-83.
- Burcu, E. (2007). Türkiye’de özürlü birey olma: temel sosyolojik özellikleri ve sorunları üzerine bir araştırma. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Yayınları.
- Clark, M., Brown, R., Karapaya, R. (2012). an initial look at the quality of life of malaysian families that include children with disabilities. *Journal Of Intellectual Disability Research*. S:56, ss. 45–60.
- Dökmen, Z. (2009). Toplumsal cinsiyet ve engellilik: ‘bermuda üçgeni’ ya da ‘kara delik’ etkisi. *Engelli kadın ve sağlık sempozyumu*. Ankara.
- Duvdevany, I. (2010). Self-esteem and perception of quality of life among israeli women with and without physical disability. *Women & Health*, 50, 443–458.
- Hu, x, Wang, M., Fei, X. (2012). Family quality of life of chinese families of children with intellectual disabilities”, *Journal Of Intellectual Disability Research*, s:56, ss.30–44.
- İçağasıoğlu-Çoban, A. (2008). Engellilere yönelik hizmetlerin sunumunda yaşam kalitesi yaklaşımının önemi. *Ufku Ötesi Bilim Dergisi*, 8 (1-2), 47-58.
- Kalpakjian, C., Lequerica, A. (2006). Quality of life and menopause in women with physical disabilities. *Journal of Women’s health*, s:15(9), ss. 1014-27.
- Kanyılmaz Polat, E. , Bacak, B. , Kiroğlu, F. M. (2020). Çalışma yaşamında görme engelli bireyler: çanakkale örneği. *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*, 20(49) , 917-960.
- Karataş, K. (2002). Özürlülere karşı ayrımcılık ve ayrımcılıkla savaşım. *Ufku Ötesi Bilim Dergisi*, Türkiye Körler Federasyonu Yayını, 2(1), 1-10.

- Karataş, K., Gökçearslan Çifci, E. (2010). Türkiye’de engelli kadın olmak: deneyimler ve çözüm önerileri”, the journal of international social research, 3(13), 148-152.
- Marco, B., Bianco, A., Rossi, M., Brown, I (2011). Relationship between individual quality of life and family quality of life for people with intellectual disability living in Italy. *Intellectual Disability Research*, 55(12), 1136-50.
- Özyurt, Ö. (2011). Hafif zihinsel engelli çocuğu olan annelerin algıladıkları aile işleyişi ve aile yaşam kalitesinin sosyo-demografik değişkenler açısından incelenmesi. Maltepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul.
- Poston, D., Turnbull, A., Park, J., Mannan, H., Marquis, J., Wang, M. (2003). Family quality of life outcomes: a qualitative inquiry launching a long-term research program. *Mental Retardation*, 41(5), 313-328.
- Rukwong, P., Chirawatkul, S., markovic, M. (2007). Suk-sam-bai: the quality of life perceptions among middle-aged women living with a disability in Isaan, Thailand. *Journal of Nursing Research*, 15(4), 285-295.
- Strnadova, I., Evans, D. (2012). Subjective quality of life of women with intellectual disabilities: the role of perceived control over their own life in self-determined behaviour. *Journal of Applied Research in Intellectual Disabilities*, 25, 71–79.
- Şahan, C. Ş. (2018). Çalışma hayatına katılımı engellilerin yaşadıkları sorunlar: Tekirdağ Süleymanpaşa örneği (yayımlanmamış yüksek lisans tezi), Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tekirdağ.
- Turnbull A., Rud, T., Poston, D., Beegle, G., Blue-Banning, M., Frankland, C., Lawson, L.M., Nord Nelson, L., Marquis, J., Park, J., Matt, S., Summers, J. A. (2000). Enhancing quality of life of families of children and youth with disabilities in the united states. A paper presented at family quality of life symposium, seattle, wa. Beach center on families and disability, lawrence, ks.
- Wolfe, K. (1996). Ordinary people: why the disabled aren’t so different. *The Humanist*, 56 (6), 31-34.
- Yıldız, S., Gürler, S. (2018). Görme engelli bireylerin engelli haklarına dair bilgi düzeylerinin ölçülmesi- Ankara Örneği, Kırıkkale Örneği. *Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(1), 241-268.

BÖLÜM 14

CİNSİYET FAKTÖRÜ AÇISINDAN İŞTEN AYRILMA NİYETİ VE İŞ KARŞITI DAVRANIŞLAR ARASINDAKİ İLİŞKİSİNİN TEORİK ÇERÇEVESİ¹

Alper Bahadır DALMIŞ²

1 Bu çalışma yazarın doktora tezinden türetilmiştir.

2 Öğr. Gör. Dr., Türk Hava Kurumu Üniversitesi, <https://orcid.org/0000-0002-9069-3917>

Günümüz işletmelerinde stratejik yetenek yönetimin odaklandığı en önemli konuların başında işletmeye nitelikli insan kaynakları temini, temin edilen nitelikli beşeri faktörün etkili bir şekilde yönetilerek muhafaza edilmesi ve mevcut çalışanların pozitif çalışan davranışlarıyla örgütleri için ekstra çaba ve emek göstermelerini sağlamaktır.

Bu tür kazanımlar için insan kaynaklarının stratejik yönetiminde her ne kadar çalışanların istenilen ve pozitif davranışlarına odaklanılsa da bazı dönemlerde ve bazı çalışanlarda işten ayrılımlar ve iş karşıtı davranışlar görmek her zaman mümkündür. Örgütsel bağlılığın aksi yönde gelişen bu tür negatif çalışan davranışları işletmelerin bin bir emekle sağladıkları rekabet avantajını azalttığı ve örgütsel performansı düşürdüğü için işletme yönetiminde istemeyen çalışan davranışları olarak nitelendirilmektedir.

Gerçekten de hiçbir işletme yöneticisi büyük yatırımlarla temin ettiği nitelikli beşeri faktörünü rakiplerine kaybettirmek istemez. Benzer şekilde pek çoğu zaten hukuken ve ahlaken de suç ya da etik dışı davranış olarak sayılan çalma, sabotaj, çekilme ve bunlar gibi iş karşıtı davranışlar da her sektörde istenmeyen çalışan davranışlarıdır. O yüzden çalışanları bu tür iş karşıtı davranışlardan tamamen vazgeçirmek bu mümkün değilse bunları minimum seviyede tutmaya yardımcı olacak yönetsel stratejiler geliştirmek günümüz stratejik insan kaynakları yönetiminde oldukça önemli bir rol üstelenmiştir.

1.1 İşten Ayrılma Niyeti Kavramsal Çerçeve

Günümüz iş hayatında örgütlerin başarılı bir şekilde hayatta kalması, işgörenlerin örgütten ayrılmaması ile doğru orantılıdır. Nitelikli çalışanın örgütten ayrılmasını önleyerek istikrarlı bir performans ve verimli çalışmadan söz edilebilir. Bunu başaramayan örgütler ise işgörenin örgütten ayrılmasına engel olamayıp sonuçlarına katlanırlar.

Buna katlanmak istemeyen örgütlerde, işgörenlerin gönüllü olarak işten ayrılmasını diğer bir ifadeyle işten ayrılma niyetlerini düşürmeye çalışmaktadır. Örgütler açısından, işgörenin işten ayrılma niyetini harekete geçirmesi sonucunda işgören devir hızında artış yaşanacaktır. Bunun sonucunda yaşanan personel alımı, bu personelin eğitimi gibi çeşitli maliyetlerde artışa neden olur (Tuna, 2007:45).

Örgütler açısından kalifiye elemanın işten ayrılması, devam eden projelerin aksamasına ve aksaklıklara neden olarak harcanacak maliyetleri yükseltir. İşte örgütler açısından bu denli stratejik önemi ve değeri olan işten ayrılma niyeti tezin bu bölümünde tanımlanarak özellikleri boyutları kısaca açıklanmıştır.

1.1.1 İşten Ayrılma Niyeti Tanımı

İşten ayrılma niyeti, örgüt yazınında araştırmacılar tarafında popüler olan konulardan birisidir. İşgörenin örgütten geri çekilme davranışı olup, yeni iş arayışlarına girmesi olarak tanımlanır (Tak ve Çiftçiöğlu, 2009:158).

İşten ayrılma niyeti bir süreç olarak işlemektedir. Bu sürece göre, düşünme, planlama ve işten ayrılmayı isteme gibi sıralanmaktadır (Lambert, 2006:59). Bunun yanında işten ayrılma niyeti, işgörenlerin mevcut koşullardan duyduğu memnuniyetsizlik nedeniyle örgütten ayrılmayı düşünmesi olarak ifade edilmiştir (Özcan vd., 2012:2).

Tanımlardan da görüldüğü üzere, işten ayrılma niyeti çalışanın işinden ayrılması davranışının öncesindeki harekettir. İşten ayrılma niyetinin işören devir oranıyla ilişkisi bulunmaktadır.

Nitekim literatürde çeşitli tanımları bulunan işgören devri; belirli bir dönem içerisinde örgüt çalışanlarının işe giriş-çıkışları olarak tanımlanmaktadır. Başka bir tanıma göre işgören devri; çalışanın bir örgütte çalışırken herhangi bir nedenden dolayı işinden ayrılması veya çıkartılması olarak ifade edilmiştir. İşgören devir hızı aşağıdaki formül ile hesaplanabilmektedir (Morrel vd., 2001:10):

$$\text{İşgören Devri} = \frac{\text{Bir Yılda İşten Ayrılanların Sayısı}}{\text{Ortalama Toplam Personel Sayısı}} \times 100$$

Bu yöntem işgörenlerin hangi sebepten dolayı işten ayrıldığını dikkate almamakla beraber, kişinin işten ayrılması veya çıkarılmasını da dikkate almadan kullanılmaktadır (Morrel vd., 2001,10/6).

Formüle göre, belirli bir zaman içerisinde işten ayrılanların sayısının ortalama toplam personel sayısına oranlanması ile hesaplanmaktadır. Formül sayesinde, ne sıklıkla işten ayrılmaların yaşandığını ölçmek için kullanılır. Bunun yanında daha başka hesaplama yöntemleri de oluşturulmuştur. Çünkü, birden fazla işgören devri konusunda görüşün olmasından kaynaklanmaktadır (Şimşek vd., 2005:325).

Örgüt içi, örgüt dışı ve kişisel nedenlerle ilgili olarak süreç içinde birbirlerini etkileyerek işgöreni alacağı karara doğru sürüklerler. Örgütteki işgören devir oranının yüksek olması o örgüt açısından birtakım sorunların doğmasına neden olur. Örneğin onca emek, eğitim ve iş öğretilerek nitelikli hale getirilen çalışanın yerine yeni çalışan temin etmek, aynı süreçlerden geçerek çalışana işi ve görevlerini öğrettikten sonra nitelikli bir çalışan haline getirmek oldukça zaman alacaktır.

Diğer yandan literatüre bakıldığında çalışan devir hızını etkileyen birçok faktör bulunduğu görülmektedir. Bunlar; alınan ücretler, yönetim biçimi

mi, ülke ekonomisi, diğer iş fırsatları, yaş, cinsiyet, eğitim, medeni durum, stres gibi faktörler işten ayrılma niyetini etkileyerek işgören devir oranını arttırmaktadır (Yılmaz ve Halıcı, 2010:95).

Kişiler kendi istekleriyle işlerinden ayrılabilir. Bu durum gönüllü işgören devri olarak ifade edilmektedir. Kişilerin gönüllü olarak işten ayrılması ile işten ayrılma niyetleri arasında ilişki olduğu varsayılmaktadır. Çünkü işten ayrılma niyeti gönüllüdür ve planlıdır (Özdenoğlu, 2004:98). Gönülsüz işgören devir hızı ise, çalışanların işten çıkarılmaları ile meydana gelmektedir. Genellikle devamsızlık, düşük performans gibi nedenlerden dolayı işten çıkarılmaktadırlar.

Kişilerin işten ayrılma niyetleri çeşitli sebeplerden kaynaklanıyor olabilir. Genellikle alternatif iş imkânları, ücret, beklentiler ve görevde yükselme gibi nedenlerle işlerinden ayrılmaktadırlar. Bu nedenlerden dolayı da öncelikle işten ayrılma niyeti oluşmakta ve daha sonra bu niyet davranışa dönüşmektedir. Dolayısıyla işten ayrılma niyeti olan işgörene müdahale edilmezse bu düşüncesi eyleme dönüşerek işten ayrılacaktır. Bu nedenle işten ayrılma niyeti önemli bir konudur.

1.1.2 İşten Ayrılma Niyetinin Önemi

Örgütlerim belirlemiş olduğu amaçlara ulaşabilmesi için işgörene ihtiyacı bulunmaktadır. Çalışanın işten ayrılma niyetinde olması ya da işten ayrılmaları örgüt açısından olumsuz sonuçlara neden olacaktır.

İşten ayrılmaların yaratacağı zaman ve maliyet kayıpları, çalışanlar arasındaki kopuk ilişki ve moral bozuklukları oluşmasına sebep verir. Alanında uzmanlaşmış işgörenin eğitilmesinde katlanılan maliyetler, kişinin işten ayrılması ile örgüt açısından zarara dönüşmektedir. Bu sebeple uzman personelin örgütsel bağlılıklarının sağlanarak işten ayrılma niyetlerinin engellenmesi örgüt açısından son derece önemlidir. Örgütsel verimlilik ve etkinliğin sağlanması bu şarta bağlıdır (Poyraz ve Kama, 2008:149).

Çalışan ve örgüt açısından işten ayrılmanın birçok belirsizliği, ücret kaybı, hareket maliyeti ve psikolojik maliyeti bulunmasından dolayı dikkatli karar verilmesi gereken bir davranıştır (Özyer, 2010:38). Yapılan çeşitli araştırmalara göre, işten ayrılma niyeti içinde olan çalışanların bir süre sonra niyeti davranışa dönüştürdüğü yönündedir.

Örgütler açısından işten ayrılma niyetinin davranışa dönüşmesi sonucu oluşan işgören devir oranının yükselmesi görülecektir. Örgütler bu oranı belli bir seviyede tutup, artmasını engellemek isterler. Buradaki amaç, oluşan maliyetlerden kaçınmaktır. Sektör ortalamaların üzerinde olan işgören devir oranı, bazı sorunların yaşandığını göstermektedir. Bu nedenle işten ayrılma niyeti örgütler açısından önemlidir.

1.1.3 İşten Ayrılma Niyetinin Nedenleri

Literatür incelendiğinde işten ayrılma niyetine etki eden pek çok nedenin olduğu görülmektedir. Yapılan çalışmalarda ücret ile işten ayrılma niyeti arasındaki ilişkiye dikkat çekilmiştir (Gürbüz ve Bekmezci, 2012:193). Fakat bunun yanında da birçok farklı neden bulunmaktadır.

İşgörenlerin, örgüt içindeki mevcut durumlardan duydukları memnuniyetsizlik nedeniyle göstermiş oldukları yıkıcı faaliyet sonucundan işten ayrılma niyeti birçok faktörden etkilenecek şekilde işten ayrılma davranışına sebebiyet vermektedir. Yapılan çalışmalara göre, işten ayrılma niyetini etkileyen örgütsel faktörler; iş tatmini, görev belirsizliği, iş yükünün fazlalığı, yöneticinin tutumu, uyumsuzluk, adaletsizlik, düşük ücret vb. şeyler sayılabilir.

Ucho ve Onyishi'e göre, işgörenin kişisel faktörlerinden olan stres, çalışma süresi, yaş, cinsiyet ve medeni durumu gibi etkenler işten ayrılma davranışını etkilemektedir (Kanten, 2014:15). Bu çalışmada işten ayrılma niyetine etki eden faktörler, bireysel, örgütsel ve çevresel faktörler şeklindeki üç başlıkta incelenmeye çalışılmıştır..

1.1.3.1 Bireysel Faktörler

Kişisel faktörler, işgörenin yaş, cinsiyeti, medeni durumu ve gelirini kapsamaktadır. Genç yaşta verilen kararlar ile kişinin yaşının ilerlemesiyle almış olduğu kararlar arasında farklar bulunmaktadır. Bunun yanında aile yapısı, medeni durumu da işten ayrılma niyetini etkilemektedir.

Ek olarak kişinin aile yapısı, eğitim düzeyi, sosyal ve kişisel özellikler, hizmet süresi ve yaş gibi faktörler de işgören devrine neden olabilmektedir (Şimşek vd., 2005:322).

Cinsiyet, iş seçimlerinde cinsiyet önemli bir faktördür. Kimi işler erkekler tarafından tercih edilirken kimi işlerde kadınlar tarafından daha fazla tercih edilmektedir. Hulin ve Smith yapmış olduğu araştırmasına göre, kadın ve erkek arasında istatistiksel olarak farklar olduğunu belirtmişlerdir. Bu farka göre kadınların erkeklere göre daha düşük iş tatminine sahip olduğudur. Sauser ve York, devlet memurlarına yaptığı çalışmada da benzer sonuçlara ulaşmıştır (Toker, 2007:103).

Bunun nedeni ise kadınların diğer bir görevi olan ev işleri, çocuk ve bakımı gibi durumlar sayılabilir. Türkiye'de de benzer sonuçlara ulaşılmıştır. Şimşek vd., (2005) yapmış olduğu çalışmada kadınların evlendikten sonra çocuk sahibi olmaları ve genellikle nitelikli veya nitelsiz olarak çalıştırılmaları ve çalışma saatlerindeki düzensizlik nedeniyle işten ayrılma eğilimi gösterdikleri belirtilmiştir.

Yapılan başka bir çalışmaya göre, erkeklerin egemen olduğu bazı

mesleklerde kadınların kendilerini geliştirememeleri ve geliştiremeler bile “cam tavan etkisi” ne maruz kalarak sınırlı bir yükselme imkânlarına sahip olacaklardır (Kaya ve Abdioğlu, 2010:138). Cam tavan; kamu kurumları ve özel şirketlerde, ileri terfi makamlarına yükselmeyi amaçlayan ve bunun için çabalayan kadın çalışanlar için kullanılan bir tanımdır. Burada asıl anlatılmak istenen, karşılaşılan zorluklardır (Örücü vd., 2007:118). Böyle bir durumla karşılaşan kadınlarda, meslekleriyle ilgili olarak olumsuzlukla karşılaşmakta ve kariyer planlaması sınırlandırılmış olacaktır.

Kadın çalışanların tarih boyunca geri planda kalma nedenleri ele alındığında bütün dünyada ortak özellikler görülmektedir. Çocuğun bakımı, evin temizliği ve yemek gibi bazı önemli görevlerin üzerlerine yüklenmesi sonucu iş hayatına odaklanamamaktadırlar. Kadınların bu kadar arka planda kalmalarının nedeni belki de bu görevleri kabul etmelerinden kaynaklanıyor olabilir.

Ayrıca eşine ve evine olan sorumlulukları nedeniyle uzun iş seyahatleri ve uzayan toplantılarda karşılaştıkları sorunlar eklenmektedir. Fakat son yıllarda çocukların kreşe yazdırılması ve hayat standartların artmasından dolayı ev işlerindeki kolaylıklar kadınların iş hayatını kolaylaştıran etmenler olarak karşımıza çıkar. Böylece bu etkenler sayesinde de kadınların işten ayrılma niyetlerinde azalmaların yaşanması gerçekleşmektedir.

Diğer bir değişkeni olan yaş ve eğitim düzeyinde yapılan araştırmalar sonucuna göre, genç yaştaki çalışanların yaşlı çalışanlara göre işten ayrılma niyeti oranının yüksek olduğudur. Bunun nedeni, genç çalışanların okullarından yeni mezun olması ve kariyer planlarını tam belirleyememeleri olarak söylenebilir. Bunun yanında yaşça daha fazla olan çalışanların iş değiştirme gibi risklere girmemeleri de bir etkidir. Ek olarak, gençlerin yoğun çalışma temposu nedeniyle sosyal hayatlarına zaman ayıramamaları örgüte bağlılığını azaltarak işten ayrılma niyeti ve davranışı sergilemesine sebep olacaktır (Met ve Sarioğlu, 2010:204). İşten ayrılmalar genç çalışanlarda daha fazla yaygındır. Bunun nedeni, gençlerin ilk işi olması, kariyer planlarındaki geçişler ve sahip olduğu becerilerin gelişmesidir. Dolayısıyla bir işte devam ederken daha iyi kariyer seçenekleri araştırmakta ve bulana kadar da yeni iş arayışına devam etmektedirler (Silverberg, 2008:34).

İşgören devrini etkileyen diğer bir faktör ise eğitim düzeyidir. Yapılan araştırmalarda, yüksek olan eğitim seviyesine karşılık düşük seviyede olan çalışanla aynı statüde bulunulması sonucu işten ayrılma niyetine meyillidir (Silverberg, 2008:39). Bunun nedeni eğitim seviyesi yüksek olan çalışanın duyduğu iş tatmini ve kariyer fırsatlarının az olmasıdır.

Lambert (2006) ise yaptığı çalışmasında işten ayrılma niyeti ile eğitim düzeyi arasındaki ilişkiyi açıklarken, üniversite mezunu bir bireyin işten

ayrılma niyetinin daha fazla olduğunu belirtmiştir. Bunun nedeni olarak da eğitilmiş çalışanın daha fazla iş imkânı bulabileceğidir.

Çalışanların örgüt içinde geleceklerini belirleyen diğer bir ifadeyle iş-ten ayrılma davranışları etkileyen faktör, hizmet/görev süresidir. Hizmet süresi, kişinin örgütte çalıştığı toplam yıl olarak tanımlanır. Literatür incelemesinde göre, genellikle işten ayrılma niyeti ile hizmet süresi arasında negatif yönlü bir ilişkinin olduğu tespit edilmiştir.

1.1.3.2 Örgütsel Faktörler

İşletme içi faktörler olarak da geçen örgütsel faktörler, işgörenin kendi isteği ile ayrılmasına neden olan örgütsel nedenlerdir. Örgütsel faktörler olması nedeniyle de bunlar örgüt tarafından önlenebilir olarak kabul edilir. Örgütsel faktörler aşağıdaki açıklanmıştır.

İşten ayrılma niyetinin bir belirleyicisi olan iş tatmini, işgörenlerin işlerinden tatmin olması veya işleri hakkında pozitif ya da negatif tutumları olarak tanımlanmaktadır (Tekingündüz ve Tengilimoğlu, 2013:79). Literatürde iş tatminine dair birçok tanım bulunmaktadır. Locke'a (1976) göre, kişinin iş deneyimlerinin değerlendirilmesi sonucu ortaya çıkan memnuniyet veya olumlu ruh hali olarak tanımlanmıştır (Sökmen ve Mete, 2016:273).

Erdoğan'a göre (2009) çalışanlar örgüt ile ne derecede bir bağ kurarsa o ölçüde tatmin olacaktır. İşgörenlerin örgütten beklediği parasal beklentilerin dışında sosyo-psikolojik tatmin, kişiyi örgüte bağlayarak iş verimini arttıracaktır.

Çalışanların iş tatminsizliği duyması nedeniyle verimliliği düşmekle beraber işten ayrılma niyeti içerisine girmekte ve daha iyi bir iş fırsatı bulmasından sonra işten ayrılma davranışını gerçekleştirecektir.

Ücret, işgörene emeğinin karşılığı olarak verilen, verimlilik ve performansla göre değişen bedeldir. Bir ödül olan ücret, işgörenin hayatını doğrudan etkileyebilme özelliğine sahiptir (Örücü vd., 2005:52). Bu yüzden, uygulanan ücret politikası ile kişi-ücret dengesi sağlanmalıdır. Çünkü motive edici özelliği ile işgörenin örgütte kalmasını sağlama amacıyla önemlidir. Yapılan araştırmalarda Frederico ve Lundquist'e göre; çalışanların almış olduğu yüksek ücretlerin çalışma sürüleri ile bağlantılı olduğu ifade edilmiştir. Bunun yanında Mangione de düşük işgören devri ile ücret tatmini arasında bir bağlantının olduğunu ifade etmiştir (Silverberg, 2008:38-39). Ayrıca kişinin terfi edememesi iş tatminsizliği oluşturarak işten ayrılma davranışı göstermesine sebebiyet verecektir.

Yine yapılan başka araştırmalara göre de, örgütlerin uygulamış olduğu ücret politikasından rahatsız olan çalışanlarda performans ve motivasyon

kayıplarının olduğu gözlenmiş, ayrıca devamsızlık ve işten ayrılmalarında da artış yaşanması örgüt başarısını doğrudan etkileyeceği belirtilmiştir (Gürbüz, 2006:53).

Stres, kişilerin sağlığını ve huzurunu tehlikeye sokan, bir uyarı olarak algılanan, olaylara karşı gösterilen fizyolojik ve psikolojik tepki olarak ifade edilir (Şenyiğit, 2004:104). İş stresi; çalışan tarafından işin gereklilikleri yerine getirilirken, kendisinden yada işten kaynaklanan uyumsuzluğa verilen tepki olarak tanımlanmaktadır (Erdoğan, 2009:448).

Çalışanın kendisini baskı altında hissetmesi sonucu bu baskıdan kurtulmak için işten ayrılma niyetini duymaktadır. Bu nedenle stres işten ayrılma davranışını nedenleri arasında yer almaktadır. Literatüre göre çalışanların emeklilik dışında kendi istekleri ile işten ayrılmalarını, büyük ölçüde çalışma şartlarındaki elverişsizliğe ve çalışanların stresine bağlamaktadır.

Stres kaynağı olarak kişinin kendisi ve içinde yaşadığı çevre gösterilmektedir. Örneğin; kişinin ikametgâhının işine uzak olması, müşteriler, tedarikçiler kötü ilişkiler içinde olma, çalışanın kariyer hedeflerinin aile hayatına uymaması ve hızla gelişen teknolojik hayata uyum sağlayamama korkusu ile oluşan strese bağlı olarak oluşabileceği ifade edilmiştir (Tınaz, 2005:39).

1.1.3.3 Çevresel Faktörler

Örgütler tarafından önlenemeyen etken olan örgüt dışı faktörler, işten ayrılma niyetleri üzerinde etkilileri bulunmaktadır. Bunların başında ailesel faktörler gelmektedir. Eşinin mesleğine göre atama problemi olan ya da tayin olunması gibi problemleri ortada dururken işgörenin işine sorunsuz şekilde devam etmesini sağlamanın imkânsız olduğunu söylenebilir.

Bunun yanında aile fertlerinden birinin hasta olması durumunda merkezi bir şehirde yaşaması işgörenin taşradaki işine devam etmeye ikna edip çalışmasını sağlamak oldukça zordur. Bu tip durumlarda işgörenin işten ayrılma niyetine engel olup örgütte kalmaya ikna edilse bile o işgörenden beklenen bağlılık ve verimlilikte bir düşüş meydana gelir.

İşten ayrılma niyetini etkileyen ve örgüt dışı faktörlerden bir diğeri de alternatif işlerdir. Alternatif iş imkanlarının olması işgörenleri, örgüt içi yükselmelere göre daha çok cezbetmektedir (Arnold ve Feldman, 1982:350).

Rakip firmalara karşı örgütler işgörenlerini elde tutabilmek için bağlılıklarına güvenmektedir. İşten ayrılma niyetlerini teknolojik gelişmeler de etkilemektedir. Günümüzün el işçiliğinin teknolojiye karşı yenik düşmüş olması ve el işçiliği gereken alanlarda çalışacak işgören bulunamaması buna örnek verilebilir.

Yasal düzenlemeler diğer bir faktördür. Buna göre işinden memnun olan ve örgütten ayrılmayı düşünmeyen bir işgören, emeklilik yaşının uzaması ya da tazminat hakkı gibi yasal düzenlemeler sonucunda işten ayrılmaya karar verebilmektedir.

1.1.4 İşten Ayrılma Niyetinin Sonuçları

İş görenlerin işten ayrılmaları sonucunda çeşitli maliyetler ortaya çıkabilmektedir. Örgüt tarafından önemli olan insan kaynağının işten ayrılması bazen örgütü sarsarken bazen de sonunu getirmektedir. Örgüt tarafından katlanılan bu maliyetleri üç grupta toplamak mümkündür. Bunlar; işten ayrılmanın yarattığı maliyetler, yeni işgören temin maliyetleri ve işe yeni alınan işgörenlerin eğitilmelerinin maliyetleridir.

Bu gruplandırmaya göre işten ayrılmanın yaratacağı maliyetler, örgütten arılan işgörene ödenen ücret ve tazminatlar; yeni işgören maliyetleri, iş ilanı verme, aday havuzu oluşturma, iş görüşmelerinin oluşturulmasındaki maliyetler; işe alınacak işgörenin eğitilmeleri maliyeti ise işin nasıl yapılması gerektiği ile ilgili eğitimlerin maliyeti, performans artırma maliyetleri ve örgütün sosyal yapısının tanıtılması gibi sıralanabilmektedir.

Bunların yanında dolaylı olarak yüklenilen maliyetlerde bulunmaktadır. İşin temel yapısını bilen bir işgörenin ayrılması sonucunda rakip firmaların sağlayacağı rekabet avantajı ve katlanılan zarar maliyetleri etkilemektedir.

Kalifiye bir çalışanın örgütten ayrılması, örgütün işleyiş çarkında bozulmaya sebebiyet verir. Yerine işe alınan işgörenin, örgüte adapte olaması ya da örgütün eski işleyiş seviyesine gelememesi sorunları da beraberinde getirecektir. Ayrıca işten ayrılanların arkasında örgütte kalmaya devam edenlerin üstünde yaratacağı moral bozucu sonuçları olabilmektedir. Kişinin işten ayrılması sonucu yapmış olduğu işlerin örgütte çalışmaya devam eden personele verilmesi ile iş yükünün artmasından dolayı örgüt içinde motivasyon kayıplarına neden olacaktır. Bu tip durumlarda çözüm olarak ek ilave ücretlerin verilmesi ile iş yükü artan personelin motivasyonu yeniden sağlanmış olur.

1.2 İş Karşıtı Davranışlar

Literatürde üretkenlik karşıtı iş davranışları olarak da bilinen iş karşıtı davranışlar, örgütlerin son yıllarda sıkça karşılaştığı sorunlardan birisidir. Yapılan araştırmalarda özellikle son 20 yılda bu konuyla ilgili yapılan çalışmalara ilginin arttığı gözlemlenmektedir. Yaşanan bu sorunlar örgütlerin çalışmasını sağlıklılaştırmakta, işgörenlerin motivasyonunu olumsuz etkilemekte ve örgütü amaçlarından saptırıp verimsizleşmesini sağlamaktadır (Varoğlu ve Sığırı, 2013:624). Örgütler yaşanan bu olumsuzluklardan korunmak için iş karşıtı davranışlara nelere sebebiyet verdiğinin belirle-

meli ve bu davranışların tekrar yaşanmaması için önlemlerini alması gerekmektedir (Girgin Köse ve Aksu, 2013:376).

1.2.1 İş Karşıtı Davranışlar Tanımı

Literatürde göre örgüt ve örgüt çalışanlarına zarar veren davranışlar olarak ele alınan bu kavram çeşitli araştırmacılar tarafından farklı isim ve şekilde sınıflandırılarak tanımlandığı görülmektedir. Martinko ve arkadaşları (2002)'ye göre, örgüt ve işgörenlere yönelik zarar verici davranışlar olarak tanımlanmaktadır. Başka bir tanıma göre iş karşıtı davranışlar, işgörenlerin performansını olumsuz etkileyen ve örgütün verimliliğinin azaltan doğrudan ve ya dolaylı davranışlardır (Sezici,2015:16).

İş karşıtı davranış olarak; saldırgan hareketler, sapıklık, intikam, hırsızlık ve kurallara uymama gibi örgütün temel amacını doğrudan veya dolaylı yolla etkileyen davranışlar olarak tanımlanmıştır (Fox vd., 2001:292). Spector ve Fox (2002)'ye göre iş karşıtı davranışlar, örgütün kurallarına karşı gelerek doğrudan örgütün yapısına, yöneticilerine, çalışanlarına, varlıklarını hedef alarak bilinçli bir şekilde zarar verme davranışı olarak tanımlanmaktadır. Örneğin: sözlü, psikolojik ve fiziksel şiddet, güvensiz çalışma uygulamaları, alkol vb. maddelerin kullanılması, hırsızlık veya örgüt mallarına zarar verilmesi iş karşıtı davranışlar olarak değerlendirilmektedir.

Sackett ve DeVore (2005)'e göre iş karşıtı davranışlar, çalışanların örgütsel amaçlara karşı olarak kasten davranışları olarak tanımlanmışlardır (Seçer ve Seçer, 2007:151). Yine aynı araştırmacılara göre üç farklı görüş açısı mevcuttur. Bunlar; güvenlik tedbirlerinin kasıtlı ihlali gibi iş karşıtı davranışlar, yasadışı ahlaki davranışlar ve çalışanlar tarafından gerçek olmadığı halde sergilenen davranışlardır (Sezici, 2015:3). Fakat araştırmacılar arasında net bir görüş birliğinin olduğunu söylemek doğru değildir.

İş karşıtı davranışların temelinde düşmanca ve saldırganlık duyguları yer alırken buna sebep olan birçok olumsuz nedenler yer almaktadır. Spector vd (2006)'ya göre ise iş karşıtı davranışlara neden olabilecek iki temel görüş bulunmaktadır. İlk görüş, çalışanın saldırganlığı, ikincisi ise maruz kaldığı adaletsizliğe karşı göstermiş olduğu tepkidir. Bu iki görüşe göre birey, karşılaşmış olduğu problemlere tepki olarak olumsuz duygulara kapılıp negatif tepkiler vermektedir. Örgüt içi görülen adaletsizlik ise bireyde büyük bir stres kaynağı olarak görülmektedir. Özdevecioğlu (2003)'na göre ise iş karşıtı davranışlar, örgüt içi huzuru bozarak gerginliğe sebep olan davranışlar olarak tanımlanmıştır.

Yapılan bu tanımların ortak noktası, iş karşıtı davranışların başkalarına karşı yapılan olumsuz davranışları içermesidir. Spector ve Fox (2005)'a göre örgütler açısından çalışanların istemeden kötü performans sergilemesi

iş karşıtı davranış olarak görülmemektedir. Çünkü burada kişinin amacı bilerek işin yanlış yapılması değildir. Asıl neden, çalışan işini yapmak istemektedir fakat yeteneklerinin zayıf olması nedeniyle işinin yeterince yapamamaktadır. Eğer çalışanlar bilinçli bir şekilde örgüte zarar verme niyetinde değilse bu davranış iş karşıtı davranış olarak değerlendirilmemektedir.

Çalışanlar tarafında bilinçli bir şekilde yapılan bu davranışlar, örgütün amaç ve değerlerine ters düşen davranışlardır. Çalışanın kendisini örgütten ayrı tutması ve olumsuzlukları davranışlarına yansıtmakta ve bu nedenle sadece iş yaşamına ve örgüte zarar vermemekte, aynı zamanda çalışanların günlük yaşamını da etkilemektedir. Bu nedenle iş karşıtı davranışların incelenmesi bu derece önem taşımaktadır.

1.2.2 İş Karşıtı Davranışlar Benzeri Kavramlar

İş karşıtı davranışlar, işgörenlerin örgütün verimli çalışmasına engel olacak tarzda davranması ve iş yapılamaz hale getirmesidir. Literatürde, örgütsel normlara zarar veren davranış olarak nitelendirilen bu kavramın farklı isimler altında da açıklandığı görülmektedir.

İş karşıtı davranışlar, farklı araştırmacılar tarafından benzer kavramlar ile açıklanmaya çalışılmıştır. Benzer tanımlarda yer alan kavramların ortak noktası, örgüte ve çalışanlarına zarar verici yönde olan davranışlar olduğu yönündedir (Sezici, 2015:3). Nitekim Robinson ve O’Leary-Kelly (1998), örgütte karşılaşılan olumsuz davranışları açıklamada yaygın bir şekilde kullandığı antisosyal davranışlar terimini kullanmaktadır (Doğan ve Kılıç, 2014:106).

Örneğin yalan söylemek, lakap takmak, dedikodu yapmak, sahtekarlık, örgütsel amaçlara uymamak, sahtekarlık gibi örgütsel normlara aykırı hareket eden ancak çalışana ve örgüte daha az zarar verebilecek olan bu davranışlar, antisosyal davranışlar olarak sayılmaktadır. Kişilerdeki duygusal zekanın yetersizliği örgüt ortamında olumsuz davranışlara neden olarak antisosyal davranışları doğuracaktır. İşgörenlerin duygularını kontrol edememesi bu tip davranışlara neden olarak örgüt içindeki ilişkilerinin bozulmasına sebebiyet verecektir.

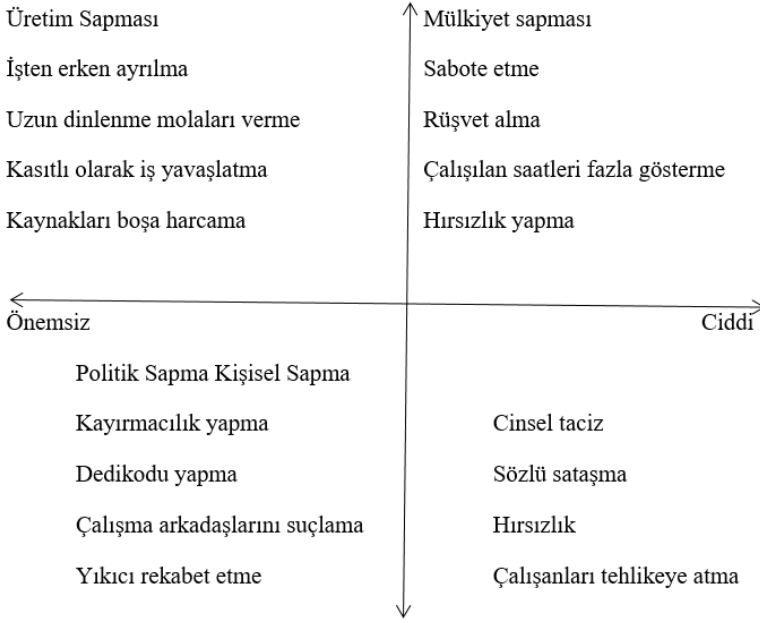
Spector ve arkadaşları (2006) kötüye kullanmayı, diğer örgüt çalışanlarına zarar verici aşağılama, küçümseme, korkutma, tehdit, örgütsel ve kişisel mülke zarar verme, kundaklama, işe devamsızlık, saldırganlık, işi bilerek yanlış yapma, bilerek kötü performans, işi yavaşlatma, geri çekilme, hırsızlık (örgütün veya örgüt çalışanlarının mallarını çalma), işe gitmeme, geç gelip-erken çıkma ve sabotaj (örgüte ait malları bozma ve tahrip) etmeye yönelik davranışlar arasında açıklamışlardır.

Gruys (1999), literatürde 87 farklı iş karşıtı davranış olduğunu belirtmiş ve bunu 11 kategori altında gruplamıştır. Bu kategoriler aşağıdaki

gibidir (Seçer ve Seçer,2007:153);

- Hırsızlık ve benzeri davranışlar (örgüte veya müşteriye ait parayı çalma),
- Mülkiyete ait mala zarar verme (örgüte ait mala zarar verme, sabote etme),
- Bilginin yanlış kullanılması (gizli bilgileri açığa çıkarma, kayıtları tahrip etme),
- Zaman ve kaynakların yanlış kullanılması (boşa zaman harcama, mesaiye uymama),
- İş sağlığı ve kurallarına uymama(güvenlik kurallarına uymama ve öğrenmeme),
- İşe devamsızlık (işe gerekçesiz olarak gitmeme, bilinçli olarak geç gitme),
- Düşük iş kalitesi (bilinçli şekilde işi kötü yapma),
- Alkol kullanımı (işe alkollü gitme veya iş yerinde alkol kullanma),
- Uyuşturucu kullanımı (iş yerinde uyuşturucu madde bulundurup kullanma),
- Uygunsuz sözlü eylemler (örgütte tartışma, bağırma),
- Uygunsuz fiziksel eylemler (çalışanlara fiziksel saldırma ya da taciz).

Geleneksel yönetimin, sadece belirli kişiye bağlı olup belirli kişilerle iletişimde olma, günümüz iş yaşamında ortadan kalkmış olması ile çalışanların örgüt içerisinde etkileşiminde artış sağlamıştır. Bu durumda kişilerin birbirlerinden olan talepleri artmakta, iletişim kayıpları ve yanlış anlamalar yaygın hale gelmektedir. ABD’de yapılan bir araştırmaya göre çalışanların %90’ının işyeri kabalığını önemli bir iş yeri sapkınlığı olarak görmekte ve bu davranışın iş yeri şiddetini beslediği yönünde düşünmektedirler (Varoğlu ve Sığırı, 2013:643). İş yerindeki sapkın davranışlar, örgütlerde çalışan bireylerin bilinçli bir şekilde örgütsel normlara karşı gelerek, örgütsel yapıya, üyelere ve sahip olunan mallara zarar verme davranışı olarak tanımlanmaktadır (Spector ve Fox, 2002:272).

Şekil 1.1: *İş Yerinde Örgüte Yönelik Sapkın Davranışların Sınıflandırılması*

Kaynak: Robinson S. L. ve R. J. Bennett. (2004). “A Typology of Deviant Workplace Behaviors: A Multidimensional Scaling Study,” *Academy of Management Journal* 38(2): 565.

Şekil 1.1’de Robinson ve Bennett (2004)’e göre iş yeri sapkın davranışları, ciddiyetlerine ve yapılmak istenen hedefe göre iki kategoride gerçekleşmektedir. Geliştirilmiş olan şekle göre sağ tarafta yer alan davranışları ciddiyeti bakımından önemli olan davranışlar, sol tarafta yer alan davranışlar ise nispeten daha önemsiz davranışlar olarak gösterilmiştir. Dikey ekseninde ise hedeflenen kesime göre örgüte veya kişiye yönelik davranışlar bulunmaktadır. Bu sayede, örgüte yönelik ve kişilere yönelik sapma davranışları arasında bir bağ kurulmuştur. Sapkın davranışlar şekilde de belirtildiği gibi taciz, dedikodu yapmak, hırsızlık, işe geç gidip erken ayrılmak, iş yavaşlatmak, sabote etmek vb. şeyler yer almaktadır.

İş karşıtı davranışlar benzeri türlerinden biri de işyeri zorbalığı-zor kullanma (mobbing/bullying) kavramıdır. İş yeri zorbalığı, maruz kalanları yıpratmayı amaçlayan şiddet davranışını ifade eden bir kavramdır.

Mobbing psikolojik olarak yıpratıcı bir çatışma türüdür. Bu çatışmanın belirli bir süre sonra evrimleşmesiyle mobbing meydana gelebilmektedir. Leymann’a göre mobbing, örgütlerde bir veya birden fazla kişi tarafından sistematik bir şekilde düşmanca iletişiminin içerir (Leymann, 1996:168).

Mobbinge maruz kalan bireyler, savunmasız ve yardım alamayacağı bir pozisyona itilerek kötü muameleye maruz bırakılmaya çalışılır. Mobbing'in örgütlere maliyeti, hastalık izinlerinin artması, yetişmiş uzaman kişilerin işten ayrılması, işten ayrılan personelin yerine yeni personel alımındaki maliyetler, yeni işe alınan personelin eğitim maliyetlerindeki artış, performans düşüklüğü, verimliliğin azalması, işten ayrılanlara ödenen tazminatlardaki artış ve erken emekliye ayrılanlara yapılan ödemelerde artış görülecektir (Varoğlu ve Sıgır, 2013:640).

İş yerinde zor kullanma (bullying), başkalarını istismar edip aşağılamak ve şiddet kullanımıdır. Mobbing kavramı ile çok karıştırılan bir kavram olan zorbalık, mobbinge göre daha derin bir ifadedir. Zorbalık, örgütte bir kişinin başka bir kişiye karşı sürekli şekilde haksız, ahlak dışı ve negatif davranışdır (Boddy, 2011:45).

Bezdirme ve zorbalık arasındaki benzerliğe rağmen tanımlardan da görüldüğü üzere farkları bulunmaktadır. Kısaca zorbalık, bir birey başka bir bireye karşı davranışı iken; bezdirme ise bir ya da birkaç birey tarafından başka bir bireye karşı gerçekleştirilmektedir.

1.2.3 Örgütlerde Ortaya Çıkan İş Karşıtı Davranışlar

Örgütlerde hoş karşılanmayan iş karşıtı davranışlar olarak görülen dedikodu, taciz, fiziksel ve sözlü şiddet, işe geç gitme ve erken çıkma, iş yavaşlatma, geri çekilme gibi ayrı ayrı çeşitli çalışmalarda değerlendirilen bu davranışlar son dönemde bir bütün olarak ele alınmaktadır. Böylece birbirinden farklı gibi görülen bu davranışlar bir arada değerlendirilmektedir.

Literatür incelendiğinde, özellikleri ile birbirinden ayrı duran fakat birbiri ile ilişkili olan birçok gruplandırılmış tanım görülmektedir. Spector ve arkadaşları (2006)'na göre de, iş karşıtı davranışlar özelliklerine göre farklı değerlendirilse de aynı başlık altında tanımlanmıştır.

Örgütün genel işleyişi, amaç ve değerlerine doğrudan ya da bireylere karşı zarar vermeye yönelik olan bu davranışlar birçok araştırma tarafından iki boyutta incelenmiştir. Birincisi örgüte yönelik davranışlar, ikincisi ise bireyi hedef alan iş karşıtı davranışlardan oluşmaktadır.

Bu şekilde gruplandırma yapan araştırmacılardan biri olan Spector, iş karşıtı davranışları örgütsel ve bireysel olarak iki aşamada incelemiştir. Ona göre örgüte yönelik davranışların asıl amacı işleyişe zarar vermektir. Bireyi hedef alan davranışlarda ise, genel olarak çalışanlara yönelik yapılan zarar veren ya da zarar vermeye yönelik olumsuz davranışları içermektedir (Spector, 2011:343).

Bunun yanında Spector ve arkadaşları (2006), iş karşıtı davranışları beş grupta incelemişlerdir. Bunlar: diğer çalışanlara karşı kötü muamele

(abuse against others), üretim sapkınlığı (production deviance), sabotaj (sabotage), hırsızlık (theft) ve geri çekilme veya işten kaçma (withdrawal) olarak araştırmada da ele alınmıştır.

1.2.3.1 Diğer Çalışanlara Karşı Kötü Muamele (Abuse Against Others)

Direkt olarak çalışanlara karşı zarar vermeye yönelik olan bu davranışlar, fiziksel ya da psikolojik olarak tehditler, dedikodu, kötü yorum ve kişinin verimli çalışmasına engel olarak şekilde görülen davranışlardır. Örgütlerde bu tür davranışları, doğrudan fiziksel saldırı olarak nadir olarak görülse de çoğu zaman araştırmalara göre fiziksel olmayan sözlü saldırılar şeklindedir. Fiziksel olmayan bu saldırılar geniş bir şekilde değerlendirilebilir. Buradaki amaç kişiyi psikolojik ve duygusal olarak yıpratmaktır (Özdevecioğlu ve Aksoy, 2005:97) sözlü saldırılar, çalışanın yaşı, ırkı, cinsiyeti, fiziksel özellikleri ve engeline yönelik rahatsız edici saldırganlıktır ve kişiyi bilinçli bir şekilde örgütten dışlamaya yöneliktir.

Berkowitz (1998)'e göre, saldırgan davranış ile kişinin yaşadığı stres arasında bir ilişki bulunmaktadır ve yaşanan baskı ile kişide psikolojik rahatsızlanmalar görülmektedir. Bu düşüncüyü destekler nitelikte Fox vd., (2002) göre de, iş karşıtı davranışlar ile yaşanan stres arasında bir ilişki bulunmaktadır. Demirel (2009) araştırmasına göre ise, örgütlerdeki bu saldırgan davranışlar çalışanlar üzerinde duygusal olarak yıpratmaya neden olmaktadır. Saldırgan davranışlar, örgütsel normları ve kurum kültürünü olumsuz yönde etkilemekte ve bu tip bir stresli ortamda çalışmakta örgütlerde kişilerin birbirlerine kötü davranışlarda bulunmasına sebebiyet vermektedir. Bu tür saldırılar, bilinçli olarak örgütten ayrı tutmaya yönelik davranışlardır.

Sözlü saldırılar ile amaçlanan, çalışanları yalnız bırakmak, örgütten uzaklaştırmak, yalnız bırakmak, iletişimini engellemek, gülünç duruma düşürmek, itibarını zedelemek ve hakkında asılsız söylentiler çıkartarak iş karşıtı davranışın ortaya çıkmasına sebep olmaktadır (Demirel, 2009:125).

Kişinin içinde bulunduğu çevre, sosyal veya saldırgan davranışlarının belirleyicisidir. Kişinin sahip olduğu A veya B tipi kişilik özelliklerine göre de davranışlarını etkiler. Diğer bir ifadeye göre örgüt içi sosyal, asosyal, nevrotiklik, içi kapanıklık ya da dışa açıklık gibi özellikler bireyin ruh haline göre şekillenmektedir.

Yapılan araştırmalara göre, örgütte geçirilen süre arttıkça saldırgan davranışların arttığı yönde bulgular bulunmuştur. Bu araştırmalarda şiddete maruz kalanların ortak özellikleri de araştırılmış ve bulgulara göre özgüveni düşük bireylerin bu davranışlara maruz kalma riskleri yüksek bulunmuştur (Gül, 2010:94).

1.2.3.2 Üretim Sapkınlığı (Production Deviance)

Üretim sapkınlığı, örgütlerde kasıtlı olarak yapılan ve başarısızlığa neden olan bir faktördür. Nitekim Neuman ve Baron (1998)'a göre, üretim sapkınlığı ve örgüte olan bu saldırılar örgütsel hedeflere yapılan bir saldırı türü olarak tanımlanmaktadır. Buna göre üretim sapkınlığı, örgüt tarafından onaylanmayan yasa dışı şiddete bağlı olarak gelişen ve örgüt mallarına zarar vermeye yönelik hareketlerdir. Örneğin üretimi saptırma, gizli olarak yapılan bir davranış olduğundan dolayı da örgütler tarafından ispat edilmesi oldukça güçtür (Spector, 2006:449).

Örgüt içinde çalışanlar tarafından zaman zaman örgütsel amaçlar göz ardı ederek sahip olunan varlık ve olanaklar etkili bir şekilde değerlendirilmemektedir. İş saatlerini kendi özel işleri için ayırarak kötü niyetli kullanabilirler. Ayrıca çalışma saatleri içinde kullanılan molaları uzun kullanmaları, mazeretsiz izinler, misafirlerine gereğinden fazla zaman ayırması gibi şeyler örgütsel amaç ve hedefleri engelleyerek iş karşıtı davranışlara neden olmaktadır (Demirel, 2009:123). Üretim sapkınlığı; işlerin zamanında yapılmamasını sağlama ve örgütün performansını olumsuz yönde etkileyecek davranışlar bütünüdür.

Üretim sapkınlığı; örgüte ait olan bilgi ve belgeleri tahrip etmek, önemli bilgileri örgüt dışına çıkarmak, yöneticilere bilerek yanlış bilgi vermek, eğitilmiş ve işiyle ilgili yeterli tecrübeye sahip olunmamasına rağmen yalan söylemek gibi davranışlar örnek gösterilebilir (Demirel, 2009:123).

Literatüre göre, çalışanların kendi çıkarlarını örgütün üstünde tutması sonucu görülen kaynakların üretim sapkınlığı, iş verimliliğini ve örgütün performansını düşürerek kişileri olumsuz yönde etkilemektedir.

1.2.3.3 Hırsızlık

Örgütlerde çalışanlar tarafından gerçekleştirilen hırsızlık, iş yerleri için büyük bir sorun olarak kabul edilir. Araştırmacılar tarafından hırsızlık, diğer boyutlarda olduğu gibi örgüte karşı bilinçli bir şekilde gerçekleştirilen zarar verici bir davranış olarak nitelendirilmektedir (Neuman ve Baron, 1998:400). Payne ve Gainey (2004)'e göre hırsızlığa düşük özgüven, kişilik, demografik özellikler, örgütsel adaletsizlik, çalışma ortamı ve stres neden olduğu belirtilmiştir.

Araştırmalara göre örgüt içinde ücreti düşük olanlar ve organizasyon yapısında en altlarda yer alanlar genelde mutsuzlardır. Araştırmacılar da bu mutsuz olan çalışanların örgütün araç ve gereçlerini veya çalışanlara ait malları çalmaya teşebbüs ettiklerini belirtmişlerdir (Neuman ve Baron, 1998:411).

1.2.3.4 Geri Çekilme (Withdrawal)

Geri çekilme, kişilerin örgütün genel kurallarına aykırı olarak belirlenen çalışma saatlerinden daha az sürede iş süresini kısıtlamasıdır. İşe gitmeme, devamsızlık, işe geç gitme, işten erken ayrılması ve verilen mohlardan daha uzun süre ara verme gibi davranışlar geri çekilme olarak sayılmaktadır (Spector, 2006:450).

İşe devamsızlık; çalışanların mazeretsiz bir şekilde örgüte haber vermeden işe gelmemesi olarak tanımlanır (Tütüncü ve Demir, 2003:152). Devamsızlıklar, örgütün verimliliğini olumsuz etkilediği gibi çalışanlar açısından da önemlidir. Bu yüzden devamsızlık çalışan ile örgüt arasında ilişkinin yanında istihdam ve insan kaynakları politikalarını da yakından ilgilendirmektedir.

Çalışanın geri çekilmesinin çeşitli nedenleri olabilmektedir (Bacak ve Yiğit, 2010:31). Literatüre göre bunların başında, düşük iş tatmini, değişken çalışma şartları, amirlerin çalışanlara karşı adil olmayan davranışları, çalışanların sürekli sıkıcı ve monoton işlerde çalışmaları ve güvenli olmayan çalışma şartları gibi nedenler çalışanları devamsızlık yapmaya, işten kaçmaya ve geri çekilmesi gibi davranışlara itmektir.

Spector (2006)'ya göre, geri çekilme davranışları doğrudan doğruya örgüte zarar vermeye yönelik bir davranış değildir. Bunun yerine, bir durumdan kaçma ya da sakınmak için yapılan bir davranış olmaması sebebiyle diğer iş karşıtı davranışlara göre farklılık göstermektedir. Bu davranışı gösteren bireyler gerçekte örgüte doğrudan zarar vermek istememekte, aslında maruz kaldığı adaletsizlikten, tatminsizlikten ya da olumsuz duygular hissettiren durumlardan uzaklaşmak için bu yola başvurmaktadır.

1.2.3.5 Sabotaj (Sabotage)

Sabotaj, örgüte ait olan mal ve mülklerin bozulması ya da kasıtlı olarak tahrip edilmesi olarak tanımlanmaktadır (Spector, 2006:449). Neuman ve Baron (1997) araştırmasına göre sabotaj, örgütün çalışmasını engellemeye yönelik veya makinaları bilinçli olarak davranışlar olarak tanımlamışlardır. Ambrose ve arkadaşları (2002)'ye göre sabotajın üç varsayımı bulunmaktadır. Birincisi; sabotaj, zarar vermeye yönelik bir davranıştır. İkincisi; bilinçli şekilde yapılmasıdır. Üçüncüsü ise; hedef olarak bir bireyi, malzemeyi ya da örgütün bütününe yapılmasıdır. Literatüre göre sabotaj, örgütün işleyişine zarar verme, örgütsel düzeni bozma ya da saptırmaya yönelik hareketlerden oluşmaktadır (Ambrose vd., 2002:948).

Sabotaj genel anlamda beş temel nedene dayandırılmaktadır (Özdevecioğlu ve Aksoy, 2005:98). Bunlar aşağıdaki gibi özetlenmiştir:

Güçsüzlük: Özgürlüğün veya özerkliğin yetersizliğinden kaynak-

lanmaktadır. Bu tip davranışlarda kişiler, dikkat çekebilmek ve güç elde etme mücadelesi içine girerler. Bunu da yapabilmek adına örgüt içi yapılan grevler, araç-gereçlere zarar verme ve güçsüzlükten yapılan kundaklama davranışları örnek gösterilebilir.

Hayal kırıklığı: kişinin amacına ulaşması yönü önündeki engeller nedeniyle ortaya çıkan hayal kırıklığına uğramasıdır. Hayal kırıklığı yaşayan bireyin nasıl davranacağı, hem örgütün hem de kişinin özelliklerine göre değişiklik göstermektedir. Bazısı işe gitmeme veya geç gitme gibi davranışlar gösterirken, bazıları ise bu durumda saldırganlaşabilir.

İş Kolaylaştırma: İşin yapılış sürecinin bir şekilde kundaklanarak daha kolay yapılabilmesini sağlamaktır. Buradaki asıl amaç işi bozmak değil, kural dışı bazı işlemler ile daha az emek ile işi yapabilmektir.

Can sıkıntısı veya eğlence: bazı bireylerin örgütte canlarının sıkılması sonucu yangın alarmını çalıştırması, saatleri ileri alması ya da geri alması ve ışıkları aniden söndürmesi gibi hareketler yapmasıdır. Buradaki amaç, eğlenmek ve iş yaşamına biraz heyecan katmaktır fakat literatüre göre bunların kundaklama ile sonuçlanabileceği belirtilmiştir.

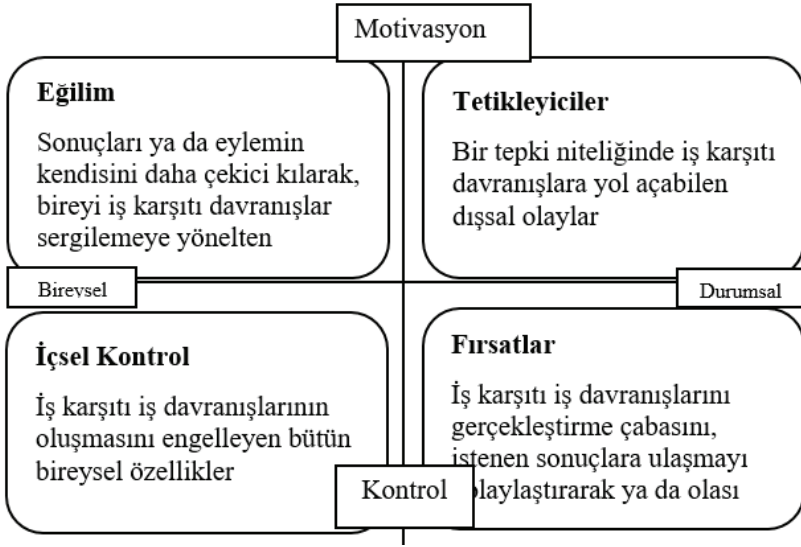
Adaletsizlik: bireyin örgüt içinde adil olamayan davranışların olduğunu düşünmesi sonucu adaleti sağlamak amacıyla kundaklama davranışına yönelmesidir.

Sabotaj, çalışanın kızdırılması ve düşmanca duygular besleyip karşılık olarak gösterilen davranışlardır. Daha çok ters giden herhangi bir şeye dikkat çekmek, örgütsel değişime direnç göstermek veya diğer çalışanlar karşı üstünlük kurmak için başvurulan eylemlerdir (Spector, 2006:449).

1.2.4 İş Karşıtı Davranışların Belirleyicileri

İş karşıtı davranışların belirleyicileri konusunda yapılan çalışmalar incelendiğinde literatüre göre iki belirleyiciden söz edilmektedir. Bunlardan ilki bireysel diğeri ise durumsal belirleyicilerdir.

Marcus ve Schuler (2004)'e göre, durumsal ve bireysel belirleyiciler motivasyon ya da kontrolle açıklanabileceğini öne sürmüşlerdir. Seçer ve Seçer (2007) tarafından model haline getirilen bu sınıflandırma türü aşağıdaki şekilde verilmektedir.

Şekil 1.2: İş Karşıtı Davranışların Belirleyicileri

Kaynak: Marcus, B. ve Schuler, H. (2004). Antecedents of counterproductive behavior at work: A general perspective. *Journal of Applied Psychology*, 89(4), 647-660.

Bireysel belirleyiciler, kişilik ve demografik faktörler; örgütsel belirleyiciler ise örgütsel koşullar ve işin niteliğinden oluşur. Şekil 1.2’den de anlaşıldığı gibi; motivasyon, dışsal baskılar ya da bazı içsel dürtüler sonucunda işgörenleri iş karşıtı davranışlar yapmaya iterken, kontrol teorileri, bireyin davranışlarının uzun dönemli düşünülmesi, sosyal kuralların içselleştirilmesiyle kişi ile iş karşıtı davranışlar arasında engel olabileceğini öngörülmektedir.

Literatürde neredeyse bütün teoriler, iş karşıtı davranışları açıklamak için bilginin işlenme süreci ile bağlantılı olan faktörlerden yararlanmaktadır (Martinko vd, 2002:42). Bütün teorilerde genel olarak iki unsur tanımlanmıştır. İlki, işgörenlerin eşitlik, adalet, başarı ya da başarısızlık algılarının nasıl değerlendirildiğiyle alakalıdır.

İkincisi ise bu durumla atfedilen sonuçların, davranışları ve duyguları nasıl etkileyeceği ile ilgilidir. Karşılaşılan durumların niteliklerinin değerlendirilme süreci çeşitli şekillerle tanımlanıp dengesizlik, adaletsizlik ya da eşitsizliğe sebep olan durumların karşılaştırılmasını kapsamaktadır.

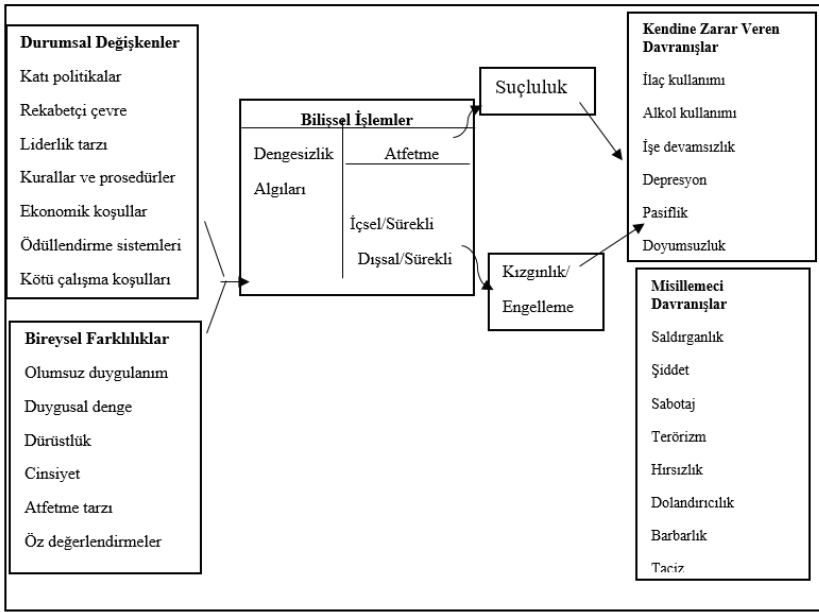
Örgütlerde ilk olarak ortaya çıkan dengesizlik, adaletsizlik ve eşitsizliğin algılanması sonucunda buna sebep olan neden ile ilişkilendirme

yapılmaktadır. İçinde bulunulan durum ya da koşullar bu ilişkilendirmeyi etkilemektedir. Duruma göre farklı iki kişi aynı durumu adaletsiz/eşitsiz/dengesiz olarak nitelendirebilir.

Fakat burada önemli olan olaya neden olanlarla ilişkilendirilen gerçekler sonucunda verilecek olan iş karşıtı davranışları etkileyecektir. Diğer bir ifadeyle, işgörenlerin olumsuz durum karşısında kendi eksikliğinden kaynaklandığını kabul etmesi durumunda suçu üstlenerek iş karşıtı davranışlar göstermeyecektir. Fakat kişinin istenmeyen bir durumla karşılaşması, kıskançlık ya da kötü niyetten kaynaklanıyorsa ve süreklilik arz ediyorsa iş karşıtı davranışlarda bulunması daha kolaydır.

Olumsuz durumların dış nedenlerle ilişkilendirilmesi iş karşıtı davranışlara yol açarken, içsel nedenlerle ilişkilendirilmesi ise kişiyi daha çok kendisine zarar verici davranışlara neden olmaktadır (Seçer ve Seçer, 2007:164-165).

Şekil 1.3: İş Karşıtı Davranışlara Nedensel Mantık Yaklaşımı

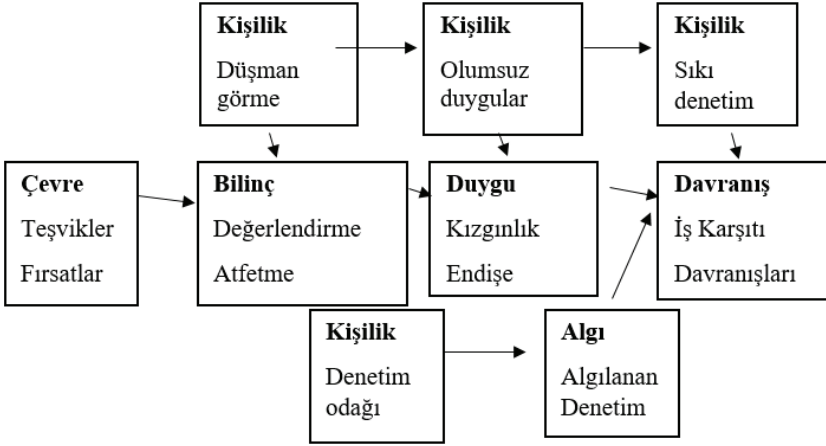

Kaynak: Martinko, M. J., Gundlach, M. J. ve Douglas, S. C. (2002). Toward an integrative theory of counterproductive workplace behavior: A causal reasoning perspective. *International Journal of Selection & Assessment*, 10(1/2), 43.

Yukarıdaki şekil 1.3'te görüldüğü üzere olumsuz durumun süreklilik göstermemesi beklentileri farklılaştırmaktadır. Olumsuz durumun devam etmesi ile iş karşıtı davranışlara başvurulduğu görülmektedir.

Spector (2011)'e göre, iş karşıtı davranışlara neye neden olduğu ile ilgili kişilik ve dürüstlük testlerini kullandığını ancak hangi kişilik boyutlarının bu davranışların belirlenmesi gerektiğini öne sürmektedir. İş karşıtı davranışların belirlenmesinde temel olarak çevresel şartlar, bilinç ve duygular etkili olmaktadır. Araştırmacılar tarafından kişilik bu boyutu etkileyen bir unsur olarak ele alınarak bir model geliştirilmiştir.

Şekil 1.4: *Kişilik Değişkenleri ile İş Karşıtı İş Davranışları Modeli*

Kaynak: Spector, P. E. (2011). The relationship of personality to counterproductive work behavior (CWB): An integration of perspectives. Human Resource Management Review, 21(4), 347.

Spector (2011)'e göre iş karşıtı davranışların ortaya çıkmasında çevresel faktörler hızlandırıcı etki yapmaktadır. Düşman gören, önyargı, öz-severlik kişilik değişkini, iş karşıtı davranışlara neden olan süreçte bilinç boyutunu değerlendirme, atfetme etkilemektedir. Olumsuz duygular ve kızgın karakter kişilik değişkeni ise kızgınlık ve endişe boyutunu etkilemektedir.

Kişiliğin yanında işgörenler diğer bireyler tarafından kendilerine yönelik düşmanca tavırlarda bulunduğunu düşündüğü durumlarda, kendisine zarar verilmiş hissedip intikam almayı düşünebilmektedir. Dolayısıyla bireyler kendilerine yapılan en ufak bir saldırıya karşılık saldırgan davranışlarda bulunabilir. Buna düşmanca yüklemeler yapma eğilimi denilmektedir (Neuman ve Baron,1998:405).

Neuman ve Baron (1998), işgörenlerin iş karşıtı davranışlara neden olan kişilik faktörlerini üç kategori altında toplamıştır. Bunlar “A tipi kişilik yapısı”, “kendini kurgulama/özizleme davranışı” ve “ düşman atfetme eğilimi”dir.

Bu sınıflandırmaya göre A tipi kişilik yapısına sahip bireylerin temel özellikleri, çabuk sinirlenme, acelecilik, rekabetçilik ve sürekli baskı altında hissetmektir. Buna karşılık B tipi kişilik özellikleri ise daha ağır başlı ve sakin davranışlar sergilerler. A tipi kişiliğine sahip olan bireyler B tipi kişiliğine göre daha çok çatışma içinde bulunup iş karşıtı davranışlar gösterme eğilimine sahiptirler.

Kendini kurgulama/özizleme davranışı, bireylerin davranışlarını kontrol edebileceği ve duruma göre kontrol edebildiği bir kavramdır. Kendini kurgulama düzeyi yüksek olan bireyler, kişiler arası ilişkilerine dikkat ederek davranışlarını onların üstünde olumlu etkiler bırakacak şekilde kurgulamaktadırlar. Kendini kurgulama düzeyi düşük olan bireyler ise davranışlarına pek önem vermemektedir. Dolayısıyla, kendini kurgulama düzeyi düşük olan bireyler daha az uzlaşmacı tavır sergileyerek onlardan daha fazla iş karşıtı davranış beklemektedir.

Düşmanca atfetme eğilimi ise işgörenler diğer bireylerin davranışlarını kendilerine düşmanca yapılmış olarak yorumlamaları durumunda bel del ödetmeyi isteyebilirler. Bazı bireyler kendilerine yapılan her davranışı düşmanca yapıldığını düşünerek öç alma eğilimi gösterirler. Bu durumda örgüt içinde saldırgan davranışlar sergilenir.

1.3 İş Karşıtı Davranışlar İle İşten Ayrılma Niyeti Arasındaki İlişki

Bu araştırmaya bağımlı değişkenler olarak dahil edilen her iş karşıtı davranışlar ile işten ayrılma niyeti arasında hangi yönde ilişki olduğuna yönelik yapılan literatür incelemesi sonucunda iş karşıtı davranışların işten ayrılma niyetinin öncülü oldukları ve çalışanların iş karşıtı davranışları arttıkça işten ayrılana kadar bu tip olumsuz davranışların sıklaşarak devam ettiği anlaşılmıştır.

İşletmeye, çalışanlara ya da müşterilere kasten zarar verme güdüsü ile gerçekleştirilen iş karşıtı davranışlar örgüt çalışanlarınca yapılan saldırganlık veya hırsızlık gibi zaten yasa dışı ve işten atılmayı gerektiren davranışlar olacağı gibi bazen de çalışanların örgütün kural ve ilkelerine bilinçli olarak uymama, özürsüz işe gelmeme ya da işini düzgün yapmamak davranışlardan oluşturlar (Spector ve Fox, 2005: 151).

Ancak ister pasif ve sadece iş etiği dışı olsun isterse hırsızlık gibi suç teşkil eden bir çalışan davranışı her halükârda bu tip çalışan davranışları çalışanın iş akdinin feshine, dolayısıyla işten ayrılmasına neden olacaktır. Nitekim literatüre bakıldığında iş karşıtı davranışlar olarak yapılan genel gruplandırma içerisinde kötüye kullanma, üretimden sapma, sabotaj, hırsızlık ya da geri çekilme davranışlarının işten ayrılma niyeti üzerinde pozitif yönde etkili olduğu ortaya konulmuştur (Zhang, vd., 2005:37; Hoffman ve Woehr, 2006:390):

Örneğin Tuna ve Yeşiltaş (2014) turizm sektöründe yaptıkları araştırma sonucunda etik iklimini bozan iş karşıtı davranışların çalışanların işten ayrılma niyetleri üzerinde zayıf ve pozitif yönlü bir ilişki olduğunu tespit etmişlerdir. Benzer şekilde Hart (2005) hemşireler üzerinde yaptığı çalışmada; Elçi (2003) orta ve üst düzey yöneticiler arasında yaptığı çalışmada iş karşıtı davranışların sıklıkla görüldüğü örgütlerde çalışanların işten ayrılma niyetlerinin daha olası olduğu ortaya konulmuştur.

Konuya tersten bakarak yapılan bir başka çalışmada ise Fournier vd. (2010) işletmenin büyük kısmının iş karşıtı davranışlar sergilediği iş yerlerinde özveri ve fedakarca çalışan pek çok çalışan bu iş yerinden ilk fırsatta ayrıldığı tespit edilmiştir.

Benzer şekilde Ulrich ve arkadaşlarının (2007) araştırması sonucunda ise hemşirelerin örgüt ikliminden memnun olmalarının işten ayrılma niyetini önlediği sonucuna ulaşılmıştır.

Tütüncü ve Savran (2007) araştırmasında ise örgütte pozitif davranış kültür ve iklimi olumlu yönde geliştikçe çalışanların örgütsel tükenmişliğinin azalmakla kalmadığı, bu tip iş yerlerinde çalışan devir hızının da nerdeyse sıfır düzeyine gerilediği ortaya konulmuştur.

Benzer bir çalışmada Mulki vd. (2008) araştırmasıyla olumlu yönde gelişen örgüt ikliminin dolaylı bir şekilde örgüt içindeki çatışma, rol belirsizliği ve örgütsel güven gibi değişkenler üzerinde pozitif yönde etki yaratarak işten ayrılma niyetini zayıflattığı ortaya konulmuştur.

Yine Türkiye’de yapılan Bulutlar ve Öz’ün (2009) çalışmalarında da örgütün sahip olduğu etik ve ahlaki ilkeleri benimseyen çalışanların bir şekilde örgüte yönelik bağlılıklarında artışlar yaşandığı ve örneklemenin seçildiği iş yerinde bu tür kazanımların işten ayrılma niyetini önüne geçtiği ileri sürülmüştür.

Ulrich vd. (2007) çalışmasında günümüz iş yerinde ahlaki ve idari yönden yanlış bulunan çalışan davranışlarının diğer çalışanların iş stres düzeyini sürekli arttırdığı; dürüst ve ahlaklı çalışanların ise bu tip iş yerlerinden ilk fırsatta ayrılmayı planladıkları sonucuna varılmıştır. Benzer şekilde Zheng vd. (2015) ile Kammeyer vd. (2012) ise yaptıkları çalışmalar sonucunda işletmelerde iş karşıtı davranışlar sonucunda meydana gelen çatışmaların çalışanların duygusal tükenmelerini pozitif yönde etkileyerek onların işten ayrılma niyetini teşvik ettiğini ortaya koymuşlardır.

Literatüre bakıldığında örgütsel tükenmişliğin önemli kaynaklarından birisi olarak görülen iş karşıtı davranışların işten ayrılma niyeti üzerindeki etkisini örgütsel tükenmişliğin aracılık rolü üzerinden seçmişlerdir.

Örneğin Yardan ve Köroğlu (2013) araştırmasında ameliyathane ça-

lışanlarının; Huhtala vd. (2011) araştırmasında yöneticilerin ve Yang vd. (2014) araştırmasında ise call center çalışanların iş karşıtı davranışlara müdahale edilmeyen işletmelerde hızla duygusal yönden tükenerek işten ayrılma niyetini pozitif yönde etkilediğini ifade etmişlerdir.

Özellikle iş yerlerindeki çalışanlara yönelik iş karşıtı davranışları örgütsel tükenmişliğin önemli bir yordayıcısı olarak göre Schaufeli ve Bakker (2004), Harrington vd., (2001) Üstün ve Doğan (2014), Yıldırım vd. (2014) araştırmalarında iş karşıtı davranışların çalışanların işten ayrılma niyeti üzerinde pozitif yönde bir etkiye neden olduğunu ortaya koymuşlardır.

Görüldüğü üzere iş karşıtı davranışlar çalışanların işten ayrılma niyetlerine pozitif yönde etki bıraktığına işaret eden literatürde pek çok araştırmaya ulaşılmıştır. Öyleyse literatür incelemesi sonucunda ulaşılan bu bulgulara göre örgütlerdeki iş karşıtı davranışlar ile çalışanların işten ayrılma niyetleri arasında pozitif yönde ilişki olduğunu varsayan aşağıdaki araştırma hipotezini önermek mümkündür.

H1: İş karşıtı davranışlarının işten ayrılma niyeti üzerinde pozitif yönlü bir etkisi vardır.

1.3.1 Katılımcıların Demografik Özellikleri

Sivil havacılık yer hizmetlerinde çalışan personelin bireysel ve demografik özelliklerini tanımlamak amacıyla kendilerine yöneltilen anket sorularına verdikleri yanıtların frekans ve yüzdelik dağılımları SPSS programı yardımıyla hesaplanmıştır. Buna göre araştırmaya katılanların demografik verileri aşağıdaki tabloda gösterilmiştir:

Tablo 3. 1. Demografik Özelliklerin Dağılımı

	Frekans	Yüzde
Cinsiyet		
Erkek	131	54,1
Kadın	111	45,9

Cinsiyete göre gözlemlenemez değişkenlerin varyanslarında herhangi bir farklılık olup olmadığını tespit etmek için yapılan t-testi sonuçları tabloda gösterilmektedir.

T-testi bulgularına göre işten ayrılma niyeti cinsiyete göre istatistiksel olarak anlamlı bir şekilde farklılık göstermektedir ($t_{240}=-3,262$, $p=0,001$). Tablodaki ortalamalar incelendiğinde erkeklerin işten ayrılma puan ortalamalarının, kadınların ortalama puanlarından daha düşük olduğu görülmektedir. Görülüyor ki erkeklerin işten ayrılma niyeti, kadınlara göre daha düşüktür.

Tablo 3.2. *Cinsiyete göre t-testi Bulguları*

	Grup	N	Ortalama	Standart sapma	t	df	p
İşten Ayrılma Niyeti	1 Erkek	131	2,5496	1,26742	-3,262	240	0,001
	2 Kadın	111	3,0865	1,28279			
İş Karşıtı Davranışlar	1 Erkek	131	1,4494	,25050	-1,751	240	0,810
	2 Kadın	111	1,5123	,30858			

Buna karşılık ulaşılan bulgulara göre iş karşıtı davranışlar ölçeğinin varyansında, katılımcıların cinsiyetlerine göre istatistiksel olarak anlamlı bir fark görülmemektedir ($t_{240}=-1,751$, $p=0,81$). Diğer bir ifadeyle, erkekler ile kadınların iş karşıtı davranışları birbirlerinden farklı değildir.

Tablo 3.3. *Hiyerarşik Regresyon Analizi (1) Bulguları*

Bağımsız Değişkenler	1. Regresyon	2. Regresyon	3. Regresyon	4. Regresyon
İş Karşıtı Dav.	0,238***	,223***	,419***	,364***
Sabote			-,224**	-,156*
Çalma			,046	,000
Çekilme			-,096	-,114*
Adj. R2	0,438	0,489	0,516	,584
R square Change	0,438	0,051	0,027	,068

* $p<0,05$, ** $p<0,01$, *** $p<0,001$ --- Bağımlı Değişken: İşten Ayrılma Niyeti

İş karşıtı davranışlar ile işten ayrılma niyeti arasında ise istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif bir ilişki bulunmaktadır. İş karşıtı davranış puanında bir standart birim artış olduğunda, işten ayrılma niyeti puanında da 0,364 standart birim artış olmaktadır. İş karşıtı davranışları artan çalışanın işten ayrılma niyeti de artış göstermektedir. Bu bulgulara göre araştırma kapsamında geliştirilen “İş karşıtı davranışlar” ile “işten ayrılma niyeti” arasında pozitif yönlü bir ilişki” olduğunu varsayan 9.araştırma hipotezi kabul edilmiştir ($H1=Kabul$).

Son olarak bu araştırmanın alt problemleri arasında yer almayan fakat iş karşıtı davranışlar ölçeğinin alt boyutları ile işten ayrılma niyeti arasındaki ilişkiye ışık tutan bazı bulgulara da ulaşılmıştır. Örneğin iş karşıtı davranışlar ölçeğinin alt boyutlarından olan çalma alt boyutu modelde istatistiksel olarak anlamlı bulunmamıştır. Diğer boyutlar sabote ve çekilme ise beklenenin aksine negatif ilişkili bulunmuşlardır. Diğer bir ifade ile sabote ve çekilme puanları arttıkça, işte ayrılma niyeti azalış göstermektedir

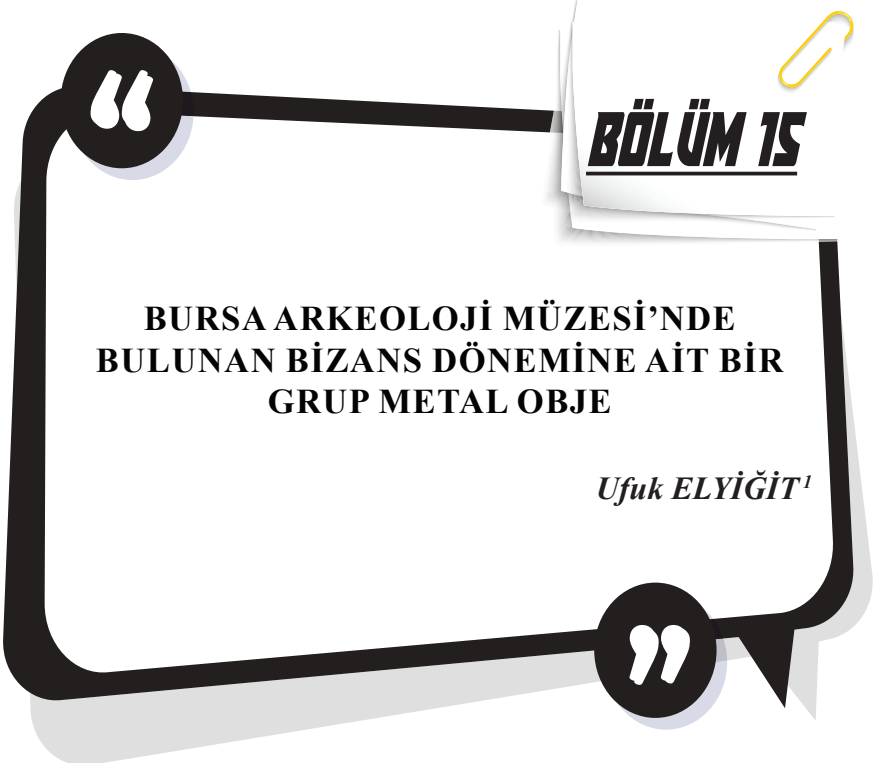
KAYNAKÇA

- Tuna, M. (2007) Personel Devir Oranı Analizi: Ankara’da Yer Alan Yıldızlı Otel İşletmelerinde Bir Uygulama, *Anatolia Turizm Araştırmaları Dergisi*, Cilt:18, Sayı:1, 45-52.
- Tak, B. ve Çiftçioğlu, B.A. (2009). Mesleki Bağlılık ile Çalışanların Örgütte Kalma Niyeti Arasındaki İlişkiyi İncelemeye Yönelik Görgül Bir Çalışma, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 63 (4), 155-178.
- Lambert, E. G. (2006) “I Want to Leave: A Test of A Model of Turnover Intent Among Correctional Staff”, *Applied Psychology in Criminal Justice*, c.2, s.1, 57–83.
- Özcan, E., Vardarlıer, P., Karabay, M., Konakay, G. ve Çetin, C. (2012) “Liderliğin Örgütsel Vatandaşlık Davranışı ve İşten Ayrılma Niyeti Üzerindeki Etkisinde Güvenin Rolü”, c.10. s.37, 1-13
- Morrel, K., Loan-Clarke, J. ve Wilkinson, A., (2001). “Unweaving Leaving: The Use of Models in the Management of Employee turnover”, *International Journal of Management Reviews*, 3, 219-244.
- Şimşek, M. Ş.; Akgemici, T. ve Çelik, A. (2005). Davranış Bilimlerine Giriş Ör-gütlerde Davranış, Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Yılmaz, B. ve Halıcı, A. (2010, Kış). İşgücü Devir Hızını Etkileyen Etmenler: Sekreterlik Mesleğinde Bir Araştırma, *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, Cilt:2, Sayı:4, 94-107.
- Özdenoğlu, M. (2004). Algılanan Örgütsel Desteğin İşten Ayrılma Niyeti Üzerindeki Etkileri, *Amme İdaresi Dergisi*, Cilt 37, 97-115.
- Poyraz, K. ve Kama, B. (2008). Algılanan İş Güvencesinin, İş Tatmini, Örgütsel Bağlılık ve İşten Ayrılma Niyeti Üzerindeki Etkilerinin İncelenmesi, *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt:13, Sayı:2, 143-164.
- Özyer, K. (2010). Etik İklim Ve İşten Ayrılma Niyeti Arasındaki İlişkide Örgütsel Bağlılık Ve İş Tatmininin Düzenleyici Rolü. *Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi*, Ankara.
- Gürbüz, S. ve Bekmezci, M., (2012) “İnsan Kaynakları Yönetimi Uygulamalarının Bilgi İşçilerinin İşten Ayrılma Niyetine Etkisinde Duygusal Bağlılığın Aracılık ve Düzenleyicilik Rolü”, *İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi*, c.41, s.2, 189-213.
- Kanten, P. (2014). İşyeri Nezaketsizliğinin Sosyal Kaytarma Davranışı Ve İşten Ayrılma Niyeti Üzerindeki Etkisinde Duygusal Tükenmenin Aracılık Rolü. *Aksaray Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 6 (1): 11-26.
- Toker, B. (2007) “Demografik Değişkenlerin İş Tatminine Etkileri İzmir’deki Beş ve Dört Yıldızlı Otellere Yönelik Bir Uygulama”, *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, c. 8, s.1, 92-107.

- Kaya, H. ve Abdioğlu, H. (2010) “Çalışanların Örgütten Ayrılma Eğilimleri Üzerine Bir Araştırma” Amme İdaresi Dergisi, c.43, s. 4, 129-165.
- Örücü, E., Kılıç, R., Kılıç, T. (2007). Cam Tavan Sendromu ve Kadınların Üst Düzey Yönetici Pozisyonuna Yükselmelerindeki Engeller: Balıkesir İli Örneği. Celal Bayar Üniversitesi Yönetim ve Ekonomi Dergisi. C:14, S:2, 117-135.
- Met, Ö. ve Sarıoğlu, M. (2010) “Otel İşletmeleri Yiyecek-İçecek Ünitelerinde İşgören Devri Üzerine Görgül Bir Araştırma”, Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, c.3, s.5, 201-213.
- Silverberg, S. M. (2008) Employee Perceptions & Voluntary Turnover: A Case Study, University of Calgary Department of Sociology, Alberta.
- Tekingündüz, S. ve Tengilimoğlu, D., (2013), Hastane Çalışanlarının İş Tatmini, Örgütsel Bağlılık ve Örgütsel Güven Düzeylerinin Belirlenmesi, Sayıştay Dergisi, 91, 77-103.
- Sökmen, A. ve Mete, E. S., (2016). “Bezdirinin İş Performansı, İş Tatmini Ve İşten Ayrılma Niyeti Üzerindeki Etkisi: Ankara’da Bir Araştırma”, Gazi Üniversitesi İİBF Dergisi, 17(3), 271-295.
- Erdoğan İ., (2009). İşletmelerde Kişi Değerlemede Psikoteknik. İstanbul: Beta Yayınları.
- Gürbüz, S. (2006). “Örgütsel Vatandaşlık Davranışı İle Duygusal Bağlılık Arasındaki İlişkilerin Belirlenmesine Yönelik Bir Araştırma”, Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi, c. 3, s. 1, 48-75.
- Şenyiğit, G., (2004). “Çalışma Hayatında Stres”, Verimlilik Dergisi, Ankara, MPM Yayını, 104.
- Tınaz, P. (2005). “Mobbing: İşyerinde Psikolojik Taciz”, Çalışma ve Toplum, 3: 11-22.
- Arnold, H. ve Feldman, D., (1982). A Multivariate Analysis of Determinants of Job Turnover, Journal of Applied Psychology, 67, 350-360.
- Varoğlu, D. ve Ü. Sıgri, (2013). “Örgütsel Davranışın Karanlık Yüzü: İşyerinde Üretkenlik Karşıtı Davranışlar,” S. Gürbüz ve Ü. Sıgri (Derl.). Örgütsel Davranış içinde, İstanbul: Beta Yayınları, 623-654.
- Girgin Köse, S. ve A. Aksu, (2013). “Okullar için Örgütsel Sapma Ölçeği,” NWSA Education Sciences 8(3): 375-389.
- Martinko, M. J., Gundlach, M. J. ve Douglas, S. C. (2002). Toward an integrative theory of counterproductive workplace behavior: A causal reasoning perspective. International Journal of Selection & Assessment, 10(1/2), 36-50.
- Fox, S., Spector, P. E. ve Miles, D. (2001). Counterproductive work behavior (CWB) in response to job stressors and organizational justice: Some mediator and moderator tests for autonomy and emotions. Journal of Vocational Behavior, 59(3), 291-309. doi: 10.1006/jvbe.2001.1803.

- Spector, P. E. ve Fox, S. (2002). An emotion-centered model of voluntary work behavior: Some parallels between counterproductive work behavior and organizational citizenship behavior. *Human Resource Management Review*, 12(2), 269-292. doi: 10.1016/S1053-4822 (02)00049-9.
- Sackett, P. R. ve DeVore, C. J. (2005), "Counterproductive Behaviours at Work", in N. Anderson, *Journal of the Academy of Marketing Science*, 22, 74-84.
- Seçer, H. Ş. ve Seçer, B. (2007). Örgütlerde üretkenlik karştı iş davranışları: Belirleyicileri ve önlenmesi. *TİSK Akademi*, 2(4), 146-175.
- Spector, P. E., Fox, S., Penney, L. M., Bruursema, K., Goh, A. ve Kessler, S. (2006). The dimensionality of counterproductivity: Are all counterproductive behaviors created equal? *Journal of Vocational Behavior*, 68(3), 446-460. doi: 10.1016/j.jvb.2005.10.005.
- Özdevecioğlu, M. (2003). "Örgütsel Vatandaşlık Davranışı İle Üniversite Öğrencilerinin Bazı Demografik Özellikleri ve Akademik Başarıları Arasındaki İlişkilerin Belirlenmesine Yönelik Bir Araştırma", *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Sayı: 20, Ocak-Haziran: 117-135.
- Spector, P. E. ve Fox, S. (2005). The stressor-emotion model of counterproductive work behavior. İçinde S. Fox ve P. E. Spector (Ed), *Counterproductive work behavior: Investigations of actors and targets* (ss. 151-174). Washington, DC, US: American Psychological Association.
- Doğan, S. ve Kılıç, S. (2007). Örgütsel bağlılığın sağlanmasında personel güçlendirmenin rolü ve önemi. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Temmuz-Aralık 2007(29), 37-61.
- Gruys, M. L. (1999), "The Dimensionality of Deviant Employee Performance in the Workplace", Unpublished Doctoral Dissertation, University of Minnesota.
- Robinson S. L. ve R. J. Bennett. (2004). "A Typology of Deviant Workplace Behaviors: A Multidimensional Scaling Study," *Academy of Management Journal* 38(2): 555-572.
- Leymann, H. (1996). The content and development of mobbing at work. *European Journal of Work and Organizational Psychology*, 5(2), 165- 184.
- Boddy, C. R. (2011). *Corporate psychopaths: Organisational destroyers*. Great Britain: Palgrave Macmillan.
- Spector, P. E. (2011). The relationship of personality to counterproductive work behavior (CWB): An integration of perspectives. *Human Resource Management Review*, 21(4), 342-352.
- Özdevecioğlu, M. ve Aksoy, M. S. (2005). Organizasyonlarda sabotaj: Türleri, amaçları, hedefleri ve yönetimi. *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 6(1), 95-109.

- Berkowitz, L. (1998). Affective aggression: The role of stress, pain, and negative affect. İçinde G. G. Russell ve D. Edward (Ed), Human aggression (ss. 49-72). San Diego: Academic Press.
- Demirel, Y., (2009), “Örgütsel Bağlılık ve Üretkenlik Karşılı Davranışlar Arasındaki İlişkiye Kavramsal Yaklaşım”, İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 8(15), 115- 132.
- Gül, H., (2010). “Saldırgan Davranışlar ve Örgütsel Mağduriyet Üzerine Kavramsal Bir Araştırma”. KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi. Cilt.12, Sayı.18, 91-98.
- Neuman, J. H. ve Baron, R. A. (1998). Aggression in the workplace. İçinde R. A. Giacalone ve J. Greenberg (Ed), Antisocial behavior in organizations (ss. 37-67). Thousand Oaks, CA: SAGE Publications.
- Payne, Brian K. ve Gainey, Randy R. (2004). The Electronic Monitoring of Offenders Released from Jail or Prison: Safety, Control, and Comparisons to the Incarceration Experience. The Prison Journal, 84, 413-435.
- Tütüncü, Ö. ve Demir, M., (2003). “Konaklama İşletmelerinde İnsan Kaynakları Kapsamında İşgücü Devir Hızının Analizi ve Muğla Bölgesi Analizi”, Dokuz Eylül Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi. Cilt.5, Sayı.2, 146-169.
- Bacak, B. ve Yiğit, Y., (2010). “İşe Devamsızlığın Nedenleri, Ekonomik Sonuçları ve Azaltılması için Alınması Gereken Önlemler”, Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi. Cilt.5, Sayı.1, 29-44.
- Ambrose, M., L., Mark, A., S. ve Marshall S., (2002). “Sabotage in the Workplace: The Role of Organizational Injustice”, Organizational Behavior and Human Decision Processes. Vol.89, No.1, 947-965.
- Marcus, B. ve Schuler, H. (2004). Antecedents of counterproductive behavior at work: A general perspective. Journal of Applied Psychology, 89(4), 647-660.

BÖLÜM 15

BURSA ARKEOLOJİ MÜZESİ'NDE BULUNAN BİZANS DÖNEMİNE AİT BİR GRUP METAL OBJE

Ufuk ELYİĞİT¹

¹ Dr. Öğr. Üyesi Ufuk ELYİĞİT, Bandırma Onyedi Eylül Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, ORCID ID: 0000-0002-3839-3896

Giriş

İnsanoğlunun ihtiyaçları doğrultusunda üretmeye başladığı taşınır ya da taşınmaz kültür varlıklarının şekillenişine yön veren unsurların başında günlük ihtiyaçlar ve inanç faktörü gelmektedir. Yaşamın devamlılığını sürdürebilme adına gerçekleştirilen faaliyetler, zaman içerisinde farklı yöntemler doğrultusunda çeşitlilik arz etmeye başlamış ve yeni uğraş alanlarının doğmasına neden olmuştur. Yaşanan bütün bu gelişmeler, insanoğluna üretici bir kimlik kazandırmasına ek olarak uğraşlarını da sanata dönüştürme fırsatı vermiştir. Tarihi süreç boyunca uygarlıklar, üzerinde yaşadıkları coğrafyalar, bağlı bulundukları inanç sisteminin yanı sıra kendi iç dinamiklerine göre toplum yapısını düzenlemiş ve buna uygun bir sanat anlayışı geliştirmeye çalışmıştır. Kullanılan malzemeler, uygulanan teknik ve yöntemler etkileşim unsurlarına uyumlu bir halde değişim göstermeye başlamıştır. Malzeme ve teknik açısından mimarlık alanında yaşanan gelişmeler, küçük el sanatlarında da benzer şekilde ilerlemeye devam etmiştir. Yukarıda da değindiğimiz üzere, günlük ihtiyaçlar ve inanç faktörünün etkin bir rol oynadığı sanatsal faaliyetler, farklı türlerde malzemelerin kullanımı ile somut hale gelebilmiştir. Taş, toprak, maden, ahşap vb. malzemeler kullanılarak biçim kazandırılan araç ve gereçler, zamanla estetik hale gelmiş ve birer sanat eserine dönüşmüştür. Gerek dayanıklı yapıları gerekse de farklı işlevlerde kullanıma imkân sunmaları nedeniyle madeni eserler, sanatçının ifade gücünü yansıtan somut birer temsil aracı olmuşlardır.

Madenin kullanım alanları göz önüne alındığında; günlük yaşamı kolaylaştırma adına şekillendirilmiş malzemeler ve inanç boyutu dikkate alınarak biçimlendirilmiş olan ürünlerin, geniş bir yelpazeye sahip olduğu vurgulanabilir. Bu bağlamda değerlendirildiğinde; Hristiyan maden sanatına ait eserler, kullanım amaçlarının yanı sıra form ve teknik özelliklerine göre de kendileri özgü yapıları ile dikkat çekmektedirler. Hristiyan sanatının en önemli temsilcisi olan Bizans (Doğu Roma) sanatının mimari formlar dışında, küçük el sanatları alanında da zengin sayılabilecek bir ürün yelpazesine sahip olduğu ifade edilebilir. Bizans Maden sanatına ait eserler, genel anlamda günlük ihtiyaçlar doğrultusunda kullanılan eşyalar ve kilise litürjisine bağlı olarak gelişen objelerden oluşmaktadır. Çalışmanın ana konusunu teşkil eden Bursa Müzesi'nde yer alan madeni eserler ile ilgili tanımlamalara geçmeden önce, konu bütünlüğünü sağlama açısından Bizans el sanatları ve dolayısıyla da maden sanatına kısaca değinmek gerekmektedir.

Bizans, 4. yy. ve sonrasında Akdeniz Bölgesi'ndeki en önemli küçük el sanatları merkezi haline gelmiş ve bu konudaki liderliğini uzun bir dönem sürdürme başarısını göstermiştir. Bizans'a ait küçük el sanatı ürünleri 9. yüzyıldan 10. yüzyıla kadar klasik olarak tanımlanabilecek bir

dönem özelliği taşımıştır. Daha sonraki dönemlerde üretilmiş olan eserlerin geçmiş dönemlere ait eserleri ayrıntılı bir üslup anlayışı ile taklit etmenin ötesine geçemediği vurgulanabilir (Yıldız, 2017:83). Bizans maden sanatına göre şekillenen araç ve gereçlerin hatırı sayılı bir kısmının, kiliselerin bünyesinde yer alan madeni eşyalardan oluştuğu ifade edilebilir. Söz konusu eşyalar sadece ekmek-şarap ayini esnasında kullanılan kutsal tabaklar, çanaklar, yıldız, çocuk melekler ve serafinler ile süslü bir çifti günümüze gelebilmiş olan rhipidia (yelpazeler) dışında haçlar, tütsülükler, lambalar da mevcuttu. Bu şekilde bağışlanan eserler kiliselerin bünyesinde “hazine” şeklinde saklanmaz aksine günlük kullanım amacıyla muhafaza edilirdi. Ancak istisnai durumlarda saklama ihtiyacı duyulurdu (Spieser, 2014: 311).

Suriye’de bulunan ve Hristiyanlığın erken dönemlerine ait iyi korunmuş ritüel araç ve gereçler, Greko-Romen dünyasına ait iyi örnekler olarak karşımıza çıkmaktadır. Söz konusu örnekler koleksiyonlara dahil olmuş ve dönemin dini yaşamı hakkında birer resim niteliğinde daha fazla bilgi edinmemizi kolaylaştırmıştır. Çeşitli koleksiyonlarda sergilenen diğer mutfak eşyaları, gümüş kadehler, patenler, şamdanlar, ibrikler, kaşıklar, şarap, gümüş yelpazeler ve bronz buhurdanlar üretim açısından kilise malzemesi olarak kullanılmaktadır. Roma’da ve Ortodoks kiliselerin ayin törenlerinde kullanılan bu nesnelerin birçoğunda bağışçıların isimleri ve dindar ifadeleri ile yeminlere yer verilmiştir. Kiliselerde bulunan litürjik öğeler, Hristiyan maden sanatı hakkında önemli veriler sunmaktadır (Downey, 1954:276). Bizans döneminde bağışçılar ve bağışçı grupları, ayinle ilgili tabak çanağının tamamı gibi birçok eşya sağlıyordu. Arkeolojik keşiflerde, aynı kilise kaynaklı takımlar elde edilmiştir. Koper Karaon köyü kilisesi hazinesinin günümüzde dağılmış olan takımları ve pahalı lambaları ile söz edilmesi gereken başka birtakım da Sion hazinesi olarak ifade edilebilir. Söz konusu hazinelerde Bizans döneminde üretilmiş madeni eserler hakkında önemli bilgiler elde edilebilir (Spieser, 2014: 311-312).

Bizans maden sanatında kullanılan yapım teknikleri genel anlamda; dövme, döküm, bal mumu ve tornada çekme teknikleri olarak ifade edilebilir. Süsleme teknikleri; Kabartma, kalıpla kabartma, deliğişi, kazıma, değerli taş ve renkli cam ile süsleme, niello ve yaldızdır (Altun, 2015:171-172). Eserlerin yapımında kullanılan tekniklerden dövme ve tornada çekme teknikleri daha çok gümüş eserlerin yapımında, döküm tekniği ise bronz eserlerin üretiminde tercih edilen bir teknik olmuştur. Söz konusu tercih, malzemenin niteliğinden kaynaklanmaktadır. Yumuşak bir yapıya sahip olan gümüş dövme, sert ve sağlam bir maden olan ayrıca eridiği zaman kabarcık oluşturmeyen bronz ise döküm tekniğine uygunluk arz etmektedir (Eser, 2020: 86). Bizans döneminde el sanatları özellikle de

maden sanatı konusunda çeşitli teknikler uygulanmış ve kuyumculuk anlamında da önemli merkezlerin ön plana çıktığı tarihi kaynaklardan ve arkeolojik veriler doğrultusunda anlaşılmaktadır. Bizans maden sanatı, inanç temelli gelişen litürjik öğelerin dışında günlük hayatta kullanılan araç ve gereçlerden oluşan geniş bir yelpazeye sahiptir. Kullanılan malzemenin form ve üslup özellikleri dışında, yapım ve süsleme teknikleri açısından da ayrıca zengin sayılabilecek bir faaliyet alanına yayıldığı ifade edilebilir. Bizans kuyumculuğunun gelişkinlik düzeyi, üretilen malzemenin teknik ve üslup bakımından da çeşitlilik arz etmesine yol açmaktadır. Bizans maden sanatına yön veren önemli etkenlerden biri olan kuyumculuğa da bu açıdan kısaca değinilebilir.

Bizans kuyumculuğunda ilk dönemlerde Roma gelenekleri ağır basarken zaman içerisinde Hristiyanlık, doğu ve Balkan etkileri ile Grekçenin yaygın şekilde kullanımına bağlı olarak üç kıtada farklı kültürler ile etkileşim halinde olmasının yansımaları, sanatın diğer alanlarında olduğu gibi kuyumculukta da etkili olmuştur. Roma, Antakya, İskenderiye, Lapseki'nin yanı sıra Konstantinopolis'teki atölyelerde birtakım ilerlemeler yaşanmıştır. Konstantinopolis'in İmparatorluğun merkezi haline gelmesi, kendine has form, desen ve teknikleri geliştirebilmesi tam anlamıyla 6. yüzyılda şekillenebilmiştir. Özgün Bizans üslubundaki eserler diğer merkezlerden farklı bir tarzda başkentte üretilmiştir. Söz konusu dönemde Bizans kuyumculuğunda Antik sanatın etkilerinin azaldığı, daha çok Hristiyanlık inancı ile ilişkili kişiler (İsa, Meryem, Vaftizci Yahya, havariler, peygamberler, din adamları, azizler ve melekler vb.), dini konular ve sembolik anlam içeren bitki, hayvan ve geometrik şekillerin kullanıldığı söylenebilir (Köroğlu, 2004:38-39).

Bizans'ın erken dönemlerinde çeşitli madenlerden üretilen dini amaçlı ve günlük kullanıma yönelik ürünlerde antik dönemin üslup özelliklerinin ve motiflerinin kullanımı sürerken, söz konusu unsurlar resmi din olarak kabul gören Hristiyanlığa özgü konu ve temsiller ile bütünleşik bir hal almıştır. Bizans el sanatları arasında maden sanatı, kullanılan malzemelerin zenginliği, farklı işlevlere yönelik objelerin üretilmesi, yapım ve süsleme teknikleri, işçilik anlamındaki kalite, süslemelerde görülen konu ve motiflerin çeşitliliği ile ayrıca önemli bir konumda yer almaktadır. 9. Yüzyıldan itibaren maden sanatı incelendiğinde kuyumculuk örneklerinin ve nadir gümüş eserlerin dışında kiliseye ait ürünlerde ve günlük kullanıma ait eşyalarda malzeme, süsleme tekniği, bezemeler, üslup ve yazıtların içeriğinde önemli değişim ve gelişmelerin yaşandığı gözlenmektedir. İmparatorluğun ekonomik koşullarındaki iyileşme ile paralel şekilde paten ve kalis gibi birinci derecede litürjik eserlerin yapımında bronz ve bakırın kullanılmaya başlandığı vurgulanabilir (Eser, 2007:37-38).

Bizans maden sanatının gelişmesinde oldukça önemli bir etken olan

kuyumculuk, farklı sanat dallarında da ürün verilmesine olanak sağlamıştır. Bu açıdan değerlendirildiğinde Bizans maden sanatı kapsamında şekillendirilen ürünlerin üslup ve teknik özelliklerinin de kuyumculuk faaliyetlerine bağlı olarak çeşitlilik arz ettiği söylenebilir.

Bizans'a ait kuyumcu atölyeleri takıların dışındaki alanlarda da ürünler vermişlerdir. Dinsel törenler esnasında kullanılan litürjik eserler (tören haçları, buhurdanlık, patena, kalıs, rölik ve kutsal kitap mahfazaları gibi kilise eşyaları, ikon çerçeveleri), saray için hazırlanmış kap kakak ayrıca avize, kandil gibi ürünler ile değerli taş ve metaller ile işlenmiş zengin süslemelere sahip kumaşlardan üretilmiş imparator ve imparatoriçeye ait kıyafetler söz konusu grup içinde ele alınabilir. Bizans sanatında renkli taş kakma, emay ve niello teknikleri ile yapılmış renkli üretim tercih edildiğinden dolayı kuyumculuk başta olmak üzere mimari plastikte, cam ve seramik ile döşemelerde yaygın şekilde kullanılmaya başlanmıştır. Roma döneminin tersine Bizans kuyumculuk anlayışında kabartma tekniğine daha az yer verilmiştir (Köroğlu, 2004:41). Bizans maden sanatına göre şekillenen litürjik eserlerin yanı sıra çeşitli amaçlar için üretilmiş günlük hayata yönelik objeler, Anadolu coğrafyasında yer alan birçok müzede sergilenme olanağı bulmaktadır. Orta çağ arkeolojisi açısından da zengin veriler sunabilen madeni eserler, İslam sanatında olduğu kadar Hristiyanlık ve dolayısıyla Bizans maden sanatındaki üslup ve teknik özellikleri gözler önüne sermektedir. Anadolu'nun inanç ve kültür açısından sahip olduğu çeşitlilik, etkileşim unsurlarına da yansımış ve böylece söz konusu eserlerin kültürler arası etkileşimdeki rolünü arttırmıştır. Çalışmamıza konu edindiğimiz eserler, yukarıda da değinmiş olduğumuz üzere birer tarihi belge niteliği taşımaktadırlar. Konu bu bakış açısıyla ele alındığında; Bursa Arkeoloji Müzesi envanterine kayıtlı bulunan bir grup madeni eserin form ve teknik özelliklerinin tanımlanması, komşu sanat çevrelerinde yer alan benzer örnekler ile karşılaştırılması hedeflenmektedir. Böylelikle araştırmamızın amacına uygun şekilde, söz konusu eserlerin kullanım amaçları ve ait oldukları dönem ile ilgili bilgiler verilmeye çalışılacaktır.

Bursa Arkeoloji Müzesi Envanterine Kayıtlı Bizans Dönemi Madeni Eser Örnekleri

Müzenin arkeolojik eser deposunda yer alan yaklaşık on üç madeni eser, yapım ve süsleme tekniklerine göre tanıtıldıktan sonra üslup özelliklerine göre de değerlendirmeye tabi tutulacaktır. Söz konusu örneklerin form ve teknik özellikleri göz önünde tutularak diğer müzelerdeki madeni eserler ile benzer ve farklı yönleri karşılaştırılmaya çalışılacaktır. Bursa Arkeoloji Müzesi'nde yer alan madeni objeler, çeşitli amaçlar için kullanılmak üzere şekillendirilmişlerdir. Farklı işlevlere sahip bu ürünler, Bizans maden sanatının günlük yaşamdaki kullanımını gözler önüne sermeleri açısından da ayrıca önem taşımaktadırlar.

Örnek 1 (Şekil 1)

Eserin adı: Mumluk/Şamdan

Envanter No: 8843

Müzeye geliş tarihi: 06.03.1985

Müzeye geliş şekli: Satın alma

Müzedeki yeri: Arkeolojik eser deposu

Malzeme: Bronz

Ölçüleri: yükseklik: 20 cm- genişlik:16 cm- mumluk çapı: 6,1 cm

Müze envanterine mumluk olarak geçmiş olan eser, bir şamdan kolu olarak düşünülebilir. Tanım: döküm tekniği ile yapılmış olan eser, çok kollu olarak tasarlanmış bir mumluğun günümüze gelebilmiş iki adet parçasından oluşmaktadır. İlk parça, kıvrık dal şeklinde bükümlü olarak şekillendirilmiş ve kenarları düzleştirilerek yassı hale getirilmiştir. Yukarı doğru kavis yapan kenarına denk gelecek biçimde ucu sivri bir uzantının eklendiği parçanın uç kısmı, kulakları dik ve ağzı açık olarak tasvir edilmiş bir hayvan başı şeklinde sonlanmaktadır. İkinci parça ise ucu sivri çıkıntıya geçecek şekilde tasarlanmış çanak benzeri bir altlıktan oluşmaktadır. Mumun sivri çıkıntıya geçirilerek sabitlendiği anlaşılmaktadır. Eser bezeme açısından sade tutulmuştur.

Şekil 1: 8843 envanter numarasına sahip mumluk/şamdan.

Örnek 2 (Şekil 2)**Eserin adı:** Kemer tokası**Envanter No:** 8543**Müze geliş tarihi:** 12.07.1982**Müze geliş şekli:** Satın alma**Müzedeki yeri:** Arkeolojik eser deposu**Malzeme:** Bakır**Ölçüleri:** yükseklik: 1 cm- uzunluk: 6,1 cm- En: 3,1 cm

Tanım: döküm tekniği ile yapılmış olan eser, eşkenar dörtgen benzeri bir forma sahiptir. Tokanın kemere takılacağı çıkıntı ve dil kısmı mevcuttur. Tokanın uç kısmı dilimli bir görünüm arz etmektedir. Tokanın merkezinde aynı eksen üzerinde yer alan iki adet eşkenar dörtgen formuna sahip delik bulunmaktadır. Ayrıca eserin kenar kısımlarına yakın noktalara karşılıklı olarak yerleştirilmiş delikler açılmıştır. Tokanın yüzeyi konsantrik bir görünüme sahip içi çe geçmiş çok sayıda halka ile hareketlendirilmiştir. Eser korozyona uğramış durumdadır.

Şekil 2: 8543 envanter numarasına sahip kemer tokası.

Örnek 3 (Şekil 3)**Eserin adı:** Kolye sarkacı/pendantif**Envanter No:** 2011/3

Müzeye geliş tarihi: 10.03.2011

Müzeye geliş şekli: Müsadere

Müzedeki yeri: Arkeolojik eser deposu

Malzeme: Bronz

Ölçüleri: Boy: 3,5 cm- çapı: 2,8 cm- kalınlık:0,2 cm:

Tanım: Pendantif olarak kullanılan eser, daire formlu olup, döküm tekniğinde yapılmıştır. Yoğun bir şekilde korozyona uğradığı için yüzeyindeki bezemeler net olarak seçilememektedir. Ancak kıvrık dal benzeri bitkisel motifler ile yüzey hareketlendirilmiştir. Boyun kısmına takılmasını sağlayan halkanın alt ekseninde simetrik olarak yerleştirilmiş birer boşluk bulunmaktadır.

Şekil 3: 2011/3 envanter numarasına sahip kolye sarkacı/pandantif.

Örnek 4 (Şekil 4)

Eserin adı: Kantar zinciri

Envanter No: 8943

Müzeye geliş tarihi: 04.12.2008

Müzeye geliş şekli: Müsadere

Müzedeki yeri: Arkeolojik eser deposu

Malzeme: Bronz

Ölçüleri: uzunluk: 40 cm

Tanım: Eser, kantardan geriye kalan, taşıyıcı aksam olarak ad-

landırabileceğimiz zincir ve her iki ucunda bulunan kanca ile çengelden meydana gelmektedir. Söz konusu ağırlık ölçü aracı, korozyona uğramış durumdadır. Kantarı meydana getiren diğer parçalar olan kantar kolu ve kol üstünde hareket edebilen topuz kısmı günümüze gelememiştir.

Şekil 4: 8943 envanter numarasına sahip kantar zinciri.

Örnek 5 (Şekil 5)

Eserin adı: Kandil

Envanter No: 10171

Müzeye geliş tarihi: 26.10.1993

Müzeye geliş şekli: Müsadere

Müzedeki yeri: Arkeolojik eser deposu

Malzeme: Bronz

Ölçüleri: uzunluk: 11,2 cm- kaide çapı: 3 cm

Tanım: Döküm tekniği kullanılarak şekillendirilmiş olan eser, tek burunlu yassı yuvarlak gövdeli kandil grubunda değerlendirilebilir. Kandilin üst ekseninde yer alan tutamak ya da kulp olarak adlandırılan aksamın üst kısmı eksiktir. Burun, kulp, kaide ve yağ deliğinin bağlı bulunduğu gövde kısmı oldukça korozyona uğramış durumdadır.

Şekil 5: 10171 envanter numarasına sahip kandil.

Örnek 6 (Şekil 6)

Eserin adı: Kandil ve Kandelabrum¹ parçaları

Envanter No: 9104

Müzeye geliş tarihi:

Müzeye geliş şekli: Hibe

Müzedeki yeri: Arkeolojik eser deposu

Malzeme: Bronz

Ölçüleri: kandil yağ deliği çapı:3,6 cm- fitil deliği çapı: 3,3 cm- gövde çapı. 5,9cm- uzunluk: 15 cm- Kandelabrum ayak yüksekliği: 16,3cm

Tanım: Döküm tekniği uygulanarak şekillendirilmiş olan kandil, tek burunlu yassı yuvarlak bir gövde formuna sahiptir. Fitil deliği de aynı şekilde yuvarlak formludur. Kandilin yağ haznesi hafif basık durumdadır. Ayrı-

1 Üç ayak kaide üzerine oturan, genellikle boğumlu bir gövde yapısına sahip, gövdesinin üst ucunda, kandilin dibindeki oturtma yuvasına takılması için, sivri bir oturtma çivisi bulunan ve bunun da altında daire biçiminde bir yağ toplama haznesinin yer aldığı araçlardır. Kandelabrumlar bazen sütun biçiminde “lambadarium” bazen de heykel formunda “lykhnouhoi” şekillendirilmektedirler. Bunun dışında içine eklenen kandili veya mumu rüzgâr ve yağmurdan korumak amacıyla yapılan daha çok koniyi andıran “laterna” adı verilen araçlar da karşımıza çıkmaktadır. Bkz: Akın Temür, O. Alper Şirin, “Amisos’tan Boğa Başı Formunda Bir Kandil ve Kandelabrum”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2018, C. 11 (56), 235.

ca yağ deliğini örten bir kapak mevcuttur. Kapağın üst kısmında dışa doğru bombe yapan bir tutamak bulunmaktadır. Kulp kısmı, omuz üzerinden ikiye ayrılarak uç kısma doğru birleşir ve içe doğru kavis yaparak spiral bir hal alır. Ayrıca kulpun bükülmeye başladığı nokta da küçük bir haç motifine yer verilmiştir. Kandelabrumun ise ayak kısmı ve kandilin oturduğu çanak olarak ta adlandırılan yağ haznesi günümüze gelebilmiştir. Kandilden akan yağı muhafaza etmek için tasarlanmış olan yağ haznesi oval bir forma sahiptir. Kandilin takılmasını sağlayan sivri bir çıkıntıya sahiptir. Ayrıca haznenin alt kısmında gövde ile birleşmesini sağlayan boğumlu bir parça yer almaktadır. Kandelabrumun kaidesi üç ayaklı bir forma sahiptir. Ayak uçlarına tırnak görünümü kazandırılmıştır. Kaidenin üst kısmında gövde ile birleşmesini sağlayan altıgen bir çıkıntı yer almaktadır. Kaidenin ayakları arasına denk gelecek şekilde yerleştirilmiş birer çıkıntı bulunmaktadır. Kandil ve kandelabrum aksamaları korozyona uğramış durumdadır.

Şekil 6: 9104 envanter numarasına sahip kandil ve kandelabrum parçaları.

Örnek 7 (Şekil 7)

Eserin adı: Kandil ve Kandelabrum parçaları

Envanter No: 9105

Müzeye geliş tarihi:

Müzeye geliş şekli: Hibe

Müzedeki yeri: Arkeolojik eser deposu

Malzeme: Bronz

Ölçüleri: kandil gövde çapı: 7,3 cm- yükseklik: 9,3cm-fitil deliği çapı:3,2 cm

Tanım: döküm tekniği kullanılarak yapılmış olan kandil, yassı oval bir gövdeye sahip olup yağ haznesi basık durumda ve fazla derin değildir. Burun kısmı hafif dışa doğru uzun vaziyettedir. Fitol deliği ise oval bir forma sahiptir. Kandil, gövde ile burun arası kıvrımlı kandiller şeklinde tanımlanan kandil grubunda da değerlendirilebilir.² Yağ deliğini örten kapak kısmı günümüze gelememiştir. Omuz üzerinde yükselen kulp ise haç formuna sahiptir. Haçın kol uçları damla şeklinde çıkıntılar ile son bulmaktadır. Ayrıca burnun omuz ile birleştiği noktaya ve fitil deliğinin buruna oturduğu kısımda simetrik olarak yerleştirilmiş birer çıkıntı yer almaktadır. kandelabrumun ise gövde, kaide ve yağ haznesi olarak adlandırılan aksamaları günümüze gelebilmiştir. Gövde iki parçadan oluşmaktadır. İlk parça, konik bir yapıya sahip olmakla birlikte yağ haznesinin oturduğu nokta da ve kaide kısmı ile bağlantıyı sağlayan kısımda boğumlara sahiptir. İkinci parça ise daha küçük ebatlarda olup kaide ile ilk parça arasında bağlantıyı sağlamaktadır. Kandelabrumun kaide aksamı üç ayaklı bir forma sahiptir. Gövdenin kaideye oturan kısmı yukarı doğru çıkıntı yapmakta ve oval bir formdadır. Ayaklar kademelendirilerek belirgin hale getirilmiştir. Ayrıca ayakların aralarına denk gelen kısımlara yerleştirilen çıkıntılardan biri eksiktir. Söz konusu madeni aydınlatma araçları oldukça korozyona uğramıştır durumdadır.

Şekil 7: 9105 envanter numarasına sahip kandil ve kandelabrum parçaları.

2 Gövde ile burunun birleştiği yerde simetrik birer kıvrım bulunan kandillerdir. Bkz: Zeliha Demirel Gökalep, "Bizans Dönemine Ait Bronz Kandiller ve Bir Tipoloji Önerisi", *Anadolu Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 2002, C.1 (3), 173-199.

Örnek 8 (Şekil 8)**Eserin adı:** Anahtar**Envanter No:** 9005**Müzeeye geliş tarihi:****Müzeeye geliş şekli:** Satın alma**Müzedeki yeri:** Arkeolojik eser deposu**Malzeme:** Bronz**Ölçüleri:** uzunluk: 5,4 cm- halka çapı: 2,8 cm

Tanım: Döküm tekniği ile yapılmış olan anahtar sağlam durumdadır. Anahtar, halka ve “L” biçiminde bir gövdeden oluşmaktadır. Eserin, halka kısmı dıştan çentik benzeri oyuklar ile hareketlendirilmiştir. Halkanın üst ekseninde bir çıkıntı yer almaktadır. Anahtarın gövde kısmının halka ile birleştiği nokta, hareket kolaylığı sağlanması açısından düz tutulmuştur. Anahtarın dil kısmında dikdörtgen benzeri iki küçük boşluk bulunmaktadır. Eser, korozyona uğramıştır.

Şekil 8: 9005 envanter numarasına sahip anahtar.

Örnek 9: (Şekil 9)**Eserin adı:** Anahtar**Envanter No:** 9263**Müzeeye geliş tarihi:** 26.03.1990

Müzeye geliş şekli: Satın alma

Müzedeki yeri: Arkeolojik eser deposu

Malzeme: Bronz

Ölçüleri: uzunluk: 4,5 cm- halka çapı:2,4 cm

Tanım: Döküm tekniği ile şekillendirilmiş olan eser sağlam durumdadır. Anahtar, halka ve “L” biçiminde bir gövdeden meydana gelmektedir. Eserin, halka kısmı dıştan çentik benzeri oyuklar ile hareketlendirilmiştir. Halkanın üst ekseninde bir çıkıntı bulunmaktadır. Anahtarın gövde kısmının halka ile birleştiği nokta, hareket kolaylığı sağlanması açısından daha ince ve düz tutulmuştur. Anahtarın dil kısmı geniş dikdörtgen bir yapıya sahip ve merkezinde haç benzeri bir açıklık yer almaktadır. Bu açıklığın köşelerine denk gelecek şekilde yerleştirilmiş dört adet küçük delik bulunmaktadır. Anahtar korozyona uğramıştır.

Şekil 9: 9263 envanter numarasına sahip anahtar.

Örnek 10 (Şekil 10)

Eserin adı: Anahtar

Envanter No: 24-2-96

Müzeye geliş tarihi: 27.12.1996

Müzeye geliş şekli: Müsadere

Müzedeki yeri: Arkeolojik eser deposu

Malzeme: Bronz

Ölçüleri: uzunluk: 5,7 cm- halka çapı:2,5 cm

Tanım: Döküm tekniği ile şekillendirilmiş olan anahtar sağlam bir durumdadır. Anahtar, halka ve “L” biçiminde bir gövdeden meydana gelmektedir. Anahtarın halka kısmı, dört yapraklı yonca tarzında yapılmıştır. Ayrıca halkanın üst ekseninde küçük bir çıkıntı yer almaktadır. Yonca biçimli halkayı oluşturan kısımlardan gövde kısmı ile birleşmeyi sağlayan alt eksendeki parça, düz bir yapıya sahiptir. Böylelikle halkanın daha rahat hareket edebilmesi amaçlanmıştır. Anahtarın dil kısmı, geniş dikdörtgen bir yapıda olup aynı eksen üzerinde sıralanan üç adet boşluk ile şekillendirilmiştir. Anahtarda korozyon görülmektedir.

Şekil 10: 24-2-96 envanter numarasına sahip anahtar.

Araştırma kapsamında ele aldığımız madeni eserler, form ve teknik özelliklerine göre tanımlanmaya çalışılmıştır. İncelenen eserler, genel itibarıyla günlük kullanıma yönelik objelerden oluşmaktadır. Müze envanterine kayıtlı olan ve çalışmamızın konusunu teşkil eden bu eserler, kandil ve taşıyıcı olarak işlev gören kandelabrumlar ile şamdan ya da mumluk şeklinde tasarlanmış aydınlatma araçları, üç adet anahtar, ağırlık aracı olan kantar zinciri, birer adet kolye sarkacı, kemer tokası gibi şahsi kullanıma yönelik takılardan oluşmaktadır. İncelenen objelerin şekillendirilmesinde genel anlamda döküm tekniğinin kullanıldığı ifade edilebilir. Eserler süsleme açısından değerlendirildiğinde ise kemer tokası ve kolye sarkacı şeklinde kullanılmış olan örneklerin yüzeylerinde bezemelere yer verildiği gözlenmiştir. Söz konusu nesneler, kabartma ve kazıma gibi teknikler kullanılarak süslenmiştir.

Bursa Arkeoloji Müzesi'nde yer alan ve çalışmaya konu olan eserlerin form ve teknik açıdan benzerlerine Anadolu'da bulunan diğer müzelerde

rastlamak mümkündür. Tanımlamaya çalıştığımız metal objelerin benzer ve farklı yönlerinin karşılaştırılması açısından önemli veriler sunan bu örnekler, Bizans maden sanatında uygulanan teknik ve yöntemler hakkında da önemli bilgiler sunmaktadırlar. Ayrıca Bizans dönemine ait sosyal ve kültürel hayatın yanı sıra sanat ortamının da birer temsilcisi şeklinde değerlendirilebilirler. Katalog düzenine göre tanıtmaya çalıştığımız müze-deki madeni eşyaların bazıları, Anadolu'nun çeşitli bölgelerinde yer alan müzelerdeki farklı örnekler ile karşılaştırılmıştır. Böylece Bizans maden sanatında uygulanan yöntem ve tekniklerin yanı sıra etkileşim unsurlarına da değinmek amaçlanmıştır.

Anadolu'nun çeşitli bölgelerinden müzelere nakledilen madeni eserler gerek satın alma gerekse müsadere yoluyla ya da gerçekleştirilmiş olan arkeolojik kazılar neticesinde elde edilen bulgulardan meydana gelmektedir. Farklı müzelere nakledilerek koruma altına alınan ve müzelerin envanterlerine kayıtlı olan bu madeni eser örnekleri, Anadolu'nun zengin kültürel dokusunu ve kültürlerin etkileşim unsurlarını da gözler önüne sermektedir. Çalışma konumuz dahilinde inceleme imkânı bulduğumuz Bizans dönemine ait madeni eserlerin form ve teknik açıdan benzer örneklerine yurt içinde ve yurt dışında yer alan müze ve koleksiyonlarda rastlamak mümkündür.

Katalog düzeni içerisinde incelenen örneklerden 8843 envanter numarasına sahip mumluk ya da şamdan olarak nitelendirilebilecek olan eser, muhtemelen daha büyük bir şamdanın ya da mumluk olarak kullanılan farklı bir madeni aydınlatma aracının günümüze gelebilmiş bir kısmı olarak düşünülebilir. Söz konusu eser ile Cloisters Koleksiyonunda yer alan ve 6.-7. yüzyıllara tarihlendirilmiş olan bir şamdanın kol kısımları kullanım ve form açısından benzerlik arz etmektedir (Frazer, 1986: 28, Res. 27). Katalog kısmında incelenen örneğin kıvrık dal şeklinde bükülen yapısı ve kavisli kısımlarından dışa doğru sivrilen çıkıntılar her iki ürün için de ortak özellikler olarak gösterilebilir. Kişisel kullanım eşyalarından olan 8543 envanter numarasına sahip kemer tokasındaki bezeme tekniği ve kullanılan malzemenin yanı sıra form olarak benzerlerine Kuşadası Kadıkalesi/Anaia kazısından çıkarılan ve 6.-8. yüzyıllara tarihlendirilen kemer tokası ile Atina'daki Bizans ve Hristiyan Müzesi bünyesinde bulunan 6. yüzyıla tarihlendirilen eserler örnek olarak verilebilir (Altun, 2015: 337, Res. 134; G. Kakavas, 389, Res. 475). Müzede ki bir diğer takı olan kolye sarkacı ya da pendentif (pendant) şeklinde kullanılan eser, form ve teknik açıdan karşılaştırma olanağı sunmamıştır. Bizans dönemi ağırlık ve ölçü birimlerinden olan ve 8943 envanter numarasına sahip muhtemel bir kantara ait olan zincir, günlük hayatta kullanılan metal objelerden biri olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bizans Dönemi ölçü sistemi, yazılı kaynaklara ek olarak, ağırlık, sik-

ke, terazi ve kantar gibi günümüze kadar ulaşabilmiş olan bulgular ile anlaşılabilmektedir. Söz konusu kaynaklarda Bizans Döneminde, Geç Roma *poundunu* (litra) ölçü alan Bizans *poundu* kullanılmıştır (Eser, 2009: 175). Araştırma dahilinde incelediğimiz kantar zincirinin benzerlerini Anadolu dışında dünyanın diğer bölgelerinde yer alan çeşitli müze ve koleksiyonlarda da bulmak mümkündür. Antalya Kaleiçi Müzesi'nde bulunan 6-9. yüzyıllar ile 5-7. yüzyıllar arasına tarihlendirilen iki kantar örneği (Eser, 2003: 35-38, Şek. 30-31), Kıbrıs Limassol, Mediaval Museum'da bulunan ve MM 674 envanter numarasına sahip 5. yüzyıla tarihlendirilen örnek (Zachariou, 2002: 76, Res. 24), Bolu Müzesi'nin bünyesinde yer alan 3606 envanter numarasına sahip kantarın yük taşıma zinciri ve ucundaki çengel (Barış, 2011: 99, Res. 118), 2013 yılında Perge'de yapılan kazılarda ortaya çıkarılmış olan kantar (Demirer, 2016: 246, Res. 9) son olarak da Ankara Anadolu Medeniyetleri Müzesine 78.9.95 envanter numarası ile kayıtlı olan ve 4-6. Yüzyıllar arasına tarihlenen kantar (Eser, 2009: 188, Şek.15) ağırlık ölçümüne yardımcı olan ve birer askı aparatı olarak kullanılan zincir ile ucundaki kanca ya da çengeller dikkate alındığında, form ve kullanım şekli açısından incelediğimiz eser ile benzerlik göstermektedirler. Bursa Arkeoloji Müzesi envanterine kayıtlı olan ve çalışma kapsamında ele aldığımız bir diğer eser grubu ise metal kandillerdir.

İnsanoğlunun geceleri sivil yapıları gündüzleri de kamu yapıları ve işliklerin karanlık bölümlerini aydınlatma da kullandığı kandiller, kandelabrum ve polykandilion gibi; ebadına ve işlevine göre elde taşınabilen, yerde veya bir masa üzerinde durabilen ya da duvara veya tavana sabit halde asılı durabilen malzeme ve aparatlardan meydana gelmektedirler. Bilinen ilk kandillerin çanak şeklinde üretildiği ve Mezopotamya'daki yerleşimlerde bulunduğu ifade edilebilir. İlk dönem örneklerinin aksine zamanla gövde yapıları kapanan kandillere, burun ve diskus eklenerek klasik anlamda bilinen formu almışlardır. Madeni kandil ve kandelabrumlar, döküm tekniğinin başlangıcından beri uygulanan tekniklerinden biri olan balmumu ve özel kalıp yöntemleri kullanılarak, kalıp tekniğiyle şekillendirilmişlerdir. (Demirer, 2013: 43-44) Form ve bezemeleri genellikle bir inancı yansıtan ve aydınlığı temsil eden kandiller, obje ve sembol olarak kutsal kitaplarda önemli bir yere sahiptir. Eski Ahid'in birçok yerinde dini ve kültürel obje niteliği bulunan kandillerden söz edilir ve Yahudilerin bunlar için halis zeytinyağı tedarikiyle görevlendirildiğinden bahsedilir. Yeni Ahid'de Hz. İsa'ya izafe dilen bir cümlede Hz. Yahya kandile benzetilir (Yuhanna. 5/35-36). Simeon da Hz. İsa'yı henüz bebekken kucağına alıp ondan Allah'ın bütün milletlerin yolunu aydınlatmak için hazırladığı ışık şeklinde söz eder (Luka, 2/31). Bu söz, Hristiyan dünyasında ışığa ve onun kaynağı olan mum ile kandile neredeyse kutsallık derecesinde önem kazandırmıştır. Vaftiz, düğün ve cenaze törenlerinde gündüz de olsa mum

yakıldığı gibi kilise ve dindar Hristiyan evlerindeki Meryem Ana ve Hz. İsa ikonalarının önünde de kandiller yakılmaktadır. (Bozkurt, 2001; 299)

Bursa Arkeoloji Müzesi'nin bünyesinde yer alan kandil ve kandil taşıma araçlarından olan kandelabrum örneklerinin benzerlerini yurt içinde birçok müzede bulmak mümkündür. Araştırma dahilinde incelemiş olduğumuz; 10171, 9104 ve 9105 envanter numarasına sahip kandil ve kandelabrum aksamlarından oluşan eserlerin form ve teknik açıdan bazı benzer örnekleri şu şekilde sıralanabilir: 23207, 17089 envanter numaraları ile İzmir Arkeoloji Müzesine kayıtlı bulunan ve 6.-7. yüzyıllara tarihlendirilen aydınlatma araçları (Altun, Erginer, 2020: 554-555, Şek. 5a-b, 9), 2013 yılında gerçekleştirilen Perge Kazıları esnasında ortaya çıkarılan ve 5.-6. yüzyıllara tarihlendirilmiş olan kandelabrum aksamı (Demirer, 2016: 245, Şek. 4-5-6-7), Malatya Arkeoloji Müzesi'nde bulunan 6.-7. Yüzyıllara tarihlendirilmiş olan kandil ve kandelabrum örnekleri (Gökalp, 2001: 130,159 Şek. 54,99), Burdur Müzesi'ne E.566 ve E.6349 envanter numarası ile kayıtlı bulunan ve 6.-7. Yüzyıllara tarihlendirilen kandiller (Metin, Becks, 2015: 319, Şek. 9), Diyarbakır Müzesi'nde yer alan ve 6. Yüzyıla tarihlenen kandelabrum (Işık, 2020: 80, Şek. 3.26). İncelemiş olduğumuz bir diğer metal obje grubu olan anahtarların form ve teknik özellikler bakımından benzer örneklerine, yurt içi ve yurt dışındaki müze ya da koleksiyonlarda rastlamak mümkündür.

Bizans döneminde sürgülü ve dönen şeklinde iki tipte anahtar-kilit sistemi kullanılmıştır. Sürgülü sistem diğerine göre daha erken dönemlere tarihlendirilebilir ayrıca daha karmaşık bir mekanik yapıya sahip olduğu ifade edilebilir. Dönen anahtar kilit sistemi ise daha basit yapıda olup daha yaygın bir kullanım alanına sahip olmuştur. Bizans döneminde anahtarlar genellikle bronz malzemeden yapılmıştır. Bunun yanı sıra demir ya da farklı metallerin alaşımından üretilen anahtarlarda mevcuttur. Bizans döneminde üretilen anahtarların özellikle dil kısımları ayrıntılı bir şekilde ele alınmıştır. Anahtar milinin uç kısmında genellikle dikdörtgen bir çıkıntı yapan bu bölüm, bazı örneklerde yekpare bir forma sahipken; büyük bir bölümünde delikli olarak tasarlanmıştır. (Çakmakçı, 2017: 51-52)

Tanımlamaya çalıştığımız üç bronz anahtarın form açısından benzerlerine; D. Artemis Collection'da (Koutsikon, 274-275, 2002: Şek. 284-285-286-287), Corinth kazıları esnasında gün yüzüne çıkarılan küçük buluntulardan olan ve 10.-12. yüzyıllara tarihlendirilen bronz anahtarlar (Davidson, 1952: 136, Lev. 70, Şek. 979-980-981-982-988-989-990-991-992-993), Şükrü Tül Eski Eser Koleksiyonuna ait 10.-12. yüzyıllara tarihlendirilen anahtar (Çakmakçı, 2017: 52, Şek.5) ile İstanbul Arkeoloji Müzelerinde bulunan ve 10.-12. yüzyıllara tarihlenen anahtarlar (Eser, 2007: 181-188-189), katalog düzeni içerisinde ele aldığımız eserler ile benzer örnekler olarak değerlendirilebilir.

Sonuç

Bursa Arkeoloji Müzesi envanterine kayıtlı olan ve Bizans Dönemine tarihlendirilen eserler, belirli bir düzen çerçevesinde form ve teknik özelliklerine göre tanıtılmaya çalışılmıştır. Bizans maden sanatında kullanılan tekniklerin yanı sıra dönemin üslup anlayışını da yansıtan söz konusu eserler, gündelik hayatta kullanılan metal objelerden meydana gelmektedir. Kiliselerde kullanımı yaygın olan kandiller ile mumluk ya da şamdan şeklinde tanımlamayı uygun bulduğumuz örnek, şahsi kullanıma yönelik kemer tokası ve kolye sarkacı gibi takılar, ağırlık ölçüm aleti olan kantara ait zincir aksamı, güvenlik amacı ile şekillendirilmiş olan anahtarların yapımında döküm tekniğinin yanı sıra malzeme olarak bronz malzemenin kullanıldığı tespit edilmiştir. Müzedeki eserlerin tarihlendirilebilmesi ve dönem özelliklerinin belirlenebilmesi adına, komşu sanat çevrelerinde yer alan benzer örnekler ile form ve teknik özelliklerin yanı sıra kullanılan malzeme de göz önüne alınarak karşılaştırma yoluna gidilmiştir. Çalışma kapsamında incelenen ürünlerin, yurt içi ve yurt dışında yer alan benzerlerine yönelik yerli ve yabancı araştırmacılar tarafından gerçekleştirilmiş olan bazı çalışmalar gözden geçirilmiştir. Böylece eserler ile ilgili belirli bir tarih aralığının saptaması hedeflenmiştir. Şamdan kolu ya da mumluk şeklinde tanımlanan obje hakkında net bir tarih verilemese de karşılaştırmadan yola çıkarak Erken Bizans Dönemi ve sonrasına tarihlendirilebilir. Kemer tokası olarak işlev gören obje ile ilgili bir zaman aralığı verilecek olursa, benzer özelliklere sahip ürünler göz önüne alındığında 6.-8. yüzyıllar arasına tarihlendirilebileceği ifade edilebilir. Bizans Döneminde de kullanımına devam edilmiş olan kantarlar hakkında tarihlendirme konusunda diğer örneklerde de görüldüğü üzere bazı zorluklar ile karşılaşmıştır. Kronolojik anlamda genel bir değerlendirme olanağı sunan örnekler temel alındığında, Erken Bizans Dönemi ve sonrasına tarihlendirmek akla daha yatkın gelmektedir. Aydınlatma araçları olan kandiller, özellikle de bronzdan yapılmış metal kandiller, kaynaklarda Geç Roma ve Erken Bizans Dönemine tarihlendirilmektedirler. Dolayısıyla tanımlamaya çalıştığımız eserleri benzer örneklerin de yardımıyla 6.-7. yüzyıllara tarihlendirme imkânı doğmaktadır. Kullanım şekli ve form açısından farklı bir özellik sergileyen halka başlı “L” Şeklinde bir gövdeye sahip anahtarlar, Bizans Dönemi’nde günlük hayatta kullanılan madeni araçlar arasında yerini almıştır. Bronz malzeme kullanılarak şekillendirilmiş olan bu objeler, ilgili kaynaklarda genel itibarıyla 10.-12. yüzyıllar arasına ve dolayısıyla da Orta Bizans Dönemine tarihlendirilmişlerdir. Bu bağlamda ele alındığında, incelemiş olduğumuz anahtarların da aynı şekilde 10.-12. yüzyıllara tarihlendirilmesi en azından dönem özelliği göstermeleri yönüyle akla uygun gelmektedir. Tanımı yapılmaya çalışılan kolye sarkacının şekillendirildiği dönem ile ilgili benzer örneklerin azlığından dolayı, herhangi bir

tarih aralığı vermek söz konusu olmamıştır. İncelenen eserler ile form ve teknik özellikler bakımından karşılaştırma olanağı sunan benzer örneklerin, Erken ve Orta Bizans dönemlerine tarihlendirilmiş olmaları, eserlerin kronolojik açıdan geniş sayılabilecek bir zaman aralığında değerlendirilmesine yol açmıştır.

KAYNAKÇA

- Altun, İ., Feride, (2015). Kuşadası, Kadıkalesi/Anaia Kazısı 2001-2012 Sezonu Bizans Küçük Buluntuları, (Yayımlanmamış doktora tezi), Ege Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Altun, İ., Feride & Erginer, E., Gülsüm, (2020). “İzmir Arkeoloji Müzesi Envanterine Kayıtlı Bir Grup Bronz Eser”, *Sanat Tarihi Dergisi*, 29/2, 541-565. Doi: 10.29135/std.69080
- Barış, Şener, (2011). “Bolu Müzesi Bizans Dönemi Eserleri”, (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi,Konya Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Bozkurt, Nebi, (2001). “Kandil”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* içinde (Cilt 24, s.299-300) Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Çakmakçı, Zeynep, (2017). “Şükrü Tül Eski Eser Koleksiyonu’ndaki Bizans Dönemi Madeni Eserleri”, *Türkiye Bilimler Akademisi Kültür Envanteri Dergisi TÜBA-KED* 15, 45-61. Doi:10.22520/tubaked.2017.15.003
- Davidson, R. Gladys, (1952). “The Minor” Objects Corinth, Vol. 12, Princeton, New Jersey.
- Demier, Ünal, (2013). “Kıbyra Metal Buluntuları”, (Yayımlanmamış doktora tezi), Akdeniz Üniversitesi /Sosyal Bilimler Enstitüsü, Antalya.
- Demier, Ünal, (2016). “2013 Yılı Perge Kazılarında Bir Metal Buluntu Grubu”, *CEDRUS Akdeniz Uygarlıkları Araştırması Enstitüsü Dergisi*, IV. doi: 10.13113/CEDRUS/201614
- Downey, G., (1954). “A Processional Cross”, *The Metropolitan Museum of Art Bulletin* , Vol. 12 (9), 276-280
- Eser, A. Meryem, (2003). “Bizans Dönemi”, *Anadolu Ağırlık ve Ölçüleri*. G. Kürkman (Ed.), Suna-İnan Kıraç Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü Koleksiyonu.
- Eser, A. Meryem, (2007). Litürjide ve Günlük Kullanımda Maden Sanatı, “Kalanlar” 12. ve 13. Yüzyıllarda Türkiye’de Bizans/“The Remnants” 12 th 13th Centuries, Byzantine Objects in Turkey. A. Ödekan (Ed.), Vehbi Koç Vakfı.
- Eser, A. Meryem, (2009). “Ankara Anadolu Medeniyetleri Müzesi’ndeki Sikke Kontrol Ağırlıkları ve Ticari Ağırlıklar”, Ebru PARMAN’a Armağan Sanat Tarihi ve Arkeoloji Yazıları. A. O. Alp (Haz.), Ankara: Alter Yayıncılık.
- Eser, A. Meryem. (2020). *Bizans Maden Sanatı: Dini Törenlerde Kullanılan (Litürjik) Eşyalar*, Ankara: Bilgin Kültür Sanat Yayınları.
- Frazer, E. Margaret, (1986). “Medieval Church Treasuries”, *The Metropolitan Museum of Art Bulletin* , New Series, Vol. 43, (3).

- Gökalp, Z., Demirel, (2001). “Türkiye Müzelerindeki Bizans Dönemine Ait Aydınlatma Araçları”, (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi), Hacettepe Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Gökalp, Z., Demirel, (2002). “Bizans Dönemine Ait Bronz Kandiller ve Bir Tipoloji Önerisi”, *Anadolu Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 2002, C 1, (3).
- Işık, L., Serap, (2020), “Diyarbakır Müzesi’nden Bir Grup Metal Kandil”, (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi), Bitlis Eren Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü), Bitlis.
- Kakavas, G., (2002). “Garments, Belts, Fibulae, Buckles, Buttons And Pins”, *Everyday Life in Byzantium (Byzantine Hours Works and Days in Byzantium)*. D.P. Bakıtzı (Ed.), Athens Hellenic Ministry of Culture.
- Koutsikon, C., (2002). “Fitting for Doors and Caskets”, *Everyday Life in Byzantium (Byzantine Hours Works and Days in Byzantium)*. D.P. Bakıtzı (Ed.), Athens Hellenic Ministry of Culture.
- Köroğlu, Gülgün, (2004). *Anadolu Uygarlıklarında Takı*, İstanbul: Ege
- Metin, H., & Becks, P., A., Bilge. (2015). “Burdur Müzesi Metal Kandilleri”, *OLBA XXIII*, 273-320.
- Spieser, Michel Jean, (2014). “İmparatorluk ve Hristiyan Sanatı: Benzerlik ve Farklılıklar”, Cecile Morrisson (Ed.), *Bizans Dünyası Doğu Roma İmparatorluğu (330-641)* (2. Baskı), Aslı Bilge (Çev.), İstanbul: Ayrıntı
- Temür, Akın & Şirin, Alper O., (2018). “Amisos’tan Boğa Başı Formunda Bir Kandil ve Kandelabrum”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* C. 11 (56).
- Yıldız, Sevcen, (2017). *Bizans Tarihi, Kültürü, Sanatı ve Anadolu’daki İzleri*, Ankara: Detay
- Zachariou, E. (2002). “Merchants And Retailers”, *Everyday Life in Byzantium (Byzantine Hours Works and Days in Byzantium)*. D.P. Bakıtzı (Ed.), Athens Hellenic Ministry of Culture.

BÖLÜM 16

COVID-19 PANDEMİSİNDE TEDAVİ VE SAĞLIK KORUMA AMACIYLA KULLANILAN BİTKİ ÇAYLARI: GAZİANTEP ÜNİVERSİTESİ GASTRONOMİ VE MUTFAK SANATLARI YÜKSEK LİSANS ÖĞRENCİLERİ ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA

Tuba PEHLİVAN¹

Büşra KELEŞ²

1 Dr. Öğr. Üyesi Tuba PEHLİVAN Gaziantep Üniversitesi Turizm Fakültesi
Orcid 0000-0003-1041-6432

2 Büşra KELEŞ Gaziantep Üniversitesi Turizm Fakültesi Orcid 0000-0002-
5546-3008

Giriş

İnsanları ve hayvanları enfekte edebilen zarflı pozitif tek sarmallı büyük RNA virüsleri olan koronavirüsler, Şiddetli Akut Solunum Yolu Sendromu, Orta Doğu Solunum Sendromu ve Covid-19 hastalıklarına sebep olmaktadır (Velavan & Meyer, 2020; Dünya Sağlık Örgütü, 2020). Günümüzde insanları etkisi altına alan Covid-19'a özgü ilaç veya tedavi yöntemi geliştirilmemiştir. Farklı hastalıkların tedavisinde kullanılan bazı ilaçlar Covid-19 hastaları üzerinde denlenmektedir. Denenen ilaçlardan ciddi yan etkiye sebep olan ve hastalık üzerinde istenen etkiyi göstermeyenlerin kullanımı durdurulmaktadır (Mutlu, Uygun, & Erden, 2020). Bunun yanı sıra Covid-19'dan korunma amaçlı çok sayıda aşı üretilmiş ve neredeyse dünyanın her yerinde aşılama süreci başlamıştır. Virüsün her geçen gün değişime uğrayarak mutasyon geçirmesi, aşılardan virüse karşı etkinliğini sürdürüp sürdürmeyeceği sorularını beraberinde getirmektedir. Aşılama oranının artmasına rağmen, yeni varyantlarla birlikte vaka sayılarında meydana gelen artışlar Covid-19 ile mücadelemizin devam edeceğini göstermektedir (Keleş & Pehlivan, 2021).

Gidişat böyleyken bazı uzmanlar virüse karşı koruma, tedavi ve bağışıklığı güçlendirmek için bitkisel tedavi önermektedir (Kaplan, 2020). Bitkisel tedavide bitkilerin çiğ halinden, suyundan, çayından, uçucu yağından ve ekstresinden faydalanmak mümkündür. Hafif hastalıklarda çaylar ve uçucu yağlar; ağır hastalıklarda standardize hazır ekstrelerin kullanımı önerilmektedir. Ülkemizde ise standardize ekstrelerle ulaşmak zor olduğundan çaylar daha yaygın kullanım alanı bulmaktadır (Üstü & Uğurlu, 2018).

Bu çalışmada Covid-19 pandemi dönemi öncesi ve pandemi süresince Gaziantep Üniversitesi Turizm Fakültesi Gastronomi ve Mutfak sanatları yüksek lisans öğrencilerinin (Gastronomi ve Mutfak Sanatları ile Beslenme Diyetetik lisans mezunu) tedavi ve sağlık koruma amacıyla bitki çayları kullanım durumlarındaki farklılıklar ve pandemi döneminde bitki çaylarının kullanımına yönelik görüşlerini ortaya koymak amaçlanmıştır.

Kavramsal Çerçeve

Bitki çayları

Çay çalısının (*Camellia sinensis*) haricinde herhangi bir bitkinin parçasıyla hazırlanan bitkisel infüzyonlara bitki çayı denir. Bitki çayı hazırlarken bitkilerin taze veya kurutulmuş yaprakları, çiçekleri, meyveleri, kabukları, tohumları gibi toprak üstü kısımları veya kökleri kullanılabilir (Piljac-Žegarac, Šamec, & Piljac, 2013). Bitki çayları tek tür bitkiyle hazırlanabildiği gibi bitki karışımlarıyla da hazırlanabilmektedir. Bitki çayı hazırlarken bitkilerin miktarına, etken maddesine, zehir du-

rumuna ve çay hazırlama süresine dikkat edilmelidir (Göktaş & Gıdık, 2019). Bitki çayının hammaddesi olan droglar (çiçek, tohum, yaprak vb.) tedavi edici özelliklerini genel olarak 1 yıl muhafaza etmektedir. Bu sebeple şifa amacıyla kullanılan drogların toplanma tarihi üzerinden 1 yıl geçmemiş olmasına dikkat edilmelidir (Üstü & Uğurlu, 2018). Bitki çayları granüle çaylar, poşet çaylar, paket çaylar ve instant çaylar olmak üzere dört gruba ayrılırlar (Göktaş & Gıdık, 2019).

Zayıf etkili bitkilerle hazırlanan çayların daha etkili olması için yemeklerden 1-2 saat önce veya sonra tüketilmesi önerilmektedir. Bitki çayları genel olarak zayıf etkili olduklarından kullanıldıkça etkileri artmaktadır. Bu sebeple günde 3-6 sefer kullanımı önerilmektedir (Yeşilada, 2011).

Bitki çaylarından genel olarak elde edilebilecek faydalar şu şekildedir:

- Zihni ve vücudu arındırmak, sakinleştirmek
- Mide ve sindirim sıkıntılarına yardımcı olmak
- Güç ve zindelik kazandırmak
- Sinir sistemine yardımcı olmak
- Bağışıklık sistemini desteklemek
- Stresi yatıştırmak
- Soğuk algınlığını önlemek
- Uykuya geçişi kolaylaştırmak (Ravikumar, 2014).

Bitki çaylarını hazırlama

Bütün türlerdeki çayları hazırlarken dikkat edilmesi gereken bazı hususlar vardır:

- Çay hazırlarken kullanılan kabın porselen olması,
- Kalitesiz kapların kullanılmaması,
- Kullanılacak bitki uçucu bileşenlere sahip ise kapaklı kapların kullanılması,
- Suyun taze kaynatılmış yumuşak kalitede içme suyu olması,
- Suyun defalarca kaynatılmaması,
- Hazırlanacak çay uçucu etkilere sahip bitkilerle yapılacaksa suyun kaynama noktasına geldikten sonra 80°C'ye kadar soğutularak bitkiye ilave edilmesi gerekmektedir (Yeşilada, 2011).

Bitki çayı hazırlama yöntemleri ise şu şekildedir:

• **İnfüzyon (Demleme):** Bitki çayının, drogun üzerine kaynar su ilave edilip ortalama 10 dakika dinlendirilerek hazırlandığı yöntemdir. Bitkinin yaprak ve çiçek gibi narin kısımları için uygun bir tekniktir.

• **Dekoksiyon (Kaynatma):** Bitkisel drogun üzerine soğuk su eklenerek kaynama noktasına gelene kadar ısıtıldığı yöntemdir. Ortalama kaynatma süresi 15-30 dakikadır. Sert dokuya sahip kök, kabuk ve meyve gibi kısımlar için uygun olan yöntemdir (Piljac-Žegarac, Šamec, & Piljac, 2013; Göktaş & Gıdık, 2019).

• **Maserasyon (Oda Isısında Hazırlama):** Bu yöntemde bitkisel drogların oda sıcaklığında ortalama 30 dakika bekletilmesiyle bitki çayı elde edilir (Piljac-Žegarac, Šamec, & Piljac, 2013). Bu yöntem ısıyla bozulan maddeleri içeren droglar için uygun bir tekniktir (Göktaş & Gıdık, 2019).

Covid-19 korunma/tedavi sürecinde etkisi olabilecek bazı bitkiler

Covid-19 enfeksiyonuna özel bir tedavi bulunamaması ve aşı uygulamalarının vaka sayılarındaki artışı durduramaması halkı bitkisel tedavilere yöneltmektedir. Covid-19'a etki edebilecek bitkiler çeşitli araştırmalara konu olmuştur. Literatürde yer alan bu bitki çeşitleri ve özellikleri Tablo 1'de verilmiştir.

Tablo 1: Koronavirüse Karşı Kullanılabilecek Potansiyele Sahip Bitkiler:

Bitki	Özellikler	Konuyla ilgili çalışmalar
Ekinezya (<i>echinacea angustifolia</i>)	Antiviral, anti-inflamatuar immünosupresör	(Nugraha, Ridwansyah, Ghazali, Khairani, & Atik, 2020) (Aucoin, ve diğerleri, 2021)
Kekik (<i>thymus</i>)	Antimikrobiyal, antiviral, antioksidan	(Şekeroğlu & Gezici, 2020)
Meyan kökü (<i>Glycyrrhiza glabra</i>)	Anti-inflamatuar, antiviral, otofajiyi artırma mekanizması, immünomodülatör, mukoprotektif	(Abraham & Florentine, 2021), (Akbaş & Akçakaya, 2020).
Safran (<i>Crocus sativus</i>)	Antioksidan, anti-inflamatuar, antiviral, bronkodilatör	(Fotios Mentis, Dalamaga, Lu, & Polissiou, 2021) (Husaini, Jan, & Wani, 2021)
Tarçın (<i>Cinnamomum</i>)	Anti-obstrüktif, antiviral, anti-inflamatuar, antioksidan, diüretik, hepatoprotektif	(Yakhchali, ve diğerleri, 2021) (Thota, Balan, & Sivaramakrishnan, 2020) (Lucas, Fröhlich-Nowoisky, Oppitz, & Ackermann, 2021)
Zencefil (<i>Zingiber officinale</i>)	Hiperinflamatuar, antiviral, anti-inflamatuar, antioksidan, immünomodülatör, antifibrotik, hepatoprotektif	(Jafarzadeh, Jafarzadeh, & Nemat, 2021) (Musdja, 2021) (Thota, Balan, & Sivaramakrishnan, 2020)

Zerdeçal (<i>Curcuma longa</i>)	Antihipertansif, anti-inflamatuar, antioksidan, antiapoptotik, antifibrotik, antinosiseptif, antipiretik, immünomodülatör	(Nugraha, Ridwansyah, Ghazali, Khairani, & Atik, 2020) (Babaei, Asl, & Hosseinzadeh, 2020) (Thota, Balan, & Sivaramakrishnan, 2020)

Yöntem

Çalışma evrenini Gaziantep Üniversitesi Gastronomi ve Mutfak Sanatları bölümü yüksek lisans öğrencileri oluşturmaktadır. Evren, “*Benzer özellikleri taşıyan bireylerin ya da öğelerin oluşturduğu bir bütündür. Şöyle de söylenebilir: Evren, araştırma sorununa ilişkin tüm bireyleri ya da öğeleri (insanları, örgütleri, nesneleri, ülkeleri vb.) kapsar.*” (Doğanay, Ataizi, Şimşek, Balaban Salı, & Akbulut, 2012). Araştırma örneklemini, görüşmeyi kabul eden 11’i kız, 4’ü erkek toplamda 15 öğrenci oluşturmaktadır. Örneklem, “*Evren içinden belirli ölçütlere göre seçilen ve evreni temsil etme yeterliğine sahip olduğu varsayılan bir alt gruptur.*” (Doğanay, Ataizi, Şimşek, Balaban Salı, & Akbulut, 2012). Çalışmada araştırma yöntemi olarak nitel araştırma yöntemlerinden görüşme (mülakat) tekniği kullanılmıştır. Görüşme (mülakat), “*Araştırmacının ilgili kişilere kapalı uçludan açık uçluya uzanan bir yelpazede sorular sorarak bilgi topladığı yöntemidir*” (Seggie ve Bayyurt, 2011). Görüşmeler 06.06.2021-12.07.2021 tarihleri arasında gerçekleştirilmiştir.

Yapılan görüşmeler sırasında verilerin eksiksiz kaydedilebilmesi için katılımcıların izinleri dâhilinde ses ve görüntü kaydı alınmıştır. Görüşmeler ortalama 30-40 dakika sürmüştür. Katılımcıların isimleri verilmeden isimleri yerine lisanstan mezun oldukları bölümlerle kodlanılmışlardır. Örneğin (D1) Beslenme ve Diyetetik mezunu birinci katılımcıyı temsil ederken, (G1) Gastronomi ve Mutfak Sanatları mezunu birinci katılımcıyı temsil etmektedir.

Bulgular

Katılımcılara yaşları, medeni durumları, gelir durumu, ailedeki birey sayısı, yerleşim yeri şekli gibi demografik soruların dışında bitki çayı kullanımını faydalı bulup bulmadıkları; pandemi öncesi döneme göre bitki çayı tüketim nedenlerinde, sıklıklarında, türlerinde değişimin olup olmadığı; bitki çayı kullanımını koronavirüs tedavisinde tercih edip etmeyecekleri gibi sorular sorulmuştur. Katılımcıların sorulan sorulara verdikleri cevaplar Tablo 2’de açıklanmıştır.

Tablo 2: Katılımcıların demografik özelliklerine göre dağılımları

	Katılımcılar	Frekans	Yüzde	Kümülatif Yüzde
Cinsiyet				
Erkek	G1,G2,G9,G10	4	%26,67	%26,67
Kadın	G3,G4,G5,G6,G7,G8 D1,D2,D3,D4,D5	11	%73,33	%100
Toplam		15	%100	
Lisans Mezuniyeti				
Beslenme ve Diyetetik	D1,D2,D3,D4,D5	5	%33,33	%33,33
Gastronomi ve Mutfak Sanatları	G1,G2,G3,G4,G5 G6,G7,G8,G9,G10	10	%66,67	%100
Toplam		15	%100	
Yaş				
23	G2,G3,G10	3	%20,00	%20,00
24	G4,G6,G9	3	%20,00	%40,00
25	D2,D4,G7	3	%20,00	%60,00
26	D1,D3,D5	3	%20,00	%80,00
27	G1,G8	2	%13,33	%93,33
28	G5	1	%6,67	%100,00
Toplam		15	%100	
Medeni Durum				
Bekâr	D1,D3,D4,D5,G1,G2,G3 G5,G6,G7,G8,G9,G10	13	%86,67	%86,67
Evli	D2,G4	2	%13,33	%100
Toplam		15	%100	
Ailedeki Birey Sayısı				
1 kişi	-	-	%0,00	%0,00
2 kişi	D2,G1,G4,G8,G10	5	%33,33	%33,33
3 kişi	D4	1	%6,67	%40,00
4 kişi	D1,G5,G9	3	%20,00	%60,00
5 kişi	D3,D5,G2,G6,G7	5	%33,33	%93,33
6 kişi	G3	1	%6,67	%100
Toplam		15	%100	
Gelir Durumu				
2000 TL ve altı	D4	1	%6,67	%6,67
2001-3000 TL	D3,G1,G10	3	%20,00	%26,67
3001-4000 TL	D1,D2,D5,G2,G3,G5,G9	7	%46,67	%73,33
4001-5000 TL	G6,G8	2	%13,33	%86,67
5001 TL ve üzeri	G4,G7	2	%13,33	%100
Toplam		15	%100	
Yerleşim Yeri Birimi				
Köy/Kasaba	G6,G9,G10	3	%20,00	%20,00
İlçe	D1,G2	2	%13,33	%33,33
İl merkezi	D2,D3,D4,D5,G1 G3,G4,G5,G7,G8	10	%66,67	%100
Toplam		15	%100	

Tablo 2’de katılımcıların demografik özelliklerine ait dağılımları verilmiştir. Buna göre araştırmaya katılanların %73.33’ünün kadın, %80’inin her biri %20 olmak üzere 23,24,25,26 yaşlarında %6.67’sinin 28 yaşında, %86.67’sinin bekâr, %66.67’sinin Gastronomi ve Mutfak Sanatları mezunu geri kalan %33.33’ünün ise Beslenme ve Diyetetik mezunu, %66.66’sının her biri %33.33 olmak üzere 2 ve 5 kişilik % 13.34’ünün her biri %6.67 olmak üzere 1 ve 3 kişilik ailede yaşadıkları, %46.67’sinin 3001-4000 TL %6.67’sinin 2000 TL ve altı gelirinin olduğu ve %66.67’sinin il merkezinde %13.33 oranında ilçede yaşadıkları tespit edilmiştir.

Tablo 3: *Bitki çayı kullanımını faydalı bulma durumu*

Bitki çayları kullanımını faydalı buluyor musunuz?	Katılımcılar	Frekans	Yüzde	Kümülatif Yüzde
Evet	D2,D5,G1,G2,G3,G4,G5,G8,G9,G10	10	%66,67	%66,67
Hayır	-	-	%0,00	%66,67
Kişiye, bitkiye, miktara ve kullanım şekline göre değişir	D1,D3,D4,G6,G7	5	%33,33	%100
Toplam		15	%100	

Tablo 3’de katılımcıların bitki çaylarını faydalı bulma durumuna ait bulgular verilmiştir. Katılımcılar genel olarak bitki çaylarını faydalı bulmada hemfikirdir. Bununla birlikte katılımcıların %33.33’ü bitki çaylarını tüketen kişinin fizyolojik durumu, kullanım şekli, tüketilen bitki çeşidi ve kullanım miktarına göre etkili olacağını belirtmişlerdir. Örneğin; Gastronomi mezunu katılımcılardan G6; bitki çayı kullanımının faydalı olabilmesi için doğru koşullarda, doğru tekniklerde ve uygun miktarda kullanımın önemli olduğunu belirtmiş, katılımcı G7 ise; bitkilerin doğru dozda kullanılması gerektiğini ifade etmiştir.

Benzer görüşleri literatürde Yeşilada (2011) “*İçinde kuvvetli biyolojik etkiye sahip bileşenler bulunan bitkilerin çay olarak kullanılması tehlikelidir. Mesela yüksükotu (Digitalis purpurea) yapraklarında bulunan dijitoksin, kalp kasının kuvvetle kasılmasını sağlayan (kardiyotonik) bir maddedir. Ancak bu etkiyi gösterdiği miktar ile öldürücü etkiyi gösterdiği miktar birbirine çok yakındır. Bu nedenle çay olarak kullanılması risklidir.*” şeklinde ifade etmiştir.

Bitkisel ürünlerin dozajı bilimsel araştırmalara dayandığı için daha güvenli olup kişinin inisiyatifine bırakılan bitkisel ürün kullanımına dair miktar ayarlamalarında önemli sorunlar ortaya çıkabilmektedir (Uzun, Aykaç , & Özçelikay, 2014). Bu veriler de katılımcılarımızın görüşlerini destekler niteliktedir.

Diğer bazı katılımcıların görüşleri ise şu şekildedir:

“Aslında kişiye göre değişiyor. Kimine göre faydalı kimine göre faydasız olabilir. Çünkü her birey sağlıklı değil, hastalığa yönelik bitki çayı kullanımı daha önemli. Binlerce bitki var. Kimi bitki çok zararlı olabiliyor. Kesinlikle tüketilmemesi gereken bitkiler var ve bunların çayının da tüketilmemesi gerekiyor. O yüzden ben kişiye ve türe göre değişiyor diyeceğim kısaca” (D4). “Bitki çaylarının faydalı olması için doğru olan bitkiyi doğru hastalıkta kullanmak gerekiyor” (D3).

Alanyazında katılımcıların görüşlerini destekler nitelikte Uzun, Aykaç ve Özçelikay (2014) *“Bitkisel ürünlerin riskli gruplarda kullanımı bir diğer önemli husustur. İlaç kullanımının arttığı yaşlılarda ilaçlarla etileşim, hamile ve çocuklarda ise kullanım hakkında yeterli klinik verinin bulunmaması dikkat edilmesi gereken konuların başında gelmektedir. Sentetik ilaçlar gibi bitkisel ürünlerin tamamı da hassas kişilerde alerjik reaksiyon oluşturabilmektedir. Pek çoğu hafif olan bu reaksiyonların bazıları anafaktik şoka kadar gidebilmektedir.”* şeklinde ifade etmiştir.

Literatür incelendiğinde bitki çayı kullanımının riski gruplarda ciddi yan etkiler oluşturabileceği ve bazı bitkilerin kullanımının tehlikeli olduğu hatta ölümle sonuçlanabileceği görülmüştür. D3 ve D4 katılımcılarının verdikleri cevaplar ve literatürdeki bilgiler doğrultusunda bitki çayı kullanımında çayı tüketen kişinin ve tüketilen bitki çeşidinin önemli hususlar olduğu söylenebilir.

Yeşilada 2011’in yüksükotu bitkisinin iyileştirici ve öldürücü etkisinin miktarının birbirine çok yakın olduğunu belirtmesi aynı zamanda G6 ve G7 katılımcılarının da söylediklerini destekler niteliktedir. Buna göre bitki çayı kullanımından ölümle sonuçlanabilecek kadar ciddi zarar görmemek için bitkinin miktarını ayarlamak oldukça önemli bir noktadır.

Tablo 4: Paket ve açık bitki çayı tüketim durumu

Hangi tür bitki çaylarını kullanmayı tercih edersiniz?	Katılımcılar	Frekans	Yüzde	Kümülatif Yüzde
Aktardan açık çay	D2,D3,D4,D5,G1,G2,G3,G4,G5,G8,G9 11		%45,83	%45,83
Poşet çay	D2,D3,D4,D5,G2,G3,G7,G8	8	%33,33	%79,17
Doğadan kendisi topluyor/ Kendi üretimi	G6,G9,G10	3	%12,50	%91,67
Kendisi toplayıp kurutan insanlardan temin ediyor	D1,G9	2	%8,33	%100
Toplam		24	%100	

Tablo 4’de katılımcıların tercih ettikleri bitki çayı türlerine ait bulgular yer almaktadır. Katılımcıların en çok tercih ettiği türün aktardan açık çay olduğu görülmüştür.

Çalışmamızı destekler nitelikte Özyuva (2021) hazırladığı tezde katılımcıların büyük çoğunluğunun (%47,9) bitkisel ürünleri aktardan satın aldığını tespit etmiştir.

Katılımcıların bitki çayı türü tercihlerinde yerleşim yerlerinin etkisi olduğu tespit edilmiştir. Kasaba veya köyde yaşayan G6,G9,G10 katılımcıları önceliklerinin kendi yetiştirdikleri veya doğada kendiliğinden yetişen bitkiler olduğunu, ihtiyaç halinde aktardan ve doğadan kendisi toplayan insanlardan temin ettiğini(G9) ifade ederken; il merkezinde yaşayan katılımcılardan D3 ve D5 öncelikli tercihlerinin aktardan açık çay olduğunu, kapalı poşet çaylarda koruyucu madde ve dezavantajlar olduğunu düşündüklerini buna rağmen bazı durumlarda poşet çay tercih edebildiklerini ifade etmişlerdir.

Poşet çay katılımcıların mecbur kalmadıkça tüketmedikleri bir türdür. Katılımcılar ulaşım ve hazırlama kolaylığı ya da açık çay temin edemediği durumlarda poşet çay tercih ettiklerini belirtmişlerdir.

Tablo 5: Bitki çaylarını hazırlama yöntemleri

Bitki çaylarını hangi yöntemle hazırlıyorsunuz?	Katılımcılar	Frekans	Yüzde	Kümülatif Yüzde
Demleme	D1,D2,D3,D4,D5,G1,G2,G3, 15		%75,00	%75,00
	G4,G5,G6,G7,G8,G9,G10			
Kaynatma	D5,G3,G5,G6,G10	5	%25,00	%100
Oda ısısında hazırlama	-	-	%0	
Toplam		20	%100	

Tablo 5’te katılımcıların bitki çaylarını hazırlama yöntemlerine ait bulgular verilmiştir. Katılımcıların %100’ü bitki çayı hazırlarken demleme yöntemini kullandığını belirtmiştir. Buna ek olarak katılımcıların %33’ü kaynatma yöntemini de kullandığını ifade etmiştir. Çay hazırlama yöntemlerinden biri olan maserasyonun (oda sıcaklığında hazırlama) katılımcılar tarafından tercih edilmediği tespit edilmiştir. Çin’in Zhejiang Eyaletinde bitki çaylarıyla ilgili geleneksel bilgiyi ölçmek amacıyla yapılan bir araştırmada katılımcıların çoğunluğu bitki çayı hazırlarken sadece demleme yöntemini kullandığını belirtmiştir (Liu, ve diğerleri, 2020).

Bazı katılımcılar çay hazırlama yöntemini seçmedeki sebeplerini şöyle ifade etmişlerdir:

“Kaynatmanın çayın etkisini azalttığını ve çayı acılaştırdığını düşündüğüm için demleme yöntemini kullanıyorum”(D3).

“Kaynatma yöntemi çayı acılaştırdığı için çaylarımı demleme yöntemiyle hazırlamayı tercih ediyorum”(G8). *“Bazı çayları kaynatarak bazılarını ise demleyerek hazırlıyorum. Mesela ıhlamuru demleme yöntemiyle hazırlıyorum çünkü ıhlamur kaynatıldığında içindeki faydalı bileşenler*

zarar görüyor. Kekik çayını ise kaynatarak hazırlıyorum” (D5). Çalışmamızda elde ettiğimiz sonuca paralel bir şekilde Onurlubaş ve ark. (2017) yaptıkları çalışmada demleme çayın daha fazla tercih edildiğini, göze çarpan ilk sebebin ise lezzetinin olduğunu belirtmişlerdir.

Tablo 6: *Pandemi dönemi öncesinde bitki çayı tüketim sebepleri*

Pandemi döneminden önce bitki çayı tüketim sebepleriniz nelerdir?	Katılımcılar	Frekans	Yüzde	Kümülatif Yüzde
Hastalık tedavisi	D2,G1,G2,G3,G5,G6,G7,G8,G9	9	%29,03	%29,03
Sağlık koruma	D3,D4,D5,G1,G4,G6,G10	7	%22,58	%51,61
Lezzet	D1,G1,G3,G6,G9	5	%16,13	%67,74
Bağıışıklık güçlendirme	D5,G6,G10	3	%9,68	%77,42
Metabolizma hızlandırma	D2,D5,G7	3	%9,68	%87,10
Sosyal ortam	D1,G3	2	%6,45	%93,55
Sakinleştirme/Rahatlatma	D3,D4	2	%6,45	%100
Toplam		31	%100	

Tablo 6’da katılımcıların pandemi dönemi öncesi bitki çayı tüketim sebepleri yer almaktadır. Görüldüğü üzere katılımcılar pandemi dönemi öncesinde çoğunlukla tedavi ve sağlık koruma amacıyla bitki çayı tüketmişlerdir. Elde edilen bulgulara benzer bir şekilde Kadioğlu ve ark. (2021) yaptıkları bir çalışmada Erzurum ilinde tıbbi ve aromatik bitkileri tüketen kişilerin tutumlarını araştırmış ve tüketicilerin bu bitkileri çoğunlukla (%83.3) sağlık amacıyla tükettiklerini tespit etmişlerdir.

Araştırma’da metabolizma hızlandırma ve sakınleştirme/rahatlatma amacıyla bitki çayı tüketenlerin genellikle (%80) Beslenme ve Diyetetik mezunu oldukları, hastalık tedavisi amacıyla bitki çayı tüketenlerin ise çoğunlukla (%89) Gastronomi ve Mutfak Sanatları mezunu oldukları saptanmıştır.

Tablo 7: *Pandemi döneminde bitki çayı tüketim sebepleri*

Pandemi döneminde bitki çayı tüketme sebebinizde değişim varmı?	Katılımcılar	Frekans	Yüzde	Kümülatif Yüzde
Değişim yok	D1,D3,G2,G3,G5,G8,G10	7	%46,67	%46,67
Covid-19’dan korunma	D2,D4,D5,G1,G4,G6,G7,G9	8	%53,33	%100
Toplam		15	%100	

Tablo 7’de katılımcıların pandemi döneminde bitki çayı tüketim sebepleri yer almaktadır. Buna göre %53.33 oranında Covid-19’dan korunma amacı ile bitki çayı tüketilirken %46,67 oranında pandemi dönemi

öncesine göre bitki çayı tüketim sebeplerinde değişiklik gözlenmemiştir. Bazı katılımcıların pandemi döneminde bitki çayı tüketim sebeplerine ait görüşleri şu şekildedir:

“Genel olarak bitki çayını hep tüketiyordum ama pandemi döneminde bu durum sıklaştı ve sıklaşmasının sebebi koronavirüs” (G6). “Ailece Covid-19’dan korunmak ve bağışıklık sistemimizi güçlendirmek için bitki çayı tüketiyoruz” (G7). “Koronavirüs’e karşı etkili olabileceğine inandığım, duyduğum bitki çayları var. Onları daha fazla tüketmeye çalıştım bu dönemde, ilk defa denediğim çaylar da oldu” (D5).

Uçar ve arkadaşları (2020) hazırladıkları bir çalışmada Covid-19 için kimyasal tedavinin yanında fitoterapinin (bitkilerle tedavi) integratif tedavi (geleneksel ve tamamlayıcı tıp) olarak kullanılmasının faydalı sonuçları olabileceğini belirtmişlerdir. Bu veriler katılımcıların görüşlerini destekler niteliktedir.

Işık ve Can (2020) bir grup hemşirelik öğrencisinin Covid-19 riskine karşı uyguladıkları koruyucu, geleneksel ve tamamlayıcı tıp uygulamalarını incelemiş; katılımcıların %43,2’sinin bağışıklığı güçlendirerek Covid-19’dan korunma amacı ile koruyucu ve tamamlayıcı tıba yöneldikleri sonucuna ulaşmıştır. Koruyucu ve tamamlayıcı tıp uygulamalarının arasında bitki çayları (papatya, sarı kantaron, sumak, karanfil-tarçın, biberiye, adaçayı, ekinezya, zencefil, zerdeçal, nane, kekik, yeşil çay) %87.5 oranında tercih edilmiştir. Bu veriler çalışmamızda elde ettiğimiz bulgularla örtüşmektedir.

Tablo 8: *Pandemi dönemi öncesi tüketilen bitki çayları*

Pandemi döneminden önce hangi bitki çaylarını tüketiyordunuz, neden?	Katılımcılar	Frekans	Yüzde	Kümülatif Yüzde
İhlamur	D2,D4,G1,G2,G3,G4,G6,G7,G9,G10	10	%18,52	%18,52
Adaçayı	D1,D4,G1,G2,G3,G4,G5,G7	8	%14,81	%33,33
Kuşburnu	D2,D3,G1,G4,G5,G6,G9	7	%12,96	%46,30
Nane-limon	D3,D4,G1,G6,G9,G10	6	%11,11	%57,41
Yeşil çay	D2,D3,D5,G8,G9	5	%9,26	%66,67
Meyve çayları	D5,G3,G9,G10	4	%7,41	%74,07
Papatya	D3,G1,G7,G9	4	%7,41	%81,48
Kekik	D1,G5,G6	3	%5,56	%87,04
Zencefil	D1,D2,G10	3	%5,56	%92,59
Rezene	D3,D4	2	%3,70	%96,30
Karanfil	G8,	1	%1,85	%98,15
Melisa	D4	1	%1,85	%100
Toplam		54	%100	

Tablo 8’de katılımcıların pandemi öncesi dönemde tükettikleri bitki çayı çeşitleri yer almaktadır. Katılımcıların toplamda 12 çeşit bitki çayı kullandıkları görülmüştür. Pandemi öncesi dönemde en çok tüketilen bitki çayları ıhlamur (%18.52), adaçayı (%14.81), kuşburnu (%12.96) iken; en az tüketilen bitki çaylarının rezene (%3.70), karanfil (%1.85), melisa (%1.85) olduğu tespit edilmiştir. Bitki çayı çeşitleri tercihlerinde katılımcıların yaşadıkları yerleşim yerlerinin etkisi olduğu gözlemlenmiştir. Köy veya kasabada yaşayan katılımcılar genellikle bahçelerinde ne yetişirse ya da doğada ne buluyorlarsa toplayıp tükettiklerini vurgularken, il merkezinde yaşayan katılımcılar ihtiyaçlarına, damak zevklerine veya hastalıklarına göre bitki çayı seçimi yaptıklarını belirtmişlerdir.

ıhlamur ve adaçayı tüketen katılımcılar genellikle alt ve üst solunum yolu şikayetlerinin tedavisinde veya korunmasında; kuşburnu çayı tüketen katılımcılar ise lezzet ve C vitamini içeriğinden dolayı bu çayları tükettiklerini belirtmişlerdir.

Elde edilen bulgulara benzer şekilde literatürde Elmas ve Elmas (2021) yaptıkları çalışmada adaçayının solunum hastalıklarında; Faydaoğlu ve Sürücüoğlu (2011) ise yaptıkları çalışmada ıhlamurun soğuk algınlığı, üşütme ve öksürük tedavilerinde kullanıldığını belirtmişlerdir.

Tablo 9: *Pandemi döneminde tüketilmeye başlanan bitki çayları*

Pandemi döneminde tüketmeye başladığımız bitki çayları nelerdir, neden?	Katılımcılar	Frekans	Yüzde	Kümülatif Yüzde
Kekik	D5,G4,G7,G9	4	%30,77	%30,77
Adaçayı	D2,D5	2	%15,38	%46,15
Ebegümeçi	D5	1	%7,69	%53,85
Karanfil	D4	1	%7,69	%61,54
Kimyon	D4	1	%7,69	%69,23
Rooibos	G8	1	%7,69	%76,92
Sumak	D5	1	%7,69	%84,62
Yeşil çay	G3	1	%7,69	%92,31
Zencefil	D5	1	%7,69	%100
Toplam		13	%100	

Tablo 9’de katılımcıların daha önce tüketmeyip pandemi döneminde tüketmeye başladıkları bitki çayları verilmiştir. Tablo 8’de yer alan kekik, adaçayı, karanfil, yeşil çay ve zencefilin Tablo 9’da tekrar verilmesinin sebebi daha önce bu çayları tüketmeyen katılımcıların pandemi döneminde tüketmeye başlamasıdır. Pandemi döneminde en çok tüketilmeye başlanan çayın kekik (%30.77) olduğu tespit edilmiştir. Kekik, adaçayı, ebegümeçi, karanfil, kimyon, sumak ve zencefil çayını pandemi döneminde yeni

tüketmeye başlayan katılımcılar amaçlarının koronavirüsten korunmak olduğunu belirtmişlerdir.

Kekiğin en önemli kullanım alanları akciğerler, bronşlar, mide ve bağırsaklardır. Halk tıbbında öksürük ve üst solunum yolları iltihabında bitki çayı formunda kullanılmaktadır (Benli & Yiğit, 2005). Koronavirüs semptomları arasında da solunum yolları ve akciğer problemleri ile şiddetli öksürük yer almaktadır. Şekeroğlu ve Gezici (2020) yaptıkları çalışmada kekiğin Covid-19 semptomlarını hafifletecek ve hastalığın seyrini azaltacak potansiyele sahip olduğuna dikkat çekmiştir.

Yeşil çay ve rooibos çayı tüketmeye başlayan katılımcılar pandemi döneminde evde kaldıkları sürenin artmasıyla yeni arayışlara girip bu çayları keşfettiklerini ve bu çayların lezzeti damak tatlarına uyduğu için koronavirüsten korunmak amacı gütmeyen tüketmeye başladıklarını belirtmişlerdir.

Tablo 10: *Pandemi dönemi ve pandemi dönemi öncesine göre bitki çayı tüketim sıklığına ait bulgular*

Pandemi döneminden önce bitki çayı tüketim sıklığınız nedir?	Katılımcılar	Frekans	Yüzde	Kümülatif Yüzde
Günde 1	D1,D4,D5	3	%20,00	%20,00
Günde 2-3	D3	1	%6,67	%26,67
Haftada birkaç kez	G4,G1	2	%13,33	%40,00
Ayda birkaç kez	G3,G6,G8,G9	4	%26,67	%66,67
Nadiren	D2,G5,G7,G2,G10	5	%33,33	%100
Toplam		15	%100	
Pandemi döneminde bitki çayı tüketim sıklığınız nedir?				
Günde 1	D1,D4	2	%13,33	%13,33
Günde 2-3	D3,D5	2	%13,33	%26,67
Haftada birkaç kez	G3,G4,G6,G8,G1	5	%33,33	%60,00
Ayda birkaç kez	D2,G7,G9	3	%20,00	%80,00
Nadiren	G5,G2,G10	3	%20,00	%100
Toplam		15	%100	

Tablo 10'da pandemi öncesi ve pandemi dönemine göre bitki çayı kullanım sıklıkları verilmiştir. Pandemi dönemi öncesinde katılımcıların büyük kısmı (%33.33) nadiren, pandemi döneminde ise büyük kısmı (%33.33) haftada birkaç kez bitki çayı tükettiğini ifade etmiştir. İki dönemde de bitki çayını en sık kullananların Beslenme ve Diyetetik mezunları olduğu görülmektedir. 6 katılımcının (D2,D5,G3,G6,G7,G8) bitki çayı tüketim sıklığı pandemi dönemi öncesine göre artış göstermiştir. Katılımcılardan G3 ve G8 bitki çayı kullanımındaki artışta amaçlarının koronavirüsten korunmak olmadığını, evde geçirilen sürenin artmasıyla

farklı lezzetlere merak duyduklarını belirtirken, bitki çayı tüketim sıklığında artış meydana gelen diğer katılımcılar (D2,D5,G6,G7) amaçlarının koronavirüsten korunmak olduğunu ifade etmişlerdir.

Tablo 11: *Koronavirüse yakalanma durumunda bitki çayı tüketim tercihleri*

Koronavirüse yakalanırsanız bitki çayı kullanır mısınız?	Katılımcılar	Frekans	Yüzde	Kümülatif Yüzde
Kullanırım	D1,D3,D4,D5,G1,G2,G3G5, G6,G7,G8,G9,G10	13	%86,67	%86,67
Kullanmam	D2,G4	2	%13,33	%100
Toplam		15	%100	

Tablo 11’de koronavirüse yakalanma durumunda bitki çayı tercih etmeye ait bulgular verilmiştir. Tabloya göre katılımcıların çoğunluğu (%86.67) koronavirüse yakalanırsa bitki çayı tüketeceğini belirtmiştir. Bu katılımcılar arasında tedavi amacı gütmeyen iki kişi (D1,D3) vardır. Geri kalan 11 katılımcı bitki çaylarını virüs semptomlarını hafifletmek, iyileşme sürecini hızlandırmak, bağışıklığı güçlendirerek koronavirüsü yenmek amacıyla tüketeceklerini belirtmişlerdir. Tedavi amacı gütmeyen katılımcılar (D1,D3), bitki çayı içme alışkanlıkları olduğu için koronavirüs sürecinde de bitki çayı içeceklerini, bitki çaylarının koronavirüse karşı etkisiz olduğunu ve koronavirüs tedavisi için tıbbi ilaçların tercih edilmesi gerektiğini belirtmişlerdir. D1 ve D3 katılımcılarının aksine katılımcı G9 koronavirüse yakalanırsa tıbbi ilaç kullanmak yerine bitki çayı kullanacağını, tıbbi ilaçların ilerleyen zamanlarda vücutta çeşitli hasarlar ortaya çıkarabileceğini, bitki çaylarında böyle bir riskin daha az olduğunu ifade etmiştir. Bu katılımcılar (D1,D3,G9) koronavirüse yakalandığı takdirde bitki çayı tüketimini tercih edeceklerini söylemelerine rağmen, bitki çayı tüketim amaçları ve düşünceleri birbirlerine göre farklılık göstermektedir.

Koronavirüse yakalanması halinde 2 katılımcı (D2,G4) bitki çayı tüketmeyeceğini belirtmiştir. Katılımcı D2, gebe olduğu için bitki çayı kullanamayacağını, gebe olmasaydı bitki çayı kullanacağını ifade etmiştir. Kul Uçtu ve Karakoç (2018) gebelik zamanında bitkisel ürün kullanımıyla ilgili yaptıkları çalışmada bitkisel ürünlerin doğal ve zararsız olduğu görüşüyle dikkat edilmeden tüketilmesinin gebelik kayıplarına ve bebekte doğuştan sakatlığa neden olabileceğini belirtmişlerdir.

Katılımcı G4, koronavirüsten korunmak için bitki çayı (kekik çayı) tüketmesine rağmen virüse yakalanırsa bitki çayı kullanımını durduracağını söylemiştir. Bu katılımcı çevresinden gözlemlediği kadarıyla koronavirüsün çok ciddi semptomlara neden olduğunu ve bitki çaylarının bu virüsle savaşmada yetersiz kaldığını, ilaç kullanımının mecburi olduğunu

düşünmektedir. Normal gribal enfeksiyonlarda ilaç yerine bitkisel tedaviler uyguladığını söyleyen katılımcı çevresinde ölümle sonuçlanan koronavirüs vakaları gördüğü için böyle bir riski göze alamayacağını, bunun yerine tıbbi ilaç tedavisi görmek isteyeceğini belirtmiştir. Koronavirüs tedavisinde kullanılan ilaç miktarının fazla olmasından dolayı bu ilaçların bitki çaylarıyla etkileşime girebileceğini bu sebeple ilaca ek olarak bitki çayı kullanmayacağını da ifade etmiştir.

Bir diğer katılımcı (G7) ise çevresinde koronavirüse yakalanıp bitkisel tedavi uygulayanların aldıkları olumlu sonuçları gözlemlemiş bu sebeple koronavirüse yakalanırsa tedavisinde bitki çayı kullanacağını belirtmiştir.

Bu katılımcıların (G4,G7) fikirleri birbirlerine zıt olmasına rağmen, bu fikirlerin oluşmasında çevrelerinde gözlemledikleri olayların önemli etkisinin olduğu görülmektedir.

Tablo 12: Koronavirüse karşı etki edebileceği düşünülen bitki çayları

Sizce hangi bitki çayları koronavirüse karşı etki edebilir?	Katılımcılar	Frekans	Yüzde	Kümülatif Yüzde
Kekik	D1,D5,G4,G5,G6,G7,G9	7	%24,14	%24,14
Nane	D1,G3,G5,G9,G10	5	%17,24	%41,38
Zencefil	D1,D5,G8,G10	4	%13,79	%55,17
Adaçayı	D1,D5,G2,	3	%10,34	%65,52
İhlamur	G2,G9,G10	3	%10,34	%75,86
Ebegümeci	D5	1	%3,45	%79,31
Ekinezya	G2	1	%3,45	%82,76
Karanfil	D4	1	%3,45	%86,21
Kuşburnu	G2	1	%3,45	%89,66
Meyve çayları	G3	1	%3,45	%93,10
Sumak	G7	1	%3,45	%96,55
Yeşil çay	G3	1	%3,45	%100
Toplam		29	%100	

Tablo 12’de katılımcıların koronavirüse karşı etki edebileceklerini düşündükleri bitki çaylarına yer verilmiştir. Bitki çaylarının koronavirüse etki edebileceğini düşünen katılımcıların çoğu (%47) kekik çayının faydalı olabileceğini ifade etmiştir. Katılımcılardan G6 kekiğin antioksidan özellik içeren bir bitki olduğunu bu sebeple kekiğin koronavirüse karşı etki edebileceğini belirtmiştir. Şekeroğlu ve Gezici (2020) hazırladıkları derlemede kekikte tespit edilen fenolik bileşiklerin büyük çoğunluğunun güçlü antioksidan ve antiviral aktivite gösterdiğini belirtmiş; kekiğin Covid-19 semptomlarını hafifletecek ve hastalığın seyrini azaltacak potansiyele sahip olduğunu vurgulamıştır. Bu veriler katılımcının düşüncelerini destekler niteliktedir.

Literatürde Şekeroğlu ve Gezici (2020) kekik; Thota vd. (2020) zencefil; Kanbarkar ve Mishra, (2021) yeşil çay; Korkmaz (2021) sumak; Demeke, Woldeyohanins, & Kifle (2021) nane; Vicidomini, Roviello, & Roviello (2021) karanfil; Silveira, vd., (2020) ebegümece; Aucoin vd., (2021) ekinezyanın Covid-19'a karşı kullanılabileceğini belirtmişlerdir.

Tablo 13: Katılımcıların bitki çaylarıyla ilgili bilgi kaynakları

Bitki Çaylarıyla İlgili Bilgi Kaynağınız Nedir?	Katılımcılar	Frekans	Yüzde	Kümülatif Yüzde
Medya/İnternet	D2,D5,G1,G2,G4,G5,G7,G9,G10	9	%34,62	%34,62
Çevre	G3,G5,G6,G7,G8,G9	6	%23,08	%57,69
Bilimsel makaleler	D3,D4,G1,G4	4	%15,38	%73,08
Fitoterapi kitapları	G4,D1,D4,D5	4	%15,38	%88,46
Fitoterapi dersi	D3,D4	2	%7,69	%96,15
Aktar	G1	1	%3,85	%100
Toplam		26	%100	

Tablo 13'de katılımcıların bitki çaylarıyla ilgili bilgileri edindikleri kaynaklar yer almaktadır. Beslenme ve Diyetetik mezunu katılımcılar (n=5) medya/interneti (%40) bilimsel makaleleri (%40), lisans döneminde aldıkları fitoterapi derslerini (%40) ve fitoterapi kitaplarını (%60) kaynak gösterirken Gastronomi ve Mutfak Sanatları mezunu (n=10) katılımcılar genellikle medya/interneti (%70) ve çevreyi (%60) kaynak göstermişlerdir.

Elde ettiğimiz sonuca benzer bir şekilde Özyuvallı (2021), katılımcılara bitki çayları ile ilgili bilgi kaynaklarını sormuş ve en çok (%30.89, n:38) internet cevabını almıştır.

Sonuç

Araştırma Covid-19 enfeksiyonu ve bu enfeksiyondan korunma veya tedavi aşamasında kullanılan bitki çaylarının neler olduğu, ne sıklıkla kullanıldığı ve hangi yöntemlerle hazırlandığını saptamak amacıyla yapılmıştır. Bu amaç doğrultusunda nitel araştırma yöntemlerinden mülakat tekniği kullanılmıştır. Araştırmanın evreni olarak Gaziantep Üniversitesi Gastronomi ve Mutfak Sanatları bölümü yüksek lisans öğrencileri belirlenmiştir. Araştırmanın örneklemini ise araştırmaya katılmayı kabul eden 15 öğrenci oluşturmaktadır. 15 öğrenciden 11'i kız 4'ü erkek; 10'u gastronomi ve mutfak sanatları lisans mezunu, 5'i beslenme ve diyetetik bölümü lisans mezunudur. Katılımcılardan 10'u il merkezinde 3'ü köy/kasabada 2'si ise ilçede ikamet etmektedir.

Araştırmaya katılan katılımcıların %66.67'si herhangi bir koşul belirtmeksizin bitki çaylarını faydalı bulduklarını, %33.33'ü bitki çaylarının

faydalı olması için kullanılan bitkinin türünün, miktarının vb. koşulların önemli olduğunu ifade etmiştir. Paket ve açık çay tercihlerinde ise katılımcıların %73.33'ü aktardan açık çay tercih ettiğini %13.33'ü ise kendisi toplayıp kurutan insanlardan satın aldığını belirtmiştir. Katılımcıların paket-açık çay tercihlerinde yerleşim yerinin etkisi olduğu saptanmıştır. Köy ve kasabada yaşayan katılımcıların kendi yetiştirdikleri ve doğadan topladıkları bitkileri tükettikleri; ihtiyaç halinde aktardan da bitki çayı tercih ettikleri tespit edilmiştir. Şehirde yaşayan katılımcıların ise ilk tercihlerinin aktardan açık çay olduğu mecbur kalmadıkça poşet çay tüketmedikleri görülmektedir. Katılımcılara bitki çaylarını hangi yöntemle hazırladıkları sorulduğunda %100'ü demleme tekniği, buna ek olarak %33.33'ü kaynatma yöntemi kullandığı ortaya çıkmıştır.

Pandemi dönemi öncesinde katılımcıların %60'ı tedavi, %46.67'si sağlık koruma, %13.33'ü sosyal ortam ve %13.33'ü sakinleştirme/rahatlama amacıyla bitki çayı tükettiğini belirtmiştir. Gastronomi ve Mutfak Sanatları mezunlarının genellikle tedavi amacıyla, Beslenme ve Diyetetik bölümü mezunlarının ise metabolizma hızlandırma ve rahatlama amacıyla bitki çayı kullandıkları tespit edilmiştir. Pandemi döneminde ise bitki çayı tüketim sebebinde değişim (Covid-19'dan korunma) olan 8 katılımcı (%53.33) vardır.

Katılımcıların çoğu (%66.67) pandemi dönemi öncesinde en çok ıhlamur çayı tükettiklerini belirtmiştir. Pandemi döneminde ise kullanılmaya başlanan bitki çaylarından en çok tercih edilen çay türünün (%30.77) kekik olduğu görülmektedir.

Pandemi öncesine göre bitki çayı tüketim sıklığında değişim olan 6 (%40) katılımcı vardır. Bunlardan 4'ünün değişim sebebi koronavirüsten korunmaktır. Pandemi öncesinde ve pandemi döneminde en sık bitki çayı tüketenlerin Beslenme ve Diyetetik mezunu oldukları tespit edilmiştir.

Koronavirüsle enfekte olunması durumunda bitki çayı kullanacağını belirten 13 katılımcı (%80.67) vardır. Ancak 2 katılımcı (%13.33) amacının koronavirüs tedavisi olmadığını günlük gereksinimleri için bitki çayı tüketeceklerini ifade etmişlerdir. Katılımcıların %46.67'si kekik çayının koronavirüse karşı etkili olabileceğini belirtmiştir.

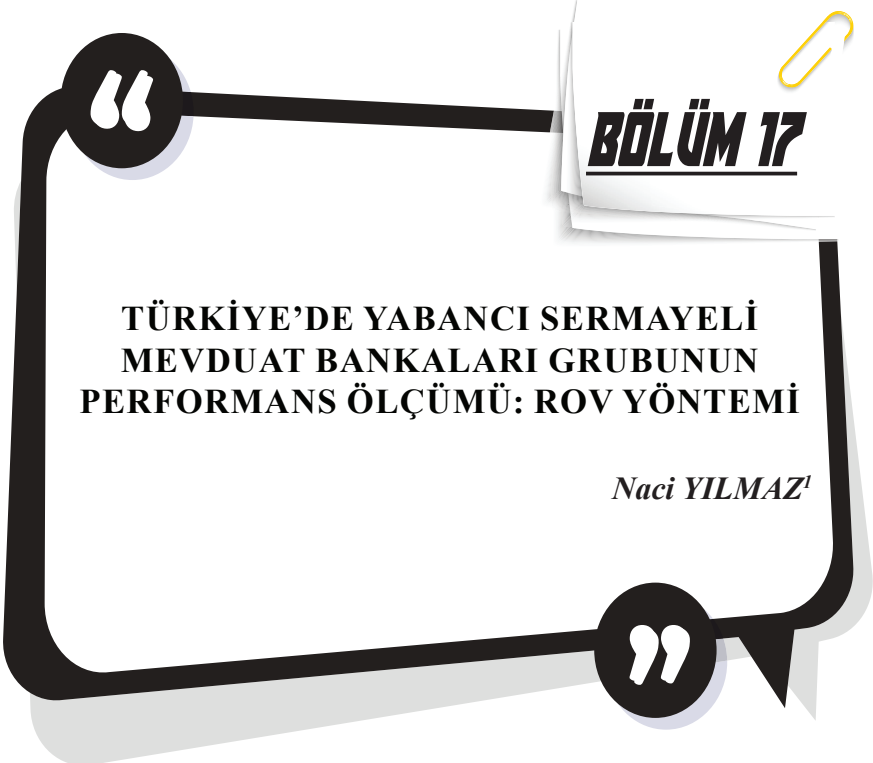
Beslenme ve Diyetetik bölümü mezunlarının bitki çaylarıyla ilgili bilgi edindikleri kaynakların genellikle bilimsel makale, kitap ve lisans döneminde gördükleri dersler; Gastronomi ve Mutfak Sanatları bölümü mezunlarının ise medya ve çevre olduğu tespit edilmiştir.

KAYNAKÇA

- Abraham, J., & Florentine, S. (2021). Licorice (*Glycyrrhiza glabra*) Extracts-Suitable Pharmacological Interventions for COVID-19? A Review. *Plants*, 10(12).
- Akbaş, M. N., & Akçakaya, A. (2020). COVID-19 and Phytotherapy. *Bezmialem Science*, 8(4), 428-437.
- Aucoin, M., Cardozo, V., McLaren, M., Garber, A., Remy, D., Baker, J., . . . Cooley, K. (2021). A systematic review on the effects of Echinacea supplementation on cytokine levels: Is there a role in COVID-19? *Metabolism Open*, 11.
- Babaei, F., Asl, M. N., & Hosseinzadeh, H. (2020). Curcumin (a constituent of turmeric): New treatment option against COVID-19. *Food Science & Nutrition*, 8(10).
- Benli, M., & Yiğit, N. (2005). Ülkemizde Yaygın Kullanımı Olan Kekik (*Thymus vulgaris*) Bitkisinin Antimikrobiyal Aktivitesi. *Orlab On-Line Mikrobiyoloji Dergisi*, 3(8), 1-8. www.mikrobiyoloji.org/pdf/702050801.pdf adresinden alındı
- Demeke, C. A., Woldeyohanins, A. E., & Kifle, Z. D. (2021). Herbal medicine use for the management of COVID-19: A review article . *Metabolism Open*, 12.
- Doğanay, A., Ataizi, M., Şimşek, A., Balaban Salı, J., & Akbulut, Y. (2012). *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi.
- Dünya Sağlık Örgütü. (2020, 3 26). Origin of SARS-CoV-2.
- Elmas, S., & Elmas, O. (2021). *Salvia fruticosa*'nın (Anadolu Adaçayı) Terapötik Etkileri. *International Journal of Life Sciences and Biotechnology*, 4(1), 114-137.
- Faydaoğlu, E., & Sürücüoğlu, M. S. (2011). Geçmişten Günümüze Tıbbi ve Aromatik Bitkilerin Kullanılması ve Ekonomik Önemi . *Kastamonu Üniversitesi Orman Fakültesi Dergisi*, 11(1), 52-67.
- Fotios Mentis, A., Dalamaga, M., Lu, C., & Polissiou, M. (2021). Saffron for “toning down” COVID-19-related cytokine storm: Hype or hope? A mini-review of current evidence. *Metabolism Open*, 11.
- Göktaş, Ö., & Gıdık, B. (2019). Tıbbi ve Aromatik Bitkilerin Kullanım Alanları. *Bayburt Üniversitesi Fen Bilimleri Dergisi*, 2(1), 136-142.
- Husaini, A., Jan, K. N., & Wani, G. (2021). Saffron: A potential drug-supplement for severe acute respiratory syndrome coronavirus (COVID) management. *Heliyon*, 7(5).
- Işık, M. T., & Can, R. (2021). Bir Grup Hemşirelik Öğrencisinin COVID-19 Riskine Yönelik Koruyucu, Geleneksel ve Tamamlayıcı Tıp Uygulamaları. *Lokman Hekim Dergisi*, 11(1), 94-103.

- Jafarzadeh, A., Jafarzadeh, S., & Nemati, M. (2021). Therapeutic potential of ginger against COVID-19: Is there enough evidence? *Journal of Traditional Chinese Medical Sciences*, 8(4), 267-279.
- Kadioğlu, B., Kadioğlu, S., & Taşğın, G. (2021). Erzurum İlinde Tıbbi ve Aromatik Bitki Tüketicilerinin Alışkanlıklarının Belirlenmesi. *Bahçe*, 50(1), 7-15.
- Kanbarkar, N., & Mishra, S. (2021). Matrix metalloproteinase inhibitors identified from *Camellia sinensis* for COVID-19 prophylaxis: an in silico approach. *Advances in Traditional Medicine*, 21, pages173–188.
- Kaplan, M. (2020). COVID-19: KÜRESEL SALGIN SÜRECİNDE GELENEKSEL VE TAMAMLAYICI TEDAVİ UYGULAMALARI. *Millî Folklor*, 16(127), 35-45.
- Keleş, B., & Pehlivan, T. (2021). Covid-19'a Karşı Antiviral Etkili Bitkisel Ürünlerin Türkiye Gastronomisindeki Yeri. 14. *Uluslararası Güncel Araştırmalarla Sosyal Bilimler Kongresi*. Antalya.
- Korkmaz, H. (2021). Could Sumac Be Effective on COVID-19 Treatment? *J Med Food*, 24(6), 563-568.
- Kul Uçtu, A., & Karakoç, H. (2018). Gebelikte Bitkisel Ürün Kullanımı. *Journal of Health Services and Education*, 2(2), 47-50.
- Liu, Y., Hu, R., Shen, S., Zhang, Z., Zhang, J., Song, X., & Qiang, S. (2020). Plant diversity in herbal tea and its traditional knowledge in Qingtian County, Zhejiang Province, China. *Plant Diversity*, 42(6), 464-472.
- Lucas, K., Fröhlich-Nowoisky, J., Oppitz, N., & Ackermann, M. (2021). Cinnamon and Hop Extracts as Potential Immunomodulators for Severe COVID-19 Cases. *Frontiers in Plant Science*, 12.
- Musdja, M. Y. (2021). Potential bangle (*Zingiber montanum* J.König) rhizome extract as a supplement to prevent and reduce symptoms of Covid-19. *Saudi Journal of Biological Sciences*, 28(4), 2245-2253.
- Mutlu, O., Uygun, İ., & Erden, F. (2020, 10 2). Koronavirüs Hastalığı (Covid-19) Tedavisinde Kullanılan İlaçlar. *Kocaeli Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi*, 167-173. doi:10.30934/kusbed.761170
- Nugraha, R. V., Ridwansyah, H., Ghazali, M., Khairani, A. F., & Atik, N. (2020). Traditional Herbal Medicine Candidates as Complementary Treatments for COVID-19: A Review of Their Mechanisms, Pros and Cons. *Evid Based Complement Alternat Med*.
- Onurlubaş, E., Gözener, B., Aydemir, A., & Gençoğlu, H. (2017). Çay Tüketim Tercihlerinin Belirlenmesi. *Sosyal Bilimler Dergisi*(16), 112-122.
- Özyuvalı, Z. (2021). İstanbul Kadıköy İlçesinde İkamet Eden Annelerin Bitki Çayı İle İlgili Bilgi Düzeylerinin Belirlenmesi. İstanbul, Türkiye: Yeditepe Üniversitesi.

- Piljac-Žegarac, J., Šamec, D., & Piljac, A. (2013). Herbal Teas: A Focus on Anti-oxidant Properties. V. Preedy içinde, *Tea in Health and Disease Prevention* (s. 129-140). London.
- Ravikumar, C. (2014). Review on Herbal Teas. *Journal of Pharmaceutical Sciences and Research*, 6(5), 236-238.
- Seggie, F. N., & Bayyurt, Y. (2017). *Nitel Araştırma; Yöntem, Teknik, Analiz ve Yaklaşımları* (2. b.). Ankara: Anı
- Silveira, D., Prieto Garcia, J. M., Boylan, F., Estrada, Ö., Fonseca-Bazzo, Y. M., Jamal, C. M., . . . Heinrich, M. (2020). COVID-19: Is There Evidence for the Use of Herbal Medicines as Adjuvant Symptomatic Therapy? *Frontiers in Pharmacology*. doi:https://doi.org/10.3389/fphar.2020.581840
- Şekeroğlu, N., & Gezici, S. (2020). Koronavirüs Pandemisi ve Türkiye'nin Bazı Şifalı Bitkileri. *Anadolu Kliniği Tıp Bilimleri Dergisi*, 25(Özel Sayı 1), 163-182. doi:10.21673/anadoluklin.724210
- Thota, S. M., Balan, V., & Sivaramakrishnan, V. (2020, Aralık). Natural products as home-based prophylactic and symptom management agents in the setting of COVID-19. *PHYTOTHERAPY RESEARCH*, 34(12), 3148-3167. doi:doi.org/10.1002/ptr.6794
- Uçar, D., Kanat, T., Müslümanoğlu, A. Y., & Kalaycı, M. Z. (2020). KORONA-VİRÜS VE FİTOTERAPİ. *Journal of Integrative and Anatolian Medicine*, 1(2), 49-57.
- Uzun, M. B., Aykaç, G., & Özçelikay, G. (2014). Bitkisel Ürünlerin Yanlış Kullanımı ve Zararları. *Lokman Hekim Dergisi*, 4(3), 1-5.
- Üstü, Y., & Ugurlu, M. (2018). Fitoterapide Bitkisel Çaylar. *Ankara Medical Journal*, 1, 137-140. doi:10.17098/amj.409053
- Velavan, T., & Meyer, C. (2020, 3 25). The COVID-19 epidemic. *Tropical medicine & international health : TM & IH*, 278-280. doi:https://doi.org/10.1111/tmi.13383
- Vicidomini, C., Roviello, V., & Roviello, G. N. (2021). Molecular Basis of the Therapeutical Potential of Clove (*Syzygium aromaticum* L.) and Clues to Its Anti-COVID-19 Utility. *Molecules*, 26(7).
- Yakhchali, M., Taghipour, Z., Ardakan, M. M., Vaghasloo, M. A., Vazirian, M., & Sadrai, S. (2021). Cinnamon and its possible impact on COVID-19: The viewpoint of traditional and conventional medicine. *Biomedicine & Pharmacotherapy*, 143.
- Yeşilada, E. (2011). *Doğadan Gelen Sağlık: Bitki Çayları*. İstanbul: Era

BÖLÜM 17

TÜRKİYE’DE YABANCI SERMAYELİ MEVDUAT BANKALARI GRUBUNUN PERFORMANS ÖLÇÜMÜ: ROV YÖNTEMİ

Naci YILMAZ¹

¹ Doç. Dr., Doğu Üniversitesi, İİBF İktisat (İngilizce), nyilmaz@dogus.edu.tr ,
ORCID No: 0000-0003-0107-6448

GİRİŞ

Türkiye'deki mevduat bankacılığı sektörü mülkiyet açısından kamu ve özel sermayeli bankalar olarak ikiye ayrılmaktadır. Özel sermayeli bankalar ise kendi içinde yerli ve yabancı sermayeli bankalar olarak gruplandırılmaktadır. Türkiye'de faaliyet gösteren yabancı sermayeli mevduat bankaları grubunun uzun dönemli performansının ölçülmesi, yıllar içindeki finansal başarı/başarısızlık dalgalanmalarının ortaya çıkarılması ve elde edilen sonuçların ne anlama geldiğinin yorumlanması bu araştırmanın temel gayesi olmuştur. Şüphesiz, 61 yıllık uzunca bir sürede yabancı sermayeli mevduat bankaları grubu içinde yer alan bankalar değişmiştir; zaman içinde gruba katılanlar olduğu gibi, gruptan çıkanlar da olmuştur. Ama grup olarak yabancı bankaların bir bütün olarak performanslarının zaman içindeki seyrini analiz etmek, bu grubun performans seyri ile genel olarak Türk Bankacılık sisteminin performans seyri arasında bir paralellik olup olmadığını değerlendirmek bakımından oldukça önemlidir. Çalışmada, girişten sonra, literatür taraması, yöntem, data analizi ve sonuç bölümleri yer almaktadır.

1. LİTERATÜR TARAMASI

Yabancı sermayeli mevduat bankaları grubunun finansal performansını çok kriterli karar verme tekniklerinden (ÇKKV) biri olan ROV (Range of Value=Değer Aralığı Yöntemi) tekniği ile ölçen herhangi bir araştırmaya literatürde rastlanmamıştır. Hatta, genel olarak bankacılık alanında performans ölçümüyle ilgili ROV yöntemiyle yapılmış herhangi bir çalışma da yoktur. Bu nedenle, bu araştırma alanındaki ilk araştırma olarak bilime katkı sunmaktadır. Aşağıda ROV yöntemiyle daha önce yapılmış başlıca çalışmaların özeti verilmektedir.

Yakowitz vd (1993) çeşitli tarım uygulamalarının performansını değerlendirmek için yaptıkları çalışmada, kriter olarak aşınan toprak miktarı, köke sızan böcek ilacı miktarı, köke sızan besin miktarı ve net geliri dikkate almışlardır. Çalışmada ROV yöntemini kullanmışlardır.

Athawele ve Chakraborty (2011) endüstride robot seçimi problemi ni çözmek için diğer yöntemler yanında ROV yöntemini de kullandıkları çalışmalarında yük kapasitesi, bellek kapasitesi, tekrarlanabilirlik, maksimum uç hızı ve manipülatör erişimi kriterlerini dikkate almışlardır.

Madic ve Radovanovic (2015) esnek üretim süreci seçimi problemi ni çözmek için ROV ve CRITIC yöntemini kullandıkları çalışmalarında, hammadde, maksimum kalınlık, kenar kesme kalitesi, verimlilik, asgari kerf genişliği, sıcaktan etkilenmiş alan, minimum delik çapı, enerji sarfıyatı ve sermaye maliyeti kriterleri üzerinden değerlendirme yapmışlardır.

Işık ve Adalı (2017) kaliteli elma seçimi probleminin çözümünde

ROV ve Entropi yöntemini kullanmışlardır. Çalışmada kriter olarak asitlik, yabancı madde, bozunma, brix ve maliyet kriterleri kullanılmıştır.

Zavadskas vd.(2018) otomatik yönlendirmeli araç seçimi problemini çözmek için R-ROV ve FUCOM yöntemini kullanmışlardır.

Ulutaş (2018) esnek üretim sistemi seçimi probleminin çözümünde ROV ve Entropi yöntemlerini kullandıkları çalışmasında, değerlendirme kriterleri olarak, süreç adımları arasında biriken iş miktarındaki azalma yüzdesi, işçilik maliyetlerindeki düşüş, piyasa tepkisindeki artış, kurulum maliyetlerindeki azalma yüzdesi, kalitedeki artış, sermaye ve bakım maliyeti, kullanılan taban alanı unsurlarını kullanmıştır.

Ulutaş ve Karaköy (2019) bir kargo firmasının performans analizi kapsamında ROV ve CRITIC yöntemlerini kullanmışlardır. Analizde vergi öncesi kar, vergi öncesi kar değişimi, net satış, net satış değişimi, faiz, toplam aktif, özkaynak, personel sayısı ve ihracat kalemleri kriter olarak seçilmiştir.

2. YÖNTEM

Çalışmada çok kriterli karar verme tekniklerinden ROV (Range of Value) yöntemi kullanılmıştır. ROV yöntemi ilk kez tarım uygulamalarının değerlendirmesi amacıyla Yakowitz vd. tarafından 1993 yılında geliştirilmiştir. ROV yöntemi daha sonra bir çok karar verme sorunlarının çözümünde kullanılmıştır. Değer Aralığı Yöntemi olarak da adlandırılan bu yöntemin uygulama aşamaları aşağıdaki açıklanmıştır (Ulutaş ve Topal, 2020).

I. Aşama: Karar matrisi oluşturulur. Matris Eşitlik 1'deki gibi oluşturulur.

$$X_{ij} = \begin{bmatrix} x_{11} & \cdots & x_{1n} \\ \vdots & \ddots & \vdots \\ x_{m1} & \cdots & x_{mn} \end{bmatrix} \quad (\text{Eşitlik 1})$$

i: alternatif (i=1,2,3,..m), j: kriter (j=1,2,3...n), x_{ij} : i.alternatifin j.kriter açısından değerini göstermektedir.

II.Aşama: Normalizasyon işlemi yapılır. Böylece, karar matrisi normalize karar matrisine dönüştürülür. Normalizasyon işlemi fayda özellikli kriterler için Eşitlik 2, maliyet özellikli kriterler için Eşitlik 3 ile yapılır.

$$t_{ij} = \frac{x_{ij} - \min x_{ij}}{\max x_{ij} - \min x_{ij}} \quad (\text{Eşitlik 2})$$

$$t_{ij} = \frac{\max x_{ij} - x_{ij}}{\max x_{ij} - \min x_{ij}} \quad (\text{Eşitlik 3})$$

t_{ij} : i.alternatifin j.kriter açısından normalize edilmiş değeridir.

III. Aşama: Her bir alternatif için en iyi ($vi+$) ve en kötü ($vi-$) fayda fonksiyonları hesaplanır. En iyi fayda fonksiyonu hesaplanırken fayda kriterleri dikkate alınırken (Eşitlik 4), en kötü fayda fonksiyonu için maliyet kriterleri dikkate alınır (Eşitlik 5) .

$$vi+ = \sum_{j=1}^n tij * w_j \quad (Eşitlik 4)$$

$$vi- = \sum_{j=1}^n tij * w_j \quad (Eşitlik 5)$$

Eşitlik 4 ve Eşitlik 5'te yer alan w_j : j.değerlendirme kriterinin ağırlığını gösterir.

IV. Aşama: Her bir alternatife ait toplam skor (vi) hesaplanır. Bunun için Eşitlik 6 kullanılır. Alternatif sıralamasında Eşitlik 6 ile çözüme gidilir.

$$Vi = \frac{vi+ + vi-}{2} \quad (Eşitlik 6)$$

Eğer ($vi-$) > ($vi+$) olursa, yukarıdaki hesaplamaya gerek kalmaz.

3. DATA ANALİZİ

Türkiye'de faaliyet göstermiş/gösteren yabancı sermayeli mevduat bankaları grubunun 1960-2020 yılları arasındaki finansal performansını değerlendirmek için seçilen kriterler bankacılık alanında yaygın kullanılan finansal rasyolardır. Bu rasyolar Türkiye Bankalar Birliği'nin (TBB) internet sitesinden (www.tbb.org.tr) ve aynı sitede yer alan Türkiye'de Bankacılık Sistemi (1959-2020) adlı çalışmadan elde edilen; sermaye yeterliliği, aktif kalitesi, likidite, karlılık ve faaliyet ile ilgili oranlardır. Finansal performansı değerlendirmede başvurulmuş bu rasyolar aşağıdaki Tablo 1'de gösterilmektedir.

Tablo 1. Kriterler

Sermaye Yeterliliği	Aktif Kalitesi	Likidite	Karlılık	Faaliyet
1.Özkaynaklar/ T.Aktifler	3.Krediler/ T.Aktifler	5.Likit Aktifler/ T.Aktifler	7.Ortalama Aktif Karlılığı	10.Faiz Gelirleri/ Faiz Giderleri
2.Özkaynaklar/ (Mevduat + Mevduat Dışı Kaynaklar)	4.Duran Aktifler/ T.Aktifler	6.Likit Aktifler/ (Mevduat+ Mevduat Dışı Kaynaklar)	8.Ortalama Özkaynak Karlılığı	11.Faiz Dışı Gelirler/ Faiz Dışı Giderler

			9.Net Dönem Karı/Ödenmiş Sermaye	

Kaynak: TBB (2021).

Türkiye’deki yabancı sermayeli mevduat bankaları grubunun 1960-2020 yılları arasındaki finansal performansını değerlendirmek amacıyla ROV yöntemi uygulanırken, ilk önce karar matrisi oluşturulmuştur. Aşağıda Tablo 2’deki karar matrisinde dikey eksen, Türkiye’deki yabancı sermayeli mevduat bankaları grubuna ait kriterler, yatay eksen ise performans kıyaslaması için incelenen yıllar yer almıştır. Bu şekilde oluşturulan matris 854 ($m \times n = 61 \times 11 = 671$) boyutludur. Burada m alternatif sayısını, n kriter sayısını göstermektedir. Matristeki değerler rasyo olduklarından yüzde değerlerdir.

Tablo 2. Karar Matrisi (Türkiye’deki Yabancı Sermayeli Banka Grubu Rasyoları)

Yıllar	1-Özkaynaklar/ T. Aktifler	2-Özkaynaklar/ (Mevduat+ Mevduat Dışı Kaynaklar)	3-Krediler/ T. Aktifler	4-Duran Aktifler/ T. Aktifler	5-Likit Aktifler/ T. Aktifler	6-Likit Aktifler/ (Mevduat+ Mevduat Dışı Kaynaklar)	7-Ortalama Aktif Karlılığı	8-Ortalama Özkaynak Karlılığı	9-Net Dönem Karı/ Ödenmiş Sermaye	10-Faiz Gelirleri/ Faiz Giderleri	11-Faiz Dışı Gelirler/ Faiz Dışı Giderler
1960	7,4	14,3	41,1	2,2	53,2	102,9	2,2	49,0	90,5	246,7	66,7
1961	7,7	14,7	40,5	2,3	53,5	101,8	2,1	39,8	112,5	394,6	33,8
1962	7,6	13,7	49,7	2,6	43,6	78,1	1,9	33,8	128,4	373,8	38,6
1963	7,0	12,7	51,7	2,7	42,1	76,9	1,7	30,5	124,1	346,2	33,5
1964	6,3	12,3	45,5	2,6	40,4	78,7	1,4	27,3	117,3	341,2	28,2
1965	6,2	11,1	48,3	2,2	38,0	68,2	1,4	29,2	105,1	331,7	25,7
1966	5,5	9,6	47,2	3,4	39,0	68,0	1,3	28,5	147,9	326,7	27,3
1967	5,8	10,1	46,5	3,7	40,0	69,0	1,5	33,2	168,8	320,5	25,6
1968	5,5	9,7	46,3	3,6	39,8	70,3	1,3	29,9	187,2	320,6	23,2
1969	5,3	10,7	47,7	3,4	42,3	84,8	1,4	32,5	220,3	324,6	22,8
1970	5,3	9,3	43,8	3,5	44,9	79,2	1,3	33,5	234,8	281,5	35,4
1971	5,0	7,2	52,1	3,2	38,3	55,1	1,1	26,6	198,3	236,8	28,9
1972	4,0	5,9	51,5	3,2	38,4	56,5	1,1	31,0	262,3	235,6	29,9
1973	4,9	7,4	52,5	3,7	35,8	54,4	1,0	29,0	286,6	237,6	27,9
1974	4,7	6,7	53,2	3,9	34,6	48,5	0,8	21,5	241,8	228,9	31,9
1975	3,4	5,6	48,5	2,4	43,8	72,2	1,4	49,4	602,3	207,4	52,7
1976	3,6	5,6	56,3	2,7	35,8	54,6	1,2	48,1	700,2	203,8	41,4
1977	2,9	6,0	41,6	2,5	45,3	94,2	0,9	39,0	738,6	208,3	47,1
1978	3,8	9,7	33,1	2,1	50,5	128,5	0,9	34,1	100,0	237,0	50,6
1979	4,9	12,3	29,4	2,4	56,1	141,8	1,6	47,3	131,3	222,8	55,5

1980	4,8	12,1	32,9	1,8	48,1	121,2	3,3	122,0	287,4	231,8	63,3
1981	4,7	8,4	30,1	1,8	30,1	53,5	3,8	199,0	315,9	122,4	123,0
1982	7,9	12,4	30,4	1,7	42,8	66,8	4,7	145,5	194,5	130,4	125,9
1983	10,2	16,9	29,9	2,0	44,1	73,0	4,9	88,7	140,2	132,9	124,3
1984	13,3	20,3	27,4	2,3	47,1	72,0	5,6	70,0	102,2	126,4	134,8
1985	14,2	20,4	39,3	2,8	46,2	66,3	5,6	61,4	83,0	124,7	139,3
1986	10,5	17,3	31,2	2,9	45,2	74,5	4,0	49,4	68,9	130,9	129,6
1987	11,6	15,7	36,4	3,2	52,9	71,7	4,6	62,2	96,3	148,4	99,7
1988	11,6	16,1	33,5	3,1	55,1	76,6	7,3	112,1	156,8	139,8	120,8
1989	11,6	16,1	43,2	3,2	46,2	64,1	4,7	68,0	81,1	135,0	78,5
1990	11,1	16,1	48,2	2,5	42,5	61,5	4,2	54,5	58,2	161,6	34,7
1991	14,3	20,0	45,2	2,5	46,2	64,6	6,5	75,2	92,1	200,3	3,9
1992	13,3	18,0	34,5	4,3	56,2	76,0	8,2	104,1	128,6	239,9	18,8
1993	11,9	20,2	30,9	3,3	60,3	102,0	5,5	72,9	95,4	308,5	-40,7
1994	19,6	32,8	23,8	5,2	63,4	105,8	13,9	174,0	228,7	305,8	1,7
1995	14,5	20,2	27,9	4,9	56,7	78,6	7,8	92,8	149,2	227,6	16,3
1996	14,2	19,8	25,3	4,7	61,0	84,9	7,5	85,7	109,6	198,4	0,5
1997	10,8	13,9	26,3	3,3	58,3	75,3	6,8	98,5	123,0	226,1	-94,9
1998	12,9	17,6	25,6	3,9	59,5	81,1	7,7	114,8	139,0	232,9	-84,3
1999	12,6	16,2	16,5	4,1	67,0	86,4	8,5	128,0	160,0	175,8	75,0
2000	9,6	12,0	17,1	12,6	63,7	79,3	3,8	57,7	13,1	158,1	26,7
2001	20,0	29,4	26,8	19,0	45,5	66,9	8,6	100,5	104,9	201,6	117,6
2002	21,0	30,5	33,9	4,4	55,5	80,6	1,4	8,5	16,4	233,7	83,8
2003	24,0	36,4	39,9	4,4	48,2	73,1	2,7	12,2	36,3	269,0	82,0
2004	20,1	28,0	46,3	3,4	44,6	62,0	2,9	13,2	43,6	215,2	90,1
2005	15,9	21,0	50,6	3,2	41,9	55,3	3,3	19,1	55,3	192,1	76,7
2006	12,0	14,8	56,3	2,4	39,4	48,5	3,6	28,0	52,6	181,6	79,4
2007	13,2	16,9	62,6	2,9	31,5	40,3	2,4	18,6	31,3	178,0	49,8
2008	12,6	16,1	61,8	2,3	33,8	43,3	1,5	11,4	21,1	182,5	34,6
2009	14,7	19,2	59,8	2,3	35,7	46,5	1,9	14,3	28,3	236,3	40,1
2010	13,6	17,5	60,1	1,8	35,7	45,9	1,6	11,4	23,9	252,5	33,4
2011	11,9	15,0	58,9	1,7	37,4	47,2	1,6	12,4	28,8	209,4	41,1
2012	13,3	17,1	63,3	1,9	32,7	42,0	1,5	12,0	27,6	219,0	45,4
2013	10,3	12,9	61,9	1,7	34,3	43,2	0,7	6,3	13,5	225,7	39,1
2014	10,4	13,1	63,3	1,8	33,1	41,6	0,8	8,0	16,3	201,2	36,7
2015	10,9	13,7	63,8	2,6	31,6	39,7	1,2	11,0	26,2	204,9	35,3
2016	11,3	14,3	63,8	2,7	31,7	40,0	1,4	12,3	36,4	202,7	51,3
2017	11,5	14,5	65,2	2,9	30,0	37,8	1,5	13,7	49,0	205,9	32,0
2018	11,6	15,3	61,0	3,3	32,9	43,3	1,6	14,3	53,8	182,9	57,4
2019	12,2	16,0	59,2	3,7	33,6	44,2	1,5	12,5	51,9	177,9	76,8
2020	11,3	14,8	59,3	3,7	32,7	42,7	1,1	10,1	43,8	243,9	73,6
Maks	23,99	36,37	65,16	18,96	66,97	141,83	13,91	199,05	738,65	394,56	139,31
Min	2,89	5,56	16,47	1,69	30,00	37,81	0,72	6,27	13,10	122,41	-94,89
Maks-Min	21,10	30,81	48,69	17,27	36,97	104,02	13,19	192,78	725,55	272,15	234,20
Min-Maks	-21,10	-30,81	-48,69	-17,27	-36,97	-104,02	-13,19	-192,78	-725,55	-272,15	-234,20

Kaynak: TBB (2021).

İkinci olarak, karar matrisindeki değerlerin normalizasyon işlemi yapılmıştır. Böylece, matriste yer alan tüm değerler 0-1 aralığına çekilmiştir. Bu işlemler yapılırken kriterlerin hepsi fayda özellikli olduğundan sadece Eşitlik 2 kullanılmıştır. Normalize edilmiş matris Tablo 3'te gösterilmiştir.

Tablo 3. *Normalize Edilmiş Matris*

Yıllar	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
1960	0,213	0,283	0,505	0,029	0,629	0,626	0,111	0,222	0,107	0,457	0,690
1961	0,228	0,296	0,494	0,038	0,636	0,616	0,107	0,174	0,137	1,000	0,550
1962	0,224	0,263	0,682	0,051	0,367	0,388	0,091	0,143	0,159	0,924	0,570
1963	0,193	0,232	0,725	0,061	0,326	0,376	0,074	0,126	0,153	0,822	0,548
1964	0,163	0,219	0,597	0,052	0,282	0,393	0,053	0,109	0,144	0,804	0,526
1965	0,155	0,178	0,653	0,032	0,216	0,292	0,054	0,119	0,127	0,769	0,515
1966	0,124	0,131	0,631	0,097	0,244	0,291	0,043	0,115	0,186	0,751	0,522
1967	0,140	0,146	0,617	0,115	0,271	0,300	0,055	0,140	0,215	0,728	0,515
1968	0,122	0,133	0,613	0,110	0,265	0,313	0,044	0,122	0,240	0,728	0,504
1969	0,115	0,166	0,642	0,100	0,332	0,451	0,048	0,136	0,286	0,743	0,503
1970	0,113	0,122	0,562	0,104	0,403	0,398	0,047	0,141	0,306	0,585	0,556
1971	0,099	0,052	0,732	0,086	0,226	0,166	0,026	0,106	0,255	0,420	0,529
1972	0,052	0,010	0,719	0,087	0,229	0,180	0,026	0,128	0,344	0,416	0,533
1973	0,093	0,059	0,741	0,119	0,156	0,159	0,021	0,118	0,377	0,423	0,524
1974	0,088	0,035	0,755	0,127	0,124	0,103	0,009	0,079	0,315	0,391	0,541
1975	0,025	0,002	0,659	0,039	0,373	0,330	0,053	0,224	0,812	0,312	0,630
1976	0,036	0,000	0,817	0,061	0,157	0,161	0,033	0,217	0,947	0,299	0,582
1977	0,000	0,014	0,516	0,044	0,415	0,542	0,013	0,170	1,000	0,316	0,606
1978	0,044	0,135	0,342	0,024	0,556	0,872	0,013	0,144	0,120	0,421	0,621
1979	0,093	0,218	0,265	0,044	0,707	1,000	0,065	0,213	0,163	0,369	0,642
1980	0,091	0,213	0,338	0,005	0,488	0,802	0,196	0,600	0,378	0,402	0,675
1981	0,086	0,091	0,281	0,008	0,002	0,151	0,236	1,000	0,417	0,000	0,930
1982	0,238	0,221	0,286	0,002	0,345	0,279	0,299	0,722	0,250	0,029	0,943
1983	0,345	0,367	0,277	0,015	0,381	0,339	0,314	0,428	0,175	0,039	0,936
1984	0,493	0,479	0,225	0,035	0,463	0,329	0,368	0,331	0,123	0,015	0,981
1985	0,537	0,481	0,468	0,062	0,438	0,274	0,372	0,286	0,096	0,008	1,000
1986	0,360	0,381	0,302	0,069	0,411	0,353	0,248	0,224	0,077	0,031	0,958
1987	0,413	0,330	0,410	0,086	0,620	0,326	0,297	0,290	0,115	0,095	0,831
1988	0,411	0,342	0,349	0,083	0,678	0,373	0,499	0,549	0,198	0,064	0,921
1989	0,414	0,343	0,550	0,086	0,439	0,253	0,302	0,320	0,094	0,046	0,740
1990	0,391	0,343	0,651	0,049	0,338	0,228	0,265	0,250	0,062	0,144	0,553
1991	0,541	0,469	0,591	0,046	0,439	0,258	0,438	0,358	0,109	0,286	0,422
1992	0,493	0,403	0,370	0,152	0,708	0,367	0,564	0,507	0,159	0,432	0,486
1993	0,429	0,475	0,296	0,096	0,820	0,618	0,364	0,346	0,113	0,684	0,232
1994	0,793	0,883	0,150	0,206	0,903	0,654	1,000	0,870	0,297	0,674	0,413
1995	0,552	0,474	0,235	0,186	0,722	0,392	0,540	0,449	0,188	0,387	0,475
1996	0,535	0,461	0,182	0,174	0,838	0,453	0,512	0,412	0,133	0,279	0,407
1997	0,374	0,272	0,202	0,094	0,764	0,360	0,462	0,479	0,152	0,381	0,000
1998	0,475	0,391	0,188	0,129	0,798	0,416	0,529	0,563	0,174	0,406	0,045
1999	0,459	0,346	0,000	0,142	1,000	0,468	0,588	0,632	0,202	0,196	0,725
2000	0,320	0,209	0,013	0,631	0,912	0,399	0,230	0,267	0,000	0,131	0,519
2001	0,810	0,773	0,213	1,000	0,419	0,279	0,598	0,489	0,127	0,291	0,907
2002	0,856	0,808	0,359	0,158	0,689	0,411	0,052	0,011	0,005	0,409	0,763
2003	1,000	1,000	0,482	0,155	0,493	0,339	0,153	0,031	0,032	0,539	0,755
2004	0,817	0,727	0,613	0,101	0,396	0,232	0,162	0,036	0,042	0,341	0,790
2005	0,618	0,501	0,700	0,086	0,322	0,168	0,196	0,066	0,058	0,256	0,733
2006	0,431	0,299	0,818	0,044	0,254	0,103	0,222	0,113	0,054	0,218	0,744
2007	0,489	0,368	0,947	0,071	0,042	0,024	0,124	0,064	0,025	0,204	0,618
2008	0,459	0,343	0,930	0,033	0,102	0,053	0,056	0,027	0,011	0,221	0,553
2009	0,560	0,441	0,890	0,033	0,154	0,083	0,093	0,041	0,021	0,418	0,576

2010	0,508	0,387	0,895	0,006	0,156	0,078	0,067	0,027	0,015	0,478	0,548
2011	0,427	0,307	0,872	0,000	0,199	0,090	0,065	0,032	0,022	0,320	0,581
2012	0,494	0,375	0,962	0,012	0,073	0,040	0,060	0,030	0,020	0,355	0,599
2013	0,350	0,240	0,933	0,000	0,116	0,052	0,000	0,000	0,001	0,380	0,572
2014	0,355	0,243	0,963	0,009	0,084	0,036	0,008	0,009	0,004	0,290	0,562
2015	0,382	0,265	0,973	0,050	0,044	0,018	0,035	0,025	0,018	0,303	0,556
2016	0,399	0,283	0,972	0,059	0,045	0,021	0,049	0,031	0,032	0,295	0,624
2017	0,408	0,290	1,000	0,072	0,000	0,000	0,063	0,039	0,050	0,307	0,542
2018	0,414	0,315	0,914	0,093	0,079	0,052	0,067	0,042	0,056	0,222	0,650
2019	0,441	0,340	0,877	0,117	0,097	0,061	0,057	0,032	0,054	0,204	0,733
2020	0,399	0,299	0,881	0,117	0,074	0,047	0,032	0,020	0,042	0,447	0,719

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Tablo 3 düzenlenirken, finansal performansın değerlendirilmesinde eşit önem derecesine sahip oldukları düşünülen her bir kriterin ağırlığı ($1/11 = 0,0909091$) olarak alınmıştır. Tabloda kriter isimleri yazılmayıp, sadece numaralandırılmıştır.

Üçüncü adımda, her bir alternatif (yıllar) için en iyi ($vi+$) ve en kötü ($vi-$) fayda fonksiyonları hesaplanmıştır. Minimum özellikli kriter olmadığından sadece Eşitlik 4 kullanılmıştır ve ($vi-$) değeri 0 olarak değerlendirilmiştir. Daha sonra, alternatif bazında elde edilen toplam skorlar büyükten küçüğe doğru sıralanarak Türkiye'deki yabancı sermayeli bankalar grubunun 1960-2020 dönemine ilişkin performans sıralaması oluşturulmuştur. Aşağıdaki Tablo 4'te yabancı banka grubunun en iyi fayda fonksiyonu, toplam skoru ve performans sıralaması gösterilmektedir.

Tablo 4. *En iyi Fayda Fonksiyonu, Toplam Skor ve Performans Sıralaması*

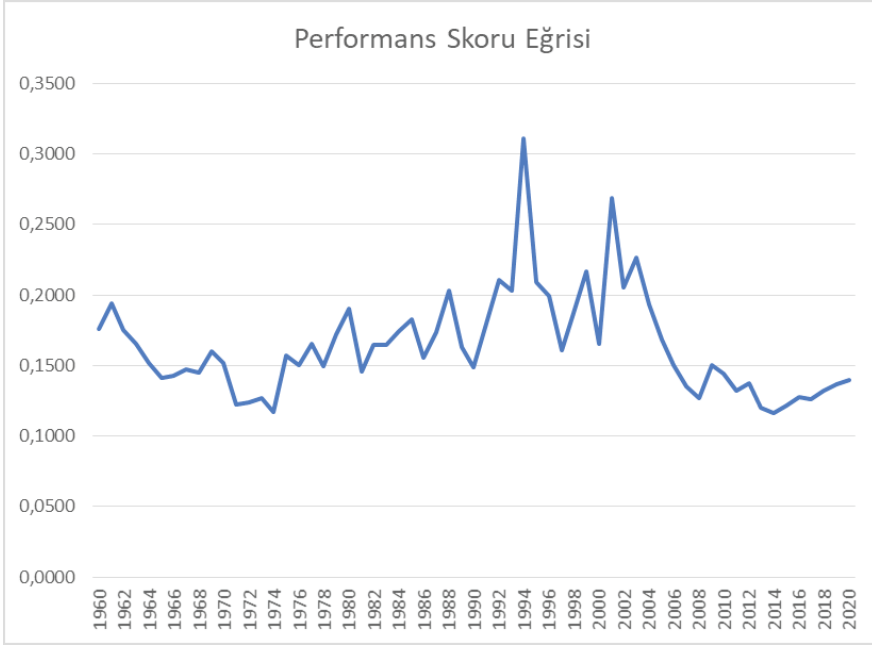
Yıllar	$vi+$	$vi-$	vi	Sıralama
1960	0,352	0,000	0,176	17
1961	0,389	0,000	0,194	11
1962	0,351	0,000	0,175	18
1963	0,330	0,000	0,165	24
1964	0,304	0,000	0,152	33
1965	0,283	0,000	0,141	45
1966	0,285	0,000	0,142	44
1967	0,295	0,000	0,147	40
1968	0,290	0,000	0,145	42
1969	0,320	0,000	0,160	30
1970	0,303	0,000	0,152	34
1971	0,245	0,000	0,123	57
1972	0,247	0,000	0,124	56
1973	0,254	0,000	0,127	53
1974	0,233	0,000	0,117	60
1975	0,315	0,000	0,157	31
1976	0,301	0,000	0,150	36
1977	0,331	0,000	0,165	23

1978	0,299	0,000	0,150	38
1979	0,344	0,000	0,172	21
1980	0,381	0,000	0,190	13
1981	0,291	0,000	0,145	41
1982	0,328	0,000	0,164	27
1983	0,329	0,000	0,164	26
1984	0,349	0,000	0,175	19
1985	0,366	0,000	0,183	15
1986	0,310	0,000	0,155	32
1987	0,347	0,000	0,173	20
1988	0,406	0,000	0,203	9
1989	0,326	0,000	0,163	28
1990	0,298	0,000	0,149	39
1991	0,360	0,000	0,180	16
1992	0,422	0,000	0,211	5
1993	0,406	0,000	0,203	8
1994	0,622	0,000	0,311	1
1995	0,418	0,000	0,209	6
1996	0,399	0,000	0,199	10
1997	0,322	0,000	0,161	29
1998	0,374	0,000	0,187	14
1999	0,433	0,000	0,216	4
2000	0,330	0,000	0,165	25
2001	0,537	0,000	0,268	2
2002	0,411	0,000	0,205	7
2003	0,453	0,000	0,226	3
2004	0,387	0,000	0,193	12
2005	0,337	0,000	0,168	22
2006	0,300	0,000	0,150	37
2007	0,270	0,000	0,135	49
2008	0,253	0,000	0,127	54
2009	0,301	0,000	0,150	35
2010	0,288	0,000	0,144	43
2011	0,265	0,000	0,132	50
2012	0,274	0,000	0,137	47
2013	0,240	0,000	0,120	59
2014	0,233	0,000	0,116	61
2015	0,243	0,000	0,121	58
2016	0,255	0,000	0,128	52
2017	0,252	0,000	0,126	55
2018	0,264	0,000	0,132	51
2019	0,274	0,000	0,137	48
2020	0,280	0,000	0,140	46

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Tablo 4'e göre Türkiye'deki yabancı sermayeli mevduat bankalarının 1960-2020 dönemi arasında en yüksek performanslı yılları sırasıyla 1994, 2001 ve 2003 olmuştur. Finansal performansın en düşük olduğu yıllar ise

sırasıyla 2014, 1974, 2013 yılları olmuştur. Özellikle Türkiye’de finansal kriz yılları olarak bilinen 1994 ve 2001 yıllarında yabancı banka grubunun finansal performansının diğer yıllara göre çok daha iyi olması oldukça ilginçtir. Bu durum, Türkiye’de bankacılık sektörünün krizde olduğu zamanlarda yabancı sermayeli mevduat bankalarının yerli özel ve kamu mevduat bankalarından daha iyi performans göstererek sektörden ayrıştıklarının bir belirtisi olarak yorumlanabilir. Ayrıca, en başarısız yılların 1974 Kıbrıs Barış Harekatı’na, 2013 yılının Gezi kalkışmasına rastlaması da politik stressin arttığı yıllarda yabancı sermayeli mevduat bankalarının da performansında düşüş görülmesi de ilgi çekici bir başka konu olmuştur.

Şekil 1. Türkiye’deki Yabancı Banka Grubu Performans Skoru Gelişimi

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Elde edilen bulgular Şekil 1’deki grafikten de izlenebilmektedir. Türkiye’de faaliyet gösteren yabancı bankalar grubunun finansal performansını gösteren Performans Skoru Eğrisinin en yüksek olduğu noktalar 1994, 2001 ve 2003 yılları olarak görülmektedir. Grubun performans skoru 1970-2006 arasında ortalama 0.200-0.150 bandında yatayda seyretmiştir. Performans skorunu gösteren eğri 1960-1969 arasında bu ortalamadan yüksek iken, 2007-2020 arasında ortalamadan düşük gerçekleşmiştir. Özellikle 2001 yılından sonra Türkiye’de faaliyet gösteren yabancı ban-

kaların performans skorunda aşağı doğru azalan bir trend olduğu söylenebilir.

SONUÇ

Türkiye’de faaliyet gösteren yabancı sermayeli mevduat bankalarının uzun dönemli performansını değerlendirmek mevduat bankacılığı alanındaki önemli trendleri ortaya koyması bakımından önemlidir. Çalışmada yabancı sermayeli mevduat bankaları grubunun 61 yıllık performansı yıllar bazında karşılaştırılmıştır. En başarılı yılları saptayabilmek için araştırmada çok kriterli karar verme tekniklerinden biri olan ROV yöntemi kullanılmıştır. Bankacılık sektörü analizlerinde sıkça başvurulanan 11 finansal rasyo kriter olarak seçilmiştir. Kriterlerin önem derecesi eşit olarak kabul edilmiştir.

Yapılan analiz sonucunda Türkiye’deki yabancı sermayeli mevduat bankaları grubunun 1960-2020 yılları arasında en yüksek performanslı yılları sırasıyla 1994, 2001 olmuştur. Özellikle Türkiye’de yerel finansal krizlere (1994 Krizi ve 2001 Krizi) karşı yabancı sermayeli mevduat bankaları grubunun finansal performansının daha yüksek olması araştırmanın ortaya çıkardığı ilginç bir sonuç olmuştur. Bu kapsamda, yabancı sermayeli mevduat bankalarının yerel finansal krizlere karşı kamu ve özel sektör bankalarına göre daha dayanıklı olduğunu ve hatta finansal performanslarını bu dönemlerde arttırdıklarını söylemek mümkündür.

KAYNAKÇA

- Yakowitz, D. S., Lane, L. J., Szidarovszky, F. (1993). Multi-attribute decision making: dominance with respect to an importance order of the attributes. *Applied Mathematics and Computation*, 54(2-3), 167-181.
- Ulutaş, A., Topal, A. (2020). *Bütünleştirilmiş Çok Kriterli Karar Verme Yöntemlerinin Üretim Sektörü Uygulamaları*, Ankara: Akademisyen Kitapevi.
- Işık, A. T., Adalı, E. A. (2017). The decision-making approach based on the combination of entropy and ROV methods for the apple selection problem. *European Journal of Interdisciplinary Studies*, 3(3), 80-86.
- Athawale, V.M., Chakraborty, S.(2011). Acomperative study on the ranking performance of some multi-criteria decision-making methods for industrial robot selection. *International Journal of Industrial Engineering Computations*, 2(4), 831-850.
- Madić, M., Radovanić, M.(2015). Ranking of some most commonly used nont-raditional machining processes using ROV and CRITIC methods. *UPB Scientific Bulletin, Series D: Mechanical Engineering*, 77(2), 193-204.
- Türkiye Bankalar Birliği (TBB). (2021). *Türkiye’de Bankacılık Sistemi (1959-2020)*. Haziran 2021. www.tbb.org.tr.
- Ulutaş, A., Karaköy, Ç. (2019). CRITIC ve ROV yöntemleri ile bir kargo firmasının 2011-2017 yılları arasındaki performansının analiz edilmesi. *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8(1), 223-230.
- Ulutaş, A. (2018). Entropi temelli ROV yöntemi ile esnek üretim sistemi seçimi. *Business and Economics Research Journal*, 9(1), 187-194.
- Zavadskas, E. K., Nunić, Z., Stjepanović, Ž., Prentkovskis, O. (2018). A novel rough range of value method (R-ROV) for selecting automatically guided vehicles (AGVs). *Studies in Informatics and Control*, 27(4), 385-394.

BÖLÜM 18

HALKEVLERİNİN 1947 YILI FAALİYETLERİNİN BASINA YANSIMALARI

Bahar Şentürk ACAR¹

¹ Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı
Doktora Öğrencisi, bahar.sntrk61@gmail.com, ORCID ID:0000-0003-4768-8650

Giriş

1932 yılının başlarında açılmaya başlayan Halkevleri, “halkınevi” olma iddiasıyla faaliyetlerde bulunmuştur. Halkevleri yönetmeliğinde de belirtildiği gibi Cumhuriyet Halk Partisi, medeniyet yolunda önemli adımlar atmasına rağmen hala halk, istenilen noktaya gelememiştir. Yapılması gereken halkın tamamını kapsayacak bir değişim hareketidir. Eğitimde de başlayacak bu dönüşüm sayesinde halk, Cumhuriyeti benimseyecek, yeni bir döneme geçildiğini kavrayarak ona uyum sağlayacaktır. Eğitim dışı kalmış halkı, yeni yönetime alıştırmak, Cumhuriyeti benimsetmek, topluma Cumhuriyetin faziletlerini anlatmak gibi amaçlarla Halkevleri projesi hayata geçirilmiştir (Olgun, 2019: 1)

Cumhuriyet döneminde ülkenin sosyal ve kültürel kalkınmasında önemli bir yere sahip olan halkevleri, bilginin, belgenin, düşüncenin geniş halk kitlelerine ulaşmasında son derece önemli bir görevi üstüne almıştır. Kültürel bir misyon üstlenen Halkevleri; Dil, Tarih ve Edebiyat, Güzel Sanatlar, Sahne Sanatları, Folklor, Spor, Halk Dershaneleri ve Kurslar, Sosyal yardım, Kütüphane ve Yayın, Köycülük, Müzeler ve Sergi alanlarında etkinliklerde bulunmuşlardır. İçinde bir çok kolu barındırdığından dolayı tüm halka seslenen yada tüm halkın katılımını sağlayan önemli bir kurum görevi görmüştür.

Halkevleri ve Halkodaları yapılan reformları köye götürmek, modern teknikleri yaymak, laik ve pozitivist bir tutum aşılama amaçlamıştır. Asıl amaç Kemalist seçkinler ile halk kitleleri arasında ideolojik birlik oluşturmaktır. Sonuç olarak Cumhuriyet’e karşı olan muhalif fikirler halk tabanında bir destek bulamayacaktır. Tüm katılımcılarına eşit ilgi gösterilmesinin ve kimseye imtiyazlı davranılmamasının üzerinde durulan Halkevlerine gönderilen ilk dönem talimatnamelerinde, toplantılarda kimseye özel yer tutulmaması ve geç gelenlerin yer bulamadıkları takdirde ayakta durmaları istenmiştir. Okuryazarlığı ve bilgi birikimine bakılmaksızın tüm vatandaşlar aynı statüde sayılmıştır. CHP tarafından parti teşkilatlarına gönderilen 1 Mart 1932 tarihli genelgede Halkevlerine halkın tam katılım göstermesi, ilgisinin arttırılması üzerinde durulmuştur. Genelgede çeşitli dallarda yeteneği ve kapasitesi olan gençlerin teşvik edilmesi ve ilgi duyduğu alanlarda yetiştirilmesinin altı çizilmiştir (Yılmaz, 2018: 401)

Kuruluşundan yani Şubat 1932’den Atatürk’ün ölümüne kadar olan süreçte, Halkevlerinin toplumdaki etkinliği üst safhadaydı. Atatürk’ün vefatından bir yıl önce Türkiye nüfusunun yarıya yakını Halkevlerinin faaliyetlerine katılmışlardır. 1935 yılı Türkiye’de yapılan nüfus sayımında nüfus 16.158.018 kişi (Genel Nüfus Sayımı, 1935: 8), 1940 yılı nüfus sayımında ise 17.820.950 kişi çıkmıştır. Yani yaklaşık olarak 8.000.000 yakın insanın bu dönemde halkevlerinin faaliyetlerine katıldığı belirtilmektedir.

Atatürk'ün vefatının ardından Halkevlerine katılım bu sayıda olmamıştır. Bunun da sebebi CHP yeni yönetiminin köylünün kalkınması için Köy Enstitülerine ve şehirlerdeki Halkevleriyle bağlantıyı sağlamak amacıyla köylerde Halkodalarının kuruluşuna öncelik tanınmasıdır. Halkevlerinin giderek sayıları istenen düzeyde artmadığı gibi 1947 yılından itibaren Halkevi açılmamıştır. Halkevlerinin öneminin ve işlevinin azalmasında radyonun, sinemanın ve gazetelerin de olumsuz etkileri olmuş olsa bile en önemli neden siyasal düzendeki çekişmeler olmuştur. 1946 yılından itibaren çok partili sisteme geçilmesiyle devlet memurlarının ve özellikle öğretmenlerin Halkevlerinde görevlendirilmeleri zorlaşmıştır. Muhalefet daima bunu CHP aleyhine bir koz olarak kullanmıştır. CHP de kendisine siyasi bir yarar sağlayamadığını gördüğü Halkevlerini artık sadece eskiden olduğu gibi bir kültür kolu olarak devam ettirmekte yarar görmemiştir. 1950 yılında iktidar gelen DP ile birlikte Halkevlerinin durumu değişmiştir. 1951 yılında 5830 sayılı kanun ile Türkiye'deki tüm halkevleri kapatılmış, tüm mülkleri hazineye devredilmiştir (Çolak, 2019: 8)

1947 Yılı İçinde Genel Merkezden Halkevleri İçin Yapılan Talepler

11 Şubat 1947 tarihinde Yüksek Mühendis Fuat Tokad “Elektrik Bilgileri” isminde bir kitap hazırladığını bu kitabın halkevleri ve odaları için faydalı olacağını bundan dolayı CHP Genel Sekreterliğine kitabının satın alınıp belirtilen yerlere gönderilmesi amacıyla mektup göndermiştir. Genel Merkez ise bu uygulamanın bırakıldığını bundan dolayı şubelerin isterlerse kendilerinin kitabı satın alacağını ifade etmiştir. Bu şekilde birçok teklif geri çevrilmiştir. Örneğin Eski Ankara Milletvekili Arif Baytın'ın yazmış olduğu İlk Dünya Harbinde Kafkas Cephesi-29. Tümen ve Üç Alay Sancağı, Emin Çelik'in Şiir Kitabı bunlardan sadece bir kağıdır (BCA, 490-1-0-0/877.447.1) Birçok Piyes eser ise Genel Merkez tarafından satın alınıp Halkevleri şubelerine gönderilmiştir (BCA, 490-1-0-0/877.448.1; BCA, 490-1-0-0/877.449.1; BCA, 490-1-0-0/878.450.1; BCA, 490-1-0-0/878.452.1) Diyarbakır Şubeleri için 20 Adet Piyes Kitabı (BCA, 490-1-0-0/920.583.2) Elazığ Şubeleri için ise Yıldızda Neler Gördüm, Faust, Büyük Ekonomistler, Fransızca-Türkçe Sözlük, Kadın Şair ve Muharrirler, Türkmen Çalgıları, Köye Doğru, Sıhhi ve İhtimai Bilgiler, Karagün Yazıları, Öğretim Usulleri, Harem, Karamazof Kardeşler, Milli Bilmeceler, Tılsımlı Deri, Uykusuz Gece, Saray ve Ötesi kitapları gönderilmiştir (BCA, 490-1-0-0/920.583.3). Rize'deki halkevleri şubeleri için 60 kitap talep edilmiş Genel Merkez tarafından 17 adet kitap temin edilip gönderilmiştir (BCA, 490-1-0-0/925.600.3). Samsun halkodaları için 18 adet kitap gönderilmişti. 1947 yılı içinde halkevleri dil bayramı, halkevlerinin 15. Yılı kutlamaları ve Cumhuriyet Bayramı kutlamaları için Genel Merkezden listeler halinde piyes talebinde bulunmuş. Genel Merkez ek-sikte olsa halkevlerine elde bulunan piyeslerden göndermeye çalışmıştır.

Örneğin Samsun Halkevi Cumhuriyet Bayramına hazırlanmak üzere piyesler istemiş, istenen piyeslerin hiçbirisi repertuvarda olmadığı için gönderilememiş. Onların yerine elde mevcut olan Ayşepınar, Penbe Hanımın Evi, Bir İlan Hatası, Kaybolan Ses, İhtiyar Kız, Uludağ eserlerinden ikişer adet gönderilerek sahne çalışmalarında faydalanmasını rica etmişlerdir (BCA, 490-1-0-0/925.601.1)

Divriği Nuri Demirağ Ortaokulu Müdürü Fikret Madaralı Halkevlerinin ihdas edilmesi ile ilgili CHP Sekreterliğine göndermiş olduğu raporda halk gecelerinin önemi üzerinde durmuş. Raporda özetle kendisinin 16 yıllık öğretmen olduğu Samsun'un Çukurbük Köyünde 7 yıl, Lüleburgaz'da ve Aksaray'da halkevlerinde etkin şekilde çalıştığını, Aksaray'da çalıştığı dönemde Halkevleri adına köylüler için Halk Geceleri düzenlediğini belirtmiştir. Halk Gecelerinin tekrardan yapılmasının bütün Halkevleri için faydalı olacağını gecelerin yapılması için izin talebinde bulunmuştur (BCA, 490-1-0-0/572.2278.3)

Verdiği raporda kendisinin çalışmalarından dolayı köycülük kolu başkanlığına getirildiği, 16 gece süren köylü gecelerinin olduğu bu gecelerin; 1-Köylü Marşı, 2-Havadisler, 3-Konuşma, 4-Gösteri, 5-Serbest Saat şeklinde gerçekleştiğini ifade edip bu konulara açıklık getirmeye çalışmıştır. Köylü Marşı; bu marş aslında ziraat marşıdır. Köylü Geceleri bu marş ile açılıyordu. Gençler marşı ezbere bildikleri için köylü gençler bu marşı söylemekteydi. Söylenen marş şu şekildedir; (BCA, 490-1-0-0/572.2278.3)

“Sürer eker biçeriz güvenip ötesine
Milletin her kazancı milletin kesesine
Toplandık baş çiftçinin Atatürk'ün sesine
Toprakla savaş için ziraat cephesine
Biz ulusal varlığın efendisi köylüyüz
Biz yurdun öz sahibi efendisi köylüyüz
İnsanı insan eden ilkin bu soy bu toprak
En yeni aletlerle en içten çalışarak
Türk için yine yakın dünyaya örnek olmak
Kafa dinç, el nasırlı, gönül rahat alın ak
Biz ulusal varlığın efendisi köylüyüz
Biz yurdun öz sahibi efendisi köylüyüz
Kuracağız öz yurtta dirliği düzenliği
Yıkıyor engelleri ulus egemenliği

Görsün köyler bolluğu, rahatlığı şenliği
 Bizimdir o yenilmek bilmeyen Türk benliği
 Biz ulusal varlığın efendisi köylüyüz
 Biz yurdun öz sahibi efendisi köylüyüz”

Havadisler konusunda ise; Ulus gazetesindeki haberler halka anlatılıyordu. Diğer gazetelerden faydalı görülen haberler oradaki ortaokul öğrencilerine verilir okunmaları istenmiş bu olay en fazla 10 dakika sürmekteydi. Gösteri işi yine ortaokul öğrencileri tarafından sergilenmekteydi. Serbest saat ise halkın arasından güzel seslilerin sahnede yada oturdukları yerlerde türküler ve şarkılar söylemesi ile gerçekleşir. Bu uygulama neticesinde ünlü şarkıcılar Halkevlerine gelip halkla buluşmuştu. Yine bu saatte fıkralar, savaş hatıraları, hikayeler ve masallar anlatılmaktadır (BCA, 490-1-0-0/572.2278.3)

Genellikle halkevleri şubelerinin başında bulunan kişiler devlet görevinde bulundukları için belli bir süre sonra tayinleri çıktığından dolayı halkevlerinde başkanlık problemleri ortaya çıkmaktaydı. Başkanlık problemini de kendi aralarında birini seçerek çözmekteydiler. Örneğin Ağustos 1947 tarihinde Hakkari Halkevi başkanı Reşat Özöcal'ın Mardin Nüfus Müdürlüğüne tayin edilmesinden dolayı Hakkari Halkevi başkanlık koltuğu boş kalmış ve neticede Halkevi Spor Kolu Komite Başkanı Salih Atlı seçilmişti (BCA, 490-1-0-0/940.647.1)

Halkevleri şubeleri yalnızca kitaplar için yada atamalar için genel merkezi rahatsız etmemiş. Her türlü eksiklik ve sıkıntıda genel merkezden yardım talebinde bulunulmuştur. İzmir, Kastamonu, Kocaeli, Konya, Malatya halkevleri merkezden öncelikle piyano talebinde bulunmuş, eğer temin edilemiyorsa elde bozuk durumda olan piyanoların tamir edilmesini istemiştir. Malatya Halkevinin piyano talebine merkezce gelen cevaba bakıldığında “Çok bozuk olduğunu bizimde bildiğimiz piyanonuzu Ankara’ya getirsek bile hakkıyla tamir edilebileceğini sanmıyorum. Yapılacak masrafın, piyanonun değerini aşacağı muhakkaktır. Doğrusu sizin iyi bir piyanoya sahip olmanız ise de bu günlerde istenen vasıfta bir piyano bulmakta pek mümkün olmadığından şimdilik mevcut ile idarenden başka çare yoktur. Geniş tamir malzemesi ile birlikte iyi bir tamirciyi muhtelif Halkevlerine ve bu arada size göndermeye çalışacağız” (BCA, 490-1-0-0/970.750.1). Bayındır Halkevi Başkanı Hayati Erel’de malzeme eksikliklerinin giderilmesi amacıyla CHP Genel Sekreterliğine şu telgrafı çekmiştir; “Halkevimiz müzik hareketlerini ilerletmek ve ihya etmek maksadile bir öğretmen tutulmuş ve vazife başına getirilmiştir. Elde saz aletlerinden bazıları noksandır. Bunlar peyderpey tedarik edilmek için elden gelen gayretler gösterilecektir. Yalnız çok lüzumlu olan ve tedarikine

lüzum gösterilen piyanoya şiddetle ihtiyaç vardır. Diğer Halkevlerine tedarik olunduğu veçhile kazamıza da Genel Sekreterliğinizce gönderildiği takdirde musiki bakımından kazamızda fevkalade kalkınma yoluna gidilecek ve bu sayede birçok istidatlı bayındır çocuğu öğrenmeye koşacak bu suretle büyük kazançlar elde edilecektir”. (BCA, 490-1-0-0/970.750.1).

Halkevlerinin 15. Açılış Yıl Dönümü ve Kutlama Telgrafları

22 Şubat tarihinde C.H.P merkez binasında İstanbul’daki bütün Halkevi ve Halkodası başkanları, Prof. Fahreddin Kerim Gökay’ın başkanlığında uzun süren bir toplantı yapmışlardır. İl kongresinden gelen komisyon raporu okunduktan sonra Halkevlerinin çalışma sistemi ve talimatnamesinin yeniden gözden geçirilmesi meselesi görüşülmüş ve talimatnamayı gözden geçirmek için beş kişilik bir komisyon seçilmiştir. (Akşam, 23 Şubat 1947: 1)

Halkevleri kuruluşunun yıldönümü 23 Şubatta saat 15’te yurdun bütün Halkevleriyle Halkodalarında kutlanacaktır. Bu münasebetle saat 15’te Ankara radyosu, Cumhuriyet Halk Partisi genel sekreteri Hilmi Uran’ın konuşmasını yayınlayacaktır. Ankara halkevinde yapılan törende eşiyile birlikte Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, meclis başkanı, bakanlar ve milletvekilleri hazır bulunmuşlardır. (Akşam, 24 Şubat 1947: 1) Bir perdelik bir piyes temsil edilmiş ve bunu Aydınlılar Antalyalılar ve Çoruhların oyunları takip etmiştir. Baştan sona kadar alkış toplayan bu oyunların ardından İsmet İnönü temsil heyetlerini kabul ederek kendilerine ayrı ayrı iltifatta bulunmuştur. İsmet İnönü bundan sonra Türk camcılığı sergisini açmış ve teşhir edilen eserler hakkında alakalılarından izahat almıştır (Vakit, 24 Şubat 1947: 1)

Daha önceki yıllarda Halkevinde renk ve süsleme itibarıyla birer varlık olan Türk işlemleri, Türk kumaş ve kadifeleri sergileri açılmıştı. Bu yıl açılmış olan cam işleri sergisinin özelliklerine bakıldığında; cam işleri konusunun ilk defa ele alınmış olmasıdır. Şimdiye kadar yabancı bilginler Türk cam işlerinden hiç bahsetmemişlerdir. Yurdumuzda yapılan yayınlar ise birkaç satırı geçmekte ve bu da son asra ait işlere bağlı kalmaktadır. Halbuki pek eski bir sanat olan camcılığa karşı Türklerin ilgi göstermemiş olmaları ne kadar imkansız ise ihtiyaçta buna manidir. Her ne kadar eski devirlerin yaşayış şeklinde cam evani bugünkü kadar çok kullanılmamakta ise de binaların aydınlatılmasından başlayarak hayli yerde cama lüzum bulunduğu da şüphesizdir. Nitekim son yıllarda bu zaviyeden yapılan araştırmalar sonunda, Selçuklular devrine kadar dayanan bazı binalarda eski camlar bulunmuş. Bundan başka “1582 tarihli surnamede camcılığa ait bir bahis ile minyatürler, 1601 tarihli narh defterinde cam eşyanın cinsleri ve fiyatları, Sultan Ahmet Camisi’nin Yapı defterlerinde 3562 adet büyük, 3554 küçük, 794 yeşil ve sarı, 9050 adet yuvarlak cam, ayrıca kandil ve

baskıların alındığı bu yılları takip eden ehli hiref defterleri ile vakfiyelerde ve diğer belgelerde cam işlerine ve sanatlarına dair çeşitli bilgiler elde edilmiştir. İşte Ankara halkevi sergisinde bu gibi dökümanlara dayanılarak hem Türk cam sanatı tarihi belirtilmekte hem de dedelerimizin yaptığı sanat eserleri çeşitli olarak halkın önüne serilmiş bulunmaktadır. Bunun karşısına da Cumhuriyet devrinde yeniden başlayan cam işlerimiz sıralanmıştır. Sergideki eski cam eserler Topkapı Sarayı Müzesi'nden getirilen parçalarla halkevi koleksiyonundan mürekkeptir. Ankara Halkevinin bir kaç seneden beri bu gibi sanat eserlerini toplaması bu hayırlı neticenin alınmasında amil olmuştur. Gösterilen cam eserler 17. ve 19. yüzyıllara ait olup cins itibariyle cam, billur renkli cam, mat cam ve çeşm-i bülbül adı ile tanınmış olan renkli ve filigranlı olanlardır. Çeşm-i bülbül tabirinin vakti ile bir renkli ismi olarak kullanıldığı arşiv malzemesinden anlaşılıyor. 19. yüzyılda ise hangi renkte olursa olsun sözü geçen filigranlı camlara bu isim verilmiş olup Hala da devam etmektedir. Sergideki eserleri birer birer anlatmak imkansızdır Bunlar genel olarak gözden geçirilince o zamanın hemen her ihtiyacını karşılayacak eşyanın tam bir başarı ile yapılmış olduğu görülmekle birlikte renk süsleme şekil yönünden bir ahenk ve zevk inceliği de sezilir (Sanat ve Edebiyat, 15 Mart 1947: 3)

Bu yıl İstanbul'da Kasımpaşa, Arnavutköy, Ortaköy, Mirgün, Beylerbeyi, Haliç Feneri, Maltepe ve Kısıklı Halkodaları açılmaktadır. Halkevlerinin 15. yıl dönümü yurdun bütün Halkevleri ile halkodaların da parlak törenlerle kutlanmıştır. İstanbul'daki bütün halkevlerinde saat 15'te Parti Genel Sekreterinin Nutku radyo ile dinlenmiş, bunu müteakip her halkevi ve odasında konferanslar verilmiş ve gösteriler yapılmıştır. (Akşam, 24 Şubat 1947: 1) 15. Yılında yurdun muhtelif köşelerinde yeniden açılanlarla birlikte Halkevlerinin sayısı 463 ve Halkodalarının sayısı da 4170'i bulmuştur (Tasvir, 24 Şubat 1947: 3)

C.H.P. genel sekreteri Hilmi Uran Halkevlerinin on beşinci açılış yıldönümü münasebetiyle Ankara Halkevinde bir nutuk söyleyerek, Halkevlerinin memlekete yaptıkları hizmeti ve on beş senedir gerek kültürel gerekse sosyal sahadaki faaliyetlerini kaydettikten sonra bütün bu çalışmaların daha geniş bir ölçü almasına ve daha büyük bir verim temin edilmesine çalışılacağını belirtmiştir. Hilmi Uran nutkunu şöyle bitirmiştir, "Değerli yurttaşlarım, bu yıl yeniden 110 Halkodası açıyoruz. Bu yeni Halkodalarımız, şu anda bayramımızı bizimle birlikte kutluyorlar. Böylelikle de Halkevi ve Halkodalarımızın sayısı 4633'e varmış bulunuyor. Aziz Milli Şefimiz İnönü'nün, üzerimizden bir an eksik etmedikleri ilgileriyle ve Cumhuriyet hükümetimizin değerli müzaheretleriyle ve her yerde halkımızın şükranla karşıladığımız büyük sempati ve gayretlerde kurmakta ve mütemadiyen geliştirmekte olduğumuz bu değerli kültür ocaklarımızı, bugünün çok partili rejiminde de -vicdanî âkidesi ne olursa olsun, partimi-

ze mensup olsun, olmasın- bütün vatandaşlarımızın faydalanmasına tahsis etmek ve çatıları altında tekmil vatandaşlarımızı inkılâbımızın nimetlerinden ve dünya bilgilerinden feyiz alır görmek, bizim en samimi emelimizdir. Bayramımız, hepimize kutlu olsun.” (Tasvir, 24 Şubat 1947: 3)

Eminönü Halkevinde yapılan törende Cumhuriyet Halk Partisi’nin İstanbul müfettişi ve Kocaeli milletvekili Dr. Fazıl Şerafettin Bürge, Parti reisi Avukat Mekki Hikmet Gelenbeg hazır bulunmuşlardır. Ankara radyosunun naklen açılış yayını dinlenmiş. Daha sonra Dr Tarık Tuna’ya bir konuşma yapmış ve halk evinin gençleri milli oyunlar oynamışlardır. Akşam saat 20.30’da Propaganda servisi başkanı Şevket Evliyagil bir hitabette bulunmuştur. Hatip ezcümle demiştir ki “vatandaşlarımız şunu iyice bilmelidirler ki Halkevleri katiyen siyasi bir partinin Propaganda köşesi değildir. Bu çatı altında ancak milletin sosyal ve kültürel kalkınması bahsi mevzudur” (Cumhuriyet, 24 Şubat 1947: 3) Eminönü Halkevi ilk başta kültür filmi gösterecek öğleden sonra ise çinicilik sergisini açacaktı. Sarıyer Halkevi de saat 15’te başlamak üzere muhtelif fasılalarla gündüz ve gece türlü eğlenceler tertip etmiştir (Vakit 23 Şubat 1947: 8)

Halkevi ve Halkodaları açılışının on beşinci yıldönümü Gerede’de coşkun tezahüratla kutlanmıştır. Merasime İstiklal Marşıyla başlanmış ve Ankara Halkeviden naklen verilen genel başkan vekili söylevi dinlenmiştir. Bunu Gerede halk oyunları takip etmiştir. Birçok güzel halk türküleri söylendikten sonra Halkevi başkanı Niyazi Kural arada geçen fasıladan faydalanarak günün önemini belirten bir nutuk söylemiştir (Tasvir, 24 Şubat 1947: 3).

Bakırköy Halkevinde parti idare heyeti azasından Meliha Avni Sözen, bir konuşma yapmış ve milli oyunlar kolu tarafından Karadeniz oyunları oynanmıştır. Şehremini halkevinde Mazhar Gürdil, Halkevleri konusunda konuşmuş ve temsil şubesi “İhtiyar Kız” isimli bir perdelik piyesi temsil etmiştir. Beyoğlu Halkevinde Profesör Hilmi Ziya Ülken halkevlerinin ehemmiyetini belirten bir konuşma yapmış ve halkevi gençleri bir konser vermişlerdi. Diğer Halkevleri ve halk odalarında da merasimler yapılmıştır (Cumhuriyet, 24 Şubat 1947: 3)

Halkevlerinin 15 yıldönümü Balıkesir’de de coşkuyla kutlanmıştır. Bu münasebetle saat 15’te toplantı yapılmıştır. Törende Balıkesir Valisi Fazlı Güleç, generaller, diğer davetliler ve halk hazır bulunuyordu. Lise öğrencilerinden bir grup müzik öğretmenlerinin idaresinde İstiklal Marşı’nı başarıyla söylediler. Programa göre CHP genel sekreteri Hilmi Uran’ın Ankara Halkevi’nde bu yıl dönümü dolayısıyla vereceği söylev dinlenecekti. Fakat teknik arızadan dolayı bu söylevin dinlenmesi mümkün olmadı.

Balıkesir Halkevi başkanı Vehbi Evinç halkevlerinin 15. yıl dönümü

hakkında bir hitabede bulunarak bu kültür yuvalarının önemini belirtti. Her yıl dönümünde Balıkesir halkevinin 9 şubesinin bir yıl içindeki muhtelif çalışmalarının, Yaptı işlerin ayrı ayrı belirtilmesi ve böylece Halkevli'lere bir nevi hesap verme bir gelenek halindeyken bu söylevde bu cihete yer verilmemesi bir eksiklik ifade ediyordu.

Şube idare heyeti halkevi idare heyeti olarak iki yıldan beri feragatle çalışan halkevli'lerin mesaisinin belirtilmesi, hem bir kadirşinaslık hem de dinleyici halkevli'leri aydınlatma ve çalışma talimatnamesinin bir direktifi'ni yerine getirme bakımlarından yerinde bir iş olurdu. Her nedense halkevi başkanının söylevi yıllık çalışma faaliyetini ve gelecekte yapılacak işler hakkında hiçbir bilgi vermek cihetini göz önünde tutmamıştı.

Daha sonra Necdet Atılğan ve gençlerden Kemal Ertan güzel şiirler okudular. Liseli öğrenciler Türk andını alkışlarla bitirdiler. Muhtelif okul şarkıları söylediler. Pamukçu ilkokul yavruları köylerinin meşhur Bengisini alkışlar arasında oynadılar. Gece de müzik öğretmeni Kadri Çetin kemanla muhtelif müzik parçalarını başarı ile çaldı. Fehmi Çataloğlu piyanoda keza muhtelif parçalar verdi. Temsil kolu gençleri kürsüden uzakta adli temsili başarıyla oynadılar. Necati Eğitim Enstitüsü gençleri mandolin ile muhtelif parçalar çaldılar ve alkışlandılar (Türk Dili, 25 Şubat 1947: 2)

Türk Dili gazetesinde Balıkesir Halkevinin yıldönümü münasebetiyle düzenlediği geceyle ilgili aksaklıklara da yer verilmiştir. Bir okuyucun posta ile göndermiş olduğu dilek mektubunda aksaklık şu şekilde ifade edilmekteydi; “Pazar gecesi halkevlerinin açılış yıl dönümü münasebetiyle bir müsamere verildi. Zannettiğime göre fazla kalabalık olur. Hepsi'ne yer bulunmaz diye haklı olarak davetiye bastırılmışlar. Bir tanesi de benim elime geçti. Saat 20’de halkevine gittim. Fakat kapının önü tıklım tıklım doluydu. Elllerinde davetiye olduğu halde içeri giremiyorlardı, tabii ben de. Meğer salon dolmuş, oturacak yer kalmamış, onun için sokmuyorlarmış. Fakat neden fazla davetiye dağıtmışlar. Hayır canım davetiyeler fazla değilmiş, sonradan açıkladıklarına göre davetiyeden fazla içeriye kimse alınmış, onun içinde elinde davetiyesi olanlar yer bulamamıştır. Bu haklı bir mazeret midir? İyi bir kontrol yapılarak halkın geriye döndürülmesi herhalde yerinde olurdu. Bu yazımın neşredilerek ilgililerin dikkatinin çekilmesini rica ederim”(Türk Dili, 25 Şubat 1947: 2)

23 Şubat 1947 tarihinde Halkevlerinin açılış yıl dönümü nedeniyle halkevlerinin tüzüğünün 18. maddesi gereğince şubelerde komite başkanlarının yeniden seçimleri gerçekleşmiştir (BCA, 490-1-0-0/940.647.1)

15. yıl kutlamaları münasebetiyle birçok şubeden Halkevi Başkanlığına kutlama telgrafları gönderilmekteydi. Banguoğlu Tahsin (İzmir-Karşıyaka), “Tebrik ve teşekkür eder başarılar dilerim”. Refahiye Halkodası

Başkanı Selahattin Kırtıoğlu tarafından çekilen telgraf; “Halkevlerimizin yıl dönümünü yapan bucağımız halkının yürekten bağlılıklarını ve tazimlerini yüksek huzurunuzla sunmakla duyduğum kıvanç büyüktür. Odamızın ve ekonomi alanlarında göstereceği büyük başarılarla yüksek sevgilerinize layık olmayı başış sayar derin saygıyla ellerinizden öperim”. Taşköprü Halkevi Başkanı Tefik Özkerbaş; “Halkevlerimizin yıldönümünü derin sevinç ve heyecanlar içinde kutlarken büyük ve eşsiz inkılabımıza ve partimize ve siz büyüklerimize candan sonsuz bağlılıklarımızı ve saygılarımızı sunarız”. Kuşadası Halkevi başkanı Akif Aytaş; “Evimizin açılış yıldönümü münasebetiyle partimizin gösterdiği feyizli ve ışıklı yolda memleketimize faydalı olmaya devam edeceğimizi tekrarlar derin saygı ve bağlılıklarımızı arzederiz”. Sargona Halkevi Başkanı Hasan Başaran; “Halkevlerimizin yıldönümünü kutlar sonsuz saygılarımızı sunarız”. CHP Tatvan İlçe Kurulu Başkanı Hasan Öztürk; “Yeni çağımızın müjdecisi olan Halkevlerimiz ve odalarımızın onbeşinci yılı coşkun bir tezahüratla kutlamıştır. Milletine yüce varlık ve armağanların taberi olarak bu sevinç eseri kuran ve koruyan büyüklerimin sonsuz şükranlarımızı topluca sunar ellerinizden öperiz”. Altunova Halkodası başkanı Ali Varlı; “Işığında yaşadığımız Cumhuriyetimizin bize her zaman imkan veren mesut günlerimizden biriside bugün halkodamızın yıldönümünü sevinçler içerisinde ve tam bir anlayışla kutlamaktan zevk duyduk. Kudretli bir devletin nur ışığında daima da mesut yaşayacağımıza kani bulunurken siz büyüklerimize sarsılmaz itimadımızla nimet ve şükran da bulunmayı bir ödev sayar memleketçe ellerinizden öperiz”. Reşadiye Halkodası başkanı Ekrem Oktay, Vakıfkebir Halkevi başkanı Rıza Bahadır, Develi Halkevi başkanı İbrahim Özkürt, Bulanık İlçe İdare Kurulu Başkanı Yaşar Muhtar oğlu ve sayamadığımız onlarca şube başkanı CHP genel merkezine tebrik telgrafları göndermiştir (BCA, 490-1-0-0/963.730.1) Gelen telgraflar karşısında CHP Genel Sekreteri Hilmi Uran; “Halkevlerimizin yıldönümü münasebetiyle belirtilen samimi duygulara teşekkür eder başarılar dilerim” telgrafını tüm Halkevlerine göndermiştir (BCA, 490-1-0-0/963.730.1). Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, Halkevlerinin 15. yıldönümü münasebetiyle her taraftan gelen kutlama tel ve yazılarından çok memnun olmuş. Halkevlilere başarı dilekleriyle sevgi ve teşekkürlerinin iletilmesine Anadolu Ajansını memur etmiştir (Ulus, 25 Şubat 1947: 1)

Halkevlerinde Dil Bayramının Kutlanması ve Basına Yansıması

26 Eylül 1947 tarihinde dil Bayramı’nın 15 yıl kutlamaları münasebetiyle Erzurum milletvekili C. Dursunoğlu kutlama törenine ait programı halkevi başkanlığına göndererek günün önemine layık şekilde kutlamaların yapılmasını istemiştir.(BCA, 490-1-0-0/9.45.17)

İlk Dil Kurultayının, Atatürk’ün kurucu başkanlığınca toplandığı günün 15. yıldönümü, 26 Eylül günü hemen hemen bütün halkeverinde

kutlanmıştır (Son Posta, 26 Eylül 1947: 2) Ankara’da da kutlama, 26 Eylül sabahı saat 10.30’da Dil Kurumu üyelerinin, başlarında Kurum Başkanı Milli Eğitim Bakanı Reşat Şemsettin Sirar öncülüğünde Atatürk’ün yüce katında saygı duruşuyla başlamıştır. Saat 15.30’da, Türk Dil Kurumuna tebrik için uğrayan dilseverler bir burada dil meseleleri üzerine görüşme fırsatı bulmuşlardır. Akşam saat 20.35’te Ankara Radyosunda Kurum Genel Merkez üyelerinden Besim Atalay Dil Kurumunun amacını ve çalışmalarını açıklayan bir konuşma yapmıştır (Ulus, 27 Eylül 1947: 1)

Saat 21’de Ankara Halkevi Dil-Edebiyat Şubesiyle Dil Kurumu Genel Merkezinin işbirliği yaparak tertiplediği tören, çok başarılı olmuştur. Bu törende bulunanlar, dil davasının önemiyle birlikte Türk sanatının halk kaynağından geçerek nasıl geliştiğini güzel örnekler sayesinde bir daha kavratmışlardır. Toplantıyı açan Behçet Kemal Çağlar, dil devrimini ana çizgileriyle belirttikten sonra, bu milli davanın da eşsiz önderi Atatürk’ü bütün dinleyicilerin katıldığı bir saygı duruşuyla anmış, sonra Besim Atalay’ı radyodaki konuşmasını tekrarlamak suretiyle Dil Kurumunun çalışma ve amacını belirtmeye çağırmıştır. Besim Atalay’ın dilcileri coşturan ve dil çalışmalarına itiraz edenlere ikna edici cevaplar veren, uzun ve güzel konuşmasından sonra, köşedeki masasından töreni idareye devam eden Çağlar, yeni Türk sanatının halk değerlerini işleyip halk kaynağından içeri nasıl geliştiğini, son zamanların en başarılı iki örneği üzerinde Adnan Saygın’ın “Yunus Emre Oratoryosu” ile Muhip Dranas’ın “Bir Garip Kişi” destanı üzerinde durup açıklamalar yapmıştır. Muhip Dranas’ın okuduğu “Başlangıçta Var Olan” nesriyle “Garip Kişinin Ağıtı” coşkunlukla alkışlanmıştır. Halk denilen hazineye eğilip ondan çıkardığı cevherleri işlemesini bilmek suretiyle, çıkarları sanat yolunda olan genç şairler Behçet Kemal’in yer yer açıklamaları arasında zaman zaman sahneye davet edilerek dinlenmiş; okudukları şiirler, dil davasının yeni zaferleri ve müjdeleri diye alkışlanmıştır (Ulus, 27 Eylül 1947: 2)

Bu arada Orhan Gökay’ın, Osman Atilla’nın, İbrahim Burdurlu’nun, Necati Öngay’ın, Zeki Defne’nin, Nüzhet Erman’ın, Halil Soyer’in, Necati Sayar’ın halk ağzıyla ve aydın görüşleriyle yazılmış şiirleri zevkle dinlenmiş ve sevilmiştir. Behçet Çağlar, arada bir radyo sanatkarlarının tören sonunda ve Muzaffer Sarısözen idaresinde okumuş oldukları halk türkülerinden de parçalar nakletmiş, son olarak da “Ankaralı Aşık Ömer” mahlasıyla yazdığı “Ürgüp’te Bağ Bozumu” destanını okumuş, bu şiir iki defa tekrarlanmayı istenecek kadar davetlilerin hoşuna gitmiştir. Bundan sonra, radyo sanatkarlarının yeni besteliyormuşçasına söyledikleri halk türkeleri büyük salonu dolduran halkı heyecana getirmiş, coşkun ve sürekli alkışlarla takdir edilmiştir. Bu suretle bu dil bayramı günü, halk sanatından ilham alan yeni ve gerçek Türk sanatının bir zafer günü olmuştur (Ulus, 27 Eylül 1947: 2)

İstanbul'da Halkevleri aracılığıyla gerçekleştirilen dil bayramı kutlamalarında eski dile örnek olarak Moliyer'in "Zor Nikah" ve ayrıca "Bir İlan Hatası" komedileri oynanmış. Emin Ali Yaşın tarafından günün önemine binaen bir konferans verilmiştir (Yeni Sabah, 27 Eylül 1947: 3). Isparta'da dil bayramının onbeşinci yılı Halkevinde Vali, milletvekilleri, komutan ve kalabalık bir halkın katılımıyla kutlanmıştır. Bu kutlamada Isparta Milletvekillerinden Kemal Turan bugünün önemini ve dilde yapılan inkılabı belirten bir konuşmada bulunmuş, daha sonra ortaokul öğretmenlerinden Salahattin Ezen de, dilin tarihi, sadeleştirilmesi ve konuşma diline yaklaştırılması ve zenginleştirilmesi üzerinde geniş açıklamalar yapmıştır (Ulus, 27 Eylül 1947: 2) İzmit Halkevinde de benzer bir program gerçekleşmiş, program saat 18'de başlamış olup mülki, askeri amirler ve halk katılmıştır (Türk Yolu: 27 Eylül 1947: 2)

Adana Halkevinin bahçesinde de Dil Bayramı kutlamaları münasebetiyle hazırlıklar yapılmış (Türk Sözü, 26 Eylül 1947: 1) saat 18'de seçkin davetlilerin katılımıyla tören başlanmıştır. İbrahim Akdoğan günün önemini belirten bir konuşma yapmıştır. Törende Vali Zühtü Durukan, vali muavini İhsan Kahyalıoğlu, Belediye Başkanı Hazım Savcı, CHP Bölge müfettişi Abidin Ege ve halk katılmıştır (Türk Sözü, 27 Eylül 1947: 1)

Balıkesir Halkevinde Dil Bayramı kutlamaları çerçevesinde saat 21'de Arif Hikmet Par konuşma yapmış. Yapılan konuşma hoparlörle şehre dinletilmiş (Türk Dili, 26 Eylül 1947: 3) Arif Hikmet Par'ın Dil İnkılabının önemi ve bu yoldaki başarılarını açıklayan konuşmasının ardından Kemal Ayten Kabusnameden parçalar okunmuş, son olarak filim gösterimi yapılarak toplantıya son verilmiştir (Türk Dili, 27 Eylül 1947: 2)

Gazetelerin dil bayramı ile ilgili yazıları incelendiğinde genellikle dilin tarihi süreci ve dildeki hatalı kullanımlar üzerinde durulduğu görülmektedir. Dr. Ahmet Selami Karaboncuk, Türk harfleri ile yazılanların birkaç türlü okunmasından kurtulmasına karine ile okunmamasına taraftardır. Bu konuda da bazı fikirleri vardı. Bu fikirleri Dil Bayramı münasebetiyle hiçbir mütalaa beyan etmeden ve benimsenmeden Son Posta gazetesinde "Yazımız ve Dilimize Dair Düşünceler" başlıklı yazıyla yayınlamıştır. Yazının devamı ise şu şekildedir; "Dil ve yazı inkılabımızdaki esas maksat şu idi; 1- Eski harfler dediğimiz Arap ve Fars harflerinden ve bu harflerle yazılan yazıların birkaç türlü okunmasından kurtulmak yani daha açıkçası karine ile okumamak, ağzımızdan çıktığı gibi yazılmak ve yazıldığı gibi de okunmak. 2-Dilimizi mümkün olduğu kadar öz Türkçeleştirmek, kullanmak zorunda kaldığımız yabancı kelimelerin de (çünkü az çok yabancı kelimeleri olmayan hiçbir dil bulunmadığı için bizim de istignameye hemen hemen imkan yoktur) terkiplerini ve cemilerini Türk kaidesine göre söylemek ve yazmak. O halde mademki esas gaye ağzımızdan çıktığı gibi yazmak ve yazıldığı gibi okumaktır, bu şimdiye

kadar neden temin edilmedi, edilemiyor ve nasıl temin edilebilir? Türk diline meraklı olanlarca malumdur ki bu dilin kendine has ve başka hiçbir dilde bulunmayan birçok meziyet ve vasıfları vardır. Bunlardan birincisi ahenk kaidesi meydana getiren incelik ve kalınlığın bir Seviye ve intizam içinde seyretmesidir. Yani Türk'ün dilinde ya tam kalın veya tam ince olmak üzere iki lâhin vardır... Türk dilinin meziyet ve vasıflarından ikincisi hecelerin kısa ve tam bir asker yürüyüşü temposunda olup uzun hecenin katiyen bulunmamasıdır, uzun heceler mutlaka yabancı dillerden alınanlardır..." (Son Posta, 27 Eylül 1947: 4-6)

Ulunay imzası ile Dil Bayramı ile ilgili Yenısabah gazetesinde çıkan haber şu şekildedir; "Dil Bayramı'na bir şey denilemez; nihayet memlekette yapılan inkılaplardan birine temas etmesi itibariyle belki kutlanması değer bir adımdır, fakat genel itibariyle öz Türkçe'ye dayanan bu cereyan akamete mahkum bir hareket olmuştur. Sebebi de gayet basittir, en kuvvetli öz Türkçe taraftarları buna iman ile sarılmamışlardır. Mesele memleketimizin ön safta gelen ve dil mütehassıslarından diye geçinen eski tanıdıklarından İbrahim Necmi Dilmen zahiren bütün varlığını bunu vakfeder gibi görüldüğü halde, hakikatte bildiğimiz gibi konuşmaktan ve yazmaktan zevk alan bir adamdı, hatta eski tabirleri kullanmayı pek severdi... Bayramını yapalım fakat dilimizi fakirleştirmeyelim dünya insanların hiçbirinde başka dilden kelime almamak gibi bir hata işlenmez..."(Yenisabah, 26 Eylül 1947: 1-3)

H. Basri Yüce'nin Dil Bayramı münasebetiyle Sanat ve Edebiyat Gazetesinde kaleme aldığı yazısı şu şekildedir; "İlk Türk Dil Kurultayı'nın üstünden 15 yıl geçti. Bu müddet Türkçülük davasının bütün tarihi değildir. Türk dilini yabancı baskısından kurtarma çabaları Tanzimat ile başlar. Tanzimat'tan ilk kurultaya kadar yapılanlar asla küçümsenemez. Eskinin sağlam cephesine yapılan cesaretli saldırılar onların eliyle olmuştur. Hiçbir teşkilatın birleştirici ve kuvvetlendirici çatısında toplanmadan, birer birer, fakat azimle çarpışan onlardır. Onları unutmak nankörlük olur. İlk dil kurultayı, kutsal bir ülkü etrafında toplanmanın ve birleşmenin başlangıcıdır. 15 yıl bir kültür hareketi için çok kısa bir zamandır. Fakat yine de yapılanlar baş döndürücüdür. Nereye geldiğimizi anlamak isteyenlere, nereden kalktığımızı göstermek yeter. İnanmayanlar 1930 diliyle bugünkü Türkçeyi karşılaştırdırca bize hak vereceklerdir. Heyecanlı ve şuurlu bir Türkçeci olarak tanıdığımız Falih Rıfkı Atay 1940 yılında yazdığı bir yazıda "memleketler sermaye ve sanayi asrı demokrasilerinin sınıf ve menfaat tezaadına müstenit partilerin mücadele sahnesiydi. Yahut bu tezatları cebir ve zorla önlemek veya bir sınıf hesabına tasfiye etmek isteyen diktatörlerin tazyiki altındaydı" cümlelerini kullanıyordu. Bugün Sayın Atay'ın imzasını bu türlü cümlelerin üsluba altında bulamazsınız. Bu hakikat Türkçe düşmanları içinde en az bu kadar doğrudur. Evet Türk Dili

baş döndüren bir hızla arınmakta, sadeleşmekte ve özlüğünü bulmaktadır. İleri geri söylenenler ne derlerse desinler dava yolunu bulmuştur ve bu yolda devam edecektir. Türk Diline Atatürk'ün el atmasını bir fantezi saymak toplum ve tarih şuuruna ermemiş budalaca bir kanaate saplanmak olur. Atatürk, en ünlü bir milli hareketin komutanıydı. En çetin devrimleri O'na borçluyuz. Türk milletinin benliğine kavuşması için atılan her adımda O'nu önümüzde bulduk. Şuurlu Türk milliyetçiliği O'nunla başladı, O'nunla gelişti, O'nunla kökleşti. Elbette Türk milliciliğinin temeli olan Türk diline de en iyi doğrultuyu O verecekti, öyle oldu. Bu davaya candan gönül verenler, Atatürk adını 26 Eylül Dil Bayramı'nda da sevgi ile saygı ile anacak, O'na sonsuz minnetlerini bildireceklerdir ve büyük davaya Atatürk'ün dokunulmaz bir emaneti olarak sarılacaklardır. O başlamıştı biz devam ettireceğiz. O başarmıştı biz kökleştireceğiz. Saf Türkçe, temiz Türkçe, arı Türkçe davasının bir millicilik davası olduğundan şüphe etmeyeceğiz, bilmeyenlere öğretmek, sevmeyenlere sevdirmeye çalışmak borcumuzdur. Tarihte hiçbir yenilik kendiliğinden ve kolayca olmamıştır. Dil işi, Türk devrimler tarihinin en zorlu safhasıdır. Gün değil, yıllar işidir. Karşımızda, alışkanlıklarını yenemeyen bir zümre bulunmaktadır; dünün zevkinden geçmeyen, geçmişe bağdaşır yerleşen, her yeniliği bir bidat sayarak afaroz eden, iyi ile kötüyü seçemediğinden bocalıyan insanlar vardır. Fakat Türk milletinin kutsal tanıdığı her şeye şuurla bağlanmış bir gençlik kitlesi de vardır. Gün geçtikçe sayıları biraz daha kabaran bu aydınlar ordusu öz Türkçe ülküsünün de koruyucusudur. Bu ülkeye bağlananların Dil Bayramı kutlu olsun" (Sanat ve Edebiyat, 4 Ekim 1947: 1)

Yeni Sabah gazetesi yazarı Prof. Halil Nimettullah "Dil Bayramı" başlıklı yazısında dilin tarihi gelişimi açıklayarak, bir ulusun varlığını gösteren şeyin dil olduğunu, Osmanlıca kullanıldığı dönemde dilin kendi öz varlığını kaybettiğini bu durumun ulusal birliği de ortadan kaldırdığı üzerinde durmuştur. Daha sonra düşüncelerini şu şekilde sonlandırmıştır; "...Bizim toplum varlığımız, ulus varlığımızda "Türklük"ümüzdür, "Osmanlıca" değildir. İşte bize Osmanlıcanın bizim dilimiz olduğunu, bize kendi dilimizin "Türkçe" olduğunu ilk önce bildiripte onun üzerinde derin derin düşünerek onun varlığını ortaya koyacak olan türlü çalışmalara yol açan ilk dil kurultayının bu mutlu günü her Türk'ün sevinçle, öğünle, güvenle anacağı büyük gün dil bayramı günüdür. Bayramımı bütün Türklere kutlu olsun" (Yeni Sabah, 27 Eylül 1947: 3)

CHP Halkevlerini propaganda aracı olarak kullanmakla birlikte CHP Genel Başkanının nutuklarının halkevleri ve halkodaları aracılığıyla halka ulaştırılmaya çalışılmış. Belirtilen gelişme içişleri bakanlığının emri ile gerçekleştirilmiştir (BCA, 490-1-0-0/11.60.14) Basında da bu durum görülmektedir. Ulus gazetesi ve Cumhuriyet gazetesinde CHP'nin Halkevleri politikalarıyla ilgili birçok destekleyici haber bulunmaktadır. Cum-

huriyet gazetesinde halkevleriyle ilgili yer alan “Nihat Erim’in Ulus’taki yazısında Reşat Nuri’nin yazılarında halkevlerine daha ziyade gençlerin devam ettiği yeni yetişen nesiller için bu evlerin çok faydalı birer yuva hizmetini gördüğünü belirtmiştir ve şu şekilde devam etmiştir. Gerçekten ben de Halkevleri deyince her şeyden önce gençleri düşünmekteyim. Türk Ocakları geniş faaliyet gösterdiği esnada da Ocaklara canlılık veren bizim ağabeylerimiz o zamanın gençleriydi. Memleketimizin hangi köşesine giderseniz gidin Halkevleri bulunduğu muhitin aydınlarını toplayan hemen biricik yuvasıdır. Asker topluluğu olan yerlerde subay mahfilleri ve tek tük bazı illerimizde ayrıca kitaplık bulunması halinde buraları da birer toplanma yeri olmaktadır. Fakat orta lise ve daha yukarı öğretim kademelerinde ki gençlerin tercih ettiği veya serbestçe girebildiği yuva hiç şüphesiz ki halkevidir. Kim ne derse desin arkada bıraktığımız çeyrek yüzyıllık devrenin kültür hamleleri gözden geçirildiği vakit halkevlerinin bu alanda başardığı hizmetler asla küçümsenemeyecektir. Her gün biraz daha ilerleyip yükselen Türkiye’nin en önemli müesseselerinden biri halkevidir. Halkımızın kültürel seviyesi ile beraber ve onunla tam bir ahenk halinde halkevlerimiz ve halk odalarımızda gelişmektedir. Milli Türk rejiminin halkçılık vasfının gerçekleşme mihrabından biri olan halk evlerimize da-ima artan bir ihtimam göstermeliyiz CHP yurda yaptığı bunca hizmetler arasında bu halk yuvasını her zaman iftiharla gösterebilir (Cumhuriyet, 24 Şubat 1947: 3)

15. yıl kutlamaları münasebetiyle A. Karauğuz tarafından Zonguldak Gazetesinde çıkmış olan haberde halkevlerinin önemi şu şekilde ifade edilmiştir; “CHP’nin en büyük eserlerinden biri Halkevleri ve halkodalardır. 15 yıllık bir geçmişe dayanan bu kültürel ve sosyal çalışma merkezleri yurda ve gençliğe bol bol ışık vermiştir. CHP’nin düzeneğine giren ve günden güne gerçekleşmesi yolunda ileri adımlar atıldığını gördüğümüz memleketin ve milletin ana davaları halkevlerinin ve halk odalarının içtenlik havası içinde yoğruluyor.

Şehirli ve köylünün milli devrimin başka ülküsü olan imtiyazsız sınıfsız bir kitle halinde kaynaşmaları bu çatı altında vücut buluyor. Kuruluşuna temel olan iyi niyetleri 15 yıldır sarsılmaksızın yaşatan Halkevleri ve halkodaları Köycülük, Sosyal Yardım, Dil-Edebiyat, Tarih Müzik gibi çeşitli çalışma yollarıyla çevrelerinin geniş çapta kültürel ve sosyal isteklerine karşılık vermişler ve bu kadarla da kalmayarak onların daha çok gelişip Serpilmeleri için şekillendirici etkilerini düzeneklerini baş amaç olarak yerleştirmişlerdir.

Her türlü ileri İstidatları belirtmek ve yetiştirmek için başlı başına bir okul görevi gören bu kültür ocaklarının siyasal terbiye ve olgunluğu kazandırmak konuşma, gösteri, spor ve yayınlarıyla bugünkü demokrat devrimizin gerçekleşmesini sağlamak bakımından büyük ve öğünülecek

hizmetleri olmuştur.

Halkevleri ve halkodaları bütün yurdu kucaklayan geniş örgütüyle yarın için daha güçlü çalışmalara hazırlanıyor. İleri Türk kültüründe ve milli devrimimiz de kaynak rolü olan halk evlerimizin ve odalarımızın yıl dönümünü büyük bir ülkü bayramı sevinci ile selamlarız” (Zonguldak, 25 Şubat 1947: 1)

Türk Dili Gazetesi yazarı A. Hikmet Par Halkevlerinin 15. yıl kutlamaları hakkında şu ifadelerde bulunmaktadır; “Bugün Halkevleri 15 yaşına bastı henüz gençliğin basamağında inkılap hamlesi ile dimdik duruyor. Türk Ocakları bir zamanlar ne heyecanlı bir dille ülkemizi kıvılcımlamıştı. Çocukluğumdan bilirim. Bugünkü halk evlerinin çekirdeği olan o Ocaklarda bir aile havası eserd. Sporun ilk heyecanını onun ateşinde duymuştuk. Onların cumhuriyetin kalkınmasında yapıcı bir rol oynayan ödününü bugün Halkevleri üzerine almış bulunuyor. Bu hedef gençlerimizin kafalarına yurt çapındaki davaları yerleştirilmektedir. Her şeyden önce iş ve dava adamı tek parolamızdır. Bu parti işi değil memleket işidir. Onun içindir ki İnönü’nün şu sözleri halkevlerinin değişmez karakterlerini pek güzel ortaya koyar. “Halkevleri vatandaşların müşterek malıdır”

Gitgide bir kültür yuvası haline gelen Halkevleri zamanla daha hayırlı işler görmek azmindedir. Mohaç’ı, Malazgirt’i, İnönü’yü, Sakarya’yı, Dumlupınar’ı yaratan bu millet şimdi savaş meydanlarının aleviyle tunçlaşan yüzünde geleceğin kültür zaferlerini hazırlıyor. Cumhuriyetin musikisi kafası Adnan Saygın’ın sanatıyla Yunus’u ebedileştirirken Türk romancısı Türk köylüsünün nabzını yoklamaya başlamıştır.

Her karış toprağını kaniyla sulanmış bir milletin ne başka toprakta gözü ne başka medeniyete hasreti vardır Biz şimdi kafaları fethe çıktık. İşte bu yeni kültür savaşına açılan ilk pencere Halkevleridir. Bu çatı altında çalışmanın zevki bahçemizdeki bir ağacın meyvelerini bir saatte toplayışımız gibi emeğin karşılığını hemen görmenin zevki gibi geçici değildir. Bu zamanın öldürdüğü, bizi merakla bekleten çekici bir zevkidir. Onun içindir ki bazı öğretmen arkadaşlarımız seve seve saçlarını bu yolda ağarttılar. Tabiri amiyanesiyle bedava çalışan insanların parmakla gösterilecek kadar azaldığı bu sırada Halkevleri varlığını başkalarına yardım etmenin en büyük zevk olduğunu anlayan insanlara borçludur diyebiliriz.

Halkevleri çıkardığı dergi ve broşürlerle kafalara, oynadığı temsilcilerle gözlere ve ruha, verdiği konferanslarla düşüncemize geniş imkanlar sağlıyor. Yersiz parti dedikodularıyla bu sanat ve kültür ocaklarından ayrılmayalım. Oraya kendi evimiz gibi girelim. Müşterek dertlerimize çare bulalım beraber gülmenin ve eğlenmenin, düşünmenin zevkini tadalım. Aristo’nun dediği gibi insan toplumsal bir hayvandır. Sokak muhabbetinden dumanlı ve havasız kahve köşelerinden uzaklaşalım. Bize daima sı-

cak bir kucak açan halkevlerine koşalım. Bu sözlerim menfaatim in değil menfaatlerimizin söyledikleridir. Halkevlerini kuran ölmez Atatürk'ü da-ima hatırlamak ve onları yaşatan İnönü'yü saygıyla selamlamak en büyük borcumuzdur" (Türk Dili, 23 Şubat 1947: 2)

Sonuç

CHP'nin halka ulaşmasında önemli bir yere sahip olan Halkevleri ilk kuruluşundan kapanış sürecine kadar çok önemli görevleri yerine getirmiştir. Atatürk'ün vefatına kadar halk kitleleri halinde Halkevlerinin faaliyetleri içinde yer almıştır. Bu durumun yaşanmasının ana nedeni halkın inkılaplara olan inancı ve halkevlerinin bu süreçte halkın kültürel ve sosyal açıdan gelişmesi için yapmış olduğu çalışmalar gösterilebilir. Bu süreçte hemen hemen ülke nüfusunun yarısına yakını halkevlerinde etkin olarak faaliyet içinde olmuştur.

Atatürk'ün vefatından sonra halk ilk dönemlerdeki gibi halkevlerine katılmamakla birlikte yine de yadsınamayacak derecede halkevlerine katılımlar vardı. Ülkenin dört bir yanında halkevleri ve onlara bağlı şubeler ve odalar açılmıştır. Dil, Tarih ve Edebiyat, Güzel Sanatlar, Sahne Sanatları, Folklor, Spor, Halk Dershaneleri ve Kurslar, Sosyal yardım, Kütüphane ve Yayın, Köycülük, Müzeler ve Sergi kollarında halk bilgi ve becerisini artırmaktaydı. Bir çok kol mevcut olduğu için Halkevlerinin gider ve ihtiyaç kalemleri de yadsınamayacak derecede fazlaydı. İhtiyaçlarını genelde CHP Genel Merkezinden talep eden Halkevleri bazen bu ihtiyaçlara cevap almakta bazen ise eldeki imkanlarla faaliyetlerini sürdürmeleri yönünde cevaplarla karşı karşıya kalmıştır.

1946 yılı ile birlikte gerçek manada bir muhalefetin oluşmasıyla Halkevlerine yapılan yatırımlar durmuş ve 1947 yılında Halkevlerinin sayısında durma olduğu görülmüştür. Bu olayın yaşanmasının asıl nedeni DP'nin, CHP'nin Halkevlerini propaganda amaçlı kullandığı ve DP'nin bu durum karşısında göstermiş olduğu faaliyetler gösterilebilir. 1947 yılında Halkevleri önemli günlerde programlar düzenlemiş ve bu programların çoğunda piyesler gösterilmiş, konferanslar verilmiş, filmler izletilmiştir. Halkevlerinin 1947 yılı içinde yapmış olduğu önemli programlara Halkevlerinin 15. Yıldönümü kutlamaları ve Dil Bayramının 15. Yıl kutlamaları örnek olarak gösterilebilir. Kutlamalar incelendiğinde halk tarafından büyük katılımlar olduğu görülmektedir. Tabii ki dönemin basını da bu duruma kayıtsız kalmamış Halkevlerinin faaliyetlerini gazete sütunlarına taşımıştır.

KAYNAKÇA

ARŞİV KAYNAKLARI

BCA, 490-1-0-0/572.2278.3
BCA, 490-1-0-0/877.447.1
BCA, 490-1-0-0/877.448.1
BCA, 490-1-0-0/877.449.1
BCA, 490-1-0-0/878.450.1
BCA, 490-1-0-0/878.452.1
BCA, 490-1-0-0/9.45.17
BCA, 490-1-0-0/920.583.2
BCA, 490-1-0-0/920.583.3
BCA, 490-1-0-0/925.600.3
BCA, 490-1-0-0/925.601.1
BCA, 490-1-0-0/940.647.1
BCA, 490-1-0-0/963.730.1
BCA, 490-1-0-0/970.750.1

GAZETELER

Akşam, “Halkevleri Kuruluşlarının 15inci Yıldönümü Bugün Kutlanıyor”, 23 Şubat 1947
Akşam, “Halkevlerinde Dünkü Kutlama Törenleri”, 24 Şubat 1947
Cumhuriyet, “Halkevleri ve Gençler”, 24 Şubat 1947
Cumhuriyet, “Halkevlerinin Kuruluş Yıldönümü Kutlandı”, 24 Şubat 1947
Sanat ve Edebiyat, “Dil Bayramı Münasebetiyle”, 4 Ekim 1947
Sanat ve Edebiyat, “Türk Cam İşleri Sergisi”, 15 Mart 1947
Son Posta, “Dil Bayramı Bugün Törenle Kutlanıyor”, 26 Eylül 1947
Son Posta, “Yazımız ve Dilimiz Üzerine Düşünceler”, 27 Eylül 1947
Tasvir, “Halkevlerinin 15 inci açılış yıldönümü”, 24 Şubat 1947
Türk Dili, “Bugün 15. Dil Bayramıdır”, 26 Eylül 1947
Türk Dili, “Halkevinde Dil Bayramı Kutlandı”, 27 Eylül 1947
Türk Dili, “Halkevlerinden Bir Dilek”, 25 Şubat 1947
Türk Dili, “Halkevlerine Dair”, 23 Şubat 1947
Türk Dili, “Halkevlerinin Yıldönümü Töreni”, 25 Şubat 1947

Türk Sözü, “Dil Bayramı Yurtta Candan Kutlandı”, 27 Eylül 1947

Türk Sözü, “Dil Bugün Ankara ve Şehrimizde Parlak Törenler Yapılacak”, 26 Eylül 1947

Türk Yolu, “Dil Bayramı Kutlandı”, 27 Eylül 1947

Ulus, “Dün Dil Bayramı Törenleri Kutlandı”, 27 Şubat 1947

Ulus, “İnönü’nün Teşekkürü”, 25 Şubat 1947

Vakit, “Bugün Halkevlerinin 15inci Yıl Dönümü”, 23 Şubat 1947

Vakit, “Halkevlerinin Yıldönümü Bayramı Bütün Yurtta Kutlandı”, 24 Şubat 1947

Yeni Sabah, “Dil Bayramı”, 26 Eylül 1947

Yeni Sabah, “Dil Bayramı”, 27 Eylül 1947

Yeni Sabah, “Dil Bayramı”, 27 Eylül 1947

Zonguldak, “Büyük Ülkü Bayramı”, 25 Şubat 1947

Kitap ve Makaleler

Çolak H. (2019), Halkevlerinin Eğitim Faaliyetleri (1932-1951), Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü İlköğretim Eğitimi Ana-bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Muğla

Genel Nüfus Sayımı, (1935), Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık İstatistik Genel Direktörlüğü, Cilt 60

Olgun K. (2019), Türkiye’de Halkevleri Gerçeği, İksad Yayınları, Ankara

Yılmaz M. (2018), “Bir Modernleşme Projesi Olarak Halkevleri: Ünye Halkevi Ve Faaliyetleri (1932-1950)”, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi Sayı: 62, Bahar

BÖLÜM 19

LOJİSTİKTE MARKALAŞMA

Gonca Reyhan AKKARTAL¹

Yasemin ÖZTÜRK²

1 İstanbul Medipol Üniversitesi, ORCID: 0000000151168434, Mail: gonca.akkartal@medipol.edu.tr

2 İstanbul Medipol Üniversitesi, ORCID: 000000027629942X, Mail: yaseminozturk916@gmail.com

GİRİŞ

Lojistik, son zamanlarda öneminin ve değerinin daha da iyi anlaşıldığı bilim alanından biridir. Bununla birlikte iş piyasasında müşterinin isteklerine göre değişim göstererek kendini geliştirdiği yeni çözümler ürettiği işletmelerin kendi doğrularının bulunmasına destek olan bir unsur olmuştur. Piyasada kullanıcıların ne istediklerini bilmeleri, farklı talepleri ve istekleri olan birey arasında koordinasyonunu sağlayabilmek ve ortak çıkar elde edilmesine hizmet edebilecek vb. faaliyetlerin uygulanması gerekir. Bu faaliyetleri de artık firmalar lojistik sektörüyle gerçekleştirmektedirler.

Lojistik, mal, bilgi ve para akışının entegre bir biçimde kontrol altında olmasını sağlayan bir yönetim aracıdır. Lojistik, tedarikçiden son tüketiciye kadar ilerleyen ham madde, yarı mamul, mamul, hizmet, ürün vb. kaynakların, istenen yerde ve istenilen zaman içerisinde hazır bulundurulması gibi aşamaları gerçekleştirmektedir. Lojistik kavramı ile ortaya çıkan anlayış gelişmişim göstermiş ve hızla yayılmıştır.

Lojistik bu değişim içerisinde de yalnızca bir organizasyon veya bir sistem olmamıştır. Son zamanlarda ülkemizde çok hızlı gelişim gösteren bir sektör olmuştur.

Günümüzde küreselleşme ile piyasanın geliştiğini ve arttığı görülmektedir. Bu artış sebebiyle işletmeler rekabet edebilmek için rekabet güçlerini arttırmaya yönelik yeni stratejiler ve çözümler üretmeye başlamışlardır. İşletmelerin var oldukları piyasada rekabet edebilme avantajı sağlayan bir diğer unsur ise işletmelerin sahip oldukları markadır. Sanayi ile önemli hale gelen marka, küreselleşme ile çeşitliliğin artması ve tüketicinin daha bilinçli bir tüketici olmaya meyilli olmasıyla birlikte marka daha da önemli bir hale gelmiştir.

Bu durum neticesinde, lojistik şirketleri müşterilerin memnuniyet düzeylerini düzenli aralıklarla kontrol ederek müşteriler tarafından oluşan beklentilere verilecek cevaplar için daha fazla ilgi gösterilmesine ön ayak olmuştur. Rekabetin artmış olduğu ortamda bu firmalar, rekabetten kazanç sağlama ve sağlanan bu kazancın devamlılığını açısından ürünlerin ve verilen hizmetin maliyeti, hızı ve kalitesine değer verilmektedir. Lojistik sektöründe yaşanan değişikliklerle birlikte firmalarda var olan kazançları koruma altına almak ve daha fazla kazanç seviyelerine ulaşım açısından müşteriye odaklanmış şekilde hareket edilmektedir. Müşteri devamlılığı sağlamak için firmalar doğru marka oluşturma faaliyetlerini gerçekleştirmeli ve müşterinin oluşturulmuş olan markaya sadık olmaları için tüm süreçleri gerçekleştirmelilerdir. Ve markalaşmak için uzun vadeli planlar yapılması gerekmektedir. Özellikle lojistik sektöründe ülke ekonomisinin kalkındırılması için önemli bir sektör olduğu için bu sektörde

bulunan işletmelerin markalaşmaya yeteri kadar önem ve değer vermesi ile uluslararasına açılmış ve önemli büyük markalar haline gelmiş olmamız gerekmektedir.

Bunların gerçekleştirilmesi ile sektörde güçlü markalar oluşmaya başlayacaktır ve ileride 5-10 yıl sonra daha da güçlü markalar oluşacaktır.

1.Lojistik

Geçmişten günümüze kadar olan süreçte artan rekabet ve hızlı gelişmeler; tüketici taleplerini karşılamak için süreç içerisinde ürünün veya hizmetin çıkış noktasından, tüketim noktasına varıncaya dek aktif ve en az maliyetle bu ihtiyacı karşılayacak olan çözüm ise lojistik faaliyetler çevresinde toplanmıştır.

Lojistik (Logistics) kelimesi kökeni Latin dilinden Logic (mantık) ve statics (istatistik) kelimelerinin bir araya gelmesiyle oluşmuştur. Lojistik hesapta beceri ve hesap bilimi anlamında kullanılmaktadır. Tarihin ilk zamanlarında askeri alanda kullanılan lojistiğin, ticari alanda kullanımı oldukça yeni bir olgudur. Lojistik askeri faaliyetler materyallerin ve birlik içerisindeki organizasyonu yürütmek için kullanılmaktadır.

“1905 yılında Albay Chauncey B. Baker askeri anlamda lojistiği, malzeme ve personelin taşıma, tedarik, bakım ve yenilenmesi “olarak tanımlanmıştır. Askeri anlamda lojistik, muharip unsurlara strateji ve taktiğine uygun ve gerekli olan ikmal maddeleri ile hizmet desteğini sağlamak için yapılan faaliyetler anlamına gelmektedir. Bu kapsamda orduların erzak ve mühimmat desteğinin düşünülerek hareket ettirilmesi sanatı olarak öngörülmektedir “ (DERAN, 2014).

“Lojistik Türk Silahlı Kuvvetleri’ne göre, “kuvvetlerin bakımı, muhafazası ve harekâtın planlanması ve icra sanatıdır, askeri güçlerin kullanımını ve desteğini sürdürmek için gerekli kaynakların tedarik edilmesini ve kullanımını planlama ve uygulama ile ilgili bilim dalıdır “şeklinde tanımlanmışlardır (DERAN, 2014).

Lojistik, askeri alanda çok eskilere dayanan bir kavram fakat iş literatürüne ise sonradan girmiştir. Bu kavram ile sadece nakliyenin kullanılmasının yerine, şimdiki ihtiyaçları ve hizmetleri karşılayabilmek için konu, kapsam ve faaliyet gibi alanların geliştirildi yeni bir düşünce oluşmuştur.

Lojistik, mal, bilgi ve para akışının entegre bir biçimde kontrol altında olmasını sağlayan bir yönetim aracıdır. Lojistik, tedarikçiden son tüketiciye kadar ilerleyen ham madde, yarı mamul, mamul, hizmet, ürün vb. kaynakların, istenen yerde ve istenilen zaman içerisinde hazır bulundurulması gibi aşamaları gerçekleştirmektedir. Lojistik kavramı ile ortaya

çıkan anlayış gelişmişim göstermiş ve hızla yayılmıştır. Bununla birlikte geçmişten günümüze lojistiğin birden çok tanımını yapılmıştır. Bu tanımlardan bazıları ise;

Yukarıdaki bilgilerden anlaşılacağı üzere güncel duruma uygun hali ise;

“Lojistik, mal ve hizmet tedarikine yönelik planlama, organizasyon, nakliye ve yönetim faaliyetlerinin bütünüdür.” (ERKAYMAN, 2017)

Yönetimi, fiziksel dağıtım, pazarlama lojistiği, tersine lojistik, müşteri hizmeti, kalite kontrol, sipariş izleme, talep tahminleri, taşımacılık yönetimi, bilgi sistemleri, yükleme ve rotalama, gümrük işlemleri, sigorta işlemleri vb.

Bu faaliyetlerin işleyişleri incelendiğinde üretim ve ticaret ile lojistik işletmeler arasında farklılıklar gözlemlenmiştir. Ana faaliyet konusu lojistik hizmet sunmak olan firmalar açısından lojistik faaliyetleri ve işleyiş sürecini inceleyecek olursak şekil 1 yardımıyla özetlemek mümkün.

Lojistik işletmelerin ana faaliyet konusu bir ürünün belli bir noktadan, diğer bir noktaya ulaştırılmasıdır. Bu süreçte ürün bir noktadan diğer bir noktaya taşınırken yükleme, boşaltma, paketleme, taşıma, bilgi akışı ve depolama gibi tüm faaliyetler lojistik işletmesi tarafından yerine getirilir. Üretim işletmelerinde lojistik faaliyetleri ise farklılık gösterir. Bu işletmeler açısından lojistik faaliyetler ana faaliyet niteliği taşımazlar.

Lojistikten talepleri etkin ve müşteri ihtiyaçlarına en hızlı şekilde cevap verebilmeleri olacaktır (Özdemir, 2017)

1.1. Parçalanmalı Faaliyetler (1960 – 1980): Bu yıllarda lojistik faaliyetlerini ayrı ayrı gerçekleştirilirken aşağıda belirtilenlerin bazıları işletme içinde gerçekleştirilirken, bazıları ise dışarıdan hizmet alma şeklinde gerçekleştiriliyordu.

1.2. Faaliyetlerin Bütünleşmesi (1980 – 2000): Bu yıllardaki lojistik faaliyetler iki grup olarak birleştirilmiştir.

1.3. Toplam Bütünleşme (2000 – Günümüze): Bu süreç ile geçmişte yaşanan parçalanma ve birleşme süreçleri içerisinde gerçekleştirilen faaliyetlerin bir bütün halinde tek bir çatı altında toplanması fikri ön plana çıkmıştır. Günümüz ekonomisinde var olan küreselleşme, liberalleşme hatta buna bağlı olarak işletmeleri zora sokan entegre olma gibi faaliyetler bütünleşme düşüncesini meydana getirmiştir bununla birlikte lojistiğin önemi daha da fazla anlaşılmış ve artmıştır.

Şekil 4: Lojistiğin Tarihsel Süreçleri

2.MARKA VE YAPISI

2.1 Marka Kavramı

Marka dendiği zaman herkesin aklında belli bir şeyler gelebilir. Marka bir işletmenin adını sürdüren, kendi imajını oluşturan, gerektiğinde kalitesini anlatan bir imgedir. Büyük markaların üstün tutulması onların kaliteli bir hizmet sunmalarından kaynaklanmaktadır.

Teknolojinin hızlı gelişmesi ve yayılması ile tüketiciler ne istediklerini bilen kişiler olmaya başlamıştır hatta algıları bile daha net hale gelmiştir. Bununla birlikte, tüketiciye sunulan üretilmiş olan ürünlerin niteliklerinin ve kalitesinin birbirlerine benzemesiyle, standart hale gelmesi ile markanın önemi gün geçtikçe artmıştır (BİŞKİN, 2013).

Amerikan Pazarlama Birliği, markayı “Bir satıcının ya da satıcılar grubunun, mal ve hizmetlerini tanımlayan ve onları rakiplerinden ayırt etmeyi amaçlayan bir isim, terim, işaret, sembol, şekil ya da bunların kombinasyonu” olarak tanımlamıştır (ÖZTÜRK, 2010)

Marka yalnızca bir ürünün veya hizmetin ayırt edilmesi için kullanılmaz. Marka sanatçılar için, siyasetçiler için, sporcular için, şehirler için hatta ülkeler için bile kullanılmaktadır.

Araştırmalar sonunda marka, satın alınması ve kullanımla birlikte duyguların ifade edilmesi ve marka olan ürünün karakteristik niteliklerini birçoğunu içinde bulundurmaktadır. Bu nitelikler belirtilmiştir.

Böylelikle marka, farklı ve ya aynı özelliklerde olan hizmetin veya ürünlerin birbirinden ayırt edilmesini sağlayan, meydana getirilen ürünün veya hizmetin dizaynları, çalışmaları benzer olan ürünlerinden ayırttırılan ürünle beraber pazara sunan bireyler ve firmaları tanımlayan, geniş kitlelere duyuran, kendini tanıtan, başka kişilerin taklit etmesinin ve ya haksız yere karşı karşıya kalınan davranışların ülkesinde veya uluslararası hukuk kurallarıyla korunması ile ad, kelime, kelime grubu, şekil, rakam, harf, renk ve dizayn bileşimidir (BAYINDIR, 2008).

2.2 Marka Tarihi

Ticaretin var olması ile bir ürünün diğerlerinden ayırt edilmesi gerekmiştir. Zamanla ürünlerin niteliklerine bağlı olarak rakiplerinden ayrılma, aranan olması, ayırımının daha kolay olması için bazı simgeler koyulma zorunluluğu gerekmiştir. Geçmişte okuryazar kişilerin azlığından ötürü bu sembollerin, yani markaların semboller halinde olmasına neden olmuştur. Geçmişte ilk marka sembolü olarak Güney Fransa'daki Lascaux mağarasının duvarında var olan MÖ 5000'li dönemlerden kalan bizon resimleri gösterilir.

Tarihin ilk başlarında markayı bireyler sahipliği göstermek için kullanmışlardır. Mağarada yaşayan ve orada yaşamlarını devam ettiren bireylerin markayı, mallarını ya da hayvanlarını sahiplenmek göstermek amacı ile kullanıldığı bilinmektedir. Geçmişte eski mısır zamanlarına dayanan bireylerin kor halinde olan demirler ile hayvanları damgalayarak, bunların onlara ait varlıklar olduğunu belirtmişlerdir. Bunun sonucunda başka kişilerin onlara ait olan malın veya hayvanın sahiplenmesine engel olunmuştur. Bu uygulamadan sonra birçok medeniyet kullanmaya başlamıştır.

Günümüz İngilizcesin de marka anlamına gelen “brand” kelimesi, “ateşle zarar verme, damgalama” anlamına gelen eski ingilizce “brondr” kelimesinden türemiştir (İNAÇ & YACAN, 2018).

Orta çağda haneden armaları kimlik göstergeleri şeklinde marka kullanımına başlamışlardır. Avrupa’da kullanımı çoğunlukta olmuştur. 12.yüzyılın ortalarına kadar haneden aracılığı kullanımı şeklinde devam etmiştir. 1095’te Papa’nın çağrısıyla ilk marka olarak Filistin de olan Müslüman bireylere karşı savaşan Haçlılar kullanmıştır. Kıyafetlerde, bayrak ve kalkanlardaki armaların Haçlıların birbirlerini tanımaları için kullanılmıştır.

Şekil 6’ da görüldüğü üzere tarih de filigranlar markanın farklı kullanım çeşididir. Matbaanın ortaya çıkmasıyla kaliteli kâğıt ihtiyacına neden olmuştur. Bu nedenle ortaya çıkan kaliteli kâğıt üretmiş olan üreticilerin kullanmış oldukları marka çeşidi olan “Watermarks” yani filigranlar şeklinde İtalya’ da 13.yüzyılda yaygın bir şekilde kullanılmıştır ve tüm Avrupa’ya hızlı şekilde yayılmıştır.

Lonca marka oluşumunda Avrupa’da başta İsviçre, İtalya, Fransa ve Almanya’nın büyük katkısı vardır. Aynı loncaya ait olan esnaf ve tüccarın aynı simge ile diğerlerinden ayrımının yapılması, markayı ticaret hayatına taşımıştır. İlk markalanan mallar altın, gümüş ve yünlü kumaşlardır ve bu markalar da lonca markalarıdır.

Orta çağda halktan vergi toplama işini kolay hale getirmek için derebeyleri, mühürleme yönetiminin kullanımına karar vermişlerdir. 1266 yıllarında yani II. Henry zamanları içerisinde İngiltere, fırıncılar için “Damgalama Yasası” yürürlüğe getirmişlerdir. Bu yasaya göre fırıncı üretmiş olduğu ekmeğin üstüne üretildiği yeri belirten bir simge koyma zorunluluğu getirilmiştir. Bir farklı kararnameye göre ise 1373’te Londra’ da iş yapan şişe yapımcılarına, ürettiği şişeler için onların üzerlerine ferdi markalarını damgala zorunlu hale getirilmiştir (GÜMÜŞ, 2013).

3 MARKALAMA TÜRLERİ

3.1 Ticari Marka

Marka türleri yasal açıdan korunması ilkesi doğrultusunda ilerleyerek marka açısından ilk ayrımı yapılmıştır. Firmalar bildiğimiz üzere ürettiği ürünlerin ayrı ayrı ya da aynı olan markalar ile pazara sunulmaktadır. Bu sebeple firmanın marka için yasal mülkiyet hakkı problemi ortaya çıkmıştır ve bununla birlikte markaların yasal korunma zorunluluğu doğmuştur. Ticari marka, üreticinin üretmiş olduğu mal veya hizmetin diğerlerinden farklı olmasını, ayrıca üreticiye ait olan mülkiyetin yasal yönden korunmasını amaçlamaktadır. Bunun sonucunda marka ismine ilişkin olarak kişisel hakların kullanımına sebep olmaktadır.

3.2 Üretici Markası

Endüstriyel ürün üreten firmalar, kendilerine ait firma ismini marka şeklinde kullanmaktadır.

Üretici markaları çoğu zaman ülke genelinde reklam desteği ve daha geniş dağıtım imkânıyla var oldukları pazarlara yerleşme ve rekabetçi piyasada ayakta kalabilme imkanlarına sahip olurlar.

3.3 Bireysel Markalar

Bazı şirketler her mal için, değişik markalar kullanmayı istemiştir. Firma adını göz önünde olmasından kaçınmışlardır. Bu gibi markalandırma her ürün veya marka için ayrı ayrı tutundurma ve reklam masrafıdır. Bununla beraber kaliteli ve pahalı ürünleri ile kendini tanıtan firmalar bunun sayesinde firma ismine zararı olmadan uygun ve az kaliteli malzemeleri pazara sunabilmektedir. Bir diğer amacı ise pazara sunulmuş ve başarısız olan ürünün diğer bütün firmayı negatif yönde etkilenmesinin önüne geçmektedir.

3.4 Aile Markaları

Sadece bir firmanın simgesi ve ya ismi ile satışının gerçekleştiği ürün grubuna verilmiş olan isimdir. Aile markaları tek bir mamul için yapılan reklamının, aynı adı taşıyan bütün mamul grubu içinde tanıtımının yapılmasıdır. Piyasaya daha çabuk giriş yaparlar. Aile markaları marka tanınmışlığı açısından oldukça avantajlıdır. Çünkü bu markaları direk sovruşturmadan deneyecek hazır bir hedef kitlesi bulunmaktadır.

3.5 Aile ve Bireysel Markalar

Yöneticilerin bazıları kurum markasını ürün markası ile destekleme stratejisine önemli görmektedir ve bununla birlikte ortaya bulmaktadır

3.6 Saldırcı Markalar

İşletme pazar pozisyonunu korumak amacıyla aynı ürün grubunda olan iki farklı marka ile yer alır ise bu tür markalara saldırcı markalar denir.

3.7 Dağıtıcı /Aracı Kurum Markası

Toptancı, perakendeci, dağıtıcı ya da pazarlama aracısının markası olarak bilinmektedir. Özellikle çalışma kısmı mal dağıtımı ve perakende satış olan işletmelerle birlikte kontrol edilen ve satın alınabilen markalardır.

3.8 Lisanslı Marka

Kendi üretmiş olduğu bir ürün için firma farklı bir firmaya ait marka ismini, ücret ya da hisse payı verilmesi karşılığında kullanılmasıdır.

3.9 Ana Marka/ Alt Marka

Destekleyici, belirleyici, birlikte belirleyici şeklinde meydana gelir. Bu 3 durum özetlenirse, Birincisi ana marka, alt markanın destekleyicisi olduğu bilinmektedir. Bu sebeple alt marka ikisi arasında en baskın olanıdır ve müşterilerin malı ya da hizmeti satın alma kararını belirler. İkinci durumda ana marka ve alt marka birlikte belirleyici etkiye sahiptirler. Bu nedenle tüketiciler üzerinde eşit etkiye sahiptirler.

3.10 Hat Markaları

Bir grup ürün belirlenmiş olan bir isim çatısı altında toplanır. Bu hat markalarında bulunan tüm ürünler birbiri bile benzer alanlarla alakalıdır hatta aynı değere ve kaliteye sahiptirler.

3.11 Meydan Okuyan Markalar

Bu markalar hızlı büyümeden ziyade düşünce liderliğine odaklanırlar. Bu sebeple tüketicinin ihtiyaçlarına yaratıcı şekilde eğilerek var olan tüm kuralları kırmaktadır. Bu tür de olan markaların temelde 3 özelliği bulunmaktadır;

Birincisi ne bir numaralı marka ne de niş marka olmalarıdır. Bu ikisi arasında bulunan, tutunması zor bir noktadırlar. İkinci özellikleri; algılanma biçimleridir. İki numara olmak onu otomatik olarak meydan okuyan marka yapmaz. Üçüncü ortak ö (mehmetakif.edu.tr)zellik ise; 5 ile 10 yıllık bir zaman içinde yaşadıkları hızlı büyümedir.

3.12 Garantör Şirket Markaları

Bu marka türünde ise, firma ismi görünür fakat ana markada olduğu kadar hiçbir zaman ön plana çıkmaz. Burada firma ismi garanti veya destek niteliğindedir. Ayrıca kurumsal markalar veya bayrak markaları şeklinde de söylenir. (BAYINDIR, 2008).

4. MARKANIN ÖZELLİKLERİ

Marka, tüketici ile ürün arasında oluşan bağın var olmasını sağlayan elemanlardan biridir. Pazarlama yönetiminde marka önemli bir işleve sahiptir. Çünkü tüketicinin ürüne dair hatırladığı, ürünü tanımlayan, ürünü tanıtan hatta benzer olan ürünlerden ayırımının yapılmasını sağlayan temel öğe marka olduğu bilinmektedir. Marka ile ayırt edilmenin devamlı olması için bazı nitelikler gerekmektedir (ÇEDİKÇİ, 2008)

Markalaşmanın iyi olması için bazı özelliklerin olması gerektiği vurgulanmıştır:

“Söylenmesi ve akılda kalıcılığı kolay, her dilde kolay telaffuz edilebilen, ulusal, coğrafi veya genel bir isim olmayan, çok yönlü, yasalara uygun, dikkat çekici, ürün hakkında aldatıcı olmayan, ayırt edici ve üretilen ürüne paralel bir ada sahip olmalı, bu ad değişik alanlarda kullanılmamalıdır. Markalaşma sürecinde önem verilmesi gereken adımlardan biri de marka adının özgün olmasıdır.”

“David Aaker’a göre markalar, isimleri ve çağrışımlarıyla, bir ürünün yararlı niteliklerine katkı sağlayan veya bunları ortadan kaldıran değerleri oluşturmaktadırlar. Marka, ürünün fonksiyon, değer ve imajının yansıması olarak sembolik bir değer taşımaktadır. Sürekli değişen pazarda markalar, kimliğin garantisi olarak, ürün değişse de ruhunun aynı kalmasını sağlamaktadır.”

Aşağıda başarılı bir marka yaratmaya giden 10 öneri sunulmaktadır.

-Rekabeti analiz etmek: Rakiplerinden ayırımının iyi yapılması için rakip değerlendirilmesinin doğru şekilde olması gerekir. Rakiplerin yapmış oldukları stratejiler ve iş dinamiklerinin iyi sorgulanması, analizinin iyi yapılması gerekmektedir. Bu koşullar markayı uzun süre rekabet edebilir duruma getirecektir.

-Güçlü yönlerini belirlemek: Güçlü olan bir hedef pazar analizi ve içsel araştırmasıyla birlikte rekabet avantajının güçlü özelliklerini ortaya koyacaktır. Hangi anahtar yararların ve ürün/hizmette olan değişimin optimum uygunluğu sağlayacağını belirlemek işletmenin güçlü taraflarını göz önünde olmasına sebep oluyor.

-Avantaj olduğu düşünülen ifadenin kontrollerini sağlamak: Hata yapılmaması adına meydana getirilecek markanın belli faaliyetlerinin kontrollerinin yapılması gerekir.

-Müşterileri tanıma ve pazardaki değerlerini bilme: Marka veya firmaların daha fazla değer verdiği bazı müşterileri vardır. Müşteri kazandıklarının ne kadarını o ürüne ve ya hizmete ödeyeceği, hangi sıklıkla o ürün veya hizmet türlerinden alışveriş yapacağı gibi faaliyetler ile müş-

teriyi tanımanıza ve müşterinin pazardaki değerini belirlemesine sebep olacaktır.

-Markanın uygunluğu: Markanın uygunluğu tüketicilerle ilgili; tüketici istekleri, davranışı, yaşam standartları ve çevresi gibi unsurları içinde barındıran bilgileri içerir. Uygunluk; tüketici davranışları ve hareketlerinin birleşmesi ile marka değeri ortaya çıkar.

-Marka imajını geliştirme: Marka imajı; Marka ile ilişkili olarak tüketicinin aklında oluşan semboldür. Marka için atılan yanlış adımlar tüketicinin aklındaki marka imajını zedeleme ihtimali olduğundan dolayı markanın geleceği açısından atılan her adım çok değerlidir.

-Markanın konumlandırılmasını geliştirme: Konumlandırma planlı şekilde yapılmalı hatta pazar araştırmalarında detaya inilmesi gereken bir unsurdur. Doğru bir konumlandırma sonucunda ürün veya hizmetin tüketicilerin akılda eşi olmayan olarak tanımlanır.

-Birbirlerine uygun ve bütünsel mesajlar gönderme: Marka, tüketici zihnine belirli ölçüsü olan mesajlar göndermesi oldukça önemlidir. Bu gönderilen mesajların genele hitap etmesi de markanın gücünün artmasına sebep olur.

-Markalamanın sonuçlarını ölçmek: Markada var olan davranış, satın alma alışkanlığı ve markanın bağlılığını dolaylı ve doğrudan olacak şekilde markalamanın işlevlerine bağlıdır. Bu değişkenliklerin ölçülebilmesi markalamanın sonuçlarını belirlenmede destek olur.

-Markanın vaat edilenler üzerinde yoğunlaşması: Markanın verdiği sözleri yerine getirmesi tüketicilerin aklında kalıcılığında fazlasıyla önemlidir. Bunun sağlanması ile markaya olan güven ve sadakatinin gelişmesine neden olur (YILDIZ, 2006).

5. MARKALAŞMANIN ÖNEMİ

Marka; ürünün, hizmetin, kişilerin, kurumların veya fikrin pazarlanmasında tüketici ve üreticiler için oldukça önemlidir. Piyasada markanın öneminin gün geçtikçe artmasının sebebi piyasaya yeni markaların girişi değil; tüketicilerin taleplerinin ve beklentilerinin değişmesi, tüketicilerin artık daha bilinçli davranması, beklentilerin artışı, tüketicide var olan değişim etkisi ile kümelenmiş bir pazar, olduğu belirtilebilir. En çok da rekabet koşullarında olan artışın etkisiyle, çok fazla ürünlerin ve markaların piyasaya sunarak tüketici ihtiyaçlarının yönlendirilmeye çalışılması markalaşmanın öneminin artmasına neden olmuştur. Çeşitliliğin artırılmasında; değişen yaşam koşulları, müşteride bilincin artması hatta buna bağlı olarak tüketicilerin yeni kriter benimsemeleri, marka ve marka yönetimine ihtiyacı artırmıştır.

Marka en önemlisi güvendir. Marka kalitedir. Marka farklılıktır. Marka rekabetçiliktir. Marka alışkanlıktır. Marka özdeşleşmedir. Marka işletmenin ruhudur.

İşletmelerin pazarlama faaliyetleri içerisinde en önemli parçasından biri markalaşmadır. Markalaşmanın önemi ile ilgili yapılan çalışmalar için genel sonuçlar ortaya çıkartılmıştır. Böylece güçlü markalaşma sonucunda rakip firmalar içinde kolayca ayırt edileceğini belirtilmiştir. Bu konu hakkında önemli çalışması olan Keller ise güçlü markalaşma ile ayırt edilmenin kolay olduğu üzerinde durmuştur. Bu etkilerin getirmiş olduğu zor koşullarda bile müşterilerin gözünde o ürünün performans ve algısının en fazla olduğu seviyeye çıkabileceği belirtilmiştir. Bunun sonucunda yine piyasada kriz ve rekabete karşı güçlü olmayı sağlayıp pazar onayını almayı ve büyümeyi kolay hale getirdiği belirtilmiştir. Son olarak ise firmalar, tüketiciler ile aralarına güçlü bir bağ kurmak için markaların gücünden fazlaca faydalanmaktadır.

Sonuç olarak tüketiciler markalaşma sayesinde aldıkları mal veya hizmet ile ilgili oluşabilecek riskleri en aza indirmektedirler. Tüketiciler korunur ve ileride problem çıktığında kiminle iletişime geçeceğini bilir. Çünkü marka müşteriler ve kurumlar ile aralarında gerçekleşen sözleşmeye benzeyen bir kavram olarak ifade edilebilir. Böylelikle müşteri tarafından ürün için ayrıca ürün sadakati duygusu oluşmaktadır (GÜMÜŞ, 2013).

5.1 Markanın İhracattaki Önemi

Küreselleşmeyle birlikte dünya ekonomilerinde mal ve hizmet piyasalarında hızlı bir işlem hacmi ve buna bağlı olarak yüksek bir istek ortaya çıkmaktadır. Bu hızlı işlem hacmi tüketicilerin isteklerini karşılamak için teknolojik adımlarla çeşitliliğin artması yönünde işletmeleri sürekli rekabet içerisinde olmaya zorlamıştır. Diğer taraftan ülkeler arasında olan sınırların kaldırılması ve gümrük birliğinin oluşması ile işletmeler uluslararasına açılmış ya da küresel marka olma yolunda önü açılmıştır. Bu uluslararası marka çağını başlatanlar bu yönde, dünyayı tek pazar olarak gören işletmelerdir.

Uluslararası piyasada markalaşma tüketiciyi koruma, fiyatların istikrarlı olması, ürün kalitesinde iyileşme, marka imajında güçlenme gibi birçok yararın birlikteliği sağlanacaktır. Günümüzde küresel rekabet koşullarında canlı kalabilmek için işletmelerin mal ve hizmetlerinde marka yaratabilmeleri piyasa şartlarını ve tüketicilerin ihtiyaçlarını da iyi değerlendirmeleriyle mümkündür.

“En genel ifade ile küreselleşme, “ekonomik, teknolojik, sosyal, kültürel, politik ve ekolojik açılardan küresel bütünleşmenin, entegrasyon

ve dayanışmanın artması anlamı” olarak tanımlanmaktadır. Daha geniş ifadeyle ise “farklı ülkeler arasındaki ekonomik ilişkilerin, her bir ulusal ekonominin diğerlerine bağlı olduğu bir dünya ekonomisi yaratma noktasına dek genişlemesidir. Hiçbir ülke kendine yeterli değildir, hepsi de ürünlerini diğer ülkelerle değişime sokma ihtiyacını duyar” olarak açıklanabilir. “

Şekil 7: İhracatta markanın ve markalaşmanın sağlamış olduğu başlıca avantajlar şu şekilde sıralayabiliriz:

5.2 Markalaşmanın Faydaları:

Tüketici profilinin her ülkede farklılık göstermesiyle, genellikle tüketicilerin isteklerinin ve ihtiyaçlarının benzerlik göstermesi sebebiyle hassas bir şekilde oluşturulmuş olan pazarlama stratejisiyle başarı yakalamanın olağan olduğu gözlemlenmiştir. Bu şekilde oluşturulmuş olan stratejinin bütün ülkeyi hitap edeceği üzerinde durulmuştur. Bu bağlamda, küresel olan stratejilerin faydalarını şu şekilde sıralamak mümkündür:

“Ürünlerin ve markanın tüm pazarlarda aynı imaja sahip olması, ulaşımın hızlanması ile birlikte yoğunlaşması ve internet kullanımının yaygınlaşması neticesinde farklı pazarlarda tüketicinin aklında oluşabilecek karışıklığın giderilebilmesi, her ülke ya da pazar için ayrı reklam kampanyası yerine tek bir kampanya ile harcama giderlerinin azaltılarak, küresel hazırlanan tutundurma malzemelerinden azami fayda sağlanabilmesi, İşletmelerin, farklı pazarlardaki planlama ve uygulamaları kontrol etme imkânına sahip olması vb.”

Markanın ticarete sağladığı faydalar:

- Marka, sunulan ürünün ya da hizmetin imajı ve vizyonudur. Bu nedenle benzerlerinden ayırt edilmesini sağlamaktadır.
- Marka, üreticiler ve tüketiciler arasında bir iletişim aracıdır.
- Tüketici için imajı iyi olan bir markanın, her zaman piyasada kendi pazarını koruyarak, marka sahibi firmaların ekonomik yönden güçlenmesini sağlar.
- Hukuki yönden korumasını sağlar.
- Haksız rekabetin önüne geçilmesini sağlar.
- Yüksek fiyatlı satış sağlar. Böylece, üründen elde edilen katma değeri artırır.

SONUÇ

Günümüz iş koşullarına baktığımızda gün geçtikçe rekabetin arttığını ve paydaşların çoğaldığını görmekteyiz. Bu sebeple firmalar rekabet edebilmek için yeni çözümler aramaktalar. Son zamanlar da işletmeler müşteri odaklı çalışmaya daha özen göstermektedirler. Bütün şirketler, müşteri ilişkisi yönetiminin etkin kullanılması için fazlaca emek vermektedirler. Birçok şirkette olduğu gibi lojistik hizmet sağlayıcısının da amaçlarından bir tanesi müşterinin bağlılığı ve verilen hizmetin kalitesi oranında artış yaşanmasını sağlamaktır. Şirketler hem pazar payında artış sağlamaya çalışırken hem de müşterilerini kaybetmemek için çaba göstermektedirler. Müşteri isteklerinin ve ihtiyaçlarının iyi şekilde anlaşılması durumu zorlu olan bir süreci kapsamaktadır.

Lojistik sektöründe yaşanan değişikliklerle birlikte firmalarda var olan kazançları koruma altına almak ve daha fazla kazanç seviyelerine ulaşım açısından müşteriye odaklanmış şekilde hareket edilmesi gerekmektedir. Müşteri devamlılığı sağlamak için firmalar doğru marka oluşturma faaliyetlerini gerçekleştirmeli ve müşterinin oluşturulmuş olan markaya sadık olmaları için tüm süreçleri gerçekleştirmeleri gerekir.

Lojistik sektörü sürekli gelişen bir sektör olduğu için sektörde bulaşanların sürekli gelişmesine neden olacaktır. Bu durumun devamlılığını sağlamak için markaya fazlaca önem verilmesi gerekmektedir. Tüketiciler bir ürün veya hizmet satın alırken markalarına bakarak almaları markanın ne kadar önemli olduğunu göstermektedir. Rekabetin artmasıyla beraber lojistik sektöründe marka çok daha değerli ve önemli bir duruma gelmektedir. Günümüzde marka, satın alma sürecinde verilen kararın ötesinde tüketici için kimlik göstergesi ayrıca sosyal statü aracıdır. Markanın tüketici için ne anlama geldiğini ifade eden kavrama marka imajı denmektedir. Bununla birlikte marka imajı, firmaların asıl amaçlarından birisidir. Firmanın başarılarının devamlılığı için etkili bir marka imajı olması gerekmektedir. Marka imajı firmaya sadece maddi kazanç sağlamaz ayrıca manevi bir değer de sunmaktadır.

Markalaşmış işletmelerin faaliyetlerinin standart hale gelmesi ile oluşan rahatlatma sonucunda müşterilerin istek ve ihtiyaçlarına daha kısa sürede cevap vermektedirler. Böylelikle markalaşmada iş anlayışı yönünde tercih edilme oranında artış yaşanmakta ve yeni müşteri kazanmanın yanı sıra tedarikçi yönetimi sürecine kadar talep edilen işletme aşamalarında önemli avantaj sağlamaktadır. Bu durum sayesinde işletmeleri sektörde öne çıkartmaktadır. Bütün bu faaliyetlerin var olması ile markalaşmak bazen zor bazen ise kolay olmuştur. Yapısal durumuna bakarsak eğer rakiplerinden ayrılması kolay ve bir adım öne çıkması mümkünken, verilen hizmette ve yapılan çalışmalar da mevzuat koşulları konusunda eksiklik

ve zorluklar yaşanmaktadır.

Türkiye lojistik sektörü içerisinde çıkarılmış veya çıkartılacak uluslararası bir güç olarak markaların fazlalaşması ülkemizin kalkınması ve yararlanması için ayrı bir güç olmaktadır. Sonuç olarak ülkemiz jeopolitik konumuyla birlikte uluslararası lojistik aktarma merkezi olma ihtimali bulunmaktadır. Ülkece ileriki 10 yıl içerisinde dünya ekonomisinin %40'ına sahip olacak bir konumda bulunmaktayız. Bu konumumuzdan en fazla yararlanacak sektör ise lojistik sektörüdür. Dünya çapında ünlü ve markalaşmış bir Türk lojistik sektörünün sahip olunan avantajı sayesinde rakipleri arasından her zaman bir adım ileridedir. Bu sektörün ekonomiye faydası ve büyüklüğü düşünülürse markalaşmış bir lojistik sektörü ülkenin ekonomisini de hızlı bir şekilde kalkındıracaktır.

KAYNAKÇA

- BAYINDIR, S. (2008). *AYAKKABI SEKTÖRÜNDE MARKALAŞMA VE REKABET*. 4 24, 2021 tarihinde AYAKKABI SEKTÖRÜNDE MARKALAŞMA VE REKABET: <http://acikerisimarsiv.selcuk.edu.tr:8080/xmlui/bitstream/handle/123456789/9132/219161.pdf?sequence=1&isAllowed=y> adresinden alındı
- BİŞKİN, H. (2013, 4 3). *KENTLERDE MARKALAŞMA*. 4 24, 2021 tarihinde KENTLERDE MARKALAŞMA: <https://acikarsiv.aydin.edu.tr/bitstream/11547/1695/1/331104.pdf> adresinden alındı
- ÇEDİKÇİ, T. (2008). *TÜRKİYE EKONOMİSİNDE MARKALAŞMANIN YERİ VE ÖNEMİ*. 4 25, 2021 tarihinde TÜRKİYE EKONOMİSİNDE MARKALAŞMANIN YERİ VE ÖNEMİ: <https://openaccess.iku.edu.tr/bitstream/handle/11413/546/TugbaCedikciYLtez.pdf?sequence=1&isAllowed=y> adresinden alındı
- DERAN, A. (2014). İşletmelerde Lojistik Maliyetlerin Hesaplanması. D. A. DERAN, & Y. K. Yrd.Doç.Dr.Seçkin ARSLAN içinde, *İşletmelerde Lojistik Maliyetlerin Hesaplanması* (s. 5-36). Konya: Eğitim Kitapevi.
- ERKAYMAN, B. (2017). *LOJİSTİKTE TAŞIMA ŞEKİLLERİNİN BELİRLENMESİ*. 4 7, 2021 tarihinde http://www.havakargoturkiye.com/app_fileupload/files/databank_oidri_berkayman.pdf adresinden alındı
- GÜMÜŞ, S. (2013). Marka kavramının tarihsel gelişim süreci. S. GÜMÜŞ içinde, *Pazarlamada Markalaşma Stratejileri*. İstanbul: Hiperlink Yayınları.
- İNAÇ, H., & YACAN, İ. (2018, 12 28). *Ülkelerin Markalaşma Süreci ve Marka Kavramı*. 4 25, 2021 tarihinde Ülkelerin Markalaşma Süreci ve Marka Kavramı: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/626360> adresinden alındı
- mehmetakif.edu.tr. (tarih yok). 4 10, 2021 tarihinde https://abs.mehmetakif.edu.tr/upload/1454_2028_dosya.pdf adresinden alındı
- Özdemir, D. D. (2017). Lojistik İlkeleri. *Lojistik İlkeleri* (s. 3-5). içinde Eskişehir: Açıköğretim Fakültesi Yayını.
- ÖZTÜRK, N. (2010). *MARKA YÖNETİMİ*. 4 24, 2021 tarihinde MARKA YÖNETİMİ: http://sites.khas.edu.tr/tez/neylanozturk_izinli.pdf adresinden alındı
- SEKRETERLİĞİ, U. İ. (2017, 6). *HAZIR GİYİM SEKTÖRÜNDE MARKA VE MARKALAŞMANIN ÖNEMİ*. 4 26, 2021 tarihinde HAZIR GİYİM SEKTÖRÜNDE MARKA VE MARKALAŞMANIN ÖNEMİ: <https://uib.org.tr/tr/kbfile/hazir-giyim-sektorunde-marka-ve-markalasmann-onemi-raporu> adresinden alındı
- Türk Dil Kurumu Sözlük*. (tarih yok). Mart 27.03.2021, 2021 tarihinde <https://sozluk.gov.tr> adresinden alındı

YILDIZ, O. (2006, 9). *GENÇLİĞİN MARKAYA DUYDUĞU GÜVEN MARKA*.
4 26, 2021 tarihinde GENÇLİĞİN MARKAYA DUYDUĞU GÜVEN
MARKA: <http://libratez.cu.edu.tr/tezler/6102.pdf> adresinden alındı

BÖLÜM 20

ATATÜRK DÖNEMİ TARIM POLİTİKALARININ KIRSALA YANSIMASI: URFA ÖRNEĞİ

*Pakize ÇOBAN KARABULUT¹**

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Bitlis Eren Üniversitesi e-posta: pakizecoban@gmail.com
ORCID: 0000-0002-7379-306X

GİRİŞ

Tarım, Osmanlı Devleti'nin iktisadi hayatında önemli bir yere sahiptir. Gelirlerin büyük bir oranı tarımsal faaliyetlerden alınan vergilerden gelmekteydi. Osmanlı son dönemlerinde birçok alanda reformlar yaparak yapısal dönüşümler yakalamaya çalışmıştır. Özellikle Tanzimat Fermanı'yla birlikte uygulanan reformlardan biri zirai faaliyetlerinin düzenli yürütülmesi için 1838'de Ziraat ve Sanayi Meclisi oluşturulmasıydı (Akyıldız, 1993: 258). Önceleri Hariciye Nezaretine bağlı olan bu meclis sonraları Meclis-i Umur-ı Nâfia ismiyle yeniden teşkilatlanmıştır (Türk Ziraat Tarihine Bir Bakış, 1938: 77). Memleketin ziraat ve sanayi meselelerinin görüşüldüğü bu kurum 1841'de kaldırılmıştır. Onun yerine 1843'te Maliye Nezaretine bağlı Ziraat Meclisi kurulmuştur. Bu meclisin görevi ziraat veya tarım alanında üretim ve geliri artırma yöntemlerini araştırıp önerilerde bulunmaktır. Osmanlı Devleti'nde, ziraatın tek başına bir alan olduğu anlaşılmış ve meselelerin meclis yoluyla kalıcı çözümlerinin bulunmasının yetersiz olacağı düşünülerek ziraat için ayrıca bir Ziraat Nezareti oluşturuldu. Bu nezaret 1846 sonrasında Ziraat ve Ticaret Nezaretine dönüştürülmüştür (Küçük, 1988: 261; Türk Ziraat Tarihine Bir Bakış, 1938: 90). Osmanlı, ziraat alanındaki kurumsallaşmayı ve paydaşlarını arttırmak için ayrıca vilayet meclisleri bünyesinde Nafia Daireleri ile Ticaret ve Ziraat Cemiyetleri kurmuştur (Quataert, 2008:79). Ancak devletin içinde bulunduğu siyasi ve askeri durum birçok alanda olduğu gibi ziraat alanında da yeterli çalışmaların yapılmasını engellemiştir. 1893'te madencilik, orman ve ziraat alanları birleştirilerek Orman, Maâdin ve Ziraat Nezareti kurulmuştur. Bu nazırlığa bağlı taşrada ziraat müdürlükleri kapsamında tarım ve hayvancılık adına gerekli çalışmalar ve raporlar hazırlanırken diğer yandan ziraat alanında birçok teknik okul açılarak eğitim verilmeye çalışılmıştır (Keskin, 2005: 57). Temelde güçlü bir tarım veya toprak rejimi olan Osmanlı, gelişim sınırlarının sonuna geldikten sonra siyasi, sosyal ve ekonomik birçok iç ve dış problem yaşamıştır. Bundan dolayı yapısal olarak gerilemeye başlamıştır. Uyguladığı reformlara rağmen kalıcı neticeler alamamıştır. Birinci Dünya Savaşı'yla birlikte Osmanlı'nın sahip olduğu imparatorluk sınırları sömürge devletler tarafından işgal edilince devletin siyasi, sosyal, ekonomik ve askeri yapılarında çöküş başladı. Bu çöküş sürecinin sonunda Mustafa Kemal Atatürk'ün liderliğinde yeni bir devlet kuruldu. Atatürk, 16 Ocak 1923'te yapmış olduğu bir konuşmasında; “*Yeni Türkiye Devleti cihangir bir devlet olmayacaktır. Fakat yeni Türkiye Devleti bir devleti iktisadiye olacaktır*” sözleriyle devletin yapısal ilkelerinden birini ortaya koymuştur (Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, 1997: 60-61).

Atatürk Dönemi Ziraat Alanında Kurumsallaşma ve Tarım Politikaları

Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu uzun savaşlar Anadolu'da birçok alanda düzeltilmesi güç sorunlar doğurmuştur. Bunlardan en önemlisi ise ekonomiydi. 23 Nisan 1920'te Anadolu'nun farklı bölgelerinden temsilcilerin yer aldığı ve Ankara'da toplanan meclisin ana meselelerinden biri iktisadi vaziyetti. Meclisin toplanmasıyla birlikte “*Büyük Millet Meclisi İcra Vekillerinin Sureti İntihabına Dair Kanun*” maddesiyle 11 alanda vekâlet (bakanlık) kuruldu. Bunlardan birisi ziraat, ticaret, sanayi, orman, hayvancılık ve maden gibi iş ve işlemleri yürütecek olan İktisat Vekâletiydi (TBMM Zabıt Ceridesi, D. 1, İ. 9, C. 1, 02.05.1336: 185; TBMM Kanunlar Dergisi, C. 1, Kanun No: 3, 02.05.1336: 4; Resmi Gazete, 07.02.1337). Ancak İktisat Vekâleti için belirlenen ekonomik politikalar Kurtuluş Savaşı koşullarından dolayı gerçekleştirilememiştir. Özellikle ziraat alanında, çiftçinin eski usullerle tarım yapması, düşmanla savaşması ve düşmanın tarım arazilerini istilasından dolayı birçok tarım arazisi işletilemez hale gelmiştir (Karal, 1981: 171). Bilindiği üzere Türkiye'nin Milli gelirinin % 80'ini tarıma dayanmaktaydı. Bundan dolayı İktisat Vekili Mahmut Esat, 1922'de çıkmış olduğu yurt gezisi neticesinde Türkiye'yi kapsayan bir İktisat Kongresi düzenlemeyi düşünmüştür. 12 Kasım 1922'de Atatürk'e telgrafla bu fikrini bildirip ona kongrenin fahri başkanlığını teklif etmiştir. Ayrıca İzmir'de düzenlenecek olan kongre meselesi meclis gündeminde de tartışılmıştır (TBMM Zabıt Ceridesi, D. 1, İ. 187, C. 27, 05.02.1339: 173-184).

Henüz cumhuriyet ilan edilmeden evvel memleketin ekonomik sorunlarını ele almak için İktisat Vekâletinin organizasyonu, 17 Şubat-4 Mart 1923 tarihleri arasında çiftçi, tüccar, sanayici ve işçilerin katıldığı İzmir İktisat Kongresi toplandı. Açılış konuşmasını Atatürk yapmıştır. O, konuşmasında; “Milli hâkimiyetin iktisadi hâkimiyetle desteklenmesi gerektiğini” vurgulamıştır. Kongrenin önemine dair Mustafa Kemal Paşa, “*Türkiye İktisat Kongresi çok mühimdir. Çok tarihidir. Nasıl ki Erzurum Kongresi felaket noktasına gelmiş bu milleti kurtarmak hususunda Misak-i Milli'nin ve Teşkilat-ı Esasiye Kanununun ilk temel taşları olmuş ve bundan dolayı tarihimizde en kıymetli ve yüksek hatırayı kazanmışsa, kongremizde milletin ve memleketin hayat ve gerçek kurtuluşunu sağlayacak çıkış noktası kuralın temel taşlarını ve esaslarını ortaya koymak suretiyle tarihte büyük ün ve çok kıymetli bir hatırayı kazanmış olacaktır*” açıklamasında bulunmuştur (İnan, 1989: 69). Esasen bu konuşma sonraki süreçte uygulanacak ekonomi politikalarının temellerini oluşturmaktadır. Kongre neticesinde 12 maddelik Misak-i İktisadi esasları kabul edilmiştir (İnan, 1989: 19).

Cumhuriyetin ilanıyla birlikte birçok alanda olduğu gibi ziraat alanında da kalkınma için bir dizi reform gerçekleştirilirdi. Bu reformların ilki doğrudan ziraat ile ilgili bir vekâletin kurulmasıydı. 1924'te İktisat Vekâleti bünyesinde bulunan ziraat, orman ve baytar alanları birleştirilerek Ziraat Vekâleti kuruldu (TBMM Kanunlar Dergisi, C. 2, Kanun No: 432, 05.03.1340: 244). Bunun yanı sıra ziraatı geliştirmek için çiftçiye arazi, tohum ve damızlık desteği sağlamak, köylünün üzerinde büyük yük olan aşar vergisinin kaldırılması, tarımsal alanda modern tekniklerin kullanılması ve bununla ilgili teknik okulların açılması gibi bir dizi önemli politikalar hayata geçirilmeye çalışılmıştır (Türk Ziraat Tarihine Bir Bakış, 1938: 299). Özellikle çiftçiye üretim için özendirmek amacıyla devlete ait üretim çiftlikleri kurulmuştur. Daha geniş alanları ekebilmek ve hasattı zamanında yapabilmek için ziraat alanında makineleşmeye önem verilmiştir. Bunun için 1924'te tarım yapılan bölgelere 221 traktör dağıtılmıştır. Bu araçlar için uygun fiyata yakıt ve yedek parça için gümrük muafiyeti gibi bir dizi destekleyici karar hayata geçirildi (Tunç ve Pınar, 2020: 232).

Ziraat politikasının en önemli adımlarından biri 10.11.1924 tarihinde TBMM'de kabul edilen 370 numaralı kanundur. Kanuna göre; “*Ziraat Bankası'na verilen iki milyon lira ile, mahalli tevzii İktisat Vekâletince tâyin edilmek üzere muhtacini zürraa tavizen bir milyon altı yüz bin liralık tohumluk ve dört yüz bin liralık çift hayvanatı ve alâtı ziraiye verilecektir*” maddesi ile ihtiyacı olan çiftçiye tohum, çift hayvanı ve aleti dağıtımı yapılmıştır (TBMM Zabıt Ceridesi, D. 2, İ. 51, C. 3, 10.11.1339: 333-334; TBMM Kanunlar Dergisi, C. 3, Kanun No: 370, 10.11.1339: 136). Bu kanundan sonra da çiftçiye destek için köklü bir toprak rejimi ön görülmüştür. Bunun için 1925'te yapılan Bütçe Kanunu'nun 25. maddesi çerçevesinde toprağa ihtiyacı olan çiftçiye hazine arazilerinden 200 dönümü geçmeyecek şekilde toprak verilmesi kararlaştırıldı. (Barkan, 1980: 454). Cumhuriyetin tarım alanındaki en önemli kazanımı hiç şüphesiz çiftçinin altında ezildiği vergilerin kaldırılmasıydı. Bunun için 17 Şubat 1925'te aşar vergisi kaldırılmıştır (TBMM Kanunlar Dergisi, C. 3, Kanun No: 552, 17.02.1341: 62-63; Resmi Gazete, 23.02.1341). Aynı yılın nisan ayında kabul edilen Kadastro Kanunu ise özel mülkiyete dayalı toprak rejimini destekler nitelikteydi (TBMM Kanunlar Dergisi, C. 3, Kanun No: 658, 22.04.1341: 282). 1926 yılında kabul edilen Medeni Kanun ile özel mülkiyete dayalı yasal ve hukuki zemin oluşturuldu (TBMM Kanunlar Dergisi, C. 4, Kanun No: 743, 17.02.1926: 121-269).

Çiftçiye arazi dağıtma politikası 1945'e kadar genel olarak iskân politikası çerçevesinde yürütülmüştür. Nitekim 1926 yılında çıkartılan 885 sayılı İskân Kanunu özetle; ülkenin farklı yerlerindeki göçebe aşiretlerin taşınması, ormanlık alanda gelirden mahrum bulunan köylülerin uygun yerlere taşınması ve yerleştirilmesi, çiftçi olanlara ihtiyacı kadar arazi ve sanayide

çalışanlara ise bir dükkân veya arsanın verilmesi gibi hususları içermektedir (TBMM Kanunlar Dergisi, C. 4, Kanun No: 885, 31.05.1926: 943-944). Ziraat alanında yapılan reformların neticelerini tam manasıyla alabilmek ve ülkenin ziraat konusundaki mevcut durumunu ortaya koyabilmek için 1927’de tarım sayımı yapıldı. Nitekim bu sayım ülke genelinde ciddi bir toprak reformunun gerekli olduğunu ortaya çıkarmıştır. Çünkü toprakların % 65’i büyük toprak ağalarının elinde bulunmaktaydı. Köylünün elinde ise daha çok birkaç hektarlık arsa bulunmaktaydı. 1927 sayımından sonra Mustafa Kemal Atatürk, TBMM’nin açılışı konuşmasında; “*Şark vilayetlerimizin bir kısmında ihdas edilen umumi müfettişlik isabetli ve faydalı olmuştur. Cumhuriyet kanunlarının emniyetle sınıllanacak yegâne yer olduğunun anlaşılması bu havalide huzur ve inkişaf için esaslı bir maddedir. Yeni faaliyet devrimimizde gerek bu havalide, gerek memleketin diğer kısımlarında toprağı olmayan çiftçilere toprak tedarik etmek meselesi ile ehemmiyetli olarak iştigal buyuracaksınız. Hükümetin şimdiye kadar bu yolda devam eden gayretine yeni tedbirlerinizle daha ziyade vüsat vermeye muvaffakiyetinizi temenni ederim*” sözleriyle çiftçiyi topraklandırma meselesine değinmiştir (TBMM Zabıt Ceridesi, D. 3, İ. 2, C. 5, 01.11.1928: 2). Bu konuşmanın neticeleri kısa süre sonra mecliste yapılan bir kanun düzenlemesiyle hayata geçirilmeye çalışıldı. 8 Haziran 1929’da “Şark Mıntıkai Dâhilinde Muhtaç Zürra Tevzi Edilecek Araziye Dair Kanun” ile göçürülmüş olunan ahaliye toprak dağıtım yetkisi hükümete bırakılmıştır (TBMM Kanunlar Dergisi, C. 7, Kanun No: 1505, 11.06.1929: 935). Bu kanunun ardından çiftçiye devlete ait topraklardan bir kısmını dağıtmak için Arazi Tevzi Kararnamesi çıkartıldı. Ancak bu kararname ile de hedeflenen sonuca ulaşamadı. Çiftçiye veya köylüye toprak dağıtma tartışmaları 1934’ten itibaren yoğunluk kazanmaya başladı. 2510 sayılı İskân Kanunu ile aşirete hükmî şahsiyeti tanımayan, aşiretlerin veya göçerlerin ve muhacirlere toprak dağıtmayı ön görmektedir (Resmi Gazete, 21.06.1934).

İsmet İnönü her ne kadar, “Anadolu ortasında kurulmuş bir köylü hükümetiyiz” ve “köylü aşığıyız” söyleminde bulunsa da toprak reformu gerçekleştirilmemiştir (Avcıoğlu, 1976: 351). Bunun sebebi ise 1927 tarihli genel sayım istatistiğine göre nüfusun 1.751.209 çiftçi ailesi vardı. Ekime elverişli 231,5 milyon dönüm arazinin ancak 43,6 milyon dönümü yani 1/6 biri kadarı ekilebiliyordu. Toprak reformunun yapılmasının önündeki en önemli engel ise büyük arazi sahiplerinin ileri sürmüş oldukları tapular ve 1924 Anayasası’nın 74. maddesi; “Menafii umumiye için lüzumu usulen tahakkuk etmedikçe ve kanunu mahsus mucibince değer pahası peşin verilmedikçe hiç bir kimsenin malı istimval ve mülkü istimlâk olunamaz. Fevkalâde ahvalde kanun mucibine tahmil olunacak nakdî, aynı ve sayü amele müteallik mükellefiyetler müstesna olmak üzere hiç bir kimse hiç bir fedakârlığa icbar edilemez” ifadesi reformun önünü kapatmaktaydı

(TBMM Kanunlar Dergisi, C. 2, Kanun No: 491, 20.04.1340: 370; Avcioğlu, 1976: 354).

Çiftçiye ve köylüye tarım arazisi veya topraklandırma politikası çerçevesinde cumhuriyetin ilanından itibaren bir takım kararlar alınıp kanunlar yürürlüğe konulsa da istenilen aşamaya gelinememiştir. 1934 tarihli İskân Kanunu'ndan sonra bu mesele, üzerinde durulan ana gündem konularından olmuştur. 1935'te CHP parti programına "Her Türk çiftçisini yeterli toprak sahibi etmek partimizin ana gayelerinden biridir" (CHP Dördüncü Büyük Kurultayı Görüşmeler Tutulgası, 1935: 29-30) beyanâtı ve Atatürk'ün 1936'da "Her Türk çiftçi ailesinin, geçineceği ve çalışacağı toprağa malik olması, behemahal lazımdır. Vatanın sağlam temeli ve imarı bu esastadır" ayrıca "bundan fazla olarak, büyük araziye modern vasıtalarla işletip vatana fazla istihsal temin edilmesini teşvik etmek" sözleri tarımda makineleşmeye da vurgu yapmaktaydı (Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, I-III, 221).

Atatürk döneminde dağıtılacak toprak ile ilgili istatistiksel veriler elde etmek için iki adet "Ziraat Anketi" yapıldı. 1936 yılında Ziraat Vekâleti, İktisat Vekâleti ve İstatistik Umum Müdürlüğü'nün birlikte yürütmüş oldukları bu anket sonucunda toprağı işletenin elde ettiği ürünün yarısından fazlası kira, faiz, vergi ve diğer giderlere harcanmaktaydı. Bu nedenle geride kalan ürün bile çiftçinin asgari geçimine yetmemekteydi (Köymen, 1999: 4). 1937'de planlanan toprak reformu için ilk önce 1924 Anayasası'nın yukarıda bahse konu olan 74. maddesinin değiştirilmesi gerekmektedir. Nitekim ilgili hüküm; "Çiftçiyi toprak sahibi yapmak ve ormanları devlet tarafından idare etmek için istimlak olunacak arazi ve ormanların istimlak bedelleri ve bu bedellerin tediyesi sureti, mahsus kanunlarla tayin olunur" şeklinde değiştirildi (Resmi Gazete, 13.02.1937; Avcioğlu, 1976: 354). Bu değişiklikten sonra çiftçiyi topraklandırmak ve tarım alanlarını genişletmek için adımlar atılması için kararlar alınmaya başlandı.

Atatürk; 1 Kasım 1937'de meclis açılış konuşmasında; "*Bir defa memlekette topraksız çiftçi bırakılmamalıdır. Bundan daha önemli olanı ise, bir çiftçi ailesini geçindirebilen toprağın, hiçbir sebep ve suretle, bölünemez bir mahiyet alması. Büyük çiftçi ve çiftlik sahiplerinin işletebilecekleri arazi genişliği, arazinin bulunduğu memleket bölgelerinin nüfus yoğunluğuna ve toprak verim derecesine göre sınırlandırmak lazımdır. Memleketi; iklim, su ve toprak verimi bakımından, ziraat bölgelerine ayırmak icap eder. Bu bölgelerin her birinde, köylülerin, gözleriyle görebilecekleri, çalışmaları için örnek tutacakları verimli, modern, pratik ziraat merkezleri kurulmak gerektir.*" demektedir (TBMM Zabıt Ceridesi, D.5, B. 1, C. 20, 01.11.1937: 4). Atatürk'ün bu konuşmasında temelde üç ana başlığa vurgu yapmaktaydı. Atatürk'ün bu konuşması hükümet tarafından bir "Direktif Nutku" olarak kabul edilmiş ve Celal Bayar, 8 Kasım 1937'de yaptığı konuşmada "Top-

raksız çiftçi bırakmamak, her Türk çiftçisini kâfi toprak sahibi yapmak ve topraksız çiftçiye toprak dağıtmak için hususi istimlâk kanunları çıkarmak” gibi bu nutku hükümet programı olarak kabul etmiştir (TBMM Zabıt Ceridesi, D. 5, B. 3, C. 20, 08.11.1937: 21; Türk Ziraat Tarihine Bir Bakış, 1938: 286-292). Cumhurbaşkanı ve başvekilin konuşmalarına benzer bir yaklaşımı İsmet İnönü, CHP grup toplanışında dile getirmiştir. Ona göre; “Toprak, mahsulünü bir şartla verir. Bu da toprağın işleyenin malı olmasıdır. Yurdumuzda topraksız çiftçinin sayısı her türlü tahmin ve tasavvurun üstündedir. En ziyade toprağı taksim edilmiş, en mamur yerlerde bile köylünün yarısına yakın bir kısmı topraksızdır. Köylüyü ebediyen topraksız bırakamayız” demiştir (Korkut, 1984: 46). Tüm bu gelişmeler geniş çaplı bir toprak reformunun gerekli olduğunu ortaya koymaktaydı.

Atatürk’ün meclis konuşmasında vurguladığı; memlekette topraksız çiftçi bırakmamak, çiftçi ailesini geçindirebilecek toprağın, hiçbir sebep ve suretle bölünmesine izin vermemek çiftlik sahiplerinin işleyebilecekleri arazi genişliğini makul ölçütlerle sınırlandırma gibi, temel ilkeler ile özetlenebilecek nutkunun hayata geçirilmesi için 1937’de Ziraat Vekâleti tarafından Zirai Islah Kanun Projesi gündeme alınmıştır. Ancak bu kanun projesi Atatürk’ün vefatı ve sonrasında II. Dünya Savaşı’nın başlaması gibi nedenlerden dolayı ertelendi.

1937 tarihli Zirai Islahat Kanunu Projesi bir süre sonra Tarım Bakanlığı tarafından tekrar ele alınarak yeni bir proje daha hazırlandı. 1942-1945 yıllarında Tarım Bakanı Muhlis Ekrem Bey tarafından bir kanun tasarısı hazırlandı (Korkut, 1984: 46). İsmet İnönü’nün ifadesiyle, “topraksız köylüyü topraklandırmak” için kanun hazırlama çalışmaları savaş döneminde de sürdürüldü. Yapılan çalışmalar sonucu kapsamlı bir toprak reformu kanunu ancak 1945 yılında çıkarılabildi (TBMM Kanunlar Dergisi, C. 27, Kanun No: 4753, 11.06.1945: 696-707).

Tam manasıyla gerçekleştirilemeyen veya kısmi olarak yapılan bazı düzenlemelerle 1923 ve 1938 tarihleri arasında “Toprak Rejimi” konusunda bir takım reformlar yapılmıştır. Genel olarak 1923-1938 tarihleri arasında 246.431 aileye toplam 9.983.750 dekar toprak dağıtılmıştır. Bunun 9.657.671 dekarlık kısmı tarla arazisi, 157.420’si bağ ve 168.659 dekarı ise bahçe olarak dağıtılmıştır (Barkan, 1980: 455).

Atatürk Dönemi Urfa’da Ziraat

Urfa, bilindiği üzere güneydoğu Anadolu’nun önemli tarım havzalarından birisidir. Ancak bu havza birçok doğal ve tabii etmene maruz kalmaktaydı. Gerek Birinci Dünya Savaşı yılları gerekse sonrasında sınır boylarındaki aşiretlerin saldırıları neticesinde birçok tarım alanı tahribata uğramıştır. Bir de iklimin kurak olması, bölgede tarımsal ürünlere yönelik hastalıkların ve çekirge saldırılarının yoğun olması, ahalinin toprak mül-

kiyetinden yoksun olması ve modern zirai makinelerin yerine eski usul tarım araç gereçlerini kullanması Urfa'nın mümbit ovalarında yeterli düzeyde tarım faaliyetlerinin yapılmamasına ve iyi verim alınamamasına neden olmaktaydı. Cumhuriyet döneminde köylerin idari yapısı ile ilgili 1924 yılında düzenleme yapılmıştır. Yapılan düzenlemeye göre nüfusu 2.000'den az olan yerlere köy, nüfusu 2.000 ile 20.000 arasında olanlara kasaba ve 20.000'den çok olanlara şehir denilecekti. Cami, okul, otlak, yaylak, gibi ortak malları bulunan, toplu ve dağınık yerlerde oturan kişilerin; bağ, bahçe ve tarlalarıyla birlikte bir köy oluşturacağı kabul edilmiştir (Sarı, 2014: 512). Urfa ilinin idari taksimatına bakıldığında 1925 yılı itibariyle Urfa-Merkez, Harran, Suruç ve Birecik olmak üzere 4 ilçeden oluştuğu görülmektedir. 1926'da ise Hilvan, Viranşehir, Yaylak ve Siverek ilçeleri de eklenerek bu sayı 8'e yükselmiştir (Orak, 2015: 32). 1927 tarihli genel nüfus sayımına göre Urfa ve kazalarının nüfusu Tablo 1'deki gibiydi.

Merkez/Kaza Adı	Kadın	Erkek	Genel Toplam
Urfa	29132	29501	58633
Birecik	16057	15415	31472
Hilvan	6118	6040	12158
Harran	13189	6813	20002
Siverek	22532	20590	43122
Suruç	9185	9447	16632
Yaylak	8643	8643	17286
Viranşehir	4613	4490	9103
Toplam	102533	101062	203595

Tablo 1: Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü (1927 Umum Nüfus Tahriri, 1929: 16).

İstatistik kurumunun yaptığı sayımlar ile mahalli sayımlar arasında farklılıklar olabilmektedir. Nitekim Tablo 2'deki veriler Urfa'ya ait 1927 tarihli salnameden alınmıştır. Bu verilere bakıldığında aynı tarihte yapılan iki sayım arasında 3588 kişi kadar fark bulunmaktadır.

Merkez/Kaza Adı	Kadın	Erkek	Genel Toplam
Urfa şehrinin belediye hududu dahili	14534	15278	29812
Urfa merkez kazasına merbut köyler	2295	2272	4567
Urfa merkez kazasına merbut nevahi	12544	12258	24802
Birecik kazası	15997	15428	31425
Harran kazası	6342	6777	13119
Hilvan kazası	6139	6039	12178
Suruç kazası	9114	9039	18153
Siverek kazası	22516	20828	43344
Viranşehir kazası	6256	6065	12321
Yaylak kazası	8629	8834	17463
Toplam	104366	102817	207183

Tablo 2: 1927 Tarihli Nüfus Sayımına Göre Urfa Ve Kazalarındaki Nüfus Sayısı (Urfa Hakkında Tabii, Coğrafi, İctimai, İktisadi, Tarihi, Mülki Mahumatı Cami Salnâme (Urfa Salnamesi), 1927: 37).

1927 yılında Urfa'da çiftçi aile sayısı 22.189, toplam çiftçi sayısı 95.359 ve çiftçi sayısının toplam nüfusa oranı % 45.9'dur (TÜİK, 1931-1932 İstatistik Yıllığı, 1955: 187). Çiftçi ailelerinin ortalama nüfusu 4.2'dir. Her çiftçi aileye ortalama 27.4 dönüm arazi, 1.82 çift hayvanı ve 25.91 çiftlik hayvanı düşmektedir (TÜİK, 1930 İstatistik Yıllığı, 1932: 165).

Cumhuriyetin ilk yıllarında Urfa'da tarımı etkileyen en önemli etmenlerin başında ilkel metotlarla tarım faaliyetleri yürütülmesi ve sınırın Suriye kısmı ve güney dağlarından yoğun bir şekilde çekirge saldırıları gelmektedir. Özellikle çekirgeyle mücadele konusunda bir takım öneriler meclis gündemine taşınmıştır. Diyarbakır mebusu Zühtü Bey, 31.12.1924 tarihinde TBMM'ye Diyarbakır, Siverek, Mardin ve Urfa'da çekirge sürülerinin tarıma verdiği zarar ve alınacak tedbirler hakkında bir önerge vermiştir. *“Diyarbakır, Siverek, Mardin ve Urfa Vilâyetleri dâhilinde bu sene oldukça hasarat yapmış olan çekirgenin müthiş tohum gars ettiği ve bunun önü alınmazsa gelecek sene için zürrain zararı külliye duçar olacağı muhakkak bulunduğu cihetle bu husus için vilâyetlerden Ziraat Vekâletine mükerrer müracaatlar vaki olmuştur. Vekâlet ne gibi tedbirler ittihaz etmiştir? Çinko, para vesaire gönderilmiş midir? Tahribatın önü alınabilecek midir? Hattın cenubunda hâkim arazide külli çekirge garsıyatı vardır. Memleketimizde tahribat yapmakta olan bu afetin tamamen önüne geçilmesi mezkûr tohumlarında imhasına mütevakkıf bulunduğu cihetle hükümetimiz bu arazinin ait olduğu hükümetle birlikte bir tedbir ittihaz etmiş midir”* (BCA, 30.10.7.39.32).

Önerge Ziraat Vekâletine sevk edilmiştir. Ziraat Vekili Hasan Fehmi Bey, Zülfü Bey'in önergesindeki sorulara karşılık mecliste şifahen cevap vermiştir. Hasan Fehmi Bey, Çekirge Mücadele Kanunu çerçevesinde bölgedeki idare ve fen işleri idaresindeki görevlilere gerekli yetkilerin verildiğini bu görevlilerin kış boyunca araziye kazmak ve sürme marifetiyle çekirgelerin bırakmış olduğu tohumların toplatıldığını, kış boyunca bu işlemin daha da artacağını, şimdiye kadar 11.812 dönümlük arazinin sürüldüğünü ve bunun daha da devam edeceğini dile getirmiştir. Ayrıca muhtelif mahallerde mevcut bulunan çinko levhalardan 45 bin parçanın güney şehirlerine gönderildiğini, gönderilen bu miktarın yeterli geleceği düşünüldükçe 15 bin çinko levhanın da yeniden sipariş edildiğini ve gerekli tüm mücadelelerin devam emekte olduğunu beyan etmiştir. Burada ziraat vekili başka bir hususa daha dikkat çekmektedir. Türkiye'nin çekirgeyle bu denli yoğun mücadelesine mukabil güney şehirlerine sınır olan Irak ve Suriye'nin hükümetlerinin bu meseleyle yeterince ilgilenmediklerini ifade etmiştir. Öyle ki onların çekirgeyle mücadele meselesine ehemmiyet vermedikleri için bir sonraki sene de ilgili tehlikeyle karşılaşmamak için durumu dışişleri aracılığıyla Suriye ve Irak hükümetlerine ilettiklerini ve bunun için Halep'te bu meselenin görüşülmesi için memur görevlendirdik-

lerini söylemiştir (TBMM Zabıt Ceridesi, D. 2, B.32, C.12, 05.01.1341: 13). Nitekim 1925'te Halep'te düzenlenecek Çekirge Konferansı'na Umumi Ziraat Müdürlüğünde bulunan Mücadele Müdürü, Tefvik ve Mersin Ziraat Müdürü Şevket Beyler görevlendirilmiştir (BCA, 30.18.12.59.6; BCA, 30.18.12.61.20; BCA, 30.18.12.63.17). Hükümet bir yandan bölgeye gerekli makine ve ilaç takviyesi yaparken diğer yandan çekirgeyle mücadelede görülen sorunların çözülmesi ve etkili mücadele için 05.02.1925 tarihinde Çekirge Kanunu yürürlükten kaldırılmıştır (BCA, 30.18.12.75.9). Çekirgeyle mücadele için özellikle Suriye'de düzenlenen konferanslara Türkiye büyük ilgi göstermiştir. Nitekim daha sonra Şam'da düzenlenecek olan Çekirge Konferansı'na Halkalı Ziraat Mekteb-i Alisi Profesör Aziz ve Urfa Havalisi Çekirge Mücadele Müfettişi Talat Bey görevlendirilmiştir (BCA, 30.18.14.46.15). Çekirgeyle mücadele konusunda zirai ilaç, makine ve yakıt ihtiyacı gibi konularda da Urfa ve özellikle sınırdaki diğer şehirlere destek sağlanmıştır (BCA, 30.18.27.73.3; BCA, 30.18.27.83.10; BCA, 30.18.30.62.13).

Çekirgeyle mücadelenin yanı sıra özellikle tarım aletlerinin azlığı, tamir ve tadilatının pahalı olması tarımı etkileyen bir diğer önemli etmen- di. Nitekim Urfa mebusu Şeyh Saffet (Yetkin) Efendi, yörede tarımın eski sabanlarla yapılmasının üzerinde durarak 22.04.1925 tarihinde Urfa'da bir demirhanenin kurulması için meclise bir takriri/önerge vermiştir. Bu önergede; *“Urfa'nın vasi' ve münbit ovalarını kurun-u evladan yadigâr kalan sabanlarla ziraat etmek mecburiyetinde kalan halk asrın terakkîyat-ı hazırası dairesinde alat ve edavat-ı ziraiye celb ve istimaline çokta beri heveskâr iseler de kırılacak makineleri tamir edecek bir demirhane olmadığı için bunların celp ve istimaline kimse cesaret edememektedir. Urfa'da makine deposu ve demirhane tesisinsin umumen fakir züraanın teşebbüsleriyle husule gelmesi de imkân haricindedir. Mihnetli günlerde vatanın imdadına koşan ve fedakârlıklarını daima ispat etmiş olan Urfa'lılara bu hususta Ticaret Vekâleti celilesinin müşfikane atfı nazar bu- yurması teminatıyla işbu takririn Baş Vekâlet-i celileye arz ve teklif eyle- rim”* ifadelerine yer verilmiştir (BCA, 30.10.7.42.45). Urfa'daki çiftçilerin kullanmış oldukları zirai aletlerin tamirat işinin zor olduğu, tamir işiyle kimsenin ilgilenmek istemediği belirtilerek ilgili bakanlıktan Urfa'ya bir demirhanenin kurulması istenerek, tamir konusunun çözüme ulaşması tale- p edilmiştir. Ayrıca Cumhuriyetin ilk yıllarında Urfa'da ziraat alanında genel olarak ilkel yöntemler ile tarım yapıldığı, toprakların işletilemediği, sınırdaki aşiretlerin talanları, çekirge ve kuraklık gibi nedenlerden dolayı yeterli ürünün elde edilemediği konuları sıklıkla bölge vekilleri tarafından meclis gündemine getirilmiştir.

Cumhuriyetin ilk yıllarında Urfa'nın ziraat alanındaki müesseseleri, ekilir, dikilir hektar alanı, elde edilen ürün çeşidi ve miktarı, kentteki

mevcut tarım makinaları gibi hususlar hakkında tam bir veri bulunmaktaydı. Ancak 1927’de yapılmış olan genel sayımlara göre Anadolu’nun birçok merkezinde olduğu gibi Urfa’nın da ziraat alanındaki istatistiki bilgileri ele alınmıştır. Urfa’da özellikle Harran, Suruç, Viranşehir ve Yaylak yani Baziki ovalarında tarımsal faaliyetler yürütülmekteydi. Bu ovalarda genel olarak buğday ve arpa yetiştirilmekteydi. Kuraklığın ve çekirge istilasının olmadığı dönemlerde bu ovalardan bire 50 veya 100 kadar mahsul elde edilmekteydi. Hatta şehrin ihtiyacı dışında buradaki üretimin çoğu İstanbul, Halep, Adana, Mersin ve İzmir gibi şehirlere kara yoluyla ihraç edilmekteydi (Urfa Salnamesi, 1927: 40-41). Urfa vilayetinde ekili arazi toplamı 508 km²’dir. 591.651 dönüm tahıl, 15.198 dönüm baklagiller ve 2.252 dönüm sınai bitki ekimi yapılmaktadır. Ekimi yapılan ürünlerinden %97.1’i tahıl, %2.5’i baklagiller ve %0.4’ü sınai bitkileridir. Urfa vilayetinde 1927 yılında toplam ekili alan 41.822 dönümdür. 1927 yılında Urfa vilayetinde yetiştirilen tahıl miktarı 45.775.994 kilodur, toplam değeri ise 1.863.412 liradır; 836.724 kilo baklagiller yetiştirilmiş ve değeri 79.706 liradır; 142.023 kilo sınai bitki yetiştirilmiş ve toplam değeri 37.403 liradır. 1927 yılında bu ürün çeşidinin toplam değeri 1.980.521 liradır, aile başına ise 89.7 lira düşmüştür. Tahıl mahsulünden dönüm başına 77.3 kilo, baklagillerden 55 kilo ve sınai bitkilerden 63 kilo rekolte elde edilmiştir (TÜİK, 1927 Tarım Sayımı, 1970: 6-12). Sanayi bitkilerinden başta pamuk olmak üzere tütün de Urfa’da yetiştirilmiştir. Özellikle 1924 tarihinde Urfa mebusu Ali Fuat Bey (Bucak), TBMM’ye Urfa’da tütün zeriyesi memnuniyeti hakkında 4/121 numaralı bir tahrir sunmuştur (TBMM, Zabıt Ceridesi, D. 2, İ. 53, C. 1, 14.11.1339: 387).

Tarımda tahıl üretiminin dışında Urfa’da bağcılık ve bahçecilik de mevcuttu. Ancak ilkel yöntemlerle bu iş yapılmaktaydı. Vilayet dâhilinde nar, incir, ceviz, kayısı, erik, elma ve armut yetiştirilmekteydi. Özellikle Urfa merkez Karaköprü’de yaklaşık 500 kadar meyve bahçesi bulunmaktaydı. Bu bahçelerde üretilen en belirgin ürün yörenin türkülerine de yansıyan nar meyvesidir. Sebze olarak iklimin uygunluğundan dolayı patlıcan, domates, biber, bamya ve kabak ekimi yapılmaktaydı (Urfa Salnamesi, 1927: 42-43).

1927 tarihli salnameye bakıldığında Urfa’daki demirhanede iptidai de olsa yansımalarını görmek mümkündür. İlgili salnamede, Sınayi-yi Hadidiye adıyla kayıt altına alınan bu müessesede genel olarak basit tarzda çift demirleri, motor ve makine tamirati yapılmaktaydı (Urfa Salnamesi, 1927: 45). Aynı yıla ait istatistik verilerine göre, Urfa’da 17.418 tarım alet ve makinesi bulunmakta, ekili her 10 dönüm araziye 0.2 adet tarım alet ve makinesi düşmektedir, tarım makinelerinin toplam sayısı ise 62’dir. 16.584 karasaban, 822 pulluk ve 62 adet çeşitli ziraat makineleri bulunmaktadır (TÜİK, 1930 İstatistik Yıllığı, 1932: 163; TÜİK, 1927 Tarım Sayımı, 1970:

15). Türkiye’de kullanılan tarım alet ve makineleri ile ilgili istatistiğe bakıldığında birçok alet ve makinenin Urfa tarımında olmadığı ve mevcut makinelerin sayısının da çok sınırlı olduğu anlaşılmaktadır. Urfa tarımında kullanılan alet ve makine sayısının çok az olmasının nedenleri arasında yetiştirilen tarım ürünleri çeşidinin de etkili olduğu söylenebilir (Orak, 2015: 90-91).

Urfa’da İl Özel İdaresine bağlı Umur-ı Ziraiye merkezinde tarımsal üretimi arttırmak için modern tarım aletleri kullanılmıştır. Bu kuruma ait biri merkezde olmak üzere diğeri ise Siverek’te iki numune tarlası bulunmaktaydı. Urfa’da bulunan merkezde tarım ürünlerinin ucuz fiyatla satışı yapılmaktaydı. Ayrıca Umur-ı Ziraiye merkezinde modern ziraat aletleri deposu da bulunmaktaydı. Toplamda 5 adet ziraat memuru bu merkezde görev yapmaktaydı (Urfa Salnamesi, 1927: 114-115). Bunun yanı sıra Urfa merkezde bir şubesi ve Suruç ile Birecik’te birer sandığı olan Ziraat Bankası çiftçiye desteklemek için kredi vermekteydi (Urfa Salnamesi, 1927: 128).

1929 Küresel Ekonomik Bunalımı

Atatürk döneminde sanayi ve ticaretin yanı sıra ziraata da büyük ehemmiyet verilmiş, özellikle tarım havzası niteliğinde olan yerlerde alt yapı ihtiyacını gidermek, yetiştirilen ürünün pazara ulaştırılması, ihtiyacı olan köylüye toprak dağıtımı, tarımda makineleşme vb. gibi birçok alanda köylü kamu yatırımları ile desteklenmeye çalışılmıştır. Mustafa Kemal Atatürk, meclis konuşmasında; “Memleket iktisadiyatı, bütün dikkat ve faaliyetimizi, bilhassa, cezbetmektedir. Ziraatte, geçen istihsal sene-si, bazı mıntikalarda, tabiî tesirattan, ziyade zarar oldu; bununla beraber, vaziyet, evvelki senelerin darlığına nispetle, umumiyetle normale yaklaşmıştır denilebilir. Ziraî enstitülerin, bir an evvel vücuda getirilmesine önem veriyoruz. Bu sene ziraî kooperatif teşkilâtına başlanmış olması, bilhassa, memnuniyetimize mucip oluyor. Bu kooperatifleri memleketin her tarafına, teşmil etmeği ziyade iltizam ediyoruz. Kezalik çiftçiye, arazi vermek de, Hükümetin mütemadiyen takip etmesi lâzım gelen bir keyfiyettir. Çalışan Türk köylüsüne işleyebileceği kadar toprak temin etmek, memleketin istihsalâtını zenginleştirecek başlıca çarelerdendir” (TBMM, Zabıt Ceridesi, D. 3, İ. 1, C. 13, 01.11.1929: 3) diyerek ziraatın yaygınlaştırılması ve Türk köylüsünün desteklenmesi gerektiğini vurgulamıştır. Bundan dolayı 1923-1929 yılları arasında uygulanan tarım politikaları sayesinde tarım sektörü “altın yıllar” olarak tanımlanmaktaydı (Boratav, 1988: 37-38).

Henüz genç cumhuriyetin kendi ülke sınırları içerisinde birçok alanda olduğu gibi ziraat alanındaki politikalarla ülke kalkındırılmaya çalışılırken dünyada ekonomik bunalım ortaya çıkmıştır. 1929 Dünya Ekonomik

Bunalımının patlak vermesi dünya pazarlarındaki tahıl ve ham madde fiyatlarının düşmesine neden olmuştur. Bilindiği üzere Birinci Dünya Savaşı sonrasında ülkelerin sanayi ve tarım ürünlerini yoğun bir şekilde üretmeleri arz ve talep dengesini bozmuştur. Özellikle tarım ürünlerinde talep fazlası üretim bu alanda fiyatların düşmesine neden olmuştur. Buna rağmen otoritelerin talebin düşmesine rağmen tarım ürünlerindeki yoğun üretimleri bir süre sonra sanayi ürünlerinin de fiyatlarının düşmesine yol açtı. Tüm bu talep fazlası üretim ve fiyat düşüşü bir süre sonra küresel bir mali krize yol açmıştır. Önce Amerika borsalarını vuran finansal kriz, sonrasında Avrupa ve diğer ülkeleri de etkilemiştir.

Amerika'da başlayan bunalım kısa sürede tüm dünyayı etkisi altına almıştır. Türkiye, nüfusunun yoğun olarak kırsal alanda yaşaması ve ihracat mallarının önemli kısmının tarımsal ürünlerden oluşması nedeniyle oldukça ciddi şekilde etkilenmiştir. Kriz, 1929-1932 yılları arasında Türk tarımını yoğun bir şekilde etkilemiş ve bu etkinin artçıları 1935'e kadar kendini hissettirmiştir. Mustafa Kemal Atatürk, 1930'da meclis açılışında; "Efendiler, bilhassa ziraî memleketlerde hissolan cihanşümül bir iktisadî buhran vardır. Bu buhran tabiatile bizim memleketimize de temas etmiş ve ağırlığını hissettirmiştir. Bu sıkıntı karşısında emsalsiz tahribattan dar ve kurak senelerden sonra, vatanımızın gösterdiği hayatiyet ve tahammül ancak Türk milletin bünyesindeki kudret ve Büyük Millet Meclisinin tedbirlerindeki isabetle izah olunabilir. Senelerden beri alınan tedbirlere, önümüzdeki sene daha geniş mikyasta ihtiyaç vardır. Gayet tasarrufkârane bir idare tarzı, resmî ve hususî bütün muamelâtımıza hâkim olmak lâzımdır" (TBMM Zabıt Ceridesi, D. 3, İ, 4, C. 22, 01.11.1930: 2-3) şeklindeki konuşmasında 1929 Ekonomik Buhranının Türkiye'yi nasıl etkilediğini ortaya koymaktadır.

TBMM'de III. Dönem (1927-1931), Cumhuriyetin temellerinin sağlamlaştırıldığı, devrimlerin gerçekleştirildiği, rejimin koruma altına alındığı yıllardır. 1929'da başlayan ve dünyayı saran ekonomik bunalımın Türkiye'ye yansması bu süreci durdurmamış, IV. Dönem'de (1931-1935), özellikle Türk lirasının değerinin korunması için bir dizi önlemler alınmıştır. Yurdu demir ağlarla örme amacı güden demiryolu programının uygulanmasına, yabancılara ait kurumların millileştirilmesine devam edilmiş, sanayi sektörünün desteklenmesi amacıyla hazırlanan Birinci Sanayi Planı açıklanarak Devlet Sanayi Ofisi, Sümerbank, Halk Bankası ve Halk Sandıkları kurulmuştur. Reform niteliğinde yeni vergi kanunları yanında mevcutlar ülke ihtiyaçlarına göre yeniden düzenlenmiştir (Türk Parlamento Tarihi, IV. Dönem (1931-1935), 1996: VII).

1929 yılı, Dünya Ekonomik Bunalımının başladığı ve Türkiye'nin sosyo-ekonomik yapısının etkilenmeye başladığı yıl olması açısından önemlidir. Nitekim 1930'da 12.8 kuruş olan buğdayın fiyatı 1933'te 4.3

kuruşa kadar düşmüştür. Bu dönemde ekonomik krizin de etkisiyle tarım ürünlerinin fiyatlarının düşmesine rağmen, çiftçilerin temel ihtiyaç maddelerindeki fiyat değişiminin aynı oranda gerçekleşmemesi, çiftçinin satın alma gücünün azalmasına ve tarım sektörünün olumsuz etkilenmesine yol açmıştır. Bu durum Türkiye'nin ekonomik yapıda liberal serbest piyasa politikasından devletçilik uygulamasına geçişini etkileyen en önemli unsurdur. Bu çerçevede, önce 14 Aralık 1929'da Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti kuruldu. Cemiyet; halkı israfla mücadeleye, hesaplı, tutumlu, yaşamaya ve tasarrufa alıştırmak, yerli malları tanıtmak, sevdirmek ve kullandırmak, fiyatlarını ucuzlatmaya çalışmak, yerli mallarının sürümünü arttırmak gibi temel ilke ve hedefler amacıyla kurulmuştur (Hâkimiyet-i Milliye Gazetesi, 14.11.1929; Cumhuriyet Gazetesi, 14.11.1929). Kurulan bu cemiyet, ülkenin tarımsal sorunlarını ortaya koymak ve çözüm yolları aramak için 5 Ocak 1931'de Birinci Ziraat Kongresi'ni 16 gündem başlığıyla topladı (Cumhuriyet Gazetesi, 05.01.1931). Ayrıca TBMM, ekonomik buhrana karşı 30 Ekim 1931'de İktisat Buhran Vergisi Kanunu çıkarttı (TBMM Kanunlar Dergisi, C. 11, Kanun No: 1890, 30.11.1931: 2-4).

Bir yandan tasarruf uygulamaları diğer yandan ekonomik buhrana karşı yerli ürün ve üreticiyi korumak adına meclis tedbirler almıştır. Özellikle Türk köylüsünü topraklandırma, köylüye zirai alet ve edevat bilgisini arttırmaya yönelik eğitim verilmesi, zirai aletlerin tamir, tadilat işlerinin yapılması için yeterli tesis ve kombinalar kurulmasına karar verildi. Ayrıca çiftçinin ihtiyaç duyduğu tarım kredilerinin oranları arttırılmıştır. Taşradaki çiftçiyi korumak adına, 1932'de 2056 sayılı "Buğday Koruma Kanunu" çıkartıldı (TBMM Kanunlar Dergisi, C. 11, Kanun No: 2056, 03.07.1932). Bu kanuna ek olarak Ziraat Bankası'na 13204 sayılı kararnameyle belirtilen yerlerde 5.5 kuruştan buğday satın alma yetkisi verildi. Bu yetki sonraları 1938'de kurulan Toprak Mahsulleri Ofisi'ne devredildi (TBMM Kanunlar Dergisi, C. 18, Kanun No: 3491, 24.06.1938). 1935'te tarımı ve çiftçiyi desteklemek amacıyla Tarım Kredi Kooperatifleri Kanunu çıkartıldı ve ülkenin birçok bölgesinde Tarım Kredi Kooperatifleri kuruldu (TBMM Kanunlar Dergisi, C. 15, Kanun No: 2836, 21.10.1935: 855).

Ekonomik Bunalım Sonrası Urfa'da Zirai Faaliyetler

1929 Dünya Ekonomik Bunalımı tarım sektörüne dayalı Türkiye'nin ekonomisini derinden etkilemiştir. Uygulanan gümrük tedbirleri neticesinde sanayi ürünlerinde buhranın etkileri azaltılmaya çalışılmıştır. Tarım alanında özellikle Urfa gibi tarım havzalarında Ziraat Bankası'nın buğday alımı ve Buğday Koruma Kanunu kapsamında çiftçi desteklenmiştir. 1929 yılında Urfa vilayetine bağlı 7 adet kaza, 11 nahiye ve 1.504 köy; 1930 yılında 7 adet kaza, 12 nahiye ve 1.505 köy; 1931 yılında 7 adet kaza, 12 nahiye ve 1.505 köy (TÜİK, 1931-1932 İstatistik Yıllığı, 1955: 100); 1932'de 7 adet kaza, 12 adet nahiye ve 1.541 adet köy bulunmaktadır (TÜİK, 1932-

1933 İstatistik Yıllığı, 1933: 92). 1935 yılında Urfa vilayeti genel nüfusu 229.614'tür. Şehir merkezinde 64.721 kişi; nahiye ve köylerde 164.893 kişi yaşamaktaydı. Nüfusun 74.104'ü ziraat, 2.064'ü bağcılık ve 5.659'u hayvancılıkla ilgilenmekteydi. Nüfus geneline bakıldığında erkek nüfusun 58.714'ü, kadın nüfusun ise 28.484'ü tarım sektöründe çalışmaktadır (TÜİK, 1935 Genel Nüfus Sayımı-Urfa Vilayeti, 1937: 5, 106, 123). Urfa ekonomisinin büyük oranda tarıma dayanması, ekonomik bunalımdan Urfa'nın kırsal yapısının etkilenmesine neden olmuştur. Birinci Umumi Müfettişlik raporlarına göre temelde buğday, arpa ve ekmek fiyatlarına bakıldığında 1929 ekonomik buhranının tarımsal manada Urfa'yı etkilediğini görmek mümkündür. İlgili raporlara göre; 1928'de Urfa merkezde, buğday 30, arpa 17, ekmek 30 kuruş, 1929'da buğday 9, arpa 6, ekmek 12 kuruş, 1930'da ise buğday 8, arpa 5 ve ekmek de 12 kuruştan satılmaktaydı (BCA, 30.10.69.454.3; BCA, 30.10.69.454.32; BCA, 30.10.69.454.40).

Urfa coğrafyası tarımsal faaliyetler için uygun bir arazi yapısına sahipti. Ancak, çekirge istilası, tarımın iptidai yöntemlerle yapılması ve belki de en önemlisi iklim koşullarına bağlı olarak kuraklığın yaşanması bölgenin geniş ovalarından yeterli düzeyde verim alınmasını engellemekteydi. Atatürk döneminde toprak dağıtımı, tohum ve kredi desteği, makine ve alet ihtiyacının giderilmesi ve çekirgeyle mücadele gibi birçok alanda önemli adımlar atılmıştır. Bu sayılanlar arasında kuraklıkla mücadele konusunda en önemli çözüm ise Urfa ovalarının sulanmasının sağlanması ile ilgili kanal projeydi. Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren kuraklıkla mücadele edebilmek için Urfa vilayet sınırları dâhilinde önemli bir nehir olan Fırat nehrinden bir kanal açılarak kurak ovaların sulanması konusu gündeme gelmiştir. Fırat ile ilgili konuyu ilk gündeme getirenlerden biri Urfa mebusu Şeyh Saffet Efendi'ydı. Şeyh Saffet Efendi, TBMM'ye Urfa Vilâyeti dâhilinde cereyan etmekte olan Fırat nehrinden irva ve ıska ameliyesi icra edilmesi temenniyatına dair temenni takriri sunmuştur (TBMM Zabıt Ceridesi, D. 2, B. 105, C. 18, 18.04.1941: 116). Bu takrirle Urfa'nın en önemli ovalarından Harran ovasının sulanması için bir kanal açılması talep edilmiştir (BCA, 30.10.158.109.4). Urfa ovalarının Fırat nehrinden açılacak bir kanal vasıtasıyla sulama fikri 1927'de yapılmış olan genel sayım kayıtlarına da yansımıştır. İlgili salnamede konuyla ilgili; "Ziraat usulleri ibtidai olmakla beraber pek az mesa'i ile elde edilen faide-i fen ziraatın tatbik ve makinaların istağmali ve Fırat'tan alınacak bir kanal ile iska ameliyesinin icrası halinde bu topraklardan büyük miktarda istifadeler temin edeceği tabiidir" ifadesi bulunmaktadır (Urfa Salnamesi, 1927: 41).

Fırat'tan kanal açılması önerisi ekonomik buhrandan sonra bölgedeki yöneticiler tarafından tekrar gündeme getirildi. Özellikle 1933 yılında Urfa Ziraat Odası Başkanı tarafından Sular Umum Müdürlüğüne bağlı Fen işlerine bir telgrafla kanal projesi iletilmiştir. Urfa Ziraat Reisi,

11.12.1933 tarihli talebinde; “Dört beş seneden beri devam eden kuraklık, umumi buhran içinde bizde takat bırakmayan ve bu senede devam ettiği takdirde mukadder büyük bir felaketin karşısında bizi bırakacağından çok korkuyoruz. Ovacımız her türlü zirai kuvve-i inbativevi haiz olmasına rağmen sade kuraklık yüzünden biz ve memleket her sene milyonlar kayıp etmektedir. Urfa’yı şereflendirdiğiniz anlarda zatı devletlerinden bir istirhamımız vardı. Can damarımız olan bu derde çare olarak Fırat’tan bir kanal açılması hakkında inayeti devletinizi kazanmak istediğimiz bu dilek, vakıa Nafia Vekâleti tarafından icabına tevessül edileceği tarzında karşılık bulmuşsa da bu ana kadar hiç bir semeresi tebarüz etmemiştir” (BCA, 30.10.158.109.12).

Urfa Ziraat Odası Reisliğinin Harran ovasının sulanması için Fırat nehrinden kanal açılması talebi Sular Umum İdaresi Fen İşlerine gönderildi. Fen işleri heyeti tarafından kanal hakkında gerekli tetkikler yapıldıktan sonra ekli rapor ile birlikte talep Nafia Vekâletinin imzasıyla 11 Ocak 1934 tarihinde Başvekâlete sevk edilmiştir. Hazırlanan rapora göre açılacak kanalın en yakın noktası Ellis kabul edilmiştir. Ancak bir kanal planı yapıldığında tesviyesi ve Harran’ın rakım olarak yüksekte kalması, Fırat’ın uçurumları, kayalık vadisini aşarak Harran’a su getirilmesi için en az 400 km uzunluğunda bir kanalın açılması ve yaklaşık 60.000 hektarlık alanın sulanması için 12 Milyon lira harcanması gerekmektedir. Ayrıca kanalın Suriye topraklarından da geçmesiyle projenin tam anlamıyla tamamlanacağına ortaya çıkması da gayri iktisadi ve mahzurlu görülmüştür. Ayrıca kanalın dışında Ellis’ten Harran ovasına suyun getirilmesi için en kısa haliyle bir tünelin açılması gerekmektedir. Bu tünelin yaklaşık 60 km uzunluğunda olması, suyun tünelden geçmesi için 50 ila 60 metre uzunluğunda da bir barajın yapılmasının gerekliliği, böyle bir tesisin masrafını 34 Milyon liraya tekabül ettirmekteydi. En nihayetinde sulanacak yaklaşık 120 bin hektarlık tarım arazisi için nasıl bir sulama projesi planlansa da, hektar başına 200 ile 300 lira gibi çok yüksek bir masrafa karşılık gelmesinden dolayı o günkü bütçeyle böyle bir projenin düşünülmesinin imkânsız olduğu raporda açıklanmıştır (BCA, 30.10.158.109.12). Böylece Atatürk dönemi Urfa ve yöresi için en önemli ziraat alanındaki kamu yatırım planı ekonomik ve topografya kaynaklı gerekçelerden dolayı hayata geçirilememiştir.

1934’te Urfa ve komşu vilayetlerin ticaret odalarının temsilcileri tarafından Diyarbakır’da iktisat kongresi düzenlenmiştir. Bu kongrede Diyarbakır, Bitlis, Mardin, Malatya, Karaköse, Elazığ ve Urfa vilayetlerine ait tarım, hayvancılık ve gümrük konuları ele alınmıştır. Esas itibarıyla bu bölgesel kongre daha sonra Ankara’da düzenlenecek olan umumi iktisat kongresine bir hazırlık idi. Nitekim Ankara’daki umumi kongreye gönderilmek üzere Diyarbakır mebusu Zeki Mesut Bey ve Diyarbakır Ziraat

Odası Reisi Adil Bey temsilci olarak seçilmiştir. Diyarbakır İktisat Kongresi'nde ayrıca vilayetler ekseninde önemli meseleler ele alınmıştır. Özellikle sınırla ilgili Suriye ile yapılacak ticaret tarifelerini ve bazı mamul ürünlerin ithalatı ve ihracatı için kararlar alınmıştır. Kongrede Urfa'yla ilgili, Suriye ile yapılan ticaretle harç ve vergi indirimine gidilmesi, Akçakale istasyonunda ihraç mallarının yağmurdan zarar görmemesi için bir hangarın kurulması, Ziraat ve Osmanlı bankalarının şubelerinin yanı sıra Urfa'da İş Bankası'nın da bir şubesinin açılması, zirai ihracatın korunması için yün, pamuk ve çuval fabrikalarının Urfa'da inşa edilmesi kararları alınmıştır (Demirtaş, 2021: 142-144; Yücebaşı, 2018: 191).

Tarım sektöründe çalışan kesimin yaşam koşullarının düzeltilmesi için tarım ürünlerinin verimliliğinin ve rekoltesinin arttırılmasının yanı sıra hayvancılık alanında da gerekli çalışmalar yapılması önemlidir. Bu nedenle cumhuriyet döneminde hayvan cinslerinin ıslahı, sayısının arttırılması ve salgın hastalıkların önlenmesi ile ilgili çalışmalar yapılmıştır. Urfa vilayetinde de Türkiye genelinde olduğu gibi halkın geçim kaynağının tarımsal üretim olması nedeniyle hayvancılık Urfa'da da yaygındı. 1927 yılında Urfa vilayetinde çeki hayvanlarının sayısı 40.453, çeki ve kümes hayvanları hariç diğer hayvanların sayısı 574.920, dönüm başına düşen hayvan sayısı 0.6'dır. Çeki hayvanlarının değeri 1.486.075 lira, kümes hayvanları hariç diğer hayvanların değeri 6.712.460 lira ve kümes hayvanları hariç genel hayvanların değeri 8.198.535 liradır. Çiftlik hayvanlarının genel toplamı ise 574.920'dir. Kümes hayvanları toplamı 217.908'dir. Urfa'da vergiye tabi hayvan sayıları: 1929 yılında 205.593 koyun, 120.921 kılkeçisi, 2 tiftik keçisi, 53 manda, 32.178 sığır, 3.980 deve, 2.022 at, 66 katır ve 8.761 eşekti. 1930'da 230.505 koyun, 120.921 kılkeçisi, 70 manda, 36.391 sığır, 4.165 deve, 2.014 at, 46 katır ve 9.210 eşekti. 1931'de 257.524 koyun, 127.808 kılkeçisi, 4 tiftik keçisi, 124 manda, 33.728 sığır, 5 235 deve, 2.132 at, 83 katır ve 8.866 eşekti. 1932'de 365.212 koyun, 181.853 kılkeçisi, 5 tiftik keçisi, 128 manda, 44.963 sığır, 6.102 deve, 2.781 at, 32 katır ve 12.032 eşekti. 1933'de 189.316 koyun, 118.421 kılkeçisi, 2 tiftik keçisi, 65 manda, 36.78 sığır, 4.170 deve, 2.334 at, 40 katır ve 9.695 eşekti (TÜİK, 1931-1932 İstatistik Yıllığı, 1955: 208; TÜİK, 1932-1933 İstatistik Yıllığı, 1933: 218).

Kırsal alanda tarımsal üretimin yanı sıra ürünlerin pazara ulaşmasının sağlanmasında ulaşım olanakları da büyük öneme sahiptir. Cumhuriyet döneminde kırsal alanda ulaşım olanaklarının düzeltilmesi için bütçeden ödenekler ayrılmış, yol ve köprülerin yapım ve tamiri ile ilgili çalışmalar yapılmıştır.

1928 yılında Urfa'da 4.800 km ve 1929 yılında 2.040 km yeni yol yapılmıştır, 1928'de 1.310 km ve 1929'de 0 km yol tamir edilmiştir. 1928'de 6 ve 1929'da 17 yeni köprü inşa edilmiştir. 1928'de 2 ve 1929'da 8 adet köprü

de tamir edilmiştir (TÜİK, 1930 İstatistik Yıllığı, 1930: 374). 1929'da 2 km, 1930'da 2 km ve 1931'de 15 km yeni yol yapılmıştır. 1929 ve 1931 yıllarında yol tamir edilmemiştir. 1930'da 5 km yol tamir edilmiştir. 1929'da 17 adet, 1930'da 9 adet ve 1931'de 1 adet yeni köprü inşa edilmiştir. 1929'da 2 adet, 1930'da 3 adet ve 1931'de 5 adet köprü tamir edilmiştir (TÜİK, 1931-1932 İstatistik Yıllığı, 1955: 392).

1928'de Urfa'ya yol ve köprü inşası ve tamiri için devlet bütçesinden 5.000 lira ve 1929'da devlet bütçesinden pay verilmemiştir. Özel idare bütçesinden 1928'de 36.000 lira, 1929'da 64.000 lira, 1930'da 55.000 lira, 1931'de 25.000 lira ve 1932'de 36.000 lira tahsis edilmiştir. Toplam olarak bütçeden Urfa'ya yol ve köprü inşası ve tamiri için 1928'de 41.000 lira, 1929'da 64.000 lira, 1930'da 55.000 lira, 1931'de 25.000 lira, 1932'de 36.000 lira ayrılmıştır (TÜİK, 1932-1933 İstatistik Yıllığı, 1933: 440).

Sektörel girişimlerin yanı sıra kırsalda halkı tarım veya ziraata alıştırmak onların bu alanda bilgisini arttırmak, köylerde bakım, onarım, temizlik, ekim, dikim gibi teknik bilgileri köylülere öğretmek ve köy ile şehrin arasında var olan sosyal alanlardaki ayrılığı ortadan kaldırmak için Halkevleri bünyesinde birçok şube kurulmuştur. Bu şubelerden biri de Köycülük Şubesiydi. Urfa Halkevinin Köycülük Şubesi, 1934'te yapmış olduğu teknik bir gezide köylülere zirai tohum ve meyve fidesi dağıtmış ve ekim dikim konusunda bilgi vermiştir (BCA, 490.844.339.2). Bu şubede alanla ilgili birçok üye bulunmaktaydı. Örneğin 23.02.1935 tarihli kayıt cetveline göre ilgili şubenin toplam 142 üyesi bulunmakta olup bu üyelerin 112'sinin mesleği çiftçilikti (BCA, 490.973.768.5).

SONUÇ

Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu uzun savaşlar Anadolu'da birçok alanda düzeltilmesi güç sorunlar doğurmuştur. Savaş koşulları birçok alanda olduğu gibi ziraatı da derinden etkilemiştir. Böyle bir miras üzerine kurulan Türkiye Cumhuriyeti Devleti, Mustafa Kemal'in önderliğinde siyasi, sosyal, ekonomik ve kültürel alanlarda reformlar yaparak yeni kurulan devleti teşkilatlandırmaya çalışmıştır. 1920'de TBMM hükümeti, özellikle ziraat veya tarım alanında yapmayı planladığı bir dizi reformu Kurtuluş Savaşı'ndan dolayı ertelemek zorunda kalmıştır. Cumhuriyetin ilanı ile birlikte yenilik ve reformlar hayata geçirilmeye çalışılmıştır. Cumhuriyetin ilk yıllarında ziraat alanındaki en önemli sorun, köylü ve çiftçinin elinde yeterli toprağın olmaması, var olan topraklarda tarımın modern aletlerle değil iptidai yöntemlerle yapılıyor olması, iklim şartlarına göre kuraklık veya çekirge istilaları, asayişten kaynaklı özellikle sınır şehirlerinde aşiretlerin talanları ziraatı derinden etkilemiştir. Mustafa Kemal'in "yeni Türkiye Devleti bir devleti iktisadiye olacaktır" söylemi Türkiye'nin temel meselesinin ekonomi ve bu ekonomiyi besleyen unsurun

da ziraat olduğunu vurgulamıştır. Bu amaçla Cumhuriyetin kuruluşundan itibaren köklü bir toprak rejimi kurulmasıyla ilgili düzenlemeler yapılmıştır. Bunun için ahaliye toprak dağıtılması, aşar vergisinin kaldırılması, tarım kredi olanakları sağlanması, çiftçiden mahsulün satın alınması için merkezler oluşturulması, makineleşmek, tohum ve ilaçlama desteğiyle ilgili önemli kararlar alınmıştır. Bu kararların taşrada yansımaları olmuştur. Özellikle önemli bir tarım havzası olan Urfa'da ziraatı geliştirmek için hem genel tarım politikaları hem de yerele ait uygulamalar hayata geçirilmiştir. Urfa'nın Suriye sınırında olmasından dolayı tarım arazisini veya ürünü tahrip eden aşiretlere karşı güvenlik önlemleri alınmıştır. Süne ve çekirge istilasını engellemek için ilaçlama desteği sağlanmıştır. Çiftçilerin tarım yapabileceği yeni tarım arazileri dağıtılmıştır. Köylü ve çiftçinin bozulan veya kırılan tarım aletlerinin uygun bir meblağa karşılığında tamir edilmesi için demirhane kurulmuştur. Urfa'da katma değeri yüksek sanayi ürünlerinden olan tütünün yetiştirilmesi için gerekli kota izinleri verilmiştir. Urfa'da yün, pamuk ve çuval fabrikaları kurulmuştur. Ayrıca çiftçiye desteklemek için başta Ziraat Bankası olmak üzere Osmanlı ve İş bankalarının şubeleri ve bazı kazalarda sandıklar açılmıştır. Tüm bu gelişmelerin yanı sıra Atatürk döneminin Urfa'nın tarımsal alanında en büyük kamu yatırımı bölgenin verimli ovalarını Fırat nehri aracılığıyla sulama projesidir. Ancak, gerek 1929 Dünya Ekonomik Buhranı gerek Türkiye'nin ekonomik durumu bu projenin hayata geçirilmesinin önünde en büyük engel olmuştur.

KAYNAKLAR

Arşiv Belgeleri

Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA), 30.10.7.39.32

BCA, 30.18.12.59.6

BCA, 30.18.12.61.20

BCA, 30.18.12.63.17

BCA, 30.18.12.75.9

BCA, 30.18.14.46.15

BCA, 30.18.27.73.3

BCA, 30.18.27.83.10

BCA, 30.18.30.62.13

BCA, 30.10.7.42.45

BCA, 30.10.69.454.3

BCA, 30.10.69.454.32

BCA, 30.10.69.454.40

BCA, 30.10.158.109.4

BCA, 30.10.158.109.12

BCA, 490.844.339.2

BCA, 490.973.768.5

Gazeteler

Cumhuriyet Gazetesi.

Hâkimiyet-i Milliye.

Resmi Gazete.

Meclis Tutanakları

TBMM Kanunlar Dergisi, C. 1, 2, 3, 4, 7, 11, 15, 18, 27.

TBMM Zabıt Ceridesi, C. 1, 3, 5, 12, 13, 18, 20, 22, 27.

İstatistik Kurumu Raporları

Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü (1929), *1927 Umum Nüfus Tahriri*.

TÜİK, 1927 Tarım Sayımı, Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası, Ankara, 1970.

TÜİK, 1929 İstatistik Yıllığı, cilt: 2, Cumhuriyet Matbaası, Ankara, 1929.

TÜİK, 1930 İstatistik Yıllığı.

TÜİK, 1931-1932 İstatistik Yıllığı, cilt: 5, Devlet Matbaası, Ankara, 1955.

TÜİK, 1932-1933 İstatistik Yıllığı, cilt: 6, Devlet Matbaası, Ankara.

TÜİK, 1935 Genel Nüfus Sayımı- Urfa Vilayeti, cilt: 55, Mehmet İhsan Basımevi, Ankara, 1937.

TÜİK, 1935 Genel Nüfus Sayımı, Ulus Basımevi, Ankara, 1935.

Türk Parlamento Tarihi, IV. Dönem (1931-1935), cilt: 1, TBMM Vakfı Yayınları, Ankara, 1996.

Araştırma Eserleri

AKYILDIZ, A. (1993). *Tanzimat Dönemi Osmanlı Merkez Teşkilatında Reform*, İstanbul: Eren Yayınları.

Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri. (1997). C. I-III, Ankara: Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınları,

AVCIOĞLU, D. (1976). *Türkiye'nin Düzeni Dün-Bugün-Yarın*, C.1, İstanbul: Tekin Yayınevi.

BARKAN, Ö. L. (1980). *Türkiye'de Toprak Meselesi*, İstanbul: Gözlem Yayınları.

Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü. (1929). *1927 Umum Nüfus Tahriri*,

CHP Dördüncü Büyük Kurultayı Görüşmeler Tutulgası, Ankara: Ulus Basımevi 1935.

DEMİRTAŞ, B. (2021). *Atatürk Dönemi Cumhuriyet Hükümetlerinin Doğu Ve Güneydoğu Anadolu Politikaları (Askeri, İktisadi, İdari Ve Adli) (1923-1938)*, Ankara: İksad Yayınevi.

İNAN, A. (1989). İzmir İktisat Kongresi (17 Şubat-4 Mart 1923), Ankara: TTK Yayınları.

KARAL, E. Z. (1981). *Atatürk'ten Düşünceler*, İstanbul: MEB Yayınları.

KESKİN, Ö. (2005). *Orman ve Ma'âdin Nezâreti'nin Kuruluşu ve Faaliyetleri*, (Doktora Tezi), İstanbul: İstanbul Üniversitesi.

KORKUT, S. (1984). *Toprak Reformu ve Türkiye*, Ankara: TBMM Basımevi.

KÖYMEN, O. (1999). "Cumhuriyet Döneminde Tarımsal Yapı ve Tarım Politikaları ", *75 Yılda Köylerden Şehirlere, Bilânço 98*, İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları.

KÜÇÜK, C. (1988). "Abdülmecid", *DİA*, C. 1, İstanbul: TDV Yayınları, 259-263.

ORAK, A. (2015), *II. Dünya Savaşı Sürecinde Urfa (1939-1945)*, (Yüksek Lisans Tezi). Şanlıurfa: Harran Üniversitesi.

QUATAERT, D. (2008). *Anadolu'da Osmanlı Reformu ve Tarım 1870-1908*, (Çev. Nilay Özok Gündoğan ve Azat Zana Gündoğan), İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

- SARI, M. (2017). “442 Sayılı Köy Kanunu Çerçevesinde Cumhuriyet Dönemi Köye Yönelik Çalışmalar”, *Tarih Okulu Dergisi*, 19, 509-534.
- TUNÇ, V. ve Pınar, M. (2020). “Çok Partili Dönemde Van Gölü Havzası’nda Tarım Alanında Yapılan Kamu Yatırımları ve Harcamaları (1946-1960)”, *Türk Kültürü ve Medeniyeti Araştırmaları Dergisi*, 1 (1), 231-254.
- Türk Parlamento Tarihi, TBMM IV. Dönem (1931-1935)*, (1996). Ankara: TBMM Vakfı Yayınları.
- Türk Ziraat Tarihine Bir Bakış*. (1938). Ankara: Birinci Köy ve Ziraat Kalkınma Kongresi Yayını.
- Urfa Hakkında Tabii, Coğrafi, İctimai, İktisadi, Tarihi, Mülki Malumatı Cami Salnâme*. (1927), İstanbul: İlhami-Fevzi Matbaası.
- YÜCEBAŞ, F. (2018). *Cumhuriyet Döneminde Güneydoğu Anadolu (Gaziantep-Mardin-Urfa)’ya yapılan kamu harcamaları ve yatırımlar (1923-1950)*, (Doktora Tezi), Bitlis: Bitlis Eren Üniversitesi.

BÖLÜM 21

ATTİS KİMLİĞİ VE GALLOSLAR ÜZERİNE DÜŞÜNCELER

Aslıhan Özbay¹

Fikret Özbay²

1 Dr., e- posta: aslihanozbay79@gmail.com, (ORCID: 0000-0002-8519-5665)

2 Doç. Dr., Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Kütahya, Türkiye, e-posta: fikret.ozbay@dpu.edu.tr, (ORCID: 0000-0001-9004-846X).

Giriş

Kimliği oldukça tartışmalı olan Attis, Kybele efsanesinin ayrılmaz bir parçası olmasına karşın efsanenin ana vatanı olan Phrygia'da, Roma dönemine kadar karşımıza çıkmaz.

Lidya Krallığının Phrygia hakimiyetini sonlandırıp bölgede hüküm sürmeye başlaması ile ana tanrıça kültü Lidya'da kabul görmüş ardından Perslerin Lidya krallığını hegemonyası altına almasıyla birlikte Kybele kültü MÖ 6. yüzyılda Doğu Yunan kent devletlerinde hızlı bir yayılım göstermeye başlamıştır. L. Rollar, kültün Doğu Yunan kent devletlerindeki yayılımı üzerindeki en büyük etkenin Gallos olarak anılan Kybele rahiplerine bağlar (Erdoğan 2003: 259). Kybele'ye ilişkin Batı Anadolu'da bulunan en erken tarihli arkeolojik buluntu grupları MÖ 6. yüzyıla tarihlendirilen adak stelleridir. Üzerinde Kybele kabartması bulunan söz konusu adak stellerinin Ionia'da Miletos, Smyrna ve Kyme'den ele geçmiştir (Roller 1999: 127; Ateş 2018: 295).

MÖ 5. yüzyılın başında Pers hegemonyasına karşı özgürlüklerini geri kazanmak isteyen Ion kent devletleri MÖ 499'da Miletos önderliğinde Perslere karşı ayaklanmış ancak bu girişim başarısızlıkla sonuçlanmıştır (Mansel 1999: 266- 270). Ion kent devletlerinin başarısız baş kaldırışı ardından Perslerin Termopilia savaşında Atina'yı işgal edip kentte büyük bir yıkım gerçekleştirmesi (Mansel 1999: 281- 285), MÖ 5. yüzyıl boyunca Yunan halkı üzerinde anti oryantalist tutumun gelişmesine sebep olmuş, bu olumsuz tavrın yansımaları Kybele'ye değin uzanmıştır. MÖ 4. yüzyılda İskender'in Pers hakimiyetini sonlandırarak Yunan kent devletlerinin özgürlüğüne kavuşması ile Kybele'ye yönelen bu olumsuz tutum son bulmuştur. Pers hegemonyasının sona ermesiyle birlikte Anadolu topraklarına yerleşen Makedon yerleşimcilerin bölgeyi iskanından yaklaşık yarım yüz yıl sonra Phrygia'daki gizemli Kybele kültüne ilişkin o güne değin bilinmeyen unsurları Timotheus, Hermesianaks, Dionysos Scytobrachion (?) ve Bremmer'ın Anonymus Ovidianus olarak isimlendirdiği yazarlardan öğrenmekteyiz (Bremmer 2004: 8). Kültün bir parçası olarak Gallos isimli Kybele rahiplerinin kendini hadım ettiğine ilişkin en erken yazılı kaynaklar yine bu dönemde Hermesianaks tarafından aktarılmaktadır. Kybele kültü MÖ 6. yüzyılda Doğu Yunan kent devletlerinden Yunan ana karasına doğru yayılım göstermiş olmasına karşın MÖ 4. yüzyıla değin Attis'e ilişkin bilgi bulunamamaktadır.

Attis kimliğine ilişkin en erken yazılı kaynak Hermesianaks'dan gelmektedir. Pausanias Attis'in yaban domuzu tarafından öldürülmesini konu alan mitos'u anlatırken Hermesianaks'ın bir şiirinde Attis'in Galasus'un oğlu olduğunu ve doğuştan hadım olduğunu aktardığını dile getirir (Paus. Peri. Hell. 7, 17, 9-10; Özkan 2016: 663). Ancak, Roma kaynakların-

da Hermesianaks'ın aksine Attis'in kendi kendini hadım ettiği vurgulanmaktadır. Bu genellemenin dışında tutabileceğimiz tek örnek Pausanias'ın kökenini Hermesianaks'a dayandırdığı A versiyonu olarak adlandırılan hikayede Attis, Kybele'nin sadık bir müridi olarak aktarılır (Roller 1999: 235). Diodoros'un aktardığı Kybele ve Attis efsanesinde anne ve babası tarafından terk edilen Kybele yakışıklı çoban Attis'e aşık olur ve ondan hamile kalır. Anne ve babası Kybele'yi evlerine geri kabul eder ancak tanrıçanın gebe olduğunu öğrendiklerinde Attis'i öldürtürler (Roller 1999: 234). Söylencenin üçüncü versiyonu farklı yazarlar tarafından aralarında bküçük farklar ile aktarılmakla birlikte efsanenin özünde Kybele Attis'e büyük bir aşkla bağlanmıştır. Ancak Attis tanrıçaya ihanetinin ardından kendini hadım eder ve kan kaybından ölür. Attis'in ölümüne çok üzülen Kybele, Zeus'a yalvararak, Attis'in bedeninin bozulmadan kalması ve rahiplerin aynı Attis gibi kendilerini hadım etmelerini diler. Zeus tanrıçanın bu dileğini kabul eder (Roller 1999: 234).

Plastik ve Koroplastik eserlerde Attis Tasvirleri

Hellenistik dönemle birlikte Yunan sanatının oldukça sevilen konuları arasında yer alan Attis tasvirleri; altar, heykel, kabartma, mezar stelli, bronz heykel, aplik, terrakotta figürin ve kabartmalı kandiller gibi pek çok farklı eser üzerinde karşımıza çıkar (Tóth 1990: 119).

Doğu Yunan kent devletlerinde ve Kıta Yunanistan'da Kybele kültü MÖ 6. yüzyılda kabul görmesine karşın Attis'in MÖ 4. yüzyıla değin yazınsal ve görsel tasvirlerine rastlanmaması G. S. Gasparro tarafından Yunanlılar tarafından Attis'in bilinmemesinden ziyade Kybele'nin Demeter ve Reha'ya evrilirken Attis'in dışlanması bağlamaktadır (Gasparro 1985: 28.). MÖ 7-6. yüzyıla ait Stesikhoros'a ait fragmanda geçen *“Öküz yiyen bir aslan mağaranın ağzına geldi; taşıdığı büyük tefe elinin tersiyle vurdu ve tüm mağara gürültüyle çınıladı. Ormandaki hayvanlar Kybele'nin kutsal gürlemesine tahammül edemiyordu ve çabucak ormanlık dağa koştular, tanrıçanın Rhea'ya adamak üzere bu elbiseleri ve sarı bukleleri asan yarı kadın (hadım) rahibinden korkmuşlardı”* (Stesich. 59; Yunanca metnin alıntılanma yeri Özkan 2016, 667) sözlerinde bahsi geçen yarı kadın hadım rahiplerle Gallos'lar işaret edilmiş olmakla birlikte. Konunun ilerleyen kısımlarında da değinileceği üzere Yuna dünyasında Gallos ve Attis kavramları iç içe geçmiştir. Dolayısıyla Stesikhoros'un bu sözleri Gasparro'nun savının doğruluğunu kanıtlamaktadır. L. Roller Attis kimliğinin hasır altı edilmesinin sebebinin salt “barbar” kült pratiklerine bağlanamayacağını öne sürer (Roller 1999: 237).

Yukarıda da belirtildiği üzere kültün batı Anadolu'ya yayılımında Gallosların önemli bir rolü vardır . Dolayısıyla kökeni Attis'e bağlanan (Gasparro 1985: 27) Galloslara karşı gelişen olumsuz tutumdan Attis'de

payını almış, Kybele mitinin merkezinde yer alan Attis, Yunan düşünce sisteminde kendine yer bulamamıştır. Öyleyse Attis'e karşı gelişen bu olumsuz tutumun sebebi ve Hellenistik- Roma dönemine ait Attis tasvirlerinin referans noktası olarak karşımıza çıkan Gallos kimliğine genel bir çerçeve içinde ele almak konun daha net anlaşılmasında faydalı olacaktır.

Gallosların kökenine ilişkin pek çok görüş bulunmakla birlikte hadım rahip/ devlet adamı uygulamasının doğu toplumlarında aranması en doğru yaklaşımdır. Kaldı ki Phryg'lerin hakim olduğu topraklar üzerinde Hitti krallığında hadım devlet adamı oldukça yaygın bir olgu olarak karşımıza çıkar (Peled 2017: 111- 115; Gökce 2020: 171- 712). A.H. Sayce, Kybele ismini etimolojik olarak *Κυβηβη* ve *Κυβα* isminden türediğini ileri sürmekte ve Suriye asıllı bu tanrıçayla birlikte *Kombabos* ve *Kombe* olarak isimlendirilen hadım rahiplerden söz etmektedir (Sayce 1928, 261). Sayce, Kubaba adına düzenlenen festivallerden söz eden bir metinde “*üçüncü gün sıra Attis (İskalis)'dedir. O bir yıllığına kralın oğlu olarak anılır sonra Ana tanrıçaya sunulur*” cümlesinde geçen İskalis ismini Attisle bağdaştırmıştır. Araştırmacı Attis isminin kesmek anlamına gelen *isgalliskall* fiilinden türeyen hadım etmek anlamındaki *İsgallos- İsgallis* fiilinden türetildiğini ileri sürmektedir (Sayce 1928: 161; Özkan 2016: 662). Gallos isminin ise hadım rahiplerin giydiği *iskallissar* kelimesinden türetildiğini ileri sürer (Sayce 1928: 261; Özkan 2016,662). Hitit yazılı kaynaklarından *Gala* olarak geçen hadım görevlilerin kült ritüellerinde şarkı söyleyip vurmalı enstrümanlar çaldığını öğrenmekteyiz (Peled 2017: 214). Gerek ismin fonetik benzerliği gerekse kült uygulamalarında aldıkları görev Galloslar ile yakın benzerlik sergilemektedir. Geç dönem yazarları ise Gallos isminin kökenini Anadolu'lu hadım devlet adamları/rahiplerde aramaktan ziyade bu ismin coğrafi yer isimlerinden esinlenmiş olduğunu ileri sürer. Plinius, Stephanus Byzantinus ve Ovidius Gallos isminin kökenini Sanga-rios'a (Sakarya nehri) akan Gallos (Göksu/ Gökçesu) deresinden aldığını aktarmaktadır (Çapar 1978:182).

Kadın kıyafetlerini andıran çok renkli ve feminen kıyafetler içindeki uzun saçlı hadım rahipler Yunan toplumu için kabul edilemez bir olgu olarak karşımıza çıkar. Galloslara ilişkin Yunan toplumunun takındığı tutumun boyutlarını en iyi anlamamızı sağlayan olaylardan biri MÖ 5. yüzyılda Atina'ya kült ritüellerini tanıtmak amacıyla giden dilenci-rahip (Metragyrtai) öfkeli vatandaşlar tarafından uçurum atılmasıdır. Kentte ortaya çıkan veba hastalığı Delphoi kahinleri tarafından bu olaya bağlanmış ve tanrıçanın öfkesini dindirmek için “Metroon” tapınağı yapılması kehanetinde bulunmuşlardır (Çapar1978, 187).

Gallosların kült ritüellerindeki yerine ilişkin görsel en erken tasvir Spina'dan ele geçen MÖ 5. yüzyıla tarihli krater üzerinde karşımıza çıkar. Kybele kült ritüelini canlı bir şekilde tasvir edildiği vazo üzerinde kendin-

den geçmiş vaziyette dans eden kadın, genç kız ve çocuklara kadınsı kıyafetler içindeki erkeklerin eşlik ettiği ve katılımcıların kendinden geçmesini sağlayan müziğin bu erkekler tarafından icra edildiği görülmektedir. Erkek figürleri kadın kıyafetler içinde tasvir edilmesine karşın genel görüntülerine bu feminen özellik aktarılmamıştır. Söz konusu vazo üzerinde yer alan erkek figürlerinin Gallos olduğuna ilişkin bilgi bulunmamakla birlikte ritüel içindeki üstlendikleri görev ve kıyafetleri bu figürlerin kimlikleri üzerine çıkarımda bulunmamamızı sağlar. Spina krateri (Resim: 1) üzerinde yer alan sahne geç dönem kaynaklarının bize çizdiği taşkın ve cüretkar Gallos karakterlerinin dışında bir kimlik ortaya çıkartmaktadır.

Piraeus'dan ele geçen MÖ 4. yüzyıl'ın 3. çeyreği'ne tarihli stel üzerinde (Resim 2) Attis Yunan dünyasında yabancı halklar ile özdeşleştirilen kıyafetler içinde (kep, tunik ve pantolon) Kybele ile tasvir edilmiştir (Bremmer 2004: 6). Stel üzerinde yer alan yazıt Timothea'nın steli çocukları adına Angdistis ve Attis'e adadığı anlaşılmaktadır (Bremmer 2004: 6). Taurobolium Altarı (Resim: 3) (Vermaseren 1966: lev. XV, fig.1) ve Venice kabartması üzerinde (Resim 4) Attis Piraeus steliyle benzer şekilde tasvir edildiği görülmektedir. Bu dönemde ortaya çıkan Attis tasvirlerinde Yunan vazo sanatının konusu içinde yer alan Paris'in yargılanma sahnesi (Resim 5) (Villing 1992, levha 144, 42), Pers askeri ve İskit'li okçu tasvirleri referans olarak kullanılmış olmalıdır. İlginç olan Kybele imajına tanrıçanın anavatanına ilişkin unsurlar ustaca yerleştirilmesine karşın genel görünümü ile Kybele tam bir Yunan tanrıçasıdır. Ancak Kybele mitinin merkezinde yer alan Attis'in Anadolu kimliği altını çizerek görsel tasvirlerinde belirtilmiştir. Bunun ana nedeni Yunan düşünce sisteminde yer olmayan Gallosların kökeninin Attis'e bağlanması yatmaktadır.

Piraeus steli üzerinde yer alan Attis tasvirinin Roma döneminde de üretilmeye devam etmiştir.

Attis tasvirlerinden Hellenistik dönem boyunca sevilerek kullanılan bir diğeri Dans eden Attis figürinleridir (Resim: 6). Başında Phryg şapkası, üzerinde kadınlara has tunik ve pantolonla tasvir edilen Attis dans eder vaziyette tasvir edilmiştir. Dans eden Attis figürinleri özellikle Myrina atölyelerinin sevdiği konular arasında yer alır. L.Roller, bu tip Attis tasvirlerinin Kybele kültüne tapınım sırasında müritlerin yaptığı coşkulu dans ve müzik eşliğinde kendinden geçmeyi temsil ettiğini ileri sürmektedir (Roller 1999, 182). Bu figürin grubu antik kaynaklarda karşımıza çıkan uzun saçlı, kadın kıyafetleri giyen yarı-kadın Gallos tasvirleri ile özdeş bir görünüm sergiler. Bu hali dans eden Attis tasvirlerinin Attis ile Galloslar arasındaki organik bağın plastik eserlerde karşımıza çıkan en erken örnekler olduğunu söylemek mümkündür. Attis'e ilişkin efemine tasvirler Yunan dünyasında bununla sınırlı kalmıştır (Roller 2004: 182, Albayrak 2007: 166).

MÖ 218- 202 yılları arasında Kartaca ve Roma arasında yapılan Pön savaşları Roma halkında bitkinlik ve umutsuzluğa sebep olmuştur. Bu durumla başa çıkmanın yollarını aramak üzere Sibyl kitaplarına baş vuran Romalılar çıkış yolunun yeni bir tanrının Roma'ya getirilmesinde bulmuş (Çapar 1987: 173), MÖ 4 Nisan 204 yılında Kybele'yi, temsil eden kutsal taş Pessinus'dan Roma'ya taşınmıştır. Bu olayın ardından Roma ordularının Hannibal'i Zanna'da yenmesi Kybele kültürünün Roma'ya taşınmasına bağdaştırılmış, kült Roma'da saygın bir yere sahip olmuştur (Albayrak 2007: 176).

Kült her ne kadar Roma'da büyük bir saygınlık kazansa da kült ritüellerine ve Galloslara ilişkin bazı uygulamalar Roma düşünce sisteminde de kendine yer bulamamıştır. Özellikle kült kutlamalarında israfa kaçan harcamalar ve Gallosların aşırı hareketleri Roma vatandaşları için kabul edilemez olgulardı. Hadım rahip olgusu Roma'da eşcinseller arasında hızlıca yayılmış ve kült çerçevesinde legalleşmiştir. Kybele kültürüyle ilişkili Roma düşünce sistemine uymayan bu kavramlar karşısında tüm tapınım uygulamaları Romalı Praetoerlar tarafından denetim altına alınmış. Erken Roma döneminde vatandaşlarının kendilerine tanrıçanın hizmetine dilenci rahip (Metragyrtai) veya flütçü olarak katılmaları, kendilerini hadım etmeleri yasaklanmıştır.

Yukarıda belirtildiği üzere Yunan dünyasında yer alan tasvirlerde Attis feminen kıyafetler içinde kült kutlamalarına eşlik ederken tasvir edilmektedir. Ancak kültürün Roma'ya girişiyle birlikte plastik ve koroplastik repertuarına yeni Attis tipleri girmeye başlamıştır. Bunlardan en bilindik olanı MÖ 2. yüzyılda ortaya çıkan teşhirci Attis tasvirleridir (Resim:7) (Albayrak 2007: 166). C. Albayrak, teşhirci Attis tasvirlerinin ortaya çıkışını Kybele'ye bu dönemde atfedilen kent koruyucu sıfatının dışında cinsellik ve bereketi artıran tanrıça sıfatının eklenmesine bağlamaktadır (Albayrak 2007:183; Bøgh 2007, 309).

Yunan ve Roma toplumlarında benzer dinamikler hakim olmasına karşın iki farklı kültürün iki farklı Attis tasviri ortaya çıkarttığını görmekteyiz. Ancak bu farklı Attis tasvirleri eş zamanlı olarak kullanılması oldukça ilginçtir. Örneğin teşhirci Attis tasvirleri ile Attis ve Kybele'nin birlikte tasvir edildiği ünlü Vanice Kabartması aynı tarihe aittir. Venice kabartmasında Attis olgun bir asker görünümündedir. Teşhirci Attis tasvirlerinde ise hadım olduğu vurgulanan Attis'in cinsel organını açıkta bırakacak şekilde *anaxyrides* giydiği görülmektedir. Bu iki tasvir arasındaki fark Attis kimliğindeki dualite için iyi bir örnek yaratmaktadır. Attis, Venice kabartmasında Kybele'ye sadık yakışıklı bir delikanlı olarak tasvir edilirken teşhirci Attis tasvirleri ile Attis'in *mania* durumunun sonucu ve cüretkarlığı ön plana çıkartılmıştır.

Değerlendirme

MÖ 6. yüzyılda Kybele kültünün Batı Anadolu'daki hızlı yayılımı ile Yunan inanç sistemine Attis kavramı girmiş ancak Attis bu yeni coğrafyada kendine yer bulamamıştır. Attis'in bu yeni coğrafyada kendine yer bulamamasının sebeplerinden biri Kybele kültünün batı Anadolu'ya yayılmasına da vesile olan hadım rahip Galloslardır. Anadolu geleneğinin Kybele kültüne yansımaları olarak açıklayabileceğimiz hadım rahip olgusu Yunan düşünce sisteminde kendine yer bulamamış, Galloslara karşı gelişen bu olumsuz tutum Kybele mitosunun merkezinde yer alan Attis'e yönelmiştir. Bunun sonucunda Gallosların kökeninin bağdaştırılan Attis yaklaşık iki yüz yıl boyunca Yunan dünyasında sessizliğe bürünmüştür. Ancak ilginç olan nokta Attis'e ilişkin izlerin kültün ana vatanı Phrygia'da karşımıza çıkmamasıdır. Kybele az sayıda örnekte Boğazköy Kybele heykel grubunda olduğu üzere yanında müzisyenler ile tasvir edilmesine karşın bu erkek tasvirleri ile Attis kimliği bağdaştırılamamıştır. Bu durumda Attis tasvirlerinin ve kendisine atfedilen kişilik özelliklerinin Yunan yaratısı olduğunu ileri sürmek yanlış bir yaklaşım olmayacaktır.

Kybele kültünün merkezinde yer alan ve kültün Batı Anadolu'ya yayılmasındaki en önemli etken olarak Galloslar Roma döneminde ortaya çıkan söylencelerle bağdaştırıldığında Attis'in ardılları olarak görülmüştür. Ancak kültün Phrygia ve erken dönem Yunan söylencelerindeki Attis'in rolü tam olarak bilinmemektedir. Kaldı ki Pausania'nın Hellenistik dönem yazarlarından Hermesianaks'a dayandırdığı Attis söylencesinde Attis'in doğuştan hadım o Kybele rahibi olduğunu aktarmaktadır. MÖ 4. yüzyılda Anadolu'da yaşana Herodotos Attis'den (Atys) Lidya kralı Kroisos'un domuz avında ölen oğlu olarak bahseder (Herodotos:I. 34; Attis ve Adonis söylencesi üzerine detaylı bilgi için bkz. Reed 1995: 335) . L. Roller, Attis isminin Phrygia kökenli olmakla birlikte tanrı veya kahraman ismi olmaktan ziyade bölgede sıklıkla kullanılan erkek isimlerinden olduğunu dile getirmekte ve bu savının kanıtı olarak, ismin Midas Anıtı üzerinden, çanak çömleğe değin farklı bağlamlarda karşımıza çıkmasını göstermektedir (Roller 1999, 239). Araştırmacı, Herodotos tarafından Atys isminin kullanılmasını da Anadolu halkları arasında yaygın kullanılan bir erkek ismi olmasına bağlar (Roller 1999: 238).

MÖ 5. yüzyılda Atina Agorasında Metroon tapınağının yapılmasına sebep olan dilenci-rahibin uçurumdan atılması olayı Galloslara karşı Yunan halkının ayrıştırıcı tutumuyla açıklamak mümkündür. Ancak yüzyılın çalkantılı siyasi yapısı salt Galloslara değil Kybele'ye karşı da olumsuz bir tutumun gelişmesine vesile olmuştur. Bu durumu özetleyecek en iyi örnek Pers hegemonyasına karşı MÖ 499 yılında başlatılan İonia ayaklanmasında Yunanlıların saldırısına hedef olan stratejik noktalardan biri Sardes Kybele tapınağıdır (Herodotos IV. 76). Dolayısı ile Kybele; Deme-

ter, Rhea ve Gai ile özdeşleştirilse de aslında Yunan halkı için “yabancı” kimliğini hala koruduğu açıkça anlaşılır.

MÖ 6. yüzyıldan MÖ 4. yüzyıla değin Kyble kültüründe görsel ve yazılı eserlerde karşımıza çıkmayan Attis’in MÖ 4. yüzyılda kabul görmesi de açıklanmaya muhtaç bir konudur. Yunan ana karasında Attis kültü katılımcıların kimliğine ilişkin bilgileri Demosthenes’den almaktayız. Demosthenes, Aeschines’in yaşlı kadınların önünde performans sergilediğine ilişkin ip uçları vermektedir. Bremmer bu ip ucundan hareketle Atina’daki bu yeni kültün yabancı veya köle kadınlar tarafından benimsendiğini aktarır (Bremmer 2004: 7) Bremmer’ın bu görüşü oldukça akla yatkındır. Attis kimliğinin toplum içinde Aynı dışlanmaya maruz kalan köle ve yabancı kadınlar tarafından kabul görmesi beklenen bir durumdur.

MÖ 5. yüzyıla ait Spina Krateri üzerinde yer alan feminen kıyafetler içindeki erkek tasvirleri Roma kaynaklarında yer alan kadın kıyafetleri içindeki taşkın hareketler sergileyen Gallos imajından oldukça farklı bir karakterdir. Spina Krateri üzerindeki erkek figürlerinin Koroplastik eserler yansıması olan dans eden Attis figürinleri Attis’in dolayısıyla Gallosların kült içindeki yerini ve ritüellerdeki görevini işaret etmektedir. Galloslara karşı Yunan dünyasında oluşan olumsuz tutuma karşın Gallos tasvirleri belirli ölçüler içinde şekillenmiştir. Tüm bu veriler ışığında Gallos kavramının zamanla dejenerasyona uğradığını söylemek yanlış olmaz. Ancak ilginçtir Roma döneminde Gallos kavramının dejenerasyona uğramasına karşın Attis’in ön plana çıktığı ve Kybele–Attis mitine paralel olarak bereket, mevsim döngüsü ve ölü kültüyle ilişkili görsel tasvirlerinin yoğun olarak kullanıldığı görülmektedir (Attis tasvirlerine ilişkin detaylı bilgi için bkz. Vermaseren 1987).

KAYNAKÇA

- Albayrak, C. (2007). *Kybele- Attis Kültü*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Prof. Dr. S. Y. Şenyurt), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, (2007).
- Ateş, G. (2018). “Kybele İkonografisinde Tymphanon”, *MCBÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 16, Sayı: 1, 291-318.
- Bremmer, N. J. (2004). “Attis: a Greek God in Anatolian Pessinous and Catullan Rome”, *Mnemosyne, A Journal of Classical Studies*, 4 (56), 543-573.
- Bøgh, B. (2007). The Phrygian Background of Kybele. *Numen* 54, 304-339.
- Gasparro, G. S. (1985). *Soteriology and Mystic Aspects In The Cult of Cybele And Attis*, Leiden, (1985).
- Gökce, B. (2020). “Urartuda Harem Ağaları”*Anadolu Prehistoryasına Adanmış Bir Yaşam Jak Yakar’a Armağan İçinde*: (Eds: B. Gür- S. Dalkılıç), Ankara 2020, 171- 182.
- Herodotos Herodot Tarihi, (Çeviri: M. Ökmen, A. Erhat), İstanbul, (1983)
- Louvre II Mollard - Besques,S., *Musée National du Louvre Catalogue Raisonné des Figurines et Reliefs en Terre cuite Grecs Étrusques et Romains II, Myrina*, Paris, (1963).
- Mancilla, C. (2015). Mancilla, C., *Artistic and Literary representations of the Judgement of Paris in antiquity*, Australian National University, (2015).
- Mansel, A. (1999). *Ege ve Yunan Dünyası Tarihi*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, (1999).
- Özkan, E. B. (2016). “Antik Literatürden Örneklerle Akdeniz Dünyasında Kybele Kültü”, *Vir doctus Anatolicus. Studies in Memory of Sencer Şahin/ Sencer Şahin Anısına Yazılar*, (Eds: M. Adak, T. Corsten, K. Konuk, K. Stauner, B. Takmer, P. Thonemann, İçinde: 657- 681 , İstanbul, (2016)
- Pausanias Pausanias, *Description of Greece*, (Trans. H. A. Ormerod), New York, 1977.
- Reed, J. D. (1995). “The Sexuality of Adonis”, *Classical Antiquity*, Vol. 14, No. 2, 317 -347.
- Roller, L. (1994). “Attis On Greek Votive Monuments, Greek God Or Phrygian?”, *Hesperia* 63.2, Atina, (1994).
- Roller, L. (1999). Roller, L., *Ana Tanrıça’nın İzinde, Anadolu Kybele Kültü*, California, (1999).
- Sayce, A. H. (1928). “Kybele and Gallos in The Hittite Texts, *CR* 42, 161- 163.
- Tóth, I. (1992). “The Cult of Cybele and Attis in Pannonia”, *Specimina nova* 6, 119- 157.

Vermaseren, M. J. (1966). *The Legend of Attis in Greek and Roman Art*, Leiden, (1966).

Vermaseren, M. J. (1987). *Corpus Cultus Cybelae Attidisque. I. Asia Minor*, Leiden, (1987)

Villing, A. C. (1992). *The Iconography of Athena in Attic Vase- painting from 440- 370*, University of Oxford, (1992)

4 (2897)

Resim: 1

Resim: 2

Resim: 3

Resim: 4

Resim 5

Resim: 6

Resim: 7 (*Albayrak 2007: resim 85*)